

СЕМАНТИЧНІ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ГРУПИ ФРАЗЕМ ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-1

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).163-168

Красовська О., Боть Л. Семантичні та лексико-граматичні групи фразем епістолярію Лесі Українки; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано роль фразеологічних одиниць у текстах різних стилів, зокрема в епістолярному, що представлений листами Лесі Українки. Подано актуальні думки українських мовознавців щодо функціонального призначення фразем різного типу та визначено, що вивчення фразеологічних явищ дає можливість тлумачити різноманітні мовні процеси. Акцентовано увагу на тому, що такі дослідження є актуальними для різноманітних ярусів і ділянок лінгвістичних знань.

Важливою деталлю дослідження, що представлено в статті, є з'ясування поняття «фразеологізм», яке подано лексикографами Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН України. Апелюючи до думок відомих мовознавців, таких, як: Л. Авксент'єв, М. Алефіренко, Н. Бабич, С. Ганжа – виокремлено основні ознаки фразеологічних одиниць, подано детальну їх характеристику. Підкреслено особливу рису, що дає зрозуміти: фразеологізми не є еквівалентами частин мови, але вони можуть бути співвіднесеними з ними.

У статті досліджено різні розряди фразеологічних одиниць, що представлені в епістолярію Лесі Українки та які розподілені за семантичними й лексико-граматичними ознаками. Подано стилістичну роль цих одиниць і з'ясовано, що вона досить вагома, оскільки фраземи експресивно насичені та мають оцінний компонент.

Дослідження містить критерії, за якими визначено, що в основі розподілу фразеологічних одиниць на лексико-граматичні класи, як і в лексичі, лежить морфологічний принцип, який доповнюється синтаксичним і лексико-семантичним.

Проаналізовано такі лексико-граматичні розряди фразем: субстантивні, ад'єктивні, вербальні, адвербіальні та інтер'єктивні, що представлені в епістолярію Лесі Українки.

З'ясовано, що деякі з вербальних фразем не зафіксовані у «Фразеологічному словнику» та об'єднані загальним значенням дії, тому й мають окремі граматичні категорії дієслова (вид, число, стан тощо).

Стаття містить детальний аналіз фразеологічних одиниць субстантивного типу, які представлені значною кількістю стилістично вагомих іншомовних одиниць.

У дослідженні підкреслено, що, на відміну від вербальних та субстантивних фразем, адвербіальні фразеологічні одиниці мають не досить чіткі межі та у листах письменниці подібні фразеологізми з різних боків характеризують дію, процес, стан, виражені дієсловом. З'ясовано, що вони різні за семантикою, емоційно-експресивним забарвленням, структурними особливостями, стилістичною приналежністю.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразема, лексема, синоніми, лексико-граматичні розряди, структурний тип, субстантивні, ад'єктивні, вербальні, адвербіальні та інтер'єктивні, епістолярій.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві значну увагу приділено питанням фразеології, з'ясування яких має важливе теоретичне значення, оскільки вивчення фразеологічних явищ дає можливість тлумачити різноманітні мовні процеси. «Фразеологічні явища втручаються в сувору ієрархію мовних рівнів, які, звичайно, подаються як замкнені в собі підсистеми мови, порушують регулярний автоматизм взаємодії деяких з них, справляють вплив на історичний рух словникового складу, а почасти типових конструкцій мови» [Амосова 1967, с.7]. Вивчення таких явищ може бути корисним не лише для стилістики, але й для інших галузей лінгвістичних знань.

Аналіз досліджень. Цікавими дослідженнями в галузі фразеології в останні десятиліття ХХ ст. стали роботи Л. Авксент'єва, С. Александрової, М. Алефіренка, Н. Бабич, С. Денисенко, Т. Космеди, А. Романченко, О. Юрченка. За міркуваннями деяких дослідників (С. Ганжа, Л. Авксент'єв), поза межами фразеології знаходяться прислів'я, приказки, афоризми, перифрази, крилаті вислови,

термінологічні словосполучення, нефразеологізовані тавтологічні словосполучення. На нашу думку, прислів'я, приказки, афоризми є стійкими зворотами, мають постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів та специфічне фразеологічне значення, тому їх можна зарахувати до фразем.

Проблема тлумачення фразеологізмів є актуальною й викликає неабиякий інтерес як у мовознавців, так і в непересічних громадян. **Мета** нашого дослідження полягає в з'яванні місця в лінгвістиці фразеологічних одиниць та їх лексико-граматичних та семантичних груп, використовуючи епістолярій Лесі Українки. ФО (фразеологічні одиниці) в українському мовознавстві представлені як специфічні, які мають свої особливості, а саме: наявність відповідного значення, що є постійним, відтворюваним за традицією, та граматичних категорій. Вони вступають у зв'язки з іншими членами речення не окремими своїми компонентами, а як цілісна одиниця.

Специфіка аналізованого матеріалу зумовила застосування таких лінгвістичних **методів:** струк-

турно-семантичного, який використаний для аналізу лексем та фразем, стилістично-описового та квалітативного, які дали можливість схарактеризувати ФО епістолярію.

Виклад основного матеріалу. Епістолярій Лесі Українки містить багатий матеріал щодо використання фразеологічних одиниць, які можна розподілити не лише за семантичними, але й за лексико-граматичними ознаками. Ці одиниці експресивно та емоційно вагомі. На наше переконання, не слід подавати еквівалентність фразеологізмів та частин мови. Доцільною буде характеристика фразем через ключове слово, яке належить до тієї чи іншої частини мови. Розподіл ФО на лексико-граматичні класи відбувається за морфологічним принципом, що доповнений синтаксичним і лексико-семантичним. В епістолярію письменниці можна виокремити такі лексико-граматичні розряди фразем: субстантивні, ад'єктивні, вербальні, адвербіальні та інтер'єктивні.

Вербальні (дієслівні) фразеологізми об'єднані загальним значенням дії і мають окремі граматичні категорії дієслова, тобто категорії особи, числа, виду, часу, стану, й іноді роду. Найчастотніша модель цього типу ФО – **дієслово + іменник**, яка в листах письменниці іноді поширена займенниками та прикметниками: «... *ідей багато, а писати мушу коротко, се дуже врізує крила всякій ліриці»* [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 99] – ‘позбавити кого-небудь можливості здійснювати щось’ [ФСУМ 1999, с. 639]; «*Я не сподівалась, що тобі, Микосю, найлегша буде грецька мова, – об неї багато гімназистів зуби ламають*» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 50] – ‘докладаючи великих зусиль, не досягти бажаного результату’ [ФСУМ 1999, с. 412]; «... *не дав собі часу і змоги пустити коріння*» *десь у своїм краю*» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 247] – ‘приживатися, закріплюватися, обживатися де-небудь’ [ФСУМ 1999, с. 719]; «... *аби ніхто собі даремне крові не псував* ...» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 379] – ‘нервувати, драгуватися’ [ФСУМ 1999, с. 715]; «... *знала, що тут нічого не зроблю, а битиму байдики увесь час ...*» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 78] – ‘бути без діла, весело проводити час’ [ФСУМ 1999, с. 23]; «... *я Вас люблю і бажала б Вам справді “неба прихилити”, та тільки не знаю, як се зробить*» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 237] – ‘зробити для кого-небудь все, навіть неможливе’ [ФСУМ 1999, с. 700]; «*Хтосічок нехай тим голови і душі не сушить*» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 81] – ‘напружено думати, роздумуватись над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’ [ФСМУ 1999, с. 871]; «... *я не тільки не “вбивала клинів” між Вами і дядиною, але, навпаки, рада б їх витягти ...*» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 25] – ‘сварити кого-небудь між собою’ [ФСУМ 1999, с. 69]. Варта уваги семантика відповідних фразем, яка зумовлює експресивність тексту листів. Деякі з цих одиниць мають меліоративну конотацію, наприклад: *пустити коріння, небо прихилити*; інші ж – пейоративну, наприклад: *бити байдики, зуби ламати, вбивати клини* тощо.

Значна частина фразем цього структурного типу не зафіксована у «Фразеологічному словнику» (наприклад, *пробити лід, гріхи не пускають, задати шику, розум купувати* тощо). Аналіз ФО цієї структурної моделі дає можливість стверджувати, що деякі з них входять до синонімічних рядів: *бути без діла – байдикувати – гави ловити – бити байдики; покарати – намити голову – скрутити голову*. Дієслівні моделі стійких словосполучень часто мають оцінне значення: *товкти воду, втерти носа, бити байдики, носа дерти* тощо. Фраземи цього структурного типу часто містять однакові лексеми, але при цьому семантика одиниць може значно різнитися: *дерти носа – вішати носа – не показувати носа – втерти носа* і т. ін. Відповідно перший фразеологізм означає «зазнаватися», другий – «сумувати», третій – «ховатися», останній – «щось довести». У тексті епістолярію такі одиниці набувають різних семантичних та експресивних відтінків, що сприяє створенню певного колориту тексту. Інший ряд фразеологізмів, де є однакові лексеми, також є свідченням семантичної відмінності: *голову сушити – намити голову – скрутити голову*. Усі фраземи ряду містять спільну лексему «голова», та значення цих одиниць відповідно різне: ‘думати’, ‘посварити’, ‘зіпсувати’. Якщо в попередніх рядах ми прослідкували різні семантичні відтінки фразем на тлі використання однакових лексем, то є в листовних текстах письменниці й такі фраземи, у яких немає однакових лексем, а семантика фразеологічних одиниць однакова, отже можемо стверджувати, що фраземам властиве явище синонімії. Порівняємо: *бити байдики – гави ловити*. У цих ФО немає однакових лексем, але ж спільне значення – ‘гуляти, нічого не робити’. Фразеологізми цього структурного типу мають різний ступінь експресивності. Якщо фраземи *вуха в’януть, задати шику, гріхи не пускають, собак вішати, носа дерти* містять лексеми, які наділені адгерентною експресивністю, то інші – *кров псувати, намити голову, пробити лід, пустити коріння, зуби ламати, гави ловити* – набувають відповідного значення у контексті.

Субстантивні (іменникові) фраземи об'єднані наявністю певного іменникового значення, тобто такого, що виражається через категоріальне значення особи, предмета, а також у поєднанні з граматичним значенням роду, числа й відмінка, про що зауважував М. Демський [Демський 1981, с. 34]. Більшість таких ФО в епістолярних текстах Лесі Українки має неповну відмінкову парадигму, але всі експресивно вагомі, які зазвичай мають оцінне значення, при цьому воно може бути не лише позитивним, але й негативним: «*“Душею товариства” був на той час доктор Кобринський ...*» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 263] – позитивна оцінка; «*Дуже жаль, що послала тобі останню відкритку, бо сьогодні довідалась, що все то, очевидно, була одна “игра ума”*» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 243] – позитивна оцінка; «*“Проза життя” тут здобувається тяжко ...*» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 276] – негативна оцінка; «*Усе те – крапля в морі ...*»

[Українка Леся 1978, Т. 10, с. 160] – негативна оцінка; «Досі мороз поза шкурую пробігає ...» [Українка Леся 1979, Т. 10, с. 319] – негативна оцінка.

Для посилення експресивності та оцінного значення авторка листів часто вживає конструкції, де представлено такий структурний тип фразем, як: іменник + займенник + іменник з прийменником, або субстантивовані прикметники тощо: «Просто ніж мені в серці Ваші докори!» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 335]; «... тільки боюся, що то “глас вопиющего в пустыне”» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 68]. До цього розряду ФО можна зарахувати нерозривні сполучення слів, що мають відтворюваний характер та ключові слова-іменники. Такі одиниці в епістолярних текстах несуть певне смислове, емоційне та експресивне навантаження, крім цього, часто містять «побажання» різного характеру (позитивні й негативні): «Мама ремонтирвала кийвську квартиру і на тім тиждні має приїхати сюди очищать дом для орендатора, що має перебраться хутко сюди – щоб йому ні дна ні покршики» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 355]; «А що од п. Озаркевичевої - ні вітру, ні хвилі?» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 315]; «Од тьоті Слі нема ще ні слуху ні вісті» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 58]; «... але досі не маю “ні одвіту ні привіту”» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 70].

Епістолярій письменниці містить й іншомовні ФО субстантивного типу. Вони представлені французькою та німецькою мовами, що, на нашу думку, зумовлено великою популярністю цих мов у період кінця XIX – поч. XX ст. Запозичені фраземи допомагають створити в листі певний психологічний та емоційний мікроклімат. Вони слугують не лише засобом передачі інформації, а й експресивним важелем, що налаштовує на спілкування [Красовська 2006, с. 270]: «... Садовський мусить провалитись, бо та Базилевська ... – *zero personnifie* (уособлений нуль – фр.)» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 24]; «... слід, щоб вона (Лілія) жила там і надалі, бо інакше буде проводити *Hundes efen* (собаче життя – нім.) ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 167]; «В Києві буде *la saison morte* (мертвий сезон – фр.) в саму весну ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 33]; «Ну, однак, ти, і лиси, і кияни – всі хочете розвити в мені *mania grandiosa* (манію величності – лат.)» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 28]; «Публіці бракує таких драм, як “Троянда”, але таким драмам бракує акторів, - от і *cercle vicieux* (зачароване коло – фр.)» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 38]; «... все більш і більш мною опановує *idée fixe*, що коли б я років три прожила в доброму кліматі, то була б як люди ...» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 37].

Вербальні та субстантивні фраземи мають чіткі межі, яких немає в адвербіальних ФО. У листах письменниці ці фразеологізми можуть характеризувати дію, процес, стан, які виражені дієсловом. Вони різні за емоційно-експресивним забарвленням, семантикою, структурними особливостями, стилістичною приналежністю.

Фраземи цього типу містять значну кількість порівняльних конструкцій, які виконують певну стилістичну функцію, експресивно збагачуючи

текст епістолярію: «Зате нема ні снігу, ні ожеледі, ні “мраки” – коли дощ, то вже (як з відра!)» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 402]; «... а другого дня тиняються, як мокра курка ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 68]; «Бідний Пуц лежав би досі, як риба на березі» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 92]; «Сама ж досі не можу одійти від втоми, просто чогось уморена, як та собака» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 315]. Усі адвербіальні фразеологізми стилістично вагомі, особливо ті, що містять сполучник як, прислівники та дієприслівники: «Мені страх як хотілось би вилізти на гору Чатир-Даг ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 36]; «Листа твого ми ждали, як бога ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 120]; «Ну, от і мусимо, “скрипя серцем”, ... їхати на чужину ...» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 247]; «Тут так уже стараюсь, щоб нічого лишнього не купувать, а все-таки гроші розходяться, як вода» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 198]; «Ми з Дорою остаємось самі як пальці» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 318]; «Першу ніч я провела тоді, як тинь в Дантовому пеклі ...» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 37]; «... в другій годині ночі вернулись додому, іменно “не солоно хлебавши ...» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 298]; «як у раю» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 56]; «Зате Міка зовсім, як риба в воді ...» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 312]; «... їй же всякі обвинувачення як горіх об стіну» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 144]; «Розписка у мене єсть, ховаю “як зіницю ока”» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 27].

В епістолярію письменниці велика кількість замкнених п’яти-, шести-, семи-, восьмикомпонентних прислівникових фразеологізмів. Аналіз дає підстави стверджувати, що вони емоційно та експресивно вагомі, при цьому мають оцінний характер, допомагають передавати відповідну інформацію: «Живеться тут, як в раю Котляревського: “не холодно й не душно, не весело й не скушно”» [Українка Леся 1978, Т. 11, с. 311]; «... хто не має доброї сім’ї, як-от Ліда, то чисто хоч об стіну головою бийся» [Українка Леся 1978, Т. 10, с. 255]; «Велике горе, що впало раптом, як грім з ясноного неба» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 92]; «... все надумує втікати на Україну, “на тихі води, на ясні зорі”» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 123]; «... я і так же взяла від тебе гроші на Єгипет ні за що ні про що» [Українка Леся 1979, Т. 12, с. 380].

Фраземи цього лексико-граматичного розряду дають можливість влучно оцінити події: «не з тої опери»; «як у раю», «як грім з ясноного неба», «status quo», причому оцінка може бути й позитивна: «як бога», «на тихі води, на ясні зорі», і негативна: «на авось», «як горох об стіну» тощо. Усі фраземи цього типу емоційно наповнені.

Ад’єктивним (прикметниковим) фразеологізмам «притаманне категоріальне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предметів», – зауважує М. Алефіренко [Алефіренко 1987, с. 59]. Межі таких фразем (як і адвербіальних) досить «розмиті». Аналіз таких ФО доводить, що стилістичне наповнення значною мірою пов’язане з граматичними та семантичними озна-

ками прикметників: «... сиджу я, хоч і в Італії, та “в печі замазана”» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 309]; «... він ще трошки *dépayse* (вибитий з колії (фр.))» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 368]; «Люді Луцьк перстом божим указаний» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 10]; «... Вам не прийдеться докорити мені, що я “ні гаряча, ні холодна”» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 11]. Фразеологізми «перстом божим указаний» та «вибитий з колії» мають граматичні категорії чол. р. однини. Один із них означає «необхідний, бажаний», отже, співвідноситься з прикметником морфологічно, семантично і синтаксично, інший – «непрацездатний, неспроможний виконувати щось» [ФСУМ 1999, с. 79], теж семантично співвідноситься з прикметником.

Інтер'єктивні ФО за синтаксичною будовою відповідають реченням (простим, поширеним і непоширеним і зазвичай неускладненим); а за семантикою знаходяться на межі різних лексико-граматичних розрядів (дієслівних, прикметникових, іменникових). Стилістика таких одиниць різноманітна. Вони наділені неабиякою експресивністю та можуть набувати різних стилістичних відтінків (незадоволення, різного роду побажання тощо): «*Хай мене грім уб'є, коли я знаю, в чім виражається їх “політика”*» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 229]; «*Хай горт мене вхопить, коли що-небудь в тому розумію*» (фр.) [Українка Леся 1979, Т.10, с. 279]; «*Бачила я на виставі знаменитого Бекліна, нехай мене повісять його поклонники, але я, далєбі, не розумію, на чім держиться його слава*» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 130]; «*Але, може, його не чіпати, бо й так я з усіма моїми країнами заслужила собі від Вас – “нехай вам хрін”*» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 209]; «*Скажіть Ліді і Раді, що я їм от-от напишу, “да поразит мене гнев олімпійцев”*» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 338].

Епістолярій Лесі Українки насичений власне українськими та іншомовними прислів'ями, приказками, афоризмами. Ці мовні одиниці різняться не лише тематично, а й за мовним критерієм. Аналіз доводить, що афоризми з релігійною тематикою (біблійні вислови, уривки молитов тощо) мають морально-оцінне значення [Мацюк 2014, с. 148] та є експресивно вагомі: «*значить, їх інститут ще поки що бог милував*» [11, 341]; «*добрими замірами вимощене пекло ...*» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 146]; «*Признаю за Вами право жарту нині, і прісно, і вовіки-віків ...*» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 194]; «... в моїй хаті дихання порує, мов фіміам на алтарі величної богині ...» [Українка Леся

1978, Т.11, с. 10], «*Людина передбачає, бог визнає!*» (фр.) або скоріш «*чорт робить навпаки*»» (фр.) [Українка Леся 1978, Т.11, с. 42], «*Даждь ми, господи, по слову сему*» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 102]; «*По делам вашим да судят вас*» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 122]; «*Чудны дела твои, господи!*» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 51]; «*Що то вже за переписка, коли до неї треба “со страхом божим и верою приступати!”*» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 274]; «*Буду жити, буду працювати, то відплачуся, а як ні, то “остави нам долги наша, як оже и мы оставляем должникам нашим ...”*» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 372]. Ключова лексема в таких висловах *Бог*, яка наділена експресивною стилістикою.

У листах письменниці значна частина однакових прислів'їв та приказок, що вжиті різними мовами: «*Ну, краще пізно, як ніколи*» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 313] і «... *Vont mieux tard que jamais*» (краще пізно, ніж ніколи – (фр.)) [Українка Леся 1978, Т.11, с. 318] або «*Все добре, що добре кінчається*» [Українка Леся 1979, Т.12, с. 136] і «*All is well, that ends well*» (все добре, що добре кінчається – (англ.)) [Українка Леся 1978, Т.10, с. 410]. Використання іншомовного висловлювання (афоризму, прислів'я чи приказки) в епістолярію є стилістично виправданим, крім цього, майже завжди містить оцінку: «*Все оце говорю на основі приказки “посол наче осел (польськ.)”*» [Українка Леся 1978, Т.11, с. 84]; «*При сьому я добре пам'ятаю, що “до пори жбан воду носить, доки му ся вухо не вірве ...” (польськ.)*» [Українка Леся 1978, Т.12, с. 214]. Аналіз доводить й експресивність фразеологічних порівняльних конструкцій, що вжито в епістолярію різними мовами: «... *пишіть мені, не гаючись. – “czekam Waszego listu, jak ziemia rosy niebieskiej*» (Чекаю Вашого листа, як земля небесної роси – польськ.)» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 235]; «... *недаром кажуть triste comme une jour nee de pluiedans les montagnes ...* (Сумно, як дощовий день у горах – фр.)» [Українка Леся 1978, Т.10, с. 231].

Висновки. Аналіз семантичних та лексико-граматичних груп фразем епістолярію Лесі Українки засвідчив глибокі ознаки індивідуально-авторської манери її письма. Іншомовні елементи сприяють пізнанню внутрішнього світу Лесі Українки з її турботами, переживаннями та сподіваннями. Використовуючи фраземи у своїх листах, письменниця надавала їм більшої експресивності, образності. У перспективі плануємо дослідження іншомовних елементів у поетичній творчості Лесі Українки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків: Вища школа, 1983. 137 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 135 с.
3. Ганжа С. А., Донюш І. В., Войтенко М. П. Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки. Дніпропетровськ: Пороги, 2009. 36 с.
4. Демський М. Т. Лексичні та граматичні особливості українських іменникових фразеологізмів. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 34–35.
5. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Фразеологічні одиниці в тексті щоденника Т. Шевченка (до 155-річчя від часу написання «Журналу»). *Лінгвістика*. 2012. № 2. С. 142–151.

6. Красовська О. М. Стилiстичний компонент значення фразеологiзмiв (на матерiалi епiстолярiю Лесi Українки). *Мовознавчий вiсник: зб. наук. праць Черкаського нац. ун-т ім. Б. Хмельницького*. Черкаси: Брама. 2006. Вип. 3. С. 268–274.
7. Мацюк З., Фенко М. Фраземiка в контекстi епiстолярiю Лесi Українки. *Лiнгвостилiстичнi студiї*. Вип. 1. С. 146–153.
8. Романченко А. П. Лiнгвокреативнiсть мовної особистостi: фразеологiчнi одиницi. *Записки з українського мовознавства*. 2017. Вип. 24. Т. 2. С. 196–204.
9. Українка Леся. Зiбрання творiв: У 12-ти т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. 544 с.
10. Українка Леся. Зiбрання творiв: У 12-ти т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11. 480 с.
11. Українка Леся. Зiбрання творiв: У 12-ти т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. 696 с.
12. Фразеологiчний словник української мови у 2-х кн. / укл. В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 984 с.

REFERENCES

1. Avksentiev L. H. Suchasna ukrainska mova: Frazeolohiia [Modern Ukrainian language: Phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1983. 137 s. [in Ukrainian].
2. Alefirenko M. F. Teoretychni pytannia frazeolohii [Theoretical questions of phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 1987. 135 s. [in Ukrainian].
3. Hanzha S. A., Doniush I. V., Voitenko M. P. Slovyk frazeolohichnykh odynyts epistoliarnoi spadshchyny Lesi Ukrainky [Dictionary of phraseological units of Lesya Ukrainka's epistolary heritage]. Dnipropetrovsk: Porohy, 2009. 36 s. [in Ukrainian].
4. Demskyi M. T. Leksychni ta hramatychni osoblyvosti ukrainskykh imennykovykh frazeolohizmiv [Lexical and grammatical features of Ukrainian noun phraseology]. *Movoznavstvo*. 1981. №2. S. 34–35 [in Ukrainian].
5. Kosmeda T. A., Osipova T. F. Frazeolohichni odynytsi v teksti shchodennyka T. Shevchenka (do 155-richchia vid chasu napysannia «Zhurnal») [Phraseological units in the text of T. Shevchenko's diary (to the 155th anniversary of the «Journal»)]. *Linhvistyka*. 2012. № 2. S. 142–151 [in Ukrainian].
6. Krasovska O. M. Stylistychnyi komponent znachennia frazeolohizmiv (na materialii epistoliaruii Lesi Ukrainky) [Stylistic component of the meaning of phraseology (based on the epistolary of Lesya Ukrainka)]. *Movoznavchyi visnyk: zb. nauk. prats Cherkaskoho nats. un-t im. B. Khmelnytskoho*. Cherkasy: Brahma. 2006. Vyp. 3. S. 268–274 [in Ukrainian].
7. Matusik Z., Fenko M. Frazemika v kontekstii epistoliaruii Lesi Ukrainky [Phrasemics in the context of Lesya Ukrainka's epistolary]. *Linhvostylistychni studii*. Vyp. 1. S. 146–153 [in Ukrainian].
8. Romanchenko A. P. Linhvokreatyvniost movnoi osobystosti: frazeolohichni odynytsi [Linguo-creativity of language personality: phraseological units]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. 2017. Vyp. 24. T. 2. S. 196–204 [in Ukrainian].
9. Ukrainka Lesia. Zibrannia tvoriv: U 12-ty t. [Collection of works: In 12 volumes.] Kyiv: Naukova dumka, 1978. T. 10. 544 s. [in Ukrainian].
10. Ukrainka Lesia. Zibrannia tvoriv: U 12-ty t. [Collection of works: In 12 volumes.] Kyiv: Naukova dumka, 1978. T. 11. 480 s. [in Ukrainian].
11. Ukrainka Lesia. Zibrannia tvoriv: U 12-ty t. [Collection of works: In 12 volumes.] Kyiv: Naukova dumka, 1979. T. 12. 696 s. [in Ukrainian].
12. Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy u 2-kh kn. [Phraseological dictionary of the Ukrainian language in 2 books] / uкл. V. M. Bilozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1999. 984 s. [in Ukrainian].

SEMANTIC AND LEXICO-GRAMMATICAL GROUPS OF PHRASES OF THE EPISTOLARY OF LESYA UKRAINKA

Abstract. The article clarifies the role of phraseological units in texts of different styles, in particular in the epistolary one, which is represented by Lesya Ukrainka's letters. The current views of Ukrainian linguists about the functional purpose of phrases of different types are presented and it is determined that the study of phraseological phenomena makes it possible to interpret various language processes. The emphasis is placed on the fact that such studies are relevant for various tiers and areas of linguistic knowledge.

An important detail of the research is the elucidation of the concept of «phraseology», which is presented by lexicographers of the Institute of Linguistics. O. Potebny of the Academy of Sciences of Ukraine. Appealing to the opinions of well-known linguists, such as: Avksentiev, Alefirenko, Babych, Ganzha - the main features of phraseological units are highlighted, their detailed characteristics are given. A special feature is emphasized, which makes it clear: phraseology is not equivalent to parts of speech, but they can be correlated with them.

The study contains criteria according to which it is determined that the basis for the division of phraseological units into lexical and grammatical classes, as in vocabulary, is the morphological principle, which is supplemented by syntactic and lexical-semantic

The following lexical and grammatical categories of phrases are analyzed: substantive, adjectival, verbal, adverbial and interactive, which are presented in the epistolary of Lesya Ukrainka.

It is found that some of the verbal phrases are not recorded in the «Phrase Dictionary» and are united by a common meaning of action, and therefore have separate grammatical categories of verbs (type, number, state, etc.).

The article contains a detailed analysis of phraseological units of the substantive type, which are represented by a significant number of stylistically significant foreign language units.

The study emphasizes that, in contrast to verbal and substantive phrases, adverbial phraseological units do not have clear enough boundaries and in the writer's letters such phraseologies from different angles characterize the action, process, state, expressed by the verb. It was found that they are different in semantics, emotionally expressive color, structural features, stylistic affiliation.

Keywords: phraseological units, phrasema, leksema, synonyms, lexical-grammatical categories, structural type, nouns, adjectival, verbal, adverbial and interactive, epistolary.

© Красовська О., Боть Л., 2020 р.

Олена Красовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання, стилістики й культури української мови Черкаського національного університету, Черкаси, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8614-8396>

Olena Krasovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8614-8396>

Людмила Боть – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання, стилістики й культури української мови Черкаського національного університету, Черкаси, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8718-3863>

Ludmila Bot – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8718-3863>

УСТОЙЧИВЫЕ СРАВНЕНИЯ С КОМПОНЕНТОМ-ОРИЕНТАЛИЗМОМ – ЭТНОСИМВОЛОМ УКРАИНЫ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2+81'373.46

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).169–173

Кузнецова І. Устойчивые сравнения с компонентом-ориентализмом – этносимолом Украины; кількість бібліографічних джерел – 14; мова російська.

Аннотация. Неоспорим факт, что в результате многовековых исторических, культурных и соседских контактов в языки славян в довольно большом количестве проникали ориентализмы. Они прочно закрепились в лексическом составе славянских языков как в своем исконном значении (соответствующем языку-оригиналу), так и в переосмысленном, по-новому интерпретированном на славянской почве. Этой теме посвящено немало лингвистических и культурологических работ. Украинский язык в этом плане не исключение. Историческая лексикология изучает причины, время и пути проникновения и адаптации ориентализмов в украинском языке. Заимствования-ориентализмы составляют значительный шар украинской лексики. Судьба заимствований различна: они либо остались в языке-реципиенте экзотизмами, либо в результате экстралингвистических факторов усвоились им настолько, что стали символами национальной культуры. Показательна в этом плане судьба ориентализмов *лелека* ('аист'), *шаровары*, *кобза* в Украине. Цель настоящего исследования – выявление семантико-функциональных особенностей ориентализмов в украинских сравнениях. В данной статье на примере этих лексических единиц рассматривается фразеобразующий потенциал и семантико-функциональные особенности этих заимствований-ориентализмов, ассоциирующихся с Украиной, в составе сравнительных конструкций. Исследование показало, что рассмотренные ориентализмы настолько прочно вошли в фонд украинского языка, что давно не воспринимаются в языке-реципиенте как чужеродный элемент, напротив, они стали этносимволами в украинской лингвокультуре, продуктивны в словообразовательном плане (это осталось за рамками статьи), функционируют в устойчивых сравнениях, в том числе образно-поэтических. Однако этномаркированность, видимо, и наложила ограничения на их фразеологический потенциал: по сравнению с ориентализмами, не ставшими маркерами украинской культуры (барабан, базар, кавун, казан и пр.), они фразеологически менее активны, не частотны в составе устойчивых сравнений в качестве эталона, мерила действия, качества и т. д.

Ключевые слова: языковые контакты, ориентализмы, заимствование, украинский язык, национальные символы, устойчивые сравнения, образ сравнения.

Постановка проблемы. Межкультурное и межъязыковое взаимодействие славянского и ориентального мира длится не одно тысячелетие. Столь долгий контакт наложил отпечаток на языки народов Славии и Востока, обогатив их заимствованиями из области материальной и духовной культуры, политики и т.д., ибо «нет и не может быть ни одного чистого несмешанного языкового целого» [Бодуэн де Куртэн 1963, с. 140]. История украинского народа тоже тесно связана с судьбами народов Востока; итог этнокультурных связей – ориентализмы, заимствованные украинским языком непосредственно и опосредованно и в той или иной мере освоенные им.

Анализ исследований. Слово *ориентальный* (лат. *orientalis*) имеет семантику 'восточный, свойственный странам Востока'; к *ориентализмам* относят слова, принадлежащие к разным группам тюркских, а также иранских и арабо-семитских языков. Исследование лексики восточного происхождения в украинистике разнопланово. Анализируются лексико-семантические группы тюркизмов [Халимоненко 1995; Масенко 1972], заимствования конкретного периода [Ковалів 1964], влияние на украинский лексический фонд языков авар, болгар, угров, печенегов, половцев, татар с указанием, от кого и в какие периоды своего развития украинский язык почерпнул наибольшее количество ориентализмов [Данилюк 2011], прошедших все этапы освоения (фонетические, семантическое, морфологические). Судьба заимствований различна: они либо

остались в языке-реципиенте экзотизмами, либо полностью усвоились им. Причем в отдельных случаях эти слова настолько укоренились в заимствующем языке, что «в результате переосмысления и экстралингвистических факторов приобрели новый концептуальный смысл, став символами самобытной культуры отдельных славянских народов» [Хмелевский 2018, с. 118]. Показательна в этом плане судьба ориентализмов *лелека*, *шаровары*, *кобза* в Украине [Хмелевский 2018, с. 119–120].

Цель статьи – рассмотреть фразеобразующий потенциал и семантико-функциональные особенности некоторых заимствований-ориентализмов, ассоциирующихся с Украиной, в составе сравнительных конструкций.

Методы и методики. Необходимый материал извлечен из словарей устойчивых сравнений украинского языка и сети Интернет. Основной метод обработки фразеологического материала – синхронно-описательный.

Изложение основного материала. Орнитоним тюркского происхождения *лелека* известен восточно- и южнославянским языкам: рус. «*лелек* 'белая цапля, *Ardea alba*', также 'аист', укр. *лелека* 'аист', болг. *лелек*, сербохорв. *лелек*. Через тур., азерб., крым.-тат. *läiläk* 'аист', крым.-тат. *lägläk*) [Фасмер 1986, с. 478]; в сербский и хорватский языки персизм *лејлек*(*лелек*), *lejlek* (*lelek*) вошел через турецкий: «tur. *leylek* < pers. *leklek* (u ar. *takođe läqläq*)» [Škaljić 1966, с. 433]. Но только в украин-

скої культурі слово стало еталоном образно-поетических порівнянь, що ілюструють строки: *Облітав сердега море й землі, як лелека* [Наталя або дві доли разом]. Поэма Мих. Макаровського. 1848]; Ніч і тільки зорі за вікном, Ніч, усе поснуло тихим сном... Тільки сон мій так далеко *Відлетів, немов лелека* <...>¹; Ти відправилась у тишу, *наче лагідна лелека*. Ти не бійся, моя пташко, ти поспи – я біля тебе [Аннич О. Колискова для донечки «Лелека»]; Дитинство, *мов лелека*, десь *відліта* далеко [Юрківський Ю. Летять лелеки]²; Моє ріднесьне село, Я за тобою так сумую. <...> Я, *мов лелека*, в снах своїх *Литаю* над тобою [Огренич Р.Ф. Моє село]³; Де б я не був, а все же думками лечу в Донеччину свою. *Лечу, неначе та лелека*, дивлюся радісно кругом і шахту згадую далеко, де працював я юнаком⁴; Ми збережемо свою Батьківщину, *Наче лелека* під вірним крилом. Ми відбудуємо сильну країну З тими, кому зараз не все одно! [Панасюк Х. Нас не зламає холодна байдужість]⁵; Моя душа *немов лелека* Моя зоря така далеко А в синім морі гуляє доля Чому без неї така неволя? [Шпак М. Лелеки]⁶; Сумно, мов я в чорну хмару ввійшла, я сумую *мов лелека* [Savchenko, Khmelevskiy 2017, с. 56]; Я дуже сумую, жаданий без тебе. <...> Я на тебе коханий чекаю. Де ти? *Кличу, мов біла лелека*. Загубилась у мріях, блукаю... [Калинина-Харламова Л. Дуже скучила]⁷. Можна помітити, що тексти відображають стереотипні представлення українців об аїсті як символі любові к рідній землі, отчому краю, материнської любові, пам'яті серця, жіночій грусті-печалі без любимого, тоске. Приведем обширну цитату, ілюструючу символіку пернатого в Україні: <...> ми творимо загадку про людину і кажемо: «Облітав, мов лелека, усі моря і землі», – відгадкою такої загадки-порівняння є не ти сама уся, а людина, що вижджала у пошуках щастя у далекий край, людина, що повернулася, не знайшовши щастя в далекому краю <...>, ми творимо загадку про людину і кажемо: «Стоїть, мов лелека, й крила опустив», – відгадкою такої загадки-порівняння є не ти сама уся, а парубок, який ніяк не знайде собі пари, щоб одружитися, у кого одруження стоїть на одному місці, як ти, біла лелеко, стоїш на своєму гнізді <...> [Голобородько В. Біла лелека]⁸. Резюмую, приведем слова М.С. Хмелевського: «Аїст (*лелека*) на Україні вважається священною птахом, оберігаючою домашній очаг і приносячою сімейне щастя і благополуччя. <...> Концептуальне переосмислення це заимствование приобрело именно в українській культурі і українському менталітеті, де оно обросло особливою символікою, приметами, леген-

дами» [Хмелевский 2018, с. 120], стало образно-поетическим порівнянням. Лексема настільки вошла в український мовний вжиток, що використовується для тлумачення малопонятних слів, наприклад, лекс. *будинок, боцан* – ‘лелека’ [Вархол, Івченко 1990, с. 152]. Тем не менше дане названня птахи не стало фразеологічно значимим еталоном устійливого порівняння, характеризується воспроизводимостью і являється одиницею мови як системи (в відмінні, наприклад, від лексеми *бусел*, ставшої образом порівняння во многих фразеологізмах). Словарну «прописку» отримали лише два порівняння: *шия як у лелеки; ноги як у лелеки* [Добролюба 1997, с. 37, 38], ср. також со строками: *У нього ноги, як у лелеки. Худі, довгі*, з довгими ступнями. <...> Андрій водить блакитними очима за нянею. І повільно випростує *худі, як у лелеки, довгі ноги*⁹.

Друге слово, значиме для української лінгвокультури, – *шаровари*, «укр. шаравари. Через тюрк. посредство заимств. из ир. *šaravāra- ‘штаны’ (*šcaravāra-), нов.-перс. šālvār – то же, откуда и греч. σαράβαρα, σαράβαλλα ‘штаны’, ср.-лат. Saraballa» [Фасмер 1987, с. 410] (такую же орфографію лексеми в українському мовному вжитку ми бачимо в словарі Б.Д. Гринченка [Т. 4, с. 485]). Персидський прототип відображений в застарілій книжній формі *шальвары*. При заимствованні значення слова сузилося: це частина українського народного чоловічого костюма (у народів Востока це елемент і жіночої одягу). І хоча шаровари – це частина національної одягу різних вісхідних народів, «только на Україні они сегодня выступают в качестве национального этносимвола и отражателя украинской самобытной культуры», приче «не всей географической территории Украины, а только Поднепровья, где находились административные и военные центры украинского казачества – сечи (для Западной Украины это уже не является этносимволом)» [Хмелевский 2018, с. 119]. Особливістю казачьих шаровар – ширина, ср. с описанием их у Н.В. Гоголя в «Тарасе Бульбе»: «шаровари, як Чорне море завиширки, з силою складок і зборок, обперезані золотим очуром». Этот признак фасона лег в основу порівняння *шаровари, мов Чорне море* [Гурин <http://abetka.ukrlife.org/obrazno.htm>], здесь шаровари выступают в роли объекта сравнения. А о румянном человеке в Черняховском р-не Житомирщины говорят: *червоний як шаровари на козакові* [Добролюба 2003, с. 93–94].

Название струнного щипкового музыкального инструмента *кобза* было заимствовано запорожскими казаками у тюрков (ср. тур. *kopuz* ‘разновидность гитары, арфы’, тат. *kubuz* ‘скрипка’ [Фасмер 1986, с. 268]). Как видим, инструменты не имеют ничего общего, кроме названий). Со временем инструмент типа лютни с короткой шейкой стал «одним из символов украинской самобытной народной культуры. <...> Образ кобзы и кобзаря <...> увековечил и сделал узнаваемым символом Украины далеко за ее пределами <...> Т.Г. Шевченко в своем поэтическом сборнике “Кобзарь”» [Хмелевский

¹ <http://tekstovnet.ru/17/Sofiya-Terletska/tekst-pesni-tilki-sonmiy-tak-daleko-vidletiv-nemov-leleka>

² <https://teksty-pesenok.ru/rus-yuyurkvs kij/tekst-pesni-letyat-leleki/1956460/>

³ <https://books.google.ru/books?id>

⁴ https://galya.ru/catd_new_page.php?id=5160132

⁵ <https://www.pisni.org.ua/songs/4291583.html>

⁶ <https://x-minus.me/track/4768/лелеки>

⁷ <https://stihi.ru/2014/07/20/931>

⁸ <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13781>

⁹ <http://catholicnews.org.ua/andriy-z-nogami-yak-u-leleki>

2018, с. 120]. Эталонем сравнения слово стало в выражении *На речах – наче (як) на кобзі* [Номис 1993, с. 165; Грінченко 1996, Т. 2, с. 259], построенном по той же структурно-семантической модели, что и *На словах, як на цимбалах; На словах, як на варганах, а на ділі, як на балабайці* [Номис 1993, с. 165]; *На словах, як на гусях* [Добролюжа 2003, с. 67], в которой варьируются образные конкретизаторы – наименования музыкальных инструментов.

Итоги. Исследование показало, что рассмотренные ориентализмы настолько прочно вошли в фонд украинского языка, что давно не воспринима-

ются в языке-реципиенте как чужеродный элемент, напротив, они стали этносимволами в украинской лингвокультуре, продуктивны в словообразовательном плане (это осталось за рамками статьи), функционируют в устойчивых сравнениях. Однако этномаркированность, видимо, и наложила ограничения на их фразеологический потенциал: по сравнению с ориентализмами, не ставшими маркерами украинской культуры (барабан, базар, кавун, казан и пр.), они фразеологически менее активны, не частотны в составе устойчивых сравнений в качестве эталона, меры действия, качества и т. д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. Т. 2. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. 378 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, Пряшев: Відділ української літератури, 1990. 160 с.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови: в 4 т. Репринтне видання. Київ: Лексикон, 1996.
4. Данилюк Н.М. Орієнталізми в українській мові. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Сімферополь, 2011. Т. 24 (63). № 2. Ч. 2. С. 408–412.
5. Добролюжа Г.М. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин. Київ: Волинь, 1997. 52 с.
6. Добролюжа Г.М. Красне слово – як золотий ключ. Житомир, Волинь, 2003. 160 с.
7. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду Х–XIV століть. Запозичення. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1964. Т. II. 329 с.
8. Масенко Л.Т. З гідронімії тюркського походження басейну Південного Бугу. *Структурні рівні мови і методи їх дослідження*. Київ: Наукова думка, 1972. С. 139–142.
9. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Передрук видання 1864 року з додатками. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. 2. Москва: Прогресс, 1986. 672 с.
11. Халимоненко Г.І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови. Ч. 2. Лексика вівчарства. Київ: Київський університет, 1995. 75 с.
12. Хмелевский М.С. Концептуальное переосмысление тюркизмов, ставших национальными символами славянских народов. *Межэтническое взаимодействие в поликультурном образовательном пространстве: проблемы языкового взаимодействия и межкультурной коммуникации: сб. научн. ст. по итогам Всероссийской научно-практической конференции* (Чебоксары, 26–27 ноября 2018 г.). С. 118–124.
13. Savchenko A., Khmelevskiy M. «Над кем смеєтесь?», или о специфике создания комического в украинском языке (на примере романа О. Черногуза «Аристократ из Вапнярки»). *Językoznawstwo*. 2017. № 1(11). С. 53–66.
14. Škaljić A. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost. 1966. 662 s.

REFERENCES

1. Boduen de Kurtene I.A. (1963). Izbrannyye trudy po obshchemu yazykoznaniiyu: v 2 t. T. 2. [Selected Works on General Linguistics: In 2 Volumes. Vol. 2]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 378 s. [in Russian].
2. Hrinchenko B.D. (1996) Slovari ukrainiskoi movy: v 4 t. Repryntne vydannia. [Dictionary of the Ukrainian language: In 4 Volumes. Reprinted edition]. Kyiv, Leksykon [in Ukrainian].
3. Danyliuk N.M. (2011) Orientalizmy v ukrainiskom yazyke [The orientalisms in Ukrainian Language]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya. Sotsialnye kommunikatsii»*. T. 24 (63). № 2. Ch. 2. S. 408–412 [in Ukrainian].
4. Dobroliozha H. (1997) Ideografichnyi slovnyk poliskykh narodnykh porivnian z komparatyvnymy obyektamy – nazvamy tvaryn [The ideographic dictionary of the Polesie national similes of comparable objects – the names of animals]. Kyiv: Volyn, 52 s. [in Ukrainian].
5. Dobroliozha H. (2003) Krasne slovo – yak zoloty kliuch [Beautiful word – like a Golden key]. Zhytomyr: 2003. 160 s. [in Ukrainian].
6. Fasmer M. (1986) Etimologicheskii slovar russkogo yazyka: v 4 t. T. 2. [Etymological Dictionary of the Russian Language: In 4 Volumes. Vol. 2]. Moskva: Progress, 672 s. [In Russian].
7. Kovaliv P. (1964) Leksychnyi fond literaturnoi movy Kyivskoho periodu X–XIV stolit. Zapozychennia [Lexical Fund of the literary language of the Kiev period of the 10th–14th centuries. Borrowednie]. Nyu-York: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka. T. II. 329 s. [in Ukrainian].

8. Masenko L.T. (1972) Z hidronimii turkskoho pokhodzhennia baseInu Pivdennoho Buhu [From the hydronymy of the Turkic origin of the southern bug basin]. *Strukturni rivni movy i metody yikh doslidzhennia*. Kyiv: Naukova dumka. S. 139–142 [in Ukrainian].
9. Nomys M. (1993) Ukrainski prykazky, pryslyvya i take inshe [Ukrainian Sayings, Proverbs and so on]. Peredruk vydannia 1864 roku z dodatkamy. Kyiv: Lybid, 768 s. [in Ukrainian].
10. Savchenko A., Khmelevskiy M. (2017) «Nad kem smeyotes'», ili o specyfike sozdaniya komicheskogo v ukrainskom yazyke (na primere romana O. Chernohuza «Aristokrat iz Vapniarki») [«What are you laughing at?» – about the specifics of creation of comic effect in Ukrainian (on an example of the novel by O. Chernohuz «Aristocrat from Vapniarka»)]. *Językoznawstwo*. № 1(11). S. 53–66 [in Russian].
11. Khalymonenko Gh.I. (1995) Tiurkizmy u profesiyno-vyrobnychiiy leksyky ukrainskoi movy [Turkisms in the professional and industrial vocabulary of the Ukrainian]. Ch. 2. Leksyka vivcharstva. Kyiv: Kyivskyy universytet, 75 s. [in Ukrainian].
12. Khmelevskiy M.S. (2018) Kontseptualnoe pereosmyslenie tyurkizmov, stavshikh natsionalnymi simvolami slavyanskikh narodov [Conceptual transfer of turkisms, which became national symbols for slavonic nations]. *Mezhetnicheskoe vzaimodeistvie v polikulturnom obrazovatelnom prostranstve: problemy yazykovogo vzaimodeistviya i mezhkulturnoi kommunikatsii: sb. nauchn. st. po itogam Vserossiiskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* (Cheboksary, 26–27 noyabrya 2018 g.). S. 118–124 [in Russian].
13. Škaljić A. (1966) Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost, 662 s. [in Croatian].
14. Varkhol N., Ivchenko A. (1990) Frazеологичныі словнык лемківських говірок Skhidnoi Slovacchyny [Phraseological dictionary of the Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovacke pedahohichne vydavnyctvo, Pryashev: Viddil ukrainskoi literatury. 160 s. [in Ukrainian].

SET COMPARISONS WITH THE ORIENTALISM-COMPONENT – THE ETHNOSYMBOL OF UKRAINE

Abstract. It is an undeniable fact that as a result of centuries of historical, cultural and neighborly contacts, orientalisms penetrated the languages of the Slavs in quite large numbers. They are firmly fixed in the lexical structure of the Slavic languages both in their original meaning (corresponding to the original language) and in a reinterpreted on the Slavic background. Many linguistic and cultural works are devoted to this topic. The Ukrainian language is no exception in this regard. Historical lexicology studies the causes, time and ways of penetration and adaptation of orientalisms in the Ukrainian language. Adoptions of Oriental languages make up a significant layer of Ukrainian vocabulary. The result of borrowings varies as they either remained exotisms in the recipient language, or as a result of extralinguistic factors, they acquired it so much that they became symbols of national culture. The fate of orientalisms *leleka* ('stork'), *sharovary* ('bloomers'), *kobza* ('a musical instrument') in Ukraine is indicative in this regard. The purpose of this study was to identify the semantic and functional peculiarities of the Ukrainian orientalisms in comparison. In this article, using the example of these lexical units, we consider the phrasemaking potential and semantic and functional features of these orientalisms associated with Ukraine, as a part of comparative constructions. The study showed that the orientalisms considered are so firmly included in the Ukrainian language fund that they have not been perceived as a foreign element in the recipient language for a long time, on the contrary, they have become ethnic symbols in Ukrainian linguistic culture, productive in word formation (this is left out of the scope of the article), operate in similes, including figurative and poetic. However, ethno-marking, apparently, imposed restrictions on their phraseological potential, for compared with orientalisms that did not become markers of Ukrainian culture (*bazar*, etc.), they are phraseologically less active, not frequency in stable comparisons as a reference, measure of action, quality.

Keywords: language contacts, oriental loanwords, Ukrainian language, national symbols, similes, the basis of comparison.

СТІЙКІ ПОРІВНЯННЯ З КОМПОНЕНТОМ-ОРІЕНТАЛІЗМОМ – ЕТНОСИМВОЛОМ УКРАЇНИ

Анотація. Незаперечним є факт, що внаслідок багатомісячних історичних, культурних і сусідських контактів у мові слов'ян у досить великій кількості проникали орієнталізми. Вони міцно закріпилися в лексичному складі слов'янських мов як у своєму первинному значенні (відповідало мові-оригіналу), так і в переосмислено, по-новому інтерпретованому на слов'янському ґрунті. Цій темі присвячено чимало лінгвістичних і культурологічних робіт. Українська мова в цьому плані не виняток. Історична лексикологія вивчає причини, час і шляхи проникнення й адаптації орієнталізмів в українській мові. Запозичення-орієнталізмів складають значний пласт української лексики. Доля запозичень різна: вони або залишилися в мові-реципієнті екзотизмами, або в результаті екстралінгвальних чинників засвоїлися настільки, що стали символами національної культури. Показова в цьому плані доля орієнталізмів *лелека* ('аист'), *шаровари*, *кобза* в Україні. Мета цього дослідження – виявлення семантико-функціональних особливостей орієнталізмів в українських порівняннях. У цій статті на прикладі цих лексичних одиниць розглядається фраземотвірний потенціал і семантико-функціональні особливості цих запозичень-орієнталізмів, які асо-

цінуються з Україною, в складі порівняльних конструкцій. Дослідження показало, що розглянуті орієнталізми настільки міцно увійшли в фонд української мови, що давно не сприймаються в мові-реципієнті як чужорідний елемент, навпаки, вони стали етносимволами в українській лінгвокультурі, продуктивні в словотвірному плані (це залишилося за межами статті), функціонують у стійких порівняннях, зокрема образно-поетичних. Однак, етномаркованість, очевидно, і наклала обмеження на їх фразеологічний потенціал: у порівнянні з орієнталізмами, які не стали маркерами української культури (*барабан, базар, кавун, казан* і ін.), вони фразеологічно менш активні, не частотні у складі стійких порівнянь як еталон, мірило, дія, якість тощо.

Ключові слова: мовні контакти, орієнталізм, запозичення, українська мова, національні символи, стійкі порівняння, образ порівняння.

© Кузнєцова І., 2020 р.

Ірина Кузнєцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти Чуваського державного педагогічного університету ім. І.Я. Яковлева, Чебоксари, Росія; <https://orcid.org/0000-0003-2038-5879>

Irina Kuznetsova – Candidate of Philology, Associate Professor of the I. Yakovlev Chuvash State Pedagogical University, Cheboksary, Russia; <https://orcid.org/0000-0003-2038-5879>

БІБЛІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'282.2(437.6): 81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).174–179

Кузь Г. Біблійна фразеологія з ономастичним компонентом у лемківських говірках Східної Словаччини; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті здійснено аналіз біблійних фразеологізмів з компонентами-антропонімами в лемківській говірці Східної Словаччини на тлі фразеології української та словацької мов. Предметом аналізу стали семантика, внутрішня форма та стилістичні особливості фразеологізмів-біблеїзмів з антропонічним компонентом. Мета дослідження – простежити семантичну трансформацію, концептуалізацію і національно-культурну спеціалізацію біблійних фразеологізмів з антропонімами в лемківських говірках, ступінь впливу словацької мови на аналізовану фразеологічну мікросистему.

Як показує матеріал дослідження, фразеологічні біблеїзми з антропонімами, як і загалом фразеологізми-біблеїзми, обмежено наявні у повсякденному мовленні. Більшість носіїв того чи іншого діалекту не використовує біблійних фразеологізмів книжного високого стилю, вони поступово виходять з активного вжитку, залишаючись в особливих сферах і жанрах мовного спілкування, стаючи архаїзмами, посилюючи свою стилістичну маркованість. Натомість у розмовному мовленні закріпилися фразеологічні біблеїзми з обниженим стилістичним забарвленням, а також такі, що позначають часто використовувані поняття, як наприклад, фразеологізми із значенням 'померти'.

У діалектному мовленні біблійні фразеологізми впродовж століть проходили певні етапи семантичного перетворення, наслідком чого стали: зміна прямого значення на переносне, розширення значення, зміна емоційно-оцінної конотації, заміна компонентів, контамінація. Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що всі розглянуті фразеологічні одиниці співвідносяться з християнськими прецедентними текстами, але в процесі своєї концептуалізації в мові можуть втрачати зв'язок із ним і пов'язуватися носіями мови з народними переказами, апокрифічними легендами, ставати елементами мовної гри тощо.

Матеріали дослідження підтверджують значний вплив словацького мовного середовища на розвиток системи фразеологічних біблеїзмів лемківської говірки Східної Словаччини, водночас їх українське й загалом слов'янське підґрунтя є очевидним.

Ключові слова: фразеологічний біблеїзм, антропонім, внутрішня форма, Біблія, лемківська говірка.

Постановка проблеми. Фразеологічні біблеїзми (ФБ), що є одним з важливих елементів фразеологічної картини світу, виступають актуальним предметом лінгвістичного дослідження в епоху розвитку антропоцентричної парадигми, когнітології та відродження релігійної свідомості. Фразеологізми, пов'язані з Біблією, які заведено називати терміном „біблеїзм (бібліїзм)”, в сучасному мовознавстві трактують доволі широко: як «універсальну конотативну одиницю мови з певним символічним значенням, сформованим за контекстом Біблії чи біблійним сюжетом» [Решетняк 2015, с. 41]. Особливу увагу привертає група фразеологічних біблеїзмів з ономастичним, зокрема антропонічним, компонентом: переважно всі біблійні імена є символами, вони мають переосмислене значення, трансформовані в асемантизований елемент, набувають «вторинного стану» імені-символу. Як відомо, в Ізраїлі була поширена традиція Сходу давати імена-характеристики, що, зазвичай, мали пророче наповнення або символічне значення. Ця традиція має першоджерелом першу людину, яку створив Бог і назвав «Адам» (буквально «червона глина») [Решетняк 2013, с. 166]. Завдяки наявності ономастичного компонента, фразеологічні одиниці з власними іменами представляють собою чітко окреслену групу у фразеології, вони

легко розпізнаються і створюють замкнуту мікросистему мови.

Аналіз досліджень. Дослідження української біблійної фразеології здійснено в працях Г. Бурдіної, А. Коваль та ін. Слушні коментарі подають у наукових розвідках з української антропонімії фразеології Н. Бабич, О. Бойко, Н. Москаленко, В. Познанська, М. Разуменко, Е. Регушевський, Н. Щербань та ін. Заслужують на увагу дослідження пареміології та фразеології з онімами Л. Скрипник, Н. Пасік та ін. Проте аналіз української біблійної фразеології з антропонічним компонентом є недостатньо дослідженим на діалектному матеріалі та в порівняльному контексті слов'янських мов.

Мета статті, завдання. Об'єктом нашого дослідження є біблійна фразеологія з антропонічним компонентом у лемківських говірках Східної Словаччини, а предметом – семантика, внутрішня форма та стилістичні особливості фразеологізмів-біблеїзмів у діалектному мовленні. Мета дослідження – простежити семантичну трансформацію, концептуалізацію і національно-культурну спеціалізацію ФБ в лемківських говірках на матеріалі «Фразеологічного словника лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол та А. Івченка (1990). Для зіставлення з українською фразеологією використані матеріали спеціальних словників: „Спочатку

було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові” А. Коваль (2001); „Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження” Ж. Колоїз та З. Бакум (2002), „Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник” Л. Будівської і З. Сікорської (2007), загальнономовних словників: «Словник фразеологізмів української мови» за редакцією В. Білоноженко (2003), «Словарь української мови: в 4-х тт.» Б. Грінченка та діалектних: «Фразеологізми і паремії Чернівецьчини» (2017). Словацька біблійна фразеологія дібрана зі словника О. Смешкової «*Malý frazeologický slovník*» (1974) та праць сучасних словацьких фразеологів, які працюють з матеріалами Словацького національного корпусу (А. Матолякової, Д. Балакової та ін.)

Методи та методика дослідження. У нашій розвідці застосовується описовий метод, який передбачає спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу; зіставний; лінгвокраїнознавчий і культурносемантичний аналіз одиниць, що виявляє семантику ономастичного компонента фразеологізму і його вплив на загальне значення фразеологізму.

Виклад основного матеріалу. Дослідження фразеології маргінальних слов'янських зон, які характеризуються схрещенням різних діалектних стихій, як стверджує В. Мокієнко, може стати надійною перевіркою багатьох апріорно висловлюваних фразеологами тверджень: про національну своєрідність, яскраву самобутність тієї чи тієї мови, про закономірності контактування мов на фразеологічному рівні та ін. [Мокієнко 1990, с. 5]. Фразеологія лемківських говірок Східної Словаччини становить інтерес не лише для україністики або словакістики, але й для славістики взагалі, адже вона може стати підґрунтям для вивчення моделі фразеологічної взаємодії двох близькоспоріднених мов. Історія лемківських говірок української мови доволі складна: їх територіальна ізольованість від україномовного ареалу, а також близьке контактування з польськомовним та словацькомовним середовищем спричинилося до значних структурних та семантичних трансформацій, що навіть давали підстави для дискусій про їх «українськість». У передмові до «Фразеологічного словника лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол та А. Івченка В. Мокієнко слушно зазначає, що «з генетичного погляду фразеологія лемківських говірок уявляє з себе досить багатощаровий пиріг, замішаний, безсумнівно, на добротному слов'янському тісті» [Мокієнко 1990, с. 7].

Своєрідність фразеології лемківського говору є складним феноменом, що відображає як екстралінгвальні фактори, пов'язані з життям лемків: особливості характеру, духовного складу, культури, своєрідність етнічного побуту, звичаїв, традицій, специфіку історичного розвитку, так і лінгвістичні фактори, що визначаються специфікою лексико-семантичної і граматичної системи говору лемків [Ступінська 2009, с. 55].

Перш ніж перейти до аналізу наявного фразеологічного матеріалу, варто відзначити, що ФБ в

діалектних словниках, зокрема й «Фразеологічному словнику лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол та А. Івченка представлені досить у невеликій кількості. Якщо вести мову про групу ФБ із антропонімним компонентом, то у загальнономовних українських словниках їх понад 90, у словацьких – приблизно 60, а в аналізованому словнику діалектної фразеології лемківської говірки їх лише 20. Це й зрозуміло, адже біблеїзми найчастіше творилися й використовувалися в піднесеному, книжному контексті, велика частина з них архаїзувалася й набула специфічного стилістичного шлейфу.

Наприклад, ім'я першої людини **Адама** вживається в українській мові в 16 фразеологічних контекстах, у словацькій – в 10, а в доступному нам матеріалі лемківських говірок у 3 фразеологічних контекстах: *гварити за Адама* ‘починати розповідь здалека’ [ФСЛГ 1990, с. 18]; *гварити од Адама* ‘починати розповідь здалека’ [ФСЛГ 1990, с. 18]; *зустати як Адам* ‘залишитися без майна’ [ФСЛГ 1990, с. 18]. З цих трьох ФБ два засвідчені в обох мовах – українській та словацькій (порівн., *від (самого) Адама* ‘від самого початку, з давніх-давен; дуже здалека’ [СБ 2002]; *začat' niečo od Adama* 1. ‘začat' celkom od začiatku’; 2. ‘rozprávav' niečo veľmi podrobne’; *už s Adamom loj kope už ho niet, ‘zomrel’* [MFS 1974, с. 11]. При чому лише в словацькій мові зафіксований розвиток значення ‘від самого початку, з давніх-давен; дуже здалека’ до ‘починати розповідь здалека’. Подібне значення існує також в інших слов'янських мовах, наприклад в російській: *начать с Адама* ‘вести изложение с самого начала, с основополагающих положений или фактов’ (обычно – о подробном рассказе, начинающемся с излишнего затянутого предисловия). Связано с библейской легендой об Адаме - прародителе рода человеческого рода, первом человеке на земле, символе начала начал [РФИС 2006, с. 315]. Стовсюно ж третього ФБ *зустати як Адам* в українських словниках не знаходимо подібного фразеологізму, в словацькій мові ідентичного виразу немає, проте очевидно він розвинувся на образній основі словацьких фразеологізмів *nahý ako Adam; byť v Adamovom/ Evinom rúchu* ‘byť nahý’ [MFS 1974, с. 11].

Ім'я старозавітного персонажа **Авраама**, за біблійним переказом, батька багатьох народів, зафіксоване як в українській, так і в словацькій фразеології: *на лоні Авраама* [СБС 2001, с. 243]; *лоно Авраамове* [СБС 2001, с. 243; ФБП 2007, с. 37] - *byť v lone Abrahámovom; odísť k Abrahámovi* [SNK]. У лемківській говірці теж засвідчені фразеологізми із цим іменем: *ními Абрагамові козы насті* ‘померти’ [ФСЛГ 1990, с. 18]; *ními гу Абрагамові*. ‘померти’ [ФСЛГ 1990, с. 18]. Як бачимо, в лемківському діалекті знаходимо напівкальку зі словацького БФ *odísť k Abrahámovi*, натомість інший фразеологізм *ními Абрагамові козы насті* ілюструє зв'язок із українськими фразеологічними моделями, засвідченими західноукраїнськими діалектами (напр., *ními до Бога вівці насті* ‘померти’ (Фр.) [СГЗ 1905-1907, с. 100]; *послати в Бога зорі завертати* ‘померти’ [ФПЧ 2017, с. 178]).

Фразеологізми з іменем біблійного мудреця **Соломона** в лемківській говірці зазнали такого ж розвитку, як і в багатьох європейських мовах: фіксуємо тут ФБ як із значенням 'дуже розумний': *мудрий як Соломон* [ФСЛГ 1990, с. 126]; *мудрий як Саламун король* [ФСЛГ 1990, с. 126]; так і такі, що мають протилежне значення 'нерозумний': *мудрий як Соломонови ноговиці* [Ступінська 2009, с. 54]. Дослідниця інтернаціональної фразеології П. Фойту у своїй докторській дисертації зазначає: «Примером интернационального оборота, в котором в одном языке наблюдается развитие к энантиосемии, является библейское *мудрый как Соломон* (в чешском, немецком и других языках развивается, наряду со значением «очень мудрый», значение «очень глупый») [Фойту 2013, с. 95]. Подібний розвиток семантики ФБ з компонентом Соломон характерний також для словацької мови (напр., *šalamúnka múdrost'* [MFS 1974, с. 222]; *múdry ako Šalamún* [MFS 1974, с. 222]; *múdry ako Šalamúnove nohavice* [MFS 1974, с. 222]; *dělá, jako by snědl Šalamounův mozek* [MFS 1974, с. 222]; *moudrý jako Šalamounovy gatě* [MFS 1974, с. 222]). В українській мові в загальнономовних словниках ФБ знаходимо лише фразеологізми з загальнопозитивним значенням: *Соломонів суд* [СБ 2002]; *Соломонове рішення* [СБС 2001, с. 95]; *розсудити, як цар Соломон* [СБС 2001, с. 95]; *суд Соломона* [ФБП 2007, с. 56].

Ім'я апостола **Петра** у лемківських фразеологізмах переважно пов'язане із християнськими уявленнями про те, що саме він володіє ключами від Царства Небесного: *дати Петрув ключ кому*. 'вбити' [ФСЛГ 1990, с. 66]; *Петро одомкнув (домок) кому*. 'померти' [ФСЛГ 1990, с. 101]; *пуйти ід Петрови*. 'померти' [ФСЛГ 1990, с. 101]. В українській та словацькій мові подібних фразеологізмів із значенням 'померти, загинути' не знаходимо. Образ Петра в них пов'язаний з іншим фрагментом біблійної історії: *Відректися, як Петро від Христа* [СБ 2002]; *zapriet' niekoho ako Peter Krista* [SNK].

У біблійній фразеології, як бачимо, можемо спостерігати процеси розвитку фразеологічного образу, коли з іменем певного біблійного персонажа є один ФБ, який відображає основний момент притчі, і кілька інших, які передають другорядні моменти. У народному розмовному мовленні залишаються найбільш експресивні, або також ті, що мають часто використовуване значення, як, наприклад, фразеологізми зі значенням 'померти'.

Розвиток ФБ із компонентом Петро ілюструють такі паремії: *Як Петро Богови, так Бог Петрови* [ФСЛГ 1990, с. 462]; *Правда, як на Петра сніг падать*. 'брехня' [ФСЛГ 1990, с. 108]. Остання ілюструє вживання в прислів'ях народних назв релігійних свят, які відігравали важливу роль в житті людини: з кожним днем були пов'язані прикмети, звичаї, традиції. Назви цих днів можуть позначають певний час в році або набувати додаткового переносного значення.

Апостол **Павло** згадується у фразеології лемківської говірки в одному прикладі: *ходити од Шавла до Павла*. 'безрезультатно ходити'

[ФСЛГ 1990, с. 144], який є калькою із словацького *chodit' od Šavla k Pavlovi* [MFS 1974, с. 165]. Подібна модель поширена у словацькій мові ще й у варіантах: *chodit' od Annáša ku Kaifášovi* [MFS 1974, с. 13]; *posilat od Herodesa k Pilátovi* [MFS 1974, с. 13]; *posielat' niekoho od Annáša ku Kaifášovi (od Kaifáša k Pilátovi)* [MFS 1974, с. 13], а в українській: *посилати від Понтія до Пилата* [СБС 2001, с. 219; ФБП 2007, с. 49]. Очевидно, лемківський ФБ *ходити од Шавла до Павла*, як і подібний словацький приклад, ілюструють контамінацію двох біблеїзмів перетворення Савла в Павла та ходити від Ірода до Пилата. Як відомо з Євангельської історії, схопленого Ісуса Христа спочатку привели до римського прокуратора Понтія Пилата, який відправив бранця до правителя Галілеї Ірода, а той – знову до Пилата. Ім'я Ірода згодом зникло, два компоненти власної назви Понтій Пилат почали сприйматися як дві різних назви, як це ми бачимо в українському прикладі.

Як підкреслює А. Коваль, ім'я **Іуда** позначає 'зрадника, лицеміра, людину продажної душі' та виступає «і як власне, і як загальне» [СБС 2001; с. 213] в ряді ФБ української літературної мови та її говорів, зокрема й лемківського: *Юдашські пінязі*. 'зрадник' [ФСЛГ 1990, с. 103]; *як Юда Шкарігодський*. 'підлий, підступний' [ФСЛГ 1990, с. 148]; *Юдаш Іскаріодський*. 'підла, підступна людина' [ФСЛГ 1990, с. 148]. Лексичні та фонетичні ознаки цих ФБ пов'язують їх із словацькими відповідниками: *judáške peniaze* [MFS 1974, с. 90]; *zlý ako Judáš*. 'velmi podlý člověk' [MFS 1974, с. 90].

Серед ФБ з антропонічним компонентом привертають увагу також фразеологізми з номенами **Христос** та **Ісус**, які символізують найкращі моральні риси: *невинний як Христос*. 'зовсім безневинний' [ФСЛГ 1990, с. 139]; *чесний як Христос*. 'бездоганно чесний, правдивий' [ФСЛГ 1990, с. 139], на противагу цьому символом зла виступає **Люцифер**: *злий як Луцифер (Луцифер)*. 'дуже злий' [ФСЛГ 1990, с. 79-80]. У лемківській говірці побутує низка ФБ, що побудовані за однією моделлю: *Махнути руков як Христос на Карпати*. 'перестати звертати увагу' [ФСЛГ 1990, с. 116]; *махнути руков як бог на Татри*. 'перестати звертати увагу' [ФСЛГ 1990, с. 116]; *Махнути руков як Ісус на Стрпковы*. 'перестати звертати увагу' [ФСЛГ 1990, с. 116], які, очевидно, є напівкалькою зі словацького *távnut' rukou ako Kristus nad Slovenskom* із таким самим значенням [SNK].

Висновки. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом не є частовживаними в повсякденному мовленні. Безумовно, серед усього обсягу ФБ існують такі, що використовуються досить часто представниками всіх верств населення, як і фразеологізми, які вживаються досить рідко. Фразеологія релігійної тематики, як показує проаналізований матеріал, пов'язана не лише з реаліями і подіями, зафіксованими в Біблійних текстах. Поширення біблеїзмів-антропонімів у складі народно-розмовних одиниць свідчить про глибоке засвоєння та переосмислення біблійних символів. Ця група фразеологізмів

та паремій не пов'язана з текстом Біблії ні на основі відношення, ні асоціації (*німі Абрагамові кози пас-ті; Махнути руков як Христос на Карпату*). Це вислови народної мови, які, на думку В. Хлебди, стали народною інтерпретацією біблійного переказу, свого роду травестією чи переосмисленням релігійного тексту [Chlebda 1988, с. 347].

Інколи ФБ зберігають зв'язок із біблійним текстом, проте розвивають нові значення через метафоричні та метонімічні перенесення: *зустати як Адам* 'залишитися без майна'; *мудрий як Соломонови ногавіці* 'нерозумний'; шляхом контамінації двох ФБ витворився вислів *ходить од Шавла до Павла*. Фразеологізми з іменем апостола Петра в лемківській говірці, на відміну від українських та словацьких ФБ, зберегли не центральний фрагмент біблійної історії, що стосується цього персонажа, а народні перекази про його загибель: *дати Петрув ключ кому* 'вбити'; *Петро одомкнув (домок) кому* 'померти'; *пуйти ід Петрови* 'померти'. Всі перелічені типи ФБ, отже, належать до периферії біблійної фразеології, яка найчастіше є стилістично обниженою, близькою до розмовної.

До ядра, або центру, біблійної фразеології можемо віднести фразеологізми: *як Юда Шкарігодський (Юдаш Іскаріодський)* 'підла, підступна людина'; *мудрий як Соломон; мудрий як Саламун король; гварити од Адама* 'починати розповідь зда-лека'

Можна зробити такий висновок: якщо центральні біблеїзми відображають найголовніші біблійні сюжети і основні риси, то вони зазвичай є інтернаціональними. Центральні ФБ у більшості випадків книжні або піднесені, а в разі, якщо вони описують такі явища, як смерть, то є евфемістичними.

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що всі розглянуті фразеологічні одиниці співвідносяться з християнськими прецедентними текстами, але в процесі своєї концептуалізації в мові можуть втрачати зв'язок із ними і пов'язуватися носіями мови з народними переказами, апокрифічними легендами, ставати елементами мовної гри тощо. Це дозволяє розглядати фразеологізми з біблійним ономастичним компонентом у широкому національно-культурному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мокієнко В. М. Фразеологія в лемківських говірках Східної Словаччини. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. С. 5–14.
2. Решетняк О. А. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 203 с.
3. Решетняк О. А. Символема як один із репрезентантів біблійної картини світу. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. Т. 21. Вип. 19 (13). Дніпропетровськ, 2013. С. 163–169.
4. Ступінська Г. Своєрідність ад'єктивних фразеологічних синонімів лемківського говору. *Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. Studia methodologica*. Випуск 27. Тернопіль, 2009. С. 54–57.
5. Chlebda W. Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim. *Musica Antiqua Europae Orientalis VIII*. Vol. 2. Bydgoszcz, 1988. S. 345–360.
6. Fojtu Petra. Фразеологические интернационализмы в русском языке: дисертацна прáца. Olomouc, 2013. URL: https://theses.cz/id/lfyly0/Petra_Fojtu.pdf (дата звернення: 09.05.2020).

REFERENCES

1. Mokienko V. M. (1990). Frazeolohiia v lemkyvskykh hovirkakh Skhidnoi Slovachchyny [Phraseology in the Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Frazeolohichnyi slovnyk lemkyvskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny. Priashiv. S. 5–14 [in Ukrainian].
2. Reshetniak O. A. (2015). Paradyhma bibliinykh symvoliv z onimnym komponentom v ukrainskii lnhvokulturi [The paradigm of biblical symbols with anthroponyms as component in Ukrainian linguistic culture]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Dnipropetr. nats. un-t im. Olesia Honchara. Dnipropetrovsk. 203 s. [in Ukrainian].
3. Reshetniak O. A. (2013). Symvolema yak odyn iz reprezentantiv bibliinoi kartyny svitu [Symbolism as one of the representatives of the biblical picture of the world]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. *Movoznavstvo*. T. 21. Vyp. 19(13). Dnipropetrovsk. S. 163–169 [in Ukrainian].
4. Stupinska H. (2009). Svoieridnist adiektivnykh frazeolohichnykh synonymiv lemkyvskoho hovoru [Peculiarity of adjectival phraseological synonyms of Lemko speech]. Lemkyvskyi dialekt u zahalnoukrainskomu konteksti. *Studia methodologica*. Vypusk 27. Ternopil. S. 54–57 [in Ukrainian].
5. Chlebda W. (1988). Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim. *Musica Antiqua Europae Orientalis VIII*. Vol. 2. Bydgoszcz. S. 345–360 [in Polish].
6. Fojtu Petra (2013). Frazeologicheskie internatsionalizmy v russkom yazyike. Olomouc. URL: https://theses.cz/id/lfyly0/Petra_Fojtu.pdf (data zvernennia: 09.05.2020) [in Russian].

ДЖЕРЕЛА

1. РФИС 2006 – Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Русская фразеология: историко-этимологический словарь. Москва: Астрель, 2006. 926 с.

2. СБ 2002 – Колоїз Ж. В., Бакум З. П. Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг: Видавництво «І.В.І.», 2002. 195 с.
3. СБС 2001 – Коваль А. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 311 с.
4. СГЗ 1907 – Словарь української мови: в 4 т. / За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 4. 563 с.
5. ФБП 2007 – Будівська Л. П., Сікорська З. С. Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник. Луганськ: Луганськ-Арт, 2007. 76 с.
6. ФПЧ 2017 – Фразеологізми і паремії Чернівецьчини / Г. Т. Кузь та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
7. ФСЛГ 1990 – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава – Пряшів, 1990. 160 с.
8. MFS 1974 – Smiešková E. Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické Nakladateľstvo, 1974. 270 с.
9. SNK – Slovenský národný korpus. URL: <https://korpus.sk/> (дата звернення: 9.05.2020).

SOURCES

1. РФИС 2006 – Biriĥ A. K., Mokienko V. M., Stepanova L. I. (2006). Russkaya frazeologiya: istoriko-etimologicheskii slovar [Russian phraseology: historical and etymological dictionary]. Moskva: Astrel, 2006. 926 s. [in Russian].
2. СБ 2002 – Koloiz Zh. V., Bakum Z. P. (2002). Slovo Blahovisti: slovnyk-dovidnyk frazem bibliinoho pokhodzhennia [The Word of the Annunciation: a dictionary of phrases of biblical origin]. Kryvyi Rih: Vydavnytstvo «I.V.I.». 195 s. [in Ukrainian].
3. СБС 2001 – Koval A. (2001). Spochatku bulo Slovo: krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [First there was the Word: winged expressions of biblical origin in the Ukrainian language]. Kyiv: Lybid, 2001. 311 s. [in Ukrainian].
4. СГЗ 1907 – Slovar ukrainskoi movy: v 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 4 t.] / Za red. B. Hrinchenka. Kyiv, 1907 – 1909. T. 4. 563 s. [in Ukrainian].
5. ФБП 2007 – Budivska L. P., Sikorska Z. S. (2007). Frazeologizmy bibliinoho pokhodzhennia: korotkyi slovnyk-dovidnyk [Phraseologisms of biblical origin: a short dictionary-reference book]. Luhansk: Luhansk-Art, 2007. 76 s. [in Ukrainian].
6. ФПЧ 2017 – Frazeologizmy i paremii Chernivechchyny [Phraseologisms and paremias of Chernivtsi region] / H. T. Kuz ta in. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yurii Fedkoviĥa, 2017. 352 s. [in Ukrainian].
7. ФСЛГ 1990 – Varkhol N., Ivchenko A. (1990). Frazeologichnyi slovnyk lemkiivskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava Priashiv. 160 s. [in Ukrainian].
8. MFS 1974 – Smiešková E. (1974). Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické Nakladateľstvo, 1974. 270 с. [in Slovak].
9. SNK – Slovenský národný korpus. URL: <https://korpus.sk/> (data zvernennia: 09.05.2020) [in Slovak].

BIBLICAL PHRASEOLOGY WITH AN ONOMASTIC COMPONENT IN THE LEMKO PATOISES OF EASTERN SLOVAKIA

Abstract. The article deals with biblical phraseology with components-anthroponyms in the Lemkos dialect of Eastern Slovakia against the background of the phraseology of the Ukrainian and Slovak languages. The subject of analysis was semantics, internal form and stylistic features of phraseology-biblical with an anthroponymic component. The aim of the research is to trace the semantic transformation, conceptualization and national-cultural specialization of biblical phraseology with anthroponyms in Lemkos dialects, the degree of influence of the Slovak language on the analyzed phraseological microsystem.

As the material of the research shows, biblical phraseological units with anthroponyms, as well as biblical phraseological units in general, are limited in everyday speech. Most speakers of a dialect do not use biblical phraseology of high book style, they gradually go out of active use, remaining in special areas and genres of linguistic communication, becoming archaisms, strengthening their stylistic labelling. Instead, biblical phraseological units with lower stylistic colouring have become entrenched in colloquial speech, as well as those that denote commonly-used concepts, such as phraseological units with the meaning 'to die'.

In dialect speech, biblical phraseology has undergone certain stages of semantic transformation over the centuries, resulting in the following: change of direct meaning to figurative, expansion of meaning, change of emotional and evaluative connotation, replacement of components, contamination. The analysis allows us to conclude that all the considered phraseological units are correlated with Christian precedent texts, but in the process of their conceptualization in language may lose touch with them and be connected by native speakers with folk tales, apocryphal legends, become elements of the language game.

The research materials confirm the significant influence of the Slovak language environment on the development of the system of biblical phraseological units of the Lemkos dialect of Eastern Slovakia, however, their Ukrainian and Slavic background, in general, is obvious.

Keywords: biblical phraseological unit, anthroponym, internal form, the Bible, Lemko dialect.

© Кузь Г., 2020 р.

Галина Кузь – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, лекторка української мови Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві. <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

Halyna Kuz – PhD (Philology), Associate Professor of the Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, lecturer of the Ukrainian language, Institute of Ukrainian, University of Presov. <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

АВТОРСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА ЯК «ЗАСІБ ЗАНУРЕННЯ У ВНУТРІШНІЙ СВІТ, ДЕ ЗБЕРЕГЛИСЯ СПОГАДИ ПРО УКРАЇНУ» (В. СУПРУН)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.74:821.161.2.09(092)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).180–190

Кушлик О. Авторські фразеологізми Миколи Понеділка як «засіб занурення у внутрішній світ, де збереглися спогади про Україну» (В. Супрун); кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. У статті порушено проблему утворення авторських фразеологізмів у результаті фразеологічних трансформацій і розглянуто ці фразеологізми як засіб вираження внутрішнього світу автора з його думками, хвилюваннями, радощами і болем. Матеріалом для розвідки послужила творчість відомого українського письменника – представника діаспори – Миколи Понеділка, зокрема його збірка оповідань, новел і повістей «Зорепад». Передусім проаналізовано коло досліджуваних науковцями питань, пов'язаних з фразеологічними трансформаціями, зокрема визначено стан випрацювання теоретичних засад таких змін у складі фразеологізмів, розглянуто найбільш відомі механізми систематизування, розмежовано фразеологічні трансформації від інших суміжних явищ. Окреслено загальні чинники, які зумовлюють такі трансформації. З'ясовано, що найбільш важливими з них є потреби актуалізації художнього мовлення, детерміновані загальною настановою того чи того твору (його жанровою належністю, ідейно-художньою спрямованістю), забезпечення пов'язаності фразеологізму з контекстом, від чого залежить змістова цілісність сприймання самого фразеологізму і інформативність усього тексту, авторське уподобання щодо використання мовних засобів. Услід за більшістю дослідників виокремлено три способи змін у складі фразеологізмів – фразеологічні варіації, фразеологічні модифікації та фразеологічні трансформації, схарактеризовано особливості кожного з них.

Докладно описано прийоми структурно-семантичних фразеологічних трансформацій, репрезентованих у збірці Миколи Понеділка «Зорепад». Визначено ступінь оригінальності утворених унаслідок цих змін фразем, простежено продуктивність фраземотвірних процесів, з'ясовано особливості вираження душевних переживань автора, його невимовної туги за батьківщиною.

Аналіз дібраного фактичного матеріалу дав змогу висновувати про достатню репрезентованість авторських фразем, які постали унаслідок різних прийомів структурно-семантичних трансформацій: субституції як якісної зміни, поширення, фразеологічного натяку, контамінації як кількісних змін і фразеологічної інверсії та синтаксичної трансформації як різновиду структурних змін. Проте зауважено, що специфіку фразеотворчості Миколи Понеділка становить метод комбінування цих прийомів в одній авторській фраземі.

Ключові слова: фразеологізм, фразема, фразеологічна одиниця (ФО), фразеологічні трансформації, видозміна, авторська (оказіональна) фразема.

Постановка проблеми. У контексті сучасної парадигми антропоцентризму, який передбачає постулювання принципу особливої ролі людини в розвитку мови як динамічної системи, як засобу спілкування й принципу особливого значення мовних одиниць, що відображають саму людину, аналіз мовотворчості того чи того письменника з характерним лише для нього сприйняттям дійсності, всеосяжним осмисленням цієї дійсності, неповторністю ословлення її з урахуванням комплексу важливих чинників викликає неабияку зацікавленість серед дослідників. А якщо зважити, що йдеться про особистостей, творчість яких упродовж багатьох років тоталітарного режиму свідомо замовчувалася, а їхній доробок через вилучення так і не поповнив скарбницю художньої спадщини, не став свого часу об'єктом наукових досліджень, то це в разі активізує мовознавців, літературознавців порушувати цю проблему і докладати всіх зусиль для пізнання величчя таланту таких людей.

Микола Понеділок – епік, драматург, гуморист, сатирик – був тією всебічно обдарованою творчою особистістю, яка не за своєю волею змушена була емігрувати за океан і вже звідти промовляти слова правди про «трагедію народу в роки злodianь радянської влади та нацистської окупації» [Супрун 2007,

с. 4]. Великий гуманіст і життєлюб, він важко переживав розлуку з рідною землею – Україною. Туга за батьківщиною, її традиціями, волелюбним духом українців, їхньою нескореністю, життєствердною вірою в майбутнє стала лейтмотивом його творів. «Чи не єдиною втіхою для Понеділкових героїв, – пише В. М. Супрун, – є занурення у внутрішній світ, де збереглися спогади про Україну» [Супрун 2007, с. 48]. Це занурення помітне в неповторності, глибинності, промовистості створюваних метафор, які «постають ніжними, легкими, лагідними, коли автор передає тугу за далеким краєм, рідним селом, батьківською хатою, коли симпатизує тому чи тому герою <...>, і гострими, різкими, сатиричними, коли викриває хиби суспільства, розвінчує риси характеру негативних персонажів, висміює їхню недолугість і пихатість...» [Кушлик 2017, с. 98]. Це занурення відчутне й у використуваній у текстах його творів (як у мовленні наратора, так і персонажів) фраземіці. Назріла потреба докладного вивчення фразеотворчості Миколи Понеділка, яке уможливить висновувати і про різномірні характеристики використуваних фразеологічних одиниць та їх придатність до тих чи тих видозмін, про динамічні процеси у розвитку як фразеологічного вчення зокрема, так і всієї мовної системи загалом,

про риси ідіостилю письменника, які є виразниками внутрішнього світу письменника, його естетичних уподобань, суспільних поглядів, патріотичних почуттів тощо.

Аналіз досліджень. Питання, пов'язані з видозмінами фразеологічних одиниць, неодноразово порушували у своїх дослідженнях як українські лінгвісти, зокрема Л. Г. Авксентьєв, В. Д. Ужченко, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, М. Т. Демський, Н. П. Щербань, Ж. В. Колоїз, Т. П. Свердан, О. Г. Важеніна та ін., так і закордонні, серед яких М. М. Шанський, Б. О. Ларін, О. І. Молотков, О. М. Бабкін, О. В. Кунін, В. М. Телія, В. М. Мокієнко, І. Ю. Третьякова, Н. В. Саюгіна, А. М. Lewicki, S. Bąba, H. Jaroszewicz, J. Liberek, G. Dziamska-Lenart, G. Majkowska та ін. Об'єктами зацікавлень поставали різні аспекти цього явища, передусім окреслення місця фразеологічних видозмін у лінгвальному вимірі, відмежування їх від інших суміжних явищ і відповідно упорядкування щодо цього термінології, пошук найбільш оптимального дефінування аналізованих понять, з'ясування причин, які зумовлюють такі видозміни, виокремлення з опертям на різні параметри різновидів їх і характеризування особливостей кожного, виявлення продуктивності конкретного способу трансформації, реалізованого певним прийомом, систематизація критеріїв розмежування узуальних фразем та індивідуально-авторських тощо.

Іншим напрямом досліджень фразеологічних видозмін є аналіз їх як засобу актуалізації в ідіостилі того чи того автора, що дає змогу побачити авторську настанову доцільності послуговування ними, простежити найчастіше використовувані різновиди й з'ясувати детермінованість семантичного континууму компонентів у цих різновидах, визначити ступінь стилістичного навантаження вживання в тексті авторських фразем, установити специфіку фраземотворення. Лінгвоукраїністика вже має напрацювання в цій царині. Досліджено особливості авторських фразеологізмів в епістолярію М. Коцюбинського (Л. Б. Давиденко, В. М. Бойко), у прозі Т. Шевченка (Г. О. Бардукова), В. Стефаника (Т. О. Євтушина), М. Стельмаха (І. С. Гнатюк, Л. Г. Авксентьєв), Остапа Вишні (В. Д. Ужченко), В. Дрозда, С. Гуцала (О. Г. Важеніна), О. Гончара (І. С. Гнатюк, Л. Ф. Щербачук), П. Загребельного (І. С. Гнатюк), Б. Лепкого (Т. П. Свердан), Ю. Мушкетика (І. С. Гнатюк), М. Матіос, (Л. Недбайло); у поетичних творах І. Франка (М. Б. Яким, О. С. Пілько), М. Рильського (А. П. Супрун), Л. Костенко (О. А. Заніздра); у публіцистичних текстах (О. А. Сербенська, Ю. Ф. Прадід, С. Б. Пташник, Н. Г. Скиба, Н. С. Хороз, Д. Ю. Сизонов та ін.).

Мета статті, завдання. Мета пропонованої статті – виявити прийоми структурно-семантичних фразеологічних трансформацій, найчастіше репрезентованих у текстах повістей Миколи Понеділка, і визначити роль утворених фразем як виразників внутрішнього світу письменника. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки за-

вдань, зокрема: окреслити теоретичні засади розгляду питання фразеологічних трансформацій у фразеології сучасної української літературної мови; визначити чинники, які зумовлюють постання змін у семантиці та структурі Понеділкових фразеологізмів; простежити частотність репрезентування в текстах аналізованих творів способів і прийомів фразеологічних трансформацій; установити особливості фраземотворення як вияву сутності авторського ества.

Методи та методика дослідження. У дослідженні використано як загальнонаукові методи, зокрема аналіз, синтез, індукцію, моделювання, узагальнення, так і спеціальні лінгвістичні методи, серед них: описовий – для інвентаризації авторських фразем, поокремлення складників їх, класифікації на основі встановленого параметра та інтерпретації як засобу актуалізації певної реалії в тексті; функційний з методикою контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту – для визначення змісту фраземи при трансформації її складників та простеження нових конотацій.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми – це семантично цілісні, відносно стійкі, відтворювані лінгвістичні одиниці, які, на думку різних лінгвістів, виконують у мові різні функції, зокрема номінативну [Демський 2019, с. 12; Венжинович 2018, с. 113], або, за В. Д. Ужченко, характеризувально-номінативну [Ужченко В. Д. і Ужченко Д. В. 2007, с. 26]; оцінну [Ужченко В. Д. і Ужченко Д. В. 2007, с. 251; Важеніна 2018, с. 82]; експресивно-оцінну [Мельник 2001, с. 1]; емоційно-експресивну [Ужченко В. Д. і Ужченко Д. В. 2007, с. 253; Демський 2019, с. 11; Важеніна 2018, с. 82], або конотативну [Демський 2019, с. 13]; прагматичну [Мельник 2001, с. 1]; комінкативну [Венжинович 2018, с. 109]; когнітивну [Венжинович 2018, с. 119; Мельник 2001, с. 1]; лінгвокультурологічну, реалізовану двома підфункціями, зокрема кумулятивною та директивною [Венжинович 2018, с. 38; Ужченко 2006, с. 149]; жанротвірну, текстотвірну, сюжетнотвірну, заголовкову [Ужченко В. Д. і Ужченко Д. В. 2007, с. 258–261; Важеніна 2018, с. 59–71] тощо. Зі зміщенням акцентів в розвитку фразеології – від класифікаційного підходу до функційно-семантичного та комунікативно-прагматичного – одні з функцій є більш актуалізованими сьогодні, інші – менше. Свідченням цього є авторські фраземи, які, усупереч твердженню про незмінність фразеологізму як такого, утворилися внаслідок різних трансформаційних процесів у їхньому компонентному складі, формі, структурі, зумовлених різними авторськими комунікативними й прагматичними настановами, тобто уподобаннями стосовно манери викладу матеріалу, вмінням зумисно приховати значущу інформацію, створити комічний ефект, здатністю донести до читача те відчуття, яке є щемливим для самого автора і водночас може вплинути на найпотаємніші закутки їхнього сприйняття як свідчення вияву естетичних смаків, без яких твори художньої літератури не мислимі. «Трансформуючи фразеологізми, автор згущує оцінну конотацію та їх смислові

відтінки» [Важеніна 2018, с. 56], що забезпечує надання цьому фразеологізму образності, емоційної насиченості, незвичності, які іноді більше зосереджують увагу читача, ніж використання будь-якого іншого тропу.

Термін *фразеологічні трансформації* розуміють як видозміни узуального компонентного складу фразеологічних одиниць (ФО) з метою актуалізації цих ФО в контексті, що зумовлюють зрушення в семантичній структурі слова [Давиденко і Бойко 2012, с. 30], чи експериментальної «гри» з компонентами ФО, яка «естетизує висловлення <...>, художньо увиразнює й насичує зміст тексту» [Важеніна 2018, с. 4], або ж як «стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО» [Гнатюк 1989, с. 8]. Усі наміри лінгвістів подати максимально точно робоче визначення фразеологічних трансформацій об'єднує засада відхилення від усталеного компонентного складу фразеологічної одиниці з неминучою супроводжувальною зміною семантики її самої – від ледь помітного значеннєвого відтінка до досить виражених змін з певною стилістичною метою.

Кількість видозмін фразеологізмів залежить від етапу і стану випрацювання проблеми, ступеня узагальнення фразеологічного значення, рівня конкретизації щодо вибраних параметрів тощо. Наприклад, М. М. Шанський виокремлював 8 різновидів змін, серед яких: 1) наповнення новим змістом ФО при збереженні лексико-граматичної цілісності; 2) лексико-граматичне оновлення ФО при збереженні семантики і основних рис структури (заміна компонента); 3) розширення компонентного складу новим словом; 4) використання як довільного поєднання слів; 5) утворення ФО за моделлю з використанням структури і окремих компонентів загальноозвучного звороту; 6) вживання сталого вислову як фразеологізму і як вільного поєднання слів; 7) вживання замість ФО його образу або змісту; 8) контамінація двох ФО; вживання поряд із ФО одного з його компонентів [Цитування за : Важеніна 2018, с. 42]. В. М. Телія більшою мірою зосереджувала свою увагу на структурі ФО і власне з опертям на неї вирізняла лише чотири способи видозмін: розширення компонентного складу; скорочення його; заміну іншим лексичним компонентом і синтаксичну перебудову [Телія 1996, с. 72–74].

Н. Д. Бабич з урахуванням комплексу різних аспектів аналізу ФО пропонує 15 способів. Серед них: 1) заміщення компонентів ФО; 2) випущення компонентів ФО; 3) скорочення ФО; 4) поширення ФО іншими словами; 5) зміна граматичної форми компонента; 6) авторське роз'яснення значення ФО; 7) введення вставних слів у ФО; 8) зміна місць компонентів у ФО; 9) нанизання ФО; 10) вживання лише частини загальнонародного ФО; 11) використання образу ФО; 12) вживання структурно-інтонаційної схеми загальнонародної ФО для утворення нового вислову; 13) утворення словосполучення, антонімічного усталеній ФО; 14) варіативність елемента фразеологічного контексту, необхідного для

реалізації значення ФО; 15) втрата ФО категоричності звучання через надання їй описового характеру [Цитування за Важеніна, 44].

І. С. Гнатюк об'єднує усі способи видозмін у два типи: семантичні та структурно-семантичні [Гнатюк 1989, с. 83–141], кожний з яких структурно підтипами. Скажімо, до семантичних видозмін, тобто таких, які, з огляду на потребу актуалізації певної реалії в тому чи тому контексті, прогнозують зміну усталеної семантики ФО, уналежне власне семантичні трансформації та подвійну актуалізацію фразем [Гнатюк 1989, с. 84]. Серед структурно-семантичних трансформацій ФО, які передбачають якісні й кількісні зміни її структури, у результаті чого певною мірою змінюється й семантика ФО, вирізняє 5 різновидів, серед них: 1) лексична заміна компонентів ФО словами вільного житку; 2) поширення фразеологізму; 3) фразеологічний натяк; 4) контамінація ФО; 5) еліipsis ФО [Гнатюк 1989, с. 108]. Такого поділу структурно-семантичних трансформацій з незначними доповненнями дотримується більшість дослідників. Наприклад, у лінгвістів М. Б. Якима і О. С. Пілька кількісний склад різновидів структурно-семантичних трансформацій той самий, єдине, що фразеологічний натяк замінено розгорнутою метафорою [Яким і Пілько 2005, с. 14]. С. А. Ганжа і Н. М. Сінкевич аналізують шість різновидів змін, виокремлюючи і фразеологічний натяк, і розгорнуту метафору [Ганжа і Сінкевич 2004, с. 222]. Л. Б. Давиденко і В. М. Бойко з-поміж названих способів не виділяють розгорнутої метафори [Давиденко і Бойко 2012, с. 31].

О. Г. Важеніна, на протипагу лінгвістам, засадничих принципів систематизування видозмін ФО яких ми торкалися, вважає за доцільне кваліфікувати як видозміну і фразеологічні варіації. Таким чином, мовознавець пропонує розглядати три способи авторських видозмін фразем: спосіб фразеологічної варіації, спосіб семантичної модифікації і спосіб структурно-семантичної трансформації, докладно характеризує особливості кожного [Важеніна 2018, с. 48]. По суті запропонований авторкою поділ докорінно не відрізняється від позицій більшості сучасних дослідників фразеологічних трансформацій, що зумовлено глибинними змінами, які лежать в основі цих процесів: якщо йдеться про зміну лише семантики при збереженні структури, то це або семантичні модифікації (чи просто модифікації), за О. Г. Важеніною, або семантичний тип трансформацій, за І. С. Гнатюк, Л. Б. Давиденко і В. М. Бойко, С. А. Ганжею і Н. М. Сінкевич та ін.; якщо йдеться про зміну структури, що, своєю чергою, впливає і на семантику, то це або трансформації, за О. Г. Важеніною, або структурно-семантичний тип трансформацій, за І. С. Гнатюк, Л. Б. Давиденко і В. М. Бойко, С. А. Ганжею і Н. М. Сінкевич та ін. Щодо фразеологічних варіацій, то це або окремий спосіб видозмін, за О. Г. Важеніною, або суміжне явище, яке слід відмежовувати від видозмін, за І. С. Гнатюк та ін. Кожен спосіб видозмін ФО об'єднує певні групи, а групи, своєю чергою, – прийоми, вирізнення яких оперте на певний сис-

тематизувальний чинник. Наприклад, усі структурно-семантичні трансформації залежно від особливостей змін, яких зазнає ФО, структуровано трьома групами: якісні зміни ФО; кількісні зміни ФО і структурні зміни ФО, а тоді кожна група об'єднує певні прийоми. Зокрема, до якісних змін О. Г. Важеніна уналежнює субституцію компонентів ФО; до кількісних – поширення ФО, усічення ФО, фразеологічний натяк, розгорнуту метафору, контамінацію, відфраземну деривацію; структурними змінами вважає синтаксичну інверсію, структурну інверсію, структурно-семантичну інверсію, синтаксичну трансформацію, дистантне розташування ФО [Важеніна 2018, с. 85].

Більшість лінгвістів – дослідників індивідуально-авторських видозмін фразеологічних одиниць – одноставні в тому, що серед усіх названих способів видозмін ФО структурно-семантичні перетворення стійких словосполучень є найбільш продуктивними, які забезпечують фраземі широкий діапазон своїх функційних можливостей, максимально підвищують інформативність художнього тексту [Гусейнова, 1997, с. 17; Свердан 2003, с. 28], сприяють емоційно-образному увиразненню описуваних реалій, що демонструє більший їхній фраземотвірний потенціал порівняно з іншими способами. Спробуємо простежити на фактичному матеріалі, дібраному з текстів оповідань і повістей Миколи Понеділка, особливості структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів, визначити їх роль у передаванні почуттів, відчуттів – внутрішнього світу автора, якому чужина не замінила рідну Україну, для якого збереження традицій, дотримання «етнічних реалій побуту, звичаєвого укладу життя» [Супрун, 2007, с. 174] були найдорожчим скарбом.

Тема туги за далекою і водночас такою близькою серцю батьківщиною, милими і рідними ландшафтами, за збідованими різними перепеттями долі і водночас щирими, працьовитими людьми, які знали стільки лиха, страждань, клопоту, поневірянь, але не втратили почуття гідності, гордості, почуття належності до нації, яка любить свою землю, дбає про неї, захоплюється її красою, щедротами, нації, яка споконвіку працює на цій землі, береже її як святиню, нації, якій властиві велике людинолюбство, всепрощення й саможертвність, є лейтмотивом чи не усіх його творів. Але вияв цих почуттів в автора різний – залежно від жанру твору. Надзвичайною щирістю, відвертістю, хай іноді навіть сердитістю, але від натури добрістю, щедрістю, турботливістю, заповзятістю, готовими творити добро і тим добром змінювати світ наділяє мешканців описуваних місць, про яких повістує в оповіданні «Мішечок маку», у повістях «Зорепад», «Любисток на рану». А вже рівень майстерності у змалюванні перших життєвих університетів головних персонажів цих творів – малих Грицька і Корнелька, на дитячу долю яких випало стільки переживань, поневірянь, у показі «збоку» достовірних людських доль, трагізму часу, межових психологічних ситуацій [Супрун 2007, с. 63] перевершує всі очікування. Важливим засобом увиразнення цієї експресії слугують По-

неділкові фразеологізми, які демонструють максимальну образність, підвищену емоційність, неперевершеність у відтворенні національної самобутності. Передусім помітний авторський почерк в оказіональних фраземах, утворених у результаті однієї з названих видозмін. Досить часто репрезентованою є *субституція*, або цілеспрямована заміна компонента (одного чи двох) ФО словами вільного вжитку. До того ж компонент ФО може замінюватися одним словом, напр.: – *Та ж, дядьку, чув. Я вашу Оленку відтепер уже **третьою вулицею обминати*** (298) (пор.: **обминати десятою дорогою/вулицею** на позначення 'уникати зустрічі з кимось' (ФСУМ, 453)), або ж словосполученням, напр.: *А то дідову кицьку узяла [Оленка] за вовка – і, верескаючи не своїм голосом, зчинила крик **на цілий башитан*** (294) (пор.: **на весь світ** із семантикою 'несамовито' (ФСУМ, 632)). Аналіз цих та інших фразем, що постали внаслідок субституції, уможливує висновувати, з одного боку, про максимальне наближення оновленої семантики фразеологізму до реальностей життя, специфіки місцевості, побуту, особливостей характеру героїв описуваного твору, а з іншого – вносять той свіжий штрих до узвичаєного фразеологізму, який відразу зацікавлює читача, що і має на меті автор. Наведені приклади загалом, окрім нестандартності, оновленості семантики, яка впливає в результаті структурно-семантичних трансформацій, по-своєму засвідчують актуалізацію й просторових понять, що теж має на меті, очевидно, автор, пов'язуючи семантику субституентів з місцевістю, яку описує. Цього досягнуто заміною числівникового конкретизатора в першому реченні, і способу виконання дії, на що вказує замінений комплекс – у другому.

Дещо інше призначення субституції у випадку заміни дієслівного компонента. Зокрема, у ФО *сучаться у очі* (88) у реченні *А ще інші денно-нічно п'ють, а потім, розледацілі, вулицями бродять, кожному **сучаться у очі**, нахваляються, розмахуючи кулаками* (88) (пор.: **лізти в очі** зі значенням 'набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися' (ФСУМ, 344)) дієслово *лізти* замінено на *сучаться*. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за ред. В. Бусела дієслово *сучитися* витлумачено як 'чіплятися, набридливо лізти до кого-небудь' (ВТССУМ, 1419). Таким чином, маємо подвійну актуалізацію передаваної авторською фраземою дії – за рахунок самої ФО і заміненого дієслівного компонента, який по суті самостійно здатен виражати те, що експлікує ФО.

У межах структурно-семантичних трансформацій з метою припасування фразем до умов контексту, як уже згадувалось, мовознавці виокремлюють прийоми структурної трансформації, до яких відносять: 1) фразеологічну інверсію; 2) синтаксичну трансформацію (зокрема, перетворення фраземи в ускладнювальну структуру в межах простого речення чи предикативну частину – у межах складного); 3) дистантне розташування компонентів ФО [Важеніна 2018, с. 204]. Характерною рисою авторського викладу Миколи Понеділка для досягнення

особливої експресивності є поєднання структурно-семантичних трансформацій зі структурними. Особливо поширеним явищем є *інверсія* компонентів ФО, яка супроводжує майже кожен структурно-семантичну видозміну, зокрема й субституцію, напр.: *по селі роздзвонювати* (пор.: **роздзвонювати по світу**, тобто 'розголошувати, афішувати' (Duden, 286): ...*вони [трійко Тихих] невідь які вигадки вимудровують і по селі роздзвонюють...* (294). Заміна лексичного компонента у складі фраземи, та ще й переміщення його в нетипове для нього місце привертає увагу своєю незвичкістю, нетрадиційністю і в такий спосіб актуалізує дії, які характеризують описуваних персонажів.

Трапляється також поєднання субституції із *синтаксичною трансформацією*, тобто переформатуванням авторської ФО з уже заміненим елементом у більш складну синтаксичну структуру (відокремлене означення, відокремлену обставину, підрядну частину тощо), що, з одного боку, увиразнює інформаційний план ФО [Важенина 2018, с. 211], а з іншого – посилює ефект вплітання цієї фраземи в контекст. У реченні *Звичайно, Гриць, до живця вражений такими словами, кинувся на задаву* (322) авторський фразеологізм *до живця вражений* (пор.: **проймати до живця** зі значенням 'дуже хвилювати, турбувати, дошкуляти' (ФСУМ, 573)) постав унаслідок спершу субституції дієслівного компонента як якісної структурно-семантичної зміни, потім трансформації конструкції із цим субституційним компонентом у відокремлене означення, де аналізований субституційний компонент перевтілюється у дієприкметник, і, нарешті, інверсії компонентів перевтіленої структури.

Іншим різновидом структурно-семантичних трансформацій є *поширення* компонентного складу узуальної фраземи лексичною одиницею (чи кількома лексичними одиницями), що зумовлює збільшення кількості складників. Додаванням до усталеної структури ФО додаткового елемента, який зазвичай містить певну, приховану відповідно до загальної настанови інформацію, і таким чином розмиванням меж самої ФО автор домагається зв'язування аналізованої фраземи з контекстом, де повною мірою і має можливість реалізуватися семантика цієї фраземи. Традиційно залежно від місця розташування поширювального компонента вирізняють три різновиди поширення: 1) препозиційне; 2) інтерпозиційне і 3) постпозиційне. Дібраний фактичний матеріал засвідчує переважання інтерпозиційного поширення. До того ж це інтерпозиційне поширення може бути однослівним, двослівним чи трислівним і стосуватися як одного з компонентів ФО, так і кількох. У фраземі *пробувати свого щастя* (пор.: **пробувати щастя** із семантикою 'відважитися на щось, сподіваючись на успіх' (ФСУМ, 685)) означення *свого* поширює один компонент – іменник *щастя*. Поширення іменникового компонента узгодженим означенням, вираженим присвійним займенником, дещо розмиває межі узуального фразеологізму, проте і вносить певну додаткову інформацію – дію (за контекстом, вмовляння старого не ізольовуватися від

світу і виходити з хати «на погутірки») виконує наступний з описуваних персонажів, напр.: – *А мух у вас, діду, нема, – наймолодший пробує свого щастя* (89). Ще більше це вплітання відчутне у фразеологічній трансформації *снувати на нього* [старого] *згубні думки* (пор.: **снувати думки**, або 'обдумувати щось, думати над чим-небудь' (ФСУМ, 673)) у реченні *Десь зо два тижні [хвороба] снувала на нього* [старого] *згубні думки* (82), де поширення зазнає кожен з елементів ФО: дієслівний компонент – додатком *на нього*, іменниковий компонент – означенням *згубні*. Вклинення вже двох слів, до того ж залежних від різних компонентів, ще більше «вплітає» фразему в контекст. А семантика слова *снувати* балансує між, з одного боку, фразеологічно не зумовленим варіантом цього слова, проте сформованим на основі перенесення значення за подібністю виконуваних дій, пор.: 'намотувати (пряжу на мотовило)' (ВТССУМ, 1352), свідченням чого і є власне додаток-поширювач, а з іншого – фразеологічно зумовленим, свідченням чого слугує узуальний фразеологізм. Таке балансування семантики стрижневого слова в результаті поширення ФО як різновиду фразеологічних трансформацій, супроводжуване персоніфікацією, приховує фразему в контексті, від чого ефект незвичності збільшується, що і сприяє актуалізації цього фрагмента.

Ще одним прикладом подвійного інтерпозиційного поширення обох компонентів ФО є вислів *зуби свої з бащтану не повизбируєш* (пор.: **і зубів не позбирати**, або 'дуже сильно' (ФСУМ, 531), напр.: – ...*Тебе палицею поцупити ще хватить в мене духу. Як захмелю, як опережу – зуби свої з бащтану не повизбируєш!* (329). На нашу думку, значну роль у створенні додаткової виразності переданої характеристики відіграє словотворчий засіб **пови-**, за допомогою якого автор утворив дієслово **повизбирувати**. Річ у тім, що подвійний префікс **пови-**, окрім основного призначення – виражати дистрибутивність [Городенська 2004, с. 240], здатен експлікувати відтінок інтенсивності. А отже, з урахуванням цього можна висновувати про помноження експресії від створюваної характеристики виконуваної дії. Зауважмо, що в дібраному фактичному матеріалі маємо й інші подібні приклади (про них йтиметься далі), де словотворчі афікси слугують засобами удокладнення образності, що надалі цілком може слугувати підставою для виокремлення і словотвірного рівня як самостійної підгрупи структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів.

Постпозиційне поширення ФО репрезентовано в авторському новотворі *сушити голови невеселими думками* (пор.: **сушити (собі) голову** зі значенням 'напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем' (ФСУМ, 701)) у реченні *Всі сушили голови невеселими думками* (343). Склад узуальної фраземи поширено об'єктом разом із залежним означенням. Такий варіант фразеологізму репрезентує ще один засіб образності, експресії у фраземотворенні Миколи Понеділка – зумисно створений плеоназм, який сприяє концентруванню більшої уваги читача

до описуваних реалій, удокладнює необхідні елементи чи фрагменти тексту, посилює його емоційність. Плеоназмом як стилістичним засобом підсилення передаваної інформації з метою впливу на читача, важливість якого в текстах художніх творів, на думку багатьох лінгвістів [Книш 2015; Коломійцева 2009], є беззаперечною, часто послуговується автор. Зокрема, імпліцитно вираженням є плеоназм і у фразеологічному новотворі *із тобою христарадничати похід хати пішов* (пор.: **ходити з торбою по хатах** зі значенням ‘жебрати, просити милостиню’ (ФСУМ, 280)), напр.: *А коли б швендяв по вулицях – напевно б із торбою христарадничати похід хати пішов* (88).

У результаті постпозиційного поширення із супроводжувальною інверсією утворився фразеологізм *не лишилося й сліду, і зернини для розводу* (пор.: **і сліду не лишилося** зі значенням ‘щось безслідно зникло, назавжди забулося і т. ін.’ (ФСУМ, 341)), напр.: *Коли б це Грицькова влада, він би всіх їх [кавуни] до одного порозбивав, виплюндровав, – та ще так, щоб із них не лишилося й сліду, і зернини для розводу* (319). Інверсія в цьому випадку, окрім актуалізації заперечення, зумовлена ще й продовженням однорідного ряду.

Авторські фраземи з препозиційним поширенням компонентного складу значно поступаються за частотою утворення інтерпозиційним і постпозиційним. Прикладом такої одиниці може слугувати *кулаком до пуття носа витру* (пор.: **втирати носа** із семантикою ‘покарати, провчити кого-небудь’ (ФСУМ, 136)), напр.: *– Я йому кулаком і до пуття носа витру і ребра поряхую* (326). Інверсовану узуальну фразу поширено залежними від дієслівного компонента додатком, що вказує на засіб виконання дії, і обставиною міри і ступеня.

Третім різновидом структурно-семантичних трансформацій, засвідчених у дібраному фактичному матеріалі, є *фразеологічний натяк*, який полягає «в авторському використанні семантично збагачених фразеологічних значенням слів, або сюжетного образу ФО як згадки про загальновідомий фразеологізм» [Важеніна 2018, с. 150]. Микола Понеділок, як письменник, який з неймовірною ніжністю і пошаною ставиться до рідної мови, який надзвичайно любить експериментувати зі словом, який відчуває всі фібри душі читача і знає, яких слів дібрати, як конструкцію «спроєктувати», щоб зміст її легко, прозоро досягнув цієї душі, викликав мимовільний трем від влучності висловлювання, часто вдається до цього різновиду структурно-семантичних трансформацій. Серед найбільш яскравих:

– *за спиною снігом віє* (пор.: **холод пробіг по спині** зі значенням ‘комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно’ (ФСУМ, 406)), напр.: *– Не гарячися, сину. – Я не гарячуся. І мені вже не гаряче, а по спині холод пробігає. Прудко холод пробігає. А у вас, мамо, за спиною снігом не віє?* (169);

– *як у горобця сала* (пор.: **як у kota сілз**, тобто ‘мало’ (СФС, 69; СФАУМ, 299)): *Он одного тут багатія звуть Тямущим, а розуму в нього, як у горобця сала...* (293);

– *мати не комашину снагу* (пор.: **на комариний ніс** зі значенням ‘дуже мало, незначною мірою’ (ФСУМ, 437)), напр.: *Чи треба ще зашкарублх дідових рук йому [Грицькові] на поміч? Та ж він, Гриць, не комашину снагу має!* (316);

– *апчхи тому всьому ціна* (пор.: **гріш ціна**, тобто ‘хто-небудь або що-небудь нічого не варте, нічого не значить’ (ФСУМ, 758)), напр.: *Та як до неї [смерті] не примиллюся – апчхи тому всьому ціна. До неї не піддобришся* (84);

– *у розумні не шийся* (пор.: **пошитися в дурні**, або ‘дати себе обдурити’ (ФСУМ, 553)), напр.: *– Ти так дуже у розумні не шийся. І не стріпуй із невдоволення своєю нерозчисаною чуприною* (296).

Цікавим прикладом *фразеологічного натяку* слугує авторська ФО *скалити очі* (пор.: **скалити зуби**, тобто ‘дуже сміятися, перев. без очевидної причини’ (ФСУМ, 654)) у реченні *І він [Грицько], потягнувши усім тілом, заскалив очі до вранішнього сонця. І пристукнув ногою. А тоді як вибухне якимсь дикунським окликом: – Агу-у!* (298). Загалом у тлумачному словнику української мови дієслово *скалити* в поєднанні з іменником *очі* (око) має значення ‘злегка прикривати повікою, повіками (око, очі); трохи примружувати їх’ (ВТССУМ, 1326). Проте з контексту зрозуміло, що в наведеній ілюстрації радше йдеться про щасливі очі дитини, які настільки випромінюють радість, безтурботність, захоплення чудовою природою, що просто сміються до сонця. Тому й у М. Понеділка головний персонаж повісті «Зорепад» Грицько *скалить очі* до вранішнього сонця. Імпліцитно тут теж можна вбачати використання плеоназму.

Окрім авторських стійких висловів, утворених у результаті структурно-семантичних чи структурних трансформацій у межах однієї фраземи, подибуємо й конструкції, що поклали внаслідок об’єднання двох (зрідка трьох) ФО або їх частин у складі однієї фраземи, яке називають *контамінацією*. Контамінація як різновид структурно-семантичних трансформацій супроводжується різними семантичними та/або формальними змінами ФО як складників, що і має на меті автор для збільшення рівня експресивності розповіді. Яскравим прикладом застосування цього прийому є авторська фраза *кресати блискавки очима* (пор.: **метати блискавки з очей** зі значенням ‘поглядом виражати гнів, обурення, незадоволення; сердито дивитись’ (ФСУМ, 385) і **кресати очима** із семантикою ‘гнівно сердито дивитися, поглядати’ (ФСУМ, 312)), напр.: *Він [Корнелько] приголомшений, він, скривившись і **кресачи блискавки очима**, призро міряє з ніг до голови свого неприятеля* (207). Окрім контамінації як кількісної структурно-семантичної зміни, ФО зазнала ще й синтаксичної трансформації як структурної зміни – перетворення у відокремлену обставину, виражену дієприслівниковим зворотом.

Примітно, що на саму контамінацію нечасто можна натрапити у текстах аналізованих повістей Миколи Понеділка. Зазвичай контамінація поєднується з іншими структурно-семантичними змінами, що, на нашу думку, і становить особливу рису фра-

земотворення Миколи Понеділка. Комбінування в одній фраземі різних груп з різними прийомами структурно-семантичних видозмін – від двох до чотирьох-п'яти – відображає надзвичайну глибину передусім вкладеної інформації, а також неймовірну образність, неповторність стилю викладу автора. Спробуємо розглянути такі ФО, ієрархічно об'єднавши їх з урахуванням кількості і різновиду прийомів таких змін.

1. Фраземи, утворені в результаті комбінування двох структурно-семантичних прийомів (із супроводжувальними структурними змінами чи без них):

1) субституція + контамінація, супроводжувані інверсією: *кидати зизуватим оком* (пор.: **кидати оком** зі значенням 'час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь' (ФСУМ, 292) і **дивитися косо** на позначення 'виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, недовіру, відразу у ставленні до когось' (ФСУМ, 197)), напр.: *І хоч навколо така несправедливість твориться, хоч усі погрожують йому [Грицькові] або зизуватим оком на нього кидають <...> – він сльози не пустить* (319);

2) субституція + поширення, зокрема:

а) субституція + поширення, супроводжувані інверсією у поширеній частині, яка, як ще одна нанизувана трансформована фразема, сформулила з основним дієслівним компонентом першої фраземи однорідний ряд: *бавиться словами, на вітер їх кидає* (пор.: **кидатися словами**, тобто 'говорити, обіцяти що-небудь безвідповідально, несерйозно, необдумано' (ФСУМ, 293); **не кидати слів на вітер** зі значенням 'не говорити щось небезпідставно, безвідповідально, необґрунтовано' (ФСУМ, 293)); автор зумисне використовує антонімі фраземи, до того ж з однаковими компонентами (кидати, словами/слів) в одному однорідному ряді, для оригінальності створення ампліфікації. Протилежність значення нанизуваних фразем усуває опусканням у другій з них заперечної частки *не*, а спорідненість слів в обох ФО – субституцією: «*Чи додержить Тямуций слова? Чи ж уміє він говорити щиросердечно? А може, тільки бавиться словами, на вітер їх кидає?!*» (339);

б) субституція + поширення, супроводжувані синтаксичною трансформацією, зумовленою субституцією дієслова *молотити* дієсловом *трудити*, яке потребує залезного від нього іменника в іншій відмінковій формі, аніж в узуальній ФО: *трудіть собі язики на здоров'я* (пор.: **молотити язиком** зі значенням 'говорити непотрібне' (ФСУМ, 404)), напр.: *Інші на це лише насмішувато зауважували, мовляв, з нічого робити **трудіть собі язики на здоров'я**: теля мудрує – та вовк усе-таки його перехитрує* (342–343);

в) подвійна субституція + поширення: *у білий день із свічкою заледве чи надібаєш* (пор.: **хоч удень із свічкою не знайдеш** із семантикою '1. Важко чи неможливо щось відшукати. 2. Що-небудь дуже рідкісне, виняткове' (ФСУМ, 268)), напр.: *Палазя має Петрунька – на рік старшого від Гриця – але ж якого пестунчика, недотику й рюмсу! – іншого такого **із свічкою у білий день заледве чи надібаєш*** (295);

г) подвійна субституція + поширення, супроводжувані інверсією та синтаксичними трансформаціями (зміна відмінкової форми керованого іменника, спричинена субституцією дієслівного складника + перевтілення невідокремленого означення одночасно із субституцією у відокремлене): *засилати погляд, гостріший від стріли* (пор.: **кидати недобрим поглядом** зі значенням 'поглядом виражати осуд кого-небудь за певні вчинки, дії, поведінку' (ФСУМ, 293)), напр.: – *Немає спасу від цього бешкетника! – желіпає вона [Палазя Тиха] не сюди, на вулицю, а, здається, аж кудись до яру і **засилає Грицькові погляд, гостріший від стріли*** (324);

3) субституція + подвійне поширення: *як шапиль, діривить твою душу* (пор.: **рвати душу** зі значенням 'викликати страждання, душевний біль; завдавати мук' (ФСУМ, 595)), напр.: – *Бачу, ти вдався в тугу; вона, як **шапиль, діривить твою душу*** (207);

4) усічення (або еліпсис) + поширення: *із злості міниться* (пор.: [аж] **мінитися в лиці** зі значенням 'набувати незадоволеного, часом нездорового і т. ін. виразу (обличчя) у зв'язку з чим-небудь; переживати, нервувати, червоніти, бліднути і т. ін.' (ФСУМ, 391)), напр.: *Сердитий він [дід], напирскливий – щось скажеш не туди – і вже він **із злості міниться*** (89) або *під носом як слід не висохло* (пор.: **ще молоко під носом не висохло** зі значенням 'недосвідчений, молодий, непрофесійний' (ПАУСФС, 108)), напр.: – ...*Ще рано тобі парубкувати. Ще **під носом у тебе як слід не висохло*** (296–297);

5) усічення (або еліпсис) + контамінація: *на пусті слова мастак* (пор.: **пусті слова** зі значенням 'непотрібні, беззмістовні, не варті уваги висловлювання' (ФСУМ, 664) і **мастак на всі** (всякі) **штуки** зі значенням '1. Дотепна, вигадлива людина. 2. Той, хто здатен на погані, підступні, нечесні вчинки' (ФСУМ, 364)), напр.: – ...*То ти його [Тямушого] не бійся. Він **на пусті слова мастак*** (303).

II. Фраземи, утворені внаслідок комбінування трьох структурно-семантичних видозмін (із супроводжувальними структурними змінами чи без них):

1) субституція + потрійне поширення + фразеологічний натяк, супроводжувані синтаксичними трансформаціями, спричиненими зміною синтаксичних функцій компонентів фраземи: *кожна скалка скла гнівним лискотом прошиває* (пор.: **прошивати очима** із семантикою 'суворо пильно оглядати когонебудь' (ФСУМ, 577)), напр.: *О, ті очі, їх наче хтось поспивав склом потовченим, і **кожна скалка скла гнівним лискотом усе навколишнє прошиває*** (247);

2) подвійна субституція + поширення + фразеологічний натяк, супроводжувані синтаксичними трансформаціями, зумовленими з огляду на субституцію дієслівного компонента змінами відмінкової форми керованого іменника: *невідь-скільки зірок в очах переіскрилося* (пор.: іскри з очей сиплюються (летять, скачуть) '1. Дуже сильно (вдарити)' (ФСУМ, 276)), напр.: *Завіщо вона [мати] **молоснула Корнелька так у лице, що йому аж невідь-скільки зірок в очах переіскрилося?*** (255);

3) субституція + поширення + контамінація: *не з одного келиха скуштувати горя* (пор.: **сърб-**

нути лиха [горя] зі значенням ‘перенести чимало труднощів; набідуватися’ (ФСУМ, 704) і **випити гірку** (повну) **чашу** (ківш) [лиха] зі значенням ‘зазнати повною мірою багато горя, страждань, клопоту, неприємностей’ (ФСУМ, 79)), напр.: – *Видко. Не заховати тобі журу душевну. Ти, так виглядаєш, не з одного келеха скуштував горя* (207);

4) субституція + поширення + контамінація, супроводжувані синтаксичними трансформаціями: *і нестримний потік з уст прорвався на голову* (пор.: **зриватися з язика** (з вуст) зі значенням ‘швидко, спонтанно промовлятися (про слова)’ (ФСУМ, 272) і **посилати** [всі] **громи і блискавки на голову** зі значенням ‘із роздратуванням, гнівом говорити про кого-небудь; лаяти когось’ (ФСУМ, 547)), напр.: – *А, не заступайтеся за бузувіра! – І нестримний потік прорвався з уст Тихої вже на голову сусідки* (294).

Висновки. Дібраний фактичний матеріал засвідчує достатню репрезентованість авторських фразем, утворених унаслідок різних прийомів структурно-семантичних трансформацій, зокрема субституції, поширення, фразеологічного натяку, контамінації. Проте специфіку фразеотворчості Миколи Понеділка становить метод комбінування

цих прийомів в одній авторській фраземі. Вирізно-стійкі конструкції з комбінуванням двох і трьох структурно-семантичних прийомів. Найбільш чисельними і різнобічними є авторські фразеологізми, які постали внаслідок поєднання двох прийомів (субституція + контамінація, субституція + поширення, субституція + фразеологічний натяк, усічення + поширення, усічення + контамінація). Іншою характерною рисою авторського фразеотворення є особлива роль структурних змін структурно-семантичних трансформацій, які супроводжують прийоми якісних і кількісних змін, використання плеоназму (імплицитного чи експліцитного) як стилістичного засобу для підсилення експресивності ФО.

Дослідження утворених внаслідок структурно-семантичних трансформацій фразем дало змогу бодай частково зануритися у внутрішній світ Миколи Понеділка з метою збагнути геній його таланту, побачити ту проникливість, з якою змальовує своїх героїв, відчуту ту тугу за рідною землею з далекого заокеанія, яка лейтмотивом проходить через усю його творчість і яку помітно в кожному влучно дібраному слові, в кожному вдало і тонко побудованому вислові, в кожному бережно створеному образі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. Г., Ужченко В. Д. Индивидуально-авторские видозмены в сфере фразеологии. *Українське мовознавство*. 1979. № 7. С. 55–63.
2. Білоноженко В. М. Фразеологічне значення та способи його розробки в словнику. Способи тлумачення фразеологічного значення. *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*. Київ: Наукова думка, 1989. С. 12–82.
3. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2018. 309 с.
4. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та культурологічний аспекти: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 503 с.
5. Гавриш М. М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні. *Мовознавство*. 1988. № 4. С. 45–50.
6. Ганжа С. А., Сінкевич Н. М. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 49, т. 1. С. 222–224.
7. Гнатюк І. С. Семантичні трансформації фразеологічних одиниць у мові сучасної української художньої прози. Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів у мові сучасної української художньої прози. *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*. Київ: Наукова думка, 1989. С. 83–141.
8. Городенська К. Г. Дієслово. Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. С. 217–297.
9. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: на материале центральных газет 1990–1996 гг. : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Махачкала, 1997. 188 с.
10. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2012. № 2. С. 30–33.
11. Демський М. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості: монографія / упор. О. Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.
12. Книш О. В. Плеоназм як інструмент ігрового дискурсу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки*. 2015. Вип. 40. С. 110–114.
13. Коломійцева В. В. Явище плеоназму в українському синтаксисі. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 33–39.
14. Кушлик О. П. Обмеженість континууму словотвірних значень відсубстантивних дієслів асоціативно-метафоричної мотивації в українській мові. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2017. № 7. С. 97–103.
15. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2001. 18 с.

16. Погрібна Т. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Гуманітарна наука в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2014. № 29. С. 380–389.
17. Свердан Т. П. Усечення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2003. 267 с.
18. Супрун В. М. Творча індивідуальність Миколи Понеділка-епіка: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Вінниця, 2007. 190 с.
19. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
20. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу». *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.
21. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.
22. Яким М., Пілько О. Семантичні і структурно-семантичні трансформації фразем у поемі Івана Франка «Мойсей». *Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей»*. Дрогобич: Коло, 2005. С. 7–23.

REFERENCES

1. Avksentiev L. H., Uzhchenko V. D. (1979) Individualno-avtorski vydozminy u sferi frazeologii [Individual and authoral changes in the field of phraseology]. *Ukrainske movoznavstvo*. № 7. S. 55–63 [in Ukrainian].
2. Bilozhenko V. M. (1989) Frazeologichne znachennia ta sposoby yoho rozrobky v slovnyku. Sposoby tlumachennia frazeologichnoho znachennia [Phraseological meaning and methods of its development in the dictionary. Ways of interpreting phraseological meaning]. *Bilozhenko V. M., Hnatiuk I. S. Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv*. Kyiv: Naukova dumka, S. 12–82 [in Ukrainian].
3. Vazhenina O. H. (2018) Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymeranii prozi Yevhena Hutsala [The Author's Transformations of the National Phraseological Units in Yevhen Gutsalo's Whimsical Prose]. (Dysertatsiia kandidata filolohichnykh nauk). Vinnytsia. 309 s. [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N. F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta kulturolohichnyi aspekty [Phrasemes of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]. (Dysertatsiia doctora filolohichnykh nauk). Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
5. Havrysh M. M. (1988) Osoblyvosti formalnykh zmin frazeolohizmiv pry kontaminatsiinomu frazemotvorenni [Special features of formal changes of phraseological units in the contaminative idiomatic formation]. *Movoznavstvo*. № 4. S. 45–50 [in Ukrainian].
6. Hanzha S. A., Sinkevych N. M. (2004) Do pytannia pro transformatsiiu ustalenykh frazeolohizmiv v epistoliarnykh tekstakh ukrainskykh pysmennykiv-klyasykiv [On transformation of fixed phrases in the epistolary texts of Ukrainian classic writers]. *Kultura narodov Prychernomorja*. № 49, t. 1. S. 222–224 [in Ukrainian].
7. Hnatiuk I. S. (1989) Semantychni transformatsii frazeolohichnykh odynts u movi suchasnoi ukrainskoi khudozhnoi prozy. Strukturno-semantychni transformatsii frazeolohizmiv u movi suchasnoi ukrainskoi khudozhnoi prozy [Semantic transformations of phraseological units in the language of modern Ukrainian fiction. Structural and semantic transformations of phraseology in the language of modern Ukrainian fiction]. *Bilozhenko V. M., Hnatiuk I. S. Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv*. Kyiv: Naukova dumka. S. 83–141 [in Ukrainian].
8. Horodenska K. H. (2004) Diieslovo [The Verb]. *Ivan Vykhoanets, Kateryna Horodenska. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy*. Kyiv: Pulsary. S. 217–297 [in Ukrainian].
9. Guseynova T. S. (1997) Transformatsiya frazeologicheskikh edynits kak sposob realizatsii gazetnoy ekspressii: na materiale tsentralnykh gazet 1990–1996 gg. [Transformation of phraseological units as a way to realize newspaper expression: on the material of central newspapers of 1990–1996]. (Dysertatsiia kandidata filologicheskikh nauk). Makhaachkala. 188 s. [in Russian].
10. Davydenko L. B., Boiko V. M. (2012) Avtorski modyfikatsii frazeolohichnykh odynts u khudozhnomu movleni [Author's modifications of phraseological units in literary speech]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Seriia: Filolohichni nauky*. № 2. S. 30–33 [in Ukrainian].
11. Demskyi M. (2019) Ukrainska frazemika: deryvatsiina baza, semantyko-hramatychni osoblyvosti [Ukrainian phrasemics: derivational basis, semantic and grammatical features] / upor. O. Demska, M. Yakym. Drohobych: Posvit. 340 s. [in Ukrainian].
12. Knysh O. V. (2015) Pleonazm yak instrument ihrovoho dyskursu [Pleonasm as a tool of game discourse]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriia: Filolohichni nauky*. Vyp. 40. S. 110–114 [in Ukrainian].
13. Kolomitseva V. V. (2009) Yavyshche pleonazmu v ukrainskomu syntaksysi [The phenomenon of pleonasm in Ukrainian syntax]. *Ukrainska mova*. № 1. S. 33–39 [in Ukrainian].
14. Kushlyk O. P. (2017) Obmezhenist kontynuumu slovotvirnykh znachen vidsubstantyvnykh diiesliv asotsiatyvo-metaforychnoi motyvatsii v ukrainskii movi [Limited continuity of word-forming meanings of substantive verbs of associative and metaphorical motivation in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. № 7. S. 97–103 [in Ukrainian].

15. Melnyk L. V. (2001) Kulturno-natsionalna konotatsiia ukrainskykh frazeolohizmiv [Cultural and national connotation of Ukrainian phraseology]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk. 18 s. [in Ukrainian].
16. Pohribna T. (2014) Osoblyvosti funktsionuvannia frazeolohichnykh odynyts u khudozhnomu teksti [Specialeatures of the functioning of phraseological units in literary texts]. *Humanitarna nauka v tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh*. Kyiv. № 29. S. 380–389 [in Ukrainian].
17. Sverdun T. P. (2003) Usichennia yak typ strukturno-semantychnoho variuvannia i sposib transformatsii u frazeolohii [Truncation as a type of structural and semantic variation and a way of transformation in phraseology]. (Dysertatsiia kandidata filolohichnykh nauk). Chernivtsi. 267 s. [in Ukrainian].
18. Suprun V. M. (2007) Tvorchia indyvidualnist Mykoly Ponedilka-epika [Creative manner of Mykola Ponedilok as an epicist]. (Dysertatsiia kandidata filolohichnykh nauk). Vinnytsia. 190 s. [in Ukrainian].
19. Teliya V. N. (1996) Russkaya frazeologiya. Semanticheskyy, pragmaticheskyy i lingvokulturologicheskyy aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kultury». 288 s. [in Russian].
20. Uzhchenko V. D. (2006) Novi linhvistychni paradyhmy «kontsept – frazeolohizm – movna kartyna svitu» [New linguistic paradigms “concept – phraseology – linguistic picture of the world”]. *Skhidnoslovianski movy v yikh istorychnomu rozvytku*: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia. S. 146–151 [in Ukrainian].
21. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2007) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]: navch. posib. Kyiv: Znannia. 494 s. [in Ukrainian].
22. Yakym M., Pilko O. (2005) Semantychni i strukturno-semantychni transformatsii frazem u poemi Ivana Franka «Moisei» [Semantic and structural-semantic transformations of phrasemes in Ivan Franko’s poem «Moses»]. *Yakym M., Pilko O. Frazemika poemy Ivana Franka «Moisei»*. Drohobych: Kolo. S. 7–23 [in Ukrainian].

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
2. ПАУСФС – Практичний англо-український словник фразеологічних синонімів / Авт.-уклад.: Т. А. Береза, Л. М. Коцюк, О. С. Кулинський. Львів: БаК, 2011. 400 с.
3. СФАУМ – Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Вид. 3-є, доп. Київ: Довіра, 2006. 349 с.
4. СФС – Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / за ред. В. О. Винника. Київ: Рад. школа, 1988. 200 с.
5. Duden – Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag

DICTIONARIES

1. СФУМ – Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] / uкл. V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 1104 s. [in Ukrainian].
2. ПАУСФС – Praktychnyi anhlo-ukrainskyi slovnyk frazeolohichnykh synonymiv [Practical English-Ukrainian dictionary of phraseological synonyms] / Avt.-uklad.: T. A. Bereza, L. M. Kotsiuk, O. S. Kulynskyi. Lviv: BaK, 2011. 400 s. [in Ukrainian].
3. СФАУМ – Kalashnyk V. S., Koloiz Zh. V. Slovnyk frazeolohichnykh antonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseological antonyms of the Ukrainian language]. Vyd. 3-ye, dop. Kyiv: Dovira, 2006. 349 s. [in Ukrainian].
4. СФС – Kolomiiets M. P., Rehushevskyye Ye. S. Slovnyk frazeolohichnykh synonymiv [Dictionary of phraseological synonyms] / za red. V. O. Vynnyka. Kyiv: Rad. shkola, 1988. 200 s. [in Ukrainian].
5. Duden – Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. 955 S. [in German].

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Понеділок М. Зорепад. Торонто, Онтаріо: Накладом вид-ва «Гомін України», 1969. 475 с.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Ponedilok M. (1969) Zorepad [Starfall]. Toronto, Ontario: Nakladom vyd-va «Homin Ukrainy». 475 s. [in Ukrainian].

AUTHOR’S PHRASEMES OF MYKOLA PONEDILOK AS «A MEANS OF PLUNGING INTO THE INNER WORLD, WHERE MEMORIES OF UKRAINE ARE PRESERVED» (V. SUPRUN)

Abstract. The article addresses the issue of the formation of author’s phrasemes due to phraseological transformations and considers these phrasemes as a means of expressing the author’s inner world with his thoughts, worries, joys and pains. The study is based on the work of a famous Ukrainian writer – a diaspora representative – Mykola Ponedilok, in particular his collection of stories “Zorepad”. The phraseological transformation-related

issues raised by researchers are analyzed, in particular, the state of development of theoretical foundations of such changes within phraseological units is specified, the best-known mechanisms of systematization are considered, phraseological transformations are distinguished from other related phenomena. General transformation-causing factors are outlined. It is substantiated that the most important of them is the need to actualize literary speech, determined by the general guideline of a work (its genre, ideological and literary orientation), the ensured connection of a phraseological unit with the context, which determines the semantic integrity of perception of a phraseological unit and informativeness of the whole text, author's preference for the use of language tools. Following the majority of researchers, three types of changes within phraseological units are identified: phraseological variations, phraseological modifications and phraseological transformations. Special features of each of them are described.

Taking into account the stated topic, methods of structural-semantic phraseological transformations represented in Mykola Ponedilok's collection «Zorepad» are analyzed. The degree of originality of the phrasemes formed as a result of these changes is determined, the productivity of phrase-forming processes is traced, the peculiarities of expressing the author's emotional experiences, his boundless longing for the homeland are clarified.

The analysis of the selected factual material allowed to conclude about a sufficient representation of the author's phrasemes formed as a result of various methods of structural-semantic transformations, including substitution as a qualitative change, distribution, phraseological hint, contamination as quantitative changes and phraseological inversion and syntactic transformation as a type of structural changes. However, it is noted that the specificity of Mykola Ponedilok's phrase-formation consists in the method of combining these techniques in one author's phraseme.

Keywords: phraseology, phraseme, phraseological unit (PhU), phraseological transformations, modification, author's (occasional) phraseme.

© Кушлик О., 2020 р.

Оксана Кушлик – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич Львівської області; <https://orcid.org/0000-0001-7502-622X>

Oksana Kushlyk – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University; Drohobych, Lviv Region; <https://orcid.org/0000-0001-7502-622X>

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО МІНІМУМУ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (43)
УДК 81'243'373.7'42:61

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).191–195

Кушнір І., Алексєєнко Т. До питання про створення фразеологічного мінімуму в медичному дискурсі для студентів-іноземців; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті порушено питання про зміст фразеологічного мінімуму в медичному дискурсі, який на мовному рівні уособлює фонові знання, заковані у фразеологізмах, уживаних у науково-академічній та навчально-професійній сферах спілкування. Фразеологічні одиниці іноземні студенти-медики мають засвоїти у процесі вивчення української мови як іноземної від рівня В1 до рівня В2. Автори додержуються позиції, що для визначення фразеологічного мінімуму доцільно враховувати когнітивні, структурно-семантичні, функційно-комунікативні параметри фразеологічних одиниць. Властивими медичному дискурсу визнано такі види фразеологічних одиниць, як термінологічні вислови (або професійно-мовленнєві кліше) та мовленнєвоетикетні формули. Терміни фразеологізми є метафоричними, а мовленнєвоетикетні – функційно зумовленими. Ґрунтуючись на власному досвіді викладання української мови в іноземній аудиторії, автори статті зазначають, що ефективність засвоєння фразеологічного мінімуму іноземними студентами-медиками підвищується завдяки демонстрації внутрішньої образності терміних метафор, яка виникає на основі асоціативної кореляції з лінгвокультурними реаліями, або завдяки висвітленню дериваційних можливостей і терміної узгодженості метафоричної мовної одиниці. Також процес оволодіння фразеологічним мінімумом покращується, якщо систематизувати професійні мовленнєвоетикетні кліше за комунікативно-прагматичною ознакою. У науковій розвідці наведено приклади презентації змісту фразеологічного мінімуму в медичному дискурсі, яким мають оволодіти іноземні студенти-медики у процесі вивчення української мови як іноземної. Представлення терміних фразеологічних одиниць за принципами ґніздового упорядкування та образно-асоціативної кореляції допомагає студентам-іноземцям осягнути ментально-когнітивні та національно-культурні аспекти українських фразеологізмів. Мовленнєвоетикетні кліше запропоновано систематизувати відповідно до комунікативно-прагматичних властивостей медичного дискурсу: лінгвотерапевтичної спрямованості та сугестивності.

Ключові слова: медичний дискурс, українська мова як іноземна, фразеологічна одиниця, фразеологічний мінімум.

Постановка проблеми. Іноземні студенти українських медичних ЗВО здобувають освіту іноземною для них мовою (українською), яка набуває інструментальної та світоглядної функції у комунікативній взаємодії з чужоземним мовно-культурним середовищем і в навчально-пізнавальній діяльності. Тож доленосним фактором є володіння іноземною (українською) мовою, а побудова та організація системи навчання української мови набуває функції мовної освіти. Разом із засвоєнням фонетичного, лексичного, граматичного, синтаксичного рівнів української мови іноземні студенти-медики мають оволодіти мовленнєвими вміннями використання фразеологічних одиниць, тому що фахова мова медицини є образною та метафоризованою. У процесі навчання української мови необхідно формувати в іноземних студентів-медиків знання певної кількості фразеологічних одиниць (відповідно до рівня засвоєння української мови як іноземної), а також вміння користування такими мовно-культурними одиницями в ситуаціях науково-академічної та навчально-професійної комунікативної взаємодії. Фразеологічний мінімум ще не виокремлений зі складу лексичних мінімумів, лише доповнює їх [Баран 2008; Кузь 2013]. Для визначення змісту фразеологічного мінімуму, необхідного у навчанні української мови як іноземної, доцільно враховувати когнітивні, структурно-семантичні, функційно-

комунікативні параметри фразеологічних одиниць.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі фразеологічні одиниці розглядають у відповідності до національно-культурних, функційно-прагматичних та ментально-когнітивних факторів.

Національно-культурні компоненти фразеологічних одиниць досліджують з позицій лінгвокультурології (О. Городецька, Г. Онкович, Л. Савченко), керуючись тезою, що семантика фразеологізмів пов'язана з національно-культурним фоном (ритуалами та звичаями, традиціями, історією, морально-етичними й естетичними цінностями). Фразеологізми – «згорнуті» мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їх компоненти та образи пронизані культурними кодами» [Савченко 2013, с. 62]. Культурна інформація, закована у значенні фразеологічних одиниць, передається від покоління до покоління носіїв однієї мови, а у процесі викладання української як іноземної – від представників однієї культури до носіїв іншої. Зазначений аспект дослідження фразеологічних одиниць корелює з ментально-когнітивним, тому що відображає також і особливості національних оцінок різних культурних реалій, їхньої значущості або навпаки. Такі властивості фразеологізмів забезпечуються їхньою ідіоматичністю – «специфічним характером співвідношення між планом вираження та планом змісту стійкого словесного комплексу» [Авксентьев 1987, с. 46].

Вживаючи фразеологічні одиниці під час спілкування, сучасні носії мови поєднують свої висловлення із національно-культурним і ментально-когнітивним фоном [Онкович 1994]. Наразі залишається невідомим обсяг таких фонових знань, закодованих у фразеологізмах, уживаних у науково-академічній та навчально-професійній сферах спілкування, до яких залучаються іноземні студенти-медики у процесі вивчення української мови як іноземної.

Дослідженню прагматики фразеологічних одиниць присвячено роботи кінця ХХ – початку ХХІ століть (О. Виноградова, А. Емірової, В. Місеньової, Ю. Прадід, О. Селіванової, В. Ужченко). Функціональний підхід до аналізу ідіом здійснюється крізь призму їхнього комунікативного призначення, пов'язаного зі змістом і структурою. Такий підхід враховує мету вживання фразеологізму мовцем та когнітивні можливості її інтерпретації реципієнтом [Емірова 1988], що дозволяє «визначити специфіку фразеологічного значення з урахуванням комунікативних функцій фразеологічної одиниці» (переклад наш – І. К., Т. Ал.) [Місеньова 2017, с. 164].

Урахування національно-культурних, функційно-прагматичних і ментально-когнітивних параметрів фразеологічних одиниць необхідне для відбору фразеологічного мінімуму медичного дискурсу.

Мовні особливості медичного дискурсу досліджено українськими мовознавцями: сугестивні властивості мовленнєвих кліше (О. Шаніна), мовнокультурний аспект медичної термінології (Н. Місник), директивні мовні засоби медиків (Н. Литвиненко). Фразеологічні одиниці медичного дискурсу не були об'єктом наукових розвідок.

Мета статті – проаналізувати національно-культурні, функційно-прагматичні та ментально-когнітивні аспекти фразеологічних одиниць, які складатимуть фразеологічний мінімум медичного дискурсу, необхідний для навчання української мови іноземних студентів-медиків (від рівня В1 до рівня В2 володіння мовою).

Досягненню мети цієї наукової розвідки сприяло використання таких **методів**: а) теоретичних: *аналізу сутності і комунікативних функцій, засобів створення метафоричного значення фразеологічних одиниць; моделювання презентації фразеологічного комунікативного мінімуму медичного дискурсу;* б) емпіричних: *описового* (семантико-когнітивний аналіз медичних термінних висловів) і *контрастного* (порівняння функційних властивостей мовленнєвоетикетних кліше у соціокультурній комунікативній сфері та медичній навчально-професійній сфері спілкування).

Виклад основного матеріалу. У відборі українського фразеологічного мінімуму для інокомунікантів традиційно застосовують такі критерії: «лінгвокраїнознавча та комунікативна цінність, доступність, нормативність, пов'язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразему стисло і знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові, екзотичність, орієнтація на сучасну дійсність» [Кузь 2013, с. 83]. Під час виокремлен-

ня фразеологічних одиниць, необхідних для навчання української мови іноземних студентів-медиків (відповідно до рівня оволодіння мовою від В1 до В2) необхідно особливо враховувати лінгвокультурний потенціал фразеологічних одиниць, їхню екзотичність, пов'язаність із граматичним та лексичним мінімумами. У медичному дискурсі функціонують такі види фразеологічних одиниць, як термінні вислови та мовленнєвоетикетні формули (за класифікацією Л. Булаховського, В. Телії, Г. Удовиченка).

Термінні вислови, або професійно-мовленнєві кліше – це фразеологічні одиниці, яким властиві «постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків і водночас семантичне членування, притаманне вільним словосполученням» [О. Пономарів 1997, с. 83]. Вони мають функції стандарту, підвищення стислості, точності, виразності та економії мовно-мовленнєвих засобів. Термінним висловом медичного дискурсу властива метафоричність.

Аналіз російськомовних метафоричних медичних термінів стосовно анатомії людини здійснено Н. Позняковою [Познякова 2016]. На нашу думку, основні положення дослідження науковців доцільно інтерпретувати до української медичної термінології. Принципи створення метафор у виявлених термінах (які становлять 11–19 % медичних текстів) є властивими для флективних мов, зокрема української.

Наприклад, стосовно дихальної системи людини вживають такі метафоричні терміни на позначення органів та їхніх сегментів: *мікроциркуляторне / артеріальне / венозне русло; легенева / тілесна / серцеве коло, мале / велике коло кровообігу; двоствулковий / триствулковий / напівмісяцевий / венозний клапан; вушко передсердя; фіброзне кільце; порожнина серця; синусно-передсердний / передсердно-шлуночковий вузол; стінка артерії; артеріальний конус; дуга аорти; вінцева / міжшлуночкова борозна; вінцева(ий) артерія / борозна, синус; за-слінка клапана / вінцевого синуса.*

Прикладами метафоричних термінів дихальної системи послуговували такі: *верхівка / ворота / частка / сегмент легенів; півкільця трахеї; бронхіальне дерево; альвеолярні ходи; носова порожнина / раковина; спинка / крила / верхівка / порожнина носа; легеневий клапан / стовбур; отвір клапана.*

Ми здійснили термінну вибірку серед метафоричних номінацій органів і сегментів системи травлення: *ротова / черевна порожнина; стравохід; шлунково-кишковий тракт; тіло / дно / воротарева частина шлунка; жовчний міхур; жовчна / панкреатична протока; висхідна / низхідна ободова кишка; дванадцятипала / клубова / порожня / прями / сліпа кишка; відхідник.*

Частотний аналіз засвідчив «повторюваність тих самих термінів як у межах однієї теми (коло, клапан, капсула), так і в різних темах (верхівка, ворота, дно, отвір, порожнина, стінка)» (переклад наш – І. К., Т. Ал.) [Познякова 2016]. Вважаємо, таке спостереження дозволить створити лексично-

гніздову та словотвірно-гніздову (на відміну від традиційного списку) презентацію одиниць фразеологічного мінімуму медичного дискурсу. Власним досвідом викладання української мови як іноземної доведено, що такий спосіб подання медичних метафоричних термінів інтенсифікує когнітивні проце-

си запам'ятовування іншомовної лексики завдяки візуалізації поєднання мовно-знакового і змістово-семантичного планів фразеологічної одиниці, а також можливостей терміної узгодженості метафоричної мовної одиниці. Приклади гніздової презентації наведено у схемах 1,2,3.

Схема 1

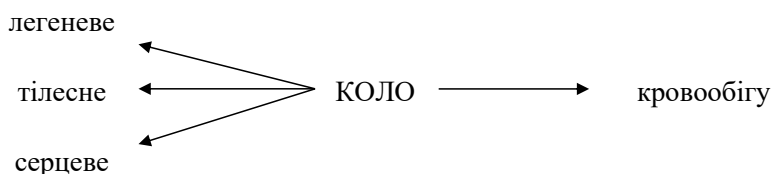

Схема 2

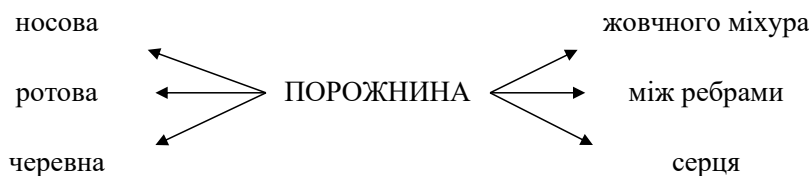
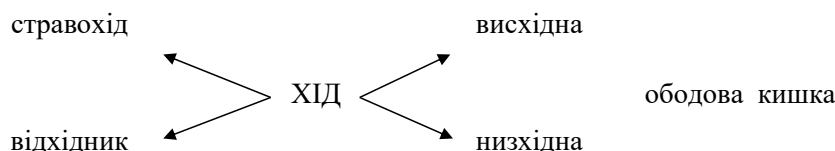

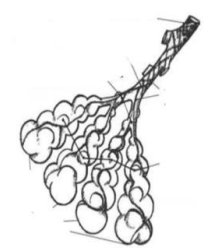

Схема 3

Вважаємо доцільною рекомендацію Н. Познякової щодо наочного мовно-ілюстративного пред'явлення принципу образності, який закладено у

створенні медичних терміних метафор, на основі асоціативної кореляції з лінгвокультурними реаліями [Познякова 2016], як представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Дерево	БРОНХІАЛЬНЕ дерево	АЛЬВЕОЛЯРНЕ дерево	АРТЕРІАЛЬНЕ дерево
			
https://img.7dach.ru/image/600/17/79/12/2017/04/04/85b22d.jpg	https://history.vn.ua/pidruchniki/matyash-biology-8-class-2016-ua/matyash-biology-8-class-2016-ua.files/image066.jpg	https://zakon.today/files/uch_group46/uch_pgroup168/uch_uch2031/image/imag_e010.jpg	https://o.quizlet.com/qCpOAW6kQge8sQefv9DIMQ.png

Таким чином, реалізація у поданні фразеологічного мінімуму метафоризованих термінів медичного дискурсу принципу гніздового упорядкування та образно-асоціативної кореляції допомагає студентам-іноземцям осягнути ментально-когнітивні та національно-культурні аспекти українських фразеологічних одиниць.

Мовленнєво-етикетні формули медичного дискурсу функціонують у комунікативних актах «лікар – пацієнт», «лікар – родичі пацієнта», «лікар – коле-

га», «лікар – медперсонал», а їхній вибір зумовлено такою властивістю медичного професійного мовлення, як «комунікативна влада» лікаря [Жура 2008], яка має ґрунтуватися на принципах лінгвотерапевтичної спрямованості та сугестивності (лінгвотерапевтичного навіювання) [Шаніна 2015]. Тож майбутній лікар-іноземець має знати і вміти користуватися мінімальним набором мовленнєвоетикетних кліше для успішної комунікації під час проходження професійної практики в українських лікарнях.

По-перше, до фразеологічного мінімуму іноземних студентів медичних спеціальностей необхідно включити загальні для всіх контактоустановлювальні мовленнєвоетикетні кліше: *пані, пане; Доброго ранку! Доброго дня! Добридень! Доброго вечора! До побачення! До зустрічі! Доброго / міцного здоров'я! Одужуйте! Не хворійте! Бувайте здорові!*

По-друге, виокремлюємо специфічні для медичного дискурсу вислови:

а) лінгвотерапевтичні: *будь ласка (прошу); дозвольте Вас потурбувати; гаразд (добре); з приємністю (із задоволенням); чудово; шкодю, але ...; я Вас розумію; я відчуваю Вашу схвильованість (Ваш біль); не впадайте у відчай; Ви маєте рацію тощо;*

б) сугестивні: *обов'язково, безперечно, безсумнівно, безумовно, ми в цьому впевнені; рекомендую ..., рекомендую спробувати б Вам...; рекомендую дотримуватися..., краще для Вас... тощо.*

Зауважимо, що, відбираючи мовленнєвоетикет-

ні формули для фразеологічного мінімуму медичного дискурсу, необхідно враховувати функційно-комунікативні параметри фразеологічних одиниць.

Висновки. Урахування когнітивних, структурно-семантичних, функційно-комунікативних параметрів фразеологічних одиниць дозволить створити ефективну презентацію змісту професійно-орієнтованого фразеологічного мінімуму медичного дискурсу для іноземних студентів, які вивчають українську мову як іноземну від рівня В1 до рівня В2. Аналіз мовного матеріалу показав, що доцільно обрати гніздове пред'явлення та мовно-ілюстративне, яке демонструє образність медичних терміних метафор на основі асоціативної кореляції з лінгвокультурними та ментально-когнітивними реаліями. Мовленнєво-етикетні кліше медичного дискурсу доцільно розподіляти за комунікативно-функційними ознаками лінгвотерапевтичності й сугестивності. Залишається відкритим питання щодо обсягу українського фразеологічного мінімуму, що є перспективою дальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 43–46.
2. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: Знакові величини. Вінниця: Нова книга, 2008. 255 с.
3. Жура В. В. Дискурсивная компетенция врача в устном медицинском общении: автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01. Волгоград, 2008. 40 с.
4. Кузь Г. До проблеми формування фразеологічного мінімуму. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 122–129.
5. Мисенёва В.В. Лингводидактическая система обучения инофонов русской и украинской фразеологии. *Академическая адаптация образовательных мигрантов в стране обучения: моногр.* [под ред. Н.И. Ушаковой]. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. С. 163–179.
6. Онкович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства. *Дивослово*. 1994. № 9. С. 12–16.
7. Позднякова Н. В. (Провалова Н. В.), Кашкан Г.В. Інтерпретація медичних метафор в процесі довузовської підготовки іноземних слухачей. *Современные проблемы науки и образования*. 2016. № 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24352> (дата звернення: 10 травня 2020)
8. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
9. Сучасна українська мова: підручник для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. [За ред. О.Д. Пономарева]. Київ: Либідь, 1997. 187 с.
10. Шаніна О.С. Медичний дискурс: комунікативно-прагматичний і сугестивний аспекти: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2015. 21 с.
11. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент: Изд-во ФАН Узб. ССР, 1988. 91 с.

REFERENCES

1. Avksentiev L.H. (1987) Semantychna struktura frazeolohichnykh odynyts suchasnoi ukrainskoi movy ta osoblyvosti yii formuvannya [Semantic structure of phraseological units of modern Ukrainian language and peculiarities of its formation]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 43–46 [in Ukrainian].
2. Baran Ya.A., Zymomria M.I., Bilous O.M., Zymomria I.M. (2008) *Frazeolohiia: Znakovi velychyny* [Phraseology: Significant quantities]. Vinnytsia: Nova knyha. 255 s. [in Ukrainian].
3. Zhura V.V. (2008) *Diskursivnaya kompetentsiya vracha v ustnom meditsinskom obshhenii* [Discursive competence of a doctor in oral medical communication]: avtoref. dis. ... doktora filol. nauk.: 10.02.01. Volgograd. 40 s. [in Russian].
4. Kuz H. (2013) *Do problemy formuvannya frazeolohichnoho minimumu* [To the problem of forming a phraseological minimum]. *Teoriia i praktyka vykladannya ukrainskoi movy yak inozemnoi*. Vyp. 8. S. 122–129 [in Ukrainian].
5. Misenyova V.V (2017) *Lingvodidakticheskaya sistema obucheniya inofonov russkoy i ukrainskoy frazeologii* [Linguodidactic training system for foreign phones of Russian and Ukrainian phraseology]. 194

Akademicheskaya adaptatsiya obrazovatelnykh migrantov v strane obucheniya: monogr. [pod red. N.I. Ushakovoy]. Kharkov: HNU imeni V.N. Karazina. S. 163–179 [in Russian].

6. Onkovych H. (1994) Frazеологізми yak natsionalno-kulturnyi komponent ukrainoznavstva [Phraseologisms as a national-cultural component of Ukrainian studies]. *Dyvoslovo*. № 9. S. 12–16 [in Ukrainian].

7. Pozdnyakova N.V. (Provalova N.V.), Kashkan G.V. (2016) Interpretatsiya medicheskikh metafor v protsesse dovuzovskoy podgotovki inostrannykh slushateley [Interpretation of medical metaphors in the process of pre-university training of foreign students]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. № 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24352> (data zvernennia: 10 travnia 2020) [in Russian].

8. Savchenko L.V. (2013) Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeologii ukrainskoi movy: etymologichnyi ta etnolinhvistychnyi aspekty [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]: monohrafiia. Simferopol: Dolia. 600 s. [in Ukrainian].

9. Suchasna ukrainska mova (1997) [Modern Ukrainian language]: pidruchnyk dlia stud. humanit. spets. vyshch. zakl. osvity. [Za red. O.D. Ponomareva]. Kyiv: Lybid. 187 s. [in Ukrainian].

10. Shanina O.S. (2015) Medychnyi diskurs: komunikativno-prahmatychnyi i suhestyvnyi aspekty [Medical discourse: communicative-pragmatic and suggestive aspects]: dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Odesa. 21 s. [in Ukrainian].

11. Emirova A.M. (1988) Russkaya frazeologiya v kommunikativnom aspekte. [Russian phraseology in the communicative aspect]. Tashkent: Izd-vo FAN Uzb. SSR. 91 s. [in Russian].

CONCERNING THE QUESTION OF PHRASEOLOGICAL MINIMUM FORMATION IN MEDICAL DISCOURSE FOR FOREIGN STUDENTS

Abstract. The article raises the question of the content of the phraseological minimum of medical discourse, which at the language level embodies the background knowledge encoded in the phraseology used in scientific-academic and educational-professional spheres of communication. Foreign medical students must study Phraseological units in the process of learning Ukrainian as a foreign language from level B1 to level B2. The authors take the position that to determine the phraseological minimum it is advisable to take into account the cognitive, structural-semantic, functional-communicative parameters of phraseological units. Recognized such types of phraseological units inherent in medical discourse as terminological expressions (or professional speech clichés) and speech etiquette formulas. Term phraseology is metaphorical, and speech etiquette clichés are functionally conditioned. Based on their own experience of teaching Ukrainian in a foreign audience, the authors note that the effectiveness of learning the phraseological minimum by foreign medical students increases by demonstrating the internal imagery of term metaphors, which arises on the basis of associative correlation with linguistic and cultural realities or through the presentation of derivational possibilities and the urgent coherence of the metaphorical language unit. Besides the process of mastering the phraseological minimum is improved if we systematize professional speech etiquette clichés according to the communicative-pragmatic parameter. Scientific research provides examples of presentation of the content of the phraseological minimum of medical discourse, which must be mastered by foreign medical students in the process of learning Ukrainian as a foreign language. The presentation of term phraseological units according to the principles of nesting and figurative-associative correlation helps foreign students to understand the mental-cognitive and national-cultural aspects of Ukrainian phraseology. We propose to systematize speech etiquette clichés according to the communicative and pragmatic properties of medical discourse: linguotherapeutic orientation and suggestiveness.

Keywords: medical discourse, phraseological minimum, phraseological unit, Ukrainian language as a foreign language.

© Кушнір І., Алексєєнко Т., 2020 р.

Ірина Кушнір – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки 1 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна; <http://orcid.org/0000-0002-4349-9652>

Iryna Kushnir – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Language Training 1 of the Educational and Scientific Institute of International Education of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0002-4349-9652>

Тетяна Алексєєнко – старший викладач кафедри мовної підготовки 1 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-6529-9427>

Tetiana Alekseenko – Senior Lecturer of the Department of Language Training 1 of the Educational and Scientific Institute of International Education of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-6529-9427>

МЕТАФАРЫЧНАЕ ВЫМЯРЭННЕ ХУТКАСЦІ ПРАЦЯКАННЯ ЧАСУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Навуковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Выпуск 1 (43)

УДК 811/161/3'373.612.2:398.92(=161.3)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).196–201

Лещинська О. Метафарычнае вымярэнне хуткасці працякання часу ў беларускай фразеалогіі; колькасць бібліографічных джерел – 12; мова білоруська.

Анатацыя. Зварот да фразеалогіі беларускай мовы дыктуецца сучаснымі тэндэнцыямі працэсаў глабалізацыі, якія пагражаюць нівеліроўку нацыянальных каштоўнасцяў, нацыянальна-культурных адрозненняў беларусаў, у сувязі з чым узрастае роля мовы і асабліва яго фразеалагічных адзінак, якія выступаюць злучальным звяном паміж мовай і культурай народа, адзінкамі «мовы» культуры беларускага народа. Фразеалагічныя адзінкі фіксуюць, захоўваюць і перадаюць без змянення формы і зместу культурную інфармацыю, выпрацаваную народам і закладзеную ў мінулым як спосаб замацавання і атрымання ведаў, як сродак вобразна і сціснута прадставіць найбольш важныя бакі жыцця народа і, самае галоўнае, як сродак засвоіць уласцівыя і характэрныя беларусам маральныя і духоўныя каштоўнасці, агульначалавечае і нацыянальна адметнае. Асаблівую цікавасць уяўляе такая ўніверсальная катэгорыя як час, як асобны канцэпт карціны свету беларусаў, прадстаўлены ў беларускай фразеалогіі безлічнае і разнастайна.

У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай мовы з агульным значэннем 'хутка' усталёўваецца ролю метафары ў стварэнні вобразаў адзінак для навочнага абазначэння, характарыстыкі і ацэнкі хуткасці працягласці часу, выяўляюцца культурная канатацыя, устойлівае каштоўнаснае змест культуры, яе катэгорый і сэнсаў, ўзаемадзеяння мовы і культуры ў дыяпазоне культурна-нацыянальнай самасвядомасці.

У выніку аналізу фразеалагізмаў і інтэрпрэтацыі іх вобразных уяўленняў аб шпаркасці часу выяўляецца перш за ўсё часова ацэнка дзеянняў самога чалавека, а наяўнасць сінанімічных адзінак з агульным значэннем 'хутка' сведчыць аб градацыі агульнага значэння, дыферэнцыяцыі ў адпаведнасці з вобразам семантычнага аддзялення, стылістычнай асаблівасці ўжывання і аб шырокім дыяпазоне нацыянальна-культурнай падставы вобразаў адзінак для прадстаўлення адной характарыстыкі абстрактнага паняцця пра час – яго хуткачэснасці як якаснай ацэнкі падзей, якія адбываюцца дзеянняў.

Ключавыя словы: фразеалогія, час, хутка, код культуры, метафара, вобраз, нацыянальна-культурная канатацыя, ацэнка, семантыка, градацыя.

Пастаноўка праблемы. Сучасная лінгвістычная навука скіравана на інтэграцыю моўнага і культуралагічнага падыходаў да аналізу мовы і моўных адзінак, з якіх выдзяляюцца найперш адзінкі фразеалогіі як адны з найбольш «культураносных» у кожнай мове. Такі падыход стаў надзвычай актыўным дзякуючы выхаду прац В. М. Тэлія [Тэлія 1996], яе паслядоўнікаў, асабліва з распрацоўкай лінгвакультуралагічнага метаду ў фразеалогіі [Ковшова 2013], выданнем лінгвакультуралагічнага слоўніка рускай мовы [БФСРЯ 2009]. Далучаючыся да прыхільнікаў такога падыходу і ставячы мэтай рэканструкцыю фразеалагічнай карціны свету беларусаў, у калектыўнай свядомасці якіх існуе спецыфічная карціна свету, што адлюстроўвае вопыт беларускай лінгвакультуры з яе ментальнымі ўтварэннямі ў выглядзе канцэптаў, уся наша ўвага скіравана да вывучэння сістэмы канцэптаў фразеалагічнай карціны свету беларусаў [Ляшчынская 2012; 2015; 2018], сярод якіх выдзяляем канцэпт 'час'.

Канцэпт 'час' як ўніверсальны з'яўляецца адным з асноўных складнікаў канцэптуальнай сістэмы кожнай мовы, і яго вывучэнне стала аб'ектам увагі многіх даследчыкаў, што прысвяцілі свае працы розным аспектам часу і разнастайным сродкам выражэння гэтай катэгорыі (Н. Д. Аруцонава, В. Г. Гак, В. І. Карасік, А. С. Якаўлева і інш.). У фразеалогіі гэта працы, прысвечаныя вербалізацыі канцэпту 'час', напрыклад, у нямецкай

мове [Баруздына 2008], з прасторавым і часавым значэннем ва ўкраінскай [Редін 1989], параўнанню фразеалагізмаў нямецкай і рускай моў [Шербіна 2008], часткова беларускай і англійскай [Артемова 2014] і інш.

Актуальнасць даследавання абумоўлена патрэбай вывучэння канцэпту 'час' як аднаго з ўніверсальных канцэптаў у фразеалагічнай карціне свету беларусаў, як важнай часткі канцэптуальнай сістэмы, якая ў кожнай мове адлюстроўваецца парознаму, што дазваляе меркаваць пра часовае ўспрымання, пра этнічны часавы менталітэт, часавыя ўніверсаліі і наогул пра фразеалагічную часавую карціну свету, у якой кожны складнік патрабуе вывучэння, у тым ліку і прыслоўныя фразеалагізмы са значэннем 'хутка', якія не былі аб'ектам вывучэння.

Мэта публікацыі – прачытанне, інтэрпрэтацыя, тлумачэнне ментальнасці і неабходнасць рэканструкцыі нацыянальнай часовай карціны свету праз вобразы фразеалагізмаў са значэннем 'хутка' як яе часткі, вызначэнне мадэляў метафар для адлюстравання культурна-гістарычнага вопыту этнасу і выяўлення прыярытэтаў беларусаў ва ўспрымання хуткасці як характарыстычнай катэгорыі часу.

Для дасягнення пастаўленай мэты даследавання семантыка-тэматычнай групы фразеалагічных адзінак выкарыстоўваліся **метады суцэльны выбаркі адзінак** з разрозненых фразеалагічных слоўнікаў беларускай мовы, **метады лінгвакультуралагічнага аналізу** як асноўны, а ў дадатак

да яго універсальны метада факторнага аналізу, структурна-тыпалагічнага і сямнога аналізу, часткова матэматычны метада.

Выклад асноўнага матэрыялу. Даследаванне фразеалагічных адзінак (далей – ФА), што абраны аб'ектам увагі з прычыны рэпрэзентацыі аднаго аспекта часу ў фразеалагічнай часовай карціне свету беларусаў, дазваляе найперш зразумець выключнасць гэтых адзінак як моўных знакаў, якія адлюстроўваюць, захоўваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення гістарычны і культурны вопыт народа, з'яўляюцца «праваднікамі» ў прастору культуры беларусаў, бо самі «нараджаюцца на перасячэнні мовы і культуры» і з'яўляюцца «патэнцыяльна культураноснымі знакамі».

Вядома, што час як усеагульная форма існавання матэрыі, як універсальная катэгорыя быцця чалавека прадстаўляе найбольшую складанасць менавіта для ўсведамлення яго чалавекам. Так, час як адно з асноўных паняццяў філасофіі і фізікі ў свядомасці чалавека ўспрымаецца ў дзвюх разнавіднасцях – цыклічны (час як паслядоўнасць паўтаральных адна тыпных падзей) і лінейны (час як аднакіраваны паступальны рух). А. С. Якаўлева, аналізуючы пэўныя лексемы рускай мовы як паказчыкі цыклічнасці часу, заўважае, што «гэтыя два ўяўленні могуць супрацьпастаўляцца як “наіўнае” і “прыроднае”» [Яковлева 1992, с. 73].

Першасны аналіз ФА беларускай мовы з агульным значэннем ‘хутка’ дазваляе адзначыць колькасную рэпрэзентацыю такой часовай характарыстыкі (больш за 70 ФА) і канстатаваць, што аснову семантыкі ўсіх ФА складае вобраз, асноўная функцыя якога заключаецца ў выражэнні суб'ектыўнага, эмацыянальна-ацэначнага погляду на абстрактнае паняцце хуткасці як адной характарыстыкі катэгорыі часу і прадстаўленні другасных моўных адзінак яркімі, нагляднымі ў нашым уяўленні.

Менавіта разнастайнасць вобразаў, з аднаго боку, тлумачыць колькасны склад і, з другога боку, вызначае адметнасць семантыкі ФА з агульным значэннем ‘хутка’ і адпаведна ўплывае на іх выбар і выкарыстанне ў маўленні. У семантыцы ФА маецца ўказанне на максімальную ступень праяўлення прыкметы дзеяння з дапамогай семантычнага кваліфікатара *вельмі*, што адразу адрознівае ФА ад сінанімічных стылістычна нейтральных лексем *хутка*, *скора*, якія ацэнак такога плана не даюць. Па-другое, у залежнасці ад вобразаў усе ФА з агульным значэннем ‘хутка’ паводле семантыкі падзяляюцца на некалькі груп з улікам адсутнасці ці наяўнасці самых розных адценняў, ці дадатковых сем, гэтай характарыстыкі часовага працякання.

Так, найбольшую колькасць складаюць ФА са значэннем **‘вельмі хутка’**: *адна нага тут; без духу бегчы, уцякаць і пад.; без душы бегчы, уцякаць і пад.; без памяці; ва /на ўсе лапаткі; з усёй /-яе сілы /моцы; з усіх капытоў бегчы, імчаць і пад.; з усіх чатырох; колькі <было> духу бегчы, імчацца і пад.; не на днях, а на гадзінах расці, развівацца, павялічвацца; польскім пяронам; сямімільнымі*

крокамі ісці, рухацца, набліжацца і пад.; што ёсць / было духу; што ёсць /было сілы /моцы; як з ланцуга /прывяза сарваўшыся ляцець, кідацца, кінуцца і пад.; як бач; як бачыш; як дуж; як з перуна; як на крыллях насіцца, ляцець, узляцець; як падсмалены бегчы, ляцець і пад.; як слова сказаць; як стой.

Астатнія ФА вызначаюцца наяўнасцю той ці іншай дадатковай характарыстыкі і адпаведнай ацэнкай хуткага часовага працякання дзеяння: 1) **‘вельмі хутка, паспешліва, з вялікай скорасцю’** (*аж /ажно толькі пыл курьць /курэў /закурьць /закурэў; без аглядкі; высаланіўшы язык; на адной назе збегаць, схадзіць і пад.; на /ва ўвесь дух бегчы, пабегчы, імчацца, кінуцца і пад.; на ўвесь мах бегчы, імчацца, гнаць і пад.; на ўсіх парох; на ўсіх парусах; на ўсю моц /сілу; на хапок; поўным ходам; у пажарным парадку; час не чакае; як /нібы жару ўхапіўшы*); 2) **‘вельмі хутка, імкліва’** (*з усіх ног бегчы, кідацца, пускацца і пад.; на адным дыханні; на зламнанне карка; на злом галавы; на скрут галавы; на ўсе жылы бегчы, імчаць і пад.; на ўсе застаўкі; на ўсе ногі бегчы, кідацца, імчацца і пад.; падхапіцца, ускочыць як на спружынах; чуй дух; як мага*); 3) **‘вельмі хутка, імгненна, умомант’** (*у мінуці /мінуту; як вокам згледзець; як вокам змігнуць; як воласу перагарэць; як га; як на пажар; як падкошаны падаць, упасці, валіцца і пад.; як сноп валіцца, зваліцца і пад.*); 4) **‘вельмі хутка, у бліжэйшы час’** (*вось-вось /во-во /вот-вот; гэтымі днямі; на <гэтых> днях; на парозе; не сёння-заўтра //не сягоння-заўтра //не сёння /сягоння дык /то заўтра; не за гарамі /гарой*) ці толькі **‘ў бліжэйшы час, у блізкай перспектыве’** (*з гадзіны на гадзіну чакаць, з'явіцца і пад.; з дня на дзень; з минуты на минуту //з хвіліны на хвіліну чакаць, павінен, можа прыйсці, паказацца, быць і пад.; з секунды на секунду чакаць, павінен, можа прыйсці, паказацца, быць і пад.; з часу на час; на падыходзе /падходзе*); 5) **‘вельмі хутка і ў вялікай колькасці’** (*як грыбы <пасля дажджу>*); 6) **‘вельмі хутка і непрыкметна’** (*як адна мінута*); 7) **‘вельмі хутка і добра’** (*як на дражджах расці, папраўляцца і пад.*).

У аснове ФА са значэннем ‘хутка’ ляжыць метафара, якая з'яўляецца найбольш моцным стылістычным прыёмам і якая не толькі фарміруе паняцце пра хуткасць працякання часу, але найперш вызначае спосаб мыслення чалавека, адлюстроўваючы аналогію і выяўляючы асацыяцыю паміж хуткасцю як невядомым паняццем і паняццямі з іншых сфер, што служаць яе прадстаўленню як ужо вядомыя, асвоеныя чалавекам. На аснове гэтага можна выдзеліць некалькі тыпаў агульных метафар, што прадстаўляюць такім чынам абстрактнае паняцце хуткасці як фразеалагічны спосаб вобразнага ўяўлення, вымярэння і ацэнкі лінейнага працякання часу.

У найбольшай колькасці вобразаў аналізаваных ФА ляжыць агульная мадэль метафары **«хуткасць часу – перамяшчэнне, рух (ісці, бегчы, уцякаць, знікаць)»**, і адпаведна ў ФА абраны тыя кампаненты-цэнтры вобразаў, што служаць чалавеку эталонамі такога абазначэння, ці абстрактнае новае паняцце

хутка перадаецца праз ужо вядомыя паняцці. Гэта ФА адна нага тут, на адной назе, з усіх ног, на ўсе ногі, што пабудаваны на аснове антропнай метафары, у якой абстрактнае паняцце хутка прыпадабняецца да рухальнай дзейнасці нагі ці ног з іх сімвалічнай «перамяшчальнай» функцыяй. А з дапамогай дадатковых кампанентаў *усіх, усе* як сродкаў перадачы стэрэатыпнага ўяўлення пра максімальную ступень праяўлення руху чалавека ў прасторы ствараецца ўяўленне пра абстрактнае паняцце *вельмі хутка*.

Тое ж, толькі выўляючы асацыяцыю з рухам жывёл і адпаведна выкарыстаннем заанімнай метафары, даводзяць ФА з *усіх капытоў, з усіх чатырох*, у якіх перададзена стэрэатыпнае ўяўленне аб уласцівасцях, характарыстыках прасторавых і часавых вымярэннях капытоў як часткі цэлага, колькасца паказчыка такога вымярэння ног як выток асэнсавання хуткасці руху чалавека ці жывёлы.

Да апошніх далучаем кампаратыўную ФА як з ланцуга */прывязі сарваўшыся*, дзе даецца вобразнае ўяўленне пра абстрактную прыкмету хуткасці часу руху чалавека на аснове параўнання як выніку назірання за хуткасцю руху сабакі, што сарваўся з ланцуга як сімвалічнага абазначэння няволі і стараецца ўцячы.

А вось у аснову вобраза ФА *сямімільнымі крокамі*, дзякуючы далучэнню да лексемы *крок* азначальнага кампанента, што скіроўвае нас да вуснай народнай творчасці і ўзгадвае прабытую меру даўжыні (*міля* – ‘дарожная мера даўжыні’, *марская міля* – ‘умоўная мера даўжыні, роўная 1852 метрам’ [ТСБМ, с. 156]), пакладзена метафара, паводле якой тэмп развіцця чаго-небудзь прыпадабняецца да перамяшчэння чалавека-скарахода, ці руху сямімільнымі крокамі. Крок у вобразе ФА выконвае ролю эталона самага кароткага інтэрвала часу ці кароткага этапа дзейнасці або выканання дзеяння, а вобраз ФА на аснове прыёму гіпербалізацыі, ці казачнага ўяўлення пра сямімільны крок, які працякае ў часавым вымярэнні, перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра хуткасць развіцця, змен чаго-небудзь ці ў чым-небудзь.

Асобную групу ФА складаюць тыя, у якіх антропная метафара пабудавана на прыпадабненні пэўных фізічных асаблівасцей, уласцівых самому чалавеку пры ажыццяўленні яго руху, перамяшчэнні ў прасторы, ці, наадварот, адсутнасці гэтага да абстрактнага паняцця хутка. І такімі, у асобных разам са сродкамі стэрэатыпу максімальнага выканання руху *ўсе, усіх, было, ёсць* ці *без*, выступаюць ФА *ва /на ўсе лапаткі; з усёй /-яе сілы /моцы; колькі <было> духу; на адным дыханні; на /ва ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсю моц /сілу; што ёсць /было духу; што ёсць /было сілы /моцы; як дуж; высалапіўшы язык; на зламманне карка (-у) /шыі; на скрут галавы, без агляды, без духу; без душы; без памяці*. Вобраз кожнай ФА, у залежнасці ад прыпадабнення хуткасці руху да таго, што стала сродкам вымярэння яго хуткасці, даводзіць пра розныя ўмовы яго працякання, указвае на выкарыстанне кожнай ФА ў розных сітуацыях.

Да іх далучаюцца ФА больш позняга ўтварэння, у якіх эталонамі хуткага перамяшчэння абраны вобразы, звязаныя з назіраннем чалавека за рухам розных тэхнічных сродкаў: *на ўсе застаўкі; на ўсіх парах; на ўсіх парусах; поўным ходам*.

Узгадаем і ФА, што ўтвораны ў выніку фразеалагізацыі параўнальных зваротаў з прычыны надання ім сімвалічнай функцыі ў перадачы стэрэатыпнага ўяўлення беларусаў аб уласцівасцях, характарыстыках ці асаблівасцях часавага руху птушак (*як на крыллях*), самога чалавека, асабліва ў экстрэмальных умовах (*як /нібы жару ўхапіўшы; як на пажар; як падсмалены*), што заснаваны на назіраннях чалавека і скарыстаны для перадачы вобразнага ўяўлення пра часовае вымярэнне хуткасці руху чалавека.

Але ўсе вышэй адзначаныя ФА дзякуючы такім вобразным метафарам, здольным ствараць псіхалагічнае напружанне, на фоне якога ў значэнне адзінак «укліньваюцца» пачуцці-адносіны чалавека, набылі ролю эталонаў, меры вымярэння хуткасці руху, а з улікам вобраза кожнай, унутранай формы – для ацэнкі і выражэння самых розных адносін для такой часовай уласцівасці перамяшчэння чалавека ў прасторы. Напрыклад, ФА *без агляды*, захоўваючы скрытую інфармацыю пра міфалагічнае ўяўленне аб аглядванні і яго забароне як прасторавага вобраза бяды, пагрозы, што знаходзіцца ззаду чалавека; ФА *без памяці* – пра сувязь руху, перамяшчэння чалавека і яго эмоцыямі. Вось таму метафарычны вобраз першай прыпадабняе хуткасць руху, уцякання чалавека нежаданню, страху аглянуцца назад, а другая ФА – прыпадабненне хуткасці бегу да эмацыянальнага ўздыму пры гэтым, а як вынік – ФА *без агляды* набыла ролю эталона хуткасці бегу, дакладней уцякання з выпадку якой-небудзь пагрозы, а ФА *без памяці* – эталона імклівага руху пад уздзеяннем пэўных эмоцый і пачуццяў.

Не менш цікавых вобразаў ФА пабудавана на аснове другой агульнай мадэлі метафары – «хуткасць часу – дзеянне», вобразы якіх служаць беларусам эталонамі вызначэння часовай хуткасці і пазнанню абстрактнага паняцця праз сябе, свае дзеянні і іх часавую характарыстыку. Гэта ФА *на хапак і на падыходзе /надходзе*, вобразы якіх звязаны з антропным (дзеянне выконвае чалавек), прасторавым і часавым кодамі культуры, калі вынік хуткасці дзеяння чалавека (*хапаць* → *хапак, падыходзіць* → *падыход*) задае меру часу яго ў прасторы. Ці ФА *ў пажарным парадку*, дзе дзякуючы адлюстраванню змены ва ўспрыманні чалавекам звычайнага парадку, чарговасці выканання дзеянняў паводле часу іх выканання, ці хуткасць, спешнасць, пазачарговасць дзеянняў прыпадабняецца да «пажарнага», які рушыць планы, графікі, часавую паслядоўнасць і звычайнасць ходу спраў, выканання дзеянняў, як пры пажары. А ў выніку ФА суадносіцца з часавым кодам культуры і выступае ў ролі эталона неабходнасці хуткасці, спешнасці ў дзеяннях.

Гэта і група кампаратыўных ФА, што суадносяцца з антропным і часавым кодамі культуры

і ў якіх хуткасць выяўляецца праз параўнанне з імгненнасцю позірка чалавека (як бач; як бачыш) ці з успрыманням вокам (як вокам згледзець; як вокам змігнуць), з часавым мінімумам вымаўлення слова (як слова сказаць), розных дзянняў чалавека (як га; як сноп валіцца, зваліцца і пад.; як стой; як падкошаны падаць, упасці, валіцца і пад.; падхапіцца, ускочыць як на спружынах) ці імгненнасці дзеяння з чым-небудзь (як воласу перагарэць) або з хуткім працяканнем прыроднага дзеяння (як з перуна; польскім пярунам).

Да іх прымыкаюць кампаратывы як на дражджах расці, папраўляцца і пад. і расці / вырастаць, з'яўляцца як грыбы <пасля дажджу>, утварэнне якіх абавязана назіранню чалавека за хуткім ростам дражджавога цеста, хуткасцю паяўлення мноства грыбоў пасля дажджу. І кожная ФА, што характарызуецца яркай вобразнасцю, эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю, служыць для адностравання не толькі хуткасці як адзнакі працякання часу, а яшчэ ацэнкі росту чаго-ці каго-небудзь (сема 'добра') ці колькасці (сема 'мноства') з'яўлення чаго-небудзь там, дзе раней не было.

Асобную групу складаюць ФА, у аснове якіх ляжыць мадэль агульнай метафары «хуткасць часу – адзінка часу» і асноўнымі кампанентамі якіх выступаюць часавыя. Часавы кампанент у складзе ФА для вымярэння хуткасці выканання якога-небудзь дзеяння чалавекам, увогуле ажыццяўлення чаго-небудзь, надыходу і інш. прадстаўлены лек-

семамі секунда як наймення самай малой адзінкі вымярэння працягласці часу (з секунды на секунду чакаць, павінен, можа прыйсці, паказацца, быць і пад.), мінута, хвіліна (у мінуці /мінуту; з мінуты на мінуту //з хвіліны на хвіліну чакаць, павінен, можа прыйсці, паказацца, быць і пад.; як адна мінута; без пяці мінут), гадзіна, час (з гадзіны на гадзіну чакаць, з'явіцца і пад.; з часу на час), найменнямі адрэзкаў сутачнага вымярэння дзень (гэтымі днямі; на <гэтых> днях; з дня на дзень), сёння, заўтра (не сёння-заўтра //не сягоння-заўтра //не сёння /сягоння дык /то заўтра) ці проціпастаўлення двух тыпаў адзнак вымярэння (не па днях, а па гадзінах расці, развівацца, павялічвацца). Утварэння з імі вобразы ФА служаць перадачы не толькі на ўказанне хуткасці працякання дзеяння ці яго ажыццяўлення, але найбольш як сродкі ўказання на бліжэйшы час у яго ажыццяўленні.

Высновы. Такім чынам, шматлікія фразеалагізмы беларускай мовы як рэпрэзентанты адзнакі хуткасці катэгорыі часу пабудаваны на аснове трох асноўных мадэляў метафары («хуткасць часу – перамяшчэнне, рух»), «хуткасць часу – дзеянне» і «хуткасць часу – адзінка часу»), якія прадстаўляюць агульны сэнс, а кожная даводзіць сваю адметнасць, паколькі ўзнікла на аснове культурнага і фізічнага вопыту беларусаў, аформлена ў эмацыянальных, экспрэсіўных вобразах з мінулых часоў для выражэння суб'ектыўнага, эмацыянальна-вобразнага меркавання пра такое абстрактнае паняцце як хуткасць часу.

ЛІТАРАТУРА

1. Артемова О.А. Вербализация темпорального континуума во фразеологической картине мира белорусского и английского языков. *Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. научных статей. Вып. 2.* (Гомель, 2014 г.). С. 68–71.
2. Баруздина С.А. Лингвокультурный концепт «время» в метафорических репрезентациях (на материале немецкого языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Смоленск, 2008. 18 с.
3. Большой фразеологический словарь русского языка / Отв. ред. В.Н. Телия. 4-е изд. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2009. 784 с.
4. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 456 с.
5. Ляшчынская В.А. Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў. Мінск: РІВШ, 2012. 246 с.
6. Ляшчынская В.А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў. Мінск: РІВШ, 2015. 223 с.
7. Ляшчынская В.А. Канцэпты прыродных стыхій у фразеалагічнай карціне свету беларусаў: агонь, вада, зямля і паветра. Мінск: РІВШ, 2018. 222 с.
8. Редин П.А. Фразеологизмы с пространственным и временным значением в современном украинском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Харьков, 1989. 196 с.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры, 1996. 288 с.
10. ТСБМ 1979 – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 3: Л-П [рэд. тома П.М. Гапановіч]. Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. 672 с.
11. Щербина В.Е. Концепт «время» во фразеологии немецкого и русского языков: монография. Оренбург: ГОУ ОГУ, 2008. 138 с.
12. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира: модели пространства, времени и восприятия. Москва: Гнозис, 1994. 343 с.

REFERENCES

1. Artemova O.A. (2014) Verbalizatsiya temporalnogo kontinuumu vo frazeologicheskoy kartine mira belorusskogo i angliyskogo yazyikov [Verbalization of the temporal continuum in the phraseological world model of the Belorussian and English languages]. *Slavyanskaya frazeologiya v sinhronii i diahronii*: sb. nauchnykh statey. Vyip. 2. (Gomel, 2014 g.). S. 68–71 [in Russian].
2. Baruzdina S.A. (2008) Lingvokulturniy kontsept «vremya» v metaforicheskikh reprezentatsiyah (na materiale nemetskogo yazyika) [Linguocultural concept «time» in metaphorical representations (based on the material of the German language): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Smolensk. 18 s. [in Russian].
3. Bolshoy frazeologicheskii slovar russkogo yazyika (2009) [Comprehensive phraseological dictionary of the Russian language] / Otv. red. V.N. Teliya. 4-e izd. Moskva: AST-PRESS KNIGA. 784 s. [in Russian].
4. Kovshova M.L. (2013) Lingvokulturologicheskii metod vo frazeologii: Kodyi kulturyi [Linguocultural method in phraseology: Culture codes]. Moskva: Knizhnyi dom «LIBROKOM». 456 s. [in Russian].
5. Lyashchyinskaya V.A. (2012) Frazealagichnaya ematsiyanalnaya kantseptasfera belarusaŭ [Phraseological emotional conceptual sphere of Belarusians]. Minsk: RIVSh. 246 s. [in Belorussian].
6. Lyashchyinskaya V.A. (2015) Bazavyiya kantseptyi frazealagichnay kartsinyi svetu belarusaŭ [Basic concepts of the phraseological world model of Belarusians]. Minsk: RIVSh. 223 s. [in Belorussian].
7. Lyashchyinskaya V.A. (2018) Kantseptyi pryirodnykh styihiy u frazealagichnay kartsine svetu belarusaŭ: agon, vada, zyamlya i pavetra [Concepts of natural elements in the phraseological world model of Belarusians: fire, water, earth and air]. Minsk: RIVSh. 222 s. [in Belorussian].
8. Redin P.A. (1989) Frazeologizmyi s prostranstvennyim i vremennyim znacheniem v sovremennom ukrainskom yazyike [Phraseologisms with spatial and temporal meaning in modern Ukrainian]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.02. Kharkov. 196 s. [in Russian].
9. Teliya V.N. (1996) Russkaya frazeologiya: Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspektyi [Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moskva: Yazyiki russkoy kulturyi. 288 s. [in Russian].
10. TSBM 1979 – Tlumachalnyi sloŭnik belaruskay movy [Explanatory dictionary of the Belorussian language]. T. 3: L-P (1979) [red. toma P.M. Gapanovich]. Minsk: Gal. red. Belarus. Sav. Entsyklapedyii. 672 s. [in Belorussian].
11. Shcherbina V.E. (2008) Kontsept «vremya» vo frazeologii nemetskogo i russkogo yazyikov [The concept of «time» in the phraseology of the German and Russian languages]: monografiya. Orenburg: GOU OGU. 138 s. [in Russian].
12. Yakovleva E.S. (1994) Fragmentyi russkoy yazyikovoy kartinyi mira: modeli prostranstva, vremeni i vospriyatiya [Fragments of the Russian linguistic worldview: models of space, time and perception]. Moskva: Gnozis. 343 s. [in Russian].

METAPHORICAL MEASUREMENT OF TIME TRANSIENCE IN BELORUSSIAN PHRASEOLOGY

Abstract. The appeal to the phraseology of the Belarusian language is dictated by modern trends of globalization processes that threaten to level national values, national and cultural distinctions of Belarusians, thereby the role of each language and especially its phraseological units that act as a connecting link between the language and culture of people, the units of the “language” of culture of Belarusians. Phraseological units record, preserve and transmit without changing the form and content of the cultural information developed by the people and laid down in the past as a way of consolidation and gaining knowledge as a means of presenting of the most important aspects of people’s lives both figuratively and briefly; and more important means to master the inherent and specific Belarusian moral and spiritual values of Belarusians, both universal and distinctive nationally. Such a universal category as time is of particular interest, as a separate concept of the picture of the world of Belarusians, presented in Belarusian phraseology in numerous and varied ways.

The article, based on the phraseological units of the Belarusian language with the general meaning “quickly”, establishes the role of metaphor in creating images of units to clearly indicate, characterize and evaluate the speed of time, reveals the cultural connotation, the stable value content of culture, its categories and meanings, the interaction of language and culture in range of cultural and national identity. As a result of the analysis of phraseological units and the interpretation of their figurative ideas about the speed of time, first of all, a temporary assessment of the actions of the person is revealed, and the presence of synonymic units with a common meaning of “quickly” indicates a gradation of the general meaning, differentiation in accordance with the image of the semantic shade, stylistic features of use and a wide range of national-cultural foundations of unit images to represent one characteristic of the abstract concept of time – its transience as a qualitative assessment of ongoing activities.

Keywords: phraseology, time, fast, cultural code, metaphor, image, national-cultural connotation, assessment, semantics, gradation.

**МЕТАФОРИЧНЕ ВИМІРЮВАННЯ ШВИДКОПЛИННОСТІ ЧАСУ
В БІЛОРУСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Анотація. Звернення до фразеології білоруської мови продиктоване сучасними тенденціями глобалізації, які загрожують нівелюванням національних цінностей, національними та культурними відмінностями білорусів, у зв'язку з чим зростає роль мови та особливо її фразеологічних одиниць, які виступають сполучною ланкою між мовою й культурою народу, одиницями “мови” культури білоруського народу. Фразеологічні одиниці записують, зберігають та передають, не змінюючи форми та змісту культурної інформації, виробленої людьми та закладеної в минулому як спосіб консолідації та здобуття знань, як засіб об'єднано і стисло подати найважливіші аспекти життя людей і, що найголовніше, як засіб пізнання властивих і характерних для білорусів моральних і духовних цінностей, як загальнолюдських, так і національних самобутніх. Особливий інтерес представляє така універсальна категорія, як час, оскільки окрема концепція картини світу білорусів, представлена в білоруській фразеології, незліченна і різноманітна.

У статті встановлено роль метафори у створенні образів одиниць для візуального позначення характеристик та оцінки швидкоплинності часу, розкрито культурний підтекст, стабільне значення культури, її категорії та значення, взаємодія мови та культури в діапазоні культурної та національної ідентичності.

Унаслідок аналізу фразеологізмів та інтерпретації відтворення в них образних уявлень про швидкоплинність часу з'ясовується перш за все оцінка часу дій людини, а наявність синонімічних одиниць із загальним значенням ‘швидко’ свідчить про градацію загальної цінності, диференціацію за образом семантичного відтінку, про широкий спектр національно-культурних основ одиниць, що представляють єдину характеристику абстрактного поняття часу – його швидкоплинність як якісну оцінку подій.

Ключові слова: фразеологія, час, швидко, код культури, метафора, образ, національно-культурна конотація, оцінка, семантика, градація.

© Лещинська О., 2020 р.

Ольга Лещинська – доктор філологічних наук, професор кафедри білоруської мови Гомельського державного університету імені Франциска Скорини, Гомель, Республіка Білорусь; <https://orcid.org/0000-0002-6997-1986>

Olha Leshchynska – Doctor of Philology, Professor of the Belorussian Language Department, Frantsisk Skorina Gomel State University, Gomel, the Republic of Belarus; <https://orcid.org/0000-0002-6997-1986>

АКСІОЛОГІЧНО МАРКОВАНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ У СТРУКТУРІ МОВЛЕННЄВОГО СТАНДАРТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 81'37:81'367.2 – 047.275

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).202–207

Личук М. Аксіологічно марковані моделі фразеологізованих нечленованих речень у структурі мовленнєвого стандарту; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Актуальність нашого дослідження зумовлена активністю вживання фразеологізованих нечленованих конструкцій різного типу в мовленні українців та потребою систематизації їхніх аксіологічно маркованих моделей. Мета статті – схарактеризувати аксіологічні моделі синтаксично нечленованих речень – тавтологічних та напівфразеологізованих. Завдання дослідження: 1) розкрити семантичну специфіку аксіологічних моделей нечленованих тавтологічних і напівфразеологізованих речень; 2) окреслити їхній експресивний потенціал у структурі мовленнєвого стандарту.

Методи дослідження. У дослідженні використано такі методи: описовий метод, що дав змогу схарактеризувати компоненти у фразеосхемах тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих речень, метод моделювання – для створення аксіологічних моделей фразеологізованих речень з тавтологічними компонентами та напівфразеологізованих речень. Метод асоціативного експерименту дав змогу з'ясувати семантичні характеристики аксіологічних моделей нечленованих тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих речень у мовленні, визначити їхній експресивний потенціал у різних комунікативних ситуаціях.

Результати. Фразеологізовані нечленовані речення наділені основними ознаками: синтаксична нечленованість, стійкість, ідіоматичність значення, емоційнооцінна інформативність, стандартизованість, відтворюваність та високо-частотність.

Аксіологічні моделі нечленованих фразеологізованих речень базовані на типові категорійного значення. Тавтологічні нечленовані речення з семантикою оцінки утворили дві групи: зі значенням нормативної оцінки та зі значеннями позитивної і негативної оцінки, високого ступеня її вияву. Нечленовані напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «оцінка» активно вживані в мовленні. Ці речення сформували три групи: зі значенням недиференційованої оцінки, зі значенням позитивної оцінки та зі значенням негативної оцінки.

Висновки. Фразеологізовані нечленовані речення ґрунтуються на певній комунікативній ситуації, що передбачає спільність пресупозицій у мовця і слухача. У мовця й адресата мовлення встановлюється загальний рівень мовного мислення, на якому тлумачення поняття є зайвим. Спираючись на загальнокультурний фонд та емпіричний досвід, загальні для мовця і слухача пресупозиції, мовці долають суперечності між мовною та мовленнєвою семантикою таких речень.

Ключові слова: синтаксична нечленованість, фразеологізоване речення з тавтологічними компонентами, нечленоване напівфразеологізоване речення, семантична типологія, аксіологічна модель, оцінна семантика.

Постановка проблеми. Активне дослідження синтаксичних фразеологічних одиниць розпочато наприкінці ХХ ст. Незважаючи на те, що фразеологізовані нечленовані речення уперше виявлені ще два століття тому, однак через специфіку структури та семантики і на сьогодні їх досить складно описувати, зокрема крізь призму новітніх лінгвістичних напрямів.

Аксіологія як наука про цінності й оцінки є актуальним напрямом у сучасній лінгвістиці. Певні напрацювання з аксіологічної прагмалінгвістики зробила українська дослідниця Т. Космеда та її учні.

Актуальність нашого дослідження зумовлена активністю вживання фразеологізованих нечленованих побудов різного типу в мовленні українців та потребою систематизації аксіологічних моделей фразеологізованих речень з огляду на відсутність наукових розвідок щодо цих одиниць.

Аналіз досліджень. Фразеологізовані нечленовані побудови мають досить довгу історію вивчення. Ще М. Ломоносов виділив такі нечленовані конструкції: «Множинність понять і захоочення до швидкого та короткого їх повідомлення привело людину до способів, як би слово скоротити і вида-

лити нудні повторення одного вислову». Ця думка проілюстрована таким прикладом: «... Семпроній, побачивши несподівано Тиція, мовив: *Ба!* Замість: *я здивований, що тебе тут бачу*» [Ломоносов 1952, с. 76].

У 1760–1770 рр. вийшов друком словник «Опыт модного словаря щегольского наречия» за авторством М. Новікова. У словнику запропоновано мовленнєві формули світського жаргону як переклад із французької мови, напр.: «*Ах!*»; «*Ах, який ти славний!*»; «*Ах, який ти важливий!*». Такі непрямі мовленнєві акти у XVIII–XIX ст. були прикметною рисою світської бесіди.

Про існування фразеологізованих одиниць – готових «формул» – зазначали дослідники Л. Якубинський [Якубинский 1923], О. Пешковський [Пешковский 1956, с. 398–399], О. Смирницький [Смирницкий 1956, с. 228–230], О. Сперсен [Есперсен 1958, с. 16–23] та ін. Ці синтаксичні одиниці відтворюються в мовленні у потрібний момент спілкування. Е. Сепір наголошував: «... стереотипи соціальної поведінки не обов'язково виявляються під час простого спостереження... Якщо ми можемо показати, що люди як у соціальній, так і в

індивідуальній поведінці діють відповідно до глибоко вкорінених культурних стереотипів... і піддаються... простому використанню на практиці, тоді маємо право говорити про «несвідомі стереотипи поведінки в суспільстві» [Сепир 1993, с. 598].

Г. Матвеева зазначає: «Вплив через мову здійснюється не через оцінні висловлювання на кшталт: *це – добре, це – погано*, а різними мовними позначеннями, що містять соціально зумовлений оцінний компонент. Застосування подібних позначень дозволяє висловити оцінки імпліцитно, непомітно для комунікантів і викликати в них відповідне ставлення й поведінку. ...Оцінки й погляди певних соціальних груп закріплюються в різних поглядах на мовленнєве вживання...» [Матвеева 1984, с. 5–6].

Фразеологізовані нечленовані речення – це одиниці розмовного синтаксису, стандартизовані, оцінні та інтонаційно підкреслені. Мовленнєвий стандарт, з одного боку, усуває антиномію мовця і слухача, з другого – засвідчує бідність та шаблонність мислення і мовлення. Тому особливо важливим залишається відчуття і розуміння «золотої середини» у спілкуванні та вживанні фразеологізованих нечленованих побудов.

Мета статті – схарактеризувати аксіологічні моделі тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих нечленованих речень. Поставлена мета зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити семантичну специфіку аксіологічних моделей нечленованих тавтологічних і напівфразеологізованих речень; 2) окреслити їхній експресивний потенціал у структурі мовленнєвого стандарту.

Методи дослідження. Використано такі методи: описовий метод, що дав змогу схарактеризувати компоненти у фразеосхемах тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих речень, метод моделювання – для створення аксіологічних моделей фразеологізованих речень з тавтологічними компонентами та напівфразеологізованих речень. Метод асоціативного експерименту дав змогу з'ясувати семантичні характеристики аксіологічних моделей нечленованих тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих речень у мовленні, визначити їхній експресивний потенціал у різних комунікативних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Дослідники проблем аксіології в сучасній лінгвістиці визначають категорію оцінки як явище, підгрунтям якого є спеціальний відбір мовних засобів із врахуванням усіх чинників, що впливають на формування певного оцінного значення. Аксіологічні категорії *добре, погано, нейтрально* використовуються для характеристики об'єкта з погляду певної системи цінностей.

Фразеологізовані нечленовані речення з семантикою *оцінки* сформувавши окремий семантичний тип. Семантику оцінки аналізуємо на прикладі тавтологічних фразеологізованих та напівфразеологізованих нечленованих речень.

Фразеологізовані речення загалом наділені такими основними ознаками: синтаксична нечленованість, стійкість, ідіоматичність значення, емо-

ційнооцінна інформативність, стандартизованість, відтворюваність та високочастотність.

Тавтологічні фразеологізовані речення із семантикою оцінки.

У цих реченнях категорійне значення «оцінка» має два вияви – нормативна оцінка та позитивна чи негативна оцінка, високий ступінь її вияву. Досліджуваний матеріал уможливив виокремлення двох груп тавтологічних фразеологізованих речень.

1. Тавтологічні фразеологізовані речення зі значенням *нормативної оцінки*.

Категорійне значення «оцінка» як вказівка на відповідність нормі, тому, що є звичайним, найактивніше реалізують фразеосинтаксичні значення таких структурних схем: N_n (*Subst_n, Pronom_n, Adv, V_p*), як N_n (*Subst_n, Pronom_n, Adv, V_p*); $N \in N$, напр.: **З яблуками, як з яблуками** (В. Врублевський); **Але ж порядок є порядок. Сама бачиш: не вистачає робочих рук** (О. Гончар).

Уживання власних іменників у ролі тавтологічних компонентів спричиняє утворення алогічної порівняльної конструкції, у якій другий тавтологічний іменник співвідносить особу з її узвичаєним, відомим усім образом або образом у минулому. Порівняльна ознака може стосуватися зовнішнього вигляду особи, рис її характеру, способу поведінки та інше, що увиразнено постпозитивним контекстом. Такі фразеологізовані побудови часто використовували в усному діалогічному мовленні, пор.: – **Оксана як Оксана! Гостра на язик** (Розм.); **Василь як Василь! Ніколи не спішить** (Розм.); – **Що й говорити?! Дмитро як Дмитро! Весь у батька** (О. Донченко).

З погляду логіки фразеологізовані речення з тавтологією компонентів є алогічними конструкціями. Семантика аксіологічної моделі має контекстуальний характер. Перший із тавтологічних іменників означає індивідуальний об'єкт, виділений з низки однорідних; другий – клас об'єктів чи комплекс ознак, властивих певному класу. Сполучник *як* виконує функцію квазіпорівняння, співвідносячи окреме і загальне, індивідуальне й типове.

Нормативну оцінку виражають тавтологічні фразеологізовані речення, іменникові компоненти яких є назвами конкретних предметів, істот, речовин, інколи – абстрактними назвами. Напр.: **Привидилася і нічого особливого не побачила. Дядько як дядько. Навіть приємний** (Брати Капранови); **Володька як Володька. У пивбарі замовив собі два великі кухлі пива...** (В. Трубай); **Ніч як ніч. ...Зорі одна по одній почали зникати, а небо світлішати...** (К. Москалець).

Оцінку як відповідність нормі виражають фразеологізовані речення, тавтологічні іменники яких поєднані постійним дієслівним зв'язковим компонентом *є*. Напр.: – **І дійсно – справи вони і є справи. Чого тут ображатись?** (Брати Капранови); – **Все буває, і то б нічого, якби не люди. Знаєте, люди є люди** (Я. Лижник).

Фразеологізовані речення, утворені за стійкою схемою $N \in N$, виражають повне, безвідмовне прийняття предмета, істоти, її ознаки. Категорійне значення нормативної оцінки в них ґрунтується на

врахуванні як основних ознак предмета чи особи, так і додаткових, конотативних, які не завжди і не обов'язково виявляються, а якщо і виявляються, то це є нормою. Експліцитне вираження постійного компонента зв'язкової природи ϵ підвищує надійність передання інформації. Він актуалізує модально-оцінне значення вірогідності. Підґрунтям такого значення є нормативний складник. Саме це дає підстави кваліфікувати семантику фразеосхеми $N_1 \epsilon N_1$ як часткове узагальнення.

Русисти також акцентують на узагальнювальній семантиці фразеосхеми $N_1 \epsilon N_1$. Є. Гулига трактує такі фразеологізовані речення як найбільш придатні для вираження категорії узагальнення [Гулига 1979, с. 38]. Дослідник розглядає один повторюваний іменниковий компонент у синтаксичній позиції підмета, а другий, зі спеціалізованою зв'язкою ϵ , – як присудок. На його думку, поєднання підмета і присудка найчіткіше передає глобальне узагальнення, оскільки слугує для вираження зв'язку двох загальних понять: часткового поняття, різновиду, і загального, окремого виду. А. Райхштейн відзначає стійкий характер та ідіоматичність фразеосхеми $N_1 \epsilon N_1$; «її загальне значення не утворене стандартною комбінацією окремих елементів структури; воно містить додаткове значення, що впливає з конструкції загалом: «так воно і є, і нічого тут не вдієш!», «потрібно визнати це як факт» [Райхштейн 1971, с. 131].

Особливе зацікавлення викликає функціонування власних імен у структурі тавтологічних фразеологізованих речень, утворених за фразеосхемами N як N , $N \epsilon N$. Вони є засобом оцінки і характеризуються певними релевантними для мовця ознаками, що експлікуються в правому та лівому контекстах. Як зазначає Ю. Степанов, «власні імена поєднують дві функції: вони означають, по-перше, індивідів, по-друге, індивідів, не подібних до інших індивідів» [Степанов 1981, с. 88]. Власні імена встановлюють одиничну референцію.

2. Тавтологічні фразеологізовані речення зі значеннями позитивної чи негативної оцінки, високого ступеня її вияву. Ці категорійні значення реалізують тавтологічні фразеологізовані речення таких фразеосхем: $N_{1sing} \text{ з } N_{2pl}; Adj_{1sing} \text{ з } Adj_{2pl}; N_{1sing} \text{ над } N_{3pl}; Inf, \text{ так } Inf; Om N_p, \text{ так } N_p; Om Adv, \text{ так } Adv; Om V_p, \text{ так } V_p$. Тавтологічні компоненти, здебільшого іменникової природи, поєднані за допомогою прийменників *над*, *з* і його варіантів *із*, *зі* чи парних часток *от* (*оце*, *це*)..., *так*. Напр.: – *Бджола загадка, зірка загадка, а людина хіба ні? – Таємниця з таємниць, – роздумує художник* (О. Гончар); *От жид, так жид! Вірити йому не можна* (І. Франко); ...*От поставили, так поставили!* (А. Гюґоннік).

Тавтологічні компоненти виражені переважно іменниками, перший із яких ужитий у формі називного відмінка однини, а другий – родового чи орудного множини, зокрема у фразеосхемах $N_{1sing} \text{ з } N_{2pl}; N_{1sing} \text{ над } N_{3pl}$. Найактивніше в ролі тавтологічних іменникових компонентів уживані іменники з емоційно-оцінним значенням, що створюють переважно план негативної модальності. Особливу експре-

сію фразеологізованих речень з емоційно-оцінними іменниковими лексемами передає інтонація, напр.: *Я останній дурень! Йолоп із йолопів!* (А. Дімаров).

Специфіка фразеосхеми $Om N_p, \text{ так } N_p$ – у семантичному обмеженні повторюваного іменникового компонента. Його виражають іменники двох груп: назви осіб і назви конкретних предметів. Для створення позитивного модального плану вживають іменникові лексеми зі значенням позитивної емоційно-експресивної оцінки, напр.: – *От сімейка, так сімейка. Тримаються одне за одного, як у казці про ріпку* (М. Стельмах); – *Оце дуби, так дуби!* – *викукував Данько в захваті* (О. Гончар); для характеристики особи в негативному плані, крім лексем на позначення осіб, можуть бути вжиті іменники зі значенням істот, що увиразнює негативне ставлення до тих осіб, про яких ідеться, напр.: «*От осел, так осел!*» – *подумав дід про Дмитра* (І. Микитенко); *От негідник, так негідник!* (Розм.); *Оце дурень, так дурень!* (Розм.). Лайливі іменники на зразок *дурень, негідник, мерзотник, хам, виродок* та інші виражають негативну оцінку в підкреслено зневажливому тоні, інколи – агресивно.

Напівфразеологізовані речення з семантикою оцінки.

У напівфразеологізованих реченнях оцінка може стосуватися особи, предмета, дії, ознаки чи ситуації. Напівфразеологізовані речення виражають ставлення мовця до описуваної події, або до репліки співрозмовника, або до ситуації, у якій перебуває мовець, тобто виражають оцінку мовця до повідомлюваного і до співрозмовника, передаючи оцінку і суб'єктивно-емоційну модальність.

Розмежовують недиференційовану оцінку, значення позитивної оцінки та значення негативної оцінки, тому виділяють три групи напівфразеологізованих речень.

1. Напівфразеологізовані речення зі значенням недиференційованої оцінки утворюють два різновиди:

1) *Om* (*ото*, *оце*) *i* (*ї*) + N_1 (*Adj*, *Adv*, V_p)!; *Om* (*ото*, *оце*) *який* (*яка*, *яке*, *які*) + N_1 (*Adj*, *Adv*, V_p)!; *Om* (*ото*, *оце*) *так* + N_1 (*Adj*, *Adv*, V_p)!; *Om* + N_1 (*Adj*, *Adv*, V_p), *так* + N_1 (*Adj*, *Adv*, V_p)!; *Ось вам* (*i*) + N_p . Модальна частка *от* (*ото*, *оце*) в цих фразеосхемах утратила вказівність і вживається для увиразнення важливості предмета, явища, якості та інше. Напр.: *От був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли* (Л. Костенко); – *Хто це написав таку гарну пісню?! – питав зворушений Санько в Андрія. – От, брат, пісня, так пісня!* (Іван Багряний).

У фразеологізованому комплексі *Ось вам* (*i*) + N_p залежний іменниковий компонент здебільшого має значення конкретного предмета, рідше – абстрактне значення. Напівфразеологізоване речення на основі цього фразеоконструкції рідковживане в усному розмовному мовленні і виражає здебільшого значення позитивної оцінки, напр.: *Максим витягнув з багажника довгу криву ручку, крутнув так, що автомашини затремтіла... З переляку вона завелася, мотор задзижжав... – Ось вам і акумулятор!* – *торжествував Максим* (Ю. Збанацький);

2) *Що то (там) за + N₁ (Subst, Adj)!* Основу цієї фразеосхеми напівфразеологізованих речень сформував постійний компонент, виражений похідною часткою *що то (там) за* як поєднанням відзайменникової частки *що*, підсилювальної *то* чи відприслівникової частки *там* і прийменника *за*. Напр.: *Особливо господар, від котрого Іван донедавна не чув доброго слова, тепер трубив о нім на всі боки, мов нанятій. – Що там за сила! Що за провірність!* (І. Франко); *Скільки б йому не казав, не послухає. Що за дурень такий!* (В. Медвідь); *Що то були за місяці розлуки й чужини!* (М. Вайно).

2. Напівфразеологізовані речення зі значенням позитивної оцінки мовця розрізняються за семантико-граматичними особливостями постійного компонента фразеологізованого нерозкладного комплексу та його позицією в ньому. Вони сформовані на основі таких фразеосхем: *Ох і (й) + N₁ (Adj, V_р); Ех і (й) + N₁ (Adj, V_р); Ух і (й) + N₁ (Adj, V_р); Ну і (й) + N₁ (Adj, V_р); Ах ти + N_р*. Напр.: *Ех же ж і рвонуло!* (Остап Вишня); *Ух і шапка!* – *вигукнув Андріяка Василькові* (О. Гончар); *Ах ти ніч!* *Душа в простори лине, і так свіжо, й синьо так кругом* (В. Сосюра).

Фразеоконструкція утворена з первинних вигуків *ох, ех, ух, ну* та відсполучникових часток *і* або *й*. Анафорична акцентована нерозкладна єдність виконує дві основні функції: створює план оцінної модальності і виконує підсилювально-констатувальну функцію. Правобічний змінний компонент є здебільшого назвою особи (істоти) або лексемою з оцінним значенням (напр.: – *А я, дурень, не вірив, що Дід Мороз і справді існує... Ох і пустомеля!* (С. Соловйов); – *Хоча та сама історія свідчить, що всі багаті завжди були негідниками. – Ох, теоретик!* *Вночі, здається, в тобі переважав практик* (П. Загребельний).

3. Напівфразеологізовані речення зі значенням негативної оцінки мовця становлять два різновиди, сформовані на основі таких фразеосхем:

1) *Ах ти (ви) (ж) + N₁ (N_с)!*; *Ех ти (ви) (ж) + N₁ (N_с)!* Підґрунтям напівфразеологізованих речень, утворених за цими фразеосхемами, є семантично й інтонаційно нерозкладні вигуково-займенникові комплекси *ах ти (ви)* та *ех ти (ви)*. Правобічний компонент увиразнює негативне ставлення мовця

до висловленого або до співрозмовників, оскільки виражений іменниками на позначення осіб з негативним оцінним значенням або й стилістично зниженими лексемами, зокрема лайливими іменниками. Напр.: *Ах ти ж виродку!* – *зі злості зірвався з місця старий* (П. Куліш); *Ах ти ж хам!* *Гний, пропадай, щоб і слід твоєї загинув...* (М. Коцюбинський). Засоби суб'єктивної модальності слугують модифікаторами об'єктивної модальності, переводячи її в емоційно-експресивну модальність. Специалізованим засобом є оклична інтонація.

2) *Ох (вже) цей мені + N₁!*; *Ах цей (вже) мені + N₁!* Вигукові компоненти *ох, ах* цієї фразеосхеми диференціюють два різновиди оцінних напівфразеологізованих речень. Постійний компонент фразеосхеми об'єднує три елементи: акцентований вигук *ох* або *ах*, займенниковий прикметник *цей (ця, це, ці)*, що узгоджується з наступним іменниковим компонентом в роді, числі, відмінку, та відзайменникову частку *я* у формі давального відмінка однини. Правобічну позицію заповнює змінний іменниковий компонент зі значенням особи – власна чи загальна назва, рідше – з предметним, процесним та іншим значенням. Напр.: *Ох вже цей мені Колька!* *Кинь його!* (І. Микитенко); *Ох вже ці мені вихователі!* (Л. Пономаренко).

Висновки. Фразеологізовані нечленовані оцінні речення експресивні й емоційно забарвлені, виражають модальну, емоційну оцінку. Емоції визначені оцінками, що супроводжують взаємодію людини зі світом інших людей, зі світом предметів. Оцінку знаходимо в структурі цілей, певних дій як основи діяльнісних актів. Ці акти, як і діяльність суб'єкта, підпорядковані впливу моральних, конвенційних законів, тобто культурних норм.

Фразеологізовані нечленовані речення – тавтологічні та напівфразеологізовані – ґрунтуються на певній комунікативній ситуації, що передбачає спільність пресупозицій у мовця і слухача. Спираючись на загальнокультурний фонд та емпіричний досвід, загальні для мовця і слухача пресупозиції долають суперечності між мовною та мовленнєвою семантикою таких речень.

Увійшовши в мовленнєву стихію, фразеологізовані нечленовані речення творять світ та об'єктивну реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулыга Е. В. Реализация категории обобщения на синтаксическом уровне. *Вопросы русского языкознания*. Москва: Изд-во МГУ, 1979. Вып. 2. С. 29–39.
2. Есперсен О. Философия грамматики / пер. с англ.; под ред. Б. А. Ильиша. Москва: Изд-во иностр. лит., 1958. 404 с.
3. Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. В 11 т. Т. 7: Труды по филологии 1739–1758 гг. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1952. 993 с.
4. Матвеева Г. Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1984. 130 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Гос. учебно-педаг. изд-во Мин. просвещения РСФСР, 1956. 511 с.
6. Райхштейн А. Д. Немецкие устойчивые фразы. Ленинград: Просвещение, 1971. 184 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Издательская группа «Прогресс»: Универс, 1993. 656 с.
8. Степанов Ю. Имена, предикаты, предложения. Москва: Наука, 1981. 361 с.

9. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1957. 286 с.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва: Прогресс, 1988. 655 с.
11. Якубинский Л. П. О диалогической речи. Русская речь. *Труды фонетического института практического изучения языков*: сб. статей / под ред. Л. В. Щербы. Петроград: Изд-во фонет. ин-та практич. изучения языков, 1923. Вып. 1. С. 96–195.

REFERENCES

1. Gulyga E. V. (1979). Realizatsiya kategorii obobshcheniya na sintaksicheskom urovne [Implementation of the generalization category at the syntactic level] *Voprosy russkogo yazykoznaviya*. Moskva: Izd-vo MGU. Vyp. 2. S. 29–39 [in Russian].
2. Espersen O. (1958). *Filosofiya grammatiki*. [Philosophy of grammar] / per. s angl.; pod red. B. A. Ilisha. Moskva: Izd-vo inostr. lit. 404 s. [in Russian].
3. Lomonosov M. V. *Polnoye sobraniye sochineniy*. V 11 t. T. 7: *Trudy po filologii* [Works in Philology]. 1739–1758 gg. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR. 1952. 993 s. [in Russian].
4. Matveyeva G. G. (1984). Aktualizatsiya pragmaticheskogo aspekta nauchnogo teksta [Actualization of the pragmatic aspect of a scientific text.]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostov. un-ta. 130 s. [in Russian].
5. Peshkovskiy A. M. (1956). *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii* [Russian syntax in scientific coverage]. Moskva: Gos. uchebno-pedag. izd-vo Min. prosveshcheniya RSFSR. 511 s. [in Russian].
6. Raykhshteyn A. D. (1971). *Nemetskiye ustoychivyye frazy* [German stable phrases]. Leningrad: Prosveshcheniye. 184 s. [in Russian].
7. Sepir E. (1993). *Izbrannyye trudy po yazykoznaviyu i kulturologii* [Selected works on linguistics and cultural studies]. Moskva: Izdatelskaya gruppa «Progress»: Univers. 656 s. [in Russian].
8. Stepanov Yu. (1981). *Imena, predikaty, predlozheniya* [Names, predicates, sentences]. Moskva: Nauka. 361 s. [in Russian].
9. Smirnitkiy A. I. (1957). *Sintaksis angliyskogo yazyka* [The syntax of the English language]. Moskva: Izd-vo lit-ry na inostrannykh yazykakh. 286 s. [in Russian].
10. Tenyer L. (1988). *Osnovy struktornogo sintaksisa* [Basics of structural syntax]. Moskva: Progress. 655 s. [in Russian].
11. Yakubinskiy L. P. (1923). *O dialogicheskoy rechi. Russkaya rech* [About dialogic speech. Russian speech]. *Trudy foneticheskogo instituta prakticheskogo izucheniya yazykov: sb. statey / pod red. L. V. Shcherby*. Petrograd: Izd-vo fonet. in-ta praktich. izucheniya yazykov. Vyp. 1. S. 96–195 [in Russian].

AXIOLOGICALLY MARKED MODELS OF PHRASEOLOGIZED NON-SEGMENTED SENTENCES IN THE STRUCTURE OF THE SPEECH STANDARD

Abstract. Purpose. The relevance of our study is conditioned by the activity of using phraseologized non-segmented sentences of different types in the speech of Ukrainians and the need to systematize their axiologically marked models.

The purpose of the article is to characterize axiological models of syntactically non-segmented phraseologized sentences – tautological and semi-phraseologized. Objectives of the study: 1) to disclose the semantic specificity of axiological models of non-segmented tautological and semi-phraseologized sentences; 2) outline their expressive potential in the structure of the speech standard.

Methods. In the study such methods are used as: descriptive method were used to characterize the components in the phrase-scheme of tautological phraseologized and semi-phraseologized sentences, the modeling method – to form axiological models of phraseologized sentences with tautological components and semi-phraseologized sentences. The associative experiment method has made it possible to find out the semantic characteristics of axiological models non-segmented tautological phraseologized and semi-phraseologized sentences in speech, to determine their expressive potential in different communicative situations.

Results. Phraseologized non-segmented sentences are endowed with the basic features: syntactic non-segmented, stability, idiomatic meaning, emotional-valuation informativeness, standardization, reproducibility and high frequency. The axiological models of non-segmented phraseologized sentences are based on the types of categorical meanings. Tautological phraseologized sentences with the semantics of valuation formed two groups: with the meaning of the normative valuation and with the meanings of positive or negative valuation, a high degree of its expression. Non-segmented semi-phraseologised sentences with categorical meaning of «valuation» are actively used in speech. These sentences formed three groups: undifferentiated valuation, the meaning of positive valuation and the meaning of negative valuation.

Conclusions. Phraseologized non-segmented sentences are based on a certain communicative situation, which implies the commonality of presuppositions in the speaker and the listener. The speaker and the addressee of the speech set a general level of linguistic thinking at which the interpretation of the concept is superfluous.

Relying on a cultural foundation and empirical experience, the common positions for the speaker and the listener are to overcome the contradictions between the linguistic and speech semantics of such sentences.

Keywords: syntactic non-segmented, phraseologized sentence with tautological components, non-segmented semi-phraseologized sentence, categorical meaning, valuant semantic, axiological model.

© Личук М., 2020 р.

Марія Личук – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна; [https:// orcid.org/0000-0002-8046-7414](https://orcid.org/0000-0002-8046-7414)

Maria Lychuk – Doctor of Philology, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-8046-7414>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ *СЕРЦЕ* (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕМКІВСЬКИХ ПІСЕНЬ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 881.161.2'282.2:81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).208–213

Лісняк Н. Фразеологізми з компонентом *серце* (на матеріалі лемківських пісень); кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто фразеологізми з компонентом *серце* в народних піснях Лемківщини. Дослідження таких словосполук є актуальними з огляду на їх значущість в українській мовній картині світу.

Метою наукової розвідки є проаналізувати фразеологізми з компонентом *серце*, які функціонують у лемківських піснях. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) вибрати фраземи з компонентом *серце* з пісенних текстів; б) погрупувати вибраний матеріал; в) з'ясувати семантику та особливості вживання фразем.

У лемківських піснях зафіксовано фразеологізми, у яких компонент *серце* символізує пристрасть, любов, кохання: *любити сердушко, серце палає, впасти до серденька, дати серденько*.

Окрему групу утворюють фразеологізми з компонентом *серце*, які виражають почуття піднесеності, радості, хвилювання: *серце веселит, серце розвеселиши (серце розвеселит), серце ся радує, серце грало, серце тріпоче*.

У пісенному дискурсі лемків виділяємо чималу кількість фразеологізмів на позначення негативних почуттів: *серце болит, серце крається, серце плаче, серце мліє, серце лупне, серце розпраснеться, серце пукне, серденько за-вмерат* тощо.

У фраземах із компонентом *серце* в лемківських піснях передано відчуття хвилювання, трепоту, смутку, жалю: *серденько трепоче, серденько в смутку, на серденьку тугу мати, жалити серденько, серденько не буде веселе, на серденьку веселости мало, серцю буде смутно, серденько засмучене єст, серце в жалю, мати жаль в сердечку, жаль в серці носити, серцю жалю додати*.

Серед аналізованих стійких словосполук невелику групу становлять фразеологізми з характеристикою якостей людини: *веселе серце мати, добре серце мати, не фалечне серце мати, фалечне серце мати, серця не мати, серденько з каменя* тощо.

Висновки. Фраземи з компонентом *серце*, які функціонують у лемківських піснях уживаються для створення емоційно-почуттєвої палітри – кохання, радість, веселість, жаль, розпач тощо. Вони є невіддільною частиною мовної картини світу та репрезентують соціально-культурний досвід лемків, особливості відображення в них звичаїв та традицій.

Ключові слова: фразема, фразеологізм, фразеологічні одиниці, стійкі словосполуки, *серце*, лемківська пісня.

Постановка проблеми. Фразеологізми – маркери мовної культури народу. Фразеологія ж є невіддільною частиною мови, історичним і народним надбанням, у якому відображено вірування, звичаї та світогляд етносу. У згустку народної мудрості закарбувалися всі процеси людських взаємин та розвиток спільноти. Стійкі словосполуки здавна були об'єктом зацікавлень різних наук про людину й мову. Науковці й досі намагаються розпізнати й витлумачити код фразеологізму, пояснити його місце в мовній картині світу. Предметом наших зацікавлень стали стійкі словосполуки з компонентом *серце* в лемківських піснях.

Серце, як відомо, символізує життя. Водночас, як зазначає В. Жайворонок, також уособлює почуття взагалі, може виступати символом гніву, доброти, милосердя та ін. [Жайворонок 2006, с. 536]. Універсальним є загальне значення *серця* як елемента чуттєвості. Дослідники зауважують, що «у мовній картині світу цей орган є символом зосередження настроїв, емоцій, почуттів, різних переживань тощо» [Панцьо, Вакарюк 2006, с. 157]. *Серце* є осередком душевного й духовного життя людини. У *серці* виникають різноманітні наміри й бажання; воно є вмістищем волі та її жадань [Мех 2006, с. 73]. *Серце*, як зазначають науковці, – «символ Центру; Бога; життя; розуму; ласки; любові; співчуття; у

християнстві – символ радості і смутку. Для українців *серце* – це перш за все любов, лагідність, співчуття, радість, нещастя» [ССК с. 191 – 192].

Аналіз досліджень. Дослідженню фразеологічних одиниць присвятили свої роботи такі науковці, як А. Алефіренко, Н. Бабич, Н. Венжинович, А. Івченко, В. Кононенко, О. Левченко, В. Маслово, Ю. Прадід, О. Селіванова, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. Фразеологізми з компонентом *серце* аналізували Т. Бондаренко, О. Важеніна, А. Вежицька, О. Левко, Д. Маркова. Діалектну фраземіку вивчали С. Бевзенко, Й. Дзендзелівський, Г. Ступінська.

Опрацювання фразеологізмів із компонентом *серце* в лемківських народних піснях є актуальними з огляду на їх значущість в українській мовній картині світу. *Серце* символізує буттєвість і є тим мірилом сприйняття й відчуття різних життєвих подій. Стійкі словосполуки в піснях лемків є своєрідним відбитком фразеології Лемківщини й української назагал.

Метою наукової розвідки є проаналізувати фразеологізми з компонентом *серце*, які функціонують у лемківських піснях. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) вибрати фраземи з компонентом *серце* з пісенних текстів; б) погрупувати вибраний матеріал; в) з'ясувати семантику та особливості вживання фразем.

Методи й методика. Під час аналізу використано описовий та компонентний метод, методику зіставлення мовних одиниць та співвіднесеності з елементами концептуального аналізу, методику лексикографічного опису.

Об'єктом дослідження послужили фрази з компонентом *серце*.

Виклад основного матеріалу. Серце – орган, що відповідає за духовно-емоційну сферу буття й може мати як позитивні, так і негативні почуття. Нижче детальніше розглянемо стійкі словосполучення, значення їх розкриватимемо, зважаючи на контекст.

У лемківських піснях зафіксовано фразеологізми, у яких компонент *серце* символізує пристрасть, любов, кохання: *любити сердушком, впасти до серденька, серце палає, дати серденько*. Ці фразеологізми не вважаємо синонімами, оскільки внутрішні форми, етимологічні образи й експресивно-стилістичні властивості не є однаковими. Так, фразема *любити сердушком* означає 'дуже кохати' [СУМ Т. IX с. 141]: *Кого люблю сердушком, / Дам му з цілим фартушком* [Ант., с. 266].

Фразеологізм *впасти до серденька* має значення 'справити глибоке враження, когось уподобати собі', напр.: *Ой, єдном ручком (вмивало. – Авт.) ножи, / Ой, другом личенько, / Ой, товди мі дівчатко / Та й впало до серденька* [Ант. с. 128]. Тут мова йде про мить закоханості, власне, про кохання з першого погляду.

Фразема *серце палає* означає 'стан сильного збудження; хто-небудь відчуває пристрасть, кохання': *Дівчини серце, мов жар палає / Тихе спокійне мов пташина* [Ант. с. 226].

Словосполучення *дати серденько* означає 'кого-небудь полюбити, віддатися цілком':

Богацке попросив – ани не слухала.

Худобне попросив – такою ручку дало.

І ручку мі дало, і серденько своє.

Дівчинонько мила, здамєся обоє [Ант. с. 315].

Тут мова йде про бідну дівчину, яка відповіла на залицяння ліричного героя. За це він запевняє її в доброму майбутті: 'здамєся обоє'.

Яскрава образність створюється у фразеологізмах *взяти ключик од сердечка* та *серце ся замкло*. Дослідники вважають, що в цих рядках відображений образ серця-скриньки [Панцьо, Вакарюк 2006, с. 158]. Припускаємо, що такі стійкі словосполучення означають 'надзвичайні почуття кохання до протилежної статі', такі висновки робимо зважаючи на весь текст пісні, напр.:

А мій милий пішов пречки,

Ей, взяв мі ключик од сердечка [Ант. с. 222];

Ой, мамцю, мамцю, серце ся мі замкло,

Ідте до милого, мат ключик од нього

[Ант. с. 370].

Ліричні герої зізнаються у своїх почуттях, усвідомлюючи, що це кохання на все життя, очевидно, що єдине й неповторне.

Наступну групу утворюють фразеологізми з компонентом *серце*, які виражають почуття піднесеності, радості, хвилювання: *серце веселит, сер-*

це розвеселиш (серце розвеселит), серце ся радує, серце грало, серце тріпоче тощо.

Стійкі словосполучення *серце веселит / серце розвеселит* означають 'розважати, заспокоювати кого-небудь' [СУМ Т. IX с. 215], до прикладу: *Юж ся вишиткы поженили и ся порозвели, / А я собі жєничку взяв – серце мі веселит* [ЛММ, с. 215]; *Як фрайрки не мам, то мі не весево / Товди ся мі, товди серце розвеселит, / Як мі моя мива посцілку постелит* [ЛММ, с. 105]; *Підеши до дівчини, розвеселиши серце* [УПЛ, с. 300]; *Даст то Пан-Біг добрі, же я ся видам, / Ляжу собі на постели, серце мі ся розвеселит, / Все му тамбці дам* [ЛММ, с. 108]; *Товди ся мі, товди серце розвеселит, / Як мі моя мива посцілку постелит* [ЛММ, с. 105]; *А Боже мій, Боже, як шумні, / Кед мій фрайр коханий приде ку мні, / Стане собі к постели, / Ой, аж мі серденько розвеселит* [Ант., с. 192]. Зауважимо, що похідні лексеми від слова *веселити* часто пов'язані з лексемами *постіль* (ліжка), *постілька*, *постелит*, що на нашу думку, здебільшого означають одруження.

У весільній пісні фразема *серденько тріпоче* передає хвилювання дівчини й передчуття задоволення від майбутнього танцю: *Ой, так мі ся, гудаче, / Тай танцювати хоче, / Што аж мі ся на танець / Та серденько тріпоче* [Ант., с. 129].

У фразеологізмі *серце ся радує* мова йде 'про відчуття великої радості' [СУМ Т. VIII с. 437]: *Як на тебе смотрю, / Серце ся радує* [СЯ, с. 81].

Словосполучення *грало серце* означає 'хто-небудь відчуває радість, піднесення, задоволення; відчувати радість від кохання': *Там ти скаже стара сосна і вся деревина, / Як там грало серце моє у світлу годину* [Ант., с. 469].

У мовній картині світу *серце* сприймається як окремість, яка реагує на навколишні подразники. У пісенному дискурсі виділяємо чималу кількість фразеологізмів на позначення негативних почуттів: *серце болит, серце крається, серце плаче, серце мліє, серце лупне, серце розпраснеться, серце пукне, серденько завмерат* тощо.

Фразема *серце болит / серденко болит* означає 'хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболює, тривожиться за кого-, що-небудь': *Болит ня, болит ня за татейком серце / За татейком серце, за мамойком душа / За своїм родином / Мало не заб'юся* [Ант., с. 412]. Серце, як бачимо, не лише реагує на любов до протилежної статі, але є виразником суму за домом, батьками, родиною.

В інтимних почуттях зазвичай не звірялися батькам. Очевидно, що інколи й собі було важко зізнатися в чомусь, тому й зверталися лише до серця: *Од тих думок серце болит, / А, серденько моє, / Чом мя поболюєш. // Чом ти мі не повіш, / За ким так бануєш?* [Ант., с. 269]. Глибинна образність сердечного болю створюється одночасним уживанням у пісенній мові двох фразеологізмів.

Про розлуку й сум за минулим ідеться в таких рядках: *Вернися, дівчино, вернися, голубко, / Най серце не болит мене* [Ант., с. 339]; *Они (очі. – Авт.) плачут гірко, горенько, / Бо болит за милим серденько* [Ант., с. 194]; *Моя хижка за тов горов, а*

твоя за другов, / Ой, **болит** мя, моє **серце**, мій милий, за тобов [Ант., с. 426].

Болить сердечко дівчини й через неправильну поведінку – необдуманість вчинків, навіть утрату цноти: **Болит** мя **сердечко** за моїм шугайом, / **Што** мі взяв хусточку з білим краєм [Ант., 318].

Кожна особа, яка переживала зраду, образу чи розчарування, намагалася якомога точно висловити свої відчуття, змалювати ту ситуацію, у яку потрапила: *Іде козак дорогою – дівчина гуляє, / Молодому козакові **серденько** ся **крає*** [Ант., 216]; *Став з другою, розмовляє, а за мене не згадає, / А мені ся **серце** **крає**, же він з нею розмовляє* [Ант., с. 249]. В обох прикладах мова йде про викриття у зраді. Від того **серце** **крається/серденько** **ся** **крає** – ‘хто-небудь дуже переживає, страждає’. Почуття жалю за втраченою дівчиною, запізніле усвідомлення цього передано в рядках: *Єден веде за рученьку, другий за рукав, / Третьому **ся** **серце** **крає**, же він їй не взяв* [Ант., с. 320].

Фразеологізм **серце** **плаче** означає ‘хтось страждає, охоплений тугою’ [СУМ Т. VIII с. 141], словосполучення ж *не виджу нікого* збільшують відчуття туги, зануреність у своє горе, великий жаль:

Іду горі севом, не виджу нікого,

***Пваче** моє **серце**, з жалю великого.*

[ЛММ, с. 233]

Горе долом ходжу, не виджу нікого,

***Серце** моє **плаче** од жалю велького.*

[Ант., с. 332]

У наступному прикладі хлопець просить дівчину *вилічити* **серце**, бо біль викликає не зламанна нога, а те, що дівчина звернула увагу на іншого хлопця: *Нозу зламав, **серце** **плаче**, го-я, я / Бо за милов ініший скаче чугая. // Мила моя примиленька го-я, я. // **Виліч** **серце**, бо хвореньке чугая* [Ант., с. 322].

Переживання, страждання передано й фразеологізмом **серце** **мліє**. Цікавим є те, що в усіх прикладах присутня лексема *вітер*, яка, очевидно, позначає несерйозність, легковажність, вітрянність ліричного героя:

*Куди ходиш – **вітер** віє,*

*А у мене **серце** **мліє**.*

[Ант., с. 203]

***Вітер** дус, **вітер** дус, **трава** зеленіє,*

*А в милого чорни брови, моє **серце** **мліє**.*

[Ант., с. 426]

*Мам я жовту косу, **вітер** на ню віє,*

*Не єдному хлопцю за мною **серце** **мліє***

[Ант., с. 206].

Останній приклад, де дівчина хизується жовтою косою змальовує ще й кокетство героїні. Надмірні страждання передано фраземами **серце** **лупне** (лупне – розіб’ється) та **серце** **пукне** (пукне – трісне), **серце** **розпраснеться** (розпраснеться – розіб’ється):

*Мила моя, не позерай **смутне**,*

*Бо мі **зараз** **серце** **лупне!***

[Ант., с. 235]

*Мива моя не позерай **смутне**,*

*Бо мі моє **серце** з жалю **пукне!***

[Ант., с. 230]

*Ой, **ходить**, **ходить** (милий. – Авт.), мене не хце,
Та **розпраснеться** моє **серце**...*

*Ой **розпраснеться** на **дві** **часті***

Бо був то милий мальований [Ант., с. 215]

Фразеологізм **розпраснеться** **серце** підсиленний словосполучкою **розпраснеться** **на** **дві** **часті**. Таке підсилення говорить про почуття глибокого суму, страждання дівчини за втраченим коханням й, очевидно, незворотність дії.

Словосполучка **серденько** **завмерат** означає ‘стискуючись, ніби зупинятися (про серце)’ [СУМ Т. III, с. 53] У нашій же співанці мова йде про смерть коханої. Аналізований фразеологізм набирає трагічного звучання за допомогою прислівника навіки: *Юж мі їй **достали**, / Юж їй **виптягнули**. // Але юж не **дихат**, / Ани не **позерат** / А моє **серденько** навіки **завмерат*** [Ант., с. 85].

У фразеологізмах з компонентом **серце** в лемківських піснях достеменно передано відчуття хвилювання, трепоту, смутку, жалю. Для занурення в ситуацію, співпереживання, співчуття ліричним героям використано такі стійкі словосполучення: **серденько** **трепоче**, **серденько** **в** **смутку**, **на** **серденьку** **тугу** **мати**, **жалити** **серденько**, **серденько** **не** **буде** **веселе**, **на** **серденьку** **веселости** **мало**, **серцю** **буде** **смутно**, **серденько** **засмучене** **єст**, **серце** **в** **жалю**, **мати** **жаль** **в** **сердечку**, **жаль** **в** **серці** **носити**, **серцю** **жаль** **додати**, напр.: *Заспівай, когутку, на вербовім прутку, / Бо моє **серденько** в барз великім **смутку*** [Ант., с. 380]; *Я в дорогу **виїжджаю**, на **серденьку** **тугу** **маю**, / З тобов **розтаюся**, на Бога **здаюся*** [Ант., с. 230]; *Чи **буде** **цто** з **того**, а **ци** **ні**, а **ци** **ні**, / **Не** **жали** **серденько** **ти** **мені**. // **Чого** **би** **я** **тобі** **серденько** **жалила**, / **То** **не** **моя** **вина**, **але** **маму** **сіна*** [Ант., с. 223]; *Хто **надвоє** **серце** **ділит**, / Душко **моя*** [Ант., с. 239]; *Ани **мі** **не** **вечер**, **ани** **мі** **не** **рано**, / **На** **моїм** **серденьку** **веселости** **мало*** [Ант., с. 139]; *Прид, милий, **прид**, милий, **але** **мі** **не** **одкаж**. // **Бо** **моє** **серденько** **засмучене** **єст** **зас*** [Ант., с. 195]; *Піду я **горами**, піду я **водами** / **Смутно** **буде** **серцю** **мому*** [Ант., с. 207]; *Любил я дівчину **и** **то** **ся** **минуло**, / **Тя** **женько** **на** **серці** **мені**. // **Же** **би** **она** **знала** **мою** **любов** **циру**, / **Вірно** **бы** **любила** **мене** [СЯ, с. 79]; *Зозуленька **кукат**, моє **серце** **стукат**, / Зозуленька **в** **гаю**, моє **серце** **в** **жалю*** [УПЛ, с. 438]; *Боже, Боже, **што** **лес** **мі** **дав**, / **Ой** **до** **серденька** **Велький** **жаль*** [Ант., с. 125]; *Ой, як **тяжко** **на** **серденьку**, / **Як** **хтось** **когось** **вірно** **любить*** [Ант., с. 243].*

Як свідчать приклади, у фразеологізмах цієї групи здебільшого йдеться про почуття кохання, переважно нещасливе. У досліджуваних матеріалах фіксуємо й приклади текстів пісень, у яких мова йде про виселення та тугу за рідним селом: *Як я **сой** **подумам** о **своїм** **селечку**, / **То** **мам** **жаль** **великий** **на** **своїм** **сердечку**, / **Бо** **наше** **селечко** **нами** **оставлене**, / **Де** **ми** **таке** **друге** **у** **світі** **найдеме?*** [Ант., с. 412].

У лемківських співанках надібуємо приклади, де **серце** / **сердечко** є своєрідним лакмусом на ситуацію, яка може трапитися з ліричною героїнею:

*Ой, **достануся**, **млодому**, – **весело** **сердечку** **мойому**.*

А достануся старому, – смутно сердечку могому [Ант., с. 209];

Як ся достане (яблочко. – Авт.) млодому, легко буде серцу могому,

Як ся достане старому, тяжко буде серцу могому [Ант., с. 211].

Антонімічні пари *весело сердечку – смутно сердечку, легко серцу – тяжко серцу* – відтворюють важливість ситуації, у яку потрапила лірична героїня. Дівчина роздумує над своїм майбутнім, значимо, що тут мова йде про одруження.

Серед аналізованих стійких словосполук велику групу становлять фразеологізми з характеристикою якостей людини: *веселе серце мати, добре серце мати, не фалечне серце мати, фалечне серце мати, серця не мати*.

Фразема *веселе серце мати* означає ‘бути життєрадісною, веселою людиною’: *Ей, не за то я співам, / Ей, бим весела была, / Але зато співам, Ей, бо веселе серце мам* [Ант., с. 407].

Фразему *добре серце мати* – ‘лагідний, доброзичливий характер’ – ужито в лемківській пісні, де ліричний герой вихваляється своєю нареченою, перераховуючи всі її чесноти: *Вона красні співат / І файні танцює, / Добре серце має / І мене любить* [Ант., с. 141].

У кількох піснях надibuємо фразему *фалечне серце мати*, що означає ‘бути вередливим, зрадливим’, у таких співанках згадується про невірну дівчину та зрадливого хлопця. Уживання спільнокореневого слова *фалечницьо* в першому випадку, додаткове використання прикметника *фалечне* підсилюють образ зрадливих ліричних героїв: *Ой ти, мила фалечницьо, / Ти фалечне серце маеш. // Учєра-с зо мном розмовляла, / А гнеска мя не познаш* [в.з.]; *Не плачу я, мій миленький, за нічим, /*

Лем за твоїм любованням фалечним, / Фалечне, ти, мій миленький, серце маеш, / Же ти мене, гей-я, бідну понєхаш [Ант., с. 372].

В іншому тексті хлопець виправдовується перед дівчиною, запевняючи її, що він лагідний, щирий та вірний: *Не фалечне серце маю, / Я тя вірно кохаю* [в.з.].

Словосполуку *не мати серця* – ‘бути недобрим, нечуйним, недобррозичливим’ [СУМ Т. IX, с. 141] фіксуємо в пісні про кохання: *Кед ти, милий серця не маеш, / Гуляй собі, гуляй собі* [Ант., с. 239].

Фраземи *серденько з каменя / камінне серце мати* означають ‘хто-небудь байдужий, черствий’ [ФСЛГ, с. 210]. Зокрема, у весільних співанках ідеться не лише про дівочу чистоту, а й про твердий характер дівчини, очевидно, й про бажаність нареченого, оскільки автор пісні дорікає ліричній героїні, що вона не плаче за дівуванням: *А ци ти, дівчатко, / Камінне серце маеш, / Же за своїм вінком / Заплакати не знаєш* [в.з.]. Припускаємо, що для дівчини ж це довгождана подія – вийти заміж за любого її. Інша пісня теж змальовує дівчину з твердим характером, яка свої переживання, великий жаль не виносить на люди, а тамує їх у собі: *Бо моє серденько / З каменя твердого, / Потріскався во мі / З жалю великого* [УПЛ, с. 284].

Висновки. Фраземи з компонентом *серце*, які функціонують у лемківських піснях, уживаються для створення емоційно-почуттєвої палітри: кохання, радості, веселості, жалю, суму, розпачу тощо. Аналізовані фразеологізми є невіддільною частиною мовної картини світу, вони репрезентують соціально-культурний досвід лемків, відображають світобачення, звичаї й традиції. Образний арсенал фразеологізмів із компонентом *серце* дозволяє створити цілісне художнє полотно лемківської пісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Народжені й оновлені сьогоднішнім. *Культура слова*. Вип. 33. Київ, 1987. С.46–51.
2. Венжиневич Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України, Київ, 2018. 503 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Левко О.В. Соматичні фразеологізми з компонентом кардіа «серце» у Септуагінті та Новому Завіті. *Studia Linguistica*. Вип. 8. 2014. С. 93–98.
5. Мех Н. Серце як орган вищого пізнання. *Культура слова*. 2006. Вип. 66–67. С. 71–74.
6. Панцьо С., Вакарюк Л. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 16. С. 155–162.
7. Селіванова О. Нарис з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ–Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
8. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.
9. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
10. Фразеологічний словник лемківських говірок. Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.

REFERENCES

1. Alefirenko M. (1987) Narodzheni y onovleni sohodenniam [Born and renewed today]. *Kultura slova*. Vyp. 33. Kyiv. S.46–51 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi

aspekty. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects. The qualifying scientific work on the manuscript rights]. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia doktora filolohichnykh nauk zi spetsialnosti 10.02.01 – ukrainska mova. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].

3. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]. Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].

4. Levko O.V. (2004) Somatychni frazeolohizmy z komponentom καρδια «sertse» u Septuahinti ta Novomu Zaviti [Somatic Phraseological units With the Component η καρδια “Heart” in the Septuagint and the New Testament]. *Studia Linguistica*. Vyp. 8. S. 93–98 [in Ukrainian].

5. Mekh N. (2006) Sertse yak orhan vyshchoho piznannia [The heart as an organ of higher knowledge]. *Kultura slova*. Vyp. 66–67. S. 71–74 [in Ukrainian].

6. Pantso S., Vakariuk L. (2012) Kulturolohichna vahomist somatychnoi leksyky (na materialy lemktivskoi pisni) [Cultural weight of somatic vocabulary (on the material of Lemko’s song)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV «Firma «Planer». Vyp. 16. S. 155–162 [in Ukrainian].

7. Selivanova O. (2004) Narys z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty): monohrafiia [Essay on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects): monograph. Kyiv–Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].

8. Slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Dictionary of symbols of Ukrainian culture] / za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, M.K. Dmytrenko, V.V. Kuibidy. Kyiv: Milenium, 2002. 260 s. [in Ukrainian].

9. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 v.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980 [in Ukrainian].

10. Frazeolohichniy slovnyk lemktivskykh hovirok [Phraseological dictionary of Lemko dialects]. H.F. Stupinska, Ya.V. Bytkivska. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2013. 464 s. [in Ukrainian].

ДЖЕРЕЛА

Ант . – Антологія лемківської пісні / [упор. М. Байко]. Львів, 2005. 496 с.

ЛММ – Лемківщина моя мила... . Ярослав Бодак: Пісні Анни Драган з Лемківщини. Київ: ТОВ «Український рейтинг», 2011. 160 с.

СЯ – Співанки од Яворини: [зб. пісень]. Горлиці, 2006. 160 с.

УПЛ – Українські пісні з Лемківщини / [заг. ред. С. Грици]. Київ: Музична Україна, 1972. 403 с.

REFERENCES

Ant . – Antolohiia lemktivskoi pisni (2005) [Anthology of Lemko songs] [upor. M. Baiko]. Lviv, 2005. 496 s.

LMM – Lemkivshchyno moia myla... (2011) [My dear Lemkivshchyna]. Yaroslav Bodak: Pisni Anny Drahan z Lemkivshchynu. Kyiv: TOV «Ukrainskyi reitynh». 160 s. [in Ukrainian].

SY – Spivanky od Yavoryny: [zb. pisen] (2006) [Songs from Yavorina]. Horlytsi. 160 s. [in Ukrainian].

UPL – Ukrainski pisni z Lemkivshchynu (1972) [Ukrainian songs from Lemkivshchyna]. [zah. red. S. Hrytsy]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 403 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGISMS WITH THE COMPONENT «HEART» (ON THE MATERIAL OF LEMKO SONGS)

Abstract. The article considers phraseology with a component «heart» in folk songs from the Lemko region. Studies of such phrases relevantly shows the importance of Ukrainian language in the world image.

The purpose of scientific research is to analyze phraseologies with a heart component that function in Lemko songs.

Achieving this goal involves the following tasks: 1) to choose phrases with a heart component from the lyrics; b) to group the selected material; c) to find out their semantics and indicate the features of use.

In Lemko songs phraseological units in which the heart component symbolizes passion, love and affection are being recorded: *любити сердушком, серце палає, власти до серденька, дати серденько*.

The phrases with the heart component in Lemko songs convey the feeling of excitement, trembling, sadness, pity: *серце веселит, серце розвеселиши (серце розвеселит), серце ся радує, серце зрало, серце тріпоче*.

In the Lemko song discourse we allocate considerable number of phraseologies to denote negative feelings: *серце болить, серце крається, серце плаче, серце мліє, серце лупне, серце розпраснется, серце тукне, серденько замерат* etc.

In the phrases with the heart component in Lemko songs the feeling of excitement, trembling, sadness, pity are conveyed: *серденько трепоче, серденько в смутку, на серденьку тугу мати, жалити серденько, серденько не буде веселе, на серденьку веселости мало, серцю буде смутно, серденько засмучене єст, серце в жалю, мати жаль в сердечку, жаль в серці носити, серцю жалю додати*.

Among the analyzed stable phrases there is a small group, which consists of phraseology with a description of human qualities: *веселе серце мати, добре серце мати, не фалечне серце мати, фалечне серце мати, серденько з каменя*.

Conclusions. Phrases with a heart component, which function in Lemko songs, are used to create an emotional palette – love, joy, merriment, regret, despair, and so on. They are an integral part of the linguistic picture of the world and represent the socio-cultural experience of the Lemkos, the peculiarities of their reflection of customs and traditions.

Keywords: phrasema, phraseology, phraseological units, stable phrases, heart, Lemko song.

© Лісняк Н., 2020 р.

Наталія Лісняк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-5706-0926>

Natalia Lisnyak – Candidate of Philology, PhD in Filology, Associate Professor of the Department of Business Linguistics, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-5706-0926>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЖИТТЯ АРЕШТАНТІВ У РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-3

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).214–218

Лонська Л. Фразеологізми на позначення життя арештантів у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський»; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено функційно-стилістичному та структурно-семантичному аналізу фразеологізмів, що відображають життя політв'язнів у тюрмах НКВД, що є актуальною проблемою сьогодні, оскільки саме у фразеологізмах найяскравіше, найекспресивніше відображено характер людей, які, незважаючи на тортури з боку працівників НКВД, не втратили людської гідності. Можливість вивчати такий матеріал зумовлена доступом до архівних матеріалів, які тривалий час були заборонені, і до вилученої з культурної спадщини творчості письменника.

Провідним методом дослідження став лінгвістичний опис мовних одиниць із залученням прийому трансформаційного та структурно-семантичного аналізу.

У статті проаналізовано шість семантичних груп фразеологічних сполук: просторові поняття, представлені фразеологізмом *той світ*; ФО, що позначають зовнішність та внутрішні якості, душевно-моральний стан арештантів та їхніх катів; ФО на позначення процесу життя ув'язнених та дій слідчих, наглядачів, способів життя, перебування арештантів у в'язниці, а також ФО, що називають катівню людей – в'язницю.

З'ясовано способи вияву синтаксичної трансформації, зумовленої комунікативним спрямуванням контексту, його експресивністю. Установлено, що семантична трансформація виникає внаслідок кількісної чи якісної заміни синонімічних компонентів, зберігаючи при цьому значення фразеологізму, хоч в багатьох випадках фразеологізм набуває нової семантики.

Ключові слова: фразеологізм, семантична група, синтаксична трансформація, лексична трансформація, синонімічна заміна компонентів, розширення структури фразеологізму.

Постановка проблеми. «Сад Гетсиманський» Івана Багряного – перший у світі художній твір про злочини тоталітарного режиму, зокрема системи НКВД, яку назвали «шостою частиною світу» – країною тюрем, концтаборів, етапів, провокацій. Джерелом художньої майстерності письменника була історична правда про жахливу діяльність працівників НКВД, тюремної адміністрації. За словами автора роману, усі прізвиська персонажів правдиві, що підтверджує достовірність існування слідчих-катів у згаданій системі, а також арештантів, якими були наповнені в'язниці. Важливе місце в художній канві роману займають фразеологізми, у яких найяскравіше, найекспресивніше відображено життя та характер людей, які, незважаючи на тортури з боку працівників НКВД, вистояли, не втратили людської гідності. Сьогодні в лінгвістиці існує низка праць, присвячених аналізу фразеологізмів у художньому творі (О. В. Цехмістер, Т. В. Ткаченко, О. А. Шумейко, Н. О. Хараман, Л. І. Лонська, Л. В. Шитик та інші); описано функційно-стилістичний потенціал цих одиниць, з'ясовано їхні структурно-семантичні особливості, розкрито принципи створення словника фразеологічних висловів у науково-публіцистичному тексті, здійснено спроби аналізу окремих прийомів трансформації на матеріалі преси, частково досліджено способи трансформації оказіональних фразеологізмів у творах багатьох письменників. Однак спеціального дослідження, яке б розкривало життя політв'язнів системи НКВД засобами фразеології, в українській лінгвістиці немає. Тому проблема є актуальною й потребує комплексного вивчення з огляду на семантичний, функційно-сти-

лістичний потенціал досліджуваних одиниць, їхню актуалізацію в контексті.

Аналіз досліджень. Останнім часом у лінгвістиці приділено значну увагу трансформації фразеологічних одиниць у художньому тексті, при якій стійка сполука зазнає змін як у структурному, так і семантичному плані. Використовуючи здобутки вітчизняної фразеології, Л. В. Шитик указує на те, що трансформацію розглядають як стилістичний засіб оновлення семантики чи модифікації фразеологізму [Шитик, Нестеренко 2012, с. 313]. Науковиця виокремлює синтаксичну, граматичну та семантичну модифікацію фразеологізмів у мовотворчості Л. Костенко. У межах синтаксичної трансформації виділяє зміни в комунікативній функції, характері предикативних відношень, модальності. Граматична модифікація, на думку дослідниці, передбачає зміни дієслівних категорій виду, часу, способу, перехідності та відмінкової форми поширювачів. Серед лексичних модифікацій називає синонімічну заміну компонентів, розширення чи скорочення компонентного складу. Особливу увагу приділяє контекстному обігруванню фразеологічної одиниці чи окремих її компонентів.

Перетворення фразеологізмів, у яких відбуваються зміни в граматичній будові чи лексичному складі при збереженні семантики, кваліфікують як варіанти ФО. Окремі лінгвісти не визнають цього поняття, стверджуючи, що заміна компонентів призводить до утворення фразеологізму-синоніма. В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко виокремлюють лексичну та формальну варіативність. «При варіюванні, – зазначають лінгвісти, – фразеологізм залишається

самим собою; варіантність – це різні зміни ФО при її тотожності; оболонка ФО може називати відчутних змін, але загальне значення її залишається незмінним; фразеологічні варіанти можна вважати виявом синонімічності, де відмінності між синонімами зведені до мінімуму» [Ужченко, Ужченко 2007, с. 113].

Один із прийомів авторського перетворення фразеологізмів В. С. Висоцького – заміну слів – досліджує І. Шкробова, яка виокремлює три типи трансформацій: 1) зміну лексичного складу при збереженні основного значення; 2) зміну значення фразеологізму при збереженні структури; 3) зміну лексичного складу й зміну значення (контамінація, заміна слів, «розщеплення фразеологізму») [Шкробова 2004, с. 239]. Аналізуючи індивідуально-авторські модифікації компаративних фразеологізмів у романі І. Багряного «Тигролови», Л. Прокопчук серед традиційно виокремлюваних структурно-семантичних трансформацій називає введення додаткових компонентів і парцеляцію задля увиразнення зображуваного, зосередженні уваги на конкретній деталі [Прокопчук 2016, с. 114–15]. Семантико-стилістичні особливості фразеологізмів у художній майстерності В. Стефаніка описала Т. Євтушина, виокремивши три тематичні групи досліджуваних одиниць: 1) вислови, що характеризують персонажів та їхні стосунки; 2) ФО, що моделюють людські ситуації та сторони діяльності людини; 3) оцінні фразеологізми, що мають позитивне чи негативне забарвлення [Євтушина 2000, с. 83–87].

Однією з функцій, яку виконують фразеологізми в художньому творі, є експресивна. За словами В. М. Мокієнка, «переважання експресивності над предметно-логічним наповненням змісту фразеологізмів, намагання постійно підтримувати її в мовленні, викликає необхідність поповнення й оновлення фразеологічного фонду» [Мокієнка 1989, с. 5] Мовні засоби вираження експресивності фразеологізмів М. Старицького та фактори, що впливають на ступінь експресивності, на посилення виражальних можливостей, були об'єктом дослідження автора статті [Лонська 2010, с. 335–341].

Мета статті – проаналізувати загальномовні та індивідуально-авторські трансформовані фразеологізми, дослідити способи вияву граматичних та лексичних модифікацій.

Провідним **методом** дослідження став лінгвістичний опис мовних одиниць із залученням прийому трансформаційного та структурно-семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці на позначення арештантського життя охоплюють такі семантичні групи:

1. Просторові поняття, пов'язані з нелюдськими умовами життя арештантів: *той світ* – 'потойбічне, загробне життя як протиставлення земному' [ФСУМ 1993, с. 785]. Для тлумачення значення фразеологізму автор використовує парцеляцію як один із прийомів увиразнення семантики, акцентуацію (логічно наголошений фразеологізм) та антонімію: «Якщо існує *«той світ»* по думці всіх смертних, то оце він і є. *Світ по той бік таємничої брами, що розділила*

життя на відоме й невідоме, на просте й загадкове. «Той світ». Причому, слово *«той»* за термінологією мешканців цієї частини планети має подвійне значення: крім звичайного **протиставлення до слова «цей»** воно ще має окремий зміст – спеціально наголошуване це слово має означати *«той!»*, тобто особливий, **унікальний, непередбачений і неперевершений**. Та, мабуть, обидва нюанси цього слова тут будуть до речі. *«Той світ»* (с. 56). У контексті вислів набуває розширеної семантики.

2. Фразеологізми з узагальненою семантикою на позначення арештантів: *«Пішли в невідоме... Іменовані ворогами народу з країни соціалізму»* (с. 156). Особливу експресивність має фразеологізм *дірка від бублика*, який вступає в синонімічні відношення до нейтрально забарвленого *нуль без палички* 'нічого не вартий, не має ніякої ваги, ніякого значення' [ФСУМ 1993, с. 560]. Слідчий: *«Ви тут не герой і навіть не людина, а всього лише дірка від бублика»* (с. 166) – у цих словах увесь цинізм людей, які представляли систему НКВД, для яких людина нічого не значила.

Політв'язні для слідчих були худобою, звірами, тому назви приміщень, у яких утримували в'язнів, їхні частини, а також транспортні засоби, у яких етапували арештантів, утворені з означальним компонентом належності до тварини: *телячий вагон* (с. 45) – «на сорок человек ілі восемь лошадей»; *телячі двері*, а процедура роздачі обіду – *кормленіє зверей* (с. 340).

Ця група охоплює: 1) ФО на позначення зовнішності; 2) ФО на позначення внутрішніх ознак людини; 3) ФО на позначення фізичного та душевно-морального стану. Назви осіб побудовано на опозиції свій/чужий. Поняття *свій* охоплює політв'язнів, на позначення їхньої зовнішності використано переважно компаративні ФО: професор тонкий, *«як жердина»* (с. 77); жид *«чорний, як жук»* (с. 77); моряк Руденко *«доброї вдачі»* (с. 77); агроном *«круглий, як діжечка»* (с. 76); професор Гепнер *«худючий, як скелет»* (с. 76); поет *«чорний, як циган»* (с. 78); Аслан *«синій, як печінка, від биття»* (с. 95). Крім компаративних, є ФО іншої структури: У камері був літній дідусь *«із синіми мішками під очима»* (с. 77); Васильченко мав рябе обличчя, *«чорти горох молотили»* (с. 78). У багатьох випадках фразеологізм має уточнювальну щодо попередньо вжитої лексики семантику.

Поняття *чужий* охоплює слідчих, наглядачів, працівників в'язниці, охоронців, для характеристики їхньої зовнішності використано такі ФО: *кулак з довбню, голова з горіх* (с. 92), які вказують на міцну статуру, проте розумове обмеження, оскільки у свідомості українців поняття великої/малої голови асоціюється з розумовими здібностями людини.

Внутрішні якості людини представлені такими одиницями: інтелектуально багатих людей, представлених політв'язнями, названо *високим класом*, хоч вони були *голопузими людьми*. Для опису шляхетного походження Георгіані автор використовує ФО *совбарин найвищої проби*, яка виникла на метафоричній основі (золото найвищої проби). Жінку-слідчого, котра викликала у в'язнів найбільшу огиду, названо *«дурним салом без хліба»*,

яка нехай «шукає мішком прибитого», тобто довірливу людину, яка повірила б що мільйони справ, оформлюваних в цій установі за шість років, могли б вміститися в оцій шафі» (с. 63). У цьому контексті фразеологізм набуває іншого значення порівняно із закріпленим у мовній свідомості 'нерозумний, такий, що позбавлений здорового глузду'.

На позначення витривалості в'язнів у нестерпних умовах використано трансформований фразеологізм *ані в вогні не згорить, ані в воді не потоне* (с. 243), що виник на основі модифікації часо-видової категорії дієслова.

Внутрішній світ слідчих, карателів передає ФО *заплічних діл майстри* (с. 230) на позначення жорстокості працівників НКВД. Первинне значення було пов'язане з тим, що кат не тільки рубав голови своїм жертвам, стоячи позаду, за плечима, а й при дізнанні бив кнучом по спині. Основним завданням ката була не смерть арештанта, а тортури для вибиття зізнання. Підозрюваного не калічили, а викручували пальці із суглобів, потім розтягували м'язи і зв'язки, й руки відновлювалися, бо вони потрібні були для роботи. Біль був нестерпний. І. Багрянний описує такі диявольські «методи генія епохи», «майстра заплічних діл»: арештанти *«сиділи на гарматі», «його саджали так, як колись давно саджали запорожців на палю; водили на розстріл, імітуючи той розстріл, набивали біфштекс на стегнах, тобто робили шимпанзе; били залізним паліччям»* (с. 230).

Стан людини репрезентовано ФО, які в контексті набувають прямого значення: у Андрія *«голова гуділа, а в очі наче хто понасипав гарячого піску»* (с. 211). На позначення стану людини використано ФО із розширенням кількісного складу: Руденко *«метав смертоносні блискавки з очей, коли хтось не хотів його слухати»* (с. 99) чи скороченням компонентного складу через усичення кінцівки: *Почуття жахливого розпачу й туги, й несамоовитої люті, і почуття невпевненості в собі, від якої холодне кров [у жилах]*, тобто 'стає страшно, моторошно, тривожно' [ФСУМ 1993, с. 400], що зумовлене прагненням до економії мовних засобів, лаконічністю, доповнювальними можливостями контексту.

3. На позначення процесів існування ув'язнених автор вживає ФО на основі антонімії: *«Від вас [Андрія] залежатиме – загинути по-дурному, ні за цапову душу, чи видряпатися й повернутися до життя»* (с. 32), *пропасти ні за цапову душу – 'зовсім марно, даремно; ні за що' (с. 286) – повертатися до життя – 'відновлювати кому-небудь сили, бадьорість після душевного занепаду, переживань' (с. 653). ФО в контексті набуває зовсім іншого значення 'змінити карцер на інші тортури' (с. 280).*

Явище антонімії, при якому відбувається перестановка значень, використовує автор, позначаючи закінчення процесу життя: *вмерти раз – «бути розчавленим фізично» і вмерти двічі – «вмерти морально» (с. 241): коли людина помирає фізично (тобто тілесно), вона не може вмерти морально (душевно). Для персонажа твору гірше бути роздавленим морально, адже для нього душа вічна, її не можна зламати, хоча знищити фізично людину*

можна. Для Андрія Чумака головне – не втратити в собі людину, не визнати себе винуватим, не зізнатися в тому, чого він не скоював. У цьому перевага в'язня не лише над окремими слідчими, наглядачами, а й вищість над системою, у якій він опинився.

Процеси сприймання відображено у ФО *слухати всім єством* (с. 119) – 'уважно'. Значення міри вияву ознаки 'дуже уважно' автор досягає через розширення компонентного складу фразеологізму *слухати вухами й очима* (с. 111), де органом слуху є не лише вуха, а й очі – орган зору.

4. Фразеологізми на позначення дій слідчих, спрямованих проти в'язнів: *завербувати до списку* (с. 89); *розоблачити ворога до краю* (с. 92); вислів *пришити агітацію* 'несправедливо, безпідставно звинуватити кого-небудь у чомусь' [ФСУМ 1993, с. 702] виник як лексичний варіант унаслідок синонімічної заміни іменникового компонента (*пришити справу*). Руда баба, як називає слідчу Андрій, *клеїть дурня – 'прикидається такою, що нічого не розуміє, не знає' [ФСУМ 1993, с. 63].* Основною дією слідчих був допит, на якому використовували різні тортури. Деякі в'язні від фізичного болю ламалися, вигадували те, чого вони не робили. І коли арештант починав говорити, то слідчий писав так, що *«ніт йому виступає, прикусує язик»* (с. 492). Особливу емоційну напруженість викликають ФО на позначення процесу побиття: *женити на шимпанзе, робити біфштекс, давати кунді-бунді* (с. 88), *робити чих-тих* (с. 88). Наглядачі, оперативники використовували всі можливі й неможливі способи вибиття показів: *валяли з ніг, брали за петельки, ставили знову, коли полонений падав. «Поза тим биттям об підлогу оперативник не мав інших засобів приводити жертву до пам'яті й до послуху»* (с. 202): у структурі фразеологізму відбувається не лише кількісне розширення компонентного складу, а й якісне, унаслідок якого ФО набуває іншої семантики: традиційний вислів *приводити до пам'яті – 'виводити із стану несприятливості'* [ФСУМ 1993, с. 690], крім основного значення, набуває додаткового: 'примушувати жертву бути покірною і фізично, і морально'. Засоби та методи, якими користувалася система, дістали назву *кампанія*, на основі якої виникли такі фразеологізми: *кампанія «очищення тилу», кампанія «реконструкції людини», кампанія «реставрації російської імперії»* (с. 136).

5. Прислівникові фразеологізми, що позначають спосіб розташування в камері: *У камері Андрій почував себе рівноправно і розташувався, як у себе вдома* (с. 71), тобто зручно. Камера стала для в'язнів домом, тому *йти додому* (с. 251) – означало 'йти до камери'. Прискіпливе спостереження наглядачів за арештантами передано синонімічними ФО: *Черговий дивився на в'язнів пильно, «зміряв його оком з голови до п'ят»* (с. 83); *з маківки до п'ят* (с. 85) – 'повністю, всього, цілком' (ФСУМ, с. 184). Особливої експресивності набуває кілька підряджуваних фразеологізмів на позначення байдужості: *до лампочки, до стелі, до клямки, до с...* (с. 114).

6. Фразеологізми на позначення в'язниці, її частин: *фабрика-кухня, державне чистилище, республіка людішек, богоспасаємая установа, вогненна піч;*

кам'яні мішки (с. 263) – 'камери'; *млинове решето* – 'вікно в'язниці'; *двері в майбутнє* – 'двері до камери'. Іронію викликає в мовця перифраз *цитадель (храм) пролетарського правосуддя*, яким названо тюрму. На основі професійного мовлення моряків – одного з ув'язнених – виник фразеологізм *лопатити палубу* – 'мити камеру' (с. 86). Символічного значення набуває в романі фразеологізм *чорний ворон* – 'машина, яка перевозила в'язнів і яка стала символом «єжовської епохи», «кенкаведівської системи», її названо *чорною халабудою на колесах, тюрмою на колесах*.

Трансформовані ФО можуть зазнавати змін у граматичній будові та лексичному складі.

Синтаксична трансформація Фо виникає внаслідок змін у граматичній структурі фразеологізму (наприклад, зміна категорії виду): *Він [Приходько] не міг утримати вже язика за зубами на radoцax* (с. 243). Синтаксичної модифікації зазнає фразеологізм і внаслідок перетворення стверджувальної конструкції в заперечну, через різний ступінь семантичної злитості компонентів (*тримати язик* – *тримати язика*) та уведення обставинного причинного компонента (*на radoцax*).

Лексична трансформація фразеологізму передбачає синонімічну заміну одного або кількох компонентів: *Він [Приходько] підписав «Двохсотку» – цебто протокол на підставі 200-ї статті Карного Кодексу УССР про закінчення слідства... Легку ж кару дадуть тому, що він «у всьому покався, щиро признався, доказав свою лояльність і відданість радянській владі та партії»* (с. 115). Трансформована одиниця утворилася на основі заміни обох компонентів у вихідній одиниці (*підписати*) *винести вирок*.

Фразеологізм *городити по-езопівському* (с. 114) є трансформованим від античного вислову *езопівська мова* 'замаскований спосіб думок з натяками, недомовками задля уникнення цензури чи

будь-яких інших заборон, переслідувань'. Хоч автор не використовує вихідну ФО, контекстне уживання одного з компонентів – прислівникового деривата від імені античного героя – дає можливість розкрити суть утвореної одиниці.

Відомий марксистсько-філософський вислів *Буття визначає свідомість*, використовуваний комуністично-більшовицьким режимом, у творі набуває нового змісту унаслідок трансформації *Биття визначає зізнання* (с. 137).

Розширення компонентного складу фразеологізму, або експлікація, відбувається унаслідок введення в текст поширювальних компонентів при незмінній семантиці. Так, наприклад, фразеологізм у вигляді *прапрацюра Адама* – 'зовсім голий, без одягу' (с. 148) виник на основі вислову *в костюмі Адама* через додавання прикладкового компонента на позначення родинних стосунків та синонімічної заміни об'єктного (*у вигляді* – *у костюмі*). Ім'я першої людини *Адама* використовує письменник для створення індивідуально-авторського фразеологізму *немов Адам на брамі раю* 'голий після побиття арештант' (с. 155). Унаслідок уведення обставинних компонентів на основі образу Адама відбувається структурно-граматична руйнація фразеологізму й утворюються зовсім нова ФО. Через доповнення об'єктного компонента відбулося розширення складу фразеологізму *був на коні й під конем* (с. 453).

Висновки. Отже, фразеологізми І. Багряного на позначення життя арештантів є невід'ємним елементом його естетично спрямованої мовотворчості, одним із джерел вираження експресивності, образної логіки автора, а отже, ключем до розуміння змісту твору загалом. Досліджуваний роман є багатющим джерелом вивчення різних лінгвістичних явищ, що уможливило перспективу подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І. Сад Гетсиманський. Київ: Наукова думка, 2001. 546 с.
2. Євтушина Т. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць у мистецькій скарбниці В. Стефаніка. *Філологічні студії*. Луцьк, 2000. № 1. С. 83–87.
3. Лонська Л. І. Засоби вираження експресивності фразеологізмів у творах Михайла Старицького. *Михайло Старицький як творча особистість*: зб. праць наукової конференції «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті XIX–XX століть». Черкаси, 2010. С. 335–341.
4. Мокиєнко В. М. Славянська фразеологія. Москва: Высшая школа, 1989. 288 с.
5. Прокопчук Л. Індивідуально-авторські модифікації компаративних фразеологізмів у художньому дискурсі івана Багряного. *Комунікативний дискурс: наукова реценція і стратегії дослідження*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 7–8 квітня 2016 року. Київ, 2016. С. 114–115.
6. Ужченко Д. В., Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 494 с.
7. Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах. Укл. В. М. Білоноженко, В.О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. Книга 1. Київ: Наукова думка, 1993, 528 с.; Книга 2. 980 с.
8. Шитик Л. В., Нестеренко О. А. Функційно-стилістичний потенціал фразеологічних одиниць (на матеріалі роману «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць, 2012. Вип. 14–15. С. 312–320.
9. Шкрябова І. Замена слов как прием авторского преобразования фразеологизмов в поэтических произведениях В. С. Высоцкого. *Лингвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 239–243.

REFERENCES

1. Bahrianyi I. (2001) Sad Hetsymanskyi [Garden Getsymansky]. Kyiv: Naukova dumka. 546 c. [in Ukrainian].
2. Yevtushyna T. (2000) Semantyko-stylistychni osoblyvosti frazeolohichnykh odynyts u mystetskii skarbnytsi V. Stefanyka [Semantic and stylistic peculiarities of phraseological units in V. Stefanic's creative resource].

Filologichni studii. Lutsk. № 1. С.83–87 [in Ukrainian].

3. Lonska L. I. (2010) Zasoby vyrazhennia ekspresyvnosti frazeolohizmiv u tvorakh Mykhaila Starytskoho. *Mykhailo Starytskyi yak tvorchyia osobystist*: zb. prats naukovoi konferentsii «Tvorchyia individualnist Mykhaila Starytskoho v ukrainskomu kulturolohichnomu konteksti XIX – XX stolit» [Means of revealing of phraseological units expressiveness in Mykhailo Starytsky's works]. Cherkasy, С. 335–341 [in Ukrainian].

4. Mokienko V. M. (1989) Slavianskaya frazeolohya [Slavic phraseology]. Moskva: Vysshaya shkola, 288 с. [in Russian].

5. Prokopchuk L. (2016) Indyvidualno-avtorski modyfikatsii komparatyvnykh frazeolohizmiv u khudozhnomu dyskursi Ivana Bahryanoho. *Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiia i stratehii doslidzhennia*: materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii [Individual and author's modifications of comparative phraseological units in Ivan Bagryany's fiction discourse]. Kyiv. С. 114–115 [in Ukrainian].

6. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2007) Frazeolohia suchasnoi ukrainskoi movy [The phraseology of modern Ukrainian language: teaching. manual]. Kyiv: Znannia, 494 с. [in Ukrainian].

7. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]: U 2-kh knyhakh. Ukl. V.M. Bilonozhenko, V.O. Vynnyk, I.S. Hnatiuk ta in. Knyha 1 (1993) Kyiv: Naukova dumka, 528 с. Knyha 2 (1993). 980 с. [in Ukrainian].

8. Shytyk L. V., Nesterenko O. A. (2012) Funktsiino-stylistychnyi potentsial frazeolohichnykh odynyts (na materialy romanu «Zapysky ukrainskoho samashedshoho» Liny Kostenko) [Functional and stylistic potential of phraseological units (on the material of Lina Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman»)]. *Movoznavchyi visnyk*. Cherkasy. Vyp.14–15. С. 312–320 [in Ukrainian].

9. Shkrobova I. (2004) Zamena slov kak pryem avtorskogo preobrazovaniya frazeologizmiv v poetycheskikh proizvedenyakh V.S. Vysotskogo [Change of words as a means of author's phraseological units transformation in V.S. Vysotsky's poetry]. *Linhvistychni studii*: zb nauk. pr. Donetsk: DonNU. С.239–243 [in Russian].

PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING PRISONERS' LIFE IN IVAN BAHRYANY'S NOVEL «GARDEN HETSYMANSKY»

Abstract. The topicality of the problem. In modern linguistics there is a number of investigations connected with the phraseological units analysis used in fiction texts: functional and stylistic potential of these units is described, their structural and semantic peculiarities are explained; the principles of creation of phraseological units dictionaries (especially phraseological units used in scientific and publicistic texts) are also examined; even some attempts have been made recently to analyse stylistic devices based on phraseological units transformation in the works of some writers. But in Ukrainian linguistics up to now there is no special investigation aimed at the revealing peculiarities of prisoners' life in the NKVD system by means of phraseology. In my opinion, it is by means of phraseological units that the characters of people can be described in the most expressive manner. These phraseological units are used to describe the people, who despite the tortures of NKVD workers were able to held out against difficulties of prisoners' life, and they didn't lose human dignity. That's why we think that the problem is actual, it requires complex investigation and full analysis of semantic, functional and stylistic potential of the given phraseological units, their actualization in the context.

The aim of the article is to analyse linguistic and individual transformations of phraseological units used by the author and to examine the ways of manifestations of their grammatical and lexical modifications.

The task of the article. The main task of the article is to describe semantic groups of phraseological units, which reflect political prisoners' life in NKVD prisons.

Investigation methods. The main investigation method is linguistic description of phraseological units singled out in the novel «Garden Hetsymansky». The methods of transformational, structural and semantic analysis were also used.

Investigation results. Phraseological units denoting prisoners' life are presented in the following semantic groups: 1) space concepts; 2) prison names, their sections and other premises; 3) processes connected with prisoners' interrogation and their existence in prisons; 4) description of prisoners' appearance and their inner life. The article reveals syntactical and semantic transformations of phraseological units, which result in the creation of individual author's synonyms-phraseological units or their variants.

Conclusions. I. Bahryany's phraseological units denoting prisoners' life are integral elements of his aesthetic linguistic creative activity. It is one of the resources of his expressiveness, and that's why it is the key to the novel understanding as a whole.

Keywords: phraseological unit, semantic group, syntactic transformation, lexical transformation, synonymous change of components, widening of phraseological unit structure.

© Лонська Л., 2020 р.

Людмила Лонська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0996-3586>

Ludmyla Lonska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics Department, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University; <https://orcid.org/0000-0003-0996-3586>

ОКАЗІОНАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЯХ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО КОНТИНУУМУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.4/.7(477.82)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).219–224

Мацюк З., Фенко М. Оказіональні компоненти у фразеологічних одиницях західнополіського континууму; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано оказіональні компоненти у фразеології західнополіського континууму. Встановлено, що в діалектному мовленні також активно використовують й оказіональні фразеологічні одиниці. Оказіональна семантика – це нове емоційно-оцінне значення, яке з'являється у слові в певному контексті, а узуальне значення усталілося в мові як загальноживане. Представлено критерії розмежування оказіональних і узуальних значень. З'ясовано, що чіткої межі між оказіональною та узуальною конотаціями немає: в активному використанні слова оказіональне значення переходить в узуальне, конотативне значення згодом стає одним із переносних вторинних значень полісемантичного слова. Оказіональні явища зазвичай виявлені в мовленні окремих діалектоносіїв чи в окремих говірках, іноді набувають варіативного поширення, однак мають ознаки індивідуального творення. У такому разі можна вважати, що оказіоналізми характерні одній дискурсивній мовній особистості чи мовній спільноті однієї говірки або ж для сукупності говірок загалом. Водночас незвичними, випадковими можуть бути й форми слів чи їх звуковий склад, що зближує ці одиниці з оказіоналізмами. Беззаперечним є той факт, що оказіоналізм не може ні існувати, ні функціонувати поза контекстом. Зокрема, коли йдеться про діалектне мовлення, то їх варто розглядати як позанормативні периферійні лексичні елементи, створені переважно зі стилістичною метою – увиразнення якоїсь ситуації, образу, фрагменту дійсності. Саме за таких умов аналіз і вивчення природи оказіональної одиниці відбувається в межах контекстуальної позиції. Тому діалектними оказіоналізмами слід уважати такі діалектні явища, які мають індивідуальний характер, зумовлені специфічним ареальним контекстом. Це можуть бути похідні, утворені з порушенням умов деривації за тою чи тою ознакою, а також створені оказіональними способами чи за непродуктивними моделями. До оказіональних відносно слова, утворені заміною одного звука іншим. У статті доведено, що діалектне мовлення як розмовний діалектний побутовий дискурс позначений і загальноживаними рисами західнополіських говірок, які можна назвати узуальними (системними та несистемними), і оказіональними, якими зазвичай називають незвичні, здебільшого експресивно забарвлені слова, утворені з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існують лише в контексті.

Ключові слова: оказіоналізм, компонент, фразеологічна одиниця, континуум.

Постановка проблеми. Мовлення – це власне діяльність мовця та результат цієї діяльності, яке створюється в процесі спілкування. У ньому використовують різноманітні засоби мови залежно від мовленнєвої ситуації, від завдання мовця, який прагне в кожному конкретному випадку передати за допомогою цих мовних засобів певний зміст, певну думку. Трапляються в мовленні й індивідуальні засоби, властиві лише окремому ареалу мовлення, даному контексту, що створюються (а не відтворюються) саме в цьому контексті. До таких засобів – власне мовленнєвих, а не мовних – і відносно оказіоналізми. Вони створені та функціонують лише в певному контексті й поза цим контекстом не відтворюються, – наголошує В. Лопатін [Лопатин 1973, с. 64].

Аналіз досліджень. Останнім часом зростає науковий інтерес до лексичних новоутворень, адже вони все частіше з'являються у нашому мовленні. Це зумовлено тим, що повне вивчення мови, у тому числі й лексики, передбачає дослідження її не тільки в системі, а й у живому спілкуванні. Кожне нове слово, що з'явилося в мові, спочатку є неологізмом, а набувши широкого вжитку, уходить в активний словниковий склад, перестає бути ним [Ганич, Олійник 1985, с. 151]. Дослідженням оказіональної лексики присвятили свої наукові роботи такі вчені, як Н. Бабенко, Ж. Колоїз, К. Голобородько, О. Алек-

сандрова, О. Зозуля, Є. Карпіловська, Б. Кривенко, Л. Пустовіт, Н. Клименко, Е. Ханпіра, Н. Фельдман, О. Ликов, В. Лопатін, М. Бакіна, О. Габінська, О. Земська, А. Брагіна, А. Березовенко, І. Дегтяр, А. Ликов, J. Algeo, K. Sornig, R. Fischer та ін. Ученими доведено, що навколишній світ людина пізнає і логічно, і образно. І ці форми пізнання також знаходять відображення у словах, фраземах, прислів'ях. Саме у фразеотворенні найбільш яскраво втілена мовна творчість людини. Фразеологічні інновації є результатом мовотворчої діяльності народу та спрямовані на об'єктивне чи суб'єктивне відображення дійсності у визначених мовних знаках, що висловлюють певне поняття чи асоціативно-художні, часом ірреальні, уявлення про світ.

Мета статті – аналіз оказіональних фразеологічних одиниць західнополіського континууму. Методологією дослідження є **система взаємопов'язаних наукових методів і прийомів**, а саме: метод фразеологічного аналізу; метод аналізу внутрішньої форми фразеологічних одиниць; метод компонентного аналізу; зіставний метод; метод лінгвістичного дослідження з прийомом спостереження над емпіричним матеріалом; порівняльний метод і прийоми лінгвокультурологічного аналізу.

Посилене зацікавлення мовознавців до оказіонального матеріалу не означає повний, вичерпний

його аналіз, адже більшість дослідників бере до уваги факти окремо взятого стилю (у нашому випадку – розмовного); або ж категорію оказіональності обмежують насамперед виявом матеріалу на лексичному рівні; а увагу зосереджують насамперед на словотвірному аспекті як механізми утворення «одноразових» одиниць. Оказіональне значення – це нове емоційно-оцінне значення, яке з'являється у слові в певному контексті на основі індивідуальних асоціацій. На думку О. Мироненко, «авторські емоційно навантажені мовленнєві новотвори відрізняються своєю лексико-семантичною неповторністю й існують в умовах певного контексту» [Мироненко 2006, с. 63].

Виклад основного матеріалу. Лексика та фразеологія – основні репрезентанти процесів неологізації, хоч адекватне вивчення фразеологічної неологіки на широкому слов'янському ареалі неможливе без достатньої матеріальної бази. Теоретично ж навіть основне поняття неологізму постійно заперечується, змінюється та корегується, що позначається і на обсязі, і на якості відповідного матеріалу та його обробці.

Беззаперечним є той факт, що оказіоналізми не можуть ні існувати, ні функціонувати поза контекстом. Зокрема, коли йдеться про діалектне мовлення, то їх варто розглядати «як позанормативні периферійні лексичні елементи, створені переважно зі стилістичною метою – увиразнення якоїсь ситуації, образу, фрагменту дійсності. Саме за таких умов аналіз і вивчення природи оказіональної одиниці відбувається в межах контекстуальної позиції» [Бабенко 1997, с. 6]. Саме у контексті виникає та формується оказіональна фразеологічна лакуна, яка може стати узуальною конотативною лексемою, відбувається розвиток лексичного значення – прогрес; або ж якщо оказіональне вживання було невдалим, навпаки, – регрес – зникнення нового значення. Прогрес відбувається тоді, коли значення зафіксоване словником, і за аналогією з'являються нові лексеми [Мироненко 2006, с. 63]. Значення узуальної лексеми з часом кодифікується, а згодом конотативне значення стає одним із переносних вторинних значень полісемантичного слова.

Пропонуємо цілісний розгляд західнополіських фразеологічних одиниць із оказіональним компонентом за дев'ятьма ознаками слова, що відрізняють його від узуального (за класифікацією О. Ликово) [Лыков 1976]:

1. Домінантна ознака – **належність мовленню**. Усі інші ознаки становлять конкретне втілення саме цієї найбільш широкої ознаки. Факт створення (і використання) оказіонального слова – факт мовлення. Оказіоналізмам властиві новизна та свіжість незалежно від реального часу їх утворення. Вони не обмежені в часі, завжди зберігають свою оказіональність. Наприклад, лакуни *байстрюк* – *бахур* – *найдюк* колоритні на тлі загального контексту своєю незвичністю, варіативним й ареальним поширенням, наприклад: **брати з байстрюком** [бере з байстрюком] (Загаї), **взяти (забрати) з байстрюком** [вз'яв з байстрюком] (Березичі, Видраниця,

Довгошії, Колки, Поворськ, Точевики, Маневичі) || [з байстрюком прив'ів] (Мельники) || [бере з байстрюком] (Броди) || [забрав з байстрюкаме] 'одружитися на жінці з дитиною' (Ворокомне), **нагуляла байстрюка** [нагуляла байстрюка] (Велика Осниця) || [байстрюка народит'] (Гірка Полонка) || [нагуляла байстрюка] (Звиняче, Седлище), **нагуляти байструка збоку** [нагуляла байструка збоку] 'народити позашлюбну дитину' (Гать), **найшла байструка** [найшла байструка] (Шменьки), **понесла байстроводиха** [понесла байстроводиха] (Троянівка), **принести байстрюка** [принесла байстрюка] (Рудники, Озерці, Холопичі) || [байстрюка носить] (Комарове Ратнів.) – **бахура виродити** [бахура виродила] || [бахура привела] (Машів), **нагуляти бахура** [нагуляла бахура] (Звиняче) – **брати з найдюками** [бере з найдюками] 'одружитися на жінці з дитиною' (Корчин). Наведені приклади свідчать, що оказіональність займає чільне місце в дериваційних процесах. Ця латентна деривація пронизує морфологію, граматику, лексикологію, семантику та діє за принципом оказіонального скорочення, заміщення форм тощо. Оказіоналізми принципово «неісторичні» в тому сенсі, що позбавлені своєї власної «внутрішньої» історії, позбавлені «протяжності» свого реального існування в ареальному мовленні. Таким чином, будь-який оказіоналізм, незалежно від часу його виникнення, не можна назвати ні неологізмом, ні актуальним словом.

2. Наступна ознака – **утворюваність (невідтворюваність)**. Утворюваність оказіоналізму протиставляють відтворюваності узуальних слів, тобто властивості бути постійним, історично закріпленим мовним знаком певного фрагмента дійсності, властивості повторюватись як «одна і та ж» одиниця в різних контекстах, властивості готової до використання одиниці. Оказіональне ж слово як власне мовленнєве явище не належить мові: воно не відтворюється, а заново створюється для кожного конкретного акту його вживання. Оказіоналізм завжди індивідуальний і у своєму авторстві принципово співвідноситься з конкретною особою – творцем цього оказіоналізму. «Авторство» – принципова умова оказіоналізму перебування в лакунному статусі: оказіоналізм не відтворюється, а твориться – з'являється вперше в мові конкретної особи [Звегинцев 2007, с. 85–89]. У нашому дослідженні ми стверджуємо, що автором фразеологічних одиниць із оказіональним компонентом є народ. Оказіональні діалектні явища можуть репрезентувати риси будь-якого мовного рівня і виконувати різноманітні функції.

Випадково сконструйовані знаки згодом стають нормою, неологічний елемент може стати ustalеним елементом та увійти до мовного вжитку: **буде тобі гаплик** [буде туб'і гаплик] 'смерть' (Сильне), **прийшов гаплик** [пришов гаплик] 'померти' (Клубочин), **скоро гаплик** [скоро гаплек] 'передчуття смерті' (Милятин); **риски в роті не мати** [р'іски в'роті не мати] 'бути голодним' (Полиці), тобто **крихти; меле як з кантички** [меле як з кантички] 'говорити недоречно' (Полапи), **кантичка** – колядник, збірка колядок. Отже, з одного боку, процес по-

яви оказіоналізму передбачає наявність узуального зразка. З іншого – це пошук нових шляхів реалізації і розвитку мовної системності; це наближення до меж системи і спроба виходу за них; це креативна дія, спрямована на пошук потрібного змісту і плану вираження створюваної відповідно до потреб ситуативного контексту.

3. **Словотвірна похідність.** Похідне слово складається як мінімум із двох морфем: кореневої (яка є обов'язковою складовою частиною будь-якого слова) та афіксальної словотвірної морфеми. Процес формування оказіоналізмів позначений амбівалентністю: такі одиниці можуть створюватися і відповідно до словотвірних законів мови, і внаслідок порушення законів емпіричної продуктивності (за нетрадиційними словотвірними зразками) [Селіванова 2006, с. 424]. Оказіональне слово за своїм значенням обов'язково повинно бути похідним, оскільки становить результат відносно вільної комбінації принаймні двох словотвірних морфем, що неминуче призводить до похідності оказіонального слова, наприклад: **на голові ціла бусянка** [на голов'і ц'іла бус'ланка] 'безлад на голові' (Сокіл), *бусянка* – лелече гніздо; **найти на себе наглицю** [на'шов на себе наглиц'у] 'закінчити життя самогубством' (Підманове), *наглиця* – «нагла смерть», самогубство; **ходити на профільони** [хо'дити на проф'ілоні] 'себе показати' (Полапи), *профільони* – профіль; **груди як палямбіци** [г'руди як пал'амбици] 'про великі груди' (Бихів), *палямбіци* – паляниці. Зауважимо, що ці оказіональні компоненти є фактами мовлення та характеризовані одноразовістю, нерегулярністю використання, відсутністю у словнику; утворені за непродуктивними або малопродуктивними моделями з порушенням законів словотвору; їм властивий найбільший ступінь експресивності та виразності.

4. **Ненормативність.** Важливими факторами процесу творення оказіоналізму виступають мовний досвід, чуття мови й знання її закономірностей. Під час цього процесу відбувається досягнення ілюктивної мети, реалізація ситуативно-образної інтенції мовця. На думку О. Стишова, оказіоналізми слід розглядати як складне явище системного (реалізація словотвірних можливостей, закладених у системі певної мови) і асистемного (ненормативність, функціональна й емоційно-експресивна зумовленість, створення для ситуативних протреб) характеру [Стишов 2005, с. 47]. Мотивована неправильність, що носить «запрограмований» характер, може бути одним із проявів поетичного мовлення, наприклад: **пальонкою запахло** [пал'онкойу за'пахло] 'процес самогоноваріння' (Замшани), *пальонка* – горілка; **прийшла остання паша** [приш'ла й'уму устан':а паша] 'померти' (Підманове); **за чиполоси** [за ч'иполоси] 'розкрити таємниці' (Полапи); **сісти гльоцом** [с'іла г'лоцом] 'втомитися' (Машів). Відхилення від мовної норми, де присутній навмисний відступ від нейтрального в цілях певного впливу на співрозмовника, несе естетичну інформацію, тобто виступає як образний засіб, як засіб демонстрації якоїсь особливості – мовленнєвої, соціальної, діалектної, вікової тощо.

5. **Функційна одноразовість,** тобто оказіональне слово створюється мовцем для того, щоб воно було використано в мовленні лише один раз. Лексичні лакуни можуть мати оказіональну, нестандартну форму, ці незвичні елементи є непередбачуваними, малозрозумілими знаками; саме тому оказіональні семантичні елементи запускають процеси уяви, завдяки яким добувається текст, заповнюються інформаційні лакуни і «білі плями в структурі тексту» [Маслова 1997, с. 190]: **ти мене не перенашей** [ти мене ни тирина'ш'ей] 'не пліткувати, не обговорювати' (Полапи); **багатий як харохарця** [багат'ий як харо'харци'а] 'про багату людину' (Олександрія); **як гудга** [йак гудга] 'про довгий ніс' (Машів); **подивися на кагалє** [подо'вис'а на ка'гал'е] 'бути подібним, мати добру генетику' (Полапи), *кагалє* – генетична спадковість у тлумаченні місцевих жителів; **заробити як Гецько на носулях** [заробив йак Гец'ко на носул'ах] 'мало' (Сокіл); **буде тобі опушня** [буде туб'і опушн'а] 'смерть' (Микове); **як палимутки** [йак пал'имутки] 'про сердиту людину' (Великий Курінь), *палимутки* – червона маленька мураха. Спостерігаємо, що наявні «порожні клітини» в діалектному мовленні можуть бути заповненими. Оказіональні новоутворення на зразок «перенашей», «носулі» та ін. звичні для носіїв окремої говірки, однак неактуалізовані в мовній системі.

Можемо стверджувати, що оказіональна заміна, яка діє лише одноразово в конкретній комунікативно-прагматичній ситуації, властива для діалектного мовлення. Якщо не надати заміну або експліцитацію (поснювальний коментар), то важлива інформація може не існувати в інших говірках, наприклад: *палюнка* – *палюшка* (паляниця) **з той муки не будуть палюнки** [з тойі муки не будут' пал'унк'е] 'нічого не вийде' (Полапи) – **ніс як палюшка** [ніс як пал'юшка] 'курносий ніс' (Глухи); *халейза* – *хамейда*: **як халейза** [йак ха'лейза] 'неакуратна людина' (Маневичі) – **як хамейда** [йак ха'мейда] 'про невродливу дівчину/жінку' (Жиричі). Скажімо, повторення тотожних мовних одиниць в однакових умовах визначаємо як системні риси, вони переважно не створюють індивідуального характеру досліджуваних говірок, однак часто мають свої особливості. Ці риси відносимо до узуальних.

6. **Експресивність** оказіональних слів має інгерентний характер. Це означає, що оказіональне слово експресивне саме по собі, через особливості своєї внутрішньої словотвірної будови, хоча воно і залежить від контексту. Експресивність оказіоналізмів досягається тим, що вони виражають граничну, первозданну конкретність якого-небудь поняття або явища екстралінгвальної дійсності. Виникнення і функційність оказіональних компонентів у фразеологічних одиницях ґрунтовані на мовній грі, у якій знаходить свій вияв творче мислення та відповідне мовне чуття носія говірки. Оказіональні діалектні явища часто поширені у фразеологічних одиницях, прислів'ях і приказках. І це не випадково, адже неолексеми тут виконують не лише номінативну функцію, а слугують засобом естетизації вислову, якої досягають завдяки римуванню, пере-

несенню смислового навантаження на новотвори, як-от: **риба – хиба, аби хліба скиба** [риба // хиба / аби хліба с'киба] 'однією рибою людина сита не буде' (Замшани); **то тобі не хухри-мухри** [то туб'і ни хухри-мухри] 'не що-небудь' (Григоровичі); **дохопитися як Харитин до паренини** [дохопитис'а йак Харитин до паренини] 'жадібний' (Полапи); **не вхопило хапа** [ни вхупило хапа] 'нічого не сталося' (Клубочин); **пустив Микиту на волокиту – нехай волочеться поки хочеться** [пустив Микету на волокиету // нехай волочиц'а / поки хочиц'а] 'про жінку легкої поведінки' (Полапи) та ін. Мовна гра ґрунтована на творчому підході до виформування оказіональної номінації. Сприйняття такого нового словесного утворення вимагає відповідних умов, найголовніша з яких – належність учасників акту створення оказіоналізму до одного лінгвокультурного простору.

7. Номінативна факультативність. Відомо, що канонічне слово – це історично закріпленій у мові знак певного фрагмента дійсності, а оказіоналізм – факультативний, не необхідний факт із точки зору номінації, оскільки за ним у класифікації позамовного світу дійсності не закріпленій жоден із її фрагментів. Наприклад: **кашутиння як гребля** [кашутин'а йек з'ребл'а] 'про рідке волосся в жінок' (Залаззя); **волосся як пачоси** [волос'а йак пачоси] 'про рідке розтріпане волосся' (Видранка); **коса як гарана** [ко'са йак гарана] 'про тонку довгу косу' (Межисить). Беззаперечно, що в основі оказіоналізмів перебуває їх невідповідність прийнятим у мові нормам, стандартам, закріпленим моделям.

8. Синхронно-діахронна дифузність. Оказіоналізми не можемо розглядати роздільно в синхронному чи діахронному плані. Через одноразовість та невідтворюваність оказіоналізмів взагалі не властива історична протяжність їх функційності. В основі оказіоналізмів, зазвичай, закладений принцип відсутності рекурентності, а їх «соціальна значущість» часто обмежується лише одним індивідуальним актом комунікації. Чим незвичніший, несподіваніший оказіоналізм, тим більше він потребує відповідного оточення. Наприклад, що означає оказіональне утворення *тук прит'ук і пучинка привол'ук* 'прядіння під час посту' [Мацюк, 2006, с. 62]. Воно не є одиницею словникового складу сучасної української мови, а отже, щоб зрозуміти його значення, необхідно залучити контекст. Як стверджує інформатор, тут утілено

календарний цикл праці, адже «восени, коли приходив час посту, щовечора жінки вичісували льон і прями». У цьому випадку комплексне оказіональне утворення не тільки не здатне творити контекст і бути опорою для конкретного сприйняття та розуміння інших слів, але саме, як носій певного значення, є незрозумілим без опори на контекст. Власне, через синхронно-діахронну дифузність, відсутність мовного історичного життя, – наголошує О. Ликов, – оказіональне слово не можна називати лексичним неологізмом у власному значенні цього терміна [Лыков 1976].

9. Індивідуальна або авторська належність – ще одна ознака оказіоналізму. Звичайно ж, ми не завжди можемо знати, кому саме належить оказіоналізм через швидкоплинний характер мовлення. Однак в ареальному мовленні поодинокі можна зафіксувати фразеологічні одиниці, у яких промарковано належність до якогось регіону, населеного пункту, як-от: **мацівський робітник** [мацівівс'к'ій роб'ітник] 'про лінивого чоловіка' (Ковель); **робітниця козлова** [роб'ітниц'а козлова]; **робітниця комарівська** 'про ліниву жінку' [Мацюк, 2020, с. 387]; **городиський онучник** [гурудис'к'ій онучник] 'про неохайно вдягненого, брудного хлопця/чоловіка' (Клубочин); **бійся крохильницьких людей і козлівську греблю** [б'ійс'а крохильницьких л'удей і куз'лівс'ку з'ребл'у] 'потрібно знати, чого боятися' (Локачі) тощо. Ці індивідуальні новоутворення використовуються тільки в тих говірках, які межують із населеними пунктами Городище, Козлів, Комарове та ін., відомі обмеженій кількості осіб, функціонують у певній маргінальній сфері.

Висновки. Оказіоналізми як явища мовленнєвої діяльності заслуговують на увагу, оскільки в діалектному оточенні також активно вживані у фразеологічних одиницях. Природа оказіонального слова до кінця не з'ясована і потребує подальшої уваги. Створення і функціонування оказіональних компонентів у діалектному мовленні та у фразеологічних одиницях зокрема називають нові або давно забуті поняття, які викликані потребами суспільства. Оказіональні лакуни існують лише в певному контексті й поза цим контекстом не відтворюються; створені мовцями для одноразового використання; зазвичай виявлені в мовленні окремих діалектоносіїв чи в окремих говірках; іноді вживані повсюдно, однак мають ознаки індивідуального творення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н. Г. Оказіональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: Учебное пособие. Калининград, 1997. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Article/baben_okk.Php
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
3. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. Москва: Изд-во ЛЕСИ, 2007. 336 с.
4. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказіональные образования. Москва: Наука, 1973. 150 с.
5. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказіональное слово): учеб. пособ. Москва: Высшая школа, 1976. 118 с.
6. Мацюк З. С. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.
7. Мацюк З. С. Из народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів, Луцьк, 2006. 134 с.

8. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. Москва: Наследие, 1997. 206 с.
9. Мироненко О. В. Часово-просторові показники конотації: okazionalno-uzualni odynytsi. *Мандрівець*. 2006. № 1. С. 58–64.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінол. енцикл. Полтава; Київ, 2006. 716 с.
11. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів мас. інформації). 2-е вид., переробл. Київ: Пугач, 2005. 388 с.

REFERENCES

1. Babenko N. G. (1997) Okkazionalnoe v hudozhestvennom tekste. Strukturno-semanticheskiy analiz: Uchebnoe posobie [Lacunar in a fictional text: structural and semantic analysis]. Kaliningrad. Rezhim dostupa: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Article/baben_okk.php [in Russian].
2. Hanych D. I., Oliinyk I. S. (1985) Slovnyk linhvistychnykh terminiv [A dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Vyshha shkola. 360 s. [in Ukrainian].
3. Zvegintsev V. A. (2007) Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika [Theoretical and applied linguistics]. Moskva: Izd-vo LESI. 336 s. [in Russian].
4. Lopatin V. V. (1973) Rozhdenie slova: Neologizmy i okazionalnye obrazovaniya [The birth of a word: neologisms and lacunas creation]. Moskva: Nauka. 150 s. [in Russian].
5. Lykov A. G. (1976) Sovremennaya russkaya leksikologiya (russkoe okazionalnoe slovo): ucheb. posob. [Modern Russian lexicology (Russian lacunas)]. Moskva: Vysshaya shkola. 118 s. [in Russian].
6. Matsiuk Z. S. (2020) Hovoryty yak medok varyty: slovnyk frazeolohizmiv Zaxidnoho Polissya ta sumizhnykh terytoriy [Saying aptly: a dictionary of Western Polissia phraseological units]. Lutsk: Vezha-Druk. 688 s. [in Ukrainian].
7. Matsiuk Z. (2006) Iz narodu ne vykynesh: dialektnyi slovnyk fraseolohizmiv [It's impossible to leave it out from a national heritage]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. universytetu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
8. Maslova V. A. (1997) Vvedenie v lingvokulturologiyu [An introduction to linguocultural studies]. Moskva: Nasledie. 206 s. [in Russian].
9. Myronenko O. V. (2006) Chasovo-prostorovi pokaznyky konotatsii: okazionalno-uzualni odynytsi [Temporal and special indicators of connotation: lacunas and generally accepted language units]. *Mandrivets*. № 1. S. 58–64 [in Ukrainian].
10. Selivanova O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminol. entsykl. [Modern linguistics: an encyclopedia of terms]. Poltava; Kyiv. 716 s. [in Ukrainian].
11. Styshov O. A. (2005) Ukrainaska leksyka kintsia XX stolittia: (Na materialy movy zasobiv mas. informatsiyi) [Ukrainian lexical units of the end of 20th century (based on mass media language)]. 2-е вид., переробл. Kyiv: Puhach. 388 s. [in Ukrainian].

LACUNA COMPONENTS IN THE PHRASEOLOGY OF WESTERN POLISSIA AREA

Abstract. This article deals with lacuna components in the phraseology of Western Polissia area. It has been identified that in a dialect speech lacuna phraseological units are also actively used. A lacuna meaning is a new emotional and evaluative meaning which can be revealed in a definite context. Primary meaning is generally accepted and is usually used. The criteria of lacuna distinction and generally accepted meanings have been represented. It has been proved that in the process of active usage of a word a lacuna meaning is changed into a generally accepted meaning. Later a connotative meaning becomes one of the figurative secondary meanings of a polysemantic word. Lacuna phenomena are usually identified in a speech of definite local citizens on a definite area or in a definite dialect. Sometimes they are used everywhere but they possess the features of individual formation. In this sense we can talk about lacunas which are common for one discursive language personality or for a language community of one dialect or for a number of dialects in general. At the same time forms of words or their sounds can be unusual or random. This feature brings them closer together. Without any doubt, a lacuna can't exist nor function beyond the context. In case if we talk about a dialect speech they should be considered as non-normal peripheral lexical elements which in most cases are formed with a stylistic purpose in order to make an image, a fragment of reality more vivid. Taking into account these factors the analysis and study of lacunas' origin takes place within the contextual opposition. Thus, dialect lacuna can be treated as dialect phenomena which have individual features caused by special areal context. These can be derivatives which are formed with the violation of formation conditions according to a definite feature. They can also be formed by lacuna means or by non-productive models. This article has proved that dialect speech as a colloquial dialect household discourse also bears the features of generally used Western Polissia dialects which can be called usually accepted (systemic and non-systemic) and lacuna which usually call usual, mostly expressively coloured words which are formed with the violation of laws of word formation or a language norm which only exist in a context. Lacunas as phenomena of speech activity merit respect as in a dialect environment they are also often used and need further consideration. The origin of lacunas hasn't been studied in detail. As a result it must be studied further. The creation and functioning of lacunas in a dialect speech in general and in phraseological units in particular are called new and forgotten long before notions which are caused by the necessity of a society.

Keywords: lacuna, lacuna component, phraseology unit, areal.

© Мацюк З., Фенко М., 2020 р.

Зоряна Мацюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін з методиками викладання Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7915-742X>

Zoriana Matsiuk – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philological Studies and Methodology of their Teaching, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7915-742X>

Марія Фенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін з методиками викладання Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2000-2348>

Maria Fenko – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philological Studies and Methodology of their Teaching, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2000-2348>

BIBLICAL IDIOMS WITH SOMATISMS IN THE PHRASE TRIADA

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.111'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).225–230

Михайленко В. Biblical idioms with somatisms in the phrase triada; кількість бібліографічних джерел – 46; мова англійська.

Abstract. Our hypothesis is that the biblical unit structurally and semantically indecomposable and meets the characteristics of the idiom. And the assumption is based on the critical analysis of numerous definitions and classifications of each constituent of the triad in the language system and the language in-use [cf. Boye 2019]. (i) The term phrase is defined as one or more words functioning as a unit in a sentence. The premodial concept—one or more is false: as the head word and adjunct are obligatory members of the phrase. (ii) The definition that a phrase is any group of words which are taken to be less than a sentence is not correct because non-sensical words can be also grammatically correct. (iii) The phrase is a group of two or more words functioning as a meaningful unit within a sentence or clause though a phrase is commonly characterized as a grammatical unit at a level between a word and a clause [see also Borsley 1996]. The phrase is a syntactic structure that contains one or more words but does not contain both a subject and a verb. The use of "one word" in the definition makes this definition also dubious.

We understand that idioms and phraseological units do have some distinctions and a superfine operation can separate and secure them from their transformation into Yin and Yang as opposites. And the scholar must search for a precision instrument to separate this concept further on. In linguistics it is the corpora analysis can provide us with numerous samples and their frequency is a crucial point in separating idioms from phraseologisms which can be verified in the process of the discourse analysis.

Our assumption is the idioms are the feature of colloquial style, social dialects, language varieties, professional discourse. The evolution of the units through the stages: from the free syntactical phrase through the fixed syntactical phrases and then to idioms, first professionally marked and then their further penetration into the standard literary language use must be crowned with the status of a phraseological unit characteristic of the literary standard. Somatic idioms constitute a significant part of biblical idioms and can be compared with those function in various professional discourse registers.

Keywords: phrase, idiom, phraseological unit, standard, dialect, variety, bibleism, somatism.

Preliminaries. The structure of the linguistic system assumes that a language has a limited number of basic elements, though they can produce a large number of combinations. And they are significant only within these combinations [Benveniste 1971, p. 19]. In this case we can compare the 26 letter language system and 7 notes music system, or ten digits of mathematics, or three primary colours of paint palette [see Chomsky 1979, p. 34] whose functioning depends on the semiosis [see Allott 1994, p. 255; Noth 1994] of their constituents. The word is a constituent of the phrase likewise the phrase is a constituent of the sentence. There is a range of various phrases which differ in structure, meaning and form,

The end-goal and objectives. In the focus of our investigation is a word combination which bears a variety of terms due to either the linguistic school or a scholar's personal opinion: phrase, phraseme, idiom, phraseological unit, etc. The end-goal of the present paper is a biblical fixed word combination with a somatism to model a phrase taxonomy and reveal its hierarchy. Our hypothesis is that the biblical units under study structurally and semantically indecomposable and meet the characteristics of the idiom.

State of the art. There are several terms defining the word combination in use as well as their numerous interpretations. First, the term *phrase* is defined as one or more words functioning as a unit in a sentence. Typically, phrases consist of a headword and an adjunct that makes the original thesis – one or more words – false: the head word and adjunct are obligatory members of the phrase. Second, the definition that a phrase is any group

of words which are taken to be less than a sentence, e.g. by lacking a finite verb, but which are regarded as forming a unit grammatically, it is also not correct because non-sensical words can be grammatically correct as well. Let's recollect Lev Shcherba's famous sentence: *глокая кудра штеко будланула бокра и кудрячит бокрѐнка* (*glokaya kuzdra shteko budlanula bokra and kudryachit bokrionka*) which has become an anecdotal sentence for all linguists who study grammatical relations in the sentence pattern. So in the second definition there is a lack of a semantic component which makes the referred definition incorrect. Third, a phrase is a group of two or more words functioning as a meaningful unit within a sentence or clause. Though a phrase is commonly characterized as a grammatical unit at a level between a word and a clause. Fourth, a phrase is a syntactic structure that contains one or more words but does not contain both a subject and a verb. Here is another delusion of "one word" of a phrase wherein the presence of the subject—predicate relationship (see SIL Glossary of linguistic terms). In the phrase structure grammar, the term 'phrase' stands for a set of syntactic elements which form a constituent (relatively independent group of words [cf Bhatt 1989; Gazder 1985]). The most important phrases are noun phrases (consisting of nominal expressions with corresponding attributive modifiers, verb phrases, and prepositional phrases) among others, see also adjective phrase, determiner phrase and the like. The phrase is the term for word groups without a finite verb. In contrast, the term 'clause' denotes a syntactic construction with a finite verb; thus a clause stands hierarchically between a

phrase and a sentence [Bussmann 2006]. We can share the definition of a *phrase* as a group of words semantically and grammatically related which have an internal structure [Eppler 2013, p.80; cf Gazdar 1985, p.126].

The next term *phraseme* was pioneered to introduce the phrasemic level in the language structure: phonemic → morphemic, lexemic, syntaxemic (or phrasemic), sememic, textemic and discoursemic. Accordingly, in other terms phraseme may be projected as a constituent of the syntaxemic level as a phrase (in a binary relationship: non-predicative (word combination) and predicative (a sentence)). The emic criteria as the Routledge Encyclopaedia reads, is relative to the internal characteristics of the system, and it can be only described as relative to each other [Byram, 2003. Crystal presents a taxonomy of the constituents of linguistics wherein they are hierarchically organized but in their turn they can have their own taxonomies and any combinations possible [Crystal, 1992]. It implies that language is a systematic arrangement of a limited number of elements linked together in variable combinations, see a few in number in themselves, yield a large number of combinations” [Benveniste 1971, p. 19]. Though *phraseme* is often considered to be a lexeme and semantically treated on the level of the word [see Goddard 2001, p.1–2]. This definition is closer to Venzhynovych’s interpreting the phrasemes (1) Greis’ elements should be words which are a form or lemma or lexical items and any kind of linguistic elements, for instance, set of thoughts, set phrase, idiomatic phrase, multi-word expression, or idiom, is a multi-word or multi-morphemic utterance [Greis 2008, p.5] compare: Venzhynovych’s figuratively motivated secondary nominations that reveal associative connections, culturally conditioned frames, and concrete images of abstract concepts [Venzhynovych 2018, p.11]. Mel’chuk suggests his classification of phrasemes: (i) non-compositional (idioms), (ii) semi-variable (collocations), and (iii) invariable (cliches) [Mel’chuk 217; see also Piirainen 2020]. Accordingly, the phraseme is labeled as a syntaxeme, and lexical-semantic phrasemes are phraseological expressions equivalent to an idiom, a word combination, or a cliché. And the author adds that lexical and lexical-semantic phrasemes *set expression, set phrase, idiomatic phrase, multi-word expression*, sometimes simply *idiom*, etc., is a multiword utterance, that is, a linguistic expression formed by several (at least two) lexemes syntactically linked in a regular way. The notorious expression *X kicks the bucket* ≈ ‘person X dies of natural causes, I being flippant about X’ is syntactically and morphologically structured exactly the same way as all similar phrases of the form) [Mel’chuk 1995, p.217–238].

Corpora analysis. And we shall consider an idiom as a combination of words or a phrase that means something different than what its words are literally saying. The term dates back to 1565–1575 deriving from Latin *idioma* «special property», and from Greek *idiōma*, «special feature, special phrasing». As McArthur defines in the Oxford Companion to the English Language, idiom means a combination of words which have a figurative meaning owing to their common usage [McArthur 1992, p. 495]. Idioms are either grammatical-

ly unusual, or their meaning cannot be taken literally, as in, «No use crying over spilt milk «don’t worry!» This expression does not reflect the situation of somebody crying when the milk is spilt, it is a metaphorical expression) meaning an advice not to worry in vain. Bobrovnyk defines idioms are social and cultural phenomena that reflect social psychological characteristic of behavior, they relate to the communicative human behavior which implies norms, rules and traditions of communication of this or that lingual-cultural community [Bobrovnik 2019, p.7]. According to Frazer, idioms organize one important part of the language and culture: «Knowing a language means knowing idioms of the language. Unlike commonplace phrases, idioms tend to be frozen in form and denotation and don’t allow change in structure and meaning [Frazer 1970, p. 22]. In other words, Moon underlines that while collocations and idioms are both idioms – a type of multiword unit (MWU) defined as being non-compositional ... core idioms. The multi-word character is an essential condition for idiomaticity on which basically all scholars are agreed (see Wendland 2013, p.103). But this sequence of words is semantically and often syntactically restricted, so that it functions as a single unit [Crystal 1992, p.180–181]. Tighter collocations come under the heading of what have been called ‘phrasal lexemes’ [Moon 1998, p.79–80] see also Grant who writes that: “the whole range of fixed and semi-fixed complex items...that for reasons of semantics, lexical grammar, or pragmatics are regarded as holistic units» [Grant 2003, p. 9–20].

And now we are approaching the apple of discord between the British/American scholars exploring idioms indiscriminately and European scholars separating a phraseological unit and a linguistic branch of phraseology. The term *unité phraséologique* «phraseologic unit» was first introduced by Charles Bally (1951) in his *Précis de stylistique* which was employed and developed by Vinogradov (1947), Amosova (1961), Kunin (1964), Mokiyyenko (1976) and then subsequently followed by others. The majority of their followers researching English idioms just rebaptize them to phraseological units because either they do not see any difference, or they cannot draw a demarcation line between them due to the vague definition, or they attempt to elaborate key terminology and theoretical concepts in phraseology, like Naciscione as if she started phraseology studies from scratch. The author’s prelude is quite traditional: «Recent decades have witnessed increasing interest in various aspects of phraseology». Frankly speaking, the explorers of idioms have the same trait: Idioms constitute one of the most difficult areas of foreign language learning for both teachers and learners – for both practical and theoretical reasons [Kövecses, Szabo 1996, p.326]

Naciscione would argue for the term phraseological unit as a stable, cohesive combination of words with a fully or partially figurative meaning, as well as for the excommunication of idioms from phraseological units [Naciscione 2010, p.19] fully sharing Kunin’s opinion (Kunin 1970, p. 210). Naciscione also supports Kunin’s connecting two large groups of phraseological units and stable word combinations of non-phraseo-

logical character (Kunin 1964). Though the latter are non-figurative set phrases. Some authors treat idioms and phraseological units as synonymous see Babkin 1979; Nehrych 2013, 2014, etc. entitling their publications like the terms «idiom» and «phraseological unit» – similar and different in linguistic sense

«Phraseological units have always attracted the attention of linguists»,... although there is still no unambiguous definition of the subject of phraseology. The recent explosion of interest in phraseology undoubtedly has a great deal to do with the development of corpus linguistics research. Shtoltzel highlights the nature of the phraseological units and the criteria for their classification [Shtoltzel 2018, p. 10]. All these and other authors' attempt is aimed to protect phraseological units at least on the European scale

But still the definitions are overlapping: Weinreich regards *multi-word character* as an essential feature of idioms, since he defines *idiom* as a “phraseological unit”, implying two or more words [Weinreich 1969, p.42] and also ambiguous requiring a meticulous interpretation of each of them with the hypothetical-deductive method to comprehend their interaction and single out their identity. Primarily, we will attempt to model a taxonomy with the *phrase* atop which distinguishes the next level of free and non-free word combinations, the non-free must be indecomposable. Then in their turn they can be further subclassified according to their figurative and non-figurative meaning: idioms and phraseologisms which on this level are a kind of Siamese twins.

No doubt that every stage of the phraseological unit development must needs a numerous fact finding in its evolution. At a cursory glance the number of researches on idiom issues prevails on the worldwide scale over the number of researches on phraseological units mostly limited by the borders of the FUSSR., cf.: biblical idioms [Cacciari 1992; Barkema 1994; Čermák 1995; Walker-Jones 2003; Piela 2008; Crystal 2010; Raymond 2011; Hunter 2011; Heever 2013; Dzera 2015; Proctor Andrews 2016; Urain 2017; Stein 2017; Yuan 2017; Lamsa 2020, etc.], biblical phraseological units [Kunin 1964; Gak, 1997; Gjergji 2007; Fedulenkova 2011; Pravednikova 2013; Kuznetsova 2013; Artiomova 2017; Smolyanskaya 2019; Adamia 2019 et al.].

But we understand that idioms and phraseological units do have some distinctions and a superfine operation can separate and secure them from their transformation into Yin and Yang as opposites. And the scholars must search for a precision instrument to separate this concept further on. In linguistics it is the corpora analysis which can provide us with numerous samples and their frequency necessary to separate idioms from phraseologisms which can be verified in the process of the discourse analysis.

The corpora analysis. The British National Corpus (BNC) contains over a hundred million words of mostly written British English, the American National Corpus comprises a total of over 14.5 million words and 3.2 million of which are spoken data; the Corpus of Contemporary American English comprises 450 million words of spoken and written English. The volume

of the words and the quality of corpora – oral and written – make the analysis highly reliable. The outcome of the corpora analysis gives quantitative information for a scholar to draw a conclusion [see Lindquist, 2009]. The BNC analysis did not reveal any biblical idioms but one “*millstone around your neck*” (Luke, 17:2). Then we decided to determine the frequency of the dominant constituent of the idiom in the BNC – their frequency varies greatly, for instance, *head* (35359), *hand* (331840), *foot* (20449), *heart* (14612), *eye* (9045), *mouth* (8738); *skin* (6710), *neck* (5164), *throat* (2922), *flesh* (2325), *tongue* (2283), *bones* (2172), *side* (954), *belly* (798), *loins* (94). Then we compared the frequency of some of those somatisms in the biblical texts (Goodrick, 1990): *hand* (847), *eye* (594), *heart* (574), *head* (335), *mouth* (322), *tongue* (138), *flesh* (130), *foot* (86), *skin* (75), *neck* (60), *belly* (9), *loins* (7), *throat* (7), *bowels* (4). The following illustrations demonstrate the indecomposability of the structure and meaning of the idioms:

Hand: *washing the hands was a symbol of innocence. Psalms 26:6.*

Heart: *to speak to one's heart* ‘to console, to cheer smb up, to appease; to encourage, to persuade’. Gen. 34, 3.

Eye: “*You have heard that it was said, ‘An eye for an eye and a tooth for a tooth.’*” 2 Samuel 14:3. Matthew 5:38.

Mouth: *The mouth of the righteous is a fountain of life.* Prov. 10:11a.

Tongue: *Tongue struts through the earth arrogantly order everyone.* Ps.73.9.

Neck: *once you've untied yourself from this man who's been like a millstone around your neck for the last four years.* Luke, 17:2.

Throat: *Their throat is an open grave “they speak deceitfully”* Ps.5.9.

Bowels: *one's bowels are humming* ‘to feel love or pity’. Song 5

Face: *hide one's face from sb.* ‘to ignore sb’. Ps. 143, 7

Loins: *you gird (up) your loins* “you prepare yourself mentally to do something” 1 Peter 1:13

Skin/teeth: *My bone clings to my skin and to my flesh, and I have escaped by the skin of my teeth.* Job 19:20

Side or Flesh: *A thorn in your side or thorn in your flesh.* Numbers 33:55.

Bowels: *Put on ... bowels of mercies...* Col 3:12.

From the cognitive point of view idioms, as Kövecses and Szabo insist, the majority of them, are conceptual, and not linguistic, in nature [Kövecses, Szabo 1996, p.330].

The given text fragments reveal the possibility of describing the human with somatic idioms. The fact is that somatic idioms play a special role in the formation of cultural specificity of the language such as: bones, bowels, eye, flesh, head, hand, heart, loins, mouth, neck, side skin, teeth, throat, tongue, etc. Andrews admits that speakers use nominations of the body parts figuratively conveying a vivid image of the utterance

[Andrews 2015, p.173]. It is due to the universal functions assigned to the somatic terms and their reference field. The corpora analysis of these idioms relates them to the Biblical discourse. If we analyze the idioms functioning in other discourse registers, like discourse of economics, law, or medicine we can determine the core idioms' characteristic of that very discourse register.

Our assumption is the idioms are the feature of colloquial style, social dialects, language varieties, phraseological discourse. The evolution of the units through the stages: free syntactical phrases to the fixed syntactical phrases and then to idioms, first professionally marked and their further penetration into the standard literary language use must be crowned with the status of a phraseological unit characteristic of the a Literary Standard.

The feature of somatism is a universal part of the body, playing a symbolic role in mythopoetic worldview, acting as a sample carrier of certain qualities that reflect the experience of the speakers. Since ancient times, people have resorted to the symbolization of the world around them, thus, a symbol is a specific element of the cultural space encoding. Linguistic symbols are archetypal in nature and combine different planes of

reality into a coherent whole in the process of semantic activity in a particular culture [Maslova 2001; cf Cherdantseva 2013, p.78].

Findings and perspectives. The meaning of idioms is not (i) the result of the of a sum of their constituents; that is why (ii) idioms are transformationally deficient; (iii) they constitute set expressions in a given language; and (iv) they are institutionalized in the language – these are the features of the idiom definition [cf Wulff 2006, p.10–11]. The idiom occupies the intermediary position between a free phrase and a phraseological unit

A biblical idiom is a combination of words that has a meaning differing from the meanings of the individual words making up the indivisible unity. A biblical idiom with a somatic head word may be considered as the virtual units containing information on non-verbal actions of a person and their emotions.

Somatic idioms constitute a significant part of biblical idioms and can be compared with those functioning in other professional discourse registers to undertake the typology of idioms in cross-cultural space [see the author's publications, like Mykhaylenko 2016, p.97].

LITERATURE

1. Amosova N.N. (1961) *Osnovy angliyskoy fraseologii* [Fundamental of English phraseology]: dis. ... doct. filol. nauk. Leningrad [in Russian].
2. Babkin A.M. (1979) *Idiomatika (fraseologiya) v yazyike i slovare. Sovremennaya russkaya leksikografiya* [Idiomatics (phraseology) in language and dictionary. Modern Russian lexicography]. Leningrad: Nauka. P.4–19 [in Russian].
3. Kunin A.N. (1964) *Osnovnyie poniata v angliyskoy fraseologii kak lingvisticheskoy distsipliny i sozdaniye anglo-fraseologicheskogo slovarya*. [Fundamental notions of English phraseology as a linguistic discipline and elaborating an English-Russian dictionary]. Moskva [in Russian].
4. Mokienko V. M. (1976) *Protivorechiya fraseologii i yeyo dinamika*. [Discrepancy in Phraseology and its dynamics]. Avtoref. dokt. diss. Leningrad [in Russian].
5. Venzhynovych N. F. (2018) *Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kognityvnyi i lingvokulturogichnyi aspekty* [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and lingual-cultural aspects]: Avtoref. doct. dis. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
6. Vinogradov V.V. (1946) *Ob osnovnykh poniatyakh russkoy fraseologii kak lingvisticheskoy distsipliny*. [On the basic concepts of Russian phraseology as a linguistic discipline]. *Trudy Yubileynoy nauchnoy sessii Leningradskogo universiteta 1819–1944: Sektsiya filol. nauk. L. P.45–69* [in Russian].

REFERENCES

1. Allott Robin (1994) *Language and origin of semiosis* / Ed. Winfred Noth. *Origins of semiosis: Sign evolution in nature and culture*. Berlin, New York: Mouton. P.255–268 [in English].
2. Andrews Edward D. (2015) *Your guide for defending the bible: self-education of the bible made easy*. Cambridge, Ohio: Christian Publishing House. 758 p. [in English].
3. Bally Charles (1909) *Traité de stylistique française*. Heidelberg: C. Winter. 354 p. [in English].
4. Bekhta I., Negrych N. (2014). *Idiom variation palette*. Proceedings of the 1st International Academic Conference «Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science» (Australia, Melbourne, 25 June 2014). Volume II. Melbourne: IADCES Press. P. 374–377 [in English].
5. Benveniste Emile (1971) *Problems in general linguistics*. Translated by Mary Elizabeth Meek. Miami, Florida: University of Miami Press. viii, 317 p. [in English].
6. Bhatt Christa (1989) *Syntactic phrase structure phenomena in noun phrases and sentences*. (*Linguistik Aktuell/Linguistics Today*). Amsterdam. Philadelphia: Benjamins. 197 p. [in English].
7. Bobrovnyk S. (2019) *Etymology of English idioms*. National technical university of Ukraine. P.1–11 (online) [in English].
8. Borsley Robert (1996) *Modern phrase structure grammar*. London: Blackwell, 1996. 284 p. [in English].
9. Boye Kasper, Pedersen E. (eds.) (2019) *Language usage and language structure*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 340 p. [in English].
10. Bussmann Hudumod (2006) *Routledge dictionary of language and linguistics*. London. New York: Routledge. 560 p. [in English].

11. Byram Michael, Hu Adelheid (2013) *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London and New York: Routledge. 856 p. [in English].
12. Cherdantseva T. Z. (2013) Metaphor and symbol in phraseological units. *Metaphor in Language and Text*. Moskva: Nauka. P. 78–92 [in English].
13. Chekirov Mirlan (2015) Contrastive analysis of idioms expressing «body parts» in the English, Kyrgyz and Russian languages. *International scientific online journal*. Vol. 9. P. 45–51 [in English].
14. Chomsky N. (1971) Human language and other semiotic systems. *Semiotica*. No 25. P.31–44 [in English].
15. Crystal David. (1992). *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: CUP. 472 p. [in English].
- (2015) Typology of biblical idioms: English–Ukrainian binary opposition. *Linguistics Studies* [in English].
16. Dze. *Current Problems of Comparative-Typological Study of Languages*. Vol. 30. P. 55–62 [in English].
17. Eppler Eva Duran, Ozón Gabriel (2013) *English words and sentences: An introduction*. Cambridge: CUP. 256 p. [in English].
18. Fraser B. I. (1970) Idioms within a transformational grammar. *Foundations of Language*. Vol.6. P. 22–42 [in English].
19. Gazdar Gerald (1985) *Generalized phrase structure grammar*. Harvard University Press. 320 p. [in English].
20. Goddard Cliff. (2001) Lexico-semantic universals: A critical overview. *Linguistic Typology*. No 5. P. 1–65 [in English].
21. Grant Lynn E. (2003) *A corpus-based investigation of idiomatic multiword units*. PhD. Thesis. Wellington: Victoria University of Wellington. 206 p. [in English].
22. Greis Stefen (2008) Phraseology and linguistic theory: A brief survey / Ed. Stefen Greis. *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. xxviii, 422 p. [in English].
23. Goodrick E., Kohlenberger J.R.III. (1990) *The NIV exhaustive concordance*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing. 1853 p. [in English].
24. Goshkheteliani Irine (2019) Culture as reflected in somatic idioms. *Filolog*. Vol.20(20). P.17–33 [in English].
25. Kövecses Zoltan, Szabo Peter (1996) A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics*. Vol. 17 (13). P.326–355 [in English].
26. Maslova V. A. (2017) *Cultural linguistics studies. A handbook for students*. Moskva: Publishing center «Academy». 208 p. [in Russian].
27. McArthur Tom. (1992) *The Oxford companion to the English Language*. Oxford: OUP. 1184 p. [in English].
28. Mel'čuk I. (1995) *Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics* / Ed.M. Evaraert et al. Hillsdale, N.J.: Hove. P. 217–238 [in English].
29. Mokienko V., Nikitina T. G. (2008) *The Great Dictionary of Russian Proverbs*. Moskva: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп». 784 p. [in Russian].
30. Moon R. (1998) Frequencies and forms of phrasal lexemes in English. /Ed. A.P. Cowie. *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Oxford: Clarendon Press. P. 79–100 [in English].
31. MykhaylenkoValery (2018) Rendering economics idioms with colour names: a cross-cultural aspect. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnogo Gumanitarnogo Universitetu*. (3). P. 97–102.
32. Naciscione Anita (2010) *Stylistic use of phraseological units in discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing. 292 p. [in English].
33. Noth Winfried (1994) *Origins of semiosis: sign evolution in nature and culture - approaches to semiotics*. Berlin, NewYork: DeGrueter. 518 p. [in English].
34. Pimenov M. V. (2017) *Concept heart: Image. Concept. Symbol: A monograph*. Kemerovo: Kemerovo State University. 500 p. [in English].
35. Piirainen Elisabeth et al. (2020) *Formulaic language and new data: Theoretical and methodological implications*. Berlin, Boston: de Gruyter. 285 p. [in English].
36. Shtoltsel Yulianna Y. (2018) The notion and criteria for classification of phraseological units. *Advanced Linguistics*. 2018. No 2. P.9–13 [in English].
37. Weinreich Uriel (1969) Problems of the analysis of idioms / Ed. J. Puhwel. *Substance and structures of language*. L.A.: UCP P. 23–8 [in English].
38. Wendland Earnest (2013) *Idioms in Biblical Hebrew: Towards their identification and classification, with special reference to 1 and 2 Samuel*. Ph.D. Dissertation. Matieland, South Africa: Stellenbosch University. 340 p. [in English].
39. *The of Bible quotations* (1989) Comp. by M. Manser. Wordsworth Editions 264 p. [in English].
40. Wulff Stefanie (2010). *Rethinking idiomaticity: A Usage-based approach*. N.Y, London: A&C Black. 256 p. [in English].

БІБЛІЙНІ ІДИОМИ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У ФРАЗОВІЙ ТРІАДІ

Анотація. Наша гіпотеза полягає в тому, що біблійна одиниця структурно і семантично неподільна і відповідає характеристикам ідіоми. Це припущення ґрунтується на критичному аналізі кожного складника запропонованої тріади в мовній системі та мовленні (пор. Воє. 2019). Так, (1) Термін «фраза» позначає

одне слово або декілька слів, що функціонують як одиниця в реченні. Первинне поняття – одне слово або більше – помилкове тому, що головне слово та ад'юнкт є обов'язковими складниками фрази.

(2) Твердження про те, що словосполучення – це будь-яка група слів, менша за речення, не є коректним, оскільки слова можуть бути також граматично оформленими за законами певної мови.

(3) Фраза – це група з двох або більше слів, що функціонують як значуща одиниця в середині речення чи пропозиції, хоча фраза зазвичай характеризується як граматична одиниця на рівні між словом і фразою (див. також Borsley 1996).

(4) Фраза – це синтаксична структура, яка містить одне або більше слів, але не містить ні підмета, ні присудка. Використання «одного слова» у визначенні робить це визначення також сумнівним.

Ми розуміємо, що ідіоми та фразеологічні одиниці мають певні відмінності, відповідно, необхідно запропонувати суперточний інструмент, щоб виокремити та забезпечити їх від перетворення в Інь та Янь, як своєрідні протилежності. Корпусний аналіз може надати нам функціональні характеристики, а частотність їхнього вживання може бути вирішальним чинником поділу ідіом і фразеологізмів, що далі можна перевірити в процесі дискурс-аналізу.

Наше припущення полягає в тому, що ідіоми є складником мовлення, соціальних діалектів, національних варіантів, професійного дискурсу. Еволюція одиниць: від вільної синтаксичної фрази через фіксоване синтаксичне словосполучення до ідіоми, спочатку професійно маркованої, а далі її поступове проникнення в стандартну літературну мову, де вона одержує статус фразеологічної одиниці. Соматичні ідіоми складають значну частину біблійних ідіом, їх можна порівняти з тими, що функціонують у різних реєстрах професійного дискурсу, для формування спільного фонду ідіом.

Ключові слова: фраза, ідіома, фразеологічна одиниця, стандарт, діалект, варіант, біблеїзм, соматизм.

© Михайленко В., 2020 р.

Валерій Михайленко – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та філології, завідувач кафедри. Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3763-7156/>

Valeriy Mykhaylenko – Doctor of Philology, Professor, Chair of the Department of Philology, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3763-7156/>

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕМИКИ XVI–XVII СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2-112'373.45'7:811.163.1] '15/16'

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).231–236

Осінчук Ю. Церковнослов'янізми як компоненти фраземіки XVI–XVII ст.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. На матеріалі різножанрових писемних текстів XVI–XVII ст., які увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та його унікальної лексичної Картотеки, що зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), досліджено функціонування та вживання церковнослов'янських стійких словосполучень у староукраїнській мові, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма. До аналізу залучено також й ті словосполучення та конструкції, у яких стрижневими компонентами виступає церковнослов'янська лексика.

Установлено, що деякі словосполучення можуть вступати в синонімічні та антонімічні відношення; декотрі вислови, зберігаючи відносну стабільність у семантиці, утворюють варіанти (фонетичні, словотвірні, синтаксичні); поодиноким фразеологізмам властива багатозначність (зокрема тим, що пов'язані з церковними обрядами, священнодіями та святами), образність і переносність значень. Виявлено, що проаналізовані стійкі словосполучення та фразеологізми різнотипні за будовою, здебільшого – це двокомпонентні іменниково-прикметникові словосполучення (спорадично існують інші лексико-граматичні моделі: «іменник + займенник», «дієслово + іменник»), значно менше спостерігаємо трикомпонентні утворення. З'ясовано, що деякі церковнослов'янські стійкі вирази з'явилися як семантичні кальки грецьких словосполучень.

Виділено мікрогрупу типових церковнослов'янських стійких словосполучень у різножанрових і різностильових українських пам'ятках староукраїнської мови, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма. Простежено системні зв'язки на фразеологічному рівні. Описано структуру фразеологічних одиниць.

У роботі використано такі методи: зіставний, описовий, порівняльно-історичний та метод етимологічного аналізу.

Стійкі вислови й фразеологізми, до складу яких входить церковнослов'янська лексика, широко функціонують у текстах релігійного, публіцистичного й ділового стилів, рідко – у художньому та науковому стилі, спорадично засвідчуємо їх у текстах літописів та хронік.

Ключові слова: пам'ятка, словосполучення, структура, текст, фразеологізм, церковнослов'янізм.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що важливим і основним об'єктом історичного мовознавства є писемні пам'ятки. Вагоме значення для дослідження саме староукраїнської доби мають різностильові й різножанрові тексти української мови XVI–XVII ст., що увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та до його лексичної Картотеки, які «фіксують неймовірну кількість фактів, що надто віддалені від сучасного дослідника, однак за ними можна розгледіти тогочасних людей з їхніми життєвими проблемами, уподобаннями, смаками і навіть мріями» [Дидик-Меуш 2018, с. 9].

Важливість цих пам'яток для мовознавчих досліджень полягає ще й у тому, що вони у найбільшій повноті відбивають народнорозмовні елементи (фонетику, граматику, лексику, фразеологію, синтаксис, словотвір) української мови XVI–XVII ст. Окрім цього, тексти досліджуваного часу репрезентують значний пласт різноманітних лексичних запозичень, зокрема церковнослов'янських, які активно функціонували не тільки в пам'ятках релігійного стилю, а й у писемних джерелах ділової мови, полемічної, художньої та перекладної літератури, наукового стилю, хронікально-літописної літератури тощо.

Аналіз досліджень. Останнім часом в українському мовознавстві спостерігаємо принагідні до-

слідження, присвячені проблемам історичної фразеології та вивченню фразеологізмів на матеріалі конкретних пам'яток української мови [Денисюк 2016; Івченко 2007; Павленко 2015; Суховій 2002; Черевко 2013 та ін.]. Проте й досі «бракує наукових робіт історичного плану, в яких на багатому мовному матеріалі було би проаналізовано особливості вживання фразеологічних одиниць із фразеологією споріднених мов» [Черевко 2013, с. 8–9], зокрема актуальним залишається вивчення фразеологізмів церковнослов'янського походження та різних за структурою словосполучень, до складу яких входять церковнослов'янізми на матеріалі українських рукописних і друківаних текстів XVI–XVII ст., які є величезним надбанням української культури та невіддільною спадщиною лексико-фразеологічної системи староукраїнської мови.

Мета статті – простежити функціонування та вживання стійких словосполучень і фразеологізмів, запозичених із церковнослов'янської мови в староукраїнську в «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» та в його унікальній лексичній Картотеці, яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). Окрім цього, до аналізу залучаємо й ті словосполучення та конструкції, у яких стрижневими компонентами виступає

церковнослов'янська лексика. **Завдання:** виділити мікрогрупу типових церковнослов'янських стійких словосполучень у різножанрових і різностильових українських пам'ятках староукраїнської мови, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма; простежити системні зв'язки на фразеологічному рівні; описати структуру фразеологічних одиниць.

У роботі використано такі **методи:** зіставний, описовий, порівняльно-історичний та метод етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Церковнослов'янська мова, що «виникла на основі старо-слов'янської мови під впливом живомовного середовища народів, які нею користувалися» [Німчук 2007, с. 814], упродовж багатьох років сприяла поповненню не лише лексичного, а й фразеологічного фонду української мови. У XVI–XVII ст. церковнослов'янські мови, що мали різні сфери поширення, стали важливою, значною і невіддільною складовою частини словника староукраїнського періоду.

Загальновідомо, що після прийняття християнства до українських перекладних й оригінальних світських писемних пам'яток увійшло багато різноструктурних фразеологізмів і словосполучень, пов'язаних зі сакральною й обрядовою сферою. Зауважмо, що у староукраїнський період церковнослов'янські фразеологізми та словосполучення із церковнослов'янською лексикою активно починають входити до текстів різних жанрів XVI–XVII ст.

Пам'ятки досліджуваного періоду репрезентують помітну частину цитат із Біблії, зокрема зі Святого Письма запозичено «крилаті вислови» – «окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від біблійного тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови – в узагальненому, переносному або образному значенні» [Коваль 2001, с. 8–9].

Із-поміж новозавітних стійких словосполучень, як-от тих, що пов'язані з текстами чотирьох Євангелістів (Матвій, Марко, Лука, Іван), у староукраїнській писемній мові XVI–XVII ст. виділяємо такі:

- *врата адова* 'ворожі сили', 'пекло'; за походженням – старослов'янська калька з гр. πύλαι ἄδου [Словарь, I, с. 220]: Филялетъ... боронить патрарховъ... напротивъ десписа сыноду Берестейского, который то показуеть, ижъ врата (адовы, то есть) непрятельские (силы) преогли (и звали) тую церков. Ант*. 911; котрѹю [црковъ] оуфѹндовалъ на камени вѹри истинной в' себѹ, такъ мѹцнѹ, ижъ... врата адова вдолѹти еи не мѹгѹтъ. Мог.Тр. 944 [Словник, V, с. 12]; на том камени церковъ мою збудую и врата адова не одолѹют еи. Перест. 54 [Картотека]; пор. у Святому Письмі*: *я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають* (Мт. 16:18).

Синонімом до словосполучення *врата адова* виступає словосполучення *пекельніє врата*, яке репрезентують пам'ятки проповідницького жанру із семантикою '(вхід до пекла) пекельні ворота': *внѹ [снѹ бжїй]...*, *пекел(л)ныє врата стерѹ*. Проп.р.

153 зв. [Словник, V, с. 12]. У поезії XVI–XVII ст. засвідчуємо антонімічну пару – *небеснаа врата* '(вільний доступ до неба) небесні ворота'; 'рай': *бысте ѹбили врага супостата да w(т)ворются ва(м) нбнаа врата*. ПДПИ 182, 101. [Словник, V, с. 12].

- *жизнь вѹчная* 'вічне загробне життя у Царстві Божому' (стсл. *жизнь вѹчная* відповідає гр. ζωήν αἰώνιον) [Словарь, I, с. 607]: *лѹпше тобѹ и(з)оучити... пса(л)ты(р)... //... и жи(з)нь вѹчнѹю полѹчити*. Виш.Кн. 224 зв.–225; *идѹтъ Прѹве(д)ницы вѹ жи(з)нь вѹчнѹю*. Перло 166 [Словник, IX, с. 163]; пор. у Святому Письмі: *один приступив до нього й каже: «Учителю! Що доброго маю чинити, щоб мати життя вічне?»* (Мт. 19:16).

Близькими за значенням до цього словосполучення у світських пам'ятках із богословською семантикою виступають церковнослов'янські словосполучки *жизнь безконечная* 'вічне загробне життя у Царстві Божому': *яко да готѹеть поко(и),... ижеже жизнь бе(з)конѹчнаа радо(ст) неизреченнаа*. Виш. Кн. 267 зв. [Словник, IX, с. 163] та *животъ вѹчный* 'життя в раю, вічне життя' (стсл. *животъ вѹчный* калька гр. εις ζωήν αἰώνιον) [Словарь, I, с. 603]: *если та дѹхъ тщеславїа наказанїа латиньского преборе(т)... живота вѹчнаго не наслѹдѹешѹ*. Виш. Кн. 203 зв. [Словник, IX, с. 156].

Із церковнослов'янським компонентом *жизнь* в полемічних творах фіксуємо словосполучення за моделлю 'іменник+займенник' – *жизнь сея* 'земне життя', що є антонімом до *жизнь вѹчная*: *погребеса w(т) славы нетлѹнно(и) и вѹчно(и) // жїзни нб(с)наго цр(с)тва, во жи(з)ни сеи, скоро ишезѹющеи*. Виш.Кн. 264 зв.–265; *Там смерть лютая и о той смерти в жизни сей старатися должны есмы, яко да не отпадем славы божия*. Виш.Кр.отв. 169 [Словник, IX, с. 163].

- *сынове брачныи* 'весільні гості' (стсл. *сынове брачныи* відповідає гр. υιοι του νυμφωνος) [Словарь, I, с. 143]: *егда ли имають снѹве брач'ны(и) плакати, донелѹ есть ис ними жени(х)* [Пересопницьке Єв., с. 45 зв.]; пор. у Святому Письмі: *Исус відповім їм: «Чи ж можуть постити весільні гості, доки жених з ними?»* (Мк. 2:19).

Тексти проповідницького жанру та богослужбові книги зі стрижневим церковнослов'янським *агнецъ* (стсл. *агньць* 'ягня') документують стійке словосполучення *агнецъ бжїй* (варіант *божїй агнецъ*), яке набуло переносного спеціального значення 'назва Христа' (див. у стсл. мові: *агньць бжїи* [Словарь, I, с. 14]); при Бжѹмъ Агн'ци, сто четырдесать и чтыри тїсачи стоалїи. Мог.Тр. 135 [Словник, I, с. 72]; *то е(ст) агнецъ бжїй которїй вѹ(з)ме(т) вши(с)кого свѹта грѹхы*. УЄ № 31, 103 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Тож наступного дня бачить він Ісуса, що йде до нього, та й каже: «Ось Агнецъ Божїй, який світу грїх забирає»* (Ів. 1: 29).

У матеріалах Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» засвідчуємо функціонування абстрактного церковнослов'янського *благодать* («благодать – це одне із найважливіших концептуальних понять у християнському вченні» [Войтів 2015, с. 31]), який часто виступає у ролі го-

ловного компонента у стійкому двочленному словосполученні – *благодать божия*, що вказує суто на теологічне значення ‘Божа благодать’ і походить із новозавітного біблійного тексту, зокрема з «Першого послання апостола Петра до Коринтян». Відзначимо, що назване словосполучення виявлено в різножанрових творах XVI–XVII ст. без територіальних обмежень: блг(д)ть и мл(с)ть бжиа. ЛСБ 39, 1 зв.; турки, узнавши тоє благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают. Виш.Зач. 218; мене Благодать Божія на томъ Свѣтъ задержить. ОЛ 16; ёсли бы... в¹ грѣхи впѣлъ, абы покааніе(м)... здравіа пе(р)во(г) то ёсть блгодати Бжїа достѣпи(л). О тайн. 6.; Іусифе блг(д)тїю Бжїєю, zostавши въ с(т) Великой и Чѣдотво(р)ной Лѣврѣ. МКСВ 347 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Благодаттю Божою я є те, що є, а благодать його в мені не була марна; бо ж я працював більше всіх їх, та не я, але благодать Божя, що зо мною* (1 Кор.15:10).

Із «Книги псалмів» походить вислів *хлѣбъ ангельскій* ‘манна’, що за біблійним вченням позначав їжу, яку Бог послав ізраїльтянам, коли вони вийшли з Єгипту: оный нарѣ(д)... хлѣбъ а(н)глѣскы(и) ѣдѣчи прѣси(л) о мѣсо. Кл.Остр. 215 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Хлібом ангельським живились люди* (Пс 77: 25) [З вірою, с. 459].

Як бачимо, проаналізовані стійкі вислови – це здебільшого двочленні конструкції, для яких характерна лексико-семантична модель: «іменник + прикметник».

Матеріали пам’яток XVI–XVII ст. засвідчують й інші за структуру (моделлю) фразеологічні одиниці біблійного походження; зокрема зі семантикою ‘демонструвати, виявляти силу’ в текстах релігійного та ділового стилів виявляємо словосполучення *възносити в висоту рога* та варіант *рога возносити*. Не възносїте в¹ высоту рога вашего. Проп.р. 165 зв.; абы вра(г)..., рога не во(з)носи(л) и не глѣлъ на бѣа неправдѣ. ЛСБ 213; Унѣя... абы... въ той же Русѣ никогда... своихъ роговъ не возносила. АЮЗР II, 73 [Словник, IV, 184]. Зауважмо, що церковнослов’янським *рогъ*, успадкований староукраїнською писемно-літературною мовою зі старослов’янської, що відповідає гр. *кѣрас*, окрім свого прямого значення ‘ріг’, ще у найдавніших старослов’янських перекладних канонічних текстах розвинув переносне – ‘сила, могутність’ [Старославянський словарь, с. 583]. Аналізований фразеологічний зворот виявляємо у старозавітній «Першій книзі Самуїла»: *Серце мое у Господі радїє, мій ріг піднявся вгору в моїм Бозі* (1 Сам. 2:1).

Серед дієслівних фразеологічних одиниць, у складі яких є церковнослов’янський компонент, із богословсько-абстрактною семантикою ‘ожити’ виділяємо фразеологізм *воскреснути из мертвыхъ* ‘ожити’: Воскрѣсь Хс̄ из мертвы(х) всѣм¹ живо(т) даровѣлъ. Волк. 24 зв. [Словник, IV, с. 241]. Це словосполучення запозичено з Євангельського тексту від Марка: *І вони зберегли в собі це слово, питаючи один одного, що воно означає «воскреснути з мертвих»* (Мр. 9:10).

Окрім перерахованих стійких висловів, у релігійно-богословських, у полемічних і в художніх текстах фіксуємо й такі, які сформувалися на матеріалах біблійних притч, легенд, образів тощо. Окремі словосполучення утворювалися як неологізми у творчості деяких письменників, зокрема І. Вишенського, наприклад:

- *блудный сынъ, сынъ блудный*: w(т)дали-лимыса w(т) ба w(т)ца своего... іако блу(д)ный сн̄ь. УС № 31, 4; Бачишь ли до іакого оубо(з)ства привело того то сн̄а блу(д)ного. Проп.р. 290 зв. [Картотека];

- *дерево грѣху* ‘райське дерево із забороненими плодами’: унѣаты зъ латынниками зовутся святая згода, а мы зась ее называемъ отступленіє розуму прирѣожного, такъ же вѣры ихъ и церкви дерево грѣху, овоць беззаконства, потрава зъ трутизноу. Кир.Н. 18 [Словник, VIII, с. 202];

- *дерево разумное, разумное дерево* ‘райське дерево пізнання добра і зла’: Дерево зовомое разумное, философия, не поганскаго учителя Аристотеля, але православныхъ, Петра и Павла. Виш.Зач. 203; Ту естъ посредѣ насажденно духомъ святымъ жизни вѣчной разумное дерево. Виш.Кр.отв. 168 [Словник, VIII, с. 203];

- *дерево райское* ‘райське дерево із забороненими плодами’: чомѣ имъ тѣє двѣри затворѣте, чомѣ и(х) w(т) дрѣва... райского w(т)гонѣте. Отп. КО 26 [Словник, VIII, с. 203];

- *земля обѣтованная* ‘земля обітована’: Жидѣве... приведѣни бѣли до зе(м)лѣ обѣтова(н)ной. УС № 29519, 42 зв. [Словник, XI, с. 227].

Широкі жанрові рамки використання – діловодство, релігійна, художня, публіцистична і наукова література, хроніки – у писемній українській мові XVI–XVII ст. та без територіального обмеження мали також словосполучення різних лексико-граматичних моделей, які пов’язані з церковними богослужіннями, обрядами, священнодіями, із церковними святами, постами тощо, напр.:

- *врата царские* ‘(середні двері в церковному іконостасі) царські врата’: над враты царскими образы. АрхЮЗР I/VI, 288; гро(м)... всѣ іконы новопоставленые и ца(р)ские врата пошпети(л). ЛСБ 1052, 4 зв. [Словник, V, с. 12]. До названого вислову фіксуємо синонімну пару *красныє врата* ‘царські врата’: Петръ сь іванномъ въ цркви ѣ красны(х) вратъ хромѣго... ісцелили. Крон. 21 зв. [Словник, V, с. 12];

- *всенощное бденіє* ‘(церковна служба протягом всієї ночі) всеношна’: Бденіє: Тбестъ пре(з)цѣлѣю нѣчь чѣтьє... а вѣдлѣ(г) чинѣ црковного назывѣ(т)са, всенощное бденіє. ЛБ 172 [Словник, II, с. 33];

- *жертва безъкровная, безкровная жертва* ‘(хліб і вино, які символізують тіло і кров Ісуса Христа) безкровна жертва’: называемъ в литургии святой тую светую (службу) – жертвою безкровною. Ант. 747; до великой церкви Василій царь вшоль, абы ся безкровной жертвы причастиль. Коп. Пал. 728 [Словник, IX, с. 146];

- *божественный даръ, божественныа дары*

‘(причастя) дар, дари’: кто... прїймоує(т) бѣж(с) вѣннѣй даръ ѡ(т) сщ҃енника. Кн. О лат. 122 зв.; в немъ бо са показали бж҃(с)твѣнныя дары. См.В. 7 зв. [Словник, VII, с. 180];

• *возведение на священство* ‘висвячення на священство, введення в сан священослужителя’: папо римский,... причастие тѣла христово,... вѣнчание, погреб, возведение на священство,... и праздники пременил. Виш.Кн. 140 [Словник, IV, с. 167];

• *воскресение господне* ‘(назва церковного свята) Великдень’: свщ҃еннику... своему маю(т)... копу грошы(и) давати за поминание прѣставлшы(х) ся... золоты(и) на воскресение г(с)дне. ЛСБ 369 [Словник, IV, с. 240];

• *воздвижение Честнаго Креста* ‘(назва церковного свята) Воздвиження Чесного Хреста’: на во(з)движение ч(с)тнаго кр(с)та свѣта... пере(д) нами ста(л). ЛНБ 4, 1136, 25, 1 зв. [Словник, IV, с. 173].

У досліджуваних пам’ятках спостерігаємо процес переходу деяких церковнослов’янізмів із прямим значенням до розряду образних, які, поєднуючись з іншими компонентами в тому чи іншому словосполученні, функціонували як перифрази; наприклад, *безплотныя силы* ‘ангели’: *взирайс...* кь єдиномъ... нб(с)номъ цр҃ѣ, и стоашы(м) ѡкрестъ егѡ безплотнымъ силамъ. Жел.П. 4 [Картотека]; *телесный кивоть* ‘Богородиця’: иди ко преч(с)тои ложьници. моего пороженя. и говори разоумно во оуши телесного кивота. Чет. 159 зв. [Словник, XIV, с. 100]; *нова благодать* ‘Новий Завіт’: а то для тогѡ, ижъ на поданю Стыхъ ап(с)лѡвъ, и оужива(н)ю давномъ не толкѡ в’ нѡвой блг(д)ти але и в’ старомъ Закоњѡ... тогѡ стый звѣчай оуфндованъ естъ оумѡцнень. Коп.Ом. 157 [Словник, II, с. 98]; *каменіе живое* ‘божі слуги, віруючі’: И напро(д)мѣсто тоє стѡе залжили, А сами са за фндрѡмента егѡ положили... ѡкѡ каменіе живѡе многѡцѣннѡе Перло 48 зв. [Словник, XIV, с. 27].

Аналіз фразеологічного матеріалу дає підстави твердити, що деяким стійким словосполученням властива полісемія [Черевко 2013, с. 39]; напр.: *из мертвыхъ встаніе* 1) ‘воскресіння’: Прислухай же(с) и(з) пр(о)рко(в)... ѡко... прорекли... ѡ три(д)невно(м) его, и(з) мртвы(х) встанію. УЄ № 29519, 42; 2) ‘Великдень’: Ляментъ... на днѣ ѡрочы(с)та(г) свѣта з ме(р)твы(х) во(с)таниа. Лям. о приг. 1 [Словник, IV, с. 245]; *воскресение христово* 1) ‘Ве-

ликдень’: на воскресение хѡ болого великое было. Остр.Л. 130; 2) ‘назва церкви, побудованої на честь воскресіння Христа’: дети мои маю(т) дати... на церкѡв соборнѡю свѡтого тридневного воскресения Христова... десѡт коп грошей. АС IV, 563 [Словник, IV, с. 240].

Пам’ятки ділового, релігійного та публіцистичного стилів XVI–XVII ст. часто документують своєрідні шанобливі формули-звертання до членів братств, до духовних осіб, до структури яких входять церковнослов’янізми: *братолюбіе ваше, ваше братолюбіе*: Братолюбію вашомъ всѣ(х) блгѣ ѡ(т) гда бѡ. ЛСБ 493 1; *Всімь...* братиямъ такъ же и вашему братолюбію молитвы мои пилю залицаю. КМПМ I, дод. 275 [Словник, III, с. 61]; *ваше братолюбство*: зѣло похвалихо(м) бѣа и радѣ(м)са, и дакує(м) вашему вѣрному братолюбству. ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1 [Словник, III, с. 62]; *ваше благочестіе*: Ваше блгочестіе гды тѣе рѣчи пилю пре(д)оумъ свѡй ставити бѣдетє. Мог.Тр. 911 [Словник, II, с. 108]; *священная глава* ‘форма звертання до духовного зверхника (папи, патріарха)’: Нехайже ган’бѣ ѡ(т)несѣть, нехайса запалають, ѡ сщ҃ен’наа главо, котрыи оупадкѣ церкви шѣкають. Просф. 66 [Словник, VI, с. 212].

Висновки. Досліджувані писемні пам’ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують найбільш повний пласт церковнослов’янізмів, значна частина яких є компонентами стійких словосполучень і фразеологізмів. Аналізуючи різні лексико-граматичні моделі церковнослов’янізмів висловів, зокрема ті, що об’єднані біблійно-обрядовою тематикою та образами зі Святого Письма, слід відзначити наступне: деяким фразеологічним одиницям властиво вступати в синонімічні та антонімічні відношення; чимало словосполучень, зберігаючи відносно стабільність у семантиці, утворює варіанти (фонетичні, словотвірні, синтаксичні); поодиноким богослужбово-обрядовим фразеологізмам властива полісемія, образність і переносність значень. Схарактеризовані фразеологічні одиниці різнотипні за будовою, здебільшого – це двокомпонентні іменниково-прикметникові словосполучення, значно менше спостерігаємо трикомпонентні утворення. Стійкі вирази й фразеологізми, до складу яких входить церковнослов’янізмівська лексика, широко функціонують у текстах релігійного, публіцистичного й ділового стилів, рідко – у художньому та науковому стилі, спорадично засвідчуємо їх у текстах літописів та хронік.

ПРИМІТКИ

* Умовні скорочення цитованих джерел див.: *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. Список використаних джерел.* Львів, 1994. 329 с.

**Цитати із Святого Письма подаємо за: *Святе Письмо Старого та Нового Завіту, повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами.* (Переклад тексту о. Іван Хоменко) Рим, 1963.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтів Г. Семантичний компонент *благодать* у значеннєвій структурі абстрактних іменників української мови XVI – першої половини XVII ст. *Писемні пам’ятки: текст і контекст* / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2015. С. 30–40.

2. Денисюк В.В. Репрезентація парадигми обману у фразеології української мови XVI–XVIII ст. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди* / Гол. ред. К.Ю. Голобородько. Харків, 2016. Вип. 41. С. 110–116.
3. Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів, 2018. 688 с.
4. З вірою – З вірою і любов'ю. Молитовник православної родини з Псалтирем. Харків–Київ–Львів: «Святогорець», 2007. 573 с.
5. Івченко А. Українська книжна фразеологія XVI–XVII ст. у дзеркалі народного мовлення. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць*. Львів, 2007. Вип. 5. С. 173–180.
6. Картотека – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
7. Коваль А.П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
8. Німчук В.В. Церковнослов'янська мова. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. та ін. Видання третє. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 814–816.
9. Павленко Л. Мовні особливості «Ляменту по отцю Іоанні Василевичу» 1628 року». *Лінгвостилістичні студії: Науковий журнал*. Луцьк, 2015. Вип. 3. С. 142–148.
10. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик. Київ, 2001. 670 с.
11. Словарь – Словарь старославянского языка. Репр. изд. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. Т. I–IV.
12. Словник – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д. Гринчишин; М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершено).
13. Старославянский словарь – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Ред.: Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой. Москва: Русский язык, 1990. 842 с.
14. Суховій О.О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 19 с.
15. Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль: монографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 236 с.

REFERENCES

1. Voitiv H. (2015) Semantychnyi komponent *blahodat* u znachennievii strukturi abstraktnykh imennykh ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [The semantic component of *grace* in the semantic structure of abstract nouns of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. *Pysemni pamiatky: tekst i kontekst* / Vidp. red. H. Dydik-Meush. Lviv. S. 30–40 [in Ukrainian].
2. Denysiuk V.V. (2016) Rezentatsiia paradyhmy obmanu u frazeolohii ukrainskoi movy XVI–XVIII st. [Representation of the paradigm of deception in the phraseology of the Ukrainian language of the 16th–18th centuries]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody* / Hol. red. K.Yu. Holoborodko. Kharkiv. Vyp. 41. S. 110–116 [in Ukrainian].
3. Dydik-Meush H. (2018) Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk [Combinatorics in the Ukrainian Language of the 16th–18th centuries: theory, practice, dictionary]: monohrafiia. Lviv. 688 s. [in Ukrainian].
4. Z viroiui – Z viroiui i liuboviu [With faith and love]. *Molytovnyk pravoslavnoi rodyny z Psaltyrem* (2007). Kharkiv–Kyiv–Lviv: «Sviatohorets». 573 s. [in Ukrainian].
5. Ivchenko A. (2007) Ukrainska knyzhna frazeolohiia XVI–XVII st. u dzerkali narodnoho movlennia [Ukrainian literary phraseology of the 16th–17th centuries in the mirror of popular speech]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: Zbirnyk naukovykh prats*. Lviv. Vyp. 5. S. 173–180 [in Ukrainian].
6. Kartoteka – Kartoteka «Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.» [Card index «Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th century»]. Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv) [in Ukrainian].
7. Koval A.P. (2001) Spochatku bulo Slovo: krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [First there was the Word: Winged expressions of biblical origin in the Ukrainian Language]. Kyiv: Lybid. 312 s. [in Ukrainian].
8. Nimchuk V.V. (2007) Tserkovnoslovianska mova [Church Slavonic Language]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* / Redkol.: Rusanivskiy V. M. (spivholova), Taranenko O.O. ta in. Vydannia tretie. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. S. 814–816 [in Ukrainian].
9. Pavlenko L. (2015) Movni osoblyvosti «Liamentu po ottsu Ioanni Vasylevychu» 1628 roku» [Linguistic features of «Lament for Father Ivan Vasilyevich» of 1628»]. *Linhvostylistychni studii: Naukovyi zhurnal*. Lutsk. Vyp. 3. S. 142–148 [in Ukrainian].
10. Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561 (2001) [Peresopnytsia Gospel 1556–1561]: Doslidzhennia. Transliterovanyi tekst. Slovpokazhchyk. Kyiv. 670 s. [in Ukrainian].

11. Slovar – Slovar staroslavjanskogoazyzyka (2006) [Dictionary of the Old Slavonic Language]. Repr. yzd. Sankt-Peterburh: Yzd-vo Sankt-Peterburhskoho unyversyteta. T. I–IV [in Russian].
12. Slovnyk – Slovnyk ukraïnskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1994–2017) [Dictionary of the Ukrainian Language 16th – the first half of the 17th century] / Vidp. red.: D. Hrynchyshyn; M. Chikalo. Lviv. Vyp. 1–17 (vydannia ne zavershene) [in Ukrainian].
13. Staroslavjanskyi slovar – Staroslavjanskyi slovar (po rukopysiam X–XI vekov) (1990) [Old Slavonic Dictionary (based on manuscripts of the 10th–11th centuries)] / Red.: R. Tseitlyn, R. Vecherky y E. Blahovoi. Moskva: Russkyi yazyk. 842 s. [in Russian].
14. Sukhovii O.O. (2002) Frazеологія oratorsko-propovidnytskoi prozy Varlaama Yasynskoho [Phraseology of oratorical and preaching prose by Barlaam Yasynsky]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Kyivskyi natsionalnyi unyversytet im. T. Shevchenka. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
15. Cherevko I. (2013) Frazеологія pamiatok ukraïnskoi movy XVI–XVII st. [Phraseology of memos of the Ukrainian Language of the 16th–17th centuries: semantics, structure, style]: semantyka, struktura, styl: monohrafiia. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukraïny. 236 s. [in Ukrainian].

CHURCH SLAVONICS AS COMPONENTS PHRASEMICS OF 16th–17th CENTURIES

Abstract. The article based on the material of the multi-genre and multi-style Ukrainian written memos of the 16th–17th centuries, which came to source from «Dictionary of the Ukrainian language of 16th – first half of 17th centuries» and its lexical card files that are stored in the Department of the Ukrainian language Institute of Ukrainian studies named after I. Krypyakevych (Lviv), studies the functioning and use of collocations and idioms borrowed from the Church Slavonic Language in Ukrainian that are associated with biblical and God ritual themes and images from Scripture. The analysis also focused on those phrases and constructions in which the core components acts of the Church Slavonic Language.

It has been established that certain phrases can be synonymous and antonymic; some phraseological units, while maintaining relative stability in semantics, form variants (phonetic, word-forming, syntactic); polysemy (such as those associated with church ordinances, sacred actions, and holidays), imagery, and portability of meaning are distinctive phrases. It is revealed that the considered stable phrases and phraseologisms are different in structure, mostly - they are two-component noun-adjective phrases (sporadically there are other lexical-grammatical models: «noun + pronoun», «verb + noun» formation. It has been determined that some Church Slavonic stable phrases emerged as semantic traces to Greek utterances.

A microgroup of typical Church Slavonic stable phrases in various genres and styles of Ukrainian memos of the Old Ukrainian language, which are connected with biblical and liturgical themes and with images from the Holy Scriptures, has been identified. Systemic connections at the phraseological level are traced. The structure of phraseological units is described.

The following methods are used in the work: comparative, descriptive, comparative-historical and etymological analysis method.

Expressions and phraseological units, which include Church Slavonic vocabulary, widely functioning in the written memos of religious, journalistic and business styles, at least – in the artistic and scientific style, they sporadically attested in texts of the Chronicles of the period.

Keywords: memo, phrase, structure, text, idiom, Church Slavonic.

© Осінчук Ю., 2020 р.

Юрій Осінчук – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, НАНУ, Львів; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

Yuriy Osinchuk – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department of the I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies, NASU, Lviv; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

THE ORIGIN AND MEANING OF ENGLISH ANIMALISTIC IDIOMS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.111'373.72

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).237–244

Положин І. The origin and meaning of English animalistic idioms; кількість бібліографічних джерел – 16; мова англійська.

Abstract. The article deals with the origin and meaning of English animalistic idioms. The author proposes the definition to the concept of idiom as a sequence of words with special integral meaning that differs from the sense of its constituents. This meaning cannot be deduced from the semantic components of words, constituting the idiom. A number of varieties of idiomatic phrases are given in the article. A contextological approach to the definition of their meaning is substantiated.

The topicality of the study theme. As animalistic idioms were not the subject-matter of a separate investigation, that is so far one does not know which concrete names of living creatures actively participate in forming idioms, the contents of the article are concentrated on filling this gap.

The empirical material under study. For obtaining as precise data as possible 100 most frequently used idioms, enclosing a great number of living creature names regardless of their space displacement, have been analyzed. Each of the idioms under consideration is accompanied with a definition and short excursus into the history of its origin.

The aim of writing the article is obtaining and making more precise semantic information about each of the animalistic idioms that make up dictionary entries.

The following **modern methods** of linguistic investigation have been applied: phraseological identification, the description and analysis of dictionary definitions with selective references to lexicographic and literary sources, which give meaning variants of some animalistic idioms.

The results of the given study convincingly prove the availability of keen interest, exhibited by the English ethnos, to the upper appearance, way of life and typical behavior of living creatures, the names of which entailed the formation of animalistic idioms. Categorization of the idioms under investigation has also been proposed that is based on the ability of a certain name of a living creature to form one or more animalistic idioms, that is, to reveal its phraseological potency.

The subject-matter of further study may be a comparative aspect of animalistic idiomaticity in closely and distantly related languages.

Keywords: idiom, animalistic, phraseological potency, set phrase, phrasing, locution.

Problem statement. According to the current linguistic opinion an idiom is a group of words that has a special meaning that is different from its separate words, e. g., *'under the weather'* is an idiomatic phrase meaning *'ill'* [Longman Dictionary 2003, p. 305]. In other words, idiomatic phrases refer to the combination of two or more words that have a particular meaning that cannot be guessed from the senses of each isolated word, e. g., *'full of beans'* is an idiom which means *'lively and energetic'* [Longman Language 2002, p. 1376]. Hence, idioms include expressions, (set) phrases, phrasings, locutions, clichés, e. g., the term *'red herring'* is an idiom, meaning *'false trail'*. It is used of something that is neither red nor a herring, but *a side issue to divert attention from the main question* [Laurence Urdang 1995, p. 244].

Analysis of the previous research. Besides that, idiomatic phrases are fixed expressions, whose meaning is not immediately obvious from individual words they consist of. The above mentioned examples testify to the fact, that an idiom as a form of expression peculiar to a language and approved by its usage often has a different grammatical or logical signification. Therefore it is a combination of words with a special meaning that cannot be inferred from its separate parts, being the most recalcitrant to translation and causing conspicuous difficulties to foreign learners [Speake 2000, preface].

There are the following varieties of idiomatic phrases in English: clause, noun phrase, verb phrase,

prepositional phrase, adverbial phrase and adjectival phrase. An idiom may also include: expression, word group, collocation, locution, idiom, idiomatic expression, collocation, catch, phrase, adage, maxim, axiom, proverb, motto, slogan, saying, sawder, colloquialism, cliché, platitude, commonplace [Speake 2000, p. 388]. The best way to obtain an adequate idea about them is through applying contextual analysis [see: Amosova 2010].

The **relevance** of the present article is to fill in the gap of knowledge concerning the meaning of animalistic idioms in Modern English and give a brief information of their origin.

Research aim and objectives. One of the **main aims** in writing article is to give the as much interesting background material as possible on the constituents of animalistic idioms together with the stories associated with them.

Some of these stories may appear incredible but the truth is, after all, stranger than fiction. Therefore the **innovation** of the article is in demonstrating an embodiment of mere animal propensities in English idiom formations.

Methods and methodology. The **methods** of phraseological identification, description and analysis of dictionary definitions have been used in learning the origin as well as specification of meaning of 100 most frequently used English animalistic idioms [see: Кунин 10, c. 35–42].

The **subject-matter** of the article is dwelling upon animalistic idioms from the point of view of their origin and meaning as fixed up in different dictionary definitions [see: Porov, Balla 2005; Neil 1983; Mc Carthy Michael, O'Dell Felicity 2003; The Compact Edition 1971].

An albatross around one's neck refers to the guilt one has to bear for a long time for something he/she has done wrong.

Material description. According to nautical superstition, it was considered unlucky to kill albatrosses as these birds were believed to embody the souls of departed mariners. Coleridge's well-known poem *The Ancient Mariner*, first published in 1798, tells the story of a sailor who kills an albatross. When this brings bad luck to his ship, the dead bird is hung round his neck by his shipmates as a sign of his guilt. Although he repents and is eventually forgiven, his conscience continues to distress him. The albatross remains with him in spirit, his guilt weighs heavily on him, like a lead weight around his neck, even though he goes from land to land warning others against a cruelty of killing God's creatures;

All his geese are swans. Ordinary people and things as well as events, he or she has to do with, are regarded as remarkable. The goose (at all events when domesticated) is a bird lacking outstanding appearance; the swan (at all events when in water) is the most graceful of birds. The idiom is recorded as far back as in Burton's *Anatomy of Melancholy* (1621);

to beard the lion (or a person) – resolutely approach a person, especially a superior, with a demand. The origin of the use of the verb 'to beard' with the meaning of 'defy', 'openly oppose' is obscure;

to beat (or flog) a dead horse – pursue an argument (especially a destructive one) when the matter is settled and there is nothing more to discuss. The allusion seems to be to a person who, when his horse falls down, continues to beat it not realizing it is dead and that nothing more is to be got out of it;

an eager beaver is used to describe anyone who is exceptionally keen and industrious, or who volunteers to undertake all manners of jobs. Beavers are among the most intelligent and hard working of animals as well as being remarkable 'engineers' to build dams, houses, canals, and cut down trees. Standing on their hind legs, they are able to reach up and gnaw round and round the trunk of a tree with their sharp incisor teeth until the tree, is ready to fall. Then they set to work lopping off the branches and cutting the trunk into conveniently sized lengths which they can drag into the water to build a dam. They do this by anchoring the trunks across the stream and then building up alternate layers of mud, stones and timber until a dam is high enough. The dam not only serves to ensure sufficient water in which to transport the logs, but also as a protection to secure the house (known as their 'lodge' and food store from predators. The lodge is made in the same way as the dam with wood, mud and stones and has two underwater passages and doorways leading to a conveniently sized main accommodation room and second area which serves as the food store or larder;

to have a bee in one's bonnet, a busy bee. *Queen bee, the bee's knees, to make a beeline.* As the honey-bee has always been important to man, it is not surprising that it should be the subject of many everyday phrases and expressions. The effect of having a stinging bee trapped under one's bonnet, or hat can well be imagined. *To have a bee in one's bonnet* is to be crazed or obsessed with some idea or subject which fully occupies the mind so that one cannot stop thinking or talking about it. Of course, these ideas may seem quite irrational to others;

Honey-bees are incredible insects. Those in the colony of a domestic hive work hard for the benefit of the entire colony, numbering around 60,000. The hive itself, with its honeycomb structure, is a masterpiece of architecture. The work in building, maintaining and using it, gathering nectar, pollinating flowers and making honey and wax calls for the maximum effort in the shortest possible time. Hence the idioms '*as busy as a bee*' and '*a busy bee*' describe extremely active persons;

On Royal Air Force Stations the chief WAAF (now the WRAF) is called the *QUEEN BEE* by all male and female personnel – the phrase originating during World War II.

The origin of the phrase '*the bee's knees*' is obscure but probably connected with the fact they have pollen containers on their legs. For, when they seek the nectar in flowers, pollen rubs off on their bodies. To remove it, they clean it off with their legs for storage in special pollen baskets, which are located on the outside surface of their rear legs, ready to be carried back to the hive. The process of removal involves much bending of the knees and is carried out with great precision – it is possible that the expression came about as a result of this. 'The bee's knees' is not generally a description of one person by another, but is used to describe someone who considers himself to be 'the bee's knees' because they are so clever.

Anyone who *makes a beeline* for something is acting like a bee in going in a straight line towards something (the hive) or whatever they are intent on reaching. The bees are the real 'bee's knees' because their expertise in navigation, when going from one point to another, makes use of the sun and the pattern of light in the sky, and built-in corrections allowing for the movement of the sun, enable them to keep heading in the right direction. Then, a *bee line* is literally 'a direct, straight, shortest line between two places'. Figuratively, in conversation, dissension, etc.: 'immediate, direct, approach to, or raising of a point';

to bell the cat is to a risk and face danger for the common good. The phrase arose from the fable in which some mice got together and suggested that a bell should be put round a cat's neck so that they would have prior warning of danger when it approached. Although, all the mice agreed that it was a good idea, none had the courage to do it himself, though it would be for the benefit of them all;

a big bug – 'a person of importance'. It is connected etymologically with not 'bug', being the same as 'bogy', which now survives otherwise in 'bugbear';
a bird of passage – 'a person who is at a given

place, or in a given country, only temporarily; or a person who is constantly moving about without a settled home'. The allusion is to migratory birds;

a black sheep – 'the one worthless member, the bad lot of a family or, sometimes, of a group of people; or in a still more general application, a worthless person'. A flock of sheep sometimes includes one with a black fleece. From this comes the sense in the figurative phrase that the person concerned is an exception. The idea of his or her being worthless may be connected with the fact that a sheep with black fleece is less valuable than those with white fleeces; but perhaps it may come from a sort of play on the word 'black', which is often used in the sense of morally bad, e. g.: 'a black crime', 'a black record', 'black ingratitude';

to cast pearls before swine – 'do things for people, or give or offer them things (especially in the sphere of sentiment, affection, the arts), that they are incapable of appreciating. The phrase comes from the Bible;

to cast sheep's eyes – cast amorous glances of a half-furtive sort. A sheep generally looks sideways. The phrase has also the implication of awkwardness, shyness, embarrassment, that 'sheepishness' and 'sheepish' bear;

a cat has nine lives. The ancient Egyptians tamed cats more than 3,000 years ago and treated them as members of their families. When a pet cat died they embalmed it before burial and the family went into mourning. To kill a cat was a crime punishable by death. With such care and protection bestowed on them, cats were unlikely to die prematurely and their natural instincts for survival in situations where most other animals would perish brought about the belief that they had nine lives;

a cat's paw – a person used as 'a tool' by another. The allusion is to a fable about a money that wished to get some chestnuts from the fire without burning itself, and used the paw of a cat;

to let the cat out of the bag – divulge a secret especially inadvertently. Country folk going to market would sometimes put a cat in a bag (or poke) that they pretended held a sucking-pig, hoping to impose this on a greenhorn who would buy it without examination; but if the intending buyer opened the bag, the trick was disclosed;

to rain cats and dogs – rain heavily. Cats and dogs, notorious for their hostility to one another – scratching and biting, hissing and growling, create an uproar that becomes a metaphor for a heavy downpour of rain. The first recorded use of the expression goes back two hundred years;

to see how the cat jumps – wait until one finds what happens in connection with some matter before making a decision what course to take. The expression is often used with reference to a politician refusing to commit himself to the formation of his policy until public opinion has declared itself. It is not much more than a hundred years old;

sick as a cat; sick as a dog – extremely sick. In these similes 'sick' means 'vomiting'. The dog and cat, being our chief animal friends, are the two animals whose behavior is most familiar to us, but there are no grounds for imagining that they are more violently sick

than other animals. (There is a verb 'cat' used colloquially to mean 'vomit');

to grin like Cheshire cat. The phrase was popular long before Lewis Carroll's Alice encountered the cat in Wonderland, which vanished slowly until all she could see was its grin.

'Cheshire' comes into the saying because the English country's cheeses were once marked with the head of a cat. But the meaning of the saying has nothing to do with the story of Alice, or with a cheese as the 'cat' was a man and the original saying was 'grin like a Cheshire Catering'. This was the name of one of Richard III's forest rangers, 500 years ago, who was a skilled swordsman and not only a terrifying individual for poachers and others to come across, but also a man with a huge, hideous grin. During subsequent years catering became shortened to 'cat' and continued to be used in everyday speech;

a cock and bull story is a long rambling tale which is incredible that few are prepared to believe it. The origin of the phrase is thought by some to come from the old fables in which cocks, bulls and other animals conversed in human language. But another suggestion is that it has been handed down from the old coaching days, when gossip and stories heard in one inn, the Cock, and were retold in another nearby inn, the Bull, and exaggerated in the process;

cock of the walk – head, chief, an important person. 'Walk' is a name given to the enclosure in which poultry is allowed to run freely;

to live like fighting cocks – have ample and excellent food. In the days of cock-fighting (made illegal in 1849) the fighting cock were highly fed to make them more pugnacious and strong;

as bald as a coot = Crazy as a coot. The common coot has a white bill which extends to form conspicuous white plate on the forehead, which has given it the name of 'bald coot'. The phrase of the 15 th century origin, arose from a bald-headed appearance which is particularly prominent against its sooty black plumage.

Coots are shy birds normally preferring quiet ponds and more isolated areas, but in winter they can often be seen in large numbers on lakes, reservoirs and estuaries. They tend to squabble and fly at one another for no apparent reason which accounts for the other phrase 'as crazy as a coot', used to describe anyone who behaves in an odd and erratic manner;

when the cows come home – 'never'. It is not a fact that cows, when the time comes for them to be milked, fail of their own accord to return from their grazing ground; but they meander extremely slowly to the milking shed, and, even when driven, they will not let themselves to be hurried;

to count one's chickens before they are hatched. With overconfidence make plans depending on events that may not happen. The elusion is to a fable by Aesop of a market woman who said she would sell her eggs, buy a goose, grow rich, then buy a cow, and so on; but in her excitement she kicked over her basket, and all her eggs were broken;

crocodile tears – hypocritical tears or hypocritical show of grief. The origin of the phrase was the fab-

ulous belief that the crocodile wept in order to allure, or while devouring its victims. Bacon wrote satirically of the wisdom of the crocodiles that shed tears when they would devour;

to cut the cackle and come to the horses. Shorten the general talk about the situation, and deal with the heart of the matter. 'Cackle' (or 'cackling') is noise made by a hen, especially after laying an egg. For 'cut' here compare 'cut down', 'cut short'. The expression comes from impatient horse-buyers at market and means 'Don't trouble about such comparative trivialities as cattle. Sell the horses first';

dark horse – a person whose capabilities are unknown, and whose future career cannot be surmised. The term is from horse racing, for a horse about whose racing capabilities little or nothing is known. 'Dark' refers not to a horse with dark hair, but to people being 'in the dark' about it;

as dead as a dodo – means something which is dead, extinct, or long out of fashion. The dodo was a large flightless bird, which became extinct in the 1680s;

a dog in the manger – a churlish person, though he does not want, or is unable to have something or prevents its being had by others. The phrase comes from Aesop's fable of the dog that, though it had no use for the hay in the manger, growled at the horses and would not let them eat it;

a dog's life – a wretched unpleasant existence, especially one that is harassed by over-work, ill treatment or poverty;

dog days – the hottest days of the year, during the month of July and first half August;

in the doghouse. When dogs misbehaved themselves they were traditionally relegated to their kennel outside the house. Anyone who finds himself 'in the doghouse' today is similarly in disgrace. The saying is usually applied to a husband who has upset his wife in some way by doing, or not doing something;

dog does not eat dog. A person ought not to attack, try to injure, try to make profit out of a person of his own set: e. g., one in the same occupation, with the same interests, working in the same cause/ Thus, a doctor does not charge a fee to another doctor;

dog-tired – extremely tired. When a dog comes in tired it flops down as if dead;

to go to the dogs – to take to bad courses with bad companions; lead an irregular life that will end in ruin;

let sleeping dogs lie. Do not disturb a state of affairs with potentialities of harm at present door-mat, lest action may precipitate trouble;

a cat and dog life – a relation between two people, of constant bickering and quarrelling, especially between husband and wife. Dogs and cats are traditional enemies;

donkey-work – subordinate work. The expression is often used with reference to work and often onerous work, a person has to do, that is much below his or her abilities. The phrase may be connected with a 'donkey-man' or 'donkey-boy', who has rather humble duties of being in charge of a donkey;

donkey's years usually refers to a very long passage of time since one did something or saw someone.

The phrase is probably derived from a word-play on 'donkey's ears' which are long. An alternative expression for a long time, which is often used today, is 'yonks ago' or 'yonks years', from the sound made by a donkey;

an ugly duckling refers to anything which turns into something much better in the course of time. Originally, it was applied, to a dull or ordinary child that develops into an attractive and interesting adult. The phrase comes from Hans Christian Anderson's story 'The Ugly Duckling'. The duck's foster mother was greatly surprised when the ungainly little creature she had looked after (which was really a cygnet) grew up into a beautiful graceful swan;

to drink like a fish – be a drunkard. The simile dates back as far as the middle of the seventeenth, where it is found in Shirley's 'The Triumph of Beauty';

a fish out of water – a person situated uncomfortably, outside his usual or proper environment, professionally, in business, socially, etc. The metaphor is as old as Chaucer;

a kettle of fish. The expression is always used with an ironic epithet, especially 'pretty', to mean a plight, a disagreeable or awkward state of things. It has been conjectured that a kettle of fish in this sense referred to one cooked in rather primitive conditions in the open air at a picnic or boating excursion;

neither fish, flesh, fowl, nor good red herring. Neither one thing nor the other; unable to be classified. The phrase can be applied to people or things;

other fish to fry – other matters to be engaged in that will be more interesting or profitable;

to cry stinking fish – speak about one's own affairs, circumstances, etc. in a way that refers unfavourably on oneself. The implication seems to be that to do this is as stupid as if a man crying (= calling attention to in order to sell) fish were to announce that it was rotten;

to fish in troubled waters – to try to benefit from other people's troubles;

a flea in his ear. The phrase is always used with reference to the peremptory dismissal of a person in circumstances, especially of unpleasant news, that will cause him acute vexation;

a flea-bite – a matter of trifling, negligible inconvenience, annoyance, expense, etc., not worth giving serious thought to;

the fly in the ointment – the one circumstance that though trifling, ruins what otherwise would be perfect. The phrase comes from the Bible;

a white elephant is an expression used to describe some expensive item, or possession, usually large, which turns out to be useless to its owner and is often costly to maintain, and difficult to get rid of. The phrase relates to the successive kings of Siam who gave a white elephant to any courtier who annoyed them. Although the animals were held in high esteem, and regarded as sacred, their upkeep was so costly that anyone who received it was inevitably ruined;

a frog in the throat. This expression is frequently used to describe anyone with a croaking voice or who is afflicted with hoarseness.

In the Middle Ages frogs were actually put into throats, not be eaten but to cure infections, such as the

fungus growth, known as 'thrush'. The head of a live frog was placed in the mouth and, as it breathed, it was said to withdraw the disease into itself;

Fine feather make fine birds. To be well dressed gives one an impressive appearance. This expression is generally used with an implication that, as in a bird fine plumage is not the only consideration of merit, so in well-dressed people a fine appearance may only superficially cover a bad character, stupidity, etc.

The original form of this proverbial idiom had '*Fair feathers make fair fowls*'. There was a record of this as far back as 1611. The first record of the current form is a hundred years later;

to get one's goat – rouse, or become roused to, anger. One conjecture is that, as a goat, when annoyed, retaliates by butting the person who has offended it, so 'get one's goat' means to incite in one the spirit of an angry goat;

to get one's monkey up – means the same as to get one's goat, and probably its origin is similar: the idea that something a person says or does excites the spirit of a monkey roused to retaliate by clawing and biting;

to go the whole hog – to do the thing thoroughly;

A hair of the dog that bit you. As cures for hangovers still seem to elude sufferers, one popular piece of advice is 'to take a hair of the dog that bit you'. In other words, have another drink in the morning. This refers to the ancient belief that a hair of the dog that bit one, when placed on the wound was the best antidote to the after-effects of its bite;

Halcyon days refer to happy times remembered for their contentment and perfection.

Halcyon was the Greek name for the king-fisher. According to legend, Halcyon was the goddess of the winds, married Ceyx, King of Trachis, who drowned when his ship was wrecked in a storm at sea. Halcyon did not know of his death until it was revealed to her in a dream, whereupon she became overwhelmed with grief and threw herself into the sea, close to where his body was floating.

The gods took pity on her and reversed the tragedy by restoring Ceyx to life, and transformed both of them into kingfishers, so that they might live happily together as birds of the water. The gods also promised that whenever she and her descendants were hatching the eggs in their nests, made of fishbones floating on the ocean, that the wind would be held back and the sea remain calm.

It was said that the seven days preceding the winter solstice (the shortest day of the year in December) was the time used by these birds to build their nests on the water and the seven days afterwards were devoted to hatching the eggs.

Although kingfisher's nests are in tunnels beside river banks, not the ocean. Their nests are frequently lined with fishbones, which ties in with the ancient belief, and the Mediterranean is usually calm at the time of the solstice – hence the expression 'halcyon days' denotes periods of calm and contentment;

May as well be hanged for a sheep as a lamb – In for a penny, in for a pound. Before the 1830s, when the punishments for crimes were harsh, anyone found

guilty of stealing a sheep was sentenced to death by hanging. If they stole something of much less value – a lamb, the penalty was still the same. Thieves reckoned they might just as well steal a sheep as a lamb as it would provide more meat;

to put the cart before the horse is of ancient origin and now serves as a warning against not getting our priority right.

Obviously, the horse should come in front of the cart, but when the phrase came into being it was slightly different. Horses don't in fact, pull carts, they push them by pushing on the collar of the harness attached to the cart. So, the original phrase was 'Don't push the cart before the horse';

to get off one's hobby horse (or soapbox). Originally, a hobby horse was a type velocipede, first used in England in the mid 1600s, on which the rider sat and pushed himself along with his feet. Although primitive, presumably the experience was enjoyable for the word 'hobby', apart from its archaic reference to a 'small horse', came to mean one's favourite subject or pastime.

Nowadays, to be told to get off one's hobby horse or soapbox is to imply that they are overdoing their pet subject, becoming boring or that what they are saying has all been heard before;

Horses for courses. When someone uses this phrase in general conversation, he or she is usually implying that it would be better if people stuck to the thing they know or do best. In racing game, it is used to suggest that some horses run on certain courses better than on others, appreciating a left-hand circuit, perhaps, rather than a right-hand one, or vice-versa;

to kill the goose that lays the golden eggs – do something that, designed to produce more benefits from a certain source, destroys the source and leaves one without any benefits. The allusion is to a fable of Aesop in which a man, having a goose that laid a golden egg every day, cut it open to get what he imagined would be a large number of eggs, to find that all he had was a dead bird;

to kill two birds with one stone – with one action accomplish two different purposes. The expression is used figuratively as far back as by Thomas Hobbs in 1656, but it appears first in R. Cotgrave's French-English Dictionary in 1611;

mad as a March hare is used to describe anyone behaving in an odd or apparently foolish way. Hares tend to be unusually wild in March during the main breeding season. Their antics, leaping, boxing and chasing along the countryside during the courtship displays, make it appear to observers as if they are completely mad;

to knock into a cocked hat – utterly defeat a person in a contest or an argument, theory, etc. The old triangular hat worn in the eighteenth century was formed from the Puritan round hat of the preceding century by putting up (or cocking) the brim. Hence, 'to knock into a cocked hat' came to mean to change a thing drastically and then by extended implication to defeat utterly;

the lion's share – the greater profit or benefit that one party in a transaction receives or insists on taking.

The phrase is based on one of Aesop's Fables, though not closely, because in that a lion, having with the help of other animals, killed a deer, insists with threats on taking for himself not merely the larger part of the animal, but the whole of it;

to look a gift-horse in the mouth – examine a present too critically. The expression is nearly always used negatively in an injunction that this is an undesirable thing to do. A horse's age is judged by the condition of its teeth;

to lock the stable door after the horse is stolen – take precautions too late, when the mischief is done. The metaphor appears in many languages. Stevenson cites 1370 as the earliest use in English;

to rise from the ashes like a phoenix is often used to describe a favourable development from what appeared to be an impossible or ruinous situation.

According to Greek mythology, the phoenix was a fabulous sacred bird, supposed to live for 500 or 600 years in the deserts of Arabia. As death approached she built herself a nest of spices on an altar, sang a melodious dirge and then set light to the pyre by fanning it with her wings. The flame reduced her to ashes, from which she arose full of youth and vigour to a new life. Now phoenix is a symbol of immortality;

a pig in the middle. Anyone in this situation is unlikely to be envied for he will be in a position between two people or groups of people, opposed to each other, whom no one takes any notice of and who is powerless to influence things one way or the other. The phrase comes from the once-popular childrens' game in which the child standing between the opposing players was called 'pig in the middle' and everyone tried to prevent them from getting hold of the ball, catching the players or having any influence on the outcome of the game;

a pig in a poke. If something is said to be 'a pig in a poke' this is a warning to have a close look at what you are buying before you part with your money. Frauds were frequently carried out in the old-time markets when a young pig was put on display, and the seller was supposed to be offering others tied in sacks (pokes) ready for carrying away. When those who bought them got home, instead of a sucking-pig they found a cat;

a pigeon pair. Pigeons, which were probably the first birds to be domesticated by man, only lay two eggs which, it is said, hatch into one male and one female – hence the expression 'a pigeon pair'. This is sometimes used to describe boy and girl twins or a family consisting of one boy and one girl as sole children;

One cannot make a silk purse out of a sow's ear. It is impossible to turn a person who is by nature coarse or stupid into a refined and intelligent one. James Howell (1594–1666) wrote of the impossibility of making a satin purse out of a sow's ear;

to play ducks and drakes – squander one's money. In its primary use the expression means to throw stones into water so that skim over the surface with a bouncing motion. In its figurative use a person squandering money is regarded as throwing it about recklessly for mere amusement;

red herring – a side issue to divert attention from the main question. In the sport of stag-hunting as a

strong-smelling lure for the hounds, aniseed was at one time used and later a red herring; and it has been conjectured that this deception of the hounds by the substitution of one thing for another led to the use of the term in its figurative sense;

like a red rag to a bull – causing a person to be excitedly angry;

to ride the high horse – behave in a superior, haughty, overbearing way; put on airs. The image is that of a person mounted on a horse so high that he looks down on others riding less high horses or walking;

a round robin – a petition with signatures in a circle, so that the order in which they were written is not disclosed. This arrangement was originally used by sailors;

He cannot say (or cry) Bo to a goose. He is so timid that he can never utter a word to assert himself on any point however small and against anybody however formidable. The Shorter Oxford English Dictionary describes the word Bo as an exclamation intended to surprise or frighten, and compares it with a Latin verb *boare* (= to cry aloud, to bellow);

a snake in the grass – a treacherous or dangerous person. The first record of the phrase as new established is in 1696 when Charles Leslie, the non-juror controversialist, used it for the title of a pamphlet;

straight from the horse's mouth – information direct from reliable sources. A horse is conceived as knowing which will be the winner in a coming race or at all events the part he will take in it, and as giving a tip about this to a person betting in the race;

the last straw to break a camel's back. When things continue to go wrong and one difficulty follows another, we do our best to cope. But very often there is one trouble too many, something quite small in itself but which coupled to all the other problems, proves to be 'the last straw' and too much for us to take.

The phrase, which goes back to the 17th century refers to the supposition that if camel's load is increased straw by straw the stage will be reached where the addition of one final straw will be enough 'to break the camel's back';

a swan song is the last literary or musical production of a person, especially one composed shortly before his or her death. The allusion is to a fabulous belief that a swan sings shortly or immediately before it dies.

to take the bull by the horns – boldly face and tackle the difficulty (= take the wolf by the ears);

to talk turkey is to talk purposefully about profitable matters, and 'cold turkey' is a demand for the straight truth. The origin is obscure but probably comes from the gobble-gobble noise turkeys make and the chatter between two people discussing money;

to temper the wind to the shorn lamb – adopt gentle methods in dealing with the weaker brethren. 'Temper' here means 'regulate', 'restrain', 'check', 'curb' so as to prevent the animal from being exposed to cold winds as a lamb just shorn is more susceptible to cold than a full-grown sheep. The original proverb seems to have been French as far back as the end of the 16th century;

to throw to the wolves – sacrifice, give as a sop. In order to extricate oneself from a difficult situation or

pacify opponents or critics one sacrifices a subordinate person who is not primarily or seriously guilty in the matter concerned, so making him a sort of scapegoat. Perhaps the idea underlying the expression is that of throwing food or a living animal to a pack of pursuing wolves in order to divert their attention;

A whale of time is a hugely enjoyable time. (The whale is the largest animal that has ever lived, dwarfing even the largest living mammal, the elephant);

a wild goose chase is an absurdly hopeless enterprise. Even now the chase is only rarely successful;

to cry wolf is to raise a false alarm. From Aesop's fable of the shepherd boy who so often cried 'Wolf' to cause excitement and alarm to his neighbours that at last a wolf did come, nobody paid attention, and all the sheep he was in charge of, were killed;

to keep the wolf from the door – avoid starvation or acute poverty. The wolf as a

fierce animal is taken figuratively as a symbol of destructive force. Used figuratively it

appears in John Heywood's collection of proverbs in 1546;

to take the wolf by the ears means the same as to take the bull by the horns but is naturally less common as wolves no longer exist in Great Britain;

a wolf in sheep's clothing is a dangerous enemy who plausibly poses as a friend. The allusion here is again to a fable of Aesop. A wolf, disguising itself in a sheep's skin, succeeds in deceiving a flock of sheep and entering the sheepfold.

The above represented contents of the article give good reason for drawing the following **conclusion**.

An idiomatic phrase is a sequence of words which has a different integral meaning as a group from the meaning it would have if you understood each word separately.

The information in the article about 100 most frequently used idioms formed with participation of animalistic components testifies to their availability as the essential part of phraseology, stipulated by the keen interest of the English nation to the way of life, appearance and typical behaviour of the representatives of animate nature.

There are three main categories of animalistic components of idioms that are distinguished as far as their frequency of occurrence is concerned, that is, the level of their productivity in phraseformation. To the first, the most numerous category belong those idioms in which an animalistic component is distinguished as far as their frequency of occurrence is concerned, that is, the level of their productivity in phraseformation. To the first, the most numerous category belong those idioms in which an animalistic component is mentioned only in one idiom (e. g., *cow, chicken swine, hog, sow, pigeon*, etc.); to the second – in two idioms (e. g., *swan, goose, bird, lion, donkey, flea, sheep*, etc.); to the third – more than ten animalistic idioms, formed with the participation of one and the same name, denoting a living creature (e. g., *cat, dog, horse, fish*). Besides fish, they all signify names of domestic animals. Therefore, a conclusion is drawn that corporal closeness is the result of abundance of animalistic idioms in Modern English.

REFERENCES

1. Longman Dictionary of Contemporary English (2003). Edinburgh Gate: Pearson Education Limited. 1949 p. [in English].
2. Longman Language Activator. Edinburgh Gate: Pearson Education (2002). 1530 p. [in English].
3. Laurence Urdang (1995). The Oxford Desk Thesaurus. New York. Oxford University Press. 660 p. [in English].
4. Speake J. (2000) Oxford Dictionary of Idioms. Oxford University Press. 395 p.
5. Longman Idioms Dictionary Addison Wesley Lonman Limited (1998). 398 p. [in English].
6. Ewart Neil (1983). Everyday Phrases. Their Origin and Meanings. Blandford Press. Pool. Dorset. 162 p. [in English].
7. Mc Carthy Michael, O'Dell Felicity (2003). English Idioms in Use. Cambridge University Press. 190 p. [in English].
8. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary (1971). Vol. I. Oxford University Press. 4116 p. [in English].
9. Amosova N.N. (2010) Fundamentals of English phraseology. Moscow: Book house «LIBROKOM». 216 s. [in Russian].

THE LIST OF LEXICOGRAPHICAL SOURCES

1. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary (1971). Supplement and Bibliography. V. I–II. Oxford University Press. 4116 p. [in English].
2. Barantsev K.T. (2006) English-Ukrainian phraseological dictionary. Kyiv: Knowledge. 1056 p. [in Ukrainian].
3. Koonin A.V. (1956) The English-Russian phraseological dictionary. Moscow: State Publishing House of Foreign Dictionaries. 1456 s. [in Russian].
4. Balla M.I. (1996) English-Ukrainian dictionary. Kyiv: Education. 1464 p. [in English, in Ukrainian].
5. Porov Ye. F., Balla M. I. (2005) Comprehensive Ukrainian-English Dictionary. Kyiv: Publishing House «Chumatskyi Shliakh». 634 p. [in Ukrainian, in English].
6. Horot E.I., Belova S.V., Malimon L.K. (2009) Ukrainian-English Dictionary. Vinnytsia: A new book. 1040 s. [in Ukrainian, in English].

7. English-Ukrainian Semantic-word-forming Dictionary (2014) / compiled by: E.I. Horot, S.V. Honcharuk, L.K. Malimon, A.B. Pavlyuk, S.B. Sheludchenko; edited and managed by prof. E.I. Horot. Lutsk: Tower-Print. 1024 p. [in English, in Ukrainian].

ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ АНІМАЛІСТИЧНИХ ІДІОМ

Анотація. У статті йдеться про походження та значення англійських анімалістичних ідіом. Автор пропонує визначення ідіоми як групи слів зі спеціальним значенням, яке відрізняється від семантики її вербальних складників. Це значення не можна вивести з семантичних компонентів слів, що входять до складу ідіоми. У статті наведено низку різновидів ідіоматичних фразем, обґрунтовано контекстуальний підхід до визначення їхньої семантики.

Актуальність теми дослідження. Оскільки в українській англістиці анімалістичні ідіоми не були предметом окремого наукового пошуку, тобто дотепер невідомо, які конкретні назви живих істот беруть ту чи іншу участь у формуванні усталених висловів, зміст статті зосереджений на заповненні цієї прогалини. Для отримання якомога точніших даних було проаналізовано 100 найчастіше вживаних ідіом, до складу яких входять назви багатьох видів живих істот незалежно від способу їх пересування у просторі. Кожна з наведених ідіом супроводжується дефініцією та коротким екскурсом в історію її виникнення.

Метою написання статті було отримання тієї інформації про кожну із досліджених фразем, яка ще не була предметом окремого розгляду і шляхи її входження в мовний узус. **Завдання роботи:** ознайомлення з досліджуваною проблемою; відбір емпіричного матеріалу з низки лексикографічних джерел; аналіз походження відібраних фразем.

Застосовано такі сучасні **методи** проведення аналізу фразеологічної семантики: фразеологічна ідентифікація, опис і аналіз словникових дефініцій із вибіркоким покликанням на лексикографічні та літературні джерела. До аналізу також долучено варіанти деяких анімалістичних ідіом.

Результати. Отримані дані дослідження переконливо доводять наявність глибокого зацікавлення англійського етносу зовнішністю, способом життя й типовою поведінкою живих істот, назви яких спричинилися до утворення й частого вживання наведених анімалістичних ідіом. У статті також запропонована категоризація досліджених ідіом, що ґрунтується на здатності тієї чи тієї назви живої істоти до утворення однієї або значної кількості анімалістичних ідіом. Запропонована чітко окреслена градація участі назв живих істот у формуванні фразеологічного потенціалу в англійській мові.

Перспективи досліджень. Предметом подальшого дослідження може слугувати порівняльно-зіставний аспект анімалістичної фраземіки у близько- й віддаленоспоріднених мовах.

Ключові слова: ідіома, анімалістичний, фразеологічний потенціал, усталена фраза, висловлення (формулювання) думки, мовний зворот.

© Положин І., 2020 р.

Іван Положин – аспірант, викладач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

Ivan Poluzhyn – postgraduate student, Lecturer of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ УКРАИНИЗМЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В АСПЕКТЕ СТИЛИСТИКИ И ПРАГМАТИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'27 + 811.161.1'27

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).245–250

Савченко О. Лексико-фразеологические украинизмы в русском языке в аспекте стилистики и прагматики; кількість бібліографічних джерел – 13; мова російська.

Аннотация. Статья посвящена анализу случаев употребления лексических единиц украинского языка в русском, в том числе встречающихся в разговорной речи. Рассматриваются как традиционно считающиеся украинизмами заимствования, так и случаи так называемой лексической трансплантации, т.е. включение в устный или письменный текст иноязычных вкраплений в оригинальном или трансформированном виде. Данное явление на сегодняшний день является характерной и специфической чертой современного русскоязычного разговорного дискурса и проявляется на всех уровнях коммуникации: от неформально-бытового общения до языка СМИ и публичного дискурса в целом.

Украинизмы стали активно входить в русский языковой обиход во многом благодаря произведениям И.П. Котляревского и Н.В. Гоголя. Сегодня их употребление в русском языке (и в первую очередь, в разговорной речи), включая вкрапления как отдельных украинских слов, так и целых выражений, а также иные черты проявления украинского языка в русском, обусловлено как чисто лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами.

Такие лексические единицы могут создавать комический эффект, выражать повышенную иронию, вплоть до сарказма; в некоторых случаях они служат элементами языковой агрессии. В них также до некоторой степени отражается не только национальный колорит, но и определенная «стереотипизация сознания» говорящих по отношению к близкородственной, но все же отличающейся по менталитету нации, и к ее представителям. Можно отметить, что в целом украинизмы в русском языке являются ярким функционально-стилистическим элементом описания и средством «экспрессивизации» речи как в ситуациях неформального общения, так и в языке СМИ, что может дополнительно придавать ему черты непринужденного обиходно-разговорного стиля и создавать определенные смысловые контрасты.

В статье представлена типологическая характеристика вышеназванных единиц, на основе конкретных приводимых примеров описываются их основные стилистико-прагматические функции. Настоящее исследование также затрагивает вопрос межязыковой конвергенции двух близкородственных языков.

Ключевые слова: русский язык, украинский язык, языковой контакт, заимствования, языковая интерференция.

Постановка проблемы. Многовековое историко-культурное сосуществование двух близкородственных славянских народов – русских и украинцев – обусловило процесс межязыковой конвергенции, которая проявляется и в лексическом составе обоих языков и при которой входящее в близкородственный язык слово достаточно быстро ассимилируется и фактически перестает восприниматься как заимствование, нередко приобретая при этом дополнительные коннотации или стилистико-прагматические черты в определенном контексте, конкретной коммуникативной ситуации, что часто встречается не только в разговорной речи, но и в языке СМИ и художественной литературе.

Анализ исследований. Анализ осуществляется с помощью методов контекстного, семантического, стилистико-прагматического, функционального анализа. В качестве материала приводятся примеры, зафиксированные в устной речи, а также из Интернета и СМИ. Теоретической базой послужили, в частности, работы [Виноградов 1971; Масенко 2004; Барбара 2013; Полякова 2014; Вержанская, Лагута 2017; Космеда, Намачинська 2017; Хмельевский 2018; Дика 2018].

Цель статьи. Основная цель исследования – определить стилистический характер и прагматическую функцию украинизмов в современном русском языке, представить структурно-функциональ-

ную типологию подобных единиц. Общую проблематику сформулировал еще В.В. Виноградов, отметивший, что «проблема взаимодействия русской и украинской речевых культур далеко выходит за пределы личных литературно-художественных взаимоотношений и связей отдельных писателей этих двух славянских наций. Она превращается в очень широкую тему о взаимообогащении двух родственных восточнославянских литератур и культур» [Виноградов 1971, с. 14].

Изложение основного материала. Украинизмы начали активно входить в русский языковой обиход, в том числе и в язык повседневного бытового общения – во многом благодаря произведениям И.П. Котляревского, а в особенности Н.В. Гоголя. Многие украинизмы уже настолько прочно вошли в словарный состав русского языка, что давно не воспринимаются как украинизмы, например: *борщ*, *вареники*, *пампушка*, *хлебоборб*, *бугай* и мн. др. в то же время, большинство таких украинизмов, как, например, (*гарний*) *хлопец*, (*гарна*) *дивчина*, *хата*, *горилка*, *вареники*, *гроши*, (*по*)*шукати*, (*по*)*бачити*, (*по*)*дивитися* и т.п. обозначают украинские реалии, играют роль контекстуального маркера, выполняющего определенные прагматические функции (помимо ассоциаций с Украиной и украинской культурой, отражения национального украинского колорита, это может быть и ирония, эффект придания

контексту шутливо-разговорного характера и даже сарказм).

Основные лексико-семантические поля украинизмов в русском языке можно представить на основе классификации, предложенной [Баранник 2007, с. 90]: 1) наименования блюд украинской национальной кухни и традиционных напитков, например: *борщи, вареники, галушки, пампушки, деруны* (укр. *деруни*), *горилка, спотыкач* (укр. *спотикач* – от глагола *спотикатися* [СУМ 1978: Т. 9, с. 582.]), *узвар*; 2) наименования одежды и обуви: *шаровары, черевички, черевички, чоботы (чеботы)* и др. Сюда же можно отнести и женские украшения, например, *монисто (намисто* [СУМ 1974: Т. 5, с. 128.]); 3) наименования народных танцев: *гопак, казачок* и национальных музыкальных инструментов: *бандура, кобза*; 4) названия растений (цветов, деревьев, овощей, фруктов): *бурак, гарбуз, цибуля* (укр. *цибуля*), *барвинок, чернобри́вці* (укр. *чорнобри́вці*) и др.

В последние годы в русский язык вошли новые слова, отражающие современные реалии общественно-политической жизни на Украине и особенности взаимоотношений двух стран. Среди новых украинизмов можно назвать, например, следующие: *Незалежная* (нередко и в оригинальном украинском написании *Незалежна*) в значении «ставшая независимой Украина», *самостійний* – «независимый», но как правило с оттенком «беспорядочный, склонный к анархии» (укр. *самостійний*), *майдан* – «стихийные протесты» (укр. *майдан* – «площадь»). К новым украинизмам можно отнести и слово *мова* («язык»), под которым подразумевается украинский язык. Чаще всего такие лексемы употребляются в шутливо-ироничном контексте, но иногда их использование связано с негативными оценочными коннотациями, особенно в языке СМИ.

Отдельные лексемы, фразеологизмы и паремии, в том числе прецедентные тексты (цитаты, речевые штампы), вошедшие в русскую разговорную речь из украинского языка, можно классифицировать следующим образом:

1. Слова, обозначающие различные реалии повседневной жизни, давно существующие в русском языке и сохраняющие отсылку к украинской культуре, вызывающие ассоциации с украинскими образами лишь при употреблении в определенных контекстах (при этом также важно сохранение «фонетического образа»: отсутствие редукции гласных, «гэканье» – сохранение характерного украинского фрикативного [ɣ] и т.п.). К наиболее частотным таким словам относятся *хата* и *гроши*.

Слово *хата* трудно отнести к чистым украинизмам: оно широко распространено и в южнорусских диалектах, активно используется в разговорном языке и жаргон, где лексема *хата* наиболее частотна в значении «квартира» [Мокиенко, Никитина 2000, с. 715]: «Как стукнуло 20 лет, мне перепало в наследство три *хаты*, две сдаю в одной живу»*. Весьма частотен и русский фразеологизм *моя хата*

с краю, укр. *моя хата з краю* [Олійник, Сидоренко 1991, с. 295, с. 88]. Однако само по себе *хата* – яркий образный и ассоциативный маркер украинской культуры.

Слово *гроши* (укр. *гроші* «деньги») вошло в русскую речь с легким оттенком иронии, особенно в составе шутливо-ироничного оборота *грошей нема*: «Да я б с удовольствием посидел бы с тобой в кафе, но у меня нема грошей; «Слушай, а у тебя вообще *гроши*-то есть?» Оно также представлено во фразеологии, благодаря чему органично сосуществует в обеих близкородственных культурах и языках (рус. *ни за какие гроши*, укр. *ні за які гроші* и т.п.).

Через «польско-украинское» посредничество в русский языковой обиход вошло слово *шматок* (тж. *шмат*) «кусок (чего-н. отломанного, отрезанного)» [Ожегов, Шведова]. В контекстах они нередко используются в сочетании с другой яркой украинской реалией – *салом*: «Добрый *шматок* сала и ломот свежего хлебушка на столе. Вот он: хлебо-сольный, щедрый, самобытный Ростовский край во всем своем очаровании».

Название традиционного украинского музыкального инструмента *бандура* в русском языке уже давно используется в переносном значении «громоздкий и нескладный предмет» с пометами *прост., неодобр.* [Ожегов, Шведова]: «Куда ты такую здоровенную *бандуру* в вагон затаскиваешь?!» (о крупногабаритном багаже).

Стилистический характер и прагматическую функцию украинизмов в русском языке наглядно демонстрирует неологизм *указивка* (укр. *вказівка, указівка*) «документ, содержащий директивное указание»: Ну, тогда пока нам ничего не сказали, то будем ждать какой-нибудь *указивки* от начальства; «Когда сверху приходит *указивка*, я ее вешаю на первый гвоздь. Через некоторое время приходит напоминалка, тогда я перевешиваю *указивку* на второй» (Г. Архангельский. Тайм драйв).

Одним из украинизмов-неологизмов можно считать и слово *заробитчанин* (укр. *заробітчанин*) – «трудовой мигрант». Эта лексема используется в той же функции, что и *гастарбайтер*, но обычно это номинация для выходцев из Средней Азии, а *заробитчанами* называют граждан Украины, что подтверждает такой контекст: «...И каждый из нас – «*заробитчанин*». Тот, кто не нашел себя дома, а нашел заработок на чужбине», – сказал Владимир Зеленский в инаугурационной речи в мае прошлого года» (Новая газета, 15.04.2020).

2. Лексические вкрапления – языковые штампы и клише, часто употребляемые в русском языке в виде устойчивых сочетаний, реже – единичные слова, чаще всего в оригинальной фонетической форме. Весьма частотными являются выражения *гарный хлопец* и *гарна(я) дивчина* (тж. во мн. ч.: *гарные хлопцы, гарные дивчины*), причем как правило с подчеркнутым фрикативным г. Эти выражения можно считать в некоторой степени стереотипными концептами, выражающими понятия «украинец, молодой человек с Украины», «украинка, девушка с Украины»: «Летом мы поедem в Киев,

* Здесь и далее приводятся примеры, зафиксированные в различных интернет-источниках и из живой разговорной речи.

к *гарным хлопцам*; А *гарная дивчина* Ксана, она же Оксана Сметанка (манкая, в жовто-блакитной кофточке, /.../ внутренне многослойна настолько же, насколько «рельефна» внешне) (Вечерняя Москва, 22.11.2017). Данные выражения могут употребляться и безотносительно к национальной принадлежности, в значении «красивый молодой человек; человек, выделяющийся силой или другими качествами», «красивая, привлекательная девушка»: «Был у нас в армии сержант – *гарный хлопец*. Свообразный, надо сказать, *хлопец*»; «За одним столиком там сидела девица с двумя кавалерами, за другим – трое *гарных хлопцев*» (В. Вайнин. Вперёд, плаксы!); «Лет 30 назад я посетил Рязань с экскурсией, а чуть позже в поезде встретил *гарну дивчину*, которая оказалась уроженкой Рязанщины и стала моей женой».

В русской разговорной речи достаточно часто встречается украинская фраза *От це гарно!*, которую в контексте используют для создания эффекта иронии, как проявление юмора, выражение одобрения чего-л.: «Так ты приедешь? Чай заварим с мятой. Винца прикупим. *От це гарно!*».

Еще одним распространенным лексическим трансплантатом из украинского языка в разговорной речи является вопрос *Шо це таке?*, употребляющийся, как правило, в неформальном общении в шутливо-ироничном контексте: «Так, а *шо це таке?* Откуда это? Кто принёс сюда эту книгу?»; «И ломают головы себе мудрецы-философы, себе и другим – борцы-свободолюбцы: хотим! горят бойцы; *шо це таке?* докапываются мудрецы» (М. Веллер, Всё о жизни). Шутливо-ироничной притчей в русской речи стала и ещё одна расхожая в украинском разговорном языке фраза *А як же!*, выражающая подтверждение, согласие: – Скажите, а если я потеряла книгу, то мне придётся платить? – *А як же!*; – Ну чё, пиво будем? – *А як же!*

3. Прецедентные феномены (цитаты, штампы, клише) из массовой культуры (фольклор (в т.ч. анекдоты), литература, песни, кино), а также расхожие высказывания, зачастую уже утратившие авторство в массовом стереотипном сознании. Так, выражения, характерные для украинской грамматики, – *до дому* и *до хаты* в значении «пора возвращаться домой; на родину», характерные и для южнорусских диалектов, во многом стали популярными благодаря песне «*Будьте здоровы, живите богато!*» (автор оригинального текста – белорусский поэт-песенник А. Русак). Они придают контексту оттенок разговорности, непринужденности, легкой иронии, иногда подчеркивая то, что человек уже соскучился по родному дому, по родине; уже нужно возвращаться домой: «Ладно, пора *до дому, до хаты*. Надеюсь, скоро доберусь»; «Я ведь проездом – в Эйлат /.../ А потом – на родину, *до-дому-до-хаты*, пора и честь знать» (И. Войтовецкий. Светка).

4. Фразеологизмы, паремии, фразеологизированные выражения. Распространенным фразеологизмом украинского происхождения является выражение *за шкирку* (брать; взять), т.е. «за шиворот», образованное от диминутивной формы украинского слова *шкіра* – *шкірка* по модели украинского *за*

шкірку (виставити, висадити, витягнути) – «очень грубо прогнать кого-л.». Этот фразеологизм уже не ощущается русскими как украинизм, но его семантика и метафорическая основа остается для них неясной: при соотнесении с украинским словом *шкіра* («кожа») в русском языке произошла трансформация значения: *шкірка* – «шиворот» [СУМ 1980: Т. 11, с. 477]).

В разговорном русском языке встречается украинская поговорка *бачили очі що купували [їжте ж, хоч повілазьте]* (в русском написании как правило имеет более «русифицированный» вид: *бачили очі, що купували*), которая чаще всего употребляется как ответ на жалобы о плохом муже (реже – о плохой жене), а в более широком контексте – на плохую жизнь: «И что, она не знала, за кого выходит? Ну, *бачили очі, що купували*».

В следующем фрагменте встречается популярная украинская притча *панські витребеньки* («панские / барские прихоти») в ироничном контексте: – Вчера я купила рыбу, которая называется аргентина. Разморозила, и все-таки содержимое кишечника мне не нравится. То есть это личная моя такая ... *панські витребеньки*, как наши говорят соседи любимые. [ответ ведущего]: – Конечно, это *панські витребеньки*, очень хорошее слово ваши соседи используют (Радио России. Скорая кулинарная помощь. 24.03.2019). Примечательно, что под комментарием радиослушательницы «*наши соседи любимые*» явно подразумевались украинцы, намек на что, очевидно, не понял радиоведущий.

В русской разговорной речи можно встретить и фразеологизированное сочетание *нема дурных*, также явно имеющее «украинские корни» (украинская синтаксическая конструкция *нема + Р.п.*): «Рисковать и выходить на улицу, когда там свирепствует коронавирус – *да нема дурных!*»

5. Отдельные слова разных частей речи (в первую очередь, глаголы), вставленные в русскую речь, которые приобретают новое стилистическое наполнение, оттенки значения и используются в различных контекстах и функциях в зависимости от прагматической задачи коммуникации. В этой группе можно выделить уже фактически «обрусевшие» слова, типа: *притулиться, гнобить, тикать, надывать, пошукать, ховаться, дерибанить* и т.п. Много таких слов обнаруживается в южнорусском диалекте и русском жаргоне.

Часть украинизмов представляют собой лексические вкрапления в речь и употребляются в максимально приближенной к оригинальной фонетической форме: *гарно* («хорошо»), *сидай(те)!* (*шутл.-ирон.* «садись / садитесь!»), *Геть!* (*экспр.* «Прочь отсюда! Вон!»), *Бувай!*, *Бувай здоров(а)* – шутливо-ироничные формы прощаний, *не розумію* (в шутку или, наоборот, с раздражением о непонимании).

Итоги. Политические события на Украине и пристальное внимание к ним российских СМИ способствуют проникновению в русский речевой обиход новых украинизмов, в частности: *рада, перемога, зрада, ганьба, майдан, незалежная, свідомий*,

помаранчевий («оранжевий») и др. Можно констатировать, что украинизмы прочно укоренились в русском языке, достаточно широко используются в повседневной речи. Среди факторов, способствующих этому процессу, выделим следующие:

- 1) многолетние историко-культурные контакты двух близкородственных народов;
- 2) генетическая близость языков, сходство (но не тождество) фонетической, морфологической, синтаксической систем; сходство лексического состава и принципов словообразования;
- 3) сходство культурных и метафорических образов, что объясняется общей (но не всегда тождественной) фольклорной основой;
- 4) среди культурных факторов, влияющих на проникновение украинизмов различных типов в русскую разговорную речь, отметим влияние литературы, а также кино (где, помимо прочего, представлены образы украинцев с характерными особенностями их речи) и музыки. Ставшие крылатыми фразы из произведений литературы, фильмов и песен входят в отдельные виды словарей (в част-

ности, литературного русского языка, фразеологии, жаргона, в словари «крылатики»).

Определяя стилистическую и прагматическую роль подобных единиц, отметим, что они способны создавать целый ряд различных стилистических эффектов в зависимости от интенции говорящего. Такие лексические единицы могут создавать комический эффект, выражать повышенную иронию, вплоть до сарказма; в некоторых случаях они служат элементами языковой агрессии. В них также до некоторой степени отражается не только национальный колорит, но и определенная «стереотипизация сознания» говорящих по отношению к близкородственной, но все же отличающейся по менталитету нации, и к ее представителям. Можно отметить, что в целом украинизмы в русском языке являются ярким функционально-стилистическим элементом описания и средством «экспрессивизации» речи как в ситуациях неформального общения, так и в языке СМИ, что может дополнительно придавать ему черты непринужденного обиходно-разговорного стиля и создавать определенные смысловые контрасты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранник Л.Ф. К вопросу о лексических заимствованиях в русских островных говорах Одесщины. *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология»*. Том 20. 2007. № 3. С. 89–95.
2. Барбара Н. Украинизмы-вкрапления в русских газетных текстах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Вип. 18. 2013. С. 217–223.
3. Вержанская О.Н., Лагута Т.Н. Украинизмы в составе русской лексики. *Інновації та традиції у мовній підготовці студентів: тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару 14 грудня 2017 р.* Харків, 2017. С. 53–56.
4. Виноградов В.В. Гоголь как культурно-психологическое и народно-языковое явление. *Памяти академика Виктора Владимировича Виноградова. Сборник статей*. Москва, 1971. С. 13–22. 231 с.
5. Дика Л. Функції українців у російськомовних текстах (на матеріалі мови блогерів). *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Том 1. С. 75–82.
6. Космеда Т., Намачинська Г. Українізми в тлумачному словнику живої великоросійської мови В. Даля: тематична класифікація. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*. № 2 (28) 2017. С. 44–49.
7. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ: КМ Академія, 2004. 164 с.
8. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. СПб.: Норинт, 2000. 716 с.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. URL: <http://http://ozhegov.info/slovar/> (дата обращения: 1.5.2020).
10. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ: Радянська школа, 1991. 400 с.
11. Полякова Т.М. Функционирование украинизма *майдан* в русском политическом медиадискурсе. *Политическая лингвистика*. № 4 (50), 2014. С. 173–179.
12. СУМ – Словник української мови: В 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
13. Хмелевский М.С. Ориентализм «майдан» и его лексико-семантические трансформации в современном славянском мире. *Материалы III форума гуманитарных наук «Великая степь»*. Т. 1. Астана, 2018. С. 483–491.

REFERENCES

1. Barannik L.F. (2007) K voprosu o leksicheskikh zaimstvovaniyakh v russkikh ostrovnykh govorakh Odesshchiny [To the question of lexical borrowings in the Russian island dialects of Odessa region]. *Uchyoniye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya»* [Scientific notes by Tauride National University after V.I. Vernadsky. A series of «Philology»], Vyp. XX, № 3. S. 89–95 [in Russian].
2. Barbara N. (2013) Ukrainizmyi-vkrapleniya v russkikh gazetnykh tekstakh [Ukrainian lexical elements in Russian newspaper texts]. *Naukovyi visnyk Hersonskoho derzhavnoho universytetu* [Kherson State University Herald. Series: «Linguistics»], Vyp. 18. S. 217–223 [in Russian].

3. Verzhanskaya O.N., Laguta T.N. (2017) Ukrainizmy v sostave russkoy leksiki [Ukrainism in the Russian vocabulary]. *Innovatsii ta tradytsii u movniy pidhotovtsi studentiv: tezy dopovidey mizhnarodnoho naukovopraktychnoho seminaru 14 hrudnya 2017 r. Harkiv, 2017* [Innovations and Traditions in the Language Preparation of Students: Theses of the Reports of the International Scientific and Practical Seminar December 14, 2017, Kharkiv]. S. 53–56 [in Russian].
4. Vinogradov V.V. (1971) Gogol kak kulturno-psikhologicheskoe i narodno-yazykovoe yavlenie [Gogol as a cultural-psychological and folk-linguistic phenomenon]. *Pamyati akademika Viktora Vladimirovicha Vinogradova. Sbornik statey* [In memory of Academician Viktor Vladimirovich Vinogradov], Collector of articles. Moscow. S. 13–22 [In Russian].
5. Dyka L. (2018) Funkstii ukrainizmiv u rosiyskomovnykh tekstakh (na materialy movy bloheriv) [Functions of ukrainianisms in Russian-language texts (based on the language of bloggers)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo*. T. 1 [Scientific notes of NaUKMA. Linguistics]. Vyp. 1. S. 75–82 [In Ukrainian].
6. Kosmeda T., Namachynska H. (2017) Ukrainizmy v tлумachnomu slovnyku zhyvoi velykorosiyskoi movy V. Dalya: tematychna klasyfikatsiya [Ukrainianisms in the explanatory dictionary of the living Great Russian language of V. Dal: thematic classification]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universitetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Movoznavstvo* [Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Ser.: Linguistics], № 2(28). S. 44–49 [In Ukrainian].
7. Masenko L. (2004) Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir [Language and Society: postcolonial dimension]. Kyiv: KM Akademiya. 164 s. [In Ukrainian].
8. Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2000) Bolshoy slovar russkogo zhargona [A Large Dictionary of Russian Slang]. Sankt-Peterburg: Norint. 716 s. [in Russian].
9. Ozhegov S.I., Shvedova N. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo yazyka*. available at: <http://ozhegov.info/slovar/> (accessed date: May 1, 2020) [in Russian].
10. Oliynyk I.S., Sydorenko M.M. (1991) Ukrainsko-rosiyskyi i rosiysko-ukrainskyi frazeolohichniy tлумachnyi slovnyk. Kyiv: Radianska shkola. 400 s. [in Ukrainian, in Russian].
11. Polyakova T.M. (2014) Funktsionirovanie ukrainizma *maydan* v russkom politicheskom mediadiskurse [Ukrainianism *maidan* in the Russian political media discourse]. *Politicheskaya lingvistika* [Political linguistic], № (50). S.173–179 [in Russian].
12. SUM (1970–1980) – Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 t. AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Khmelevskiy M.S. (2018) Orientalizm *maydan* i ego leksiko-semanticheskie transformatsii v sovremennom slavyanskom mire [Orientalism *maidan* and its lexico-semantic transformations in modern Slavic world]. *Material of the III Forum of the Humanities «Great Steppe»*, vol. 1. Astana. S. 483–491 [in Russian].

THE STYLISTICS AND PRAGMATICS ASPECT OF LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL UKRAINISMS IN RUSSIAN

Abstract. The article is devoted to the analysis of lexical units of Ukrainian and their functions in Russian, including those found in colloquial speech.

Traditionally considered as borrowings from Ukraine (so called ukrainianisms), and cases of so-called lexical transplantation, i.e. the inclusion to the oral or written text of foreign language elements in the original or transformed form (phonetic, morphological, lexical assimilation in the host language) are being examined.

Today this phenomenon is a characteristic and specific feature of modern Russian-speaking conversational discourse. It is manifested at all levels of communication: from informal everyday communication to the language of the media and public discourses in general.

Ukrainian words and expressions actively began to penetrate into Russian use thanks to the creations of I.P. Kotliarevsky and N.V. Gogol. Today, the usage of ukrainianisms in Russian (and, before all, in everyday speech, colloquial language), including lexical transplantants and other features of Ukrainian, is stipulated both purely linguistic and extralinguistic factors.

Such lexical units can create a comic effect, express increased irony, up to sarcasm; in some cases they serve as elements of linguistic aggression. They also reflect to some extent not only the national flavor, but also a certain «stereotyping of the consciousness» of the speakers in relation to a closely related, but still different in mentality, nation, and to its representatives.

It can be noted that, in general, Ukrainianisms in the Russian language are a vivid functional and stylistic element of description and a means of «expressivizing» speech both in informal communication situations and in the language of the media, which can additionally give it features of a relaxed everyday conversational style and create certain semantic contrasts.

The article presents a typological characteristic of the above-named units, on the basis of specific of given examples, their main stylistic and pragmatic functions are described. The present study also addresses the problem of interlingual convergence of two closely related languages.

Keywords: Russian, Ukrainian, language contact, borrowings, language interference, intertextual elements.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ УКРАЇНІЗМИ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ
В АСПЕКТІ СТИЛІСТИКИ І ПРАГМАТИКИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу випадків вживання лексичних одиниць української мови в російській, зокрема розмовній мові. Розглядаються як традиційно вживані українізми-запозичення, так і випадки так званої лексичної трансплантації, тобто включення в усний чи письмовий текст іншомовних вкраплень в оригінальній або трансформованій формі.

Це явище нині є характерною й специфічною рисою сучасного російськомовного розмовного дискурсу і виявляється на всіх рівнях комунікації: від неформально-побутового спілкування до мови ЗМІ та публічного дискурсу в цілому.

Українізми стали активно входити в російський мовний ужиток завдяки творам І.П. Котляревського і М.В. Гоголя. Нині їх уживання в російській мові (і в першу чергу, в розмовній мові), включаючи вкраплення як окремих українських слів, так і цілих висловів, а також інші вияви рис української мови в російській, зумовлено як суто лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками.

Такі лексичні одиниці можуть створювати комічний ефект, відтворювати підвищену іронію, аж до сарказму; в деяких випадках вони слугують елементами мовної агресії. У них також певною мірою відбивається не тільки національний колорит, а й «стереотипізація свідомості» того, хто говорить, стосовно близькоспоріднених, але все ж різних за менталітетом націй і їх представників. Можна відзначити, що в цілому українізми в російській мові є яскравим функціонально-стилістичним елементом опису і засобом «експресивізації» мови як в ситуаціях неформального спілкування, так і в мові ЗМІ, що може додатково надавати йому рис невимушеного побутово-розмовного стилю та створювати певні смислові контрасти.

У статті представлена типологічна характеристика вищеназваних одиниць, на основі конкретних прикладів описуються їхні основні стилістико-прагматичні функції. Це дослідження торкається також питання міжмовної конвергенції двох близькоспоріднених мов.

Ключові слова: російська мова, українська мова, мовний контакт, запозичення, мовна інтерференція.

© Савченко О., 2020 р.

Олександр Савченко – кандидат філологічних наук, асистент-професор факультету славистики Державного політичного університету (Чжэнчжи), Тайбей, Тайвань; <https://orcid.org/0000-0002-4337-9925>

Oleksandr Savchenko – Candidate of Philology, Assistant-Professor of the Slavic Department, National Chengchi University, Taipei, Taiwan; <https://orcid.org/0000-0002-4337-9925>

МОВНО-КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ МОТИВАЦІЇ ФРАЗЕМ ІЗ ГУСТАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 316.454.52 : 81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).251–256

Семашко Т. Мовно-когнітивні механізми мотивації фразем із густативним компонентом; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу чинників мотивації фразеологічних одиниць із густативним компонентом. Запропонована тема є актуальною з огляду на те, що вивчення мотиваційного потенціалу фразеологізмів із залученням когнітивного аналізу перцептивних лінгвокультурних знань допоможе розкрити національну специфіку внутрішньої організації останніх та з'ясувати, як відбувається опрацювання інформації про світ у свідомості носіїв української лінгвокультури, оскільки дозволяє не лише проникнути в глибини етносвідомості, а й дослідити їх через мовні факти.

Відстоюємо думку, що значення фразеологізму є вмотивованим семантикою його компонентного складу, де акцент робиться на стрижневий складник ідіоми, що мотивує й експлікує загальну семантику сталого сполучення. Базовим компонентом, що відіграє основну роль у вираженні семантики сталого сполучення досліджуваної тематичної групи, є доміанти смакових відчуттів – ад'єктиви *солодкий* / *гіркий*.

Сполучаючись із об'єктами референції, останні виявляють стандартні зв'язки з різними класами іменників, апелюючи до ментальної, кількісної, просторової, темпоральної сфер, у межах яких стають базою аксіологічно маркованих фразеологічних одиниць, утворених шляхом метафоричних і метонімічних переосмислень, синестезійного перенесення, що виступають важливим чинником вираження складності досвіду сприйняття. Виразним лексичним підсилювачем фразеологічного образу за вихідною густативною ознакою є порівняння. Означені мовні механізми є глибоко специфічними в аспекті відтворення ставлення українців до світу речей, оскільки поєднують не лише емоційний і оцінний змісти, а й своєрідну сполучуваність, загальні тенденції у виборі форми номінації різних понять, явищ, що є характерними для української лінгвокультури в цілому. Відтак, аналіз мовно-когнітивних механізмів мотивації фразеологізмів із густативним компонентом є релевантним у знаковому культурно-національному просторі мовної особистості.

Ключові слова: номінація, мотивація, внутрішня форма, чуттєве сприйняття, густативний компонент, фразеологічна одиниця.

Постановка проблеми. Проекція сучасної лінгвістики на врахування визначальної ролі людського фактору в усіх галузях людської діяльності призвела до вкорінення в науці про мову когнітивного підходу, спроектованого на нове бачення предмета лінгвістичного дослідження і зорієнтованого на вивчення когнітивних процесів та їх впливу на мовне відображення дійсності. Відтак, мова розглядається як різновид пізнавальної діяльності, як засіб організації, обробки та передачі інформації, що надходить до людини різними каналами, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні факти. Звідси і посилений інтерес мовознавців до мотиваційних механізмів, що на вербальному рівні виявляються у структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями мовної системи, а на когнітивному рівні є способом мовної репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості [Селіванова 2010, с. 204]. У пропонованій контекст органічно вплітаються фразеологічні одиниці, що виразно демонструють зміщення фразеологічної парадигми в бік антропоцентризму, оскільки багатогранно репрезентують різноманітні сфери матеріального й духовного життя народу, як носії історичної та культурологічної інформації про етнос.

Аналіз досліджень. Дослідженню мотиваційних процесів фразеологічних одиниць переважно в руслі когнітивної лінгвістики присвячено

численні наукові розвідки. Так, І.Ф. Заваринська у своїх розвідках вивчає лінгвокультурну мотивацію фразеологізмів із компонентом-онімом [Заваринська 2010]; Г.Б. Мелех досліджує мотивацію німецьких гастрономічних фразеологізмів із позицій антропоцентризму з урахуванням аксіологічного потенціалу останніх [Мелех 2014]; Л.В. Пушко аналізує мотиваційну основу фітоморфних фразеологізмів української та англійської мов [Пушко 2007]; Н.М. Савчук вивчає українські фразеологізми, вмотивовані міфічними та історичними реаліями [Савчук 2015]; Т.Ф. Семашко аналізує особливості номінації та чинники мотивації стійких виразів із компонентом-кольоропозначенням [Семашко 2011]; А.М. Сердюк досліджує мотиваційну основу назв рослин у первинному та вторинному семіозисі [Сердюк 2002]; О.А. Шиленко розглядає проблеми вмотивованості фразеологізмів англійської мови [Шиленко 2007] та ін. Попри значну кількість досліджень, питання мовно-когнітивних механізмів мотивації фразем залишається суперечливим, зокрема, не з'ясованими залишаються чинники мотиваційних процесів фразеологічних одиниць із густативним компонентом. Сказане продукує **актуальність** запропонованої розвідки: вивчення мотиваційного потенціалу фразеологічних одиниць із залученням когнітивного аналізу перцептивних лінгвокультурних знань, що є результатом чуттєвого сприйняття, спрямованого на пошуки нових форм опису народного слова, дозво-

лить розкрити національну специфіку внутрішньої організації фразем та з'ясувати, як відбувається опрацювання інформації про світ у свідомості носіїв української лінгвокультури.

Мета дослідження полягає у спробі означити діапазон мотиваційних механізмів у процесі номінації фразеологічних одиниць із густативним компонентом *солодкий / гіркий*.

Досягнення відповідної мети передбачає вирішення таких **завдань**: визначити, які форми знань про світ стають підґрунтям породження фразеологічних одиниць; встановити чинники, які впливають на формування семантики стійких виразів; виявити універсальні й специфічні риси процесу вмотивованості фразеологічних одиниць, пов'язані зі сприйняттям смаку та його відображенням у мові.

Реалізація завдань дослідження потребувала застосування загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних **методів і методик** аналізу. Для обробки теоретичного матеріалу були використані *методи аналізу і синтезу; описовий метод* дозволив репрезентувати отримані результати: *когнітивно-ономасіологічний аналіз* використаний для встановлення типу мотивації фразеологічних одиниць відносно когнітивного статусу мотиваційної ознаки; *лінгвокультурологічний метод* сприяв виокремленню типів мотивації з урахуванням прецедентності інформації, покладеної в основу структурних типів фразеологізмів; для виявлення семантичних та мотиваційних особливостей сталих сполучень застосовувався *зіставний метод*.

Матеріалом для аналізу послуговувалась вибірка фразеологізмів із «Словника української мови в 11 томах (1970–1980)» (далі СУМ).

Виклад основного матеріалу. У теорії мотивації центральною категорією для фразем є внутрішня форма. З позицій когнітивної фразеології внутрішню форму вважають результатом дискурсивного мислення, який для свідомості носіїв мови є стимулом щодо формування значення мовного знака; саме внутрішня форма визначає «творчі можливості» останнього. При тому варто пам'ятати, що внутрішня форма фразем, з одного боку, – результат складних мовно-мисленнєвих процесів, які об'єктивують у мові певні психічні форми відображення номінацій дійсності, з іншого – узагальнено-абстрагована ознака того поняття чи уявлення про денотат, який формує фразеологічні конотації [Семашко 2011, с. 373]. Принциповим для визначення статусу та ролі внутрішньої форми в семантиці фразем є те, що відповідна категорія є засобом об'єктивації у фразеологічній одиниці (ФО) її вмотивованості. Отже, одна із когнітивних функцій внутрішньої форми – здатність до мотивації фразеологічного значення.

Для фразеологізованої аналітичної сполуки генетично структуральними формальними елементами є слова й вільно-синтаксична конструкція, а змістовими – буквально значення прототипу або слів-компонентів. Тому вмотивованість фразеологічного звороту (ФЗ) у порівнянні зі словом ієрархічно ускладнена. Поділяємо думку, що «вмотивованість

на рівні слова – це завжди часткова вмотивованість, це лише деяка залежність значення від іншого значення (дериваційна зв'язність значення). Вмотивованість на рівні сполучення слів – це, як правило, повна вмотивованість» (Переклад наш. – Т.С.) [Шмелёв 1973, с. 117].

Закономірність «тип вмотивованості ФО – ступінь цілісності фразеологічного значення – тип ФО», яку визнає більшість фразеологів, зумовлює чітке розмежування типу вмотивованості значення ФО внутрішнім образом і похідністю його із значень компонентів. Оскільки у складі фраземи всі або деякі її компоненти переосмислюються, взаємозалежність семантики і форми фразем усвідомлюються через посередництво співвідношення значення ФЗ зі значенням слів, які входять до його складу. З огляду на сказане, вважаємо, що значення фразеологізму є вмотивованим семантикою його компонентного складу, де акцент робиться на стрижневий компонент ідіоми. Під стрижневим компонентом розуміємо повнозначний компонент, який виконує у складі фразеологізму смислоутворювальну функцію. Базовим компонентом структури ФО досліджуваної тематичної групи є густативний складник, який відіграє основну роль у вираженні семантики фразеологічного звороту.

Із лінгвістичного погляду смак цікавий тим, що він вербалізується досить своєрідно, лексика, яка належить до сфери густативного сприйняття, менше структурована й оформлена у мові. Наша увага поллюським об'єктиваціям смаку – номенам *солодкий / гіркий* – первинним назвам простих смаків, які пройшли тривалий шлях розвитку, результатом чого є їх семантична незалежність, високий ступінь узагальнення, невмотивованість, стилістична нейтральність, словотвірна продуктивність, що дозволяє означити останні як ядерні позначення смакових властивостей, які «характеризуються найбільш розвиненою, порівняно з іншими назвами смаку, багатозначністю» [Гайдаєнко 2002, с. 5]. Останні, як структурні компоненти фразеологізмів, є носіями особливого змістового навантаження – «смакової оцінки», що виступає базою формування образного значення фразем.

Аспектно, що номен на позначення смакових відчуттів перебувають на різних полюсах густативної шкали, що є поштовхом до їх переосмислення, зумовленого естетико-емоційним тлом сприйняття. Так, солодкий смак викликає бажані відчуття, гіркий – пов'язаний із оцінкою неприємних відчуттів. Звідси, лексеми *солодкий і гіркий* дуже близькі до основних концептів «радість» і «сум», «щастя» і «горе», «добро» і «зло» «бідність» і «багатство» та ін., що зумовлює високий ступінь тотожності їх використання, як структурних компонентів ФО, утворених у результаті різних мовних механізмів.

Результати сучасних лінгвокогнітивних та психолінгвістичних досліджень засвідчують, що образний метафоро-метонімічний спосіб світосприйняття виступає первинною когнітивною функцією, яка невіддільна від раціональної думки і процесу формування понять [Haskell 1987]. І

метафора, і метонімія є результатом асоціативного мислення, однак їхня семантична специфіка така, що при творенні фразеологізму задіюються різні мотиваційні ознаки.

Метафоризація як засіб творення фразеологізмів із смаковим компонентом виявляється у використанні знаків однієї концептосфери на позначення іншої, схожої з нею за якимось показником або асоційованої з нею. Аналіз атрибутів прикметників *солодкий / гіркий* можливий лише за умови з'ясування їх сполучуваності з об'єктами референції, якими, передовсім, є реалії зовнішньої щодо людини дійсності: *час, година, війна, найм, неволя, смерть, світ, доля, життя, роки, доба, день, місяць*, що у сукупності з сенсорним компонентом утворюють ФЗ, які консолідує об'єктивну суперечливість буття та тотожність протилежностей. Серед найдавніших фразеологізмів, що відтворюють сутність національного світу, утворені за метафоричною моделлю: *солодке життя, солодкі роки, гірке життя, гірка неволя* та ін., які отримують проекцію у просторово-темпоральну площину, реалізуючись у своїй тотожності як рух і розвиток, розгортаючись у багатоманітні конкретні мовні узагальнення форм суцього. Вартісним видається порівняння *життя, як медова річка (Вільне, безробітне його життя текло, як медова річка)* [СУМ, I, с. 144]), де *ріка* має глибоко символічний зміст. Це символ незворотного потоку часу; *медова ріка* – символ неможливого світу, земного раю, що зумовлює рух значення в кількісну площину та продукує розвиток додаткової семи 'сповнений достатку, щастя, радості'.

Абстрактну характеристику чуттєво-фізичного сприйняття презентують фразеологізми *солодка любов, солодкі мрії, солодкий сон, солодкий поцілунок, солодкі пестощі, солодкі вуста* та ін., у змістовій структурі яких спостережено семантичний зсув: сема 'приємний на смак' зумовлює проекцію ознаки у сферу ментальної характеристики, де розвивається значення 'який викликає моральне та фізичне задоволення', 'бажаний', 'спокусливий' (*Став жовнір господарю ревидувати: чом в тебе, господарю, уста солодкі?*) [СУМ, IV, с. 9]).

Особливе місце у структурі фразеологізмів посідає ад'єктив *гіркий*, що пояснюємо багатозначністю відповідного прикметника та його спроможністю до переосмислень. Останній втрачає зв'язок із вихідною густативною ознакою та формує ряд ФО: *гірке кохання, гіркі думки, гірка доля, гірка правда, гіркий жаль, гіркі скорботи, гірке схлипування, гіркий голос, гіркі слова* та ін., розвиваючи негативно марковані значення: 'сповнений горя', 'пригнічений', 'нецікавий', 'образливий'. Відповідні значення у межах контекстів підсилені конкретизаторами ознаки, які впливають не лише на семантику носія ознаки, а й на семантику об'єкта оцінки. Так, залучення до структури фразеологізму *гіркі слова* контекстуального партнера, яким виступає дієслово *розлітеться*, продукує сферу просторово-темпоральної характеристики (пор. *Іноді не втерпить і розлітеться гіркими словами*) [СУМ, IV, с. 48]), що виформовує додаткове значення 'тривало'; кон-

кретизатор ознаки дієслово *волати* апелює до квантитативного стратуму (*Тоді жиди рандарі горким голосом заволали*) [СУМ, II, с. 21]), що уможливило сему 'сильно'. Функцію підсилення ознаки виконують і розташовані на одній синтагматичній шкалі опозитиви *солодкий / гіркий*. Звідси, як настанови звучать сьогодні етнічно проакцентовані народні афоризми-застереження щодо поведінки у суспільстві: *Не будь солодкий, бо розлижуть, не будь гіркий, бо розплюють* [СУМ, IV, с. 48]; *Не бачить гірко, не бачить і солодкого* [СУМ, IV, с. 166]; *Не будь ні гіркий, ні солодкий: будеш гіркий проклянуть, а солодкий проглинуть* [СУМ, III, с. 461]; *Не тоді мені лизжи губи, як солодкі, тоді мені лизжи, як гіркі* [СУМ, III, с. 461], сформовані на канонізованих уявленнях про естетичну, поведінкову норми, які уклалися в суспільстві історично.

Поділяючи думки дослідників, вважаємо, що метонімія загалом «більш реалістична, ніж метафора: вона оперує не образно-асоціативною подібністю, а реальною суміжністю, зіставленням позначень чи їхньою парціальністю (частковістю). За метонімічною моделлю утворений ряд фразеологізмів-образів: *солодка таздиня (господиня, господарка), солодка сусідка, солодка кохана (коханий), солодкий муж* із значенням 'близький і рідний серцю, милий'; *гіркий наймит, гірка сиротина, гірка дівчина* та ін., які демонструють розвиток співчутливо-ментального значення 'який зазнав багато горя, біди', мотивованого внутрішнім змістом об'єктів якісної оцінки.

Утворені шляхом метонімічного перенесення стали сполучення *гіркий хліб, гіркий шматок, гірка хата, гірка гостина* зі значенням 'зароблений важкою працею', 'злидений' витрактовуються у межах бінарних опозицій *свій – чужий; багатий – бідний (В бідній хворостяниці сім'я вечера, хліб її гіркий)* [СУМ, XI, с. 48]; *Гірка гостина, коли лиха година* [СУМ, I, с. 318]), що корелюють у ментально-кількісній площині. Якісно нове означення предмета, нову смислову властивість шляхом навмисного перебільшення демонструє сполучення *гіркий мед*. Таке поєднання контрастних понять трактуємо як оксиморон. Поєднання непоєднуваного – *гіркий і мед* (адже мед насправді солодкий) – є не «безглуздом», оскільки фактично йдеться уже не про мед як такий, а про тяжке, сповнене гіркоти поневірянь життя.

В утвореному шляхом метонімічного перенесення ФЗ *гіркий п'яниця* (варіативні форми *гіркий пияк, гіркий п'яниченька*) узагальнено негативну звичку, пов'язану з надмірним вживанням алкоголю. Окреслений образ підданий вторинному переосмисленню 'той, хто багато п'є, пиячить' (*Писар нічого собі, добродушний дідок, п'яниченька тільки гіркий*) [СУМ, II, с. 74]) і становить складне семантичне утворення, у природі якого закладене переосмислення внутрішньої форми, що на рівні сенсорної характеристики є результатом образного сприйняття світу.

Текстові матеріали засвідчують фразеологізми з густативним компонентом, які, відтворюючи

ядерну сему 'присмний', у межах контекстуально-го оточення набувають негативних конотацій, що є засобом характеристики властивостей і дій представника українського етносу, як от: *солодкі очі, солодка усмішка, солодка свекруха* та ін. зі значенням 'який виражає нещирю люб'язність'. Відповідна ознака набуває найвищого ступеня вияву завдяки ад'ективу *медовий*, у внутрішньому змісті якого наявна сема 'надмірний', що продукує значення 'надто люб'язний', 'услесливий' (*Портрет був просто моторошний ... Посмішка – медова* [СУМ, IV, с. 664]). Цей факт, певно, свідчить про почуття міри, пропорції у фізіології та свідомості людини, порушення якої зумовлює зворотні результати [Собчук 2007, с. 252]. Уведений до сполучення прикметник *лисячий* уточнює ознаку, що через аналогію із твариною – *лищицею* (в українській лінгвокультурі розповсюджена думка про надзвичайну хитрість лисиці; пор. образні характеристики *хитрий лис; хитрий, як лисиця; у вічі, як лис*), уможливило додаткову сему 'підступний', 'шахраюватий' (*На обличчі ... та ж солодка лисяча осмішка* [СУМ, IX, с. 446]).

Феноменологічні знання, набуті в результаті безпосереднього сприйняття, є відображенням пов'язаних сенсорних відчуттів у їх різних конфігураціях. Йдеться про синестезію – перенесення якісної ознаки густативної сфери відчуття в інші сфери. «Перетин» відчуттів стає стимулом мовної творчості та імпульсом різних семантичних процесів у внутрішній формі ФО завдяки тому, що саме відчуття слугують основним джерелом знань людини про навколишню дійсність. Дослідний матеріал засвідчує, що густативні відчуття можуть переноситись у інші модуси, формуючи ФЗ різних сфер: аудіального сприйняття – *солодка мелодія, солодкі звуки, солодкий голос*; сферу зорових відчуттів – *солодкий погляд, солодкий вираз очей*; сферу нюхових відчуттів – *солодкий запах, солодкий аромат* тощо.

Найвиразнішим лексичним підсилювачем фразеологічного образу за вихідною густативною ознакою є троп осі псевдототожності – порівняння, де у позиції об'єкта зіставлення до предмета дескрипції представлені усталені об'єкти порівняння, що тяжіють до предметної феноменології та сходять до етнічних еталонів, які містять яскраво виражені ознаки, що є характерними для українського етносу в певних умовах, і як наслідок використовуються для характеристики пізнаваного – суб'єкта порівняння, як-от: *мед, цукор, цукерка, варення, шо-*

колад, виноград, пряничок для ознаки 'солодкий': *солодкий, як мед; солодкий, як цукор; солодкий, як цукерка; солодкий, як пряничок; гірчиця, перець, полин, редька, хрін* для ознаки 'гіркий': *гіркий, як полин; гіркий, як редька; гіркий, як хрін; гіркий, як гірчиця* та ін. Особливо вартісними видаються занурені в етнічну культуру образи *солодкий, аж нудить; солодкий, аж надто; солодкий, аж приторний; солодке, аж з душі верне; солодкий, аж у дупі злипається; гіркий, аж дихання забиває; гіркий, аж язик пропікає; гіркий, аж страх* тощо, співвіднесеність густативної ознаки яких градується глибоко національними синтаксичними конструктами, які індивідуалізують властивості, що позначаються, та є засобом їх інтенсифікації (зачасту надмірної).

Висновки. Результати проведеного аналізу дають змогу зробити висновок, що значення фразеологізмів із смаковим компонентом мотивується семантикою їх складників, де акцент робиться на стрижневому компоненті фраземи – густативному складнику, який експлікує загальну семантику сталого сполучення. Найпродуктивнішими у контексті густативного модусу сприйняття є полюсні ад'ективи *солодкий / гіркий*. Сполучаючись із об'єктами референції, останні виявляють стандартні зв'язки з різними класами іменників, апелюючи до ментальної, кількісної, просторової, темпоральної сфер, у межах яких стають основою аксіологічно маркованих фразеологічних одиниць, утворених у результаті різних мовних механізмів: метафоричних і метонімічних переосмислень, що виступають важливим чинником вираження складності досвіду сприйняття та сприяють посиленню емоційності й експресивності фразеологічних зворотів; синестезійного перенесення, зумовленого незвичною сполучуваністю, яке позбавляє фраземи шаблонності й одномірності. Виразним лексичним підсилювачем фразеологічного образу за вихідною густативною ознакою є троп осі псевдототожності – порівняння. Компаративні фразеологізми є глибоко специфічними в аспекті відтворення ставлення українців до світу речей, оскільки поєднують не лише емоційний і оцінний змісти, а й своєрідну сполучуваність, характерну для української лінгвокультури в цілому.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізові фразеологічних одиниць із густативним компонентом в українському фольклорі, що дозволить проникнути в образно-асоціативні механізми міфологічної картини світу українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдаєнко І. В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Херсон, 2002. 17 с.
2. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2010. 19 с.
3. Мелех Г. Б. Мотиваційна база німецьких гастрономічних фразеологізмів. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2014. II (6). Issue: 29. P. 62–64.
4. Пушко Л. В. Антропометричність фразеологізмів з фітоморфними номінаціями (на матеріалі англійської і української мов). *Вісник СумДУ. Серія філологія*. 2007. № 2. С. 154–157.
5. Савчук Н. М. Міфічні та історичні реалії як засіб мотивації фразеологізмів української мови. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2015. № 1 (9). С. 154–159.

6. Селіванова О. О. Проблема мотивації в когнітивному висвітленні. *Записки з романо-германської філології*. Вип. 25. 2010. С. 204–217.
7. Семашко Т. Ф. Вибір мотиваційної ознаки у процесі номінації фразем з колоративним компонентом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. 2011. Вип. 8. С. 371–375.
8. Сердюк А. М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному та вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2002. 222 с.
9. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
10. Собчук Л. А. Семантична структура мовних одиниць на позначення смакових сенсibiliй в німецькій мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: зб. наук. праць. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Вип. 2. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. С. 249–253.
11. Шиленко О. А. Проблема вмотивованості фразеологізмів (на матеріалі англійської мови). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2007. Ч. 3 (23). С. 213–216.
12. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 1973. 280 с.
13. Haskell R. E. Giambattista Vico and the Discovery of Metaphoric Cognition. Cognition and symbolic structures: The Psychology of Metaphoric Transformation / ed. by R. E. Haskell. Norwood, N. J.: Ablex, 1987. P. 67–82.

REFERENCES

1. Haidaienko I. V. (2002) Nazvy na poznachennia smaku: etymolohiia, semantyka, funktsionuvannia [Names for the designation of taste: etymology, semantics, functioning]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Kherson. 17 s. [in Ukrainian].
2. Zavarynska I. F. (2010) Linhvokulturna motyvatsiia frazeolohizmiv z onimnym komponentom v anhliiskii, polskii ta ukraïnskii movakh [Linguistic and cultural motivation of phraseologisms with the one-component component in English, Polish and Ukrainian]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.17. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
3. Melekh H. B. (2014) Motyvatsiina baza nimetskykh hastronomichnykh frazeolohizmiv [Motivational database of German gastronomic phraseologisms]. *Science and Education a New Dimension: Philology*. II (6). Issue: 29. P. 62–64 [in Ukrainian].
4. Pushko L. V. (2007) Antropometrychnist frazeolohizmiv z fitomorfnymy nominatsiiami (na materialy anhliiskoi i ukraïnskoi mov) [Anthropometric phraseology with phytomorphic nominations (in English and Ukrainian)]. *Visnyk SumDU. Seriia filolohiia*. № 2. S. 154–157 [in Ukrainian].
5. Savchuk N. M. (2015) Mifichni ta istorychni realii yak zasib motyvatsii frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Mythical and historical realities as a means of motivating phraseologisms of the Ukrainian language]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelja. Seriia «Filolohichni nauky»*. № 1 (9). S. 154–159 [in Ukrainian].
6. Selivanova O. O. (2010) Problema motyvatsii v kohnityvnomu vysvitleni [The problem of motivation in cognitive illumination]. *Zapysky z romano-hermanskoï filolohii*. Vyp. 25. S. 204–217 [in Ukrainian].
7. Semashko T. F. (2011) Vybir motyvatsiinoï oznaky u protsesi nominatsii frazem z koloratyvnyym komponentom [Selection of motivational trait in the process of nomination of phrases with a color component]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Seriia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukraïnskoi movy: zb. nauk. prats. Vyp. 8. S. 371–375 [in Ukrainian].
8. Serdiuk A. M. (2002) Motyvatsiina osnova nazv roslyn u pervynnomu ta vtorynnomu semiozysi (na materialy ukraïnskoi, rosiiskoi, nimetskoï ta frantsuzkoï mov) [Motivational basis of plant names in primary and secondary semiosis (based on material of Ukrainian, Russian, German and French)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.15 / Berdianskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. Berdiansk. 222 s. [in Ukrainian].
9. Slovyk ukraïnskoi movy: V 11 t. (1970 – 1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 t.] / AN URSSR, Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Sobchuk L. A. (2007) Semantychna struktura movnykh odynyts na poznachennia smakovykh sensybilii v nimetskoï movi [The semantic structure of linguistic units for the designation of taste sensibilities in German]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*: zb. nauk. prats. Seriia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov. Vyp. 2. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. S. 249–253 [in Ukrainian].
11. Shylenko O. A. (2007) Problema vmotyvovanosti frazeolohizmiv (na materialy anhliiskoi movy) [The problem of the motivation of phraseologisms (in English)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Ch. 3 (23). S. 213–216 [in Ukrainian].
12. Shmelyov D. N. (1973) Problemy semanticheskogo analiza leksiki [Problems of semantic analysis of vocabulary]. Moskva. 280 s. [in Russian].
13. Haskell R. E. (1987) Giambattista Vico and the Discovery of Metaphoric Cognition. Cognition and symbolic structures: The Psychology of Metaphoric Transformation / ed. by R. E. Haskell. Norwood, N. J.: Ablex. P. 67–82 [in English].

**LINGUISTIC AND COGNITIVE DEVICES
OF PHRASE MOTIVATION WITH A TASTING COMPONENT**

Abstract. The article is devoted to the analysis of the motivation factors of phraseological units with a taste component. The proposed topic is relevant in view of the fact that the study of the motivational potential of phraseological units with the involvement of cognitive analysis of perceptual linguistic and cultural knowledge will allow to reveal the national specificity of the internal organization of phraseology and to find out how the processing of information about the world in the consciousness culture.

We argue that the value of phraseological units is the motivated semantics of its component composition, where the focus is on the pivotal component of the idiom that motivates and explicates the general semantics of stable communication. The dominant component that plays a key role in expressing the semantics of a steady mix of the thematic group under study is the dominance of taste sensations – adjectives *sweet / bitter*.

Combining with objects of reference, the latter reveal standard relationships with different classes of nouns, appealing to the mental, quantitative, spatial, temporal spheres, where they become the basis of axiologically marked phraseological units, formed by metaphorical and metonymic reinterpretations, transfer from one sensory sphere to another which are an important factor in expressing the complexity of the experience of perception. Comparison is an important enhancer of the phraseological image of taste.

The following linguistic mechanisms are deeply specific in terms of reproducing the attitude of Ukrainians to the world of things, since they combine not only emotional and evaluative content, but also a kind of connectivity, general tendencies in the choice of the nomination form of different concepts, phenomena that are characteristic of Ukrainian linguistic culture in general. The analysis of linguistic-cognitive mechanisms of motivation of phraseological units with a taste component is relevant in the iconic cultural-national space of the linguistic personality.

Keywords: nomination, motivation, internal form, sensory perception, gustative component, phraseological unit.

© Семашко Т., 2020 р.

Тетяна Семашко – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4296-1259>

Tetiana Semashko – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4296-1259>

УНИКАЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ,
НЕКРОТИЗМЫ ИЛИ ВЕРБОИДЫ?
(О ПЕРИФЕРИИ ЛЕКСИКОНА)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 81'373.7-042. 2:81-11

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).257–262

Федосов О., Угриняк Ш. Уникальные компоненты, некротизмы или вербоиды? (о периферии лексикона); кількість бібліографічних джерел – 15; мова російська.

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню *уникальних компонентів* во фразеологічних одиницях, і не тільки. Автори утверджають, що общепринятый во фразеології термін *некротизми* не відображає реальну ситуацію на периферії лексикона. В нинішній статті, опираючись на досвід чеської школи, ми звернемося до теми унікальних компонентів з привертанням даних трьох мов: російської, чеської і угорської. Вступ до наукового дискурсу даних із угорської мови важливий тому, що дозволить порівняти ситуацію в індоєвропейських (слов'янських) мовах (російській і чеській) з ситуацією в мові іншого типу. Чеський термін *моноколокабільні слова* (МС) вважаємо прийнятним компромісом, т.к. за ним стоїть намір охопити всі слова / словоформи з екстремально обмеженою сочетаємністю, які не «померли», а «живуть» на периферії мови. Робиться спроба показати, що лексеми з обмеженою сочетаємністю, або *вербоїди*, є універсальним явищем, а їх вивчення важливо для розуміння функціонування всього словникового запасу мови. Традиційні словники звичайно не звертають уваги на той факт, що слова (лексическі одиниці) в центральній частині словникового запасу по одному з основних параметрів (по сочетаємності) значно відрізняються від лексических одиниць, «живущих» на периферії лексикона. Сучасні корпусні дослідження на великому обсязі матеріалу показують, що периферія завжди існує, і дозволяють ідентифікувати периферійну лексику в словниковому запасі. Специфікою унікальних компонентів в угорській мові є те, що процес ідіоматизації на 80 % починається вже на рівні словоутворення і словосполучення, а не словосполучення, як в російській або чеській мовах (*не видно ні зги* або *nechat někoho na holičkách*). Очевидно, що фразеологічність необхідно вивчати не тільки на рівні словосполучень (синтаксис), але і на рівні речень (пропозиційні фразеологічні одиниці), а також на рівні сполучення морфем і/або словоформ. Складні слова з унікальними компонентами представляють тут якийсь «проміжний» шар між стандартним і фразеологічним лексиконом.

Ключевые слова: фразеологізми, унікальні компоненти, вербоїди, периферія словникового запасу, корпус, тип мови, універсальність.

Постановка проблеми. Чим суттєво відрізняються один від одного такі російські (і чеські) дієслова, як *прийти* і *разуть* / *разуться* (в чеському: *přijít – zout / zout si*)? Параметрів різний, звичайно ж, багато, і по формально-морфологічній, і по семантико-синтаксичній характеристиці, але зараз мова про інше: про сочетаємні потенціали цих дієслів (combinatorial potential of lexeme), інакше кажучи, про здатність даних слів приєднувати до себе інші слова, створювати стійкі або нестійкі словосполучення, прийнятні і осмислені для даної мови. У дієслова *прийти* в російській мові тлумачний словник [БТС 2004, с. 978] виділяє 8 значень і кілька ідіоматических сполучень. Приклади: *прийти додому* / *приїхав автобус* / *дорога прийшла додому* / *вчора прийшла телеграма* / *думка прийшла* / *прийти до норми* / *прийти до влади* і т.д., а «за ромбом» дані приклади фразем: *прийти до шапочної розборки* / *мене прийшло до голови* і др. Для дієслова *разуть* той же словник [БТС 2004, с. 1083] приводить всього лише одне значення (зняти з когось-л. взуття) з ілюстраціями: *разуть дитину* / *разуть більшого* і ідіому-висказування *Разуй око!* Приблизно подібну ситуацію ми виявимо і

в чеській мові, де для дієслова *přijít* тлумачний словник [SSČ 1978, с. 417] приводить 21 значення, включаючи фразеологічні. Чеський дієслово *zout* означає те ж, що і в російській [SSČ 1978: 722]: *zout dítě (z botiček) / zout si střevíce* (у зворотній формі), т.е. *разуть дитину* / *зняти (з себе) взуття*. Фразем з цим дієсловом в чеській мові немає.

Аналіз досліджень. Що спільного все це має з фразеологією? Заснователем чеської школи фразеології проф. Франтишек Чермак (František Čermák, якому, як і заснователю іншої школи – Петербурзької – професору В.М. Мокиєнко в цьому році виповнилося 80 років) видав в 2014 р. в Празі словник під назвою *Periferie jazyka (Slovník monokolokabílních slov) / Периферія мови (Словник моноколокабільних слів)*, в який включено і дієслово *zout / zout si* (т.е. *разуть / разуться*). Сам по собі цей факт не заслуговував би особливої уваги, якщо не врахувати те, що терміном *моноколокабільне слово* Ф.Чермак визначає, крім іншого, і т.н. *унікальні компоненти фразеологізмів*.

Ціль, завдання статті. В нинішній статті, опираючись на досвід чеської школи, ми повернемося до «старої» теми унікальних компонентів з привертанням даних трьох мов: російської, чеської і угорської.

го. Ввод в научный дискурс данных из венгерского языка важен потому, что позволит сравнить ситуацию в индоевропейских / славянских языках (русский и чешский) с ситуацией в языке другого типа.

Методы и методика исследования. Вначале необходимо сделать несколько терминологических и методологических замечаний. Мы отдаем себе отчет в том, что адаптация термина *monokolokabilní slovo* / моноколокабильное слово (далее МС) в русскоязычном научном дискурсе проблематична. Содержание этого термина, с одной стороны, объясняется просто: речь идет о крайне ограниченной сочетаемостной способности слова (см. примеры выше, разницу между глаголами *прийти* и *разуть*), т.е. о словах, которые сочетаются лишь с одним или всего с несколькими другими словами данного языка. С другой стороны, речь здесь идет об очень непросто вопросе, который касается целой, хотя и периферийной, области словарного запаса (очевидно) любого естественного языка. Если в российской фразеологии и лингвистике уже давно используется термин *коллокация* (устойчивое словосочетание как тип фразеологизма, напр. *зло берёт* – см. Баранов, Добровольский 2008, с. 67), то использование родственных терминов (*коллокативность*, *коллокационный профиль слова*, *коллокабельность* и др.) в русском научном метаязыке неоднозначно. Об этом писал и В.М. Мокиенко в своей рецензии на словарь словацких коллег [Đurčo a kol., *Slovník slovných spojení. Podstatné mená*, Trnava, 2015], в котором описаны словосочетания с именами существительными [Мокиенко 2016, с. 369]. Дело, однако, не столько в терминах, сколько в самих понятиях и в стоящей за ними практике описания разных аспектов сочетаемости слов. Казалось бы, зачем изобретать велосипед, если в русской фразеологии для таких «слов», как русские *баклуши*, *зга (!)*, *балясы* / *лясы*, *карачун*, *стрекач*, *ивах* и т.д. давно используется термин *некротизм*, распространен и термин *уникальный компонент*, *оказиональное слово*, а в исследованиях, сфокусированных на лингвокультурологию, говорится о т.н. *безэквивалентной лексике*. В европейской литературе встречается ряд других названий: *cranberry words* (Cranberry Expressions), *harax* (Harax legomenon). Но все эти термины (и стоящие за ними понятия) как правило нацелены всего на один или несколько аспектов явления. Например, термин *некротизм* уже по сути своей этимологии ассоциируется с «вымершими» (полностью вышедшими из употребления) словами, в то время как современные корпусные исследования показывают, что фраземы и идиомы с МС остаются весьма активным классом во фразеологии живых языков. Чешский (рабочий) термин *моноколокабильные слова* (МС) потому видится нам приемлемым компромиссом, что за ним стоит намерение охватить всю область слов / словоформ с экстремально ограниченной сочетаемостью, которые не «умерли», а «живут» на периферии языка.

Несколько замечаний о **методике** нашего исследования: чешский словарь [Čermák 2014] содержит 3623 *моноколокабильных слова*. Для русского

языка можно насчитать несколько сотен МС (уникальных компонентов), что схоже со списками для венгерского языка [Forgács 2003]. Как мы видим, цифры эти между собою плохо сопоставимы, ведь чисто интуитивно трудно поверить в то, что количество МС в чешском языке на порядки (в десять или больше раз) превышало бы число «уникальных лексем» в русском. Становится очевидным, что дело не в количестве, а в том, что и как мы описываем, изучаем или фиксируем в словарях под понятием *уникальный компонент* / *некротизм* / *гапакс* / *моноколокабильное слово* (МС) и т.д. Поэтому в настоящем сравнительном исследовании мы использовали корпусные и статистические методы не «в строгом смысле», а сосредоточились скорее на влиянии типа языка на характер МС.

Изложение основного материала. Начнем с русского материала. Опубликованная вот уже почти четверть века назад концепция идиоматики А.Н. Баранова и Д.О. Добровольского выделяет класс идиом на основе трех основных принципов: *неоднословности*, *устойчивости* и *идиоматичности*. В отношении последнего утверждалось, что все его определения сводятся к двум «базовым идеям» – *переинтерпретации* и *непрозрачности* [Баранов, Добровольский 1996, с. 52]. Суть компонентной непрозрачности «заключается в том, что в выражении присутствуют лексические элементы, которые не фиксированы в словаре» [там же, с. 55]. *Фиксированность в словаре*, по нашему мнению, нельзя смешивать с наличием или отсутствием некой словарной статьи в словнике того или иного словаря. Как становится очевидно из ознакомления со словником русских толковых словарей (напр. БТС 2004), они как правило содержат «уникальные» или «непрозрачные» компоненты фразем или идиом в качестве отдельных словарных статей (срав. русские примеры: *антимонии*, *ажур*, *баклуши*, *бзик*, *бирюк*, *востро*, *зеница*, *зга (!)*, *балясы*, *лясы*, *гуж*, *карачун*, *лататы*, *начеку*, *обиняк*, *поклеп*, *раж*, *рожон*, *сторица*, *стрекач*, *тюлька*, *ивах*). В словарях они обычно маркированы пометами *устарелое*, *жаргонное*. Если же большинство таких компонентов приводится даже не фразеологическими, а обычными толковыми словарями, то что имели в виду А.Н. Баранов и Д.О. Добровольский, когда писали о том, что такие единицы «не фиксированы в словаре»?

К ответу нас приблизит концепция чешской школы. Подход ко всей проблематике уникальных компонентов во фразеологической концепции Ф. Чермака находит строгое решение, основанное на теории лексической комбинаторики. Ф. Чермак отрицает понятие «степени прозрачности», не считая его лингвистической категорией. Он утверждает, что семантический характер компонентов фразем в основном зависит от их колокабельности (В.М. Мокиенко использует выражение: «*коллокабельность*», заключая его в кавычки [Мокиенко 2016, с. 368]), т.е. способности сочетаться, комбинироваться с другими словами, и от степени данной способности. Уникальные компоненты фразем

рассматриваются с точки зрения комбинаторики как экстремальный случай, и не считаются словами в обычном смысле, поскольку их колокабельность ограничивается часто одной единственной или всего несколькими комбинациями. Такие словоформы лишь в разной степени напоминают слова и формально похожи на отдельные части речи. Строго говоря, ни частиречевой характеристики, ни семантики эти *verboiidy* (как называет их Ф. Чермак) не имеют, поскольку *de facto* самостоятельно не существуют. Приводя примеры, такие как: *dokořán, hin, holičku, najevo, nepořizená, paf, potázat se, zálusk, ztraceno* и др., Ф.Чермак пишет, что компонент *holičku* не является существительным не только потому, что не имеет регулярного значения (мы лишь ошибочно приписываем ему это значение на основе значения целой идиомы *nechat někoho na holičkách*, т.е. букв. оставить в беде, подвести), а также не имеет полной парадигмы склонения (из 14 возможных падежных форм в ед. и мн. числе 13 форм отсутствует), но главным образом потому, что эта словоформа самостоятельно не существует, не имея обычной комбинаторной и структурной функции, ее в данном выражении не может заменить другое слово, и сама она не может заменить никакое другое слово в другом контексте [Čermák 1994, с. 606-607]. Поэтому сама «фиксация» якобы-слова **holička* или *holičku* в обычных словарях в несуществующей форме им. падежа ед. и мн.числа [SSČ 1978, с. 119] довольно абсурдна: такого слова (лексемы) попросту нет в чешском языке, а существует (и активно живет в роли компонента достаточно частотной идиомы) единственно возможная словоформа *holičkách*. Точно также абсурдно и «фиксирование» псевдо-слова *zga* (как компонента идиомы *ne vidno ni zgi*) в русском словаре [БТС 2004, с. 361].

Традиционные словари обычно не принимают во внимание факт, что слова (точнее, лексические единицы) в центральной части словарного запаса по одному из основных своих параметров – а именно по сочетаемостной способности – значительно отличаются от лексических единиц, «живущих» на периферии лексикона. Современные же корпусные исследования на большом объеме материала показывают, что периферия всегда существует, и позволяют «выловить» из словарного запаса именно эту «периферийную лексику».

Проиллюстрируем это на нескольких чешских и русских примерах. Чешский национальный корпус (далее ЧНК) предоставляет сегодня, помимо прочего, возможность получить основную информацию о какой-то лексеме в сжатом виде (*v kostce* - <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/>). Если мы запросим данные по глаголу *zout / zout si* (*разуть*, см. выше), то узнаем, что оно встречается 2,92 раза (т.е. менее трёх раз) на миллион слов в базе данных корпуса современного чешского языка (общий объем текстовых слов в ЧНК давно превышает 4 миллиарда). Вот примеры употребления в текстах: *Leonard si na to zul boty, ale stejně neuspěl. Ludvíček se jen zul. Lékař si před dcerou klekl, aby jí pomohl se zout.*

Используя данные Национального корпуса русского языка (НКРЯ, ruscorpora.ru) мы можем легко вычислить, что при условии 384 вхождений для глагола *разуть* и 389 вхождений для возвратной формы *разуться* (т.е. всего 773, в чешском же данные по обеим формам не разделяются) на примерно 289 миллионов слов (объем корпуса) этот глагол используется ($773 : 289 =$) 2,67 раза на миллион слов. Сравним теперь произвольную лексему чешского и русского языков с предположительно гораздо более высокой частотностью, чем глагол *разуть*. Для простоты мы выбрали схожие по значениям существительные *služba / служба* (словари приводят 10 значений для чешского и 7 для русского слова): в чешском это 264 употребления на 1 миллион слов, а в русском – 202. Даже без сложного статистического аппарата наглядна огромная разница в частотности употребления глаголов *zout / zout si – разуть / разуться* и существительных *služba / служба*. Интересно при этом, что данные для обоих языков относительно близки: 2,92 / 264 и 2,67 / 202. Если же учесть, что из 384 вхождений для глагола *разуть* 33 случая – это использование идиомы *Разуй глаза!*, то можно сделать интересный вывод о том, что чуть ли не 10% употребления этой периферийной лексики фразеологически связано. Вот примеры из НКРЯ:

Разуй глаза! Посмотри, какое сейчас время! — Ну какое? [Борис Минаев. Детство Левы (2001)].

Скажи ему, чтоб *разул глаза* и поглядел как следует на свою карту [В. Астафьев. Жестокие романсы (2000) // «Знамя», 2001].

Если мы запросим из ЧНК данные для МС (уникального компонента чешской идиомы – см. выше) **holička*, то выясним, что даже в сравнении с «периферийным» глаголом *zout / zout si* это МС употребляется еще реже, всего 1,67 раз на миллион слов, но и в таком экстремально редком статистическом случае считать его некротизмом в смысле «вымершего» слова отнюдь нельзя:

Svěřil se mu se svým odhodláním, se svým nejniternějším rozpoložením, a Léger, elegantní pan Léger, ho v Mnichově nechal na holičkách.

Byl dobrý vypravěč a jeho paměť ho nenechávala na holičkách.

Вернувшись же к первому вопросу в начале нашей статьи об основной разнице между глаголами *прийти* и *разуть* (*přijít – zout / zout si*), мы за считанные секунды (по данным ЧНК и НКРЯ) можем выяснить, что первые употребляются в 546 случаях на миллион слов для русского и 655 раз из миллиона для чешского, а вторые 2,67 раза для *разуть* и 2,92 раза для *zout / zout si*. Цифры говорят сами за себя. Таким образом, чешская концепция МС исходит из объективных данных частотности употребления лексем / словоформ в данном языке и учета специфики их сочетаемостного потенциала. При этом становится очевидным, что одна-две сотни слов, традиционно называемых «некротизмами», составляет лишь небольшую часть всех МС, т.е. слов / словоформ с экстремально ограниченной сочетаемостью. Словарь чешских МС, кроме того,

наглядно показывает, что большинство МС входят в состав ФЕ или словосочетаний-терминов, и даже случай с глаголом *zout / разуть* Ф. Чермак называет «бытовыми терминами».

Остановимся на специфике МС в венгерском языке. Обращение к теме уникальных компонентов в венгерской фразеологии можно считать довольно редким случаем. Примечателен, однако, тот факт, что изучавшие эту тему венгерские специалисты отмечают в составе уникальных компонентов в венгерской фразеологии подавляющее большинство сложных слов, композит, которых здесь не менее 80% [Forgács 2003, с. 9]. Пролистывая любой большой фразеологический словарь венгерского языка, слависты часто испытывают некий дискомфорт. «Наши» фраземы и идиомы здесь часто не идиомы, а сложные слова: *козел отпущения – bűnbak*, *золотое дно – aranybánya*, *золотой телец – aranyborjú*, *голубая кровь – kékvérű* и т.д. Такая ситуация связана с особенностью грамматического строя венгерского языка, а именно с отсутствием четкого различия формы имени прилагательного и имени существительного, т.е. в венгерском лексема *arany* – это одновременно и *золото*, и *золотой*. Можно ли считать в таком случае сложное слово *aranyborjú* (т.е. *золотой телец*) фразеологической единицей, если это нарушает один из главных принципов фразеологичности – неоднословность? Очевидно, что фразеологичность необходимо изучать не только на уровне словосочетаний (синтагм), но и на уровне предложения (пропозициональные ФЕ), а также на уровне сочетания морфем и / или словоформ [Čermák 2007]. Сложные слова представляют здесь некий «промежуточный» слой между стандартным и фразеологическим лексиконом. Приведем всего несколько примеров на сложные слова из книги В.В. Виноградова *История слов* [Виноградов 1999], фразеологичность которых не подлежит сомнению: *вертопрах, голословный, доморощенный, дружелюбный, двуличный, злободневный, злопыхательство, искросыпительный, кривотолк, отсебятина, очковтирательство, свистопляска, скоропалительный, сорвиголова*. Список МС / уникальных компонентов фразем венгерского языка содержит очень похожие по принципу функционирования сложные слова (естественно, это не касается отдельных значений, т.к. речь идет о безэквивалентной лексике): *aranyhorog, aranymadár, bagóhit, bakhatnék, bolondóra, csigaparipa, csigavér, csodaszám, dombmester, ebrúd, egérút, eladásor, fabatka, fagaras, farkasszem, félárboc, kenyértörés, nyúlcipő, ólomláb* и т.д. Подробный анализ около 100 таких МС в венгерском потребовал бы как минимум самостоятельного исследования. В рамках настоящей статьи мы хотели бы лишь обратить внимание на сам принцип идиоматизации, поэтому рассмотрим всего пару примеров. Так, композита *csigavér* возникает слиянием целых слов, т.е. состоит из лексем, а не морфем *csiga* (улитка) и *vér* (кровь), значение которой не выводится из от-

дельных значений двух слов, а является результатом идиоматической переинтерпретации: 'спокойствие / терпение / не торопись' и т. п. Наглядный пример использования этой ФЕ можно каждый день встретить на улицах Будапешта: это название одной из автошкол, которое крупным планом выведено на рекламе на крыше учебного автомобиля! Смысл ясен: *водитель за мной, наберись терпения, перед тобой учебная машина, за рулём ученик!* Словарная же фиксация этой идиомы (?) во фразеологическом словаре являет собой «не-разрешимую» проблему: поэтому одни словари [Forgács 2003, O. Nagy 1994] ее просто не приводят, а словарь [Bárdosi 2003, с. 49] «насилно» ищет для этой самостоятельной ФЕ «словосочетательное окружение», чтобы соответствовать принципу неоднословности (*Csigavér és nyugalom!* – букв. Улитка+кровь=спокойствие и спокойствие!), хотя любое текстовое (корпусное) исследование покажет, что ФЕ *csigavér* прекрасно может быть использована самостоятельно, а не только как компонент. Другие же МС из списка, например, композита *nyúlcipő* (букв. *заячьи ботинки*) является типичным компонентом развернутой идиомы *nyúlcipőt húz / felveszi a nyúlcipőt* [Bárdosi 2003, с. 255] с букв. значением 'надеть / обуть / натянуть заячьи ботинки', т.е. убежать, спастись бегством, и самостоятельно не используется. Следовательно, спецификой МС / уникальных компонентов в венгерском является то, что процесс идиоматизации/переинтерпретации на 80 % начинается уже на уровне словообразования / словосложения, а не словосочетания, как в русском или чешском языках (*не видно ни зги* или *nechat někoho na holičkách*).

Итоги. Вместо заключения. Недавно (2018) в Праге был издан словарь *Hacknutá čeština 2.0* (игра слов: от англ. to hack, хакерство) с подтитлом «Неортодоксальный словарь». Здесь собраны «несуществующие» в чешском языке слова, композиты, словосочетания, рожденные в виртуальном пространстве чешского интернета (основная их часть – типичные гапаксы, окказионализмы). Для бумажного словаря авторы (журналист и лексикограф) отобрали всего 3000 слов (и выражений), но на сайте, где продолжается сбор материала, «опубликовано» уже более 15 000 слов и выражений. Сбор материала на сайте не прекращался и во время коронавирусной самоизоляции, и мы выбрали для иллюстрации всего несколько таких примеров: *prdom* (práce doma = home-office, *prd* – грубое слово), *covidiot* (человек, игнорирующий правила карантина), *koronaut* (медицинский работник в защитном костюме, по схожести с *космонавт*) и т.д. Речь здесь идет, безусловно, об игре слов, результатом которой становятся *вербоиды*, которые никогда не станут «нормальными» словами чешского языка, но в данный момент они тоже «живут» на периферии чешского лексикона. Поэтому проблему МС надо понимать гораздо шире, изучая это явление во всех его аспектах и на материале разных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Идиоматичность и идиомы. *Вопросы языкознания* 1996/5. С. 51–64.
2. Баранов А. Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии. Москва, 2008. 656 с.
3. Čermák F. České frazémy a idiomy verbální. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné* (Red. Fr.Čermák, J.Hronek, J.Machač). Praha, Academia, 1994.
4. Čermák F. Idioms and morphology. *Phraseologie / Phraseology: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research* (Herausgegeben von / edited by Harald Burger, Dmitriy Dobrovolskiy, Peter Kühn, Neal R. Norrick) Walter de Gruyter · Berlin · New York 2007. P. 20–26.
5. Виноградов В.В. История слов. Москва, РАН, 1999. 1138 с.
6. Мокиенко В.М. Коллокации – теория и лексикографическая практика (о концепции П. Дюрчо). *Studia Slavica Hung.* 61/2, 2016. С. 363–372.

REFERENCES

1. Baranov A.N., Dobrovolskiy D.O. (1996) Idiomaticity and idioms [Idiomacity and idioms]. *Voprosy yazykoznaniiya*. 1996/5. S. 51–64 [in Russian].
2. Baranov A.N., Dobrovolskiy D.O. (2008) Aspekty teorii frazeologii [Aspects of the Theory of Phraseology]. Moskva: ZNAK. 656 s. [in Russian].
3. Čermák F. České frazémy a idiomy verbální. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné* (Red. Fr.Čermák, J.Hronek, J.Machač). Praha, Academia, 1994 [in Czech].
4. Čermák F. Idioms and morphology. *Phraseologie / Phraseology: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research* (Herausgegeben von / edited by Harald Burger, Dmitriy Dobrovolskiy, Peter Kühn, Neal R. Norrick) Walter de Gruyter · Berlin · New York 2007. P. 20–26 [in English].
5. Vinogradov V.V. (1999) Istoriya slov [The History of the Words]. RAN, Moskva, 1138 s. [in Russian].
6. Mokienko V.M. (2016) Kollokacii – teoriya i leksikograficheskaya praktika [Collocations – the theory and the lexicographical practice (About P. Ďurčo's conception)]. *Studia Slavica Hung.* 61/2, 2016. S. 363–372 [in Russian].

СЛОВАРИ И ИНТЕРНЕТ-ИСТОЧНИКИ / DICTIONARIES AND INTERNET SOURCES

1. Bárdosi V. (2003) Magyar szólástár. Budapest, TINTA [in Hungarian].
2. Čermák F. (2014) Periferie jazyka (Slovník monokolokabilních slov). NLN, Praha [in Czech].
3. Forgács T. (2003) Magyar szólások és közmondások szótára. TINTA, Budapest [in Hungarian].
4. Hacknutá čeština 2.0 (2018) (Neortodoxální slovník naše materštiny), Praha [in Czech].
5. O. Nagy G. (1994) Magyar szólások és közmondások (5. kiadás) Budapest [in Hungarian].
6. SSC 1978 = Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost) (1978) Praha, Academia [in Czech].
7. BTS 2004 = S. A. Kuznetsov (ed.) (2004) The Big Explanatory Dictionary of the Russian Language. St. Petersburg, NORINT [in Russian].
8. RNC = National Corpus of the Russian Language (www.ruscorpora.ru) [in Russian].
9. ČNK / ČNK = Czech National Corps / Český národní korpuz (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>) [in Czech].

UNIQUE WORDS OR VERBOIDS? (LANGUAGE PERIPHERY)

Abstract. The article focuses on the linguistic phenomenon of extremely restricted collocability. The authors claim that the term *necrotism*, commonly used in phraseology, does not reflect the real situation on the periphery of the lexicon. In this article, building upon the findings of Czech scholars, the topic of monocollocability is addressed with the involvement of three languages: Russian, Czech and Hungarian. Applying data from Hungarian into scientific discourse is relevant because it allows to compare Indo-European (Slavic) languages (Russian and Czech) with a typologically unrelated language. The term monocollocable words (MW) seems as an acceptable compromise, since it is intended to cover the entire area of words / word forms with extremely limited collocability, which are not „dead”, but „live” on the periphery of the language. An attempt is made to show that lexemes with limited collocability, or verboids, are a universal phenomenon, and their study is important for understanding the functioning of the entire vocabulary of a language. Traditional dictionaries usually do not take into account the fact that words (lexical units) in the central part of the vocabulary differ significantly from lexical units that exist on the periphery of the lexicon by one of their main parameters (collocability). Modern corpus-based research shows that such periphery always exists, and allows to identify the peripheral units of the lexicon. The components of Hungarian are unique in the process of idiomatization that starts at the level of word formation and word structure in 80% of cases, and not at the level of word combinations, as in Russian or Czech (*не видно ни зги* or *nechat někoho na holičkách*). It is obvious that phraseology should be studied not only at the level of word combinations (syntagms), but also at the level of sentences (propositional phraseological units), as well as at the

level of combinations of morphemes and /or word forms. Monocollocable words contain unique components and represent an «intermediate» layer between the standard and phraseological lexicon.

Keywords: monocollocability, phraseology, monocollocability in Russian, Hungarian and Czech, Czech National Corpus, ruscorpora, typology.

УНІКАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ, НЕКРОТИЗМИ АБО ВЕРБОЇДИ? (ПРО ПЕРИФЕРІЮ ЛЕКСИКОНУ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню т. зв. унікальних компонентів у фразеологічних одиницях, і не тільки. Автори стверджують, що загальноприйнятий у фразеології термін *некротизми* не відображає реальну ситуацію на периферії лексику. У цій статті, спираючись на досвід чеської школи, ми звернемося до теми унікальних компонентів із залученням досліджень із трьох мов: російської, чеської та угорської. Введення в науковий дискурс даних із угорської мови важливе тому, що дозволить порівняти ситуацію в індоєвропейських (слов'янських) мовах (російській та чеській) із ситуацією в мові іншого типу. Чеський термін *моноколокабельні* слова (МС) вважаємо прийнятним компромісом, тому що за ним стоїть намір охопити всі слова / словоформи з екстремально обмеженою сполучуваністю, які не «померли», а «живуть» на периферії мови. Робиться спроба показати, що лексеми з обмеженою сполучуваністю, або вербоїди, є універсальним явищем, а їх вивчення важливе для розуміння функціонування всього словникового запасу мови. Традиційні словники зазвичай не беруть до уваги факт, що слова (лексичні одиниці) в центральній частині словникового запасу за одним із основних своїх параметрів (за сполучуваністю) значно відрізняються від лексичних одиниць, «живуть» на периферії лексику. Сучасні корпусні дослідження на великому обсязі матеріалу демонструють, що периферія завжди існує, і дозволяють ідентифікувати периферійну лексику в словниковому запасі. Специфікою унікальних компонентів в угорській мові є те, що процес ідіоматизації на 80 % починається вже на рівні словотворення та словоскладання, а не словосполучення, як в російській або чеській мовах (*не видно ни зги* чи *nechat někoho na holičkách*). Очевидно, що фразеологічність необхідно вивчати не тільки на рівні словосполучень (синтагм), але і на рівні пропозиції (пропозиціональні фразеологічні одиниці), а також на рівні поєднання морфем і / або словоформ. Складні слова з унікальними компонентами представляють тут «проміжний» пласт між стандартним і фразеологічним лексикуном.

Ключові слова: фразеологізми, унікальні компоненти, вербоїди, периферія словникового запасу, корпус, тип мови, універсальність.

© Федосов О., Угрияк Ш., 2020 р.

Олег Федосов – доктор філологічних наук, доцент Інституту славістики Університету імені Лоранда Етвеша (ELTE), Будапешт, Угорщина; <https://orcid.org/0000-0002-5541-6543>

Oleg Fedosov – PhD, PhD, Dr. habil., Associate Professor of the Institute of Slavonic Languages, Lorand Etvash University, Budapest, Hungary; <https://orcid.org/0000-0002-1701-3348>

Штефан Угрияк – аспірант Інституту славістики Університету імені Лоранда Етвеша (ELTE), Будапешт, Угорщина; <https://orcid.org/0000-0002-1701-3348>

Shtefan Uhryniak – PhD Candidate, Institute of Slavonic Languages, Lorand Etvash University, Budapest, Hungary; <https://orcid.org/0000-0002-1701-3348>

О ХОРВАТСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, СОДЕРЖАЩИХ КОМПОНЕНТЫ ИЗ ХРИСТИАНСТВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.163.42'373.7:27

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).263–270

Фінк Ж. О хорватских фразеологизмах, содержащих компоненты из христианства; кількість бібліографічних джерел – 28; мова російська.

Аннотация. Помимо фразеологических библеизмов, в современном хорватском языке употребляется и определенное количество фразеологизмов, глубинная структура и/или определенные компоненты которых относятся к христианству. В настоящей работе проводится анализ девяти таких оборотов. Они делятся на три группы в зависимости от компонента, содержащего в них. В первой группе приводятся три фразеологизма с компонентом *amen*: глагольный *stići / stizati (doći / dolaziti i sl.) na amen*, междометный *i amen <!>* и сравнительный *kao amen <u crkvi (očenašu)> je što*. Вторая группа относится к оборотам с названием молитвы. В двух в качестве компонента употреблена молитва *Vjeronanje (dospjeti (upasti) u što kao Pilat u Vjeronanje (Kredo, kredo) i naći se kao Pilat u Vjeronanju (Kredu, kredo))*, а в одном – *očenaš (znati (poznavati i sl.) što kao očenaš)*. В третью группу включены фразеологизмы с компонентом *misa*, являющимся частью двух терминов, в которых произошла детерминологизация – *velika misa* и *tiha misa: napraviti / praviti (raditi) veliku misu od čega, tiha misa, imati tihu misu <gdje>*. Во всех приведенных оборотах произошла полная десемантизация, следовательно, их фразеологическое значение больше не связывается с религией, и они не употребляются в контексте, относящемся к религии. С другой стороны, семантика всех компонентов, исходящих из христианства, до определенной степени оказала влияние на формирование значения фразеологизмов. По отношению к хорватским единицам даются русские фразеологические эквиваленты, причем найден только один полный эквивалент, а в других случаях приводятся семантические эквиваленты.

Ключевые слова: хорватские фразеологизмы, содержащие компоненты из христианства; компонент *amen*, компоненты, относящиеся к названию молитв (*Vjeronanje, Očenaš*); компонент *misa*; русские семантические эквиваленты.

Постановка проблемы. Во многих европейских языках, в том числе и в хорватском, с большей или меньшей активностью употребляются фразеологизмы, каким-то образом связанные с христианской религией. Значительная часть таких фразеологизмов относится к Библии. Некоторые из хорватских библеизмов можно считать прямыми. Это значит, что они полностью соответствуют библейскому тексту как по структуре, так и по значению (напр. *oko za oko, zub za zub*; русский эквивалент: *око за око, зуб за зуб*), в то время как другие, косвенные, образованы на основе библейского сюжета, содержания притч, они только мотивируются Библией и не воспроизводят ее текст (напр. *zabranjeno voće*, русский эквивалент: *запретный плод*)¹.

Анализ исследований. Упомянем еще и, по нашему мнению, весьма интересные библеизмы *ići (hodati i sl.) od Poncija do Pilata* (русские эквиваленты: *ходить от Понтия к Пилату, обивать пороги*) и *slati od Poncija do Pilata koga* (русский эквивалент: *посылать от Понтия к Пилату кого*), в которых имя Понтия Пилата воспринимается как имя двух разных людей. Можно предположить, что немецкие фразеологизмы *von Pontius zu Pilatus laufen (geschickt werden)*, jmdn. *von Pontius zu Pilatus schicken*, появляющиеся в письменных источниках с XVI в., оказали влияние на распространение данных единиц как в хорватском, так и в других славянских языках² [Matešić 1997, с. 165, Orašić 2014, с. 197]. Однако, необходимо отметить, что приведенные выражения в немецком языке и культуре представляют собой – «плод народной шутки, ибо история суда Понтия Пилата была хо-

рошо известна» [Walter, Mokienko 2011, с. 311], а их исходной формой были синтаксические варианты *einen von Herodes zu Pilatus schicken* и *einen von Pilatus zu Herodes schicken* [Walter, Mokienko 2011, с. 311]. Уже упомянутые хорватские фразеологизмы активно употребляются в современном хорватском литературном языке, но, с другой стороны, надо подчеркнуть, что в части хорватских оборотов наряду с оборотами, включающими приведенные компоненты, фиксируются и фразеологизмы с компонентами *Ирод* и *Пилат*, ср. говор города Сплита (Далмация) – *ič od Iruda do Pilata, šavat (slat) koga od Iruda do Pilata* [Menac-Mihalić, Menac 2011, с. 72]. Параллельно употребляется и единица с компонентами *Понтий* и *Пилат*: *šavat (slat) koga od Poncija do Pilata* [Menac-Mihalić, Menac 2011, с. 128]. Таким образом, в двух оборотах говора Сплита имена собственные в качестве компонента соответствуют тексту Библии (*Ирод, Понтий Пилат*), в то время как в третьем обороте повторяется та «народная шутка», о которой пишут Х. Вальтер и В. Мокиенко. В работе использованы описательный и сравнительно-сопоставительный методы.

С другой стороны, во многих языках фиксируются и обороты, глубинная структура и/или определенные компоненты которых относятся к христианству, но их происхождение не связывается прямо с текстом Библии.

Цель и задачи работы. В настоящей работе проводится анализ девяти таких хорватских фразеологизмов. Они разделены на три группы в зависимости от включенного в них компонента.

Изложение основного материала.

Фразеологизмы с компонентом *amen*

Amen ('аминь') – это древнееврейское слово со значением 'воистину, да будет так'. Оно нередко звучит в устах Иисуса Христа, когда он хочет придать своим словам особую убедительность. Уже в I веке оно используется в христианской традиции как завершение молитвы, о чем свидетельствуют тексты Нового Завета. В латинском обряде данным словом завершаются не только молитвы, но и гимны, песнопения, оно произносится при совершении таинств и sacramentalий [Католическая энциклопедия: <https://gufo.me/dict/catholic>, Religijski leksikon 1999, 13].

Компонент *amen* появляется в составе трех хорватских фразеологизмов. В двух он символизирует конец чего-либо, а в одном – достоверность.

Глагольный фразеологизм *stići / stizati (doći / dolaziti i sl.) na amen* (досл. прийти / приходиться к возгласению «аминь») имеет значение 'прийти / приходиться слишком поздно, прийти / приходиться к самому концу (завершению) *чегото-либо*'. В его глубинной структуре подразумевается приход к самому концу мессы, когда верующие произносят *amen* и выходят из церкви. Чаще всего он употребляется в контексте опоздания на какое-либо собрание, заседание, событие, мероприятие, из-за чего опоздавшее лицо больше не может участвовать в нем или быть свидетелем того, что там происходит. Иногда указывается на приход к концу рабочего времени, ср. примеры употребления:

Kako bi i znao o čemu smo razgovarali na sastanku kad si, kao i obično, stigao na amen. (HFR³ 2014)

Ja baš mogu pohvaliti laboratorij u našem domu zdravlja. Došla sam vaditi krv, predala trudničku bez previše nade, kad ono: prvo dijabetičari, potom bebe i dječica, nakon njih ja, nakon mene ostale trudnice, iako smo došle na amen. (HFR 2014)

В русском языке нет образного фразеологического эквивалента, но довольно активно употребляется наречный оборот *к шапочному разбору* ('к самому концу *чегото-либо*'), рядом с которым в словарях дается наиболее часто употребляющееся глагольное окружение (прийти / приходиться, явиться / являться и т. п.). Данный русский семантический эквивалент относится к обычаю, «в основе которого лежит предписание для мужчин снимать головные уборы при входе в храм, а позже – и в любое помещение. В настоящее время этот обычай утратил сакральное осмысление, т. е. шапочный разбор – это момент, когда все одеваются, разбирают шапки» [Большой фразеологический словарь русского языка 2006, с. 288]. В обоих языках в контексте чаще всего встречаются глаголы движения.

Междометный оборот *i amen <!>* (досл. и аминь) указывает на окончательную развязку чего-либо, на прекращение дальнейшей коммуникации, потому что, кажется, все сказано, и все выяснено. Именно с помощью компонента *amen*, как уже упомянуто, подчеркивается завершение чего-либо. Ср. примеры употребления:

Znaju zaraditi. I postoji vrlo jasna definicija profesionalnog sporta: svaka ekipa je tvrtka, cilj svake tvrtke je zaraditi više novca nego što se potroši i amen. Nema više ništa. Sve ostalo su samo varijacije na temu kako će neka franšiza ostvariti cilj. Ali cilj je svugdje isti, novac. hrWaC⁴ [<http://tribina.tportal.hr/users/slug/mijan/>] (дата обращения: 07.02.2020)]

...čuj, ja ti imam potrebu vremena na vrijeme izaći solo, otići na bordanje solo, biti solo. I amen. hrWaC [<http://k8aastrophee.blog.hr/2007/03/1622341318/odvojeni-zivot-u-dvoje.html>] (дата обращения: 07.02.2020)]

Оборот имеет структуру минимального фразеологизма, причем, надо напомнить, что в современном хорватском языке употребляется еще несколько единиц с данной структурой и тем же значением: *i gotovo <!>*, *i točka <!>*, *i šlus <!>*, *i basta <!>*. Последние два имеют региональный характер, т. е. *i šlus <!>* чаще встречается в северной части Хорватии, где было большое влияние немецкого языка, и в речи все-еще можно услышать довольно много германизмов (*šlus* < нем. *Schluss* 'закрытие; конец'), в то время как оборот *i basta <!>*, содержащий итальянизм *basta* ('достаточно'), в основном появляется в речи южной части Хорватии, где вообще используется много итальянизмов.

В русском языке имеются эквиваленты с одной и той же структурой: *и всё, и точка, и конец, и basta, и никаких*.

Третий хорватский фразеологизм с компонентом *amen* относится к семантическому полю достоверности: *kao amen <u crkvi (očenašu)> je što* ('достоверным (точным) является *что*'). Весьма часто он употребляется без факультативных компонентов, но именно с помощью них подтверждается значение достоверности: все могут быть уверены, что в церкви услышат слово *amen*, и также оно обязательно появится в конце молитвы *Očenaš* ('Отче наш').

– Mi ovih dana privodimo kraju razgovore s vodstvom kluba po pitanju stadiona, a ako vam ja nešto obećam, to vam je kao amen. Planiramo izgraditi stadion koji će moći posjetiti 25 do 30 tisuća ljudi, na ponos Zagrebu, ali i cijeloj Hrvatskoj. (Sportske novosti⁵, 11.09.2019)

Jenkiji će nas koštati glave. To je kao amen u crkvi. (HRGRPF 2016⁶)

Ja sam već 32 godine član ADAC-a i znam da je kao amen u očenašu ono što njegovi stručnjaci kažu. (HRGRPF 2016)

Данный оборот со сравнительной структурой имеет семантический эквивалент в русском языке: *вне <всякого> сомнения, как пить дать, как бог свят*⁷.

Фразеологизмы с компонентом, относящимся к названию молитвы

В трех хорватских фразеологизмах содержится компонент с названием молитвы, причем в двух упоминается молитва *Apostolsko vjervanje*, а в одном – *Očenaš*.

В молитве *Apostolsko vjervanje*⁸ (Символ или Исповедание веры, Credo) акцент делается на сви-

детельстве об Иисусе Христе. С 9 века в католической церкви молитва *Credo* произносится во время обряда крещения. Она является частью литургии Слова во время мессы у католиков, когда верующие читают ее вместе с священником [Općić religijski leksikon 2002, с. 48, Religijski leksikon 1999, с. 20].

Данная молитва фиксируется в составе двух фразеологизмов с одинаковым значением ('случайно оказаться где-либо (в чем-либо)': *dospjeti (upasti)* и *što kao Pilat u Vjeronanje (Kredo, kredo)* и *naći se kao Pilat u Vjeronanju (Kredu, kredo)*). В части лексикографических источников приводятся орфографические варианты второго субстантивного компонента, т. е. включается адаптированное название молитвы на латинском языке. Так, напр., во «Фразеологическом словаре хорватского или сербского языка» Й. Матешича [Matešić 1982, с. 467], помимо компонента *Vjeronanje*, в обоих оборотах в скобках написан и компонент *Kredo (dospjeti kao Pilat u Vjeronanje (Kredo), naći se kao Pilat u Vjeronanju (Kredu))*, в то время как, напр., в *Базе фразеологизмов хорватского языка* [Baza frazema hrvatskoga jezika, <http://frazemi.ihjj.hr>] приведенный вариантный компонент пишется со строчной буквы. В обоих источниках компонент *Vjeronanje* пишется с прописной буквы. С другой стороны, в «Хорватском фразеологическом словаре» [HFR 2014, с. 427] фиксируется только один из названных фразеологизмов с названием молитвы на хорватском языке (*dospjeti (upasti)* и *što kao Pilat u Vjeronanje*). Надо напомнить, что ни один из приведенных оборотов не имеет большую частотность употребления, причем в современных текстах варианты *Kredo* и *kredo* встречаются весьма редко. Ср. примеры употребления:

– *A u ovu sam priču dospio k'o Pilat u Vjeronanje, netko me ugledao na Dnevniku i tako je krenulo.* (HFR 2014)

– *Kako ste se odlučili baviti baš tim teškim poslom, odnosno pomagati ovisnicima?*

– *Iskreno, ne znam, nisam imala ideju da ću se baviti ovisnicima i teško je reći kad sam se za to odlučila. Znam se našaliti pa kažem da sam upala u tu priču kao Pilat u Vjeronanje, jer sam za vrijeme studija u Rimu studirala psihologiju, a moj magistarski rad bio je „Oboljeli od AIDS-a s psihološkog gledišta“.* [<http://www.glas-slavonije.hr/220510/11/Bernardica-Juretic-Uz-bozju-pomoc-posvetila-sam-se-borbi-protiv-ovisnosti> (дата обращения: 07.02.2020)]

Postavlja se ozbiljno pitanje: A je li Stazić nekoga ili nešto povrijedio? Je li Radin nekoga ili nešto povrijedio? Pustio bih zasad Radina po strani jer se je on tu našao kao Pilat u Vjeronanju, a usredotočio bih se na Stazića. <https://narod.hr/hrvatska/dr-sc-milemamic-staziceve-izjave-imaju-elemente-kaznenog-djela-javnog-poticanja-na-nasilje-i-mrznju> (дата обращения: 07.02.2020)

A tko je ta osoba ak smem pitati, dragi Emerički, nisam indiskretan, vi znate, ali kad sam se već tu našao kao Pilat u Credu... (Matešić 1982, Krleža⁹)

Несмотря на факт, что в трех хорватских библеизмах в качестве компонента обнаруживается имя Понтия Пилата (*ići (hodati i sl.) od Poncija do*

*Pilata, slati od Poncija do Pilata koga, oprati / prati ruke kao Pilat*¹⁰), фразеологизмы *dospjeti (upasti)* и *što kao Pilat u Vjeronanje (Kredo, kredo)* и *naći se kao Pilat u Vjeronanju (Kredu, kredo)* не считаются библеизмами, поскольку они не относятся к тексту Библии. Как заявляет Майя Опашич [Opašić 2013, с. 261], в молитву *Credo* имя Понтия Пилата случайно попало¹¹, и именно данная «случайность», очевидно, оказала влияние на формирование их фразеологического значения.

В современном хорватском языке нет других фразеологизмов с данным значением. Что касается русского языка, семантическим эквивалентом можно до определенной степени считать оборот *попасть (влипнуть) в историю*, но, надо напомнить, что он относится к какому-либо неприятному происшествию, к предосудительному делу, в то время как хорватская единица не имеет такого ограничения – она может быть употреблена и с позитивной и с негативной коннотацией. Кроме того, русский оборот не содержит сему случайности.

Третий оборот данной группы содержит название молитвы *Očenaš* ('Отче наш'). Само название молитвы чаще всего пишется слитно¹², причем, когда речь идет о способе написания начальной буквы, хорватским орфографическим словарем [Hrvatski pravopis IHJ 2013, с. 332] рекомендуется написание с прописной буквы. Когда имеется в виду фразеологический уровень, с другой стороны, данный компонент обычно пишется со строчной буквы. Во фразеологическом словаре Й. Матешича [Matešić 1982, с. 405–406] фиксируются четыре оборота с данным компонентом (*brojiti očenaše* 'усердно молиться', *dok bi očitao očenaš* 'весьма быстро', *lako (jednostavno) kao očenaš* 'совсем легко', *znati (govoriti) kao očenaš što* 'знать наизусть что, хорошо усвоить что'), но в новейших словарях регистрируется только один: *znati (poznavati i sl.) što kao očenaš* [HFR 2014, с. 385, HRGRPF 2016, с. 197, Anić 2003, с. 905¹³]. Оборот подтверждается в контексте крепкого знания чего-либо, когда что-либо выучено наизусть, наизусть, значит, относится к предмету. Интересно, что в части говоров южной Хорватии данный оборот употребляется как по отношению к предмету, так и по отношению к лицу: *znat ka očenaš koga, što* [Menac-Mihalić 2005, с. 252], в то время как в части говоров северной Хорватии он распространяется глагольным компонентом *moliti* ('молить'): *znati kaj kak Očenaša moliti* [Maresić, Menac-Mihalić 2008], и таким образом более ясной становится его мотивация.

Почему именно данная молитва появляется в качестве компонента в обороте? Молитва *Отче наш* (также молитва Господня; греч. Πάτερ ημών или Κυριακή προσευχή, лат. Pater noster) – главная молитва в христианстве, предложенная самим Иисусом Христом и содержащаяся в Евангелиях от Матфея (6: 9–13) и от Луки (11: 2–4). Каждый верующий должен ее знать наизусть, она читается во время мессы перед обрядом причащения. [Католическая энциклопедия <https://gufo.me/dict/catholic/>, Općić religijski leksikon 2002: 653, Religijski leksikon

1999: 247, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva 1990, с. 432].

Все обороты с компонентом *očenaš*, в том числе и *znati* (*poznavati* i sl.) *što kao očenaš*, довольно редко встречаются в современных хорватских текстах. Ср. пример употребления:

Pojavit će se i tri hita, dva strana i jedan domaći koji će do kolovoza svi znati kao Očenaš s obzirom da će biti sveprisutan. <https://kamenjar.com/medijska-prognoza-evo-kakvo-nas-ljeto-ocekuje/> (дата обращения: 07.02.2020)

В названном значении ('хорошо усвоить что') в хорватском языке гораздо чаще подтверждается фразеологизм *imati u malom prstu što*. В русском языке имеется устаревший оборот, полностью эквивалентный хорватскому *znati* (*poznavati* i sl.) *što kao očenaš*: *знать как «Отче наш» что*. Помимо него, лексикографически фиксируется активно употребляющийся семантический эквивалент *знать назубок* что, а ему семантически частично соответствует и оборот со структурой предложения *от зубов отскакивает* у кого что.

Фразеологизмы с компонентом *misa*

Компонент *misa* ('месса') появляется в трех хорватских оборотах.

Месса (фр. messe, от лат. missa > лат. mittere 'распускать') представляет собой основную литургическую службу в латинском обряде Католической Церкви¹⁴. Она состоит из начальных обрядов, Литургии Слова, Евхаристической Литургии и заключительных обрядов. Во время Евхаристической Литургии происходит пресуществление: хлеб и вино становятся Телом и Кровью Иисуса Христа.

Обряды раньше заканчивались формулой *ite, missa est* ('идите, собрание распускается'), после чего собравшиеся расходились. Считается, что само название обряда происходит от данной формулы [Католическая энциклопедия: <https://gufo.me/dict/catholic/>, Opći religijski leksikon 2002, с. 584–585, Religijski leksikon 1999, с. 218, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva 1990, с. 403–405].

Исходя из факта, что месса всегда считалась торжественным обрядом, она с давних пор включает песнопение. В зависимости от степени торжественности месса с песнопением проводится либо священником латинского обряда (лат. *missa cantata*), либо духовным лицом или высшим духовным лицом Католической церкви (лат. *missa solemnis, missa pontificalis*). К такой разновидности обряда в хорватском языке относятся три термина: *pjevana misa*, в котором подчеркивается элемент песнопения, *svečana misa*, в котором упоминается торжественность¹⁵ самого обряда, и *velika misa*, в котором внимание уделяется не только торжественности, но и важности, значительности обряда. В современном хорватском языке третий термин чаще употребляется на разговорном уровне, и вероятно поэтому он получил перенос значения и в качестве детерминологизированного компонента вошел в состав глагольного фразеологизма *napraviti / praviti (raditi) veliku misu od čega*. Оборот встречается в

контексте, в котором необоснованно завышают какие-либо данные, в котором напрасно придают чему-либо слишком большое значение. Для него характерен оттенок иронии. Ср. примеры употребления:

– *Hoće li Ministarstvo financija zaista istražiti tko su vlasnici računa u stranim bankama?*

– *To je kontinuiran posao Porezne uprave i od toga ne treba raditi nekakvu veliku misu. Treba to istražiti i tek nakon toga izvijestiti javnost, jer što ako se dogodi da se ispostavi da je tu ipak sve bilo OK?* hrWaC [<http://www.poslovnih.hr/hrvatska/ivan-suker-budimir-laze-tonije-bio-program-hdz-a-295841?nomobile>, 13.05.2015 (дата обращения 07.02.2020)]

Prezauzetost glumom udaljila ga je od pedagoškog rada. Mislim da je to velika šteta i da su mnogi studenti glume ostali prikraćeni dragocjenih savjeta i tajni glumačkog zanata koje je nesebično i jednostavno prenosio mladima ne praveći od toga veliku misu. hrWaC, <http://www.radio-krapina.hr/kolumna-zlatkovitez/josip-bobi-marotti-najmladi-histon> (дата обращения 07.02.2020)

Кроме названных трех терминов, относящихся к мессе с песнопением, в хорватском языке зафиксированы и термины *tih misa* или *mala misa*, указывающие на противоположный способ совершения обряда – это месса без песнопения. *Mala misa* представляет собой антоним по отношению к термину *velika misa*, и оба данных термина чаще встречаются в разговорной речи. Термин *tih misa* детерминологизировался и употребляется как субстантивный фразеологизм со значением 'временное прекращение коммуникации после ссоры' и наиболее часто относится к членам семьи (к супругам, к партнерам). В контексте обычно указывается на то, где происходит прекращение коммуникации (напр. дома, у нас). Иногда такой компонент включается в глагольный оборот, и тогда получается форма *imati tihu misu <gdje>*. Ср. примеры употребления:

... *oboje temperamentni, tvrdoglavi, ja prilično glasna... Uglavnom, on NIKAD, ali NIKADA ne želi priznati da je kriv, a ja NIKADA ne popuštam dok to on ne učini. Tako da se zna desiti tih misa po par dana.* hrWaC, <http://www.forum.hr/archive/index.php/t-25441.html> (дата обращения 07.02.2020)

Kod mene je već dva dana tih misa jer sam u subotu kasno došla kući. (HFR 2014)

Sorry za sutra. Imam doma tihu misu pa mi je baš nezgodno. (дата обращения 07.02.2020)

В русском языке отсутствуют обороты с компонентом *месса*. Когда речь идет о первом фразеологизме (*napraviti / praviti (raditi) veliku misu od čega*), кажется, наиболее близкий семантический эквивалент будет оборот *возвести / возводить в квадрат* что. Насколько нам известно, в русских фразеологических словарях не фиксируется субстантивный оборот со значением близким хорватскому *tih misa*. С другой стороны, когда речь идет о глагольном фразеологизме *imati tihu misu <gdje>*, данное значение можно выразить с помощью словосочетания *дуться друг на друга* (напр. *У нас дома все дуются друг на друга*).

Итоги. В работе анализируются девять хорватских фразеологизмов с компонентами *aten*, *Vjeronanje*, *očenaš*, *misa*, характерными для христианской религии. Несмотря на факт, что в их глубокой структуре имеется в виду религиозная основа, обороты не встречаются в контексте, связанном с христианством, поскольку в них произошла полная десемантизация. Однако, надо подчеркнуть, что, вопреки полной десемантизации, семантика и сфе-

ра употребления четырех компонентов из христианства оказали влияние на формирование значения единиц, включенных в анализ.

По отношению к хорватским фразеологизмам в русском языке фиксируется лишь один полный фразеологический эквивалент (с компонентом *Отче наш*), но он является устаревшим. В остальных случаях по отношению к хорватским оборотам даются русские семантические эквиваленты.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Более обширно об этом см. Orašić 2013: 78–300, Матешич 1997, с.164, Бирих, Матешич 1994.

² Ср. в сербском *ići od Pontija do Pilata, slati od Pontija do Pilata koga*, в словенском *hoditi od Poncija do Pilata, pošiljati od Poncija do Pilata koga*, в чешском *chodit (běhat) od Pontia k Pilátovi, posílat od Pontia k Pilátovi někoĥo*, в украинском *посилати від Понтія до Пілата*, в верхнелужицком *wot Poncija k Pilatej běhać, wot Poncija k Pilatej slać někoĥo*.

³ Hrvatski frazeološki rječnik = Хорватский фразеологический словарь.

⁴ Хорватский корпус.

⁵ Хорватская газета.

⁶ Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema = Хорватско-романско-германский словарь сравнительных фразеологизмов.

⁷ Устар.

⁸ Чаще называется просто *Vjeronanje*.

⁹ Текст из романа *Zastave* хорватского писателя Мирослава Крлежи (1893–1981). Название молитвы Крлежа написал через *C* (как в латинском оригинале).

¹⁰ Фразеологизм часто употребляется и фиксируется в словарях без компонента *Pilat: oprati / prati ruke od šega* (ср. HFR 2014), но, несмотря на данный факт, четкая связь с текстом Библии остается.

¹¹ Текст молитвы: *Верую во единого Бога, Отца Всемогущего, // Творца неба и земли, видимого всего и невидимого. // И во единого Господа Иисуса Христа, // Сына Божия Единородного, // от Отца рожденного прежде всех веков, // Бога от Бога, Свет от Света, // Бога истинного от Бога истинного, // рожденного, не сотверенного, единосущного Отцу, // через которого все сотворено. // Ради нас, людей, и ради нашего спасения сошедшего с небес // и воплотившегося от Духа Святого и Марии Девы // и ставшего Человеком; // распятого за нас при Понтии Пилате, // страдавшего и погребенного, // воскресшего в третий день по Писаниям, // восшедшего на небеса и сидящего одесную Отца, // вновь грядущего со славою судить живых и мертвых, // и Царству Его не будет конца. // И в Духа Святого, Господа Животворящего, // от Отца и Сына исходящего, // Которому вместе с Отцом и Сыном подобает поклонение и слава, // Который вещал через пророков. // И во единую Святую Вселенскую и Апостольскую Церковь. // Исповедую единое крещение во отпущение грехов. // Ожидаю воскресения мертвых и жизни будущего века. Аминь.* <http://ruscath.ru/orations/basic/basic1.shtml> (дата обращения: 07.02.2020)

¹² В начале текста молитвы пишется раздельно: **Оче наш**, *koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje...* (‘Отче наш, сущий на небесах! да святится имя Твое...’).

¹³ В *Большом словаре хорватского языка* В. Анича компонент пишется с прописной буквы.

¹⁴ Помимо данного значения, лексикографически фиксируется и значение, относящееся к хоровому произведению, исполняемому обычно в сопровождении органа или оркестра.

¹⁵ svečan = торжественный

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. Бирих А., Матешич И. Из истории русских библейских выражений. *Русский язык за рубежом*. 5–6. Москва. 1994. С. 41–47.
2. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Ред. В.М. Мокиенко. Москва: Астрель – АСТ – Люкс, 2005. 927 с.
3. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь фразеологических синонимов русского языка. Ред. В.М. Мокиенко. Москва: «АСТ-ПРЕСС КНИГА», 2009. 445 с.
4. Большой фразеологический словарь русского языка. Отв. редактор В.Н. Телия. Сер.: Фундаментальные словари. Москва: «АСТ-ПРЕСС КНИГА», 2006. 782 с.
5. Войнова Л.А., Жуков В.П., Молотков А.И., Федоров А.И. Фразеологический словарь русского языка. Ред. А.И. Молотков. Москва: Астрель – АСТ, 2006. 525 с.
6. Жуков В.П., Сидоренко М.И., Шкляров В.Т. Словарь фразеологических синонимов русского языка. Ред. В.П. Жуков. Москва: «Русский язык», 1987. 441 с.
7. Католическая энциклопедия. <https://gufo.me/dict/catholic/>
8. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских народных сравнений. Ред. В.М. Мокиенко. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2008. 799 с.

9. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских поговорок. Ред. В.М. Мокиенко. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2008. 784 с.
10. Anić V. Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 2003. 1881 s.
11. Baza frazema hrvatskoga jezika. <http://frazemi.ihjj.hr/>
12. Fink Arsovski i dr. Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema. Zagreb: Knjigra, 2016. 387 s.
13. hrWaC. Croatian web corpus. Hrvatski korpus. <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>
14. Hrvatski pravopis. Gl. ur. Ž. Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013. 503 s.
15. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Ur. A. Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990. 621 s.
16. Maresić J., Menac-Mihalić M. Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima. Bibl.: Riznica. Niz: Rječnici hrvatskoga jezika. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008. 351 s.
17. Matešić J. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: IRO „Školska knjiga“, 1982. 808 s.
18. Matešić, J. Ići od Poncija do Pilata („посылать от Понтия к Пилату“). *Frazeologia a religia. Problemy frazeologii europejskiej II*. red. A.M. Lewicki, W. Chledba. Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 1997. S. 163–165.
19. Menac A., Fink Arsovski Ž., Mironova Blažina I., Venturin R. Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik. Zagreb: Knjigra, 2011. 470 s.
20. Menac A., Fink Arsovski Ž., Venturin R. Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014. 794 s.
21. Menac-Mihalić M. Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. Bibl. Rječnici hrvatskoga jezika. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. 505 s.
22. Menac-Mihalić M., Menac A. Frazeologija splitskoga govora s rječnicima. Bibl.: Riznica. Niz: Rječnici hrvatskoga jezika. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011. 363 s.
23. Opašić, M. Biblizmi u hrvatskome jeziku. Doktorski rad. Rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013. 490 s.
24. Opašić, M. Biblijski onimi u hrvatskome jeziku. *Folia onomastica Croatica* 23. 2014. S. 185–208.
25. Opći religijski leksikon. Gl. ur. A. Rebić. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002. 1062 s.
26. Religijski leksikon. Ur. J. Laća. Zagreb: Mosta, 1999. 416 s.
27. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio VI. Lekenički–Moračice. Obradili P. Budmani i T. Maretić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904–1910. 960 s.
28. Walter H., Mokienko V. M. (K)ein Buch mit sieben Siegeln. Historisch-etymologische Skizzen zur deutschen Phraseologie. Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald, 2011. 459 s.

REFERENCES

1. Bierich A., Mateshich J. (1994) Iz istorii russkikh biblejskih vyrazheniy [On the History of Russian Biblical Expressions]. *Russkij yazyk za rubezhom*. 5–6. Moskva. S. 41–47 [in Russian].
2. Bierich A.K., Mokienko V.M., Stepanova L.I. (2005) Russkaya frazeologiya. Istoriko-etimologicheskij slovar [Russian Phraseology. Etymological Dictionary]. Ed. V.M. Mokienko. Moskva: Astrel – AST – Lyuks, 927 s. [in Russian].
3. Bierich A.K., Mokienko V.M., Stepanova L.I. (2009) Slovar frazeologicheskikh sinonimov russkogo yazyka [Dictionary of Russian Phraseological Synonyms]. Ed. V.M. Mokienko. Moskva: «AST-Press kniga». 445 s. [in Russian].
4. Bolshoy frazeologicheskij slovar russkogo yazyka [The Big Phraseological Dictionary of Russian Language]. Ed. N.V. Teliya. Ser. Fundamentalnye slovari. (2006) Moskva: «AST-Press kniga». 782 s. [in Russian].
5. Katolicheskaya enciklopediya [Catholic Encyclopaedia]. <https://gufo.me/dict/catholic/47> [in Russian].
6. Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2008) Bolshoy slovar russkikh narodnykh sravneniy [The Big Dictionary of Russian Similes]. Ed. V.M. Mokienko. Moskva: OLMA Media Grupp, 799 s. [in Russian].
7. Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2008) Bolshoy slovar russkikh pogovorok [The Big Dictionary of Russian Idioms]. Ed. V.M. Mokienko. Moskva: OLMA Media Grupp, 784 s. [in Russian].
8. Voynova L.A., Zhukov V.P., Molotkov A.I., Fedorov A.I. (2006) Frazeologicheskij slovar russkogo yazyka [Phraseological Dictionary of Russian Language]. Ed. A.I. Molotkov. Moskva: Astrel – AST. 525 s. [in Russian].
9. Zhukov V.P., Sidorenko M.I., Shklyarov V.T. (1987) Slovar frazeologicheskikh sinonimov russkogo yazyka [Dictionary of Russian Phraseological Synonyms]. Ed. V.P. Zhukov. Moskva: «Russkij yazyk», 441 s. [in Russian].
10. Anić V. Veliki rječnik hrvatskoga jezika (2003). Zagreb: Novi Liber. 1881 s. [in Croatian].
11. Baza frazema hrvatskoga jezika. <http://frazemi.ihjj.hr/> [in Croatian].
12. Fink Arsovski i dr. (2016) Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema. Zagreb: Knjigra. 387 s. [in Croatian].
13. hrWaC. Croatian web corpus. Hrvatski korpus. <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/> [in Croatian].
14. Hrvatski pravopis (2013). Gl. ur. Ž. Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 503 s. [in Croatian].
15. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (1990). Ur. A. Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 621 s. [in Croatian].
16. Maresić J., Menac-Mihalić M. (2008) Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima. Bibl.: Riznica. Niz: Rječnici hrvatskoga jezika. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 351 s. [in Croatian].

17. Matešić J. (1982) Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: IRO «Školska knjiga». 808 s.
18. Matešić J. (1997) Ići od Poncija do Pilata („посылають от Понтия к Пилату“). *Frazeologia a religia. Problemy frazeologii europejskiej II*. red. A.M. Lewicki, W. Chlemba. Warszawa: Wydawnictwo Energeia. S. 163–165 [in Croatian].
19. Menac A., Fink Arsovski Ž., Mironova Blažina I., Venturin R. (2011) Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik. Zagreb: Knjigra. 470 s. [in Croatian].
20. Menac A., Fink Arsovski Ž., Venturin R. (2014) Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb: Naklada Ljevak. 794 s. [in Croatian].
21. Menac-Mihalić M. (2005) Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. *Bibl. Rječnici hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. 505 s. [in Croatian].
22. Menac-Mihalić M., Menac A. (2011) Frazeologija splitskoga govora s rječnicima. *Bibl.: Rznica. Niz: Rječnici hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 363 s. [in Croatian].
23. Opašić M. (2013) Biblizmi u hrvatskome jeziku. *Doktorski rad. Rukopis*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 490 s. [in Croatian].
24. Opašić, M. (2014) Biblijski onimi u hrvatskome jeziku. *Folia onomastica Croatica* 23. S. 185–208 [in Croatian].
25. Opći religijski leksikon (2002). Gl. ur. A. Rebić. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 1062 s. [in Croatian].
26. Religijski leksikon (1999). Ur. J. Laća. Zagreb: Mosta. 416 s. [in Croatian].
27. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1904–1910). Dio VI. Lekenički–Moračice. Obradili P. Budmani i T. Maretić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 960 s. [in Croatian].
28. Walter H., Mokienko V. M. (2011) (K)ein Buch mit sieben Siegeln. *Historisch-etymologische Skizzen zur deutschen Phraseologie*. Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald. 459 s. [in German].

ON THE CROATIAN IDIOMS, COMPRISING CHRISTIAN COMPONENTS

Abstract. In the contemporary Croatian language, some Biblical idioms are in frequent use. In the other hand, several idioms are not directly related to the Bible, but their inner structure and/or some of their components refer them to Christianity. The paper deals with nine such idioms. They are divided into three groups depending on the component in their structure. The first group contains three idioms with the component *amen*: verbal idiom *stići / stizati (doći / dolaziti i sl.) na amen*, idiomatic exclamation *i amen<!>*, and comparative idiom *kao amen <u crkvi (očenašu)> je što*. The second group contains two titles of the prayer. Two idioms include component *Vjervanje (dospjeti (upasti) u što kao Pilat u Vjervanje (Kredo, kredo) and naći se kao Pilat u Vjervanju (Kredu, kredo)*, and one idiom has the component *očenaš (znati (poznavati i sl.) što kao očenaš)*. Idioms of the third group have the component *misa*, which is the part of two religious term – *velika misa* and *tiha misa*. When they became a part of an idiom, they has been determinologized. Those idioms are *napraviti / praviti (raditi) veliku misu* od čega, *tiha misa, imati tihu misu <gdje>*. In all the mentioned idioms, the desemantization took place. It means that their meaning is no longer related to the religion, Christianity, and they are not used in the context regarded to the religion. In the other hand, semantic aspect of all four components (*amen, Vjervanje, očenaš, misa*) to a certain extent had influence on forming the meaning of those idioms. Regarding to Croatian idioms Russian idiomatic equivalents are given, however only one Russian full idiomatic equivalent was found, in other cases semantic equivalents are given.

Keywords: Croatian idioms with the components from Christianity, component *amen*, components related to the title of the prayer (*Vjervanje, Očenaš*), component *misa*, Russian semantic equivalents.

ПРО ХОРВАТСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, ЩО МІСТЯТЬ КОМПОНЕНТИ ІЗ ХРИСТІАНСТВА

Анотація. Крім фразеологічних біблеїзмів, у сучасній хорватській мові вживається і певна кількість фразеологізмів, глибинна структура і / або певні компоненти яких належать до християнства. У цій роботі проводиться аналіз дев'яти таких зворотів. Вони діляться на три групи залежно від компонента, що міститься в них. У першій групі наводяться три фразеологізми з компонентом *amen*: дієслівний *stići / stizati (doći / dolaziti i sl.) na amen*, вигуківого типу *i amen <!>* пор, а також порівняльний *kao amen <u crkvi (očenašu)> je što*. Друга група – звороти з назвою молитви. У двох як компонент ужита молитва *Vjervanje (dospjeti (upasti) u što kao Pilat u Vjervanje (Kredo, kredo) и naći se kao Pilat u Vjervanju (Kredu, kredo)*, а в одному – *očenaš (znati (poznavati i sl.) što kao očenaš)*. У третю групу включені фразеологізми з компонентом *misa*, що є частинною двох термінів, у яких відбулася детермінологізація – *velika misa* и *tiha misa: napraviti / praviti (raditi) veliku misu* од чого, *tiha misa, imati tihu misu <gdje>*. У всіх наведених зворотах відбулася повна десемантизація, отже, їх фразеологічне значення більше не пов'язується з релігією, і вони не вживаються в контексті, що стосується релігії. З іншого боку, семантика всіх компонентів, що виходять з християнства, певною мірою вплинула на формування значення фразеологізмів. Хорватські одиниці мають

російські фразеологічні еквіваленти, причому знайдений тільки один повний еквівалент, а в інших випадках наводяться семантичні еквіваленти.

Ключові слова: хорватські фразеологізми, що містять компоненти з християнства; компонент *amen*, компоненти, що відносяться до назви молитов (*Vjеровanje*, *Očenaš*); компонент *misa*; російські семантичні еквіваленти.

© Фінк Ж., 2020 р.

Желька Фінк – доктор філологічних наук, професор Філософського факультету Загребського університету, Загреб, Хорватія; <https://orcid.org/0000-0001-9991-0829>

Zhelka Fink – PhD, Professor at the Faculty of Philosophy, University of Zagreb, Zagreb, Croatia; <https://orcid.org/0000-0001-9991-0829>

НАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ У СЛОВНИКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГОВІРКИ СЕЛА СОКИРНИЦЯ ХУСТСЬКОГО РАЙОНУ

I. САБАДОША

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'374:811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).271–276

Харківська О. Народні порівняння у Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району І. Сабадоша; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті вперше зроблено спробу лексико-семантичного дослідження порівняльних конструкцій у Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області І. Сабадоша. Це диференційний словник, який містить близько 16 тисяч назв, зібраних автором протягом 20–25 років у говірці марамороського типу закарпатського діалекту. Більшість реєстрових слів мають ілюстрації із зв'язного мовлення, а також прислів'я, приказки, загадки, уривки з народних пісень та зразки інших видів народної творчості. Словник І. Сабадоша уже став об'єктом дослідження. Г. Вовченко у статті «Синтаксис народного мовлення в діалектному словнику: красназвичайний аспект» розглядала можливість використання діалектного словника при вивченні синтаксичних особливостей марамороських говірок закарпатського говору південно-західного наріччя.

У Словнику І. Сабадоша виявлено 138 стійких порівняльних конструкцій. За семантичним значенням народні порівняння можемо поділити на такі групи: *порівняння на позначення зовнішніх рис людини, порівняльні конструкції на позначення одягу або як людина виглядає у ньому, порівняльні конструкції на позначення розумових здібностей людини, народні порівняння на позначення якостей / властивостей людини, народні порівняння на позначення властивостей їжі та напоїв, а також процесів, пов'язаних із споживанням їжі, порівняльні конструкції на позначення часу та ін.*

Значну частину порівняльних конструкцій становлять компоненти на позначення частин тіла (соматична лексика): *такі в т'а очі чіл:ин'і, ги в попа'диц'і, ут:о'пырилис'а в 'н'ого 'вуха, ги в осла* та порівняльні конструкції із назвами тварин: *міс'туйес'а, гі 'куруц'а на 'с'ідал'і, та'кый 'лехкый, йак руску'р'іх.*

Конструкції поєднані порівняльними компонентами *ги ('л'іше ближн'ый су'с'ід, ги далекый брат), гі (про'нав, гі сул' в ук'р'оні), ги'бы / гі'бы (так ми 'кажеши, гі'бы м ти не' ро'дина), йак (будеши 'битый йак 'гаман).*

Порівняльні конструкції, зафіксовані у Словнику І. Сабадоша, цінний емпіричний матеріал, який може стати джерелом до укладання діалектного фразеологічного словника закарпатських говірок, а спроба структурно-семантичного аналізу порівняльних конструкцій вказує на важливість дослідження діалектної фразеології в майбутньому.

Ключові слова: говір, говірка, закарпатський діалект, фразеологічна одиниця, народні порівняння, словник.

Постановка проблеми. Останніми роками все частіше діалектна фразеологія стає об'єктом наукових розвідок, свідченням цього є дослідження Н. Бабич (буковинські говірки), М. Доленка (східнополіські), Н. Коваленко (західно-подільські), М. Демського (бойківські), Г. Ступінської, Н. Вархол, А. Івченка (лемківські), М. Олійника (гуцульські), В. Лавера (карпатські), Н. Романюк (верхньонадністрянські), Г. Доброльожі (поліські), А. Сагаровського (центральнослобожанські), В. Ужченка, Д. Ужченка, Р. Міняйла (східнослобожанські і степові), Т. Грици (запорізькі), Н. Кірілкової (волинські) [Мацюк 2020, с. 6–7]. Часто, на жаль, фразеологічний матеріал не опублікований окремо, а представлений лише фрагментарно у додатках до дисертацій та інших видах наукових робіт [Коваленко 2016, с. 116].

Аналіз досліджень. Народне мовлення здавна привертало увагу дослідників, бо фактичний матеріал тут посеред нас, який потрібно збирати, фіксувати, описувати, адже мова народу з плином поколінь може змінюватися, а відтак – багато втрачаємо. А в основі народних порівнянь лежать ще і спостереження над природою, тваринами, над життям, поведінкою та культурою людини [Коваленко 2010, с. 108].

Українська діалектологія уже має значні здобутки, важливість яких не може бути недооцінена.

Варто згадати С. Бевзенка, праці якого не втратили свою цінність та актуальність і до сьогодні. Закарпатська діалектологічна школа також ніколи не залишалася осторонь і відома своїми досягненнями на увесь світ. Серед знаних мовознавців, які досліджували закарпатський діалект, не можна не згадати Й. Дзендзелівського, М. Грицака, К. Галаса, В. Лавера, П. Чучку, П. Лизанця, І. Сабадоша, а також О. Пискач, О. Миголинець, Е. Гоцу та ін. Найповніше досліджена лексика, яка є безцінним фактичним матеріалом і в майбутньому може слугувати для вивчення наступних рівнів мови.

Якщо ж говорити про дослідження фразеологічних одиниць в українських говірках Закарпаття, то цей матеріал українській науці представлений ще не повністю. До сьогодні діалектна фразеологія, народні порівняння все ще лишаються не до кінця вивченими, зафіксованими, а тим паче закодифікованими у словниках. Фразеологічні одиниці та народні порівняння можемо знайти у працях Й. Дзендзелівського (зокрема коментарях до карт) [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], Матеріалах до Словника українських говірок Закарпатської області М. Грицака [Грицак 2017], у текстах українських закарпатських говірок, укладених О. Миголинець та О. Пискач [Миголинець, Пискач 2004], а також джерелом для вивчення можуть бути праці В. Іваня [Іва-

ньо 1959], Ю. Чорі [Чорі 2002], І. Керчі [Керча 2007], І. Вamoш [Вamoш 2008] та багато ін., де ми можемо знайти фраземи, народні порівняння, прислів'я, приказки, вірування, уривки з пісень тощо.

Неоціненний внесок у вивчення діалектної фразеології Закарпаття зробив В. Лавер. Він стверджував, що об'єктом дослідження при вивченні діалектології має стати діалектна фраза, тобто «мовленнева одиниця, яка виникла і функціонує в певному наріччі, говорі, характеризується територіальними діалектними ознаками (компонентний склад, фраземне значення, вторинна номінативна функція, відтворюваність, граматичні категорії) і знаходиться за межами літературної мови» [Лавер 1992, с. 6]. Останнім часом вивчення, дослідження і найголовніше – збір матеріалу (фразеологічних одиниць) все частіше спостерігаємо і серед сучасних науковців. Не можна не згадати праці А. Галас [Галас 2019] та О. Миголинець [Миголинець 2013]. А. Галас детально зупинилася на описі порівняльних конструкцій, зафіксованих у трьох районах Закарпатської області, а також зауважила, що досі в мовознавстві немає єдиної думки щодо визначення порівняння як мовного явища і найбільше дискусій виникає навколо таких питань: 1) порівняльні конструкції є об'єктом вивчення діалектної фразеології чи діалектного синтаксису; 2) чи зараховувати порівняльні звороти до фразем; 3) принципи розмежування порівняльних зворотів і порівняльних речень – компонентів складнопідрядного речення; 4) засади лексикографічного впорядкування порівняльних конструкцій [Галас 2019, с. 25]. Метою наукової розвідки А. Галас став структурно-семантичний опис порівняльних зворотів у закарпатських говірках.

Дослідження О. Миголинець пов'язане з лексикою народної медицини українських говірок. Об'єктом дослідження стали фразеологічні одиниці закарпатських говірок на позначення назв хвороб, фізичного та психічного стану людини. Основна увага зосереджена на компонентному складі та лексико-граматичній характеристиці [Миголинець 2013, с. 39].

Мета статті – проаналізувати народні порівняння у Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області І. Сабадоша. Ця мета буде реалізована шляхом виконання таких завдань: описати стан вивчення фразеологізмів у говорах; зібрати і виокремити народні порівняння у Словнику І. Сабадоша; з'ясувати важливість зафіксованого діалектного матеріалу у словниках для подальшого вивчення та дослідження.

Методи та методика дослідження. Під час дослідження ми використали комплекс методів: описовий, зіставний, метод кількісних підрахунків, метод фразеологічного аналізу, метод лінгвістичного дослідження з елементами спостереження над фактичним матеріалом.

Виклад основного матеріалу. Дуже часто ми недооцінюємо матеріал діалектних словників. Про необхідність дослідження багатого фактичного матеріалу, представленого в діалектних словниках, указує І. Ващенко. У діалектних словниках,

що «представляють різні ареали української мови», фактичний матеріал накопичувався протягом десятиліть. На його думку, «усебічне спостереження над фразеологічною лексикою говірок України дасть підстави для багатьох теоретичних висновків і узагальнень, що певною мірою поповнить відомості з сучасної діалектної фразеології» [Ващенко 2007, с. 130].

Нашу увагу ми зосередили на структурно-семантичній характеристиці народних порівнянь у Словнику І. Сабадоша, бо цей емпіричний матеріал до сьогодні ще належно не представлений і не вивчений. Це диференційний словник, який містить близько 16 тисяч назв, зібраних автором протягом останніх 20–25 років у говірці мараморського типу закарпатського діалекту. Більшість реєстрових слів мають ілюстрації із зв'язного мовлення, а також прислів'я, приказки, загадки, уривки з народних пісень та зразки інших видів народної творчості. До Словника також додані діалектні тексти, записані у говірці села Сокирниця Хустського району Закарпатської області у 2004–2005 роках [Сабадош 2008]. Словник І. Сабадоша уже ставав об'єктом дослідження. Г. Вовченко у статті «Синтаксис народного мовлення в діалектному словнику: краєзнавчий аспект» розглядала можливість використання діалектного словника при вивченні синтаксичних особливостей мараморських говірок закарпатського говору південно-західного наріччя.

У Словнику І. Сабадоша виявлено 138 стійких народних порівнянь. До уваги ми не брали фразеологізми, епітети, метафори, прислів'я, уривки з народних пісень тощо, хоч такі теж представлені у словнику.

За семантичним значенням народні порівняння можемо поділити на такі групи:

1. Порівняння на позначення зовнішніх рис людини:

– **гарний / гарна:** *та'ка файна /д'івка, ги ба'б'овка (кукла, лялька)* [Сабадош 2008, с. 18];

– **некрасивий / некрасива:** *та'ка с', ги /м'ойма (м'ол'ма) (мавпа)* [Сабадош 2008, с. 175];

– **товстий / товста:** *тава/летовата (товстий, вайлуватий) жо'на, ги кара'патиц'а (жаба-ропуха)* [Сабадош 2008, с. 348], *та'ке в /н'ого чер'виско, ги /дийжа (діжка)* [Сабадош 2008, с. 414], *та'кый у /н'ого /тембех, ги'бы мав ро'жати* [Сабадош 2008, с. 56];

– **вуха, очі, ніс, рот, язик:** *та'кі в т'а /очі чи/л:ин'і, ги в попа'диц'і (попадіця 'гірчак' (Rhodeus amarus))* [Сабадош 2008, с. 257], *та'кый /увалила /йазык, ги /ран:ик* [Сабадош 2008, с. 279], *ут:о'пырилис'а в /н'ого /вуха, ги в о'сла* [Сабадош 2008, с. 372], */ротик у /т'ойі /д'івкы, йак ш'ніл'ка (шнілька 'спеціальна приколка (прикраса) у весільному вінку молодої')* [Сабадош 2008, с. 423];

– **голова, обличчя:** *не'стриженый ус', ги пал'ух (палух 'чоловік або хлопцев з великим волоссям, давно не стрижений')* [Сабадош 2008, с. 216], *р'а'бый, ги /пуйчаче йай'це* [Сабадош 2008, с. 302], *та'ка ністр'іго'вата /д'івка, ги'бы йі /мухы у'б:абрали (ністріговатый 'який має веснянки на*

тілі, переважно обличчі) [Сабадош 2008, с. 231];

– **руки / ноги:** /ручишча в 'н'ого, **ги в мид'вид'у лаба** [Сабадош 2008, с. 325], **п'яс'ц', ги д'їтин'с'ка голо'ва** [Сабадош 2008, с. 304], **та'кый довго'лабий, ги 'г'вл'а** [Сабадош 2008, с. 67], **'ногы в 'Цил'ї тун'кі, гі в 'г'вл'ї** [Сабадош 2008, с. 58];

– **про велику, неповоротку, вайлувату людину:** **не^м буд', ги ко'лода, ай перебі'сас':а 'черес плут** [Сабадош 2008, с. 220].

2. Порівняльні конструкції на позначення розумових здібностей людини: **та'кыйіс', не^м боре, дур'ний, гі (йак) 'бота (в'д'л'с'ка)** [Сабадош 2008, с. 30], **та'ка с' дур'на, гі'бы с':а най'іла масла'гу** (маслагы 'отруйні гриби) [Сабадош 2008, с. 168], **та'кый дур'ний, гі'бы с'а н'їмиц'ї най'ів** (німиця 'блекота чорна' (Huoscyamus niger)) [Сабадош 2008, с. 208], **тот 'бім'був дур'ний йак 'талпа, лиш 'очи на т'а у'валит** [Сабадош 2008, с. 25], **з ним гово'рिति – йак дур'ных з'рибу с'а най'їсти** [Сабадош 2008, с. 81], **за'бытый, ги 'бенчик** [Сабадош 2008, с. 87] та інші.

3. Народні порівняння на позначення якостей / властивостей людини: **та'кый 'добрый, ги да'раба хл'їба** [Сабадош 2008, с. 60], **та'кый не^м 'добрый йак хрін'** [Сабадош 2008, с. 405], **та'кый ис', 'Цил'ку, не^м 'добрый, ги по'пер** [Сабадош 2008, с. 258], **здо'ровый, йак о'р'їх** [Сабадош 2008, с. 214], **сил'ний, йак 'біка** [Сабадош 2008, с. 25], **ко'бым так біро'вав, йак 'годен** (жарт) [Сабадош 2008, с. 25], **об'жил:ивый, йак о'та саран'ча** (сарана) [Сабадош 2008, с. 327], **та'кый 'зависный, гі'бы 'н'їгда не^м 'їв** [Сабадош 2008, с. 89], **ди'ви, йак за'фр'їнкала, гі'бы ки'гин'ув 'была** (зафр'їнкати 'раговорити пихато, різко, неприємно) [Сабадош 2008, с. 114], **и'чо 'п'їеш, ги ку'гут?** [Сабадош 2008, с. 232], **ку'пив си т'рум'бету, та т'рум'бече 'каж'зый дин', ги здур'їлий** [Сабадош 2008, с. 355] та ін.

До цієї групи відносимо порівняльні конструкції на позначення п'яної людини або процесів, які пов'язані з розпиванням горілки: **'тоц':а чу'л'вік 'читаво вио'рив, бо п'їаний, ги 'цолиток** [Сабадош 2008, с. 396] (**цолиток** 'складаний метр' [Сабадош 2008, с. 410]), **дос'мішко'вав'а сам нат со'б'ов, бо п'їе ги свін'а** [Сабадош 2008, с. 74], **при'їшов п'їаний та на'ригав'а, йак свін'а, в 'хыжи** [Сабадош 2008, с. 194], **так нах'лыц'кав'а, и'чо п'їаний йак 'цолиток** [Сабадош 2008, с. 200], **їде в три пу'т'ї, йак пл'їт'анка** (плетянка 'вишплетена з мотузків сітка, в якій носили в поле їжу робітникам'. Зараз уживається тільки в порівнянні) [Сабадош 2008, с. 233] тощо.

Зазвичай порівняльні конструкції цієї групи вживаються для позначення негативних рис та якостей людини.

4. Порівняльні конструкції на позначення одягу або як людини виглядає в ньому: **и'чо с':а так р'озуд'їла, ги до'церкви** [Сабадош 2008, с. 316], **уб'ралас'а, ги чорт на ма'лину** [Сабадош 2008, с. 358], **так ис':а 'упарадила, гі'бы с': уд:а'вала** [Сабадош 2008, с. 381], **так ис':а набуксо'вала, гі'бы с'до 'церки йшла** [Сабадош 2008, с. 180], **сис'ре'клик гі'бы на 'тебе и'ти'мований** [Сабадош 2008,

с. 425], **так ис':а набуксо'вала, гі'бы с'до 'церкви йшла** [Сабадош 2008, с. 180], **о'та с'вита ї'уй па'су'є, ги сві'ни ку'гут'кы** [Сабадош 2008, с. 218],

5. Народні порівняння на позначення властивостей їжі та напоїв, а також процесів, пов'язаних із споживанням їжі: **та'ке квас'не, ги кисі'лиц'а** (киселіця 'драглиста маса з пом'ятих або слабо розварених слив без цукру як матеріал для приготування джему, повидла) [Сабадош 2008, с. 141], **та'ке 'йаб'лыко квас'не, ги 'цицик** (ціцик 'що-небудь дуже кисле (зокрема щавель)') [Сабадош 2008, с. 408], **про'кыс, гі квас** (квас 'закваска (залишена грудочка сирого тіста), для приготування розчини) [Сабадош 2008, с. 140], **не^м заран'тована йї'да та'ка – гі бї'да гур'ка** [Сабадош 2008, с. 205], **тот так соло'нину 'лупат, гі'бы 'н'їгда ни 'їв** [Сабадош 2008, с. 164], **'пекат, гі'бы 'н'їгда не^м 'їв** [Сабадош 2008, с. 219], **їїст йак гарч** (гарч 'сом' (Silurus glanis)) [Сабадош 2008, с. 45] та ін.

6. Порівняльні конструкції на позначення часу: **так го'ды пруйш'ли, ги'бы 'п'рутом ма'х'нув** [Сабадош 2008, с. 47], **го'ды йдут, гі'бы 'п'рутом ма'х'ав** [Сабадош 2008, с. 53], **'д'їло не^м 'чиниц':а так с'коро, ги с'а 'каже** [Сабадош 2008, с. 415]. Дуже часто в таких конструкціях ми відчуваємо сум, жаль за втраченим часом, якого вже не повернути.

Ще однією групою, яку фіксуємо у Словнику, є порівняльні конструкції із назвами тварин: **и'чо с'а гнерез'диш, ги 'куриц'а** [Сабадош 2008, с. 49], **не^м мав бы с'моци, ги 'жаба х'воста** (прокльон) [Сабадош 2008, с. 177], **нариб'їн'їв Пет'ро, ги кун'** [Сабадош 2008, с. 194], **н'ух'рит, ги пес** [Сабадош 2008, с. 209], **п'овты'вали му'л'д'ї хл'опц'ї, ги па'ц'ата** [Сабадош 2008, с. 271], **не^м рошче'пар'уй 'ногы, ги ко'рова** [Сабадош 2008, с. 322], **'ходить, ги ко'рова роз'їазана** [Сабадош 2008, с. 323], **'мо'їа 'д'ївка гет зат 'аг'лас'а, 'тул'ко їїст, гі 'кутка** [Сабадош 2008, с. 113]; пор. ще **йак в'овк** (голодний), **йак ку'риц'а ла'був** (про письмо), **йак у слон'а** (про величчя вуха), **йак лисіц'а** (хитрий) та багато ін. (с. Сокирниця Хуст. р-ну).

Значно менше порівняльних конструкцій становлять компоненти на позначення частин тіла (соматична лексика). Хоча у фразеологічних одиницях якраз навпаки соматизми переважають. Це характерно як для літературної мови, так і для діалектології. Усю соматичну лексику умовно можна поділити на групи: 1) сомонімічна лексика (тіло, голова та її частини, шия, тулуб, верхні та нижні кінцівки); 2) остеонімічна лексика (кістки людського тіла та їх з'єднання); 3) спланхнонімічна лексика (внутрішні органи); 4) ангіонімічна лексика (кровоносна система); 5) сенсонімічна лексика (органи чуття) [Артемчук, с. 1]. Нам вдалося виокремити, наприклад, соматизм **голова** (**п'яс'ц', ги д'їтин'с'ка голо'ва** [Сабадош 2008, с. 304]; пор. ще **йак сн'їг на г'ло'ву, голова ги мн'ач, голова йак че'ре'п'їна** (с. Сокирниця Хуст. р-ну)). У говірці села Сокирниця фіксуємо ще соматизм **очі** (**гі'бы за очі вз'ав** (темно), **гі'бы ти очі зав'їло** (когось обдурити), **очі йак цибул'ї** (великі)). Але якраз народних порівнянь до людських частин тіла та зовнішності чи не найбільше: **та'кі в**

т'а /оці чил:ин'і, *ги в попа'диц'і* [Сабадош 2008, с. 257], *ут:о'пырилис'а в 'н'ого 'вуха, ги в осла* [Сабадош 2008, с. 372], *р'а'бый, ги 'пуйчаче йай'це* [Сабадош 2008, с. 302], *та'кый довго'лабий, ги 'г'овл'а* [Сабадош 2008, с. 67] тощо. Пор. ще *гі пішчалк'і* (про довгі прямі ноги), *нога ги кол'ода, йак друт* (про жорстке волосся), *йак смірт'* (блідий), *йак скіпка* (худий) (с. Сокирниця Хуст. р-ну).

Знаходимо також у Словнику народні порівняння, які набувають жартівливого, часто іронічного характеру: *но ты доли'г'нив, йак о'та дод'ївочила* [Сабадош 2008, с. 69], *май'ус'а, йак 'голий у'тирн'у* [Сабадош 2008, с. 168], *у 'доброгo 'мужа жо'на йак 'ружа, а в по'ганогo 'раба жо'на йак 'жаба* [Сабадош 2008, с. 177], *кум ку'му, йак не'їе ко'му* [Сабадош 2008, с. 205], *бо мы та'кі па'рован'і, йак гурн'атка мал'ован'і* [Сабадош 2008, с. 218].

Порівняльні конструкції поєднані компонентами *ги* (л'ітше ближс'ий су'с'ід, *ги да'лекый брат* [Сабадош 2008, с. 26], *так му 'добре, ги 'д'олму в 'тирн'у* [Сабадош 2008, с. 47], *не та'ка ко'за бо'гата, ги ро'гата* [Сабадош 2008, с. 27], *'тул'ко ко'сиц' нац'віло, ги в рай'у* [Сабадош 2008, с. 200], *та'кыйіс', ги 'оболок: н'і вон н'і в 'хыжи; сту'йиш, ги 'оболок* [Сабадош 2008, с. 212]); *гі* (про'нав, *гі сул' в укр'іні* [Сабадош 2008, с. 47], *шчо с'качеш, гі 'жіван на друтови* [Сабадош 2008, с. 85], *кл'у'сит, гі 'куриц'а* [Сабадош 2008, с. 145], *о'та жо'на – гі йс'а година, 'дуже не'посто'їан:а* [Сабадош 2008, с. 205]); *ги'бы / г'і'бы* (так ми 'кажеш, *г'і'бы м ти не' родина* [Сабадош 2008, с. 47], *'темно, г'і'бы за*

'очі ймив [Сабадош 2008, с. 134], *та'кый по'темок, г'і'бы 'очі за'вило* [Сабадош 2008, с. 268], *так у'вірено 'каже, г'і'бы вто п'рава* [Сабадош 2008, с. 363], *та'кый 'чорный, г'і'бы го 'чадом нама'стили* [Сабадош 2008, с. 412]); *йак* (сту'йит *йак буг* (у значенні Бог) *дирил'а'ный* (стоїть нерухомо) [Сабадош 2008, с. 31], *будеш 'битый йак 'гаман* [Сабадош 2008, с. 44], *'витко, йак на до'лони* [Сабадош 2008, с. 71], *го'лодый, йак 'ме'лниц'кі'кури* (тобто ситий) [Сабадош 2008, с. 170], *та'ку мі'зері'у ми 'дала, йак 'вуші* [Сабадош 2008, с. 173]). У говірці с. Сокирниця, яка зафіксована у Словнику І. Сабадоша, переважають народні конструкції із сполучником *ги*. Цим порівняльним компонентам у сучасній українській літературній мові відповідають сполучники *як, мов, немов, наче, ніби* (пор. літ. *Сагайда з'явився в роті, як богатир; І світ божий, як великдень; сіре, як земля* [Словник української мови 1980, XI, с. 633]).

Висновки. Отже, усне діалектне мовлення є багатим фактичним матеріалом, яке потребує фіксації, опису, дослідження, бо тільки збереження його у словниках покаже в майбутньому динаміку і стане поштовхом до наступних досліджень. Порівняльні конструкції, зафіксовані у Словнику І. Сабадоша, цінний емпіричний матеріал, що може стати джерелом до укладання діалектного фразеологічного словника закарпатських говірок, якого так бракує. Спроба структурно-семантичного аналізу порівняльних конструкцій вказує на необхідність дослідження діалектної фразеології, а також виокремлення її в діалектних словниках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемчук В.А. Соматизми (назви частин тіла людини) в українській фразеології. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/15842>.
2. Вамош І. Новоселицькі вечорниці з народної криниці. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. 250 с.
3. Ващенко І.А. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говорів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133.
4. Галас А. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 24. Ужгород, 2019. С. 25–33.
5. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. Ужгород, 1958.
7. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 2. Ужгород, 1960.
8. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 3. Ужгород, 1993.
9. Іваньо В. Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів'я та приказки. Ужгород, 1959. 370 с.
10. Керча І. Русинсько-російський словник у 2 т. Ужгород: ПоліПрінт, 2007. 608 с.
11. Коваленко Н.Д. Матеріали до словника народних порівнянь у західноpodільських говірках. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 22 (2). С. 107–114.
12. Коваленко Н.Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів. *Лінгвістика*. 2016. № 2 (35). С. 115–134.
13. Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: автореф. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык». Киев, 1992. 50 с.
14. Мацюк З. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.
15. Мигoliniнecь О. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 18. Ужгород, 2013. С. 39–43.

16. Сабадос І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
17. Словник української мови в 11 т. Т. 11. Київ: Наукова думка, 1980. 699 с.
18. Чорі Ю. Словарь русинського языка. Ужгород, 2002–2008.

REFERENCES

1. Artemchuk V.A. Somatyzy (nazvy chastyn tila liudyny) v ukrainskii frazeolohii [Somatic Vocabulary (names of the parts of the body) in Ukrainian Phraseology]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/15842> [in Ukrainian].
2. Vamosh I. (2008) Novoselytski vechornytsi z narodnoi krynytsi [Novoselytsia Evening Parties from the Folk Well]. Uzhhorod: VAT «Patent». 250 s. [in Ukrainian].
3. Vashchenko I.A. (2007) Frazeolohichni odynytsi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukrainy [Phraseological Units in the Structure of Dialect Dictionaries of South-eastern Dialects of Ukraine]. *Kultura narodov Prichernomor'ya*. № 118. S. 130–133 [in Ukrainian].
4. Halas A. (2019) Porivnyalni konstruktsiyi v zakarpatskykh hovirkakh [Comparative Constructions in Transcarpathian Patoises]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 24. Uzhhorod. S. 25–33 [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Patoises of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Yo.O. (1958) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 1. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1960) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 2. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Dzendzelivskiy Yo.O. (1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 3. Uzhhorod [in Ukrainian].
9. Ivano V. (1959) Skarby narodnoi mudrosti. Zakarpatski ukrainski pryslivia ta prykazky [Treasures of Folk Wisdom. Transcarpathian Ukrainian Proverbs and Sayings]. Uzhhorod. 370 s. [in Ukrainian].
10. Kercha I. (2007) Rusynsko-rosiiskiy slovnyk u 2 t. [Ruthenian-Russian dictionary in 2 volumes] Uzhhorod: PoliPrint. 608 s. [in Ukrainian].
11. Kovalenko N.D. (2010) Materialy do slovnyka narodnykh porivnian u zakhidnopodilskykh hovirkakh [Materials for the Dictionary of Folk Comparisons in Western Podillia Patoises]. *Volyn-Zhytomyrshchyna: istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. № 22 (2). S. 107–114 [in Ukrainian].
12. Kovalenko N.D. (2016) Prostorovyi zviazok frazem ta yikh komponentiv [Spatial connection of phrasemes and their components]. *Lihvistyka*. № 2 (35). S. 115–134 [in Ukrainian]
13. Laver V.I. (1992) Frazemika ukrainskikh dialektov karpatskogo regiona [Phrasemics of Ukrainian Dialects of the Carpathian Region]: avtoref. dokt. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainskiy yazyk». Kyiv. 50 s. [in Russian].
14. Matsiuk Z. (2020) Hovoryty yak medok varyty: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii [Speak Like a Honey Cook: a Dictionary of Phraseology of Western Polissya and Adjacent Territories]. Lutsk: Vezha-Druk. 688 s. [in Ukrainian].
15. Myholynets O. (2013) Frazemy, poviazani z narodnoiu medytsynoiu, v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh [Phrasemes Related to Folk Medicine in Ukrainian Transcarpathian Dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 18. Uzhhorod. S. 39–43 [in Ukrainian].
16. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod: Lira, 2008. 480 s. [in Ukrainian].
17. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. (1980) [The dictionary of the Ukrainian language in 11 t.]. T. XI. Kyiv: Naukova dumka. 699 s. [in Ukrainian].
18. Chori Yu. (2002–2008) Slovar rusynskoho yazyka [Dictionary of the Ruthenian language]. Uzhhorod [in Ukrainian].

FOLK COMPARISONS IN I. SABADOSH'S DICTIONARY OF THE TRANSCARPATHIAN PATOIS OF THE SOKYRNYTSIA VILLAGE IN THE KHUST DISTRICT

Abstract. The paper is the first attempt of lexical-semantic analysis of comparative constructions in I.V. Sabadosh's Dictionary of the Transcarpathian patois of Sokyrnytsia village, Khust district, Transcarpathian region. This is a differential dictionary, containing about 16 thousand entries collected by the author within the period of 20–25 years in the Maramures patois of the Transcarpathian dialect. Most of the entries have illustrations from coherent speech, as well as proverbs, sayings, riddles, excerpts from the folk songs and samples of other types of folk art.

I. Sabadosh's dictionary has already been the object of research. H. Vovchenko in the paper under the title «Syntax of folk speech in the dialectal dictionary: local lore aspect» considered the possibility of using the dialect dictionary in the study of syntactic features of Maramures patois of the Transcarpathian dialect of the southwestern lingo.

138 fixed folk comparisons have been registered in I. Sabadosh's Dictionary. According to the meaning they have been divided into the following groups: comparisons denoting the external features of a man; comparative constructions to denote clothing or the way a person looks wearing it; comparative constructions denoting human mental abilities; folk comparisons denoting human qualities / features; folk comparisons to denote the properties of food and beverages, as well as the processes associated with food consumption; comparative constructions denoting time, etc.

A significant part of the comparative constructions are represented by the components denoting parts of the body (somatic vocabulary): *та/кі в т'а /очі чи/л:ин'і, ги в пона/диц'і, ут:о/пырилис'а в 'н'ого /вуха, ги в ос/ла* and those with the names of animals: *міс/туйес'а, гі /куриц'а на /с'ідал'і, та/кый /лехкый, йак рускур'іх*. The constructions are connected by comparative components *ги (л'інише б/лижый сус'ід, ги да/лекый брат), гі (про/нав, гі сул' в ук'рѳні), ги/бы / гі/бы (так ми /кажеш, ги/бы м ти не^н ро/дина), йак (бу/деиш /битый йак /гаман)*.

Comparative constructions represented in I. Sabadosh's Dictionary are a valuable empirical material which might be the source for compiling a phraseological dictionary of Transcarpathian dialects, and the attempt of structural-semantic analysis of comparative constructions indicates the importance of examination and research of dialectal phraseology.

Keywords: patois, Maramures dialect, Transcarpathian dialect, phraseological unit, fixed folk comparative constructions, dialectal dictionary.

© Харьківська О., 2020 р.

Олеся Харьківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

ЗАКЛЯТИЯ И ПРОКЛЯТИЯ (ПРОКЛЬОНИ) В УКРАИНСКОМ РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСЕ: ОБРАЗНОСТЬ, СИМВОЛИКА, ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЯ, УСТОЙЧИВЫЕ СРАВНЕНИЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'27 + 811.161.1'27

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).277–281

Хмелевський М., Раїна О. Закляття і прокляття (*прокльони*) в українському розмовному дискурсі: образність, символіка, фразеологізація, устойчиві порівняння; кількість бібліографічних джерел – 8; мова російська.

Анотація. В статті досліджені особливості українських ідіоматических проклять. Розглядаються особливості українських ідіоматических проклять, то є спеціальних фразеологіческих словесних формул, котрі є суттєвими структурними елементами емоціонального висказування на українському мові, мають дуже колоритний емоціонально-експресивний заряд і виконують різні речеві функції. Такі стійкі речеві формули – прокляття – дуже часто зустрічаються в українській повсякденній розмовній мові, ці одиниці дуже різноманітні за своїм лексическим складом, емоціонально-оціночною смисловою навантаженістю. Дослідження таких стійких форм проклять з точки зору їх ступеня вираженості і прагматичності є основною метою нашої роботи.

Наше дослідження присвячене українській розмовній мові і фразеологізованим формам проклять, котрі стилістически відображають різну ступінь виразливо-емоціональної окраски і частоту використання в різних регіонах України. Однак, мовні приклади, розглянуті в нашій статті, знаходяться в творах українських письменників, наприклад, І. Карпенко-Карого, П. Куліша, І. Франка і др., котрі ілюструють факти розмовної комунікації своїх персонажів.

Матеріал, представлений в нашій статті, був зібраний не тільки з української художньої літератури, но переважно з розмовної мови, записаної нами на протязі багатьох років наукових спостережень.

Складність описання таких фразеологіческих оборотів заключається ще і в регіональній обмеженості їх використання. Наше дослідження – це не суб'єктивне оцінювання, це прагматический аналіз розмовного діалогу на українському мові або на суржикі. Такі фразеологізовані форми проклять стосуються до давньослав'янської ментальності, котра збереглася в сучасній українській і сербській мовах, а з різних культурних зображень була втрачена в інших слов'янських мовах.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологіческа модель, внутрішня форма, мовна картина світу, стійкі порівняння, розмовна мова.

Постановка проблеми. В статті аналізується характерне для розмовного українського мови використання лексических і фразеологіческих форм заклять, проклять, форм побажань різного роду.

Аналіз досліджень. Матеріал збирався в ході багаторічних досліджень і спостережень за розмовною мовою носіїв українського ментальності в різних регіонах країни.

Ціль статті. Ціль нашої статті – представити фактичний мовний матеріал, зафіксований нами в ході польових досліджень на території України, і проаналізувати його з наукової і лінгвістическої точки зору, включаючи культурологіческий фон. Основний метод дослідження – порівняльно-сопоставительний.

Изложение основного материала. Рассматривая на сравнительно-сопоставительном уровне устойчивые фразеологизованные и спонтанно возникающие в речи по имеющимся языковым моделям формы пожеланий-проклятий (проклинаний), прежде всего, следует обратить внимание на их функционально-прагматическое употребление в русском и украинском языковом пространстве с точки зрения их дискурсивных особенностей и концептуального осмысления носителями двух близко-

родственных славянских языков. В первую очередь, мы имеем в виду роль фразеологизмов и устойчивых фразеологизованных единиц с общим значением проклятия в речи носителей русского и украинского языков, особенности их употребления и частотность их использования в русском и украинском речевом обиходе, образную насыщенность и степень эмоциональности, которые ярко иллюстрирует различия в манере изъяснения и построении коммуникативно-прагматического значения высказывания у носителей русской и украинской концептуальных культур – вне зависимости от того, каким языком или языковым кодом пользуется последний (т.е. украинско-, суржико-, диалектно- или русскоязычный украинец).

Это касается формы принужденного общения, а также средств создания комического эффекта в рамках рассматриваемого нами вопроса специфичности употребления устойчивых фразеологизованных выражений с общим значением проклинания.

Если в русском дискурсе использование фразеологизованных выражений-проклятий как правило имеет сниженный, отчетливо выраженный негативный вплоть до оскорбительного характер (а подобные выражения в словарях обычно имеют пометы «бранное»), и зачастую они относятся к

социально ограниченному уровню коммуникации (особенно между незнакомыми участниками диалога), то в речи носителей украинского языкового менталитета подобные фразы, как правило, являются ярким и универсальным средством выражения эмоций, придают высказыванию экспрессивно-оценочный, и при этом нередко не столько негативный, сколько, скорее, юмористический оттенок (вплоть до сарказма), а сама фраза синтаксически имеет характер междометной фразеологической единицы.

В этом смысле можно вспомнить обыгрывание переносного и буквального значений в романе «Мастер и Маргарита» М.А. Булгакова (который был хорошо знаком с манерой изъяснения украинскими русскоязычными жителями Киева):

– Да что ж такое? Вывести его вон, черти б меня взяли!

– Черти щоб взяли? А что ж, это можно! [Булгаков 1984, с. 112].

В то же время, в обиходно-разговорной речи украинца (подчеркнем еще раз – вне зависимости от используемого им языкового кода) употребление данных фразеологизмов-проклинаний (в украинской терминологии: *прокльони*) в повседневном общении довольно частотно и не имеет такой сильной социальной окрашенности и стилистической маркированности, как в русском, и по сути является нормой просторечной формы повседневного общения [Изотов 2015, с. 91]. В этой связи следует отметить лакуарность данного явления в русском языковом коммуникационном этикете в сопоставлении с украинским, что концептуально как сближает, так и разнит два близкородственных восточнославянских народа.

Ниже выделим наиболее распространенные устойчивые лексические и концептуальные конструкции с общим значением и функционально-прагматической функцией проклятия (проклинания), выступающие в украинском разговорно-просторечном дискурсе и как экспрессивно-эмоциональные языковые средства с междометным оттенком, и как формы непринужденного общения, возведенные до уровня просторечной нормы коммуникации:

1) Проклинания, малоизвестные современному носителю русского языкового сознания, но повсеместно узнаваемые представителем украинского лингвокультурологического дискурса, в основе которых – пожелания кому-либо утраты зрения или слепоты: *щоб тобі повилазило!*

Примечательно, что это выражение *щоб тебе повилазило* – т.е. выражение пожелания кому-либо ослепнуть, фиксируется также и русскими фразеологическими словарями, например, во «Фразеологическом словаре русского языка для школьников» М.А. Котовой с пометой *груб.-прост* [Котова 2007]. Однако в связи с этим встает вопрос о частотности подобных употреблений, их узнаваемости среднестатистическим носителем русской культуры и главное – степени прагматической актуальности использования проклятий как фигур речи в русском просторечии и повседневном общении. В украин-

ском дискурсе подобное употребление таких устойчивых единиц, по сути, приобрело междометную функцию и несет в себе прагматическую формулу речевого средства выражения недовольства кем-либо с оттенком иногда злобной, а часто и совершенно беззлобной иронии – в зависимости от специфики определенной коммуникативной ситуации. Это частотное и весьма употребительное проклинание мотивируется исконным значением фразеологизма *дивитися як не повилазять (очі)*, т.е. «смотреть пристально, очень внимательно», а также прямым значением *хіба (чи, що) (тобі, йому и т.п.) повилазило (очі повилазили)?, Тобі що, повилазило? – Ти що, не бачиш, що тут написано?*. Само проклятие, поддерживаемое значениями вышеуказанных устойчивых фразеологизированных единиц, можно буквально трактовать как «чтоб тебе ослепнуть!» (как и аналогичное в русск.яз.: *чтоб тобі повилазило*). Сема «пожелания слепоты» также реализуется в таком устойчивом выражении-проклинании, как *Щоб ти темна ходила!*, – которое также употребляется в междометной функции как экспрессивное средство выражение недовольства кем-либо или поступком кого-либо наряду с заклятием с той же семой: *Щоб тобі чорне було!* или с еще более прозрачной мотивировкой: *Щоб ти осліп! Щоб твої очі не бачили!* Проклятия с семой «слепоты» довольно распространены в украинском дискурсе: *Та щоб тобі вже очі на лоб повилазили! А щоб тобі очі вилзли на потилицю! Щоб тобі очі повидирило! Щоб ти ходив в хаті й вікна не побачив! Щоб тобі ворони очі повилювали!* и т.п. [Іваннікова 2015, с. 110]. Сюда же можно отнести часто встречающееся пожелание немоты: *Щоб в тебе пір'я в роті поросло! Щоб тобі вуса на язык повиростали та вічі повилазили!*, или глухоты: *Щоб тобі вуха повідсихали / повідпадали!*

2) Заклятия, которые из-за своей внешней формы и сути могут быть первоначально восприняты как пожелание добра, тогда как в действительности в украинском дискурсе они употребляются как проклинания, причем степень экспрессивности зависит от интонации и употребления усилительной частицы «*та*», подчеркивающей яркой негативный эмоционально-экспрессивный заряд фразы, например: *Та щоб тобі добро було! А добра б тобі було! Та щоб тобі здоров'я було! А щоб ти здоровий був! Щоб тебе лиха біда стороною обходила! Та щоб тобі добре жити! А бодай тобі лиха не було! Та щоб ти став крацим!*, которые в междометной функции несут в себе значение негодования, возмущения каким-либо поступком.

3) Заклятия, компонентами которых выступают глаголы с общим образным значением изменения физического состояния. Как правило, такие выражения имеют более ироничный характер, чем упомянутые выше: *Щоб ти сказився (на задні ноги)!, Щоб тебе підняло та гепнуло (вертіло)!, Щоб тебе взяло та й не відпустило!, Щоб тебе розірвало!, Щоб тебе розперло!, Щоб тебе порозпирало вже – їж давай!, Щоб ти вдавився!, Щоб тебе скрутило (щоб ти скрутився)!, Щоб тебе перекошило (на бік)!, Щоб тобі заклало!, Щоб ти луснув! / Щоб*

тобі луснуло! / Щоб тобі пуна луснуло!, Щоб тобі рачки лазити! Щоб тобі повикручувало рученьки та ніжоньки! Щоб в тебе всі руки / всі задні ноги повідірвало! і т.п.

Частотність і обыденність подібних речевих конструкцій по порівнянню з російським речевим дискурсом може ядро проілюструвати, наприклад, така фіксація: *А ну давай вилась з той воды, шоб там тебе перекосило!* (Одеса, мати – ребенку), що абсолютно не характерно для общепринятых норм общения носителей русской языковой ментальности [Савченко, Хмелевский 2018, с. 61].

4) Закляття з компонентами в общем значенні «пропасть, исчезнуть; сгореть (от огня, молнии)»: *Та шоб ти скис! Щоб ти мені здувся! Щоб ти згинув! Щоб ти згнів! Щоб тебе грім взяв / убив / побив (та й ще блискавка спалила)! Щоб ти три раза згорів! Та шоб тебе вогонь спалив!* / ирон. *Щоб тебе вогонь спалило!* ирон. *Щоб ти пішов та не вернувся!* (здесь отметим междометность данного выражения, т.к. никто из собеседников уходит не намереваясь).

5) Проклинанія з компонентами нечистой силы – *чорт, диявол, сатана* и – наиболее распространенное в украинском узусе слово – *біс*: *шоб (бодай) тебе чорти (чортяки) взяли / вхопили! Побрав би вас стопекельний диявол! Біс би тебе взяв! Біс тебе забирай!* (Васильченко 2014, с. 207). В этой же группе стоит отметить и единицы с лексемами, по своему переносному значению эвфемистически приближенные к номинации злой, нечистой силы, чего-то отвратительного, страшного, опасного: а) *Кат його бери!* – «палач» б) *Аби тебе дідько взяв! Щоб тебе дідько схопив / трінав!* – фольк. «черт», в) *Щоб тебе нечистий взяв!* г) *Враг би його взяв!* (ср. с хорв. *vrag* – «черт, дьявол»), д) *Щоб тебе злидні обсіли!* и т.п. [СУМ 1970–1980]; [Кузнецова 2009, с. 69].

6) Проклинанія з побажаннями болезней: *Щоб тебе шляк трафив!* – (региональное, под влиянием словацкого и польского языков (ср. нем. *wie vom Schlag getroffen sein*)), *Чума б його взяла / вхопила! Грець би його побив! / Хай йому грець!* – «апоплексический удар, паралич», *Пранці б вас поїли!* – «сифилис», *Щоб тебе різачка попорізала!* – «кровавый понос», *Та бий (бери) тебе тряся!* – «лихорадка» [СУМ 1970–1980; Васильченко 2014, с. 210], *Щоб тебе в прецель скрутило!* – «бублик» (региональное – Львов, Тернополь), *Щоб тебе нижче пояса зіпило (за пуна)! (усеченный вариант: Щоб тобі зазіпило!), Щоб йому голова облізла! Щоб тобі булька з носа вискочила! Щоб тобі хима в грудях грала!* – «хрипота», *Щоб тебе колька сколола! Та тисяча болячок тобі у печінку! Та шоб ти сміявся на всі кутні зуби!* – «коренные зубы». Сюда же можно включить выражение *Щоб тобі попріщило*, – пожелание тому, кто пророчит что-то недоброе (букв.: «покрыться прыщами»). А также пожелания умственной недостаточности: *Щоб ти з глузду з'їхав* (суржик: *Шоб ты з ума зійшов!*)

7) Традиційно сильно експресивно-маркированні и частотні в любой культурі прокляття с

пожеланиями смерти: *Щоб ти здох! Щоб ти помер!*

8) Выражения, в которых участвуют компоненты, обозначающие животных: *Щоб тебе черви поїли / з'їли* (как эвфемизм, тематически близкий предыдущей группе), *Хай би вже вовки тебе з'їли! Їдять тебе мухи (та ще й з комарами)! Щоб тебе рак урачив! Щоб тебе качка копнула!* [Васильченко 2014, с. 207], *А шоб тобі курка на ногу наступила! Щоб тебе муха вбрикнула!* (здесь курка, муха, качка – эвфемизм, обозначающий гулящую жену, который может быть отнесен и к следующему типу).

9) Закляття с компонентами, обозначающими близких родственников: *А шоб твоя дружина з кулом повелася!*

10) Довольно распространенные в украинском языке заклинанія с общим значением «мать не увидеть»: *Щоб ти матір не побачив (як народився)! А также в переносном значении «мать-Родина»: Та шоб тобі ніколи (вічно, більш) України (Неньки) не побачити!*

11) Прокляття с пожеланием чего-либо нехорошего: *Щоб тобі добра/здоров'я не було!* А также такие частотные в украинском узусе [Кузнецова 2004, с. 74].

12) Прокляття с ненормативной лексикой, воспринимаемые, однако, не как оскорбительные, а наоборот, имеющие характер междометного фразеологического выражения, выполняющего во фразе роль эмоционально-экспрессивного маркера, с прагматической точки зрения дополнительно несущего на себе функцию выражения негодования: *Щоб ти всрався!* Причем данное заклинаніе часто обыгрывается и распространяется дополнительными метафорическими средствами для усиления его экспрессии: *Щоб ти всрався, як маленький був / і бумажки не було / і води (гарячої) не було / шоб ти всрався та й криво* и т.п. Здесь перечень может быть бесконечным, как, с одной стороны, из устоявшихся заклинаній: *Щоб твоя срака по шву розійшлася! Щоб тобі ні дна, ні покришки!*, так и авторских, созданных по имеющейся языковой модели: *Щоб тобі, падло, дрисало та дрисало! Щоб тобі срачка напала!*

13) Авторские проклинания, созданные по общей модели, которые пока не могут быть лексикографически паспортизированы, т.к. они окказиональны, единичны и спорадически возникают в речи украинца по вышеописанным языковым моделям: *Та шоб твоєю мордою да просо молотили! Щоб ти в старці подався! Хай тебе двері притиснуть! Хай тобі всі зуби повиподають, крім одного, шоб болів все життя! Щоб тобі очі грали, а зуби скакали! Щоб ти вийшла заміж за інженера! Щоб ти більш ніколи в кривку не вліз!* (региональное «кафе, забегаловка, кабак» (Львов)), *Щоб тебе негри покусали!* и т.п.

В заключение отметим, что активное использование в речи, в разговорно-просторечном, сниженном стиле подібных фразеологизированных (и фольклоризированных) формул-проклинаний с различным спектром функционально-прагматических значений свидетельствует, во-первых, о живости

данных фольклорных представлений в сознании носителей украинского культурного и языкового дискурса. Во-вторых, это подтверждает наши многолетние наблюдения и факты того, что основа украинского языка, база его развития и основная сфера употребления была и остается в устном народном творчестве, в фольклоре, обогащается за счет «сельского» характера языка, в то время как русский язык, русский разговорный дискурс больше обращается к образцам «классической литературы». Украинский речевой дискурс таким образом сохраняет и постоянно воспроизводит живые народные образы, аккумулируя народное сознание и во многом помогая реконструировать древние пред-

ставления и верования представителей двух близкородственных и исторически тесно связанных друг с другом народов.

Итоги. Выводы проведенного лингвистического исследования во многом заключают в себе анализ уникального явления в украиноязычной или суржикоязычной, диалектной или русскоязычной формации населения Украины. Суть нашего исследования заключается в том, чтобы продемонстрировать узусную общепринятую в языке и менталитете манеру изъяснения носителя украинского менталитета, которая ярко отражена в украинской литературе, кинематографе, а также характерна для обиходно-разговорной речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булгаков М.А. *Мастер и Маргарита*. Москва, 1984. 367 с.
2. Васильченко В.М. Типологія фразеологізмів-прокльонів за суб'єктом магичної дії. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр.* Київ, 2014. С. 205–211.
3. Изотов В.В. Проклятие. Заклятие. Клятва. Анафема. Представления о функциях и механизмах реализации проклятий в мировой культуре и Библии. Киев, 2015. 468 с.
4. Котова М.А. Фразеологический словарь русского языка для школьников. Москва, 2007. 704 с.
5. Кузнецова И.В. Народные лекари и лечебная магия в устойчивых сравнениях славян. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 9: Филология. Востоковедение. Журналистика. Санкт-Петербург, 2004. С. 72–77.
6. Кузнецова И.В. Персонажи мифологии в устойчивых сравнениях славян. *Slavia: Časopis pro slovanskou filologii. Ročník 78, sešit 1-2*. Praha: Euroslavica, 2009. S. 69–88.
7. Савченко А.В., Хмелевский М.С. «Над кем смеетесь?», или о специфике создания комического в украинском языке (на примере романа О. Черногуза «Аристократ из Вапнярки»). *Językoznawstwo. Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*. Łódź, 2018. S. 57–72.
8. СУМ = Словник української мови: В 11 т. Київ: АН УРСР: Інститут мовознавства. 1970–1980.

REFERENCES

1. Bulgakov M.A. (1984) *Master i Margarita* [Master and Margarita]. 367 s. [in Russian].
2. Vasilchenko V.M. (2014) Typologia frazeologizmiv-prokloniv za subyektamy mifichnoi dii [Typology of phraseology-curses on the subject of magical action]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Kyiv. S. 205–211 [in Ukrainian].
3. Izotov V.V. (2015) Proklyatie. Klyatva. Anafema. Predstavlenya o funkciyach i mehanizmach realizacii proklytii v mirovoi kulture i biblii [A curse. The spell. The oath. Anathema. Ideas about the functions and mechanisms of the implementation of curses in world culture and the Bible]. Kyiv. 468 s. [in Russian].
4. Kotova M.A. (2007) Frazeologicheskiy slovar russkogo yazyka dla shkolnikov [Phraseological dictionary of the Russian language for schoolchildren]. Moskva. 704 s. [in Russian].
5. Kuznetsova I.V. (2004) Narodnyie lekari i lechebnaya magiya v ustoichivykh sravneniakh slavian [Folk healers and healing magic in stable comparisons of the Slavs]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*. SPb. S. 72–77 [in Russian].
6. Kuznetsova I.V. (2009) Personazhi mifologii v ustoichivykh sravneniakh slavian [Characters of mythology in stable comparisons of the Slavs]. *Slavia: Časopis pro slovanskou filologii. Ročník 78, sešit 1–2*. Praha. S. 69–88 [in Russian].
7. Savchenko A.V., Khmelevskiy M.S. (2018) «Nad kem smeeset?», ili o specifike sozdania komicheskogo v ukrainском yazyke (na primere romana O. Chernoguza «Aristokrat iz Vapniarky») [«Who are you laughing at?», Or about the specifics of creating a comic in the Ukrainian language (on the example of the novel by O. Chernoguz «Aristocrat from Vapnyarka»)]. *Językoznawstwo. Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*. Łódź. S. 57–72 [in Russian].
8. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11 t. (1970–1980). Kyiv, AN USRS, Institut movoznavstva [in Ukrainian].

SPELLS AND CURSES («PROKLYONY») IN UKRAINIAN COLLOQUIAL LANGUAGE: SYMBOLS, PHRAZEOLGY, COMPARISONS

Abstract. The article examines the peculiarities of the Ukrainian idiomatic curses. The article examines the peculiarities of the Ukrainian idiomatic curses, i.e. special phraseological verbal formulas, which are essential structural elements of the emotional utterance in Ukrainian, having a very colorful emotional and expressive charge

and performing various pragmatic functions in speech. Such stable speech formulas – curses – are very frequent in Ukrainian everyday spoken language, such units are very variable in their lexical composition, emotional and evaluative semantic content. Examination of such stable forms of curses in terms of their degree of expression and pragmatics is the main goal of this paper.

Our research is devoted to Ukrainian colloquial language and phraseologized forms of curses, which stylistically to different degrees and in different regions of Ukraine contain different degrees of expressive and emotional coloring and frequency of their use. However, all the language examples discussed in the article, we will find in the works of Ukrainian writers, for example, I.K. Karpenko-Karyi, P.A. Kulish, I.Y. Franco and others, which illustrate the colloquial speech of their characters. The language material presented in this article was collected not only from fiction, but mainly from colloquialism, which was recorded by us over many years of scientific observations.

This article does not carry the purpose of subjective evaluation, but a pragmatic analysis of conversational discourse in Ukrainian and Surzhik. Such phraseologized designs of curses, spells or profanities date back to the ancient Slavic mentality, preserved in modern Ukrainian and Serbian languages and for various cultural reasons lost in other Slavic languages.

Keywords: phraseology, phraseological models, internal semantic form, colloquial language.

ЗАКЛЯТТЯ І ПРОКЛЯТТЯ (ПРОКЛЬОНИ) В УКРАЇНСЬКОМУ РОЗМОВНОМУ ДИСКУРСІ: ОБРАЗНІСТЬ, СИМВОЛІКА, ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ, СТІЙКІ ПОРІВНЯННЯ

Анотація. У статті досліджено особливості українських ідіоматичних прокльонів. Розглядаються особливості українських ідіоматичних прокльонів, тобто спеціальних фразеологічних словесних формул, які є істотними структурними елементами емоційного висловлювання українською мовою, мають дуже колоритний емоційно-експресивний заряд і виконують різні мовленнєві функції. Такі стійкі мовленнєві формули – прокльони – дуже часто зустрічаються в українській повсякденній розмовній мові, ці одиниці дуже різноманітні за своїм лексичним складом, емоційно-оцінним смисловим навантаженням. Вивчення таких стійких форм прокльонів із точки зору їх ступеня вираженості та прагматичності є основною метою нашої роботи.

Наше дослідження присвячене українській розмовній мові та фразеологізованим формам прокльонів, які стилістично в різних регіонах України містять різний ступінь виразно-емоційного забарвлення і частоту використання. Однак, мовні приклади, розглянуті в нашій статті, знаходимо також у творах українських письменників, наприклад, І. Карпенка-Карого, П.Куліша, І.Франка та ін., які ілюструють факти розмовної комунікації своїх персонажів.

Матеріал, представлений у нашій статті, був відібраний не тільки з української художньої літератури, але переважно з розмовної мови, записаної нами упродовж багатьох років наукових спостережень.

Складність опису таких фразеологічних зворотів полягає ще й в регіональній обмеженості їх уживання. Наше дослідження – це не суб'єктивне оцінювання, це прагматичний аналіз розмовного діалогу українською мовою або суржиком. Такі фразеологізовані форми прокльонів належать до давньослов'янської ментальності. Вони збереглися в сучасній українській та сербській мовах, а з різних культурних міркувань були втрачені в інших слов'янських мовах.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна модель, внутрішня форма, мовна картина світу, стійкі порівняння, розмовна мова.

© Хмелевський М., Раїна О., 2020 р.

Михайло Хмелевський – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Санкт-Петербурзького державного університету, Санкт-Петербург, Росія; <https://orcid.org/0000-0002-1980-5453>

Mikhail Khmelevskiy – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavonic Philology of St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia; <https://orcid.org/0000-0002-1980-5453>

Ольга Раїна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Санкт-Петербурзького державного університету, Санкт-Петербург, Росія; <http://orcid.org/0000-0001-6281-8148>

Olha Raina – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavonic Philology of St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia; <http://orcid.org/0000-0001-6281-8148>

*Робота виконана при фінансовій підтримці РФФІ № 19-012-00214
«Человек и общество в зеркале новой русской фразеологии»*

ОБРАЗНА ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ СОМАТИЗМОМ КРОВ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК [811.161.2'373.7-112]“150/164”

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).282–287

Черевко І. Образна основа фразеологічних одиниць із соматизмом *кров* (на матеріалі пам'яток української мови XVI – першої половини XVII ст.); кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті здійснено структурно-семантичний аналіз фразеологізмів із соматизмом *кров*, засвідчених у різних за стилями українських пам'ятках XVI – I пол. XVII ст., визначено шляхи їх формування. На базі фактичного матеріалу виокремлено структурні моделі, які формують дієслівні фразеологічні одиниці здебільшого на позначення фізичного стану людини, особливості її поведінки. Простежено історичний розвиток фразеологізмів, багатство їх використання у різних стилях української мови вказаного періоду, визначено системні зв'язки на фразеологічному рівні.

У результаті дослідження з'ясовано, що соматизм *кров*, ужитий у фразеологічних одиницях, є стрижневим та багатосимвольним і творить велику кількість фразеологізмів із дієслівною семантикою переважно із негативною конотацією. За структурою переважають двокомпонентні фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю «дієслово + іменник у знахідному або орудному відмінку», які у всіх випадках вимагають суб'єктного оточення (особа / неособа), можуть набувати багатозначності за умови зміни синтаксичної сполучуваності. Також зафіксовано формальні та інверсійні варіанти фразеологічних одиниць, виявлено їхню здатність вступати в синонімічні відношення. Ужиті в різних функціональних стилях (найбільше у публіцистичному та конфесійному, рідше – у художньому та в офіційно-діловому) фразеологічні засоби роблять мову різноманітнішою і колоритнішою. Чимало аналізованих фразеологізмів видозмінювалося впродовж тривалого існування в українській мові (змінювалася або розширювалася семантика, з'являлися або усікалися їх компоненти). Значна їх частина збереглася й до наших днів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматизм, символ, структура фразеологізму, образність, історичний розвиток, стиль, пам'ятки писемності.

Постановка проблеми. Мова – чудодійне дзеркало, що відбиває багатогранне життя людей. «У який бік життя не поглянемо, усюди побачимо, як оригінально народ складав свою мову» [Огієнко 1991, с. 34]. Ця оригінальність виявляється насамперед у фразеології – надійній скарбниці здобутків культури та звичаїв. Понад 30 % фразеологічного складу будь-якої мови становить група фразеологізмів, компонентами яких є назви частин чи органу людського тіла (соматизми) [Омиралиева 1999, с. 4], адже споконвіку тіло людини було джерелом пізнання й осмислення світу, тому своє орієнтування в просторі, свою оцінку того, що її оточує, людині було зручніше співвідносити перш за все з частинами свого тіла. «Частотність функціонування назви того чи іншого тілесного органу в фразеологізмах залежить насамперед від обізнаності людини про точне місцезнаходження відповідного соматизму, а також важливості його функції для життєдіяльності» [Барвіна 2012, с. 46].

Для фразеології взагалі, і для соматичної зокрема, характерним є параметр антропоцентричності, оскільки «функціональне пристосування соматизмів робить їх метонімічними знаками різних дій, станів людини, додаткові ознаки яких передаються у фразеологізмах шляхом метафоризації їхніх складників» [Важеніна].

Аналіз досліджень. Уперше в лінгвістиці термін «соматичний» був ужитий Ф. Вакком при дослідженні фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла і які були названі соматичними. На думку вченого,

фразеологізми-соматизми є одним із найдавніших прошарків фразеології [Вакк 1968, с. 52]. Термін «соматичні фразеологізми» лінгвісти трактують по-різному. Одні до таких відносять лише одиниці з назвами частин тіла, інші, окрім назв частин тіла, залучають назви рідин в тілі (*кров*), а також лексеми, котрі безпосередньо пов'язані з організмом людини (кістки, шкіра, нерви). Здатність соматизмів утворювати фразеологізми здебільшого залежить від усвідомлення людиною необхідності частин тіла для життя та участі їх в трудових процесах. Народність, яскрава образність, нескладність граматичного використання, стилістичне розмаїття сприяють популяризації соматичних фразеологічних одиниць та активному їх дослідженню лінгвістами в різних мовах: Н. Венжинович, А. Гавриченко, Г. Добролюбова, В. Маслова, О. Селіванова, М. Скаб, Д. Ужченко та ін. (в українській мові), Д. Мицан (в українській та польській мовах), Е. Берта (в українській та угорській мовах), О. Левченко (в українській та російській мовах), Т. Бондаренко (в українській та англійській мовах), І. Патен (в українській, польській та англійській мовах), Л. Миронова (в іспанській мові), О. Решетова (в англійській мові) та ін. Проте ці дослідження стосуються аналізу фразеологічних перетворень, які відбулися на сучасному етапі розвитку мови. Відчутно бракує робіт історичного плану, у яких би об'єктом дослідження слугували фразеологізми давніх пам'яток (праці Л. Батюк, Л. Бойчука, А. Генсьорського, В. Денисюка, Л. Коломієць, М. Онишкевича, О. Суховій тощо). Тому

діахронний підхід вивчення функціонування фразеологічних одиниць у давніх пам'ятках української мови залишається актуальним.

Мета розвідки – здійснити структурно-семантичний аналіз фразеологізмів із соматизмом *кров*, засвідчених у різностильових пам'ятках української мови XVI – I пол. XVII ст., виявити визначальні тенденції формування фразеологічних одиниць у досліджуваній період та їх еволюцію упродовж наступних етапів функціонування української мови. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: встановити корпус фразеологізмів із соматизмом *кров* у пам'ятках української мови XVI – XVII ст.; описати структуру та проаналізувати семантику фразеологізмів; дослідити системні зв'язки на фразеологічному рівні; простежити історичний розвиток фразеологізмів; визначити походження фразеологічних одиниць; простежити багатство використання фразеологізмів у різних стилях української мови XVI–XVII ст. У роботі використовуватимуться такі методи, як: структурно-граматичного моделювання, контекстуальний, зіставний, описовий, порівняльно-історичний, етимологічного аналізу. Джерельною базою слугуватимуть матеріали картотеки «Словника української мови XVI – I пол. XVII ст.» (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів).

Виклад основного матеріалу. Соматизми є символічними утвореннями, що передаються від покоління до покоління на підсвідомому рівні. Одним із таких символічних утворень є соматизм *кров* – першооснова життя [Жайворонок В.В. 2006, с. 315], «вмістилище душі й життєвої сили» [Іванова 2008, с. 13], адже без крові жоден організм не зможе існувати. Тому проливання-втрата крові, «вихід крові за межі тіла сприймається як смерть» [Селіванова 2004, с. 121], загибель, утрата життя, іноді асоціюється із пораненням. У пам'ятках української мови XVI – I пол. XVII ст. це яскраво демонструють двокомпонентні дієслівні фразеологізми, побудовані здебільшого за моделлю «дієслово + іменник в орудному або знахідному відмінку» із перевагою препозиції іменникового компонента: *кровь (кровь) вилити (проливати) / вилити (вилити, излити, пролито, пролито, пролить) // вилити кровь* (за що, для чого і без додатка); *кровию запечатувати* (що). Ці фразеологічні одиниці вказують на фізичний стан людини, вимагають називання суб'єкта, часто доповнюються займенником *своєй* і в контексті набувають додаткової семи, зокрема 'жертвувати / померти собою, захищаючи, відстоюючи когось, що-небудь'. У контексті пам'яток конфесійного, художнього та публіцистичного стилів таке значення здебільшого пов'язане із загибеллю людей за віру Христову, котрі не лише терпіли за неї страждання, але й саме життя своє поклали за це сповідання, були вбиті за Христа, замучені за віру в Нього, напр.: *Єслисте и Кровь вашоу за има Хво проливали, Алесте зато Нбо за дѣдиств вѣчное взяли.* Перло* 48 зв. [Картотека]; *А щосте*

кровь свою за имя Хво проливали. Там само, 49 [Картотека]; *От самого Христа до нас возсияла и от апостолов людей освѣтила, всю бо вселенную они научили и за ней крови свои пролиали.* Укр.п. 74 [Картотека]; *Антоній Мужилевскій, Іеромонах и Старець Монастыря Печерского притомъ кровь свою пролить готовъ, рукою власною.* ОЛ 24 [Картотека]; *дла нба не вылаемъ крове, дла нба не былемъ Роспльтий.* Злат. 129 [Картотека]; *та(к) же ты(ж) стыи м̄(ч)нци познавши избавителя свое(г) изошли животовъ сты(х) свои(х), и кровию своею тое запечатовали.* УЄ № 31, 21 зв. [Картотека]. За нашими спостереженнями у ролі суб'єкта при таких стійких сполуках може виступати Ісус Христос, який пожертвував собою, прийняв страждання за гріхи всіх людей і помер мученицькою смертю заради їх відкуплення, напр.: *Южъ Црѣ... кровь свою гоине зєволил пролати.* Волк. 27 зв. [Картотека]; *кровь моа... котораа за ва(с) и за многы(х) боуде пролана.* УЄ № 256, 14 [Картотека]; *Персы твои хвалебныи штворасишь, и Кровь твою прѣстою // неща(д)но виливасишь.* Перло 99-99 зв. [Картотека]; *Аже придаеть первопрестолникомъ быти Григорія той церкви, за которую Христось кровь свою выляль.* Коп.Пал. 500 [Картотека]; *Снь Бжій... кровь Сновскоую выляль дла Цркве.* Злат.Н. 29 [Картотека]. *Кров* також набуває символічного значення спокутування провини ціною власного життя у сполуках *кровю (кровію) одкупити (откупити) // одкупити (искупити) кровлю (кровѣю): выбави дѣюу мою ш(д) плюгавы(х) грѣхо(в), котороую є(с) кровю своею ш(т)коупилъ.* МоГ.Кн. 41 зв. [Картотека]; *самъ прѣ(з) себе з'стоупи(в)ши на ни(з) кость земною, народившиса члком правдивымъ, с' прѣблгсловен'нои Бци, Двы Мрії, проповѣ(д)ю шного везвати, Кровію прѣстою шд'коупити, и Вознесеніемъ своим' на нбса... запровадити.* Тр., 3 нenum. [Картотека]; *але далеко болішею повин'ностю повин'нымъ зостасишь кды тебе ш(д) коупилъ кровлю на(и)доро(ж)шею.* Проп.р. 220 [Картотека]; *Пр(о)ци... розрадванньми доушами спѣвали, глѣючи, Искоупилъ еси насъ Кровѣю своею.* Перло 67 зв. [Картотека]. До цієї групи також можна долучити образну сполуку *кровь змываетъ* (що), побудовану за моделлю простого двоскладного речення, котра реалізує ідентичне значення 'спокутувати смертю (що)': *Аньдрѣаа Предримерского зъ самопалу пострелилъ, братолюбіе и церковь з церковью роздираетъ, котрого грѣха, ведлугъ Іоанна Златоустого, и // кровь мученическая не змываетъ* ЧИОНЛ V-3, 215–216 [Картотека]. Із такою ж образною основою віднайдемо стійку сполуку у сучасній українській мові, котра лише через зміну суб'єкта набула структури словосполучення, пор. *змити кров'ю* (що) [ФСУМ 1, с. 339].

Іноді фіксуємо нагромадження в одному реченні кількох фразеологічних одиниць із вказаною семантикою або зі словом-ідентифікатором *гинути*, завдяки чому образ набуває більшої яскравості та підкреслюється трагізм загибелі людей, наприклад: *Оповедил... князь Александръ Вишневецкий, ...залецаючи верные... заслуги шляхетного Михайла Гри-*

буновича Байбузы, который, ...з неприятелы нашими и Речи Посполитое бываючи, чинил и доказывал, **наставуючи горла своего, кров свою проливал**. ЧИОНЛ XIV-3, 91 [Картотека]; **крови своее проливать... не жаловали... противъ неприятелемъ горла свои наставовали**. Там само, 98 [Картотека].

Зміна скерування дії, а саме наявність об'єкта в родовому відмінку при сполучі *кровъ проливати* // *розливати кровъ* (кого) та його синонімі *кровъ точити* (кого) призводить до багатозначності (у першому випадку) або ж реалізації значення 'убивати' (кого), що стосується поведінки людини, напр.: *Допуцаешъ тымъ отступникамъ... кровъ проливати тыхъ, которые в отступленіе ихъ за ними ити не хотятъ*. Перест. 39 [Картотека]; *каждого ишаннъ стый антихристомъ зоветь, томуо ижъ кровъ правдивы(х) христіанъ за подоуценьемъ арійинвъ пролива(л)*. Апокр. 57 [Картотека]; *не забывайте дщи егв, а ни розливайте крові брата своегв але вкните егв до колодеза живогв*. Хрон. 60 [Картотека]; *свои своихъ, христіанъ христане Важоутъ, вазатъ, кровъ точатъ*. Лям.К. 17 [Картотека]. Мовознавець М. Ходина припускає, що поява другого значення у таких сполуках пов'язана з жертвоприношенням насамперед дітей-первістків богам, щоб їх задобрити. «У деяких народів приношення в жертву первістка замінювалось пролиттям кількох крапель крові або ж убиванням молоді тварини» [Ходина 1975, с. 106]. У процесі функціонування української мови аналізована вище сполука зазнала лише деяких структурних змін, набуваючи видових та деяких відновлених словотвірних варіантів, зберігаючи при цьому двозначність, пор. стукр.м. XIV–XV ст. *кровъ розливати* / *розлити* [ССУМ 1, с. 515] → стукр.м. XVI–XVII ст. *кровъ проливати* → суч.укр.м. *проливати* (*лити, розливати*) / *пролити* (*розлити, розілляти*) *кров* [ФСУМ 2, с. 708]. У двох значеннях, однак уже не пов'язаних зі смертю і вбивством, у сучасній українській мові фіксуємо і сполуку *точити кров*, котра, зберігши свою структуру, зазнає полісемії через зміну синтаксичної сполучуваності: 1) (з кого) 'експлуатувати, виснажувати кого-небудь тяжкою працею, знущанням і т.ін.'; 2) (з чого) 'обкрадати, використовувати з метою наживи' [Там само, с. 892]. До того ж, окрім дієслівних сполук, нами зафіксовано і в українській мові XIV–XV ст., і в українській мові XVI – I пол. XVII ст. іменникову фразеологічну одиницю *розляньє крові* [ССУМ 2, с. 298] – *розляня кривѣ*. Кр.Стр., 18 зв. [Картотека] у значенні 'кровопролиття'.

Місце здійснення злочину (вбивства) у фразеологізмах досліджуваного періоду асоціюється з гарячою кров'ю, де *кров* набуває метонімічного переосмислення, а сама ознака *гаряча* є показовою для сприйняття оцінки явища, оскільки вказує на швидкість, негайне реагування на якісь події. У внутрішній формі фразеологізму *выдати на гарячої крѣви* (кого), яка є трикомпонентною, побудована за моделлю «дієслово + прикметник + іменник у місцевому відмінку» і вимагає наявності суб'єкта у родовому відмінку, зберігається саме «темпера-

турний» образ як характеристика крові. Приклад у контексті: *которые се оупоминали п̄на Григо(р)я... абы выда(л) мо(р)дера ш(с)тапка слоугоу своего на гарячо(и) крѣви*. ЦДІАК 52 [Картотека]. У сучасній українській мові значення 'застати на місці злочину, викрити злочин, зловживання когось' передано фразеологічною одиницею *впіймати* (*спіймати, зловити, застукати і т.ін.*) *на гарячому* (кого) [СУМ 2, с. 37], де прослідковано набуття значної кількості лексичних варіантів дієслова та усікання компонента *кров*, у результаті чого все семантичне навантаження перейшло на прислівникове сполучення *на гарячому*.

Масові вбивства, страти *кров* символізує у гіперболізованих сполуках *кровъ проливається* (кого), *кровью обливатиса* / *облитися* (*ополоскатися*), ужитих у пам'ятках публіцистичного стилю, де *кров* порівнюється з водою, а суб'єктом другої названої сполуки виступає неособа – місце кривавих сутичок, напр.: *кровъ невинныхъ проливается*. Коп. Пал. 798 [Картотека]; *В той часъ ц̄рковъ... в̄ пороженю перворо(д)ного с̄на свое(з) барзо Кровью обливалася; Ап̄(с)тлскью; и М̄чнческою*. Перло, 133 зв. [Картотека]; *Не было для чого сыноду складати, а подобно бы ся тотъ сынодъ кровью невинною не одного былъ облилъ*. Ант. 655 [Картотека]; *Смотрытежъ, што за порядокъ въ церквахъ вашихъ: же ся вже не разъ и кровью (людскою) ополоскали*. Там само, 681 [Картотека], пор. суч. укр. м. *кров [ріками] летється* (*тече і т.ін.*) / *поллється* (*потече і т.ін.*) [ФСУМ 1, с. 398] (простежуємо набування видових варіантів та, для більшої експресії, факультативного компоненті *ріками*); *обливатиса кров'ю* [Там само 2, с. 570] (ця сполука набуває полісемії, залежно від суб'єкта, який може виступати особою або неособою: 1) 'страждати, мучитися, виконувати тяжку роботу'; 2) 'бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв і т.ін.')

Загибель людей під час воєнних дій або ж їхній важкий фізичний стан від поранення, побиття, отруєння передає в пам'ятках XVI – I пол. XVII ст. конфесійного та офіційно-ділового стилів фразеологічна одиниця *кровю* (*кровию, кровію, кровью*) *зойти* (*сплынути, сплыти*). Завдяки гіперболізації, значення компонентів розчиняються в загальному значенні, а суб'єктом дії може виступати як людина, частини її тіла, так і місце, де померла (загинула) людина (постіль покійного, поле, місто). Наведемо фразеологізми в таких контекстах: *И на томъ еще мало дей маючи, вжо збитого, змордованого, зраненого чеканомъ и ледве живого, кровью зоилого отъ тыхъ ранъ, привель дей мене во дворъ*. АрхЮЗР 1/І, 271 [Картотека]; *тамъ же его милость... пана моего пострелили, ...и его милость мало на смерть не позабляли и поранили, жесмы ледво, за помощью Божю, его милость за греблю назадъ кровю зоилого отдолъ спровадили*. АрхЮЗР 1/VI, 145 [Картотека]; *тело небожъчиковское, барзо трутизноу попсованое, ... и постель вся кровю сплынула*. АрхЮЗР 8/III, 586 [Картотека]; *якъ колода увес отух и кровию сплынул*. АрхЮЗР 3/IV, 537 [Картотека];

Одно Богъ ведаеть якъ много войною презъ мечъ и огонь людей погинуло; не одинъ тамъ городъ, место, поле **кровию сплынуло**. КЛ 87 [Картотека]; и самого протестующого барзо збитого, ... **кровю сплыненого**..., барзо хорого видел и огледалъ. Там само, 538 [Картотека]; О Твари бозская, **крвю вся сплыненная**. Траг.п. 169 [Картотека]; *w(t) таж'кы(x) моужь его стоє тѣло все кровію сплыло*. Проп.Д. 2 зв. [Картотека]; *и скололи главоу его стои мѣ(с)ти ижъ кровію сплыноула была*. Там само, 8 зв. [Картотека]; *все тѣло кровію было сплынуло*. УЄ Трост. 63 [Картотека]; *аж кровю всѣ сплыли*. Проп.р. 184 зв. [Картотека]. Пор. суч.укр. *кров'ю сходити / зійти* [ФСУМ 2, с. 872], *сходити (зійти, стікати) кров'ю* [СУМ 4, с. 359]. До цієї групи стійких сполук також можна долучити фразеологізм-синонім *кровію скипѣти* у значенні 'бути дуже побитим, понівеченим': *стоє тѣло кровію было скипѣло*. Проп.Д. 9 [Картотека] пор. суч.укр. *обкипіти / обкипати кров'ю (потом)* — 'дістатися тяжкою працею, стражданням, муками' [ФСУМ 2, с. 568] (наявність предмета у ролі суб'єкта призвела до зміни значення).

На силу, інтенсивність дії, а саме – заподіяння людині фізичного болю (поранення, побиття), вказує у пам'ятках офіційно-ділового та публіцистичного стилів прислівниковий фразеологізм *до крови (крове)*, який часто поєднується із підсилювальною часткою *аж*, напр.: *заволала... є(д)на... невеста з нареканьє(м) великимъ, которую есте... казали бити в уста а(ж) до крови*. ЦНБ [Картотека]; *виде(л) єсми в по(д)дано(г) пна... чу(н)ца раме(н)є с правое стороны w(д)раное до крове*. ЦДІАК [Картотека]; *И в Грубешовѣ в мѣстѣ, где есте ся были зобрали, ...заволала на вас христіанская жона з нареканьмъ великимъ, которую есте в пол службы казали бити во уста аж до крове*. Перест. 44 [Картотека]. Він зберігся і до наших днів: *до крові* 'так, що аж кров виступила, потекла' [СУМ 4, с. 359].

Із забобонами та вірою у духів тісно пов'язана фразеологічна одиниця *кровъ выссати* (кого). Первісні люди вірили, що, "п'ючи кров іншої людини, з'їдають також і її душу і тим самим вбирають її силу" [Ходина 1975, с. 105]. Тому первісне значення сполуки 'вбити когось' набуло образного переосмисленого значення 'виснажити, пригнобити когось'. Наприклад, у полемічному творі І. Вишенський за допомогою фразеологізму осуджує тих вельмож, котрі пригноблюють підданих, не цінують їхньої праці та сили: *Не вѣмѣст ли... сами як идоли, на одно(м) мѣсцоу присѣдите... а бѣдныє по(д)даные и де(н) и но(ч) на ва(с) троуда(т) и моуча(т), которы(х) кро(в) силы и праці и по(д) вига **высса(в)ши**, и нагы(х) в^ѣ оборѣи коморѣ оучини(в)ши **выр'ва(н)цо(в) ваши(х)**... **каразіа(ми) wdѣваєтє...** а тыє бѣдныє по(д)даные, и про(ст)оє се(р)ма(ж)ки... не маю(т)*. Виш.Кн. с. 273 [Картотека]. Завдання кривди комусь асоціюється зі зумисним випусканням крові з людини, наприклад: *Блоудница бовѣ(м) на киталтъ яскоулкы, кды ро(з)почнетъ до чѣлка примыкатиса, всю **кровъ** єгѣ*

выссе(т), все бога(т)ство вычрѣне(т). Проп.р. 291 зв. [Картотека]. У цьому мікротексті конфесійного твору посилюється експресія фразеологізму завдяки нагромадженню негативних учинків (кривда, пограбування) суб'єкта, а також простежується вклинення об'єкта (*єго*) в родовому відмінку у структуру фразеологізму. У сучасній українській мові зафіксовані лексичні та формальні варіанти аналізованого фразеологізму (уживання дієслів доконаного й недоконаного виду, паралельне вживання іменників *кров, сила, соки*), пор. *виссати (висмоктувати, витягати, випити) / виссати (висмоктати, витягти, випити) [всю] кровъ (силу, сили, [усі] соки)* у двох значеннях: 1) 'дуже виснажувати, знесилювати кого-небудь'; 2) 'жорстоко експлуатувати кого-небудь, доводячи до крайнього виснаження' [ФСУМ 1, с. 102].

Свідченням того, що кров є первинним прототипом червоного кольору, тобто у свідомості людини асоціюється саме з цим кольором, слугують двокомпонентні дієслівні фразеологізми *во (вѣ) кровъ премѣнятися (премѣнатиса) // перемѣнитиса (преложитиса) вѣ кровъ*, при яких суб'єктом виступає неособа (сонце, місяць). Ужиті у пам'ятках конфесійного та художнього стилю, вони реалізують значення 'ставати / стати червоним, багряним': *Слнце и мѣсяць во **кровъ** ся премѣняли*. Сл. о зб. 28 [Картотека]; *М(с)ць сребрнобѣлои шаты позбываєтѣ, В^ѣ **кровъ** са з^ѣ трепето(м) всего свѣта **премѣнає(т)***. Волк., 3 [Картотека]; *и слнце, и мѣ(с)ць **перемѣнилиса вѣ кровъ***. Пчела 37 зв. [Картотека]; *Слнце **преложитса вѣ тмоу**, и м(с)ць **вѣ кро(в)** прѣше нежєсли прійде(т) велики(и) днь гнѣ*. УЄ № 29519, 80 [Картотека]. Виходячи із контексту, йдеться про природні явища – страшні знамення на небі, які будуть, згідно з Євангелієм, перед самим кінцем світу, Судним днем і другим пришестям Ісуса Христа.

Висновки. Проаналізований матеріал засвідчує, що соматизм *кров*, ужитий у фразеологічних одиницях, є стрижневим, багатосимвольним, несе велике семантичне навантаження і суттєво впливає на тлумачення фрази в цілому, символізує смерть, загибель, самопожертву, смерть заради відкуплення, поранення, масові убивства, страту, помсту, гноблення, покуту вини, червоний колір. У досліджуваних пам'ятках цей компонент творить велику кількість фразеологізмів із дієслівною семантикою переважно із негативною конотацією на позначення фізичного стану людини та її поведінки. У структурі фразеологізму соматизм для логічного виділення здебільшого займає препозицію до дієслова, що не характерне для сучасної української мови. За структурою переважають двокомпонентні фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю «дієслово + іменник у знахідному або орудному відмінку», які у всіх випадках вимагають суб'єктного оточення (особа/неособа), можуть набувати багатозначності за умови зміни синтаксичної сполучуваності. Також зафіксовано формальні та інверсійні варіанти фразеологічних одиниць, виявлено їхню здатність вступати в сино-

німні відношення. Ужиті в різних функціональних стилях (найбільше у публіцистичному (19) та конфесійному (15), рідше — у художньому (7) та в офіційно-діловому (7)) фразеологічні засоби роблять мову різноманітнішою і колоритнішою. Чи-

мало аналізованих фразеологізмів видозмінювалося впродовж тривалого існування в українській мові (змінювалася або розширювалася семантика, з'являлися або усікалися їх компоненти). Значна їх частина збереглася й до наших днів.

ПРИМІТКИ

* Умовні скорочення цитованих джерел див.: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. Львів, 1994. 329 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна Н.О. Семантико-культурологічні особливості соматичної фразеології. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 44–48.
2. Важеніна О., Куцева А. Фразеологізми з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурологічний аспекти. *Донецький вісник НТШ*. URL: litmisto.org.ua/?p=19722
3. Вакк Ф. Фразеологізми-соматизми в естонському мові. Таллін: Валгус, 1968. 145 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле 'життя / смерть': національні стереотипи та їх кореляції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2008. 19 с.
6. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
7. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1991. 142 с.
8. Омйралиева Ж.К. Національно-культурна специфіка конвенціональних фразеологізмів з соматизмами: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. Алматы, 1999. 27 с.
9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ-Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
10. ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох томах. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
11. СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
12. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У двох книгах. Київ: Наукова думка, 1999.
13. Ходина Н.Т. Отражение поверий, предрассудков, обычаев во фразеологии (на материале русского, английского и французского языков). *Вопросы структуры и семантики германских и романских языков: сб. трудов*. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. С. 103–108.

REFERENCES

1. Barvina N.O. (2012) Semantyko-kulturolohichni osoblyvosti somatychnoi frazeolohii [Semantic and cultural features of social phraseology]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. S. 44–48 [in Ukrainian].
2. Vazhenina O., Kutseva A. Frazeolohizmy z somatychnym komponentom: semantychnyi ta etnokulturolohichni aspekty [Phraseologisms with a somatic component: semantic and ethnocultural aspects] *Donetskyi visnyk NTSH*. URL: litmisto.org.ua/?p=19722 [in Ukrainian].
3. Vakk F. (1968) Frazeologizmyi-somatizmyi v estonskom yazyike [Phraseologisms-somatisms in the Estonian language]. Tallin: Valgus. 145 s. [in Russian].
4. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
5. Ivanova I.B. (2008) Frazeosemantychne pole 'zhyttya / smert': natsionalni stereotypy ta yikh korelyatsii [Phraseosemantic field 'life / death': national stereotypes and their correlations]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
6. Kartoteka «Slovyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.» [Files of the «Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – the First Half of the 17th Century»]. Zberihayetsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, m. Lviv [in Ukrainian].
7. Ohiyenko I. (1991) Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. Kyiv: Abrys. 142 s. [in Ukrainian].
8. Omiralieva Zh.K. (1999) Natsionalno-kulurnaya spetsifika konventsionalnykh frazeologizmov s somatizmami [National-cultural specificity of conventional phraseological units with somatisms]: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk: 10.02.20 – sravnitelno-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostavitelnoe yazykoznanie. Almaty. 27 s. [in Russian].
9. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]: monohrafiia. Kyiv-Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].

10. SSUM (1977–1978) – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries]: U dvokh tomakh. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. SUM (1970–1980) – Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
12. FSUM (1999) – Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]: U dvokh knykhakh. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Hodina N.T. (1975) Otrazhenie poveriy, predrassudkov, obychaev vo frazeologii (na materiale russkogo, angliyskogo i frantsuzskogo yazykov) [Reflection of beliefs, prejudices, customs in phraseology (based on Russian, English and French languages)]. Voprosy struktury i semantiki germanskikh i romanskikh yazykov: sb. trudov. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta. S. 103–108 [in Russian].

FUGURATIVE BASIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATIC COMPONENT *BLOOD* (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN TEXTS OF THE 16TH – FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY)

Abstract. The article is concerned with the structural-semantic analysis of the phraseological units with the somatic component *blood*, collected from stylistically different Ukrainian sources of the 16th – the first half of the 17th century. The article also examines the ways of their formation. On the basis of the collected sample it is possible to establish the main structural models that are employed to form verbal phraseological units which mostly denote physical states of people or aspects of human behaviour. Historical development of these phraseological units is traced in the article, frequency of their occurrence in different styles of the Ukrainian language of the indicated period is examined, and systematic connections are also established at the phraseological level.

The study has demonstrated that the somatic component *blood* used as a core component in phraseological units is polysymbolic, it carries a heavy semantic load and substantially influences the interpretation of the phrase; it symbolizes death, destruction, self-sacrifice, death for the sake of redemption, casualties, massacres, revenge, oppression, atonement, the red colour. In the studied texts, this somatic component forms a large number of phraseological units with verbal semantics that have mainly negative connotations and denote human physical states or behavior. In the phraseological unit, the somatic component mostly precedes the verb, which is not typical for the modern Ukrainian language. In terms of structure, two-component phraseological units of the model ‘Verb + Noun in the objective or ablative case’ prevail which in all cases require a subject (person / non-person), they can become ambiguous if their syntactic combinability is altered. Formal and inversional variants of phraseological units are also examined in the paper, their ability to enter into synonymous relations is revealed. Used in different functional styles (mostly in publicistic style (19) and confessional writing (15), rarely in belles-lettres style (7) and official style (7)) phraseological units make the language more diverse and vivid. Many phraseological units under analysis have changed in the Ukrainian language (their meaning has changed or expanded, components appeared or were truncated). Many of them have survived in Modern Ukrainian to this day.

Keywords: phraseological unit, somatism, symbol, structure, figurative meaning, expressiveness, historical development, style, written texts.

© Черевко І., 2020 р.

Ірина Черевко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7895-5673>

Iryna Cherevko – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department of the I. Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies, NASU, Lviv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7895-5673>

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ПАРЕМІОЛОГІЇ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7(437.6)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).288–293

Чижмарова М. Вивчення фразеології та пареміології русинів-українців Словаччини; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті звернено увагу на сучасний стан вивчення фразеології та пареміології русинів-українців Словаччини в мовознавстві. Розглянуто найважливіші праці від 50-х років ХХ ст. і до наших днів, які є надзвичайно цінним джерелом інформації про життя мешканців цього регіону, навколишній світ та про культуру, світогляд, звичаї, стереотипи та історичне минуле української нації. Представлено праці Є. Недзельського «З уст народу», Ю. Цигри та І. Легдана «Народ скаже – як зав'яже», М. Мушинки «З глибини віків», Н. Вархол та А. Івченка «Фразеологічний словник лемківських говірок», М. Шмайди «... А іщі вам вінчую ...» та Й. Вархола «Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини». Місцева матеріальна і духовна культура сім українсько-русинських сіл, що внаслідок побудови водоймища «Старина» на Снинщині зникли, збережена у двох етнографічно-етнологічних монографіях: «Матеріали з комплексного дослідження Старинської долини в 1975–1978 рр.» (1979) та «Верхня Ціроха: монографія про історію та географію затоплених районів» (1985). Багатий фактичний фразеологічний матеріал русинів-українців Словаччини накопичувався вченими протягом десятиліть, а помітна частина їх залишається у рукописах Музею української культури у Свиднику. Численні діалектні фразеологізми друкувалися на сторінках місцевих періодичних видань – «Нового життя», «Дуклі» та часопису «Дружно вперед». Згадано і статті З. Ганудель та Н. Вархол, в яких розглянуто діалектні фразеологізми русинів-українців Словаччини, зібрані за допомогою польових записів від корінних жителів. Серед записаного фразеологічного та паремійного матеріалу багато спільних діалектних одиниць із іншими мовами, а численну групу становлять локалізми, характерні для досліджуваного регіону.

Ключові слова: фразеологія та пареміологія, діалектні фразеологізми, фразеологічний словник, фразеологізм, русини-українці Словаччини.

Постановка проблеми. Фразеологічний та паремійний фонд будь-якої мови вимагає докладного вивчення та опрацювання, яке принесе інформацію про носіїв мови, їх культуру та історію. Зацікавленість лінгвістів діалектною фразеологією, предметом вивчення якої є всі сталі вислови, що функціонують у мовленні, зростає. Досі не існує праці, в якій би були зосереджені дослідження про фразеологічне та паремійне багатство мови русинів-українців Словаччини, вивчення якого розпочалося в далекому минулому.

Аналіз досліджень. Першу згадку про паремійні одиниці, на думку М. Мушинки, знаходимо в праці «Gramatika Česká» Яна Благослава, чеського церковного і освітнього діяча, в ній для характеристики говірки жителів села Венеція на Бардіївщині середини ХVІ ст. наводяться прислів'я і приказки цього регіону [Мушинка 1967, с. 231]¹.

Єдиний збережений рукописний примірник «Граматики» Благослава, який знаходиться у фондах Державної наукової бібліотеки у м. Брно під назвою «Gramatika česká Jana Blahoslava», вийшов друком у 1991 році. Підготовку тексту книжки до друку здійснили М. Чейка, Д. Шлосар, Я. Нехутова. Праця була оцифрована бібліотекою філософського факультету Університету Масарика [https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103883].

На початку ХІХ ст. Іван Югасевич-Склярський, учитель із села Прикра на Маковиці (Пря-

шівщина, Східна Словаччина), що викладав у Східно-словацькому регіоні, а згодом у селі Невицьке на Закарпатті та упорядковував рукописні «календарі на сто літ», до яких вносив власні вірші та фольклорні твори, уклав збірку «Загальні прислів'я в товаристві неосвічених. На мовчання й говорення є свій час» [«Общая присловія во товаристві неукіх»].

Саме на таку добірку з 370 прислів'їв, вміщену Югасевичем в календарі за 1806 рік «Календар греко-русский по штилю Юліанскому. По чину і правленію седми планет небесных на сто літ сочинений», в 40-х роках ХХ ст. натрапив Іван Панькевич. Учений опублікував її в 1947 році під назвою «Збірка закарпатсько-українських народних приповідок» [Мушинка 1967, с. 231; Пазяк 1989, с. 14]. З нагоди 200-річчя з дня смерті І. Югасевича 13–14 грудня 2014 року в Ужгороді в Закарпатському художньому інституті була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Ерделівські читання». Матеріали цього наукового форуму оприлюднені у Віснику Закарпатського художнього інституту [2015]. Збірку Югасевича «Час мовчати і час промовляти» в упорядкуванні І. Панькевича потім перевидало ужгородське видавництво «Гражда» в Ужгороді.

І. Верхратський в праці «Знадоби до пізнання угорських говорів» (1901) наводить взірці мовлення східнословацьких українців, збережені у казках, легендах, піснях, загадках та 14 прислів'ях [Мушинка 1967, с. 17].

Мета статті – провести огляд найважливіших праць, присвячених фразеологічним та паремійним

* Стаття підготовлена в рамках проекту «VEGA MŠVVaŠ SR 1/0060/19 Slovánské medzijazykové a medziliterárne vzťahy (západoslovenský a východoslovenský kontext)»

одинацям русинів-українців Словаччини за період з другої половини ХХ ст. до наших днів. У дослідженні застосовано описовий метод.

Завдання дослідження – зібрати потрібний до теми матеріал, проаналізувати актуальну літературу та з'ясувати особливості проблематики, а також описати тематичні блоки діалектного фразеологічного матеріалу, ілюструвати їх конкретними прикладами, вказати на структурні типи зібраних вченими фразеологічних та паремійних одиниць.

Виклад основного матеріалу. У 1955 році побачила світ збірка «З уст народу» Євгена Недзельського, до якої увійшли матеріали, зібрані в 1809–1944 рр. на Закарпатті та в Східній Словаччині. Зокрема записи І. Югасевича (1741–1814), дячка із села Невицьке поблизу Ужгорода, переписувача співаників, записувача приповідок та ін.

А це означає, що І. Югасевич був першим в історії України збирачем західноукраїнських прислів'їв! У згадане вище видання увійшли й записи М. Поп-Лучкая (+1843) з книжки «*Grammatica Slavo-Ruthena*», в якій той оприлюднив взірці розмовної української мови: 7 казок, 101 прислів'я, 21 порівняння, 8 прокльонів, 9 народних пісень, 4 речення-гра слів та 11 загадок.

Збірник «З уст народу» містить 8 прислів'їв та 74 загадки із статті Івана Верхратського, надрукованої в Записках Наукового Товариства Шевченка. До його матеріалів додано записи Александра Шергелія, священника з Мідяниці Іршавського району, а також інших вчених, збирачів, записувачів. Варто нагадати й про 271 прислів'я та одну приказку, записані поетом із Маковиці Олександром Павловичем (1819–1900) в селі Біловежа та Свидницькому окрузі.

Усі використані при укладанні збірки народні джерела Є. Недзельський наводить у вступній статті «*Декілька приміток про усну народну творчість Закарпаття*» [с. 3–43].

У 1964 році побачив світ збірник прислів'їв, приказок та образних висловів українців Східної Словаччини «Народ скаже – як зав'яже», зібраних Юрієм Цигрою² та Іллею Легданом³. Це перша друкована збірка прислів'їв, приказок та влучних висловів. Переважна їх більшість була записана в селах Снинського округу – Чукалівці (місце народження Ю. Цигри), Збій (батьківщина І. Легдана) та Вубля. Значно менше матеріалів автори збрали в селах Пчолине, Паригузівці, Гостовиці, Пихні, Улич, Новоселиця, Тополя, Старина, Кленова, Стащин і Чертіжне Гуменського і Снинського округів. Ю. Цигрою збірник поділений на наступні тематичні блоки: «Соціальна нерівність в класовому суспільстві»; «Власницька психологія»; «Індивідуалізм, колективізм»; «Вина, кара, хабарництво»; «Про щастя і долю»; «За правду, проти кривди та брехні»; «Любов до рідного краю»; «Про бога, попа, релігію, церкву та ворожіння»; «Природа, господарська діяльність людей»; «Праця і досвід людини»; «Грошові та торговельні відносини»; «Позички та обіцянки»; «Розум, вдача людини»; «Пороки і вади характеру людей»; «Вік людини»; «Зовнішність людини»; «Їжа, страви, холод»; «Сон»; «Родинні

стосунки»; «Дружба, гостювання, незгоди»; «Плітки, поговори, обмови»; «Образні порівняння та вислови»; «Дозвілля»; «Різні». Найбільше прислів'їв і приказок попало у розділ «Пороки і вади характеру людей». На другому місці за чисельністю матеріалу – блок, присвячений родинним стосункам.

У 1967 році виходить антологія усної народної творчості українців Словаччини «З глибини віків», укладена М. Мушинкою, до якої увійшли 300 пісень, 13 замовлянь, описи обрядів, 370 прислів'їв, 150 загадок, 40 казок, легенд та переказів. На майже 400 сторінках скарбниці фольклору українців Східної Словаччини представлені всі його жанри.

Наведені в цьому виданні прислів'я та приказки належать до кількох тематичних груп: «Любов до рідного краю» (*До свого роду – хоч через воду; Хто дома радости не має, дарьмо і інде глядає*), «Духовний світ людини» (*Правда на вогні не згорить і в воді са не затопит; Лішка псу муха, як поза вуха*), «Соціальні пороки класового суспільства» (*Богачові косить, а сам хліба просить; Бідному чоловікові лем в приповідці са трафить щастя*), «Праця, сільськогосподарські прикмети і прогнози» (*Кідь хочеш мед їсти – мусиш міджі пчоли лізти, Глубше ворати – веце хліба мати*), «Пороки і вади характеру людей» (*До вочей брат, а поза вочі кат; Де дві газдині, там хыжса не замітана*), «Їжа, гості» (*Заправляна фасоля – то наша доля; Тільки кусай, кілька лыгнеи*), «Сімейно-побутове життя» (*Мати без дітей, як рыба без воды; Шо хыжса – ініша варішка*), «Зовнішність людини, хвороба, смерть» (*Великий – лем му щутку, а хмары білоти; Смерть не трубить – коли людей губить*).

Залежно від обставин виникнення М. Мушинка відносить зібрані ним прислів'я та приказки до однієї з чотирьох груп: а) прислів'я, які є результатом спостережень над природою, працею і т. ін.; б) прислів'я з фольклорних творів; в) прислів'я з художніх творів; г) прислів'я, запозичені з інших мов [Мушинка 1967, с. 234].

У 70-х роках ХХ ст. за участю фахівців різних установ та представників різних осередків Словаччини було проведено комплексне дослідження матеріальної та духовної культури поселень в гирлі річки Цирохи (Снинський округ). Унаслідок побудови водоймища «Старина» (резервуар питної води) на Снинщині зникло сім українсько-русинських сіл (Старина, Дара, Велика Полянка, Руське, Смульник, Остружниця, Звала). Серед установ, які взяли участь у проєкті, варто згадати філософський факультет Університету імені Коменського у Братиславі, філософський та педагогічний факультети Університету імені П. Й. Шафарика в Пряшеві, деякі словацькі музеї, зокрема Музей української культури у Свиднику та ін. Усі зацікавлені в дослідженні наукові організації та їх працівники збрали відомості про культурно-побутові особливості життя мешканців згаданих сіл. Метою обстеження було збереження місцевої матеріальної і духовної культури, проведення записів діалектного мовлення, фіксування звичаїв, вірувань, текстів пісень, їх мелодій тощо. Колективні зусилля знайшли втілення у двох етнографічно-етнологічних моногра-

фіях: «Матеріали з комплексного дослідження Старинської долини в 1975–1978 рр.» (1979) та «Horná Cirocha: vlastivedná monografia zátopovej oblasti» (Верхня Ціроха: монографія про історію та географію затоплених районів (1985). Перша праця вийшла за редакцією І. Русинки як дев'ятий том (друга книга) «Наукового збірника МУКС» (Музею української культури у Свиднику). Там представлено результати вивчення таких питань як: історичний розвиток даного регіону (період заселення, феодализм, капіталізм, період соціалізму); матеріальна культура народу (народні ремесла, типи поселень, архітектура, житло, народне харчування, одяг, образотворче мистецтво); духовна культура і суспільне життя народу (родинні, календарні звичаї, вірування, народна медицина); фольклор (словесний, музичний); мовні діалекти (характеристика, взірці, словник) тощо.

У 1985 році за редакцією Я. Подолака виходить і монографія «Верхня Ціроха» [Horná Cirocha], з наслідками етнографічного вивчення семи русинсько-українських сіл (Дара, Остружниця, Руське, Смулник, Старина, Велика Поляна, Звала), зниклих під водою після будівництва водоймища «Старина». Уміщені в цій праці розвідки подають географічну характеристику регіону, описують його історію, домашнє господарство і ремесла, галузі тваринництва, архітектуру, житло, одяг і народну кухню, громадське життя і духовну культуру народу (календарні звичаї), фольклор та місцеві українські говірки [див. також Лісова, с. 69–70]. У цьому виданні свою статтю «Народні прислів'я, приказки та загадки» [Ludové príslovia, porekadlá a hádanky] (с. 462–470) опублікувала і Надія Вархол, етнолог Музею української культури у Свиднику. Матеріалом для неї стали прислів'я і приказки, записані у згаданих вище населених пунктах, а також інший діалектний матеріал.

У 80-х роках ХХ ст. про діалектні фразеологізми вийшли друком ще дві статті Зузани Ганудель. Перша з них – «До структурної та семантичної класифікації фразеологізмів села Пихонь» – дослідницею була написана на основі усталених словосполучень, зібраних нею у своєму рідному селі Піхні на Снинщині.

Проаналізувавши за будовою понад двісті таких одиниць, авторка визначила 6 структурних типів, зокрема фразеологізми, до складу яких входять: дієслово та іменник у формі непрямого відмінка з прийменником або без нього (*вышмарити з головы, закусити зубы, махнути рукоу*); заперечна форма дієслова та іменник (*не від'іти власного носа, не вірити власным вухам, не спуш'ати з вочей*); у формі словосполучень, що представляють собою порівняльний зворот з дієслова, сполучника *йак* та іменника, прикметника або займенника (*жыті, йак у райі; пор'адок, йак у церкви; рості, йак з воды*) та інші.

Не обмежуючись описом їх структурних особливостей, З. Ганудель охарактеризувала фразеологізми також із погляду вираженої ними семантики та функції в мовленні. Дослідниця описала 19 лексико-семантичних груп, а саме: одиниці, що характеризу-

ють зовнішні та внутрішні якості людини (*Пхайеса, як жыд до неба; Розумітица, йак курка до пива*); одиниці, що виражають рівень добробуту (*мати по шыўу, Лем пот'а'чой молоко йім хыбит'*, *жыті йак пан*); усталені вислови на позначення часу (*Ходити спати з курками, Раз за угорс'кий рік, Ш'і за Ференц Йошка*) та ін. Окрему увагу з огляду на структурну та семантичну специфічність цих одиниць авторка приділяє прокльонам (*Бодай т'а покрутило, Бодай т'а кач'ка копла, Бодай т'а фрас уз'ав, ...*).

Помітне місце серед фразеологізмів, записаних Зузаною Ганудель у рідному селі, займають локалізми на зразок *вынести підкопач 'померти'*; *готовый, йак локиа на шпаргет'і 'залишитися у безвихідній ситуації'*, *такий йак Васил' Кобасів'кый 'бідний, глупий, понурий*.

Базою для іншої статті З. Ганудель «Генетична класифікація фразеологізмів говірок сіл Пихонь та Видрані», як і для попередньої, стали фразеологізми, власноручно записані дослідницею від корінних жителів згаданих у назві сіл.

Чимало з цих усталених висловів добре відомі носіям інших слов'янських мов (*водити за ніс, бити до вочій, ...*). З огляду на постійний контакт русинів-українців зі словаками аналізовані мовні одиниці зазнають значного впливу з боку словацької мови (*Бігам, йак штінаве прадло; Важный, йак кіло соли в піукіловім сачку*).

У 1990 році у Пряшеві вийшов «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини», укладений Надією Вархол та Анатолієм Івченком, із вступним словом Валерія Мокієнка. Діалектний фразеологічний матеріал збирався укладачами протягом 1982–1987 рр. у 58 населених пунктах Східної Словаччини за спеціально складеним ними питальником із 300 пунктів. До «Словника» ввійшли також фразеологізми із збірника «Народ скаже – як зав'яже» Ю. Цигри та І. Легдана, а ще усталені одиниці, записані Ю. Харитуном в Остружниці⁴. Усього у словнику вміщено близько 2300 фразеологічних одиниць. Вони розташовані за стержневим принципом. Значення подаються переважно на перший іменник у називному відмінку однини.

У 1992 році побачила світ монографія Михайла Шмайди «... А іші вам вінчую...: календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини» Том І. Видання присвячене календарним зимовим та весняним обрядам русинів-українців тодішньої Чехо-Словаччини, які зберігались в 60-х роках ХІХ ст. на Снинщині та Пряшівщині. З ними пов'язані і всі використані у книжці прислів'я та приказки.

Це, зокрема, стосується приказки про Катерину: *На святу Катерину сховайся під перину* [Шмайда 1992, с. 135–136]. Адже якраз на Святу Катерину в русинів-українців було звичаєм робити зимові прогнози, якою взимку буде погода, холодною, без снігу тощо. Вважалось, що коли на Катерину гуска на льоді, то Різдво – на болоті. Коли гуска на Катерину на болоті, то Різдво буде з морозами й снігом. Приказка про Катерину каже: *На святу Катерину сховайся під перину* [Шмайда 1992, с. 135–136].

Із святом Андрія пов'язана приказка *На Андрія не їдь до дому того, де мають улів много, де мають пчолы свої, бо не будуть там рої* [Шмайда 1992, с. 148]. У лютому, коли вже починав танути сніг, наближалася весна, підтверджувалася народна прикмета, виражена приказкою *На Грімниці – не є саниці. Кед на Грімниці зо стріх тече, та ша зима довго влече* [Шмайда 1992, с. 320–321]. Багаторічні спостереження за весняною погодою відтворені також і в багатьох інших народних приказках, наприклад, такій, як: *Сухий апріль – мокрий май, буде добрий урожай* [Шмайда 1992, с. 328]. У квітні та травні бувало ще досить холодно, що не дозволяло селянам виганяти худобу на пасовище. Тому промовлялось: *Прійде апріль – корову заприй, Прийде май – корові дай. Май – корові дай а на пец утікай!* [Шмайда 1992, с. 328–329].

Поряд із наведеними вище прикладами у монографії М. Шмайди знаходимо ще чимало інших прислів'їв та приказок, які відтворюють досвід, звичаї українців, які мають відношення до їх свят, вірувань та традицій ворожіння.

Прислів'ями та приказками щедро пересипаний і текст монографічного дослідження Йосипа Вархола «Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини» (2019).

Основним джерелом дослідження стали установлені вислови в архівних матеріалах Музею української культури у Свиднику.

Об'єктом розгляду виступили паремійні одиниці, що ілюструють українські календарні обряди та релігійні свята. Так, наприклад, з Великодніми святами пов'язані такі прислів'я, як: *Шити, білити – завтра Великдень, Гані пиндель⁵; Мар'ї пиндель – Іванові гачі, бо їде Великдень* [Вархол 2019, с. 93].

До свята Святого Юрія стосуються прислів'я *Два тижні до Юр'я, а два по Юр'ю – найдрік⁶ яр; Як скоро пред Юр'юм жабы квакають, так скоро по Юр'ї перестают; На Юр'я – з'їли хлопці коцура, а на Яна – з'їли дівки барана* [Вархол 2019, с. 115]. З русальними святами, які припадають на кінець весни та початок літа, пов'язане прислів'я: *Русаля – каждая своего пуцала (svoјho milého)* [Вар-

хол 2019, с. 117]. Час перед жнивими у народі називають *передновок, переднівка*, це період між двома святами – Яна і Петра. До них відносяться такі прислів'я і приказки, як: *На Яна, ці ніч не мала, а на Петра уж з нового пекла; На Яна ші жыто не жала, а на Петра уж з нового пекла; На Яна нич не мала, на Петра хліба пекла; На Петра лем шо душа тепла, а на Сяту Марью – що хочу то зварю* [Вархол 2019, с. 134–135].

Окремі паремії відображають весільну обрядовість, реалії сімейного життя. Про важке становище невістки в домі свекрухи, наприклад, свідчить прислів'я *Невістка – чужа кістка, чоловіка-приймака: Хто пристає – тому земля не стає* [Вархол 2019, с. 201–202].

До весілля дотичні прислів'я *До Митра каждая дівка хытра, а по Митрові – рада і джадові; До Мирта дівка хытра, а по Митрі, хоц пец вытри* [Вархол 2019, с. 164].

Чимало записаних на території Східної Словаччини фразеологізмів зберігається в архівних фондах Музею української культури у Свиднику, вони друкуються на сторінках місцевих періодичних видань – «Нового жяття», «Дуклі» та часопису «Дружно вперед».

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, варто підкреслити, що фразеологія та пареміологія русинів-українців Словаччини, представлена у збірках народної творчості і присвячених їй у наукових працях, і надалі залишається для нас важливим джерелом достовірної інформації про духовну та матеріальну культуру східнословачьких українців. Значний фразеологічний матеріал, накопичений у виданнях «З уст народу» (1955) Є. Недзельського, «Народ скаже – як зав'яже» (1964) Ю. Цигри та І. Легдана, «З глибини віків» (1967) М. Мушинки, «Фразеологічному словнику лемківських говірок» (1990) Н. Вархол та А. Івченка, монографіях «... А іщі вам вінчую ...» М. Шмайди (1992) та «Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини» Й. Вархола (2019). Поряд із книжковими виданнями осягнути живу сутність української традиції допомагають також і статті З. Ганудель, Н. Вархол та інших словацьких учених.

ПРИМІТКИ

¹ Детальніше про це див.: Мушинка М. Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш? Нове про історію дослідження і місцезнаходження найдавнішого запису відомої української народної пісні. *Народна творчість та етнологія*. 2000. Ч. 2–3. С. 3–16.

² Вузивський викладач

³ Директор гімназії у Снині

⁴ Село Остружниця зникло з побудовою водоймища «Старина».

⁵ Пиндель – новий одяг

⁶ Найдрік – найліпший, найкращий

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісник Закарпатського художнього інституту: зб. наук. праць. Редкол.: Небесник І.І. та ін. Ужгород: Закарпатський художній інститут, 2015. Вип. 6. 154 с.

2. Ганудель З. До структурної та семантичної класифікації фразеологізмів села Пихонь. *За культурну національну єдність*. З. Ганудель (ed.). Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2018. С. 187–192.

3. Ганудель З. Генетична класифікація фразеологізмів говірок сіл Пихонь і Видрані. *За культурну національну єдність*. З. Ганудель (ed.). Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2018. С. 193–199.
4. Вар'ян Н. Дрібні фольклорні жанри в Старинській долині. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. № 9. Книга друга. За редакцією Івана Русинка. Братислава: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури у Пряшеві*, 1979. С. 255–302.
5. Вархол Й. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини. Київ: Видавництво ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, 2019. Режим доступу: <http://etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2019/varhol.pdf> (дата звернення 20.12.2019)
6. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990. 160 с.
7. Varcholová N. Ludové príslovia, porekadlá a hádanky. *Horná Cirocha: vlastivedná monografia zátopovej oblasti*. Red. Podolák J. a kol. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. S. 462–470.
8. Gramatika česká Jana Blahoslava. 1991. Dostupné na: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103883> (дата звернення 20.12.2019)
9. Лісова О. Українська фольклористика Словаччини другої половини ХХ – ХХІ століття. Дисертація. Київ, 2017. Режим доступу: http://etnolog.org.ua/doc/specrada/lisova_dys.pdf (дата звернення 20.12.2019)
10. Матеріали з комплексного дослідження Старинської долини на Снинщині в 1975–1978 рр. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. № 9. Книга друга. За редакцією Івана Русинка. Братислава: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури у Пряшеві*, 1979. 632 с.
11. Мушинка М. З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1967. 396 с.
12. Мушинка М. «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» (Нове про історію дослідження і місце найдавнішого запису відомої української народної пісні). Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=2229> (дата звернення 20.12.2019)
13. Недзельський Є. З уст народу. Прислів'я – приказки – заклинання – загадки – примовки Закарпаття. Пряшів: Видавництво Культурної спілки українських трудящих, 1955. 364 с.
14. Пазяк М. Прислів'я та приказки. Київ: Наукова думка, 1989. 480 с.
15. Цигра Ю. – Ледган І. Народ скаже – як зав'яже. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1967. 303 с.
16. Шмайда М. ... А іші вам вінчую... . Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. Том І. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1992. 502 с.

REFERENCES

1. Visnyk Zakarpatskoho khudozhnoho instytutu [Bulletin of the Transcarpathian Art Institute]: zb. nauk. prats. Redkol.: Nebesnyk I. I. ta in. Uzhhorod: Zakarpatskyi khudozhnii instytut, 2015. Vyp. 6. 154 s. [in Ukrainian].
2. Hanudel Z. (2018) Do strukturnoi ta semantichnoi klasyfikatsii frazeolohizmiv sela Pykhon [The Structural and Semantic Classification of Phraseology in the Village of Pichne]. In: *Za kulturnu natsionalnu yednist*. Z. Hanudel (ed.). Priashiv: Soiuz rusyniv-ukraintsiv Slovatskoi Respubliky. S. 187–192 [in Ukrainian].
3. Hanudel Z. (2018) Henetychna klasyfikatsiia frazeolohizmiv hovirok sil Pykhon i Vydrani [Genetic Classification of Phraseological Units of Dialects of the Pichne and Vydran Villages]. In: *Za kulturnu natsionalnu yednist*. Z. Hanudel (ed.). Priashiv: Soiuz rusyniv-ukraintsiv Slovatskoi Respubliky. S. 193–199 [in Ukrainian].
4. Varian N. (1979) Dribni folklorni zhanry v Starynskii dolyni [Small Folklore Genres in Starinska Dolina (Valley)]. In: *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*. № 9. Knyha druha. Za redaktsiieiu Ivana Rusynka. Bratislava: Bratislavske slovatske pedahohichne vydavnytstvo, viddil ukrainskoi literatury u Priashevi, 1979. S. 255–302 [in Ukrainian].
5. Varkhol Y. (2019) Kalendarna ta simeina obriadovist ukraintsiv Slovachchyny [Calendar and Family Ritual of Ukrainians of Slovakia]. Kyiv: Vydavnytstvo IMFE im. M. Rylskoho NAN Ukrainy, 2019. Rezhym dostupu: <http://etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2019/varhol.pdf> (data zvernennia 20.12.2019) [in Ukrainian].
6. Varkhol N., Ivchenko A. (1990) Frazeolohichni slovnyk lemkiivskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny [Phraseological Dictionary of Lemko Dialects of Eastern Slovakia]. Priashiv: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo v Bratislavi, viddil ukrainskoi literatury v Priashevi, 1990. 160 s. [in Ukrainian].
7. Varcholová N. (1985) Ludové príslovia, porekadlá a hádanky. In: *Horná Cirocha: vlastivedná monografia zátopovej oblasti*. Red. Podolák J. a kol. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. S. 462–470 [in Slovak].
8. Gramatika česká Jana Blahoslava. 1991. Dostupné na: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103883> (data zvernennja 20.12.2019)
9. Lisova O. (2017) Ukrainska folklorystyka Slovachchyny druhoi polovyny XX – XXI stolittia [Ukrainian Folklore in Slovakia of the Second Half of the XX – XXI Centuries]. Dysertatsiia. Kyiv. Rezhym dostupu: http://etnolog.org.ua/doc/specrada/lisova_dys.pdf (data zvernennia 20.12.2019) [in Ukrainian].
10. Materialy z kompleksnoho doslidzhennia Starynskoi dolyny na Snyshchyni v 1975–1978 rr. [Materials on a Complex Study of Starinska Dolina (Valley) in Snina Region in 1975–1978]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu*

ukrainsoi kultury u Svydnyku. № 9. Knyha druha. Za redaktsiieiu Ivana Rusynka. Bratyslava: Bratyslavske slovatske pedahohichne vydavnytstvo, viddil ukrainsoi literatury u Priashevi, 1979. 632 s. [in Ukrainian].

11. Mushynka M. (1967) *Z hlybyny vikiv. Antolohiia usnoi narodnoi tvorchosti ukrainsiv Skhidnoi Slovachchyny* [From the Depths of Ages. Anthology of Oral Folk Art of Ukrainians of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo v Bratislavi, Viddil ukrainsoi literatury v Priashevi, 1967. 396 s. [in Ukrainian].

12. Mushynka M. «Dunaiu, Dunaiu, chomu smuten techesh?» (Nove pro istoriiu doslidzhennia i mistse naidavnishoho zapysu vidomoi ukrainsoi narodnoi pisni) [«Danube, Danube, why you flow sadly?» (A New Information about the Study and the Place of the Oldest Record of Known Ukrainian Folk Song)]. *Rezhym dostupu: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=2229>* (data zvernennia 20.12.2019) [in Ukrainian].

13. Nedzelskyi Ye. (1955) *Z ust narodu. Pryslivia – prykazky – zaklynannia – zahadky – prymovky Zakarpattia* [From the Mouth of the Nation. Proverbs – Sayings – Incantations – Riddles – Sayings of Transcarpathia]. Priashiv: Vydavnytstvo Kulturnoi spilky ukrainskykh trudiashchykh. 364 s. [in Ukrainian].

14. Paziak M. (1989) *Pryslivia ta prykazky* [Proverbs and Sayings]. Kyiv: Naukova dumka. 480 s. [in Ukrainian].

15. Tsyhra Yu. – Lehdan, I. (1967) *Narod skazhe – yak zaviazhe* [People Will Say – How to Tie]. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo v Bratislavi, Viddil ukrainsoi literatury v Priashevi. 303 s. [in Ukrainian].

16. Shmaida M. (1992) *...A ishi vam vinchuiu... . Kalendarna obriadovist rusyniv-ukrainsiv Chekho-Slovachchyny [... And I am also wishing you Calendar Rituals of Ruthenians-Ukrainians of Czechoslovakia]*. Tom I. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo, viddil ukrainsoi literatury v Priashevi. 502 s. [in Ukrainian].

THE STUDY OF UKRAINIAN AND RUTHENIAN PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY IN SLOVAKIA

Abstract. The article draws attention to the current state of study of phraseology and paremiology of Ukrainians-Ruthenians of Slovakia in linguistics. The most important works of the 1950s to this day are considered. They are the most valuable source of information about the lives of the inhabitants of the region, the world around them, and about the culture, their world outlook, customs, stereotypes and historical past of the Ukrainian nation. The following books are presented: E. Nedzelskyi: «From the Mouth of the Nation. Proverbs – Sayings – Incantations – Riddles – Sayings of Transcarpathia», Y. Tsyhra and I. Lehdan: «People Will Say – How to Tie», M. Mushynka: «From the Depths of Ages. Anthology of Oral Folk Art of Ukrainians of Eastern Slovakia», N. Varkhol and A. Ivchenko: «Phraseological Dictionary of Lemko Dialects of Eastern Slovakia», M. Schmaida: «... And I am also wishing you Calendar Rituals of Ruthenians-Ukrainians of Czechoslovakia» and Y. Varkhol: «Calendar and Family Ritual of Ukrainians of Slovakia». The local material and spiritual culture of seven Ukrainian-Ruthenian villages, which disappeared as a result of the construction of the Starina reservoir in the Snina Region, is preserved in two ethnographic and ethnological monographs: «Materials on a Complex Study of Starinská Dolina (Valley) in Snina Region in 1975–1978» (1979) and «Horná Cirocha: Monograph on the History and Geography of Flooded Areas» (1985). The rich factual phraseological material of the Ruthenians-Ukrainians of Slovakia has been accumulated by scholars for decades, and a significant part of them remains in the manuscripts of the Museum of Ukrainian Culture in Svidník. Numerous dialect phrases were published in the pages of local periodicals – «Nove Zhytja», «Dukla» and the magazine «Druzhno Vpered». The articles by Z. Hanudel and N. Varkhol are also mentioned. The dialect phraseology of Ruthenians-Ukrainians of Slovakia, collected with the help of field records from the natives, is presented there. Among the recorded phraseological and paremic material there are many common dialect units with other languages registered, and a large group of localisms which are typical for the studied region is introduced.

Keywords: phraseology and paremiology, dialect phraseologisms, phraseology dictionary, phraseology, Ukrainians-Ruthenians of Slovakia.

© Чижмарова М., 2020 р.

Марія Чижмарова – кандидат філологічних наук, професор інституту україністики філософського факультету Пряшівського університету, Пряшів, Словаччина.

Maria Chizhmarova – Candidate of Philology, Professor of the Institute of Ukrainian Studies, University of Prešov, Prešov, Slovakia.

ПРО ВАРІАНТНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ НАЙМЕНУВАННЯМИ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7:81'276.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).294-298

Шестакова-Стукун А. Про варіантність фразеологізмів із найменуваннями грошових одиниць; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. Фразеологія завжди надає великі можливості для дослідження мовної картини світу. Мета цієї статті – аналіз аксіологічної картини світу мови на прикладі варіативності фразеологізму *я не червонець, чтобы всем нравиться / я не червінець, щоб усім подобатися*. У цій статті визначаються принципи варіативності у фразеології, а також аналізується вибрана фразеологічна одиниця. Розглядається її наявність в словниках, значення й походження. Фразеологічна одиниця активно вживається в обох мовах, але в кожній із них існує безліч варіантів цієї одиниці, як із грошовим компонентом, так і зі словами, що не мають стосунку до грошей – живими й неживими предметами. У мовленні трапляються як поширені заміни грошового компонента, так і індивідуально-авторські вживання, що представляють дослідницький інтерес. Приклади вживання, у яких піддається варіативності грошовий компонент, були обрані з інтернету: Національного корпусу російської мови, а також з різних інтернет-сайтів, блогів, форумів, інтерв'ю. Ми зафіксували актуальні в цей час вислови з живої мови, преси. Завдяки аналізу було встановлено, які грошові одиниці трапляються в обох мовах: це *червонець / червінець, рубль, гривня, доллар / долар* тощо. В обох мовах були визначені збіги і відмінності у вживанні слів, що позначають грошові одиниці, виділені найбільш використовувані в мові слова. Розглядаючи причину цього явища, визначасмо ціннісні орієнтири двох культур. На основі виділених найбільш активних у мові слів був визначений фрагмент аксіологічної картини світу в російській та українській мовах. Основні положення цієї статті можуть бути корисні філологам, славістам, а також студентам, магістрантам, аспірантам, які звертаються до такої проблеми в своїх науково-дослідних роботах.

Ключові слова: слов'янська фразеологія, варіантність фразеологізмів, аксіологічна картина світу, російська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли звернення до особистості людини відіграє важливу роль в гуманітарному знанні, міждисциплінарність є одним із важливих напрямків досліджень. Вивчення мов нерозривно пов'язане з вивченням культур народів, різних домінант, що відображаються в картинах світу. Дослідження концептів дозволяють представити ціннісні орієнтири, які існують в уявленнях народу. Одним із таких явищ є гроші – реалія, яка безпосередньо входить в коло цінностей людей, і тому не може не бути відображена у фразеології.

Аналіз досліджень. Фразеологічне розмаїття мови широко представлене у варіантах фразеологічних одиниць (далі – ФО). Під фразеологічним варіантом в нашій статті розуміються «різні прояви однієї і тієї ж сутності, наприклад, видозміни однієї і тієї ж одиниці, яка при всіх змінах залишається сама собою» [Русский язык, с. 60]. Варіативність – одна з основних особливостей цього рівня мови, оскільки активне вживання фразеологізмів тією чи іншою мірою тягне за собою появу різної кількості варіантів [Мокиєнко 1989, с. 10–12]. Комплексність фразеологізму як одиниці мови часто не може не провокувати в його складі перетворень, які здійснюються без зміни його загального значення: «для фразеологізмів, як одиниць більш складних в порівнянні зі словом, проблема варіантності є особливо актуальною, оскільки з ускладненням архітектони-

ки мовної одиниці зростає різноманіття видів її варіювання» [Федуленкова 2005, с. 63].

Метою статті є огляд варіантності фразеологізмів, а також репрезентація ціннісних орієнтирів в російській та українській мовах.

Методи, використані в роботі: аналіз теоретичних джерел; метод вибіркового аналізу; метод кількісних підрахунків; порівняльно-описовий.

Виклад основного матеріалу. У цій статті розглядаємо варіантність фразеологізму *я не червонець, чтобы всем нравиться/я не червінець, щоб усім подобатися* в російській та українській мовах. Цей фразеологізм зафіксований у низці словників російської мови: «Энциклопедия народной мудрости» Н.В. Уварова, «Большой словарь цитат и крылатых выражений» К.В. Душенко, «Крылатые фразы и афоризмы отечественного кино» А.Ю. Кожевникова.

Також фразеологізм представлений у формі варіантів в інших джерелах: словнику В.П. Беляніна, І.А. Бутенко «Живая речь. Словарь разговорных выражений»: «*Я не доллар, чтобы всем нравиться*» [Белянин, Бутенко 1994, с. 182]. У цьому випадку представлено значення ФО: «про неможливість догодити всім». У словнику В.М. Мокиєнка, Т.Г. Нікітіної «Большой словарь русских поговорок» виявляємо: «*Я не пятьсот рублей, чтобы понравиться. Разг. Шутл.-ирон. Ответ-реплика тем, кому не нравится поведение говорящего*» [Мокиєнко, Никитина 2008, 733 – дополнения]. У словнику, на відміну від збірника В.П. Беляніна, вказано джерело фразеологізму: «Радио ФМ, 15.05.2014».

* Дослідження виконано за рахунок гранту Російського наукового фонду (проект №20-18-00091, реалізований в Санкт-Петербурзькому державному університеті).

Одна з найпоширеніших точок зору на походження ФО пов'язується з ім'ям І.О. Буніна. І дійсно, в літературі можна знайти цьому підтвердження. «Он нередко говорил с презрением к кому-то, утверждал свое право высказывать свои мнения, положительные или отрицательные, о чем угодно, идущие вразрез с общепринятыми.

– Я не червонец, чтобы всем нравится!» [Муромцева-Бунина 2007, с. 9]. «Любимой поговоркой его была: «Я не червонец, чтобы всем нравится!» – и в первый раз за весь день Иван Алексеевич улыбнулся» [Муромцева-Бунина 2007, 190]. «Так вот все колеблешься: что читать, чтобы не думали о своем, не смотрели на ботинки? Я не червонец, чтобы всем нравится, как говорил мой отец, я не честолюбив» [Бунин 1976, с.176]. Приписувати авторство безпосередньо російському письменникові складно, тим більше, сам він пише, що запозичив вислів від свого батька. Звернувшись до вищезгаданого словника К.В. Душенку, у статті, присвяченій цьому вислову, знаходимо згадку про нього ще й письменником П.А. Вяземським: «Мы упомянули выше, что Киселёв, многими любимый и уважаемый, был нрава несколько крутого и желчного, следовательно, имел и недоброжелателей. «Отчего это, Фёдор Иванович, многие вас не любят?» – кто-то спросил его. «А почему же всем любить меня? Разве я червонец?» [Вяземский 1988, с. 237]. Тому приписувати І.О. Буніну авторство зазначеної ФО нам видається неправомірним. Звичайно, письменник сприяв його популяризації, але походження вислову, очевидно, фольклорне.

Водночас у мові широко представлені численні варіанти фразеологізму *я не червонец, чтобы всем нравится*. Зміні піддається «грошовий» компонент, на місці якого вживаються різноманітні одиниці та способи їхнього вираження. При цьому в єдності з грошовою одиницею виступають живі й неживі предмети, жодним чином не пов'язані з товарно-грошовими відносинами (*цукерка, дівчина* тощо). У цій статті ми розглянемо варіанти, які називають гроші і простежуються в російській та українській мовах. Ми відібрали приклади, що трапляються в Національному корпусі російської мови, а також на різних інтернет-сайтах. Переважно виявляються приклади зі ЗМІ – назви статей, витяги з інтерв'ю. Водночас подібними ФО наповнені блоги та форуми. Подібні приклади розширюють картину цінностей, вбираючи в себе також індивідуально-авторські вживання, оскільки вони теж містять важливі для дослідження дані, відкриваючи можливі перспективи для наукових студій.

У російській мові, звичайно, вживаним є варіант зі словом *червонец*. Також існують фразеологізми з компонентами *рубль* і більш популярним словосполученням *сто рублей*: «На все это хочется дать один общий ответ. Господа хорошие, PR-специалист не червонец, чтобы всем нравится» [12]; «Я скажу одно: министр, это, конечно, не рубль, чтобы всем нравится» [13]; «Я понимаю, что экскурсовод – это почти как официант. Но я не сто рублей, чтобы всем нравится» [14].

До цих одиниць часто додається означення *золотой*: *золотой рубль, золотой червонец, золотая монета*: «Он часто повторял бунинскую фразу: «Я не золотой рубль, чтобы всем нравится» [15]. І в цьому випадку журналіст, покликаючись на гіпотетичного автора фразеологізму, дещо спотворює його початкову форму.

Також відзначені варіанти з компонентами *медный пятак, целковый, 5 копеек, алтын, гривенник* і безпосередньо сама лексема *деньги*.

Широко використовуються фразеологізми з назвою іноземної валюти. Їхня поява зумовлена впровадженням в економіку Росії протягом останніх тридцяти років розрахунків спочатку в доларах, а згодом у євро. Тут уживаються як самі одиниці – *доллар* і *євро*, так і різноманітне їхнє кількісне вираження, зазвичай у кількості, кратній 100: *сто долларов, сто баксов, стодолларовая купюра, евро, сто, пятьсот евро*. «Говорят, что любая реклама хороша для артиста, кроме некролога. Я не доллар, чтобы всем нравится» [16]; «Я не собираюсь ни для кого быть объектом симпатий. Я не стодолларовая купюра, чтобы всем нравится» [17]; «Тина Канделаки: «Я не доллар и не евро, чтобы всем нравится!» Интервью с известной телеведущей» [18].

Найпоширенішими в російській мові є такі одиниці: *червонец, сто рублей, доллар, сто долларов, стодолларовая купюра*.

У словниках української мови цей фразеологізм не зафіксований. Ця мовна одиниця вживається в мовленні носіїв як калька з російської: *я не червінець, щоб усім подобатися*. Це можна простежити за матеріалами преси, представленої в інтернеті, а також на форумах і в блогах. Існування такої кальки можливе завдяки наявності в українській мові слова *червінець* з аналогічним російській розмовним значенням 'десять карбованців' [Словник української мови XI, 1980, с. 236]. Водночас варіантів із компонентами *червінець (золотий червінець)* спостерігаємо незначну кількість. Наявна у фразеологічних варіантах основна українська валюта: *гривня, нові дві гривні, 100-гривнева купюра*: «Валентин Наливайченко: «СБУ не гривня, щоб усім подобатися» [19]; «Нікому не дозволяйте привселюдно себе критикувати. Ви ж бо їм не нові дві гривні, щоб усім подобатися» [20]. Водночас широке розповсюдження в економіці України такої валюти, як долар, також не обійшлося без уваги фразеології: трапляються варіанти зі словами *доллар, евро: 100 долларів, стодолларова купюра, сотка баксів, 500-єврова купюра*: «Ірина Морозюк: Я не 100 долларів, щоб усім подобатися» [21]; «Зеленський – не 500-єврова купюра, щоб усім подобатися» [22]; «Розробник про новий логотип Львівщини: Це не доллар, щоб усім подобатися» [23].

Грошові одиниці з прикметником *золотий* в українській мові також трапляються: *золотий червінець, золотий гриш*.

Однак, найпоширенішим виявляється варіант фразеологізму з компонентом *доллар*. Популярні також *стодолларова купюра, 100 долларів, сотка баксів*.

Висновки. Таким чином, при виділенні найбільш уживаних компонентів і порівнянні їх у двох

мовах, можемо відзначити такі домінуючі:

а) російська – *червонец, сто рублей, доллар, сто долларов*;

б) українська – *долар, стодоларова купюра, 100 долларів, сотка баксів*.

Аналізуючи отримані дані, можна сказати, що оригінальний компонент *червонец/червінець* широко представлений у варіантах фразеологізму в російській мові, в українській – набагато рідше, часто – з покликанням на І.О. Буніна.

Найпоширеніший компонент, який використовується у варіантах фразеологізму, як показують наші джерела, – *доллар/долар* і сума в 100 грошових одиниць (*100 рублей, 100 долларов, 100 долларів, 100-гривнева купюра*), а також пов'язані з цим словосполучення (*стодоларова купюра, купюра в 100 долларов* та ін.).

Різноманітність у номіналах і назвах іноземної валюти може бути викликана неперестиг-

ністю внутрішньої, яка і в одній, і в іншій країні має більш низький (у порівнянні з долларом і євро) курс, є не настільки платоспроможною і, отже, не настільки «привабливою». Хоча національну валюту в цьому випадку носії російської мови використовують частіше.

В обох мовах наявні одиниці з прикметником, що позначає матеріал, – *золотой/золотий (золотой червонец – золотий червінець, золотий рубль, золотий гриш)*.

Загалом в аксіологічній картині світу обох мов спостерігається трактування іноземної валюти як більш цінної, ніж внутрішня. Крім цього, сума, кратна 100 (*100 рублей, 100 долларов, 500-єврова купюра*), також може бути зарахована до найбільш значущих одиниць. Ці фразеологічні одиниці у своїй єдності, безсумнівно, відображають національну картину світу і національні цінності російської та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белянин В.П., Бутенко И.А. Живая речь: Словарь разговорных выражений. Москва: Изд-во ПА-ИМС, 1994. 183 с.
2. Бунин И.А. Автоинтервью (Публикация и вступление А.К. Бабореко). *Наука и жизнь*. 1976. № 6. С. 127–128.
3. Вяземский П.А. Стихотворения. Воспоминания. Записные книжки. Москва: Правда, 1988. 478 с.
4. Душенко К.В. Большой словарь цитат и крылатых выражений: 13300 цитат и крылатых выражений из области литературы, истории, политики, науки, религии, философии и популярной культуры. Москва: Эксмо: ИНИОН РАН, 2011. 1215 с.
5. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских поговорок. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. 784 с.
6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Москва: Высшая школа, 1989. 286 с.
7. Муромцева-Бунина В.Н. Жизнь Бунина; Беседы с памятью. Москва: Вагриус, 2007. 509 с.
8. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Караулов. Москва: Дрофа, 2008. 703 с.
9. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т.11. 700 с.
10. Уваров Н.В. Энциклопедия народной мудрости: (пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения, устойчивые словосочетания, встречающиеся в русском живом языке во второй половине XX – начале XXI веков). Москва: Инфра-Инженерия, 2009. 583 с.
11. Федуленкова Т.Н. Фразеологическая вариативность как лингвистическая проблема. *Вестник ОГУ*. 2005. № 4. С. 62–69.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

12. Я не червонец, чтобы всем нравится. URL: http://derevyan.com/articles/tvorchestvo/professionalnoe/ya_ne_chervonec_chtoby_vsem_nravitsya.html (дата звернення 09.04.2020).
13. Министр не рубль, чтобы всем нравится: Медведев отчитался перед Госдумой // URL: <https://www.forbes.ru/sobytiya/ekonomika/237734-ministr-ne-rubl-chtoby-vsem-nravitsya-medvedev-otchitalsya-pered-gosdumoi> (дата звернення 09.04.2020).
14. Дымский монастырь. URL: <https://bogumil.livejournal.com/175812.html> (дата звернення 09.04.2020).
15. Старший брат. *Известия*. URL: <https://iz.ru/news/327794> (дата звернення 09.04.2020).
16. Я не доллар, чтобы всем нравится // <http://baik-info.ru/sm/2012/49/027001.html> (дата звернення 09.04.2020).
17. Юлия Джима: «Я не стодолларовая купюра, чтобы всем нравится». URL: <https://sport.ua/news/385657-yuliya-dzhima-ya-ne-stodollarovaya-kupyura-chtoby-vsem-nravitsya> (дата звернення 09.04.2020).
18. Тина Канделаки: «Я не доллар и не евро, чтобы всем нравится!» Интервью с известной телеведущей. URL: <https://www.psych.ru/tina-kandelaki-ya-ne-dollar-i-ne-evro-chtoby-vsem-nravitsya> (дата звернення 09.04.2020).
19. Валентин Наливайченко: «СБУ не гривня, щоб усім подобатися». URL: <https://fraza.ua/stenograms/41436-valentin-nalivaychenko-sbu-ne-grivnya-schob-usm-podobatisya> (дата звернення 09.04.2020).
20. Гороскоп для справжніх укропів на січень 2019 року. URL: <https://ukrop.party/uk/news/central/12140-goroskop-dlya-spravzhnikh-ukropiv-na-sichen-2019-roku> (дата звернення 09.04.2020).
21. Ирина Морозюк: Я не 100 долларів, щоб усім подобатися. Велике і відверте інтерв'ю епатажної Три-

ни Морозюк. URL: <https://www.ua-football.com/ua/lifestyle/lifestyle-news/1548745449-irina-morozyuk-ya-ne-100-dolariv-schob-usim-podobatisya.html> (дата звернення 09.04.2020).

22. Найсолідший період свого медового місяця з українськими виборцями Зеленський витратив на імітацію бурхливої діяльності... URL: <https://wz.lviv.ua/interview/396033-naisolodshyi-period-svooho-medovoho-misiatsia-z-ukrainskymu-vyborciamy-zelenskyi-vytratyv-na-imitatsiiu-burkhlivoi-diialnosti> (дата звернення 09.04.2020).

23. Розробник про новий логотип Львівщини: Це не долар, щоб усім подобатися. URL: https://zik.ua/news/2019/01/31/rozrobnyk_pro_novu_logotyp_lvivshchyny_tse_ne_dolar_shchob_usim_podobatisya_1500087 (дата звернення 09.04.2020).

REFERENCES

1. Belyanin V.P., Butenko I.A. (1994) Zhivaya rech: Slovar razgovornykh vyrazheniy [Live speech: Dictionary of colloquial expressions]. Moskva: Izd-vo PAIMS. 183 s. [in Russian].
2. Bunin I.A. (1976) Avtointervyu [Auto interview] (Publikaciya i vstuplenie A.K. Baboreko). *Nauka i zhizn.* №6. S. 127–128 [in Russian].
3. Vyazemskiy P.A. (1988) Stihotvoreniya. Vospominaniya. Zapisnyie knizhki [Poems. Memories. Notebooks]. Moskva: Pravda. 478 s. [in Russian].
4. Dushenko K.V. Bolshoy slovar tsitat i krylatykh vyrazheniy [A large dictionary of quotes and catchphrases] (2011): 13300 tsitat i krylatykh vyrazheniy iz oblasti literatury, istorii, politiki, nauki, religii, filosofii i populyarnoy kultury. Moskva: Yeksmo: INION RAN. 1215 s. [in Russian].
5. Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2008) Bolshoy slovar russkikh pogovorok [A large dictionary of Russian sayings]. Moskva: ZAO «OLMA Media Grupp». 784 s. [in Russian].
6. Mokienko V.M. (1989) Slavyanskaya frazeologiya [Slavic phraseology]. Moskva: Vysshaya shkola, 1989. 286 s. [in Russian].
7. Muromtseva-Bunina V.N. (2007) Zhizn Bunina; Besedy s pamyattyu [Bunin's life; Conversations with memory]. Moskva: Vagrius. 509 s. [in Russian].
8. Russkiy yazyk: entsiklopediya [Russian language: encyclopedia] (2008) / gl. red. Yu.N. Karaulov. Moskva: Drofa. 703 s. [in Russian].
9. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (1980): v 11 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 11. 700 s. [in Ukrainian].
10. Uvarov N.V. (2009) Entsiklopediya narodnoy mudrosti: (poslovitsy, pogovorki, aforizmy, krylyatye vyrazheniya, sravneniya, ustoyichivye slovosochetaniya, vstrechayushhiesya v russkom zhivom yazyke vo vtoroy polovine XX – nachale XXI vekov) [Encyclopedia of folk wisdom: (proverbs, sayings, aphorisms, catchphrases, comparisons, stable phrases found in the living Russian language in the second half of the 20th– early 21st centuries)]. Moskva: Infra-Inzheneriya. 583 s. [in Russian].
11. Fedulenkova T.N. (2005) Frazeologicheskaya variativnost kak lingvisticheskaya problema [Phraseological variability as a linguistic problem]. *Vestnik OGU.* №4. S. 62–69 [in Russian].
12. Ya ne chervonet, chtobyi vsem nravitsya [I'm not a gold piece to please everyone]. URL: http://derevyan.com/articles/tvorchestvo/professionalnoe/ya_ne_chervonec_chtobyi_vsem_nravitsya.html (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
13. Ministr ne rubl, chtobyi vsem nravitsya: Medvedev otchitalsya pered Gosdumoy [The minister is not a ruble to please everyone: Medvedev reported to the State Duma]. URL: <https://www.forbes.ru/sobytiya/ekonomika/237734-ministr-ne-rubl-chtobyi-vsem-nravitsya-medvedev-otchitalsya-pered-gosdumoi> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
14. Dyimskiy monastyr [Dymsky monastery]. URL: <https://bogumil.livejournal.com/175812.html> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
15. Starshiy brat [Older brother]. *Izvestiya.* URL: <https://iz.ru/news/327794> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
16. Ya ne dollar, chtobyi vsem nravitsya [I'm not a dollar to please everyone]. <http://baik-info.ru/sm/2012/49/027001.html> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
17. Yuliya Dzhima: «Ya ne stodollarovaya kupyura, chtobyi vsem nravitsya» [«I'm not a hundred dollar bill for everyone to like»]. URL: <https://sport.ua/news/385657-yuliya-dzhima-ya-ne-stodollarovaya-kupyura-chtobyi-vsem-nravitsya> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
18. Tina Kandelaki: «Ya ne dollar i ne evro, chtobyi vsem nravitsya!» [«I am not a dollar or a euro to please everyone!»]. Intervyu s izvestnoy televedushchey. URL: <https://www.psyh.ru/tina-kandelaki-ya-ne-dollar-i-ne-evro-chtobyi-vsem-nravitsya> (дата звернення 09.04.2020) [in Russian].
19. Valentyn Nalyvaichenko: «SBU ne hryvnia, shchob usim podobatysya» [Valentyn Nalyvaichenko: «The SBU is not a hryvnia to please everyone»]. URL: <https://frazua.com/stenograms/41436-valentin-nalivaychenko-sbune-grivnya-schob-usm-podobatisya> (дата звернення 09.04.2020) [in Ukrainian].
20. Horoskop dlya spravzhnikh ukropiv na sichen 2019 roku [Horoscope for real ukropiv for January 2019]. URL: <https://ukrop.party/uk/news/central/12140-goroskop-dlya-spravzhnikh-ukropiv-na-sichen-2019-roku> (дата звернення 09.04.2020) [in Ukrainian].

21. Irina Morozyuk: Ya ne 100 dolariv, schob usim podobatysya [I'm not 100 dollar to please everyone]. Velyke I vIdverte Interv'yu epatazhnoYi Irini Morozyuk. URL: <https://www.ua-football.com/ua/lifestyle/ls-news/1548745449-irina-morozyuk-ya-ne-100-dolariv-schob-usim-podobatysya.html> (data zvernennya 09.04.2020) [in Ukrainian].

22. Naysolodshiy period svoho medovoho misyatsia z ukrainskymy vybortsiamy Zelenskyi vyratyv na imitatsiyu burhlyvoi diyalnosti... [Zelensky spent the sweetest period of his honeymoon with Ukrainian voters imitating violent activity]. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/396033-naisolodshiy-period-svoho-medovoho-misiatsia-z-ukrainskymy-vybortsiamy-zelenskyi-vytratyv-na-imitatsiyu-burkhlyvoi-diialnosti> (data zvernennya 09.04.2020) [in Ukrainian].

23. Rozrobnyk pro novyi lohotyp Lvivshchyny: Tse ne dolar, schob usim podobatysya [Developer of the new logo of Lviv region: This is not a dollar for everyone to like]. URL: https://zik.ua/news/2019/01/31/rozrobnyk_pro_novyy_logotyp_lvivshchyny_tse_ne_dolar_shchob_usim_podobatysya_1500087 (data zvernennya 09.04.2020) [in Ukrainian].

ABOUT THE VARIATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH NAMES OF MONETARY UNITS

Abstract. The purpose of this article is to analyze the axiological picture of the language at the example of variability of phraseological unit *я не червонец, чтобы всем нравится/я не червінець, щоб усім подобатися* in Russian and Ukrainian languages. The research on national worldview deals with different branches of linguistics, including phraseology. We examine some previous work and consider the principles of variability in phraseology. We explore the presence of the considered phraseological unit and its meaning in dictionaries. The origin of the unit is to be established, including its first appearance in literature. This phraseological unit is actively used in the language, but there are many variations of it, both with a monetary component, and with words that are not related to money, objects, people, animals, etc. There are common substitutions and also individual author's usage. We have selected examples of this one phraseological unit from the Internet (the National corpus, as well as from websites, blogs, forums, and interviews), in which the monetary component is liable to variation. We took them from the Internet, because in this case it can reveal expressions that are currently relevant in the press and in speech. Our analysis determined monetary units in variants of this phraseological unit in both languages in question. This is *червонец/червінець, рубль, гривня, доллар/долар*, etc. The matches and discrepancies of these components in both languages were figure out. We have identified the most used words in speech, and tried to determine the reason for this phenomenon. The contributions made should be of wide interest because they determined the value orientations of the two cultures. Based on the selected most popular words, we have compiled a fragment of the axiological picture of the world in these two languages.

Keywords: Slavic phraseology, phraseological variations, axiological picture of the world, Russian language, Ukrainian language.

© Шестакова-Стукун А., 2020 р.

Альона Шестакова-Стукун – аспірант кафедри слов'янських мов філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, старший викладач кафедри російської мови та довузівської підготовки Російського державного гідрометеорологічного університету, Санкт-Петербург, Росія; <https://orcid.org/0000-0002-0674-1374>

Alyona Shestakova-Stukun – postgraduate student at the Department of Slavic languages, Saint Petersburg State University, Senior lecturer of the Department of the Russian Language and Pre-University Education, Russian State Hydrometeorological University, Saint Petersburg, Russia; <https://orcid.org/0000-0002-0674-1374>

СТАТУС І СТАН МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ОСВІТНІЙ СФЕРІ НА ЗАКАРПАТТІ ВПРОДОВЖ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 81'272+323.15:37(477.87)»19/20»

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).299–308

Шумицька Г., Шаркань В. Статус і стан мов національних меншин в освітній сфері на Закарпатті впродовж ХХ – початку ХХІ ст.; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено простеженню впливу мовнополітичного фактора на ситуацію на Закарпатті в освітній сфері впродовж різних історичних проміжків залежно від належності регіону до конкретних державних утворень: Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Карпатської України, Угорщини, Української Радянської Соціалістичної Республіки, України.

Предметом дослідження є статус і стан мов національних меншин Закарпаття у складі різних державних утворень. Особливу увагу звернено на взаємодію державної мови й мови найбільшої національної меншини в регіоні в різні історичні періоди. Зокрема, проаналізовано задекларовані в законодавчих актах положення щодо мови, а також реальну мовну ситуацію, яка склалася в краї в той чи інший період (шляхом порівняння статистичних даних щодо кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин).

Так, в Австро-Угорщині законодавство сприяло мадяризації, зменшенню кількості шкіл із руською мовою навчання. У період Чехословацької мови національних меншин загалом мали значно сприятливіші умови для розвитку, однак держава йшла майже двадцять років до того, щоб надати Підкарпатській Русі гарантовану конституцію автономії з можливістю врегулювання мовного питання соймом. Загалом у період входження краю до Чехословацької зросла кількість шкіл із навчанням чеською мовою і мовами національних меншин: позитивна динаміка простежувалася щодо кількості шкіл і з руською мовою навчання, і з угорською. Час існування Карпатської України – надто короткий, щоб робити висновки про певні тенденції політики щодо мови нацменшин в освітній сфері. У період Угорського королівства була підтримка угорської мови та її спроби формування / утвердження «угорської». У радянський період загалом кількість шкіл із угорською мовою навчання зменшилася, була тенденція до утвердження української мови й російської як «мови міжнаціонального спілкування».

За часів незалежності України кількість шкіл із угорською мовою навчання не зменшилася, а, навпаки, зросла. І це засвідчує підтримку мов національних меншин в Україні на державному рівні.

Ключові слова: українська мова, державна мова, мови нацменшин, угорська мова, мовна політика, мова навчання, освітні заклади.

Постановка проблеми. Мовну ситуацію як один із найважливіших об'єктів соціолінгвістики прийнято характеризувати за різними параметрами: якісними, кількісними, оцінними. І якщо кількісні та якісні ознаки сучасної мовної ситуації в Україні переважно стабільні, то у сфері оцінних спостерігаються помітні новації [Брицин 2007, с. 379]. У цьому аспекті, з одного боку, можна стверджувати, що становище державної мови укріплюється, а її статус у суспільстві підвищується, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій останніх років, серед яких прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З іншого боку, як зазначають вчені-політологи, мовне питання в сучасній Україні вийшло за межі держави, набуло політичного характеру, стало гальмувати процес формування української політичної нації, чим спричинило політичну кризу, стало загрожувати конституційному устрою і державному суверенітету України, створило небезпеку у різних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, інформаційній, правовій тощо [Савойська 2015, с. 207].

Якщо вести мову про прикордонні полетнічні регіони України, до яких належить Закарпаття, то «мовна ситуація», під якою розуміють «становище,

пов'язане із задоволенням комунікативних потреб суспільства за допомогою однієї або кількох мов; форми існування мови або сукупності мов у межах певної спільноти» [Брицин 2007, с. 379], тут є радше «мовнополітичною», оскільки значною мірою залежить від політичної кон'юнктури як на державному (у тому числі й на локальному), так і на міждержавному рівнях. Багатокультурне й, відповідно, багатомовне середовище само по собі передбачає об'єктивні розбіжності в усвідомленні і розумінні звичаїв, традицій, історії етносів, субетносів, а також особливостей їх мовнополітичної культури, освіти, права, інформаційної політики тощо залежно від того, до складу якого державного утворення входять. Щодо Закарпаття, то лише впродовж ХХ ст. воно було частиною щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна). Це, своєю чергою, може спричинити різного роду конфлікти у боротьбі за владу та сфери впливу, в основі яких часто т. зв. «мовне питання», яке використовують у власних інтересах політичні сили і яким спекулюють,

зокрема напередодні та під час виборів. За умови впливу на ці процеси зовнішньополітичних чинників напруга і ступінь конфліктності у суспільстві можуть зростати в рази, що ми і спостерігаємо в Україні впродовж тривалого часу, особливо активно з 2014 року: анексія Криму, розв'язання РФ війни проти України, збурення національних меншин в Україні після прийняття Закону «Про освіту», на Закарпатті особливо угорців, постійне мусування питання політичного русинства тощо.

І хоч нині є спроби стверджувати, що мовна проблема в Україні надумана, а «мовне питання покидає політичний порядок денний» [Мовне питання...], активні маніпуляції навколо «проєкту Бужанського» засвідчують протилежне, бо «коли питання мови знов і знов потрапляють у фокус суспільної уваги, це вже сигнал: за димовою завісою мовно-культурних проблем йде жорстка, непримиренна боротьба за владу і власність» [Нагорна 2005, с. 310].

Як зауважує вчена-політолог С.В. Савойська, конфлікт мовнополітичний є багатоаспектним явищем, у якому переплітаються соціально-політичні, ідеологічні, релігійні, культурні, психологічні та інші процеси, тож, щоб йому запобігти або його конструктивно вирішити, доцільно вивчити природу явища, сутність, характер, навчитися розпізнавати певні його ознаки, а відтак уже розв'язувати та ним управляти [Савойська 2015, с. 202]. Політикомовні відносини настільки глибоко закорінені у світ ментальностей та ідентичностей, що аналізувати їх можливо лише на широкому ментальному фоні, у контексті ідентифікаційних стратегій. У зв'язку з цим, на думку Л.П. Нагорної, «надто категоричні пропозиції окремих мовознавців і публіцистів щодо «зміни вектора двомовного розвитку» зависли в повітрі саме тому, що їх автори абстрагувалися від цього ідентифікаційного контексту і не враховують глибини змін, які не піддаються коригуванню натискними, адміністративними заходами» [Нагорна 2005, с. 309]. Дослідниця звертає увагу на досвід різних країн, які виявилися втягнутими у гострі міжетнічні конфлікти: соціальна інженерія, апелюючи до найпотаємніших струн людської душі, здатна не тільки підживлювати конфліктність, збільшувати потенціал поляризації, а й провокувати криваві зіткнення [Нагорна 2005, с. 311].

Як свідчить низка процесів у світовій та вітчизняній історії, зустріч і часто зіткнення різномовних культур, полярних за мовною ознакою частин соціуму, мовнополітичних та інших інтересів лідерів політичних сил, їх ідеологій тощо може призводити до протистояння між владою та громадянським суспільством. І навпаки, конструктивний підхід до вирішення мовного питання на основі політичних домовленостей може дати процвітання регіону, як це нині можемо спостерігати у випадку з Південним Тиролем у складі Італії, де більша частина сільського населення є німецькомовним та латиномовним [Шумицька].

Метою цієї статті є простеження впливу мовнополітичного фактора на ситуацію в регіоні в освітній сфері упродовж різних історичних про-

міжків залежно від належності до певних державних утворень.

Методи й методики. У дослідженні використано описовий, історико-компаративний, статистичний методи.

Аналіз досліджень. Питання мовної політики, мовної ситуації на Закарпатті впродовж досліджуваного періоду вже було в полі зору науковців, зокрема Л. Белей, С. Віднянський, В. Ганчин, Г. Мелеганіч, О. Мишанич, В. Статєєва, М. Сюсько, Ч. Фединець, С. Черничко, П. Чучка, М. Штець та ін.

Зауважимо, що у першому масштабному двомовному (українсько-угорському) виданні, авторський колектив якого спробував системно висвітлити взаємопов'язані проблеми історичного розвитку Закарпаття від 1919 до 2009 року, виділено основні етапи мовної політики на Закарпатті: «У регіоні в різні політичні періоди були різні державні мови, а саме: до перемир'я, яке завершило Першу світову війну, в Угорщині (що входила в Австро-Угорську монархію) функціонувала угорська мова; між 1918 та 1938 роками у Чехословаччині – чеська; на території в практиці нездійсненої автономії Підкарпатської Русі в основному – руська; у Карпатській Україні (1938–1939) – українська; під час короткого періоду (1938/1939–1945) – знову угорська. Хоч у Радянському Союзі не було офіційної державної мови, з 1945 року аж до проголошення Україною незалежності (точніше до прийняття закону про мови в 1989 р.) цю функцію фактично виконувала російська як мова «міжнаціонального спілкування». Державною мовою України, що стала незалежною у 1991 році, є українська» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 630].

Загалом погоджуючись із запропонованою періодизацією, беручи до уваги цінність фактичних даних, наведених у розділі «Мовна політика на території сучасного Закарпаття з кінця ХІХ до початку ХХІ ст.» (автори С.Черничко, Ч.Фединець, А.Генці, С.Мельник), разом з тим звертаємо увагу на неоднозначний, подекуди маніпулятивний, з нашої точки зору, характер викладу матеріалу. Автори часто послуговуються термінологічним апаратом без чіткої наукової аргументації, наскрізно роблячи акценти переважно на інтересах угорської меншини. Проаналізуємо, до прикладу, вступне речення до фрагменту тексту з виділенням етапів мовної політики: «Цілком свідомо ми намагалися використовувати назву національних спільнот так, як її вживали у певну історичну епоху. Так, наприклад, усупереч тому, що сьогоднішня офіційна українська національна та мовна політика не визнає існування окремого русинського народу та мови, описуючи мовно-політичну ситуацію до 1945 року, використовуємо термін «русин», або «руський» [від слова «Русь»]. Природно, що починаючи з радянської епохи, говоримо про український народ та українську мову» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 630]. Звертаємо увагу на те, що етнонім «руський», вжитий тут як абсолютний синонім до етноніма «русин», виводиться від «Русь» і тут же протиставляється терміну «український», контекстуально прив'язаному до «радянської епохи», що може прочитуватися і в

такий спосіб: «українська» на Закарпатті дорівнює «радянська», принаймні в часовому проміжку. У цьому ж реченні робиться акцент на тому, що офіційна українська мовна політика не визнає «окремого» русинського народу, тобто ще раз підсилюється думка, що «руський», або «русин», не те саме, що «український».

Справді анекдотичний, часто повторюваний у повсякденному житті випадок із життя закарпатського дідуса, якому довелося побувати громадянином кількох держав, жодного разу не полишаючи рідного села, наводиться на прикладі не «русина», тобто автохтонного жителя Закарпаття, як би цього можна було очікувати, а, звичайно, угорця з акцентом на важливості використання його рідної мови: «До 1918 року в Карпатському басейні кожен угорець в усіх сферах життя користувався рідною мовою. На територіях зі змішаним складом населення серед угорців багато хто знав та користувався мовою іншого народу, з яким вони контактували, однак ця двомовність відрізнялася від двомовності пізнішого часу. Адже тоді не лише деякі угорці володіли мовою іншого народу, але й представники іншого народу теж володіли угорською як державною. Отже, за таких умов угорці частіше послуговувалися рідною мовою, коли їм потрібно було porozумітися з представниками інших етносів. Після 1918–1920 років ця ситуація докорінно змінилася. Тим, для кого державна мова не була рідною, у різні епохи потрібно було вивчати офіційну мову. Тому важливим аспектом мовної політики було визначення тих мов, які викладалися у школах поряд із державною, знання яких було необхідною умовою включення етносу в суспільне життя. Наслідком такої мовної політики стало те, що найстарші українські жителі Закарпаття (sic! з цього речення випливає, що жителі Закарпаття, за версією авторів, все-таки українці і в радянський період. – Авт.) у шкільні роки вивчали угорську мову, а потім довелося вивчати чеську. За радянських часів переважна більшість дорослого населення сучасного Закарпаття змушена була вивчати у школах російську мову. Сьогодні державну українську мову викладають як обов'язковий предмет у всіх навчальних закладах області» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 631].

У таблиці під назвою «Статус мов на Закарпатті у різні історичні періоди» і далі за текстом українська (руська) вживаються вже як тотожні поняття: «В той же час характерною особливістю певних державних формацій було те, що не було однакового ставлення до мов меншин регіону. У період Австро-Угорського дуалізму німецька нація-партнер мала більше прав, ніж інші національності. У чехословацьку еру та в часи Угорського Королівства русини (українці), що склали регіональну більшість, користувалися більшими правами щодо користування мовами, ніж представники інших національностей. А в Україні в часи Радянського Союзу росіяни мали особливі привілеї, і сьогодні мають більше мовних прав та можливостей, ніж представники інших національних меншин...» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 633].

Автори розділу логічно й справедливо зауважують, що для всіх держав і всіх часів є характерною підтримка державної мови, поступове розширення її функцій та кола використання, і разом з тим, що кожна влада намагалася створити асиметричну двомовність, характерністю якої було обов'язкове оволодіння державною мовою та користування нею представниками національних меншин. Однак, коли мова починає йти про ХХІ століття, акцент уже роблять на вимозі володіти бодай однією мовою, крім рідної, покликаючись при цьому на мовні рекомендації Європейського Союзу дорослим громадянам країн ЄС. Про українську як державну в цьому контексті не йдеться жодним словом.

Визнаючи, що державна мова (і разом із тим мова обов'язкового вивчення) лише в Карпатській Україні та після 1991 року в незалежній Україні збігається з рідною мовою більшості населення Закарпаття, автори тут же маніпулятивно вводять термін «русинська» як тотожний до «руська»: «Цікаво, що лише Чехословаччина (1918–1939) та Угорщина (1939–1944) запровадили вивчення руської (русинської) мови як обов'язковий навчальний предмет. Вивчення мов національних меншин Закарпаття не було і не є складовою інваріативної частини навчальних планів шкіл регіону» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 636].

Не будемо так детально аналізувати всі положення розділу, бо це не є метою нашої розвідки. Наведені фрагменти використовуємо лише для того, щоб проілюструвати тенденційність і непослідовність висновків авторів цієї узагальнювальної праці про мовну політику на Закарпатті впродовж майже століття (з 1919 до 2009 рр.), яка є у вільному доступі в мережі, тож нею найлегше послуговуватися при пошуку інформації.

Виклад основного матеріалу. З огляду на наведене вважаємо за необхідне проаналізувати, з одного боку, задекларовані в законодавчих актах положення щодо мови населення Закарпаття (звернувши особливу увагу на мову національних меншин), а з іншого – реальну мовну ситуацію, яка склалася в краї в той чи інший період (порівнявши статистичні дані щодо динаміки кількості населення певної національності й кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин).

Предметом дослідження є статус і стан мов національних меншин Закарпаття у складі різних державних утворень, а національними меншинами в різні історичні періоди ставали різні народи. До прикладу, на Закарпатті часів Угорщини титульною нацією були угорці, а найбільшою національною меншиною – русини-українці, в Україні – українці є титульною нацією, угорці ж стали найбільш численною національною меншиною регіону.

В угорській та австрійській частинах Австро-Угорщини після утворення цієї дуалістичної держави 1867 року діяли різні законодавчі норми щодо прав (мови) національних меншин.

Конституція від 21 грудня 1867 року гарантувала нацменшинам Австрії, що вони мають право підтримувати і культивувати свою національність і

свою мову; держава визнавала однакове право використовувати в школах і в офіційному вжитку всі мови, якими спілкувалися в областях монархії; а освітні заклади повинні були бути організовані так, щоб кожна національність, не маючи потреби вивчати іншу мову, мала можливість здобувати власною мовою необхідні елементи своєї освіти [Усенко, Кірсенко 2008; Казакевич 2018, с. 39]. Ці норми стосувалися Галичини й Буковини.

В угорській частині Австро-Угорщини, до якої входило Закарпаття, законодавче регулювання мовного питання включало насамперед закон «Про рівноправність національностей» 1868 року, освітні закони 1868, 1879, 1883 та 1907 років [Казакевич 2018, с. 41].

1868 року в Угорщині був ухвалений закон про національності, яким утверджувалася ідея єдиної політичної угорської нації: «...Усі громадяни Угорщини, згідно з основними принципами Конституції, у політичному відношенні творять одну націю, неподільну, єдину мадярську націю, її рівноправними членами є усі громадяни вітчизни, до якої б національності вони не належали» [Цит. за: Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 152]. Цей закон декларував необмежене право користуватися рідною мовою в органах місцевого самоврядування, судочинстві, освіті й церкві. Держава мала підтримувати заклади початкової та середньої освіти, де навчання велося мовою певної етнічної спільноти. Однак такі гарантії фактично залишилися тільки на папері, оскільки не було передбачено механізмів реалізації цього закону [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 153]. Тому реальна угорська політика щодо нацменшин на Закарпатті була далекою від задекларованої: фактично провадилася мадяризація неугорського населення – насамперед через освіту й церкву.

Того ж 1868 року був ухвалений закон про народну школу й реформу освіти, яким запроваджувалася обов'язкова початкова освіта рідною мовою в державних «народних» школах. Цей освітній закон був дуже ліберальним, сприяв розвитку народних шкіл і подоланню неграмотності серед простого населення. Однак 1879 року було прийнято новий закон, який передбачав обов'язкове викладання угорської мови в усіх народних школах і обов'язкове знання угорської мови всіма вчителями в такому обсязі, щоб вони могли викладати угорську мову. Інакше вчителі мали бути звільнені. 1883 року було ухвалено ще один шкільний закон, яким зобов'язали додати до вивчення угорської мови в неугорських школах ще й угорську літературу [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 155–156].

Відповідно до закону 1890 року школи в Угорщині було поділено на елементарні (початкові – державні, церковні й приватні), вищі народні та горожанські (неповні середні, які давали професійну освіту). Однак вищих народних і горожанських шкіл із руською мовою навчання на Закарпатті не було [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 156].

Політика мадяризації призвела до того, що з 1874 до 1907 року кількість шкіл із руською мовою викладання зменшилася на Закарпатті з 571 до 23. У 1907 і 1909 рр. були ухвалені т. зв. «закони Апоньї»: перший зобов'язував усіх учителів і всі школи виховувати в дітей почуття належності до мадярської нації незалежно від походження. На угорську мову навчання переводили школи, у яких не менше 20% учнів вважали рідною мовою угорську. Це призвело до того, що зникли навіть ті 23 школи з руською мовою навчання, які функціонували до 1907 року, а кількість змішаних шкіл упродовж 1907–1912 років скоротилася з 107 до 61 [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 163]:

[джерело даних: Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 163].

Така політика щодо національних меншин викликала незадоволення серед місцевого населення.

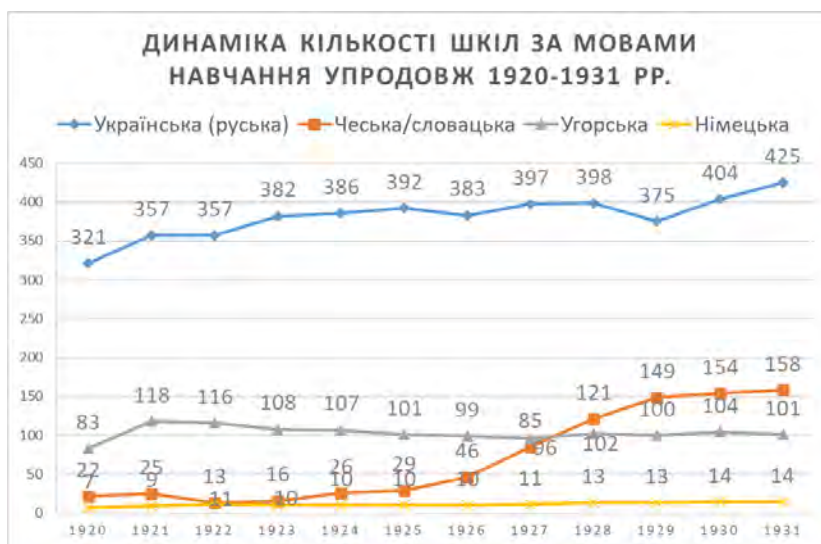
Після розпаду Австро-Угорської імперії «Руська Країна» в складі проголошеної Угорської Народної Республіки проіснувала надто недовго, щоб говорити про якісь закономірності й динаміку (у грудні 1918 року з'явився закон угорського уряду «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині») [Віднянський 2005].

Після входження Підкарпаття до Чехословаччини 1919 року «Генеральний статут для організації й адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки», ухвалений на засіданні Ради міністрів Чехословаччини 7 листопада 1919 року, визначав, що народна мова мала стати мовою навчання в усіх школах і мовою урядовою, однак на перехідний період у школах залишалася угорська мова, хоч вивчення руської стало обов'язковим [Генеральний статут, с. 214].

У конституції і конституційному законі про за-сади мовного права в Чехословаччині 1920 р. було зазначено, що питання мови у Підкарпатській Русі компетентний вирішувати сейм [Ústavní listina, с. 256; Zákon ze dne 29. února 1920, с. 269], однак фактично на Підкарпатті це питання не було врегульоване законодавчо впродовж 20 років, оскільки сейм був сформований тільки 1939 року, коли Карпатська Україна здобула реальну автономію у складі Чехо-Словаччини, а відтак і стала незалежною.

Водночас п'ятий параграф мовного закону від 1920 року гарантував представникам національних меншин право навчатися рідною мовою [Zákon ze dne 29. února 1920, с. 269].

У чехословацький період на Закарпатті провади-лася політика на зміцнення державної мови, хоч реально держава підтримувала й мови нацменшин. Яскравим виразником цієї тенденції є статистичні дані щодо шкіл за мовами навчання, наведені в діаграмах:

[Джерело даних: Делібалтова 2014, с. 27].

Більш узагальнено динаміка кількості шкіл на Закарпатті міжвоєнного періоду представлена в діаграмі:

[Джерело даних: Фізеші 2016, с. 137].

Ми бачимо з цих графіків, що на Закарпатті часів Чехословаччини була тенденція до зростання кількості шкіл із різними мовами навчання, однак найбільше розвивалися школи з викладанням державною «чехословацькою» (чеською) мовою. Фактично в Підкарпатській Русі провадилася послідовна чехізація, однак національні меншини таки мали змогу розвивати свою мову й культуру.

Щодо горожанських шкіл: на початку 1938/39 навчального року на Підкарпатті їх була така кількість: 23 українські/руські, 24 чеські, 4 угорські та 1 німецька; загалом – 52 [Закарпаття 1919–2009, с. 210].

Реальні дієві механізми для виконання норми конституції Чехословаччини 1920 року з'явилися після ухвалення конституційного закону Чехо-Словацької Республіки про автономію Карпатської України (22 листопада 1938 р.), у якому також було зазначено, що «урядову мову та мову навчання в школах на території

Підкарпатської Русі встановить закон Сейму Підкарпатської Русі» [Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки] (така ж норма була задекларована й раніше, але саме в кінці 30-х років Підкарпатська Русь отримала ширшу автономію, з'явилася змога провести вибори до сейму). Водночас були гарантовані права носіїв державної мови: «Особи чеської національності, як також уряди, суди, корпорації, публічні органи та інші товариства з краю Чеського та Моравсько-Слезького можуть у зносинах з урядами, судами та іншими публічними органами користуватися чеською мовою. Для дітей чеської та словацької

народности зберігається право на школи з чеською або словацькою мовою навчання» [Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки...]. Водночас конституційний закон Чехо-Словаччини і надалі гарантував зафіксовані в Сен-Жерменському мирному договорі 1919 року мовні права національних меншин, а закони, ухвалені парламентом Чехо-Словаччини, мали бути перекладені урядовою мовою Підкарпатської Русі. Протягом нетривалого періоду це було реалізовано: збірник законів і розпоряджень Чехо-Словаччини видавали й українською мовою [Шаркань 2015].

У Карпатській Україні відповідно до Конституційного закону № 1 від 15 березня 1939 р. українська мова стала державною [Конституційний закон, ч. 1], однак ця норма реально не була втілена через

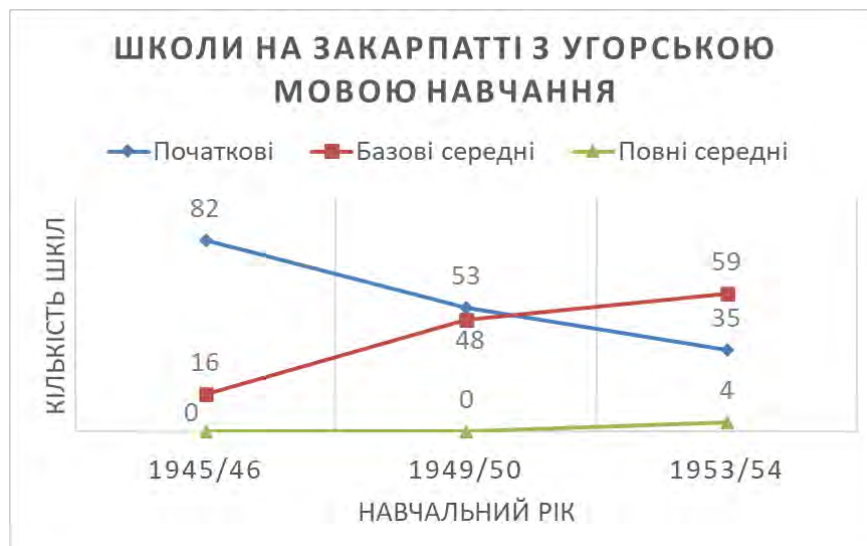
окупацію новоствореної держави того ж дня угорськими військами.

На Закарпатті періоду Другої світової війни (за часів Угорщини) були посилені спроби створити окрему «угроруську» мову. За наказом прем'єр-міністра №6200/1939 була запроваджена офіційна двомовність: у § 11 документа було зазначено, що «на території Закарпаття офіційною мовою держави є угорська та угро-руська», ішлося також про необхідність «офіційного перекладу на „угро-руську” мову законів» [Черничко, Фединець 2014, с. 146], за розпорядженнями прем'єр-міністра №5800 та №18136 від 1939 р. ця мова вважалася в регіоні не мовою нацменшини, а другою державною мовою [Черничко, Фединець 2014, с. 148].

Дослідники пишуть про те, що в угорський період, з одного боку, була тенденція до скорочення загальної кількості шкіл і дітей, які відвідували школи, а з іншого – до зростання кількості шкіл із угорською мовою навчання: їх відкривали навіть там, де угорське населення не проживало або було декілька угорських сімей, народні школи часто перетворювали на двомовні з угорськими класами [Фізеші 2015, с. 29]. Відповідно до розпорядження Міністерства освіти і релігії Угорщини, школу з

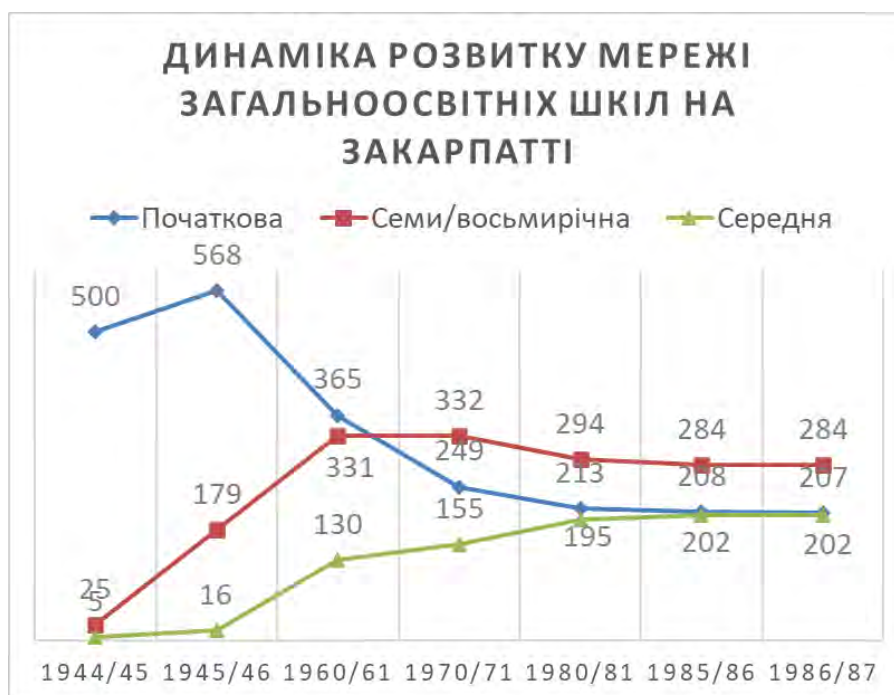
угорською мовою навчання потрібно було відкрити навіть у населених пунктах, де проживало хоча б десять угорських дітей [Фізеші 2015, с. 29].

У повоєнний період національною меншиною на Закарпатті стали вже угорці, тому цікаво простежити тенденції щодо розвитку освіти угорською мовою.

[За джерелом: Закарпаття 1919–2009, с. 351].

Як бачимо з наведеної діаграми, у перше повоєнне десятиліття простежувалася тенденція скорочення кількості початкових шкіл із угорською мовою навчання і зростання кількості базових середніх та середніх шкіл. Така тенденція не була особливою щодо угорської мови – вона проявлялася щодо всіх загальноосвітніх шкіл:

[за джерелом: Фізеші 2016, с. 259].

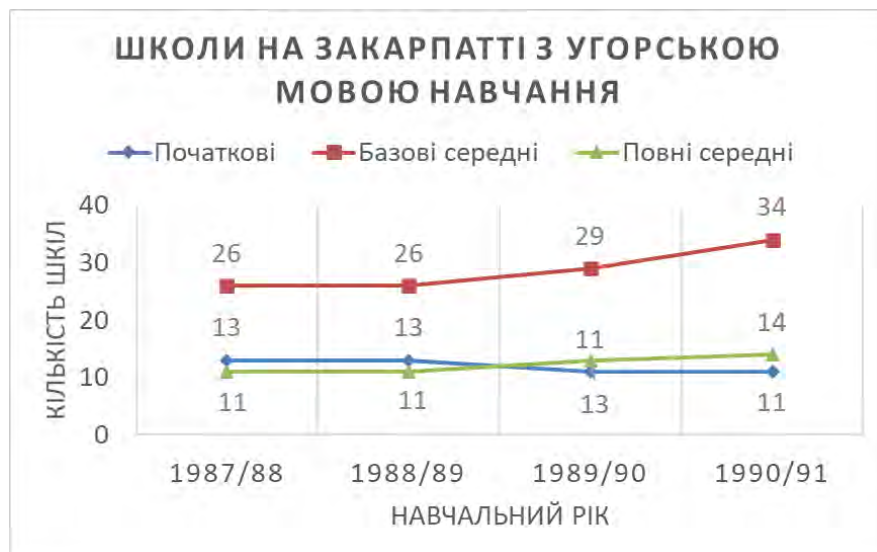
В останні радянські роки простежувалася динаміка до зростання кількості базових середніх та скорочення кількості початкових шкіл з угорською мовою навчання:

2 ліцеї та 2 гімназії з угорською мовою навчання (джерела статистичних даних [за джерелом: Фізеші 2016, с. 259; Мотильчак; Мережа закладів...]).

Висновки. Зважаючи на те, що після ухвалення Закону України «Про освіту» 2017 року питання освіти національних меншин, зокрема мови навчання, перебуває в епіцентрі дискусій на різних рівнях – регіональному, державному, міждержавному – й супроводжується маніпуляціями, пов'язаними у тому числі з виборами в Україні, Угорщині, є потреба у зваженому, аргументованому підході до аналізу ситуації. Один із варіантів реалізації такого підходу – через дослідження статистичних даних у ретроспективі.

Так, в Австро-Угорщині освітнє законодавство сприяло мадяризації руського населення Закарпаття, що чітко простежується і в зменшенні кількості шкіл із руською мовою навчання. У період Чехословаччини мови національних меншин загалом мали значно сприятливіші умови для розвитку, однак держава йшла 20 років до того, щоб надати Підкарпатській Русі гарантовану конституцією автономію з можливістю врегулювання мовного питання сеймом. Час існування Карпатської України – надто короткий, щоб говорити про певні тенденції у питанні мови навчання національних меншин. У період Угорського королівства була тенденція до підтримки угорської мови та формування / утвердження «угроруської». У радянський період загалом кількість шкіл із угорською мовою навчання зменшилася, в освітній сфері функціонувала переважно українська мова й спостерігалася тенденція до утвердження російської як «мови міжнаціонального спілкування».

Виконаний аналіз засвідчує, що, попри тенденційні твердження про звуження прав представників національних меншин у зв'язку зі змінами в освітньому й мовному законодавстві України, після 1991 року кількість державних шкіл із угорською мовою навчання на Закарпатті не зменшилася, а навпаки – зросла. І це засвідчує підтримку мов національних меншин в Україні на державному рівні.

[за джерелом: Фізеші 2016, с. 259].

Кількість державних шкіл з угорською мовою навчання після проголошення незалежності України зросла: якщо в 1990/1991 навчальному році загалом було 59 закладів початкової, неповної середньої та середньої освіти з угорською мовою навчання, то в 2019/2020 навчальному році таких освітніх закладів 63. Детальніша статистика представлена в діаграмі:

Отже, кількість державних початкових шкіл з угорською мовою навчання після 1991 року зменшилася на 3, водночас кількість повних середніх навчальних закладів зросла на 7; кількість неповних середніх закладів освіти залишилася незмінною. Крім того, на Закарпатті успішно функціонують

2 ліцеї та 2 гімназії з угорською мовою навчання (джерела статистичних даних [за джерелом: Фізеші 2016, с. 259; Мотильчак; Мережа закладів...]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ústavní listina Československé republiky. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 256–267.
2. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 268–269.
3. Брицин В. М. Мовна ситуація. *Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П.Зяблюк та ін. 3-є вид., зі змінами і доп.* Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2007. С. 379.
4. Віднянський С.В. Закарпатська Україна, Закарпаття [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina
5. Генеральный статут для организации и администрации Подкарпатской Руси, приключенной к Чехословацкой Республики Мировою Конференцией. *Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від ІХ ст. до 1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 212–215.
6. Делібалтова Ю.В. Школи на Підкарпатській Русі в 1919–1929 роках. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія / відп. за вип. С. Федака*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 1 (32). С. 25–30.
7. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег. Ю.Остапеч, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
8. Закарпаття в етнополітичному вимірі: [монографія] / М. Панчук [та ін.]; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 681 с.
9. Казакевич О. М. Українська мова в національній політиці Австро-Угорської імперії [Електронний ресурс]. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 128. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_128_8
10. Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки про автономію Карпатської України (22 листопада 1938 р.) / Переклад із чеської П. Стерчо. *Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібн. [Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук]*. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 505–511.
11. Конституційний закон, ч. 1. *Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібн. / Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук*. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 512.
12. Мережа закладів освіти з мовами навчання національних меншин [Електронний ресурс]. *Департамент освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації*. URL: <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/Zakladi-osviti-nacmensin-v-rozrizi-rajoniv---na-sajt-converted.pdf>
13. Мишанич О. Русини. Політика. Історія. Культура: Наукове видання. Ужгород: Гражда, 2012. 352 с.
14. Мовне питання покидає політичний порядок денний, – Крюкова прогнозує швидку відставку мовного омбудсмена [Електронний ресурс]. ZIK. URL: https://zik.ua/news/ludyna/movne_pytannia_pokyydaie_politychnyi_poriadok_dennyi_kryukova_prohnozuie_shvydku_vidstavku_movnoho_ombudsmena_974192
15. Мотильчак М. А. Задоволення освітніх потреб угорської національної меншини Закарпатської області [Електронний ресурс]. *Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти*. Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/component/content/article/337-zadovolennja-osvitnih-potreb-ugorskoyi-natsionalnoyi-menshini-zakarpatskoyi-oblasti>
16. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд, 2005. 315 с.
17. Савойська С.В. Зовнішні і внутрішні чинники дестабілізації мовного феномену у контексті загострення політичної кризи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 1. С. 200–209.
18. Усенко І.Б., Кірсенко М.В. Конституції Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Avstriiskoy_imperii
19. Фізеші О. До питання про навчання рідною мовою в початкових школах Закарпаття у 1939–1944 рр. [Електронний ресурс]. *Історико-педагогічний альманах*. 2015. Вип. 2. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_8
20. Фізеші О. Й. Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ – початку ХХІ століття: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки [Електронний ресурс]. К., 2016. URL: https://pru.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_fizeshi.pdf
21. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): [монографія]. Ужгород: Ліра, 2014. 234 с.
22. Шаркань В. В. Проблема використання української мови у збірнику законів і розпоряджень Чехословащини (1919–1939). *Hungaro-Ruthenica / Szerkeszette (Peadaktor) Kocsis Mihály (Kochiu Mizai)*. Szeged (Угорщина), 2015. С. 233–239.
23. Шумицька Г. Грамотна мовна політика = добробут і порозуміння в поліетнічному краї [Електро-

ний ресурс]. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozumynna-v-polietnichnomu-kraiyi>.

REFERENCES

1. Ústavní listina Československé republiky. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 256–267 [in Czech].
2. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 268–269 [in Czech].
3. Brytsyn V.M. (2007) Movna sytuatsiia [Language situation]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia / Redkol.: Rusanivskiyi V.M. (spivholova), Taranenko O.O. (spivholova), M.P.Ziabliuk ta in. 3 vyd., zi zminamy i dop.* Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P.Bazhana. S. 379 [in Ukrainian].
4. Vidnianskyi S.V. (2005) Zakarpatska Ukraina, Zakarpattia [Transcarpathian Ukraine, Transcarpathia] [Elektronnyi resurs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. 672 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina [in Ukrainian].
5. Heneralnyi statut dlia orhanyzatsiy y admynstratsiy Podkarpatskoi Rusy, prykliuchennoi k Chekhoslovenskoi Respublyky Myrovoiu Konferentsiei (1992) [General Statute for the organization and administration of Subcarpathian Rus, annexed to the Czechoslovak Republic by the Peace Conference]. *Shandor V. Zakarpattia. Istorychno-pravnyi narys vid IKh st. do 1920*. New-York: Karpatskyi Soiuz. S. 212–215 [in Ukrainian].
6. Delibaltova Yu.V. (2014) Shkoly na Pidkarpatskii Rusi v 1919–1929 rokakh [Schools in Subcarpathian Rus in 1919–1929]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia / vidp. za vyp. S. Fedaka*. Uzhhorod: Hoverla. Vyp. 1 (32). S. 25–30 [in Ukrainian].
7. Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura (2010) [Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture] / ukrainomovnyi variant ukraïnsko-uhorskoho vydannia / Pid red. M. Vehesha, Ch. Fedynets; [Redkoleh. Yu. Ostapets, R. Ofitsynskiy, L. Sorko, M. Tokar, S. Chernychko; Vidp. za vyp. M. Tokar]. Uzhhorod: Lira. 720 s. [in Ukrainian].
8. Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri: monohrafiia (2008) [Transcarpathia in the ethno-political dimension: monograph] / M. Panchuk [ta in.]; NAN Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Kyiv: IPiEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. 681 s. [in Ukrainian].
9. Kazakevych O. M. (2018) Ukrainska mova v natsionalnii politytsi Avstro-Uhorskoï imperii [Ukrainian language in the national policy of the Austro-Hungarian Empire] [Elektronnyi resurs]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 128. S. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_128_8 [in Ukrainian].
10. Konstytutsiinyi zakon Chekho-Slovatskoi Respubliky pro avtonomiiu Karpatskoi Ukrainy (22 lystopada 1938 r.) [Constitutional Law of the Czechoslovak Republic on the Autonomy of Carpathian Ukraine (November 22, 1938)] / Pereklav iz cheskoï P. Stercho. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy: navch. posibn. [Uporiad.: A.S. Chaikovskiyi (ker.), O.L. Kopylenko, V.M. Kryvonis, V.V. Svystunov, H.I. Trofanchuk]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2003. S. 505–511. [in Ukrainian].
11. Konstytutsiinyi zakon, ch. 1 (2003) [Constitutional law, part 1] *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy: navch. posibn. / Uporiad.: A.S. Chaikovskiyi (ker.), O.L. Kopylenko, V.M. Kryvonis, V.V. Svystunov, H.I. Trofanchuk*. Kyiv: Yurinkom Inter. S. 512 [in Ukrainian].
12. Merezha zakladiv osvity z movamy navchannia natsionalnykh menshyn [Network of educational institutions with languages of instruction of national minorities] [Elektronnyi resurs]. *Departament osvity i nauky Zakarpatskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii*. URL: <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/Zakladi-osviti-nacmensin-v-rozrizi-rajoniv---na-sajt-converted.pdf> [in Ukrainian].
13. Myshanych O. (2012) Rusyny. Polityka. Istoriiia. Kultura: Naukove vydannia [Rusyns. Policy. History. Culture: Scientific publication]. Uzhhorod: Grazhda. 352 s. [in Ukrainian].
14. Movne pytannia pokydaie politychnyi poriadok denniy, – Kriukova prohnozuie shvydku vidstavku movnoho ombudsmena [The language issue leaves the political agenda - Kryukova predicts the imminent resignation of the language ombudsman] [Elektronnyi resurs]. *ZIK*. URL: https://zik.ua/news/ludyna/movne_pytannia_pokydaie_politychnyi_poriadok_denniy_kriukova_prohnozuie_shvydku_vidstavku_movnoho_ombudsmena_974192 [in Ukrainian].
15. Motylchak M.A. Zadovolennia osvitnikh potreb uhorskoï natsionalnoi menshyny Zakarpatskoi oblasti [Satisfaction of educational needs of the Hungarian national minority of the Transcarpathian region] [Elektronnyi resurs]. *Zakarpatskyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity*. URL: <http://zakinppo.org.ua/component/content/article/337-zadovolennja-osvitnih-potreb-ugorskoyi-natsionalnoyi-menshini-zakarpatskoyi-oblasti> [in Ukrainian].
16. Nahorna L.P. (2005) Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvostei politychnoi linhvistyky [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv: Svitohliad. 315 s. [in Ukrainian].
17. Savoiska S.V. (2015) Zovnishni i vnutrishni chynnyky destabilizatsii movnoho fenomenu u konteksti zahostrennia politychnoi kryzy v Ukraini [External and internal factors of destabilization of the language phenomenon in the context of aggravation of the political crisis in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. №1*. S. 200–209 [in Ukrainian].

18. Usenko I.B., Kirsenko M.V. (2008) Konstitutsii Avstriiskoi imperii ta Avstro-Uhorskoï monarchii [Constitutions of the Austrian Empire and the Austro-Hungarian Monarchy] [Elektronnyi resurs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon - Kiu / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in.* Kyiv: Naukova dumka. 568 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Avstriiskoy_imperii [in Ukrainian].

19. Fizeshi O. [2015] Do pytannia pro navchannia ridnoiu movoiu v pochatkovykh shkolakh Zakarpattia u 1939–1944 rr. [On the question of teaching in the native language in primary schools of Transcarpathia in 1939–1944] [Elektronnyi resurs]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*. Vyp. 2. S. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_8 [in Ukrainian].

20. Fizeshi O.Y. (2016) Pochatkovi shkoly Zakarpattia v systemnykh osvitykh transformatsiakh druhoï polovyny XIX – pochatku XXI stolittia [Primary schools of Transcarpathia in the system of educational transformations of the second half of the 19th – early 21st century]: Dysertatsiia na zdobuttia naukovoï stupenia doktora pedahohichnykh nauk zi spetsialnosti 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky [Elektronnyi resurs]. Kyiv. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_fizeshi.pdf [in Ukrainian].

21. Chernychko S., Fedynets Ch. (2014) Nash mistsevyi Vavylon. Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoï Zakarpattia u pershii polovyny XX stolittia (do 1944 roku): monohrafiia [Our local Babylon. History of language policy on the territory of modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Uzhhorod: Lira. 234 s. [in Ukrainian].

22. Sharkan V.V. (2015) Problema vykorystannia ukraïnskoï movy u zbirnyku zakoniv i rozporiadzhen Chekhoslovachchyny (1919–1939) [The problem of using the Ukrainian language in the collection of laws and regulations of Czechoslovakia (1919–1939)]. *Hungaro-Ruthenica / Szerkeszette (Redaktor) Kocsis Mihály (Kochish Mihai)*. Szeged (Hungary). S. 233–239 [in Ukrainian].

23. Shumytska H. Hramotna movna polityka = dobrobut i porozuminnia v polietnichnomu kraï [Competent language policy = welfare and understanding in a polyethnic region] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozumynna-v-polietnichnomu-kraï/> [in Ukrainian].

STATUS AND POSITION OF LANGUAGES OF NATIONAL MINORITIES IN THE EDUCATIONAL SPHERE IN THE TRANSCARPATIA THROUGHOUT THE 20th – THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

Abstract. The article is devoted to tracing the influence of linguistic and political factors on the situation in Transcarpathia in the educational sphere during different historical periods depending on the region's affiliation to specific state formations: Austria-Hungary, Czechoslovakia, Carpathian Ukraine, Hungary, Ukrainian Soviet Socialist Republic.

The subject of the research is the status and position of the languages of the national minorities of Transcarpathia as a part of various state formations. Particular attention is paid to the interaction of the state language and the language of the largest national minority in the region in different historical periods. In particular, the provisions on the language of the population of Zakarpattia declared in the legislative acts are analyzed (special attention is paid to the language of national minorities), as well as the real language situation in the region in one period or another (by comparing statistics on the number of educational institutions with education in the languages of national minorities).

Thus, in Austria-Hungary, the legislation contributed to Madarization, reducing the number of schools with Russian as the language of instruction. In Czechoslovakia, the languages of national minorities generally had much more favorable conditions for development, but the state went 20 years before giving Subcarpathian Rus the constitutionally guaranteed autonomy with the possibility of settling the language issue by the Diet. The existence of Carpathian Ukraine is too short to draw conclusions about certain policy trends regarding the language of national minorities in the field of education. During the period of the Kingdom of Hungary, there was support for the Hungarian language and attempts to form / establish a «Hungarian-Ruthenian» language. During the Soviet period, the total number of schools with Hungarian as the language of learning decreased, and there was a tendency to establish Ukrainian and Russian as the «language of interethnic communication».

During the independence of Ukraine, the number of schools with Hungarian as the language of instruction did not decrease, but, on the contrary, increased. And this testifies to the support for the languages of national minorities in Ukraine at the state level.

Keywords: Ukrainian language, state language, languages of national minorities, Hungarian language, language policy, language of learning, educational institutions.

© Шумицька Г., Шаркань В., 2020 р.

Галина Шумицька – кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Candidate of Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Василь Шаркань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

Vasyl Sharkan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНА МОТИВАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7(045)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).309–312

Ярмоленко Г. Пропозиційно-диктумна мотивація фразеологічних одиниць української мови; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена одній із актуальних проблем сучасної лінгвістики – проблемі формування фразеологічних знаків мови. Для її вирішення застосована методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, який передбачає інтерпретацію ономасіологічної структури фразеологічної одиниці та реконструкцію концептуальної структури знань про позначене у вигляді ментально-психонетичного комплексу.

Мета статті – проаналізувати фразеологізми, сформовані внаслідок пропозиційно-диктумної мотивації, що є метонімічною за загальним механізмом найменування. Для досягнення поставленої мети реалізовано такі завдання, як-от: коротко проаналізовано останні дослідження, присвячені проблемі фразеотворення, описано теоретичні засади вивчення фразеологізмів у когнітивно-ономасіологічному аспекті, досліджено ономасіологічні структури пропозиційно-мотивованих фразеологічних одиниць.

Значна частина фразеологізмів української мови утворена в результаті пропозиційно-диктумної мотивації. Їхнє інтегральне значення пов'язане із семантикою компонентів за суміжністю. У пропозиційно-мотивованих фразеологізмах висвітлені такі компоненти диктуму, як-от: предикат, об'єкт, локатив, темпоратив, квантитатив, медіатив, квалітатив, фінітив тощо. Найчастіше актуалізованими є темпоратив, медіатив, квантитатив. Низка пропозиційно-мотивованих фразем має здатність набувати метафоричного значення.

Вивчення фразеологічних одиниць в когнітивно-ономасіологічному аспекті дає підстави потвердити думку науковців про те, що у фразеосистемі української мови пропозиційно-диктумний тип мотивації менш поширений, ніж асоціативно-термінальний. Чи не найвища продуктивність цього типу у фразеологізмах на позначення простору й часу. Перспективним видається проведення спеціального дослідження, присвяченого докладному вивченню пропозиційно-мотивованих фразем української мови.

Ключові слова: мотивація, пропозиційно-диктумна мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, ментально-психонетичний комплекс.

Постановка проблеми. Однією зі споконвічних і завжди актуальних проблем у лінгвістичній науці є проблема мотивації номінативних одиниць та її типології. Як слушно зауважує професорка О.О. Селіванова, «дослідження мотивації на матеріалі фразеологізмів значно ускладнене специфічною семантичною комбінацією компонентів та їхніх психоконгнітивних відповідників порівняно із дериватами та композитами, а також дискурсивною й інтерсеміотичною природою інформаційної репрезентації» [Селіванова 2004, с. 18].

Аналіз досліджень. Нову концепцію мотивації фразеологізмів О.О. Селіванова представила в монографії «Нариси з української фразеології (психоконгнітивний та етнокультурний аспекти)» [Селіванова 2004]. У ній дослідниця кваліфікувала мотивацію як «наскрізну в процесі породження номінативної одиниці (деривата, композита, складеної назви, фразеологізму) лінгвопсихоментальну операцію представлення в ономасіологічній структурі знака певних зв'язків компонентів концепту як відповідника значення та структури знань про позначуване в етносвідомості» й проаналізувала пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, інтеграційно-порівняльний, модусний і змішаний типи мотивації, а також псевдомотивацію фразеологізмів [Селіванова 2004, с. 17]. Реконструкцію мотиваційних процесів О.О. Селіванова здійснила за допомогою когнітивно-ономасіологічного ана-

лізу, методика якого розробила й репрезентувала в монографії «Когнітивна ономасіологія» [Селіванова 2000]. Головним принципом цього аналізу є інтегративна двовекторність дослідження мотивації: від ономасіологічної структури до моделі представлення знань про позначуване (ментально-психонетичний комплекс) і навпаки.

О.П. Левченко в монографії «Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект» також зазначила, що процес формування фразеологічних одиниць дуже складний і дещо відмінний від процесів творення лексем. Методика, яку використала дослідниця для моделювання «фразеологічної» частини концепту, ґрунтується на паралельному дослідженні – від знака вербального рівня до концепту та від концепту до вербального знака [Левченко 2005, с. 67]. Хоча, на нашу думку, ідеться не так про паралельне, як про зустрічне дослідження.

Н.Ф. Венжинович проаналізувала фраземіку української літературної мови в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах. Дослідниця зауважила, що «Більшість фразем – образно-мотивовані вторинні найменування, які виявляють асоціативні зв'язки, культурно зумовлені фрейми й конкретні образи абстрактних концептів» [Венжинович 2018, с. 13]. Власне, переважна більшість мовознавців поділяє думку про те, що «основними образно-семантичними чинниками фразеологізації є метафора та метонімія, а процесами – відповід-

но метафоризація та метонімізація» [Ужченко 2007, с. 163], до того ж метафоризація більш поширена. Ю.А. Гвоздарев, однак, метонімізацію розглядав як рівноправний із метафоризацією процес формування семантики фразеологічних одиниць російської мови [Гвоздарев 2010].

Цікавою є дисертація Н.Ю. Тодорової «Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах» [Тодорова 2018]. Для порівняльного вивчення фразем дослідниця застосувала комплексну методику, зокрема використала й когнітивно-ономасіологічний аналіз. Його застосування уможливило виділення двох груп фразеологічних одиниць просторової семантики, а саме: фразеологізми, мотивація яких ґрунтується на окремому фрагменті ментально-психонетичного комплексу (до них належать одиниці з пропозиційно-диктумним, асоціативно-термінальним та інтеграційно-порівняльним типами мотивації) та фразеологізми змішаного типу. Заслугове на увагу той факт, що Н.Ю. Тодорова запропонувала кількісне представлення всіх типів мотивації й прийшла до висновку, що найбільш продуктивним у масиві фразеологізмів просторової семантики є пропозиційно-диктумний.

Мета статті – проаналізувати пропозиційно мотивовані фразеологізми української мови.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мотивації фразеологізмів здійснюємо за допомогою згаданого вище **когнітивно-ономасіологічного аналізу**, який передбачає інтерпретацію ономасіологічної структури фразеологічної одиниці та моделювання її мотиваційної бази. Ономасіологічна структура деривата обов'язково містить ономасіологічний базис й ономасіологічну ознаку, факультативно – зв'язок ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази, конотативні, акцентологічні характеристики. Щодо ономасіологічних структур фразеологічних одиниць, то «їхніми ознаками є компоненти зворотів із притаманними їм значеннями з урахуванням процесів змістовної переінтерпретації в інтегральній семантиці фразеологізмів» [Баранов, Добровольський 1995], а базисами – «спосіб зв'язку компонентів (синтаксичний за наявності вільного сполучення-корелята, асоціативно-образний чи парадоксальний за його відсутності), а також граматична домінанта звороту в проекції на його інтегральне значення» [Селіванова 2004].

Пропозиційно-диктумна мотивація ґрунтується на достовірній інформації про об'єкт найменування, зафіксованій у прямих значеннях мотиваторів, і відповідає синтаксичній концепції словотворення.

У пропозиційно мотивованих фразеологічних одиницях української мови представлені різні компоненти диктуму, наприклад,

предикат: *заплатити життям* – 'Загинути' [ФСУМ, с. 315], *засипати землею* – 'Похоронити' [ФСУМ, с. 317], *злітати в повітря* – 'Вибухати' [ФСУМ, с. 337], *давати знати* – 'Повідомляти, інформувати, сигналізувати' [ФСУМ, с. 206],

з'явитися на світ – 'Народитися' [ФСУМ, с. 349];

об'єкт: *зірвати голос* – 'Втратити мову через надмірне перенапруження голосових зв'язок' [ФСУМ, с. 345], *закласти підвалини* – 'Давати початок чому-небудь' [ФСУМ, с. 307], *замовити слово* – 'Звернутися до когось із клопотанням про кого-небудь' [ФСУМ, с. 313];

квантитатив – компонент, що містить кількісну характеристику: *через верх* – '1. Заповнений до краю, вище країв; дуже повний. 2. Надміру, занадто' [ФСУМ, с. 74], *хоч відбавляй* – 'Дуже багато' [ФСУМ, с. 113], *за двох* – 'Дуже багато, подвійно' [ФСУМ, с. 225], *великим дивом* – 'Дуже, надто' [ФСУМ, с. 28], *не лічено* – 'Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь' [ФСУМ, с. 442];

медіатив – компонент зі значенням способу дії: *з вистрибом* – 'Охоче, з радістю, не вагаючись' [ФСУМ, с. 104], *у відкритку* – 'Відверто, не ховаючись' [ФСУМ, с. 123], *без відома* – 'Так, щоб не знав хто-небудь, або взагалі без дозволу' [ФСУМ, с. 124], *по закону* – 'Як годиться, як слід // по справедливості' [ФСУМ, с. 308], *без жартів* – 'Цілком серйозно, не жартуючи' [ФСУМ, с. 290];

темпоратив – компонент, що виражає часові характеристики: *і вдень і вночі* – 'Завжди, постійно' [ФСУМ, с. 71], *в один прекрасний день* – 'Якось, колись' [ФСУМ, с. 226], *віднині й довіку* – '1. Ніколи. 2. Назавжди' [ФСУМ, с. 124], *на вік віків* – 'Назавжди' [ФСУМ, с. 128], *з години на годину* – 'У найближчий час' [ФСУМ, с. 178], *з давніх-давен* – 'У давні часи, в далекому минулому' [ФСУМ, с. 219];

квалітатив – компонент зі значенням якості, властивості: *і босий і голий* – 'Дуже бідний, убогий' [ФСУМ, с. 46], *ні живий ні мертвий* – 'Дуже наляканий, вражений, приголомшений, заціпенілий' [ФСУМ, с. 291], *як засватаний* – 'Несмілий, сором'язливий або такий, що трохи пишається' [ФСУМ, с. 317], *міцно збитий* – 'кремезний, дебелий' [ФСУМ, с. 324], *меткий на вигадки* – 'Вигадливий, кмітливий, жартівливий і т. ін.' [ФСУМ, с. 484];

локатив – компонент зі значенням місця, напрямку дії: *вивести за двері* – 'Вигнати кого-небудь звідкись' [ФСУМ, с. 82], *ні відсілі ні відтілі* – 'Невідомо звідки, несподівано' [ФСУМ, с.], *і хоч під землею* – 'Де завгодно, скрізь, всюди' [ФСУМ, с. 332], *від краю до краю* – 'по всій території, площі чого-небудь, на всьому просторі' [ФСУМ, с. 395], *з висоти пташиного польоту* – 'Згори, звисока, з верхніх шарів; з повітряного простору' [ФСУМ, с. 105];

фінітив – компонент зі значенням мети дії: *для видимості* – 'Удавано, лише для створення певного враження' [ФСУМ, с. 87], *для годиться* – 'Заради пристойності, для порядку, удавано' [ФСУМ, с. 179], *як на зло* – 'Наче навмисно, недоречно' [ФСУМ, с. 338], *на капость* – 'Щоб зробити шкоду' [ФСУМ, с. 365].

Під час аналізу окремих фразеологічних одиниць іноді виникають різні, часом суперечливі судження, що пояснюється можливістю поєднання метонімії з метафорою та одночасною дією семантичних та стилістичних чинників. До того ж за-

гальне значення метонімічного типу має здатність до метафоризації [Савенкова 1984]. Наприклад, *вивести на орбіту* можна вважати результатом метонімічного фразеотворення лише тоді, коли йдеться про значення, пов'язане з космічною галуззю. Якщо ж *вивести на орбіту* функціонує зі значенням 'Створювати необхідні умови для здійснення, розвитку чого-небудь', то маємо справу з метафориною: поєднання концепту КОСМОС із концептом, скажімо, СПОРТ. Таку «переінтерпретацію» спостерігаємо й на прикладі таких фразеологічних одиниць: *викинути за борт, викинути на смітник, викликати вогонь на себе, брати на буксир, брати на озброєння* тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 44 с.
2. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразообразования: монография. Ростов-на-Дону: НМЦ «Логос», 2010. 246 с.
3. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 265 с.
4. Савенкова Л.Б. Фразеологические единицы русского языка, основанные на метонимии: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ростов-на-Дону, 1984. 224 с.
5. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). Киев: Издательство украинского филологического центра, 2008. 248 с.
6. Селиванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 246 с.
7. Тодорова Н.Ю. Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Львів, 2018. 244 с.
8. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ, 2007. 494 с.
9. Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 984 с.

REFERENCES

1. Venzhynovych N.V. (2018) Frazemika ukrainiskoi literaturnoi movy: konityvnyi ta lnhvokulturnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and linguo-cultural aspects]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 44 s. [in Ukrainian].
2. Gvozdarev Ju.A. (2010) Osnovy russkogo frazobrazovaniya: monografiya [Fundamentals of Russian phrase-formation]. Rostov-na-Donu: NMC «Logos». 246 s. [in Russian].
3. Levchenko O.P. (2005) Frazeholichna symvolika: lnhvokulturolohichnyi aspekt: monohrafiya [Phraseological symbolism: linguo-cultural aspect: monograph]. Lviv: LRIDU NADU. 265 s. [in Ukrainian].
4. Savenkova L.B. (1984) Frazeholicheskije edynitsyi russkogo yazyika, osnovannye na metonimii [Phraseological units of the Russian language based on metonymy]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Rostov-na-Donu. 224 s. [in Russian].
5. Selivanova E.A. (2000) Kognitivnaya onomaziologiya (monografiya) [Cognitive onomasiology. monograph]. Kiev: Izdatelstvo ukrainского fitosotsiologicheskogo centra. 248 s. [in Russian].
6. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainiskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty): monohrafiya [Essays on Ukrainian phraseology: monograph]. Kyiv – Cherkasy: Brama. 248 s. [in Ukrainian].
7. Todorova N.Yu. (2018) Frazeholichni odynytsi prostorovoi semantyky v ukrainiskii ta anhliiskii movakh [Phraseological units of spatial semantics in Ukrainian and English] dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.17. Lviv. 244 s. [in Ukrainian].
8. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2007) Frazeholohiia suchasnoi ukrainiskoi movy: navch. posib. [Phraseology of the modern Ukrainian language: textbook]. Kyiv.494 s. [in Ukrainian].
9. Frazeholichnyi slovnyk ukrainiskoi movy / uklad V.M. Bilonozhenko ta in. [The phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1999. 984 s. [in Ukrainian].

PROPOSITIONAL AND DICTUM MOTIVATION OF THE UKRAINIAN PHRASEOLOGICAL UNITS

Abstract. The article is devoted to one of the current problems of modern linguistics - the problem of the formation of the phraseological signs of language. To solve it, the method of cognitive-onomasiological

analysis is used, which involves the interpretation of the onomasiological structure of the phraseological unit and the reconstruction of the conceptual structure of knowledge about the signified in the form of a mental-psychonetic complex.

The purpose of the article is to analyze the phraseology formed as a result of propositional-dictum motivation, which is metonymic in the general mechanism of naming. To achieve this goal, the following tasks are implemented, such as: recent research on the problem of phrase formation is briefly analyzed, the theoretical foundations of the study of phraseology in the cognitive-onomasiological aspect are described, the onomasiological structures of propositionally motivated phraseological units are studied.

A significant part of the phraseology of the Ukrainian language is formed as a result of the propositional-dictum motivation. Their integral meaning is related to the semantics of adjacent components. Propositionally motivated phraseology covers such components of dictum as a predicate, an object, a locative, a temporative, a quantitative, a mediative, a qualitative, a finitive etc. The most frequently updated are a temporative, a mediative, a quantitative. A number of propositionally motivated phrases have the ability to acquire a metaphorical meaning.

The study of the phraseological units in the cognitive-onomasiological aspect gives grounds to confirm the opinion of scientists that in the phraseological system of the Ukrainian language the propositional-dictum type of motivation is less common than the associative-terminal one. Probably the highest productivity of this type in phraseology is for denoting space and time. A special study devoted to a detailed study of propositionally motivated phrases of the Ukrainian language seems promising.

Keywords: a motivation, a propositional-dictum motivation, a cognitive-onomasiological analysis, an onomasiological structure, a mental-psychonetic complex.

© Ярмоленко Г., 2020 р.

Галина Ярмоленко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства та прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-9992-8594>

Halyna Yarmolenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-9992-8594>

ФРАЗЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ТА МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.44+159.955+159.946.3:821.161.2-31(477.87) DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).313–317

Яцьків М. Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності в художніх творах Мирослава Дочинця; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто взаємодію мови і культури, вживання діалектних фразеологізмів у творах закарпатсько-українського письменника Мирослава Дочинця. У лінгвокультурологічному аспекті проаналізовано групи фразем на позначення процесів мовленнєвої та мисленнєвої діяльності, описано найбільш репрезентативні індивідуально-авторські фразеологічні одиниці, виявлено особливості використання фразеологізмів в індивідуальному стилі письменника.

Незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються розвитку діалектної фразеології та місця фразеологічних одиниць у мові письменників. Фразеологізми відображають не тільки національну культуру, але й національне бачення світу. У мовленні фразеологізми виконують функцію образної характеристики конкретного об'єкта, суб'єкта, дії, ситуації. Вивчення фразем на основі мови окремого письменника дало нам багатий матеріал для опису ментальних особливостей певного регіону.

Мирослав Дочинець – закарпатсько-український письменник, який робить вагомий внесок у розбудову закарпатсько-української мовної культури XXI століття. Мовний стиль художніх творів М. Дочинця – це яскравий феномен, результат невтомної творчої діяльності письменника, «творчий вияв загальнонародної мови». Особливістю мови його художніх творів є унікальна добірка кожного слова, яке несе в собі код нації.

У процесі дослідження художніх творів М. Дочинця ми зафіксували 217 фразем на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності (з яких: зафіксовано у словниках – 41 (з них трансформовані – 15, інше значення – 1), індивідуально-авторських – 176). Автор використовує їх з метою яскравого передавання національного колориту мовлення персонажів та їхніх думок. Фразеологізми стають невід'ємною частиною художнього сприйняття дійсності та частиною художнього стилю мови. До складу значної частини фразеологізмів входять діалектні елементи: фонетичні, граматичні та лексичні. Фразеологічні одиниці мають яскраве експресивно-емоційне забарвлення та надають тексту образності.

Ключові слова: фразема, фразеологічні одиниці, фразеологізми, мовлення, мислення, індивідуально-авторські фразеологізми, М. Дочинець.

Постановка проблеми. Теоретичні дослідження з фразеології охоплюють у сучасній лінгвістиці широке коло проблем. Виділяємо декілька основних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, функціонування фразеологізмів у мові, мовленні, визначення методів дослідження тощо. Однак, незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються специфіки фразеології як лінгвістичної дисципліни, семантики і форми фразеологічних одиниць, джерела їх виникнення, системні зв'язки у фразеологічній системі, розвиток діалектної фразеології, місце фразеологічних одиниць у мові письменників, еволюційні процеси у фразеологічному фонді тощо.

Фразеологізми збагачують літературну мову новими виражальними засобами. Дослідження національної та культурної своєрідності фразеологічних одиниць свідчить, що саме фразеологія мови художніх текстів є носієм різноманітної країнознавчої, етнокультурної інформації. Будь-яка фразема, на думку В. Маслової, – «це текст, тобто зберігач культурної інформації. Саме текст безпосередньо має зв'язок з культурою, бо він пронизаний безліччю культурних кодів, саме текст зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, національну поведінку, тобто про все, що складає зміст культури» (переклад наш. – М.Я.) [Маслова 2001, с. 87].

Саме у фразеологізмах носії мови відображають особливе бачення світу, ту чи іншу ситуацію. Фразеологічні одиниці використовують для того, щоб описувати світ, навколишнє середовище, інтерпретувати, оцінювати і висловлювати своє суб'єктивне ставлення до всього, що нас оточує.

Фраземи мають образно-символічну основу та відбивають позамовну дійсність. Вивчення фразеологізмів у мові окремого письменника, зокрема у лінгвокультурному напрямі, дає нам можливість виявити специфічні риси мовної картини світу української нації, окремого соціуму, життя якого зумовлене особливостями світосприйняття, системою моральних цінностей, норм і принципів виховання.

Аналіз досліджень. Місце фразеологічних одиниць у мові окремих письменників, певних літературних жанрів та стилів досліджували у своїх працях багато українських мовознавців, зокрема: Л. Авксентьев, Н. Бабич, О. Демська, Л. Добржанська, Ф. Медведєв, П. Плющ, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. Однак актуальними продовжують залишатися проблеми, пов'язані з вивченням індивідуально-авторського фразеовживання.

Індивідуально-художній стиль письменника становить систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору і творчого використання насамперед лексичних реалій національної мови не тільки для вираження певного змісту, але й для есте-

тичного впливу читача. Категорія індивідуального формується сукупністю мовних одиниць, які мають значне смислове навантаження (культурологічне, історіософське, філософське тощо), зумовлене контекстним оточенням, сюжетними лініями, емоційно-експресивним наповненням. До таких одиниць належать фразеологізми [Морараш 2011, с. 312].

Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фразеологізми в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрої, світогляд персонажів тощо. Стилістичне використання фразеологізмів письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості [Здиховська 2010, с. 40].

Мета нашого дослідження – виявити особливості використання фразеологізмів в індивідуальному стилі М. Дочинця, проаналізувати групи фразем на позначення процесів мовленнєвої та мисленнєвої діяльності зафіксованих у творах письменника.

Для реалізації поставленої мети плануємо розв'язати такі **завдання**:

- опрацювати відповідні теоретичні джерела, що стосуються індивідуально-авторського фразеологічного життя;

- зафіксувати фразеологічне багатство художніх творів М. Дочинця;

- проаналізувати групи фразем на позначення процесів мовленнєвої та мисленнєвої діяльності (на матеріалі творів М. Дочинця).

Методи дослідження. Сукупність методів дослідження зумовлена специфікою об'єкта, метою й поставленими завданнями. Відібраний фактичний матеріал опрацьовано за допомогою описового методу для виділення семантичних груп фразеологізмів, художніх прийомів, виокремлення загально-мовних, трансформованих та індивідуально-авторських фразеологічних одиниць. Метод контекстуального аналізу використано для з'ясування функціональних і стилістичних можливостей фразем у прозових творах М. Дочинця. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Для уточнення семантики фразем використано метод компонентного аналізу. Для з'ясування частотності вживання загально-мовних, індивідуально-авторських і трансформованих фразеологічних одиниць у творах Мирослава Дочинця використано метод кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Мирослав Дочинець – відомий та успішний закарпатоукраїнський прозаїк, публіцист, видавець, філософ, журналіст, член Асоціації українських письменників. М. Ісак зазначає, що слово у Мирослава Дочинця – як глина у майстерного гончаря чи скульптора – він

ліпить із нього жбан нашої уяви, формує плоть нашої генетичної пам'яті [Ісак, електронний ресурс].

У восьми книгах М. Дочинця зафіксовано 2624 фразеологічні одиниці. У представленому науковому дослідженні ми проаналізували групи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності людини. Описуємо найбільш репрезентативні фразеологізми зазначених груп, які не фіксуються в Фразеологічному словнику української мови [Білоноженко 1993], Словнику фразеологізмів української мови [Білоноженко та ін. 2003], Фразеологічному словнику української мови [Ужченко 1998], Словнику буковинських говірок [Гуйванюк 2005], а саме:

Семантична група на позначення мовленнєвої діяльності:

Сичати іскрами – ‘дуже емоційно говорити що-небудь’. У тексті: «Мати, Любов Федорівна, сичала іскрами: «З гетьманом злигалася потайно? Проклену! В монастир! А желюб старий нарешті за все заплатить» [Дочинець 2012, Булава, с. 94].

Кишки попереїдати – ‘все про всіх розказувати, знати всі плітки, бути дуже балакучою’. У тексті: «Сусідкам вона всі кишки попереїдала. Бабиного язика боявся навіть сільський піп» [Дочинець 2013, Вічник, с. 17].

На людський роток не завісиш замок – ‘нікого не можна примусити мовчати’. У тексті: «На людський роток не завісиш замок. По всій Верховині, підкарпатській Гуцулії й по долинах я на язиках» [Дочинець 2013, Вічник, с. 109].

Піднесена перемога, як казань з амвону – ‘надзвичайно піднесена розмова, розповідь’. У тексті: «Його перемога була піднесена, як казань з амвону» [Дочинець 2013, Вічник, с. 138].

Сірочинне словоблудство – ‘пусті беззмисловні тексти’. У тексті: «А не як воші, розтрясені по листу в котрогось писуна, що творить сірочинне словоблудство» [Дочинець 2013, Вічник, с. 154].

Народ скаже – як зав'яже – ‘про народну мудрість’. У тексті: «Тут ми з ним зійшлися, я водив його межі людей, та й сам радо списував собі замашні народні приповістки. Народ скаже – як зав'яже!» [Дочинець 2013, Вічник, с. 169].

Ліпити горбуна – ‘говорити не правду’. У тексті: «Хо! Не ліпи горбуна, Монаше. Ти не міг з ним корешитися – фраєрок із-за бугра. В натурі» [Дочинець 2013, Вічник, с. 224].

Слова м'які, як м'якуш матеріної паляниці – ‘приємні слова, які не містять нічого різкого, неприємного, дратівливого; приємні для слуху’. У тексті: «Хочу вашого хліба, мамко, – прошепотів він несподівано для себе. І слова ці були м'які, як м'якуш матеріної паляниці. – Дайте мені свого хліба, мамко» [Дочинець 2013, Горянин, с. 48].

Обернути у роті слово, як тверду грудку – ‘повторити слово і іншою інтонацією’. У тексті: «Війна, – обернув той у роті слово, як тверду грудку. Він мав звичку повторяти слова, пробуючи їх на звук і на смак. – Ці війни...» [Дочинець 2013, Горянин, с. 169].

Що схопила – те змолала – ‘розповсюджувати неправдиву інформацію, почути що-небудь і відра-

зу почати це розповідати іншим». У тексті: «Воно так: *що схопила – те змолала*. Коли з грибами ще прийдете?» [Дочинець 2013, Горянин, с. 91].

З металом у голосі – ‘сказати що-небудь з певною холодністю у голосі’. У тексті: «Поклади на місце», – спокійно повторив старий, але вже з *металом у голосі*» [Дочинець 2013, Горянин, с. 262].

Мимрити у хмільній тлумі – ‘невиразно говорити бурмотіти у юрбі, яка знаходиться в алкогольному спі’янінні’. У тексті: «Я в законі, – *мимрив у хмільній тлумі*. – Мені трудити запаadlo» [Дочинець 2013, Горянин, с. 240].

З колючим, як щетина, словом – ‘правдиве, влучне слово не завжди приємне для когось’. У тексті: «Меткий, всюдисущий, усміхнений, з *колючим, як щетина, словом*» [Дочинець 2011, Газда, с. 182].

Ганяти порожняки – ‘беззмістовна або брехлива інформація, порожня розмова’. У тексті: «– Лисе, невже Петюня колись *ганяв порожняки*? Невже я хоч раз тебе кинув?» [Дочинець 2013, Лис, с. 33].

Сказати косноязико – ‘сказати що-небудь з дефектом мови, неправильно й нечітко вимовити звуки, слова’. У тексті: «– Вибачте, – *косноязико сказав* чоловік із тортом, бо в роті тримав незапалену цигарку. – Могли б ви мені припалити?» [Дочинець 2013, Лис, с. 147].

Робити зі свого рота гузицю – ‘говорити неправдиві речі’. У тексті: «Дід Юра вичитує швагра, що обіцявся прийти ранком косити з ним, і не прийшов: «Не *роби*, чоловіче, *зі свого рота гузицю*...» [Дочинець 2012, Окришини, с. 93].

Не тямить голова, що язик лепече – ‘не думати що говорити; говорити не думаючи’. У тексті: «*Не тямить голова, що язик лепече*» [Дочинець 2012, Окришини, с. 123].

Мирно-заколисуюча українсько-російко-угорська говірка – ‘колеритна говірка певної місцевості’. У тексті: «А, може, щоб знову почути цю *мирно-заколисуючу українсько-російко-угорську говірку*, яку вчуєш лише на мукачівських вулицях» [Дочинець 2014, Історія, с. 89].

Алхімія слова – ‘трансформація слів’. У тексті: «... А самий текст повинен виглядати на папері органічно і гармонійно, мати достатньо повітря... Як бачиш, ціла *алхімія слова*» [Дочинець 2013, Світильник слова, с. 57].

Семантична група на позначення мисленнєвої діяльності:

Проварювати думки – ‘думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’. У тексті: «Голова *проварювала думки*» [Дочинець 2013, Вічник, с. 44].

Кислиці на умі – ‘думати про різні дрібниці, щось не важливе’. У тексті: «Якщо старі заглиблені в молитву, то в молоді *кислиці на умі*» [Дочинець 2013, Горянин, с. 74].

Класти все на ноги розмислу – ‘свідомо, реалістично все обдумувати’. У тексті: «Може, то й не мурашина робота... Не треба *все на ноги розмислу класти*» [Дочинець 2013, Горянин, с. 78].

Стрілило в голові – ‘щось миттєво прийшло на думку’. У тексті: «Ба з якого дива? – *стрілило в*

Калининій голові» [Дочинець 2013, Горянин, с. 98].

Дражливою терниною вп’явся дозрілий надум – ‘постійно думати про що-небудь’. У тексті: «*Дражливою терниною вп’явся* в його сон *дозрілий надум*. І тепер він не стільки спав, як чекав» [Дочинець 2013, Горянин, с. 101].

Бентежно шуміти в скронях – ‘думати про щось погане, переживати за що-небудь’. У тексті: «Шукав якусь розраду і розумів, що дурить себе. Буря ще не впала на гори, а вже *бентежно шуміла в його скронях*» [Дочинець 2013, Горянин, с. 124].

Шуміло, як у млині – ‘дуже сильний шум у голові від безлічі думок’. У тексті: «Від думок у голові старого *шуміло, як у млині*» [Дочинець 2013, Горянин, с. 249].

Думкою сторожити – ‘постійно думати про що-небудь’. У тексті: «Шибав собою туди-сюди, а *думкою сторожив* Ріку, примірявся до Буркуна» [Дочинець 2013, Горянин, с. 301].

Сліпуче мерехтить думка – ‘поява нової думки’. У тексті: «Дивина: сірий папір, бліді літери, а між рядків іскриться, *сліпуче мерехтить думка* – свіжа, ваговита, солодка, крамольна» [Дочинець 2011, Колотуша, с. 195].

Підкрався полохкий здогад – ‘виникнення думки, припущення, що ґрунтується на ймовірності, можливості чого-небудь’. У тексті: «І радісно тенькнуло стомлене серце, коли *підкрався полохкий здогад*» [Дочинець 2011, Архімед, с. 242].

Голова лише в один бік варить – ‘постійно думати про одне й те саме’. У тексті: «– Моя *голова лише в один бік варить*: що робити, аби ніч не робити. Ви знаєте, що я хижу зліпив із сміття?..» [Дочинець 2013, Лис, с. 226].

Поважні думи, немов шрами – ‘думки, які заслуговують особливої уваги внаслідок своєї важливості’. У тексті: «*Поважні думи, немов шрами*, позначаються на їхніх чолах» [Дочинець 2014, Уроки, с. 20].

Рука не встигала за думкою – ‘дуже багато думок’. У тексті: «Писалося одним духом, *рука не встигала за думкою*, за образом» [Дочинець 2013, Світильник слова, с. 130].

Розкласти розхристані думки в голові по полличках – ‘упорядкувати незв’язні і розпливчасті думки’. У тексті: «Один киянин мені написав: «Прочитав «Вічника» – і наче хтось *розклав мої розхристані думки в голові по полличках*» [Дочинець 2013, Світильник слова, с. 138].

Тверезе мислення – ‘здатність думати, сприймати, оцінювати що-небудь правильно, реалістично’. У тексті: «Осібно стояв блаженної пам’яті мій земляк Іван Чоповдя, вирізняючись *тверезим мисленням*, коректністю і організованістю» [Дочинець 2013, Світильник слова, с. 179].

Висновки. Дослідивши художні твори М. Доциня, ми зафіксували 154 фразеологізми на позначення мовленнєвої діяльності (з яких: зафіксовано у словниках – 33 (з них трансформовані – 13), індивідуально-авторських – 121) та 63 фразеологічні одиниці на позначення мисленнєвої діяльності (з яких: зафіксовано у словниках – 8 (з них транс-

формовані – 2, інше значення – 1), індивідуально-авторських – 55). Помітною рисою індивідуального стилю Мирослава Дочинця є активне вживання фразем із соматичним компонентом. Фраземи слугують відтворенню радше негативних, ніж позитивних проявів буття й діяльності людини. Автор

використовує їх з метою увиразнення авторського мовлення, характеристики персонажів та яскравого передавання національного колориту мовлення персонажів. Фразеологізми стають невід'ємною частиною художнього сприйняття дійсності та частиною художнього стилю мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дочинець М. І. Булава і серце: великі романи великих людей. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 128 с.
2. Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 280 с.
3. Дочинець М. І. Горянин. Води Господніх русел: роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 312 с.
4. Дочинець М. І. Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали. Мукачево: Карпатська вежа, 2011. 276 с.
5. Дочинець М. І. Лис. Віднайдення загублених слідів: роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 288 с.
6. Дочинець М. І. Місячна роса. Краплини земного й небесного. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 176 с.
7. Дочинець М. І. Руки і Душа. Історії жінок, які перемогли. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 172 с.
8. Дочинець М. І. Світильник слова. Книга життя. Життя книги. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 212 с.
9. Здіховська Т. Роль фразеологічних одиниць у художніх текстах. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. № 2. С. 39–43.
10. Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі URL: <http://miroslav-dochinets.com/рецензії/85-природа-і-душа-не-терплять-порожнечі.html> (дата звернення: 19.10.2015).
11. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
12. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 312–315.
13. Словник буковинських говірок. За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута. 2005. 688 с.
14. Словник фразеологізмів української мови. Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
15. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
16. Фразеологічний словник української мови. Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

REFERENCES

1. Dochynets M. I. (2012) Bulava i sertse [Mace and heart]: velyki romany velykykh liudei. Mukachevo: Karpatska vezha. 128 s. [in Ukrainian].
2. Dochynets M. I. (2013) Vichnyk. Spovid na perevali Dukhu [Herald. Confession on the Spirit Pass]. Mukachevo: Karpatska vezha. 280 s. [in Ukrainian].
3. Dochynets M. I. (2013) Horianyn. Vody Hospodnikh rusel [Mountaineer. The waters of the Lord's channels]: roman. Mukachevo: Karpatska vezha. 312 s. [in Ukrainian].
4. Dochynets M. I. (2011) Doroha v nebo – do liudei. Istoriia cholovikiv, yaki vytrymaly [Road to heaven – to people. Stories of Men Who Weathered]. Mukachevo: Karpatska vezha. 276 s. [in Ukrainian].
5. Dochynets M. I. (2013) Lys. Vidnaidennia zahublenykh slidiv [Nov. Finding lost tracks]: roman. Mukachevo: Karpatska vezha. 288 s. [in Ukrainian].
6. Dochynets M. I. (2012) Misiachna rosa. Kraplyny zemnoho y nebesnoho [Moon dew. Droplets of earthly and heavenly]. Mukachevo: Karpatska vezha. 176 s. [in Ukrainian].
7. Dochynets M. I. (2014) Ruky i Dusha. Istoriia zhinok, yaki peremohly [Hands and Soul. Stories of women who have won]. Mukachevo: Karpatska vezha. 172 s. [in Ukrainian].
8. Dochynets M. I. (2013) Svitylnyk slova. Knyha zhyttia. Zhyttia knyhy [The word lamp. The book of life. Book Life]. Mukachevo: Karpat. vezha. 212 s. [in Ukrainian].
9. Zdikhovska T. (2010) Rol frazeolohichnykh odynyts u khudozhnikh tekstakh [The role of phraseological units in artistic texts]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 2. S. 39–43 [in Ukrainian].
10. Isak M. Pryroda i dusha ne terpliat porozhnechi [Nature and the soul do not tolerate emptiness]. URL: <http://miroslav-dochinets.com/retsenszii/85-pryroda-i-dusha-ne-terpliat-porozhnechi.html> (data zvernennia: 19.10.2015) [in Ukrainian].
11. Maslova V. A. (2001) Lyngvokulturologiia [Linguoculturology]. Moskva: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia». 208 s. [in Russian].
12. Morarash H. V. (2011) Frazeolohichne bahatstvo movy tvoriv Yevhenii Yaroshynskoi [Phraseological richness of the language of the works of Yevheniya Yaroshynska]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka: Filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. Vyp. 28. S. 312–315 [in Ukrainian].

13. Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of the Bukovynian dialects]. Za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
14. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language]. Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 1104 s. [in Ukrainian].
15. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998) Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].
16. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 984 s. [in Ukrainian].

PHRASEMES DENOTING SPEECH AND MENTAL ACTIVITIES IN MYROSLAV DOCHYNETS' WORKS OF ART

Abstract. The article considers the interaction of language and culture, use of dialectal phraseologisms in works of Transcarpathian Ukrainian writer Myroslav Dochynets. In the linguocultural aspect an analysis of groups of phrasemes to denote the processes of speech and thinking activities (based on the works of M. Dochynets), described the most representative individual-author phraseological units and revealed the peculiarities of using phraseologies in the individual style of the writer.

Despite significant advances in the study of phraseology, continue to be relevant problems related to the development of dialectal phraseology and the place of phraseological units in the language of writers. Phraseologisms reflect not only the national culture, but also the national vision of the world. In speech, phraseology performs the function of figurative characteristics of a particular object, subject, action, situation. The study of phrasemes based on the language of an individual writer gave us rich material to describe the mental characteristics of a particular region.

Myroslav Dochynets is a Transcarpathian Ukrainian writer who makes a significant contribution to the development of the Transcarpathian Ukrainian language culture of the 21st century. The linguistic style of M. Dochynets's works of art is a bright phenomenon, the result of the writer's tireless creative activity, «the creative expression of the nationwide language». The peculiarity of the language of works of art is a unique selection of each word that carries the code of the nation.

In the process of studying the works of M. Dochynets, we recorded 217 phrasemes to denote speech and thinking activities (of which: recorded in dictionaries – 41 (of which transformed – 15, another meaning – 1), individual-author – 176). The author uses them in order to vividly convey the national color of the characters' speech and convey their thoughts. Phraseologisms become an integral part of the artistic perception of reality and part of the artistic style of language. A significant part of phraseologisms includes dialectal elements: phonetic, grammatical and lexical. Phraseological units have a bright expressive and emotional color and give the text imagery.

Keywords: phraseme, phraseological units, phraseologisms, speech, thinking, individual-author phraseology, M. Dochynets.

© Яцьків М., 2020 р.

Марія Яцьків – магістр філології, начальник Центру гуманітарно-виховної роботи, профорієнтації та працевлаштування Ужгородського національного університету Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

Maria Yatskiv – Master of Philology, Head of the Centre for Humanitarian Work, Career Guidance and Employment, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

Валентина БАРЧАН

УСНА СЛОВЕСНІСТЬ ГОРЯН У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ РОМАНУ «СУСІДИ» ЮРІЯ СТАНИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(43)

УДК 821.161.2-31.09Станинець:398(477)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).318–326

Барчан В. Усна словесність горян у художньому світі роману «Сусіди» Юрія Станинця; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. Роман «Сусіди» закарпатоукраїнського письменника Юрія Станинця написаний 1935 року й опублікований 2006 року. У ньому реалістично відтворено життя, побут, національний космос верховинців, представником яких був автор. Соціальні, сімейно-побутові, особисті проблеми в повсякденні людей вияскравлюють живі, правдиві картини матеріального й духовного континууму горян, колоритні образи їхніх представників, які з більшим життєвим досвідом та значно вищою, порівняно з масами, національною та суспільною свідомістю, торують шлях до вільного, самодостатнього життя. У творі актуалізовано екзистенційну проблему національного буття.

Важливим елементом в арсеналі художніх засобів творення світу верховинців виступає усна словесність. Специфіка рецепції, художнього опрацювання автором народної творчості, її роль у художній тканині твору не вивчена, що зумовлює **актуальність** теми статті. **Метою** праці є дослідження впливу усної словесності на світогляд і літературну творчість митця, функціональність її елементів у арсеналі поезики роману «Сусіди». У процесі аналізу з'ясовано, що автор добре знав багатство народної творчості, збирав, записував та публікував її зразки. Він був переконаний, що в мові, у різних жанрах фольклору зафіксовані характеристики ментальності, матеріальної, духовної культури народу. Елементи поезики усної оповіді, казки, легенди простежуються в архітектоніці, у виборі наративу, ідейному пафосі, групуванні персонажів роману. Простежено, що крізь призму звичаїв, обрядів виразнено специфіку матеріальної й духовної культури мешканців гірського краю. Уведення в текст пісень, прислів'їв, приповідок, фразеологізмів, різних пластів лексики є поширеним засобом творення виразних ситуацій, колоритних характерів персонажів. Отже, в усній народній словесності можна вбачати потужні витoki літературної творчості митця, а фольклоризм є посутньою ознакою авторського стилю. Інгрідієнти усної творчості виступають домінантою національної самоідентифікації, увиразнюють ключові концепти екзистенційного буття нації, забезпечують емоційно-виражальний ефект роману, органічно функціонують у його художній системі.

Ключові слова. Юрій Станинець, роман «Сусіди», усна словесність, художній світ горян, верховинці, фольклоризм, художня система.

Постановка проблеми. Роман «Сусіди» Юрія Станинця яскраво репрезентує українську літературу Закарпаття першої половини ХХ століття. Написаний у середині 30–х рр. у реалістичній манері, він відображає картини життя й побуту верховинців. На це вказував у особистому листі до автора О. Мишанич: «І сюжет, і образи, і ситуації – все вихоплено з живого народного життя. Як твір на побутову тему з великим етнографічним матеріалом, повість заслуговує на увагу, реалістично відтворює життя закарпатського села початку ХХ ст., має пізнавальне значення...» [Ребрик 2006, с. 11].

Зауважимо, що показ життя й побут своїх сучасників – не самоціль автора. Станинця вважаємо автором екзистенційного мислення. Тому, на нашу думку, цей твір прочитується в значно ширшому, філософському масштабі: про національне буття, космос української душі, утілених у щоденному житті, взаєминах між собою та світом мешканців карпатського краю, самобутньої гілки українського етносу.

У творенні національного космосу, що являє собою «властивий саме цьому народу спосіб жити,

працювати, мислити, творити» [Андрусів 2000, с. 29], важливу роль відіграли засоби народної словесності. Це надало твору своєрідного колориту та увиразнило ідіостиль митця. Тому аналіз тексту роману крізь призму рецепції та художньої інтерпретації письменником колективної народної творчості, функціональності усної словесності в системі літературного твору вважаємо **актуальним**.

Стан дослідження. У контексті української літератури краю періоду 30 – 40-х рр. ХХ ст. цей твір, за оцінкою дослідників, був «помітним внеском в не таку вже й багату художню прозу Закарпаття» [Ребрик 2006, с. 11].

Загальний огляд роману «Сусіди» здійснила літературознавець Н.Ребрик, вважаючи його першим соціально-побутовим романом у закарпатоукраїнській літературі [Ребрик 2006, с. 10].

Подаючи ідейно-художній аналіз твору, науковці [Ребрик 2006; Голомб 2008] констатують використання автором елементів різних жанрів фольклору. Проте функціональні особливості народної словесності в художній системі роману «Сусіди»

залишаються недослідженими. Тому в цій роботі ставимо за мету проаналізувати питання впливу народної словесності на літературну творчість митця, своєрідність її «уживлення» в текстову канву, роль у творенні художнього світу горян у романі.

Методологічними засадами цієї праці є перш за все прийоми біографічного, культурно-історичного, естетичного наукових методів, які дають можливість з'ясувати джерела та спосіб реалізації таланту митця, вияв його самототожності у творчості, розглядати діяльність письменника у зв'язках з історичним, духовним, культурним життям народу, вивчати твір автора як художній феномен.

Виклад. Роман «Сусіди» – великий епічний твір про космос національної душі і її духовні скарби, художньо змодельовані в картинах життя, культурі закарпатських українців. У самій назві твору проступає філософське й фольклорне підґрунтя. Це відчуття екзистенційного стану «межі», що постійно корелює модус вибору в морально-етичній, національній, соціальній сфері буття. У авторській моделі – це й звичайне мешкання людей поряд, і стосунки з сусідом жидом Мошкою, і відчуття національно-соціальної межі групи етнічних українців у поліетнічному середовищі Австро-Угорської держави. Народна мудрість у лапідарній формі зафіксувала концепт «межі» в ряді змістово адекватних філософському змісту виразах: «Без брата проживеш, а без сусіда – ні», «Близький сусід кращий від далекого брата», «Бодай доброго сусіда мати та своїм плугом орати», «Знають сусіди твої біди» тощо.

Художній хронотоп у романі збігається з реальним для Станинця часопростором: охоплює життя добре знаної автором від народження, рідної місцевості Боржавської долини періоду 10 – 20-х років ХХ століття. Творів, як і багатьом іншим його текстам, властивий біографізм, що засвідчено в «Автобіографії»: «... почав писати сам про себе <...>. ... скоро описував і своїх братів, своїх батьків, своїх дідів...<...>. У повісті «Сусіди» головний герой Юра Станчук і його сестра Марта. Станчук – це мій батько, Марта – це моя тітка... Я їх створив такими, якими вони і є, якими я знав батька і тітку» [Станинець 2011, с. 559, 560, 608]. Прототипами інших персонажів були також добре відомі автору люди. «Жили вони поруч зі мною, – пише митець в «Автобіографії». – ... описував тих, що їх любив, і тих, кого ненавидів за їхні гріхи, їхні помилки, їхню підлість. Правда ненавидів не їх, а їхні помилки» [Станинець 2011, с. 560].

Життя цих людей, за словами письменника, підказало, що і про кого писати, воно наштовхнуло на соціальну тему. Тому в романі зображено типovu життєву ситуацію, у якій зав'язується конфлікт між заможним, лицемірним, хитрим і підступним сільським лихварем Мошкою, який ошукує селян, заволодіваючи їхніми землями, і добропорядним, працьовитим, розумним сільським хлопцем Петром Костаком. Мошкови приглянувся його наділ із хатою, і він підступно, навіть вдаючись до інтриг та підпалу, прагне заволодіти землею сусіда. У боротьбі з лихварем Петро об'єднався з Юрою Стан-

чуком, братом своєї коханої дівчини. Цього чоловіка за розум і поміркованість селяни обрали старостою і бачили у ньому свій захист. У протистоянні різних соціальних сил змінюється свідомість селянства, зростає його людське, національне й громадянське самоусвідомлення. Відображення цього процесу складає серцевину сюжету та авторську інтенцію роману.

Соціальні проблеми постають у творі як один із вимірів селянського життя, у змісті якого актуальними завжди залишаються побутові, морально-етичні, релігійні та інші аспекти. Узагалі, на головний об'єкт письменникової прози – селянство, яке автор умів «поетично охарактеризувати», вказували вже сучасники автора [Лелекач 1942, с. 9; Потушняк 2008, с. 52; Вокович 1942].

У романі «Сусіди», як і в оповіданнях, повноту й особливості людського буття автор розкриває «живими фарбами» [Вокович 1942]. Серед них народна словесність займає важливу роль. Її, як і різні прояви селянського повсякдення, автор черпав із живого джерела [Станинець 2011, с. 560].

Автор високо цінував це духовне надбання. «Фольклор нашого народу, – відзначав він, – це душа, це невмирущий геній народу в піснях, казці, це філософ в приповідках, прислів'ях, це невичерпна скарбниця творчого генія. Це перлини літературної творчості поета-народу, це згустки філософської мудрості, виражені у коротких прислів'ях, приказках. Так думає і вчить нас мудрості сам народ» [Станинець 2011, с. 560].

Станинець зацікавився фольклором ще в гімназійні роки. Як зазначав І. Ребрик, «юнака захоплюють історичні пісні та перекази, буйні фантазії казки, по-філософськи місткі та лаконічні прислів'я і приповідки – це невичерпне джерело народної мудрості, національного самоусвідомлення» [Ребрик 1991, с. 6]. Записані тексти різних жанрів він опублікував у середині 20-х років (1924-1925 рр.) у молодіжному часописі «Наш рідний край». Там само з'явилися і його публікації «Як відбуваються коляди в Нижньому Шарді», «Пословиці і їх значення».

Усна словесність була однією з суттєвих підвалин естетичних і світоглядних засад письменника. Він зізнавався, що «перегриз» казки Грімма, читав арабські казки, казки тисяча і одної ночі, народні казки Володимира Гнатюка, усі доступні книжки з казками [Станинець 2011, с. 546]. Визнавав вплив історичних оповідань: «Бо коли казки розвивали мою фантазію, і я хотів стати якимось героєм казковим, то народні оповідання мене завели у давнину наших предків» [Станинець 2011, с. 546].

Особливе чуття мав Ю. Станинець до пісні, завжди любив співати і записував пісенні зразки. Значення усної словесності для розвитку художньої свідомості стверджує сам митець: «Моя творчість почалася дуже легко: із записування того, що мій народ створив для мене» [Станинець 2011, с. 560].

Народну творчість горян Станинець увібрав як повноцінну частину їхнього духовного національного космосу. У її розумінні він був близький до теоретичних міркувань О. Потебні про те, що у

мові виражається національна самобутність народу, а у фольклорі закладено етновне та етнокультурне підґрунтя його духовності. Багатство усної творчості народу органічно увійшло в авторську писемну культуру. Митець зізнавався, що відображав у творах почуте: «Я дійсно підслухав, як народ співає, як народ хвалить, як народ кляне, дискутує, як ганить. І я подивляв все те, що я чув з уст народу. <...> Пару слів, а який образ, а які емоції тягне за собою цей образ. ... я ... побачив, що мій народ – це геній і тоді, коли радіє, коли хвалить, і тоді, коли проклинає...» [Станинець 2011, с. 593].

Доробок Ю. Станинця яскраво засвідчує явище взаємозв'язку усних творів і літератури, «певну дифузію, ендосмос і екзосмос, – за визначенням М. Грушевського, – переливання з однієї сфери до другої» [Грушевський 1993, с. 58]. Це одна з ознак стилю, яку констатували сучасні дослідники – мовознавці [Альбрехт 2000; Папіш 2003] і яка яскраво проступає в романі «Сусіди». Фольклоризм автора можна віднести до визначеного С. Росовецьким «природного» типу, «коли письменник звертається до явищ живого фольклору» [Росовецький 2008, с. 559].

У структурі аналізованого роману функціонують зразки різних фольклорних жанрів, серед яких перекази, оповідки, легенди, звичаї, обряди, вірування, пісні, приказки, прислів'я, фразеологізми та ін. Як правило, елементи народної словесності відіграють певну функцію в композиції твору, сприяють правдивому змалюванню способу життя, етнопсихологічних характеристик горян, індивідуалізують дійових осіб, увиразнюють ідейне звучання твору, і, традиційно, використані «для посилення внутрішньої напруги та розкриття психологічного вмотивування вчинків персонажів» [Гарасим 2009, с. 280].

Апеляція письменника до естетики фольклору зумовлена його творчим завданням. Перш за все – ідейним задумом твору: відобразити збережену в колективній пам'яті горян національну духовну ауру, яка забезпечує їхню неперебутність, формування громадянської, національної свідомості, самодостатньої спільноти на чолі з сильним лідером заради побудови щасливого життя на рідній землі. Цим, на нашу думку, зумовлена архітектоніка твору, в її основу покладено властиві фольклорним жанрам принципи героєцентризму, поляризації образів, що є уособленням сил добра і зла, «побудови сюжету на основі дій головного персонажа», «збереження хронологічної послідовності розгортання подій» [Лановик 2005, с. 27].

Свідома орієнтація митця на фольклор спостерігається в застосуванні поруч з авторським мовленням й іншої форми наративу. Уже на початку роману вводиться властивий історичним легендам або переказам прийом оповіді – усний переказ: «Кажуть, ще за давніх часів гори Чепаковець та Городище розійшлися. Що там між ними сталося – ніхто не знає. Та згодом вони, мабуть, якось погодили свої сусідські діла, бо розпласталася поміж ними пречудова долина» [Станинець 2006, с. 32]. Такий зачин про виникнення села надає творові

романтичної загадковості, запрограмовує інтригу, створює перспективу розвитку дії, окреслює історичний часопростір.

У першому ж знайомстві з героями в експозиції виокремлено характерну їхній культурі прикмету – увагу до минувшини, втіленої в переказах. Сільські газди після служби Божої нерідко слухали розповіді старого дядька Кобрини про панщину і розходилися «з повними бувальщиною головами» [Станинець 2006, с. 33]. Далі цією рисою автор наділяє й молодь, яка під час спільних робіт чи то на прийнятих у селі молодіжних зібраннях часто слухала казання старших. При тому оповідачі постають майстрами усної комунікації. Таким бачимо старого Гаврила Данилаша, якого селяни називають патріархом. Він багато мандрував по світу, а тому світських історій знає стільки, «що треба не менше одного життя, щоб усіх їх переслухати» [Станинець 2006, с. 152]. Данилаша автор показує талановитим оповідачем, його історії пронизані креативністю, вони оцінюють події й героїв, спростовують страшні перекази про гору Городище як зачароване, таємниче місце, яке стало «пострахом села» [Станинець 2006, с. 155]. У його словах вбачається утверджуваний автором культ державності. Адже чоловік розповідає молоді про свій край зовсім іншу історію, у якій ідеться про славних предків, свою державу, єдину народну мову «у нашій кийській і галицькій землі», про будівництво замків для захисту від ворожих нападів, про лицаря-оборонця – замкового трубача, звуки сурми якого чують лише ті, хто готовий до боротьби за вільну землю предків. Як бачимо, у такий спосіб засобами усної словесності Станинець активує ідею національної самосвідомості, оскільки, як твердить В. Янів, «нація надає смисл життя одиниці: вона виправдовує його вчинки, вона вимагає від нього жертви й рішучості на смерть» [Янів 2003, с. 177].

У художній структурі роману оповідь героя має ще одне ідейне навантаження. Усна комунікація наснажена пафосом цінності історичної пам'яті, зв'язку поколінь. Адже, за твердженням А. Ассман, «формування нації і ... спогад про історію перебувають у тісному зв'язку одне з одним», а «свідомість взагалі розвивається 'під знаком минулого'», [Ассман 2012, с. 87, 177]. Історична ж пам'ять є важливим фактором формування національної ідентичності, що проявляється, зокрема, й у патріотизмі та громадянському гарті. Герой-оповідач у творі наголошує, що звук лицаревої сурми буде лунає щонаочі доти, «поки народ не прозріє, поки не буде достойним почути той голос і не буде мати сміливості стати на його поклик до бою...» [Станинець 2006, с. 157]. А зі знаної всім криниці біля Городища сучасникам передається колишня сила славних предків і будить нові покоління до змагань. Створена розповіддю атмосфера героїчного минулого надихала молодь, слова старого чоловік впали живлющими краплями у їхні серця і розбудили у багатьох «незвичайні якісь почуття» [Станинець 2006, с. 158].

Із вищенаведеного бачимо, що поряд із соціальними проблемами автор актуалізує екзистенційну проблему – буття нації. Одним із ключових

його чинників є комунікативна пам'ять, яка «виникає шляхом повсякденної інтеракції, транслюється в межах декількох поколінь, відображає власні уявлення членів групи про те, що вони вважають своїм минулим, і передбачають рівну міру компетенції кожного, хто тлумачить це минуле» [Ассман 2012, с. 12]. У творчій свідомості Станинця засоби народної словесності виконують функцію комунікативної пам'яті, бо забезпечують безперервний зв'язок інформації між поколіннями, формують колективне знання про минуле, на якому молоде покоління верховинців «засновує усвідомлення власної єдності та своєрідність» [Ассман 2012, с. 12].

Специфіка жанру оповіді увиразнює в авторському задумі ідею національного й громадянського самоствердження і такий важливий її аспект, як боротьба за гідне життя. Саме це репрезентує бажання героїні Марти Станчук запросити на освячення «нової хижі» старого дяка Кобрина, аби він ще раз розповів історію села: його боротьбу з татарами й турками. Цінність знання про минуле для Марти очевидна: вона повинна об'єднати її сучасників перед загрозою бути вигнаними з «*прадідних гнізд, з наших парцел*» [Станинець 2006, с. 327].

Застосований автором прийом розповіді-спогаду Кобрина, у якому прочитується, на наш погляд, і філософський підтекст, корелюється з твердженням теоретиків пам'яті Паула Антце та Міхаеля Ламбека про те, що «до спогаду апелюють із метою зміцнення, звинувачення, захисту. Спогад став важливою складовою формування індивідуальної та колективної ідентичності й стає ареною як конфлікту, так і ідентифікації» [Ассман 2012, с. 24].

Пафосом єднання в боротьбі прийнята ще одна оповідь дяка Кобрина – про тяжкі кривди над кріпаками за панщини. Свій історичний переказ оповідач завершив закликком: «*Та любімося, добрі люди, хоч тепер, коли вже такі карі на нас не падають, та не побивайте себе ні теперішніми лайками. Ні тими давніми, ай любім один одного, як брат брата*» [Станинець 2006, с. 352].

Органічним відгуком на заклик старійшини є й слова Юри Станчука, звернені до односельців: «*І буде повно нашим братом по цілому світу, доки ми не навчимося бути твердими, доки ми не перестанемо відступати наші дідизни чужим, доки ми за погарчики пропускатимемо маєтки прадідів. Мій дідो пам'ятав, що на цій землі знали боронити своє. А тепер? І хто нам винен? Наші няні і ми!*» [Станинець 2006, с. 172].

Як бачимо, автор чітко фокусує увагу читача на значенні спогаду для подальшого розвитку спільноти на історичному шляху. Тобто, ідея боротьби цілком зумовлена потребою національного буття.

Відзначимо, що символізація образів лицаря та оповідачів у романі ідейно зумовлена. Образ лицаря в літературному творі, на нашу думку, втілює культ героїчного, утверджує необхідний для національної самоідентифікації культ слави. Художнє мислення Станинця цілком співзвучне з філософським твердженням про те, що «вища форма слави – це не храми слави й не пам'ятники, а втілена й одухотворена

пам'ять, яка 'духовно', а не матеріально живе в кожному» [Ассман 2012, с. 51]. Образи оповідачів Данилаша і дяка Кобрина уособлюють носіїв мудрості, національної історичної пам'яті й слави.

Літературознавець О.Мишанич об'єктивно акцентував на присутності в художній системі роману етнографічного матеріалу, який забезпечує фольклорно-етнографічний контекст твору. Художнє відображення традиційних народних форм побуту, звичаїв, обрядів є майстерним відбитком живого народного життя. Зауважимо, що в концепції авторського художнього мислення етнографічний масив є втіленням скарбів народного духу й національної ідентичності. Слушною є думка дослідника У. Далгата про те, що «у складній оповідній системі вони можуть розглядатися як своєрідні етно-естетичні мікроєдиниці, у яких оприявлена поетична, емоційна, філософська, соціально-психологічна інформація про духовну і матеріальну культуру народу» [Далгат 2005, с. 114].

Роман «Сусіди» яскраво ілюструє таку ознаку етнопсихології українців, як традиціоналізм, що проступає як на рівні родових, так і національних традицій: у дотриманні звичаїв, обрядів, усталеної в патріархально-селянському світі етики. Така увага автора до цього аспекту буття горян, вважаємо, не випадкова, вона дає зрозуміти, що саме в ревному збереженні традицій криється запорука тривалості етносу. Слушною в цьому контексті є думка В.Яніва: «Аналіз історичних процесів доводить, що тільки завдяки глибокому відчуттю традицій український народ не перетворився на етнографічну масу» [Янів 2006, с. 231].

Ревне дотримання горянами традицій виражається в обрядовості, пов'язаній, перш за все, з найбільшими святами річного циклу – Різдом, Великоднем, і є невід'ємною в моделі способу життя, мислення, поведінки героїв роману. Автор детальноє види діяльності селян у цей час, спричинені хатнім побутом, харчуванням, господарськими роботами, сімейними, міжособистісними стосунками тощо, подає характеристику настроєво-емоційного стану спільноти через дії, зовнішній портрет, мовлення: «*Цвітна неділя... Бамкнуло вперше великим дзвоном. Народ поплив, як повінь ід' церкві. Дядьки – в широких, порамлених гатях. <...> Жіноцтво, дівчата повипараджувані, але всі в чорних хустках, в синіх. Це ж піст. Заждіть, як вони на Великдень зачервоніють, забіліються. <...> По утрени вже не біжать з церкви грітись до сусідів. Обступили церкву вінком. Бесід стільки, ніби ці люди роками не виділися. Дітвора, наче мурашки в мурашнику. <...> Страсний тиждень почався подібно Цвітній неділі. Бог служив за жіноцтвом. Це половина праці. Погода для білення, харіння. Все виноси з хати, і хоч серед двора, най сонце вигріває подушки, петеки, покрівці...» [Станинець 2006, с. 200 – 201].*

Детально описуючи церковні обряди, процес богослужіння, поведінку й особливо піднесений стан людей у святкові дні, автор зосереджує увагу на одному з найсуттєвіших елементів світогляду українців – релігійності. Власне, у романі «Сусі-

ди» Станинець художньо увиразнив твердження М.Костомарова про те, що «український народ – глибоко релігійний народ у якнайширшому розумінні цього слова. Чи так, чи інакше склалися його обставини, чи таке, чи інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність» [Янів 2006, с. 243].

Подаючи художню картину обрядово-звичаєвого способу життя селян – за днями, тижнями, періодами між великими святами, автор показує також його зв'язок і з весняними, літніми, осінніми, зимовими видами діяльності – польовими, городніми, лісовими, хатніми. Відтворюючи його, знаного до найменших дрібниць, письменник малює властиву горянам форму упорядкованого ритму життя, що забезпечує їхню життєтривалість. Через зумовлену обрядами і звичаями поведінку відображено у творі й духовну культуру. Бачимо, як селяни дотримуються звичаїв у церкві, якими правилами керуються під час церемонії сватання, заручин, поголовсків, хрестин, весілля, будівництва дому та новосілля, як ставляться до батьків, старших родичів тощо.

Характерно, що весільний обряд, оскільки він пов'язаний із головними героями твору Петром і Мартою, відтворено в романі з усіма елементами драматичного жанру: передвесільний етап, приготування до головного дійства, весілля та післявесільний період. Зазначимо, що ці умовні елементи працюють на системність літературного твору: вони є рушієм сюжетної лінії Петра й Марти, а також посилюють її ідейно-естетичний пафос. Стосунки молодих весь час у драматичному напруженні, що зумовлені протистоянням двох сусідів – Петра й Мошки, а також громади й Мошка, а, відповідно, через його наслідки, і позицією батьків дівчини.

Як відомо, професійність митця виявляється в здатності трансформувати фольклорні жанри. Художнє вживлення весільних ритуалів та традицій у романі відповідає літературному контексту: зображає живий, пульсуючий, драматично напружений ритм людського буття з його неповторним національним колоритом. При цьому для індивідуалізації характеру персонажа автор використовує також фольклорний елемент у т.зв. чистому вигляді. Йдеться, зокрема, про здійснюваний напередодні весілля обряд сватання, до якого вжарт вдається Юра Матій, щоб перечекати дощову негоду по дорозі з Імстичева додому. Зайшовши в хату господаря, у якого донька на виданні, він розіграє сцену багатих купців із далеких країв. Для «купецкої» промови Юри письменник використовує її місцевий фольклорний варіант: «*Ми гонці царських лісів. Гонимо одну прекрасну серну, що втікає перед нашими гонами. І біжимо безперестанку вже сім днів і сім ночей, сім годин, сім хвилин, а не можемо ти швидконогу серну дігнати...*» [Станинець 2006, с. 43]. Щоправда, ні мистецький артистизм сватача, ні вміння викрутитися з незручної ситуації не викликали в Петра поваги до Юри Матія. У його очах він постав фальшивою людиною.

Різномасштабний світ духовної культури горян увиразнюється через відображення в їхньому світо-

мисленні елементів архаїчної свідомості, що відбиває своєрідний зв'язок між людиною і природою, світом живих і світом мертвих. Автор показує, що в повсякденному бутті людей, особливо тісно пов'язаних із суворим, таємничим довкіллям, магичні дійства були формою впливу один на одного, на обставини, зокрема як протидії, знищення, завдання шкоди, так і привернення позитиву, оздоровлення. Особливо великого значення люди надавали магичній силі слова. Тому селяни негативно реагують на заклинання Іваном-чередарем корови Сивульки: «*Несли би з тя кожу у варгівню!*», сприймаючи це як реальну загрозу тварині, а значить, і її господареві. В іншій картині уроки жидівки накликають неміч на дитину бідної вдови Демкані, яка не поступилася тій межею.

У тканині роману має місце й відтворення магичних обрядів, що супроводжуються рухами, маніпулюванням відповідними предметами. Жидівка Після розповідає Юрі Станчукові якраз про те, яквилікувала її чаклунка Петрашуканя, надавши сили воді й зіллу своїми словами, діями та вірою.

Існуючі в народній свідомості вірування та уявлення – забобони, що несуть попередження, пересторогу, заборону, спостерігаємо в картині сну Петра перед весіллям. Сновидіння, у якому з рук Марти випадає келишок, віщує негаразди молодим.

Зв'язок із потойбіччям у світомисленні горян як одна з ознак етнопсихології підкреслена у творі характеристикою й інших персонажів: «*А поспитайте Марію Чорнюкову, Анну Куруцову та ще таких, вони вам скажуть щось інше про м'ясниці... Вони, ті, що на Андрія рахували кіли у плотах, топчили віск, слухали, з котрого боку собачий гавкіт долине на Свят-вечір, вони чекали м'ясниць. Чекали усім своїм молодим розбурханим еством. Це час, коли багато чого може сповнитися, і їхнє природне призначення, до котрого і та природа гнала їх, так дико гнала в обійми рожевих мрій...*» [Станинець 2006, с. 161].

Відтворений автором етнографічний контекст служить реалістичному відображенню специфічних суспільних умов життя й побуту горян, їхнього світогляду, ментальності, духовної культури на початку ХХ століття.

Серед жанрів народної словесності в художньому тексті відповідну роль виконують і народні пісні. Як правило, вони узгоджені з певним епізодом у сюжеті, виконують інтерферуючу функцію. Пісенні рядки, куплети то є елементом опису вечірнього села, коли хлопці женуть коней пасти і перегукуються між собою пісненою, яка збуджує відповідні почуття Петра, то передають емоційно-психологічний стан рекрутів і викликають у селян жалість, сум, тугу, то посилюють настроєвий лад весілля або супроводжують драматично-ритуальні дійства, відтворюючи налаштованість Марти на довгоочікувані для неї події: «*...Марта взяла сестринницю і виїшла з Петром до музики.*

Западайся, світе ликовий! Раз тепер гуски, музики, танці... Потім – будь-що-будь, а тепер – віват, хлопці, віват! Дайте того поля скупого... Найся вберне молода...

*Поля, хлопці, поля, голя,
Най ся вберне дівка моя*

[Станинець 2006, с. 281].

Письменник підкреслює, що пісня як елемент духовного світу горян присутня в їхньому бутті повсякчас, відображає різні його аспекти, зокрема й соціального життя. Тому пісня органічно вплітається в художню картину завершення довгого літнього робочого дня, підсилюючи візуально-чуттєве сприйняття образів утомлених селян:

*Ой, коби то сонце знало,
Як тяжко робити,
Оно би ся измагало,*

Скоро заходити [Станинець 2006, с. 281].

Поряд із аналізованими вище фольклорними структурами, важливе місце в художній системі «Сусідів» займає також мовна палітра. Багатство приказок, прислів'їв, фразеологізмів, діалектної, розмовно-побутової лексики виконує у творі стилістичну функцію, є «засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного фону художньої оповіді» [СУЛМ 2002, с. 188].

Ю. Станинець був дуже уважний до мовного багатства. У дослідженні В. Папіш наведено свідчення І. Ребрика про те, що Ю. Станинець передав понад тисячу зібраних ним слів до словника народних говорів, який готував лексикограф М. Грицак [Папіш 2003, с. 44]. Без сумніву, живорозмовна стихія склала основу мовної картини роману. Станинець вважав, що у «пословицях» відбився виразно характер народу, його світогляд. У них народ вказує на хиби, недоліки в освіті, у родинному та суспільному житті, висміює вади народу і вказує шлях, яким треба йти [Станинець 1926, с. 141].

Уведення в художню тканину таких компонентів, як прислів'я, приказки, фразеологічні одиниці, лексики різних пластів, зумовлене їхньою стилістичною функцією і необхідністю досягнення художнього ефекту: увиразнення характерних рис персонажів, створення відповідного емоційно-образного фону, відтінення гостроти конфлікту, особливої ситуації, привернення уваги до відображуваної дійсності, передачі народного характеру, цілого світогляду народу. Як у мові персонажів, так і в авторському наративі приказки і прислів'я майстерно вмонтовані в текст і своїм змістом збігаються з відображуваною ситуацією. Вони відтворюють природне багатство, колорит усного мовлення, у якому паремії якнайкраще, з відповідним емоційно-оцінним ефектом виконують художню функцію: виражають зміст події, явища, картини: «*силують – бери, б'ють – тікай*», «*кажуть, що не такий страшний чорт, як його малюють*», «*най буде доста нашим ворогам, а не нам*», «*з громади по нитці – бідному сорочка*», «*сила по вбоці, а біда перед очі*»; окреслюють риси характеру чи поведінки самого мовця або іншого персонажа: «*який батько – такий син, яка матка – така й Катка*», «*хто як собі стелить, так буде спати*», «*роблять – аби день збути*», «*трафила коса на камінь*», «*взявся до бесіди, як голоден до хліба*», «*затялась, як кінь над берегом ріки*»; декларують морально-етичні засади: «*а по світу дівчат – як цвіту*

по леваді», «*лише від себе нікуди не дінешся*», «*пес псові очі не виїсть*», «*гордий – дурному брат*», «*виглядав, як чорт на Русалля*», «*осла мож навчити, як до нього ймишся, але коня з нього ніколи не буде*», «*таланти Бог дає, але на пня вони не падають*», «*де хочеш, щоб пахло, там, вибачте, мусить смердіти*», «*в кому ріжкатий сидить в будень, в тому і на Великдень*», «*не мучанити було штани, коли не млилар*»; філософські погляди чи повчальні настанови: «*зі судьбою недобре ключку тягнути, небезпечно перекопувати рова через її дорогу*», «*помагай собі – і Бог ти pomoже, а печені голубці з неба в рот самі не падають*»; «*зависть – великий ворог*», «*кіль чотири ноги має, а зашпортається*», «*ще такий ся не вродив, щоби всім угодив*» та ін.

Наявність у художній тканині роману таких фольклорних одиниць цілком виправдана метою письменника створити достовірний образ горянина, передати колорит усної народної мови та специфіку ментальності українців.

У моделюванні національних рис, картин індивідуального світу верховинців краю, створенні відповідного експресивно-образного ладу художнього тексту важливу роль відіграють часто вживані фразеологізми. На їхнє значення у відтворенні матеріальної й духовної культури як мовних одиниць, що «закумулювали первісні знання про світ», «наділені яскраво вираженою здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі», вказують мовознавці [Венжинович 2019, с. 13]. Отже, увага письменника до цього лінгвального пласту не випадкова. Зазвичай автор зберігає їхню усталену, прийнятну в розмовній мові семантику, лише частково трансформуючи будову, залежно від контексту та авторського завдання. Часто митець послуговується цими сталими одиницями з чітким **оцінним змістом** при портретуванні персонажів, влучно наділяючи їх такими властивостями, як крутість, хитрість, боягузтво, пристосуванство, захланність тощо: «*... як зачне брехати... аж з-під носа йому куриться*», «*пив, як у діряву бочку лив*» (Юра Матій), «*зігнеться ... у три погібелі*», «*всіх майже пустив з бігарем*», «*вирвати з рота сиріт*», «*іскри метав*», «*все йшло, як по маслу*», «*був, як медом помащений*» (Мошко), «*крутять нами, як циган сонцем*» (Мошко з старостою), «*як ошпарена курка*» (Йося) й ін. Позитивні риси характеру передано фраземами на зразок: «*свого розуму держався*» (Петро), «*очистив Петро свою душу*», «*іде своєю дорогою*», «*носити голову не в тайстрі, а на карку*», «*сказати ... курто та товсто*» (Юра Станчук), «*цим шкода було в постолах родитися*» (Юра Станчук і Петро), «*їй сьогодні все горить в руках*» (Марта), «*під кліпом ока вже на ниві*» (сільські жінки) та ін.

Нерідко фразеологізми використано при **відтворенні фізичного чи психологічного стану** персонажів, наприклад, у стани втомі, виснаження: «*заснув... як вбитий*», «*сядеш – ноги не чуєш*»; голоду: «*в шлунку – хоч возом обертай*»; невпевненості, зневіри, розчарування, поразки, печалі: «*робила... неначе не своїми руками*», «*ходить, як не свій*», «*ходить, як*

попечений», гніву, невдоволення, зверхності: «жінка фундрить губи», «вона от-от вибухне полум'ям»; сорому, незручності: «не знала, де діти очі»; безвиході: «хоч дуба ставай»; залежності: «підставляєши шию під жіноче ярмо», здивованості, пильності: «здивився... як сто бід на вдовицю», самоконтролю: «все викинути з голови», «само лізе в очі», «не бочка ж його голова», «розв'язав язика» та ін.

Фразеологізми є стилістичним прийомом при передачі узагальненого портрета селянства, селянської психології, стану людей у відповідній суспільній ситуації. Семантика виразів виокремлює такі ознаки, як неконтрольованість, анархізм: «кий вам чорт стався», «гостіться здорові кашею, яку наварили», «замішається в таке, що й чотирма волами не витягнеш», «чортове це діло», «це нас веде в кізвий ріг»; інстинкт спільноти, працьовитість: «сиплють люде в поле, як бджоли з вулика «хата кипіла, гучала, як вулик», «двір... був, як мурашник»; національного розсіяння: «повно нашим братом по цілому світі»; співжиття в спільноті, дотримання суспільної моралі: «вовком не можна жити в селі «то для злих язиків було б смачніше за солодоці», «най тим сушать собі голови батьки», «рознесла по селу, мов пожар» та ін.

В арсеналі художніх прийомів Станинця-пейзажиста фразеологічні звороти теж мають важливе образно-експресивне навантаження. Натура найчастіше постає не як тло, а як середовище перебування людини гір, а отже, її сприйняття та відчуття вербалізовано досить виразно в лапідарній образній формі: «студінь аж у зуби пекла», «зима тріщить морозами», «притисли морози», «дні, як раки, помалу лізуть», «аж світ усміхається» тощо.

Фразеологічні одиниці доречно використані й для відтворення стану особливого емоційного напруження, подій драматичного характеру, що відбивається в мовленні горян: «як сук у дощі», «робота спориться», «мов корова язиком злизала», «сто чортів у ребра», «просто сідай від сміху», «хоч би з-під чорної землі», «поможуть, як мертвому кадило», «знову долив жовчі», «закусив зуби», «треба завести в діло», «висипали на голову, як студену воду з відра» та ін.

Узгоджуються з контекстом, наділяючи мовлене експресивністю, й поширені в народній мові сталі вирази на зразок: «мов по маслу, спливали сани», «проповідуєш, як якийсь апостол», «кі його роги можна зламати», «настрій не зійшов на бакир», «той, що з ним схоче ключку тягнути», «на те треба родитися», «голова молоком стала від святих книг», «шикода гатьми повівати», «не о те ходять», «з рук не спустити», «світ заступали», «буду йому очі колоти», «п'ється, як за оселедцем», «від малого до великого», «можуть бути ... гори золоті», «ясніше стало, де пес закопаний», «від ... косих очей» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбрехт А. Закарпатська діалектна стихія у мові художніх творів Ю. Станинця. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Зб. наук. праць*. Ужгород, 2000. Вип. 3. С. 7–13.
2. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30–х років ХХ ст. Монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, Тернопіль: Джура, 2000. 340 с.

Національну специфіку горян, різні грані характеру, селянського побуту, духовного світу верховинців Станинець підкреслює й через активне використання лексики етнокультурного ґатунку – діалектизмів, властивих говірці мешканців Боржавської долини. Майстерне вживлення в мовну палітру творів «чисто долинянського діалекту», як вважав Ф.Потушняк, надає їм «спеціального чару і блиску», «самородного характеру і живості стильової, і самого передання події» [Ф.П. 1942, с. 52]. У романі діалектна лексика вжита на позначення дій, способу дії: *вихарить, відфіркуючи, обріхтерувати, так ся має, постоює, пактуєте, випарадитися, белендати, копаю, шляк трафить, дупаю, чудувався, правувати, вивалювати, схарити, випулячися, терьхат, не мусайна, виорив, виглайхався, глипнути, спуджуючи, тріцконів, покачується, швакнуту, філюєш, курто; назв живих істот, предметів: карапа, шваграт, легінями, до цивілю, цигар, когут, баняк, жураат, кош, плат, тівняк, шпіци чобіт, ціяняк, пральник, цімборство, сабиш, гешефти, синитило, голубило, парцела, фіглі, бербениці, биля, хутарі, паренина, шумолиння, сарака, тенгериця, верета, гуня, бохтар, глайх, , хосен, качілки, фірталі, тенгеречаник, бітанга, чірь, ногавиці; ознак: гиклива, лєсклі чоботи, ковшерне, файна, зачичірена, цундравий, забаледжаний, та ін.*

Мовне багатство роману досягається використанням й інших пластів лексики, зокрема розмовно-побутової, професійної, що увиразнює художній опис повсякденного життя горян та їхньої праці, особливо пов'язаної з діяльністю лісорубів.

Потужний масив елементів усної словесності – легенд, бувальщин, історичних переказів, оповідок, приказок, прислів'їв, пісень, фразеологізмів, різновидового спектру лексики зумовлено творчою орієнтацією Ю. Станинця на усно-розмовне мовлення героїв. У ньому відбивається національно-ментальна, світоглядна, духовна специфіка світу горян. При цьому мовне багатство героїв твору – національно марковане. Таким чином, автор утілює й ідею більш глобального характеру: його країни – неперепутня, своєрідна, колоритна частина української національної спільноти.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що усна словесність була одним із потужних джерел творчості Ю. Станинця. У романі «Сусіди» фольклоризм є присутньою стильовою ознакою твору. Автор свідомо апелює до естетики усної творчості, використовує елементи різних жанрів з метою образного осягнення та мистецького творення національного космосу закарпатських українців, утверджуючи екзистенційний смисл буття українського етносу. Елементи усної творчості органічно функціонують у романній тканині, вписуючись у художню систему твору.

3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка–Центр, 2012. 440 с.
4. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (42). Ужгород: ПП Данило С.І. 2019. С. 13–21.
5. Вокович І. Станчук Ю. Подарунок. *Народна школа*. 1942. № 5. С. 164–165.
6. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики: навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 301 с.
7. Голомб Л. Літературне життя 20–30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті. *Новаторські тенденції в українській літературі кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.* Ужгород: Гражда, 2008. С. 236–294.
8. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
9. Далгат У. Література и фольклор. Москва: Наука, 1981. 309 с.
10. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. 3–те видання, стер. Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с.
11. Лелекач М. Передмова. Станинець Ю. Подарунок. Ужгород, 1942. 92 с.
12. Папіш В. Фразеологічні одиниці у мовному світі Юрія Станинця (за повістю «Юра Чорний»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 8. Ужгород, 2003. С. 44–46.
13. Потушняк Ф. Література Закарпатської України після світової війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 19. Ужгород, 2008. С. 14–145.
14. Ребрик І. «Як дивитися на білу смерть пелюсток?...». *Юрій Станинець. Юра Чорний: Повість, оповідання*. Упор., вст. ст., прим., словник І.М. Ребрика. Ужгород: Карпати, 1991. С. 5–12.
15. Ребрик Н. Велика правда життя і творчості Юрія Станинця. *Юрій Станинець. Сусіди*. Ужгород: Гражда, 2006. С. 3–31.
16. Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 623 с.
17. Станинець Ю. Автобіографія. *Станинець Ю. Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик*. Ужгород: Гражда, 2011. С. 534–616.
18. Станинець Ю. Пословиці і їх значення. *Наш рідний край*. 1926. Р.ІУ. Ч. 9. С. 141–142.
19. Станинець Ю. Сусіди. Роман: Літературна краєзнавча серія «Люби своє» пам'яті Олекси Мишанича. Передмова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2006. 400 с.
20. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-те вид., доповнене. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
21. Ф.П. Юра Станчук: Подарунок. Літературна неділя. Р ІІ. 1942. Ч 6. С. 52.
22. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 2006. 341 с.

REFERENCES

1. Albrekht A. (2000) Zakarpatska dialektna stykhiia u movi khudozhnikh tvoriv Yu. Stanyntsia. [Transcarpathian dialect element in the language of works of art by Yu. Stanynets]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. prats. Uzhhorod. Vyp. 3. S. 7–13 [in Ukrainian].
2. Andrusiv S. (2000) Modus natsionalnoi identychnosti: Lvivskiy tekst 30–kh rokiv XX st. Monohrafiia. [Modus of national identity: Lviv text of the 1930s of the 20th century. Monograph]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Ternopil: Dzhura. 340 s. [in Ukrainian].
3. Assman A. (2012) Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv: Nika–Tsentr. 440 s. [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N. (2019) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Matios ta V. Shkliara. [Phrases with components-somatisms in the works of M. Matios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (42). Uzhhorod: PP Danylo S.I. S. 13–21 [in Ukrainian].
5. Vokovych I. (1942) Stanchuk Yu. Podarunok. [Stanchuk Yu. Gift]. *Narodna shkola*. № 5. S. 164–65 [in Ukrainian].
6. Harasym Ya. (2009) Narysy do istorii ukrainskoi folklorystyky: navchalnyi posibnyk. [Essays on the history of Ukrainian folklore: a textbook.]. Kyiv: Znannia. 301 s. [in Ukrainian].
7. Holomb L. (2008) Literaturne zhyttia 20–30-kh rr. XX st. na Zakarpatti. [Літературне життя 20–30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті]. *Novatorski tendentsii v ukrainskii literaturi kintsia ХІХ – pershykh desiatylyt ХХ ст.* Uzhhorod: Grazhda. S. 236–294 [in Ukrainian].
8. Hrushevskiy M. (1993) Istoriia ukrainskoi literatury: V 6 t 9 kn. [History of Ukrainian literature: In 6 vols. 9 books.]. Kyiv: Lybid. T. 1. 392 s. [in Ukrainian].
9. Dalhat U. (1981) Lyteratura y folklor. [Literature and folklore]. Moskva: Nauka. 309 s. [in Russian].
10. Lanovyk M., Lanovyk Z. (2005) Ukrainska usna narodna tvorichist: Pidruchnyk. [Ukrainian oral folk art: Textbook]. 3-tie vydannia, ster. Kyiv: Znannia-Pres. 591 s. [in Ukrainian].
11. Lelekach M. (1942) Peredmova. [Preface]. Stanyntsia Yu. Podarunok. Uzhhorod. 92 s. [in Ukrainian].
12. Papish V. (2003) Frazeholohichni odynytsi u movnomu sviti Yurii Stanyntsia (za povistiu «Iura Chorni»). [in Ukrainian].

[Phraseological units in the language world of Yuri Stanynets (according to the story «Yura Chorny»). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 8. Uzhhorod. S. 44–46 [in Ukrainian].

13. Potushniak F. (2008) *Literatura Zakarpatskoi Ukrainy pislia svitovoi viiny*. [Literature of Transcarpathian Ukraine after the World War]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 19. Uzhhorod. S. 141–145 [in Ukrainian].

14. Rebryk I. (1991) «Iak dyvytysia na bilu smert peliustok?...». [«How to look at the white death of petals? ...»]. *Yurii Stanynets. Yura Chorny: Povist, opovidannia. Upor., vst. st., prym., slovnyk I.M. Rebryka*. Uzhhorod: Karpaty. S. 5–12 [in Ukrainian].

15. Rebryk N. (2006) *Velyka pravda zhyttia i tvorchosti Yuriiia Stanyntsia*. [The great truth of the life and work of Yuri Stanynets]. *Yurii Stanynets. Susidy*. Uzhhorod: Grazhda. S. 3–31 [in Ukrainian].

16. Rosovetskyi S. (2008) *Ukrainskyi folklor u teoretychnomu vysvitleni: pidruchnyk*. [Ukrainian folklore in theoretical light: a textbook]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet». 623 s. [in Ukrainian].

17. Stanynets Yu. (2011) *Avtobiohrafia*. [Autobiography]. Stanynets Yu. *Chervona yonatanochka: Vybrani tvory*. Peredmova Natalii Rebryk. Uzhhorod: Grazhda. S. 534–616 [in Ukrainian].

18. Stanynets Yu. (1926) *Poslovytsi i yikh znachennia*. [Proverbs and their meaning]. *Nash ridnyi kraj*. R.IU. Ch. 9. S. 141–142 [in Ukrainian].

19. Stanynets Yu. (2006). *Susidy. Roman*. [Neighborhood. Novel]: *Literaturna kraieznavcha serii «Liuby svoie» pam'iaty Oleksy Myshanycha*. Peredmova Natalii Rebryk. Uzhhorod: Grazhda. 400 s. [in Ukrainian].

20. Suchasna ukrainska literaturna mova: *Pidruchnyk*. (2002) [Modern Ukrainian literary language: Textbook]. A.P. Hryshchenko, L.I. Matsko, M.Ya. Pliushch ta in.; za red. A.P. Hryshchenka. 3-tie vyd., dopovnene. Kyiv: Vyscha shkola. 439 s. [in Ukrainian].

21. F.P. (1942) *Yura Stanchuk: Podarunok. Literaturna nedilia*. [Yura Stanchuk: A gift]. R II. Ch 6. S. 52 [in Ukrainian].

22. Yaniv V. (2006) *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii*. [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology]. 2-he vydannia, pereroblene i dopovnene. Kyiv: Znannia. 341 s. [in Ukrainian].

FOLKLORE OF HIGHLANDERS IN THE ARTISTIC WORLD OF YURIY STANYNETS'S NOVEL «THE NEIGHBOURS»

Abstract. Novel «The Neighbours» was written in 1935 by Yuriy Stanynets, Ukrainian and Transcarpathian writer, and was published in 2006. This novel realistically shows the everyday life and national space of Highlanders, the representatives of whom the author was. Social, home, personal problems in people's everyday life vividly show real pictures of the material and spiritual continuum of Highlanders, racy images of their representatives with large life experiences, and great national and social consciousness comparatively to masses. They pave the way for a free and self-sufficient life. The existential problem of national life was actualized in this novel.

Folklore is an important element in a system of artistic means of world creation of Highlanders. Specific features of the reception of artistic handling of folklore, its role in literary work does not study well and this fact causes the novelty of this article. The aim of the article is to research the influence of folklore on world outlook and literary work of the artist, the functionality of its elements in a system of poetics of the novel «The Neighbours». Within the analysis, it was found out that the author knew well all the richness of folklore. He gathered, wrote and published its vivid examples. He was deeply convinced that there are characteristic features of mentality, material and spiritual culture of the nation in the language of different genres of folklore. Elements of poetics of an oral story, a fairy tale, or a legend are appeared in architectonics, in the process of choosing a narrative, idea pathos, grouping the personages of the novel. It was found out that through the prism of customs and traditions the specific feature of material and spiritual culture of the Highlanders was made emphatic. Adding to the text songs, proverbs, phraseology units and various layers of vocabulary are frequently used means of creating vivid situations and colorful personages' characters. Thus, a great outflow of the artist's literary work can be seen in folk spoken words and folklore elements are an essential feature of the author's style. Folklore ingredients are as a dominant of national self-identification, which make the key concepts of existential life of the nation more expressive, provide an emotional and impressive effect of the novel and function organically in its artistic system.

Keywords: Yuriy Stanynets, novel «The Neighbours», folklore, artistic world of the Highlanders, mountain people, folklore units, artistic system.

© Барчан В., 2020 р.

Валентина Барчан – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Ужгородського національного університету. Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

Valentyna Barchan – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Literature Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

АВТОРСЬКІ ВИЯВИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО НАТЯКУ У ТЕКСТОПРОСТОРІ ХИМЕРНОЇ ТРИЛОГІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 81'373.7'161.2:821.161.2(045)Гуцало

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).327–336

Важенина О. Авторські вияви фразеологічного натяку у текстовому просторі химерної трилогії Євгена Гуцала; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню одного з прийомів структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць – фразеологічного натяку. Матеріалом дослідження слугувала химерна трилогія Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет». З'ясовано сутність фразеологічного натяку як прийому структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць. Здійснено комплексний аналіз природи авторського фразеологічного натякотворення, виявлено його тенденції в досліджуваних романах. Установлено, що фразеологічний натяк досить продуктивно використовується у химеріаді Євгена Гуцала для реалізації традиційних функцій фразеологічних одиниць у художньому тексті, а також виконує текстотвірну, тексторозвивальну, сюжетотвірну, жанротвірну функції і створює загальну химерійну модальність усієї поетики трилогії. Виявлено, що фразеологічний натяк є носієм імпліцитного значення, яке реалізується в авторському контексті разом із ситуативними елементами сюжету, а аналіз натякових видозмін потребує глибокого проникнення в зміст мікроконтексту. Типологізовано авторські вияви натякотворення у текстовому просторі химерного роману, з'ясовано, що ідентифікаторами узуальної фразеологічної одиниці постають семантично опорні компоненти фразеологізму, метафоричний фразеологічний образ фразеологічної одиниці, довільне використання компонентів фразеологічної одиниці, встановлено продуктивність заявлених виявів фразеологічного натяку. Розглянуто натякотвірний потенціал різних за структурою фразеологічних одиниць. Виявлено, що найчастіше для творення авторських натяків письменником використовуються паремії. Визначено, що авторське натякотворення Євгена Гуцала є новаторським і позначене індивідуальним стилем письменника та закономірністю жанротворення химерної прози. Встановлено, що письменник використовує фразеологічний натяк як стилістичний засіб для досягнення мовної економії, гармонії форми і змісту, а також лаконізму, інтелектуалізації, евфемізації мовлення, реалізації мовної гри, посилення мовно-художньої виразності химерних романів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, прийом структурно-семантичної трансформації, фразеологічний натяк, узуальний корелят, авторський корелят, конотація, евфемізація, текстова модальність.

Постановка проблеми. Відомо, що фразеологічні одиниці (далі ФО) належать до виражальних засобів мови. У поезії художнього тексту узуальні ФО виконують прагматичну функцію, тобто функцію мовленнєвого впливу. Якщо ж письменник має намір по-особливому інтерпретувати дійсність і прагне употужнити свій вплив на читача, то він посилює прагматичний ефект ФО через її незвичне авторське використання. Жанр химерної прози – найсприятливіший ґрунт для авторської фразеологічності, результатом якої постає авторська стилістика митця. Текстовий простір досліджуваних романів Євгена Гуцала це своєрідна авторська лабораторія з винайдення оригінальних прийомів використання традиційних ФО і створення власних фразеологічних новацій. Використовуючи трансформаційний потенціал ФО, митець оновлює узуальні ФО, динамізує їх емоційність, творить химерне тло тексту з посиленою образністю, зливає воєдино з контекстом загальновідомі вислови.

Одним із найбільш оригінальних прийомів авторської трансформації ФО у химерних романах Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» постає фразеологічний натяк. Незважаючи на неодноразові звернення науковців до вивчення цього прийому авторської трансформації ФО, лінгвістична природа натякотворення, його типологічні вияви і функції до

кінця ще не з'ясовані. Дослідження фразеологічного натяку в химеріаді Євгена Гуцала розширить теоретичні основи фразеологічного натяку, поглибить розуміння цього явища у фразеостилістиці.

Аналіз досліджень. Уперше заговорили про натяк як особливий спосіб використання мови представники англійської школи філософії мови. Ними доведено, що з-поміж типових для натякання мовних засобів найбільший натяковий потенціал мають фразеологічні одиниці.

У сфері фразеології фразеологічний натяк як прийом структурно-семантичної трансформації явище малодосліджене. Його розробкою займалися такі дослідники, як М. Шанський, Л. Ройзензон, А. Корнєв, Б. Ларін, В. Мокієнко, А. Мелерович, Н. Ковальова. В українському мовознавстві до його вивчення зверталися І. Гнатюк, Т. Цимбалюк, Н. Кочукова, Р. Хвощевський, Н. Хороз.

Термін *фразеологічний натяк* запропонував Л. Ройзензон. У лінгвістичних дослідженнях він використовується ще непослідовно. Н. Ковальова у монографії «Авторське фразеотворення і комунікативна стратегія у листах А. П. Чехова» користується терміном *фразеологічний уламок*, В. Мокієнко вживає описову назву цього явища – *вичленювання ключового компонента фразеологічної одиниці*, дослідники Т. Цимбалюк, Л. Щербачук, Н. Хороз використовують термін *фразеологічна алюзія*. У

своєму дослідженні слідом за І. Гнатюк [Гнатюк 1982], Р. Хвощевським [Хвощевський 2002] будемо послуговуватися терміном *фразеологічний натяк*, бо вважаємо його найбільш точним. Фразеологічний натяк відмежуємо від алюзії – прийому, заснованому на інтертекстуальності (посиланні на відомі історичні, літературні факти тощо). У роботі тлумачимо *фразеологічний натяк* як прийом структурно-семантичної трансформації ФО, який полягає в авторському використанні семантично збагачених фразеологічним значенням слів або сюжетного образу ФО як згадки про загальновідомий фразеологізм.

Метою цієї статті є аналіз авторських виявів фразеологічного натяку, з'ясування його продуктивності та функцій у химерній трилогії Євгена Гуцала.

Методи й методики. Вивчення цього прийому трансформації фразеологізмів ми здійснили з використанням описово-аналітичного методу, методу зіставного аналізу, методу контекстологічного аналізу, методу компонентного аналізу і синтезу та методу фразеологічної ідентифікації.

Вклад основного матеріалу. Фразеологічний натяк є смисловим центром узуальної ФО і функціонує у тексті як її авторський корелят.

Оскільки за своєю природою фразеологічний натяк подібний до усічення, вважаємо за необхідне назвати його диференційні ознаки, які сформульовані Н. Ковальновою [Ковальова 2000, с. 169]: а) функціонування в мовленні як самостійної номінації; б) конденсування семантики всієї ФО у її відокремленій частині; в) наявність морфологічної парадигми (у іменних форм – відмінювання; у дієслівних – дієвідмінювання); г) виконання синтаксичної функції окремого члена речення (головного або другорядного); д) наявність у контексті смислових елементів дефініції «повної» ФО або ж існування у ньому опосередкованих семантичних зв'язків; е) наявність у контексті інших слів-компонентів з цієї ФО, вжитих у складі вільних словосполучень.

При використанні цього способу трансформації ФО, як показує проаналізований матеріал, спостерігається найбільше відхилення від традиційно вживаного фразеологізму. Контекст допомагає ідентифікувати оказіональну ФО з її повною формою, оскільки перефразування фразеологізму використовується саме «в тому контексті, у тій ситуації, у якій міг бути вжитим цей фразеологізм» [Гнатюк 1982].

Частотність використання фразеологічного натяку у досліджуваних романах подаємо у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількість авторських фразеологізмів прийому фразеологічного натяку у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	220	67
2.	Приватне життя феномена	57	17,5
3.	Парад планет	49	15,5
	Всього	326	100

Як бачимо з таблиці, помітно більшою є кількість фразеологічних натяків у першому романі трилогії, де цей прийом постає основним жанротвірним чинником і творить загальну химерійну модельність оповіді.

Досліджуючи фразеологічні натяки, науковці по-різному підходять до визначення їх типології. І. Гнатюк виділяє три різновиди фразеологічного натяку: 1) використання слів, співзвучних з компонентами фразеологізму; 2) використання однорідних з компонентами фразеологічного виразу лексем; 3) використання конструкцій, логічна структура яких нагадує той чи той фразеологізм [Гнатюк 1982]. Аналізуючи авторське фразеотворення у листах А. Чехова, Н. Ковальова виділяє такі структурні різновиди фразеологічного натяку (за її термінологією – фразеологічних уламків): 1) одним компонентом ФО; 2) підрядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО; 3) сурядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО [Ковальова 2000, с. 170].

Наші спостереження і вивчені джерела засвідчили, що типологія натякань Євгена Гуцала відрізняється (на відміну від розглянутих досі прийомів трансформації) від натякань інших письменників.

Очевидно, на цьому прийомі структурно-семантичної трансформації найбільше і найвиразніше позначається мовотворча самобутність письменника, його художньо-естетичне новаторство, а також жанр художнього тексту, у якому цей прийом реалізується. Крім того, Євген Гуцало у переважній більшості використовує ФО предикативної структури і стійкі утворення комунікативного характеру, що мають, за спостереженнями науковців, найбільший потенціал натякання. Тому, здійснивши упорядкування і систематизацію зібраного фактичного матеріалу та узагальнивши дослідження попередників, виділяємо такі функційні різновиди фразеологічного натяку у химерних романах Євгена Гуцала: 1) використання стрижневого компонента (або кількох компонентів) узуальної ФО; 2) використання образної основи узуальної ФО; 3) довільне використання компонентів узуальної ФО (вільне переказування ФО). Зупинимося детальніше на засобах авторської реалізації зазначених типів фразеологічних натяків.

Вивчення текстового корпусу досліджуваних химерних романів Євгена Гуцала засвідчило, що одним із найбільш поширених різновидів фразеологічного натякання є використання стрижнево-

го компонента (або кількох компонентів) ФО, що асоціюється з узуальною ФО. Такі компоненти ФО є носіями особливого значення, що виникло в результаті тривалого використання цієї лексеми у складі ФО. «Ці значення ніяк не пов'язані зі звичним номінативним змістом цих слів. Їх можна назвати фразеологічно зумовленими або просто фразеологічними значеннями слів» [Гнатюк 1982, с. 143]. Звернемося до прикладів:

(1) *Я зроблю на копійку, а вона видасть за карбованця, я зловлю муху, а вона каже, що слона!* (ПЧ) і пор.: Робити / зробити з мухи слона (вола, бугая) (СФУМ: 601).

(2) *Повірила сорокам. – Сорокам? Добре, що інвалідом не повернувся додому. А якби інвалідом, га, я тебе питаю?* (ПЧ) і пор.: Сорока на хвості (на крилі) принесла що (СФУМ: 677).

(3) *А хіба ж то література, коли ген на отому рядку бракує лаку, з іншого рядка дьоготь чорний так і капає, а годилося б додати трохи сиропу, а оту фразу не завадило б пофарбувати цвинтарним сребринином, щоб блищала...* (ПЖФ) і пор.: Ложка дьогтю зіпсує бочку меду (УНПП: 705).

(4) *Чого-чого, а жовчі для Хоми не шкодувалось, жовчю бризкало кожне слово... Насамперед жовчю малювався портрет старшого куди пошлють із колгоспу «Барвінок» ...*(ПЖФ) і пор.: Вилити / вилити жовч (СФУМ: 75).

(5) *Хіба начальник міліції такий страшний, що маю боятись його? – Й то правда, ха-ха-ха! Для чесних людей не страшний* (ПЖФ) і пор.: Не такий чорт страшний, як його малюють (УНПП: 232).

(6) *А він спершу розжовував оте, що казав, чи говорив геть нежованим? – питаю. – Як би це він домагався молока без кормів? У світі іще такого не чувано* (ПЖФ) і пор.: Розжовувати / розжувати і в рот (до рта, в рота) класти / покласти (СФУМ: 609).

(7) *Як же я без голови та був би головою колгоспу? – А ви б і без голови зоставались головою! – Т-ти п-прав-вду к-кажеш? – Правду! А потім я б вам голову приставив, і ви знову були б головою колгоспу з головою. – Спасибі на доброму слові... Мені й так знімуть, як час наспіє, а тільки зараз іще мій час не наспів...* (ПП) і пор.: Знімати / зняти голову кому (СФУМ: 270).

(8) *Мартохо, жила зі мною у платтячку і в щастячку, еге ж?* (ПП) і пор.: Не родись у платтячку, а родись у щастячку (УНПП: 180).

(9) *Бо якийсь я тут зайвий, як отой славнозвісний Марко ... Бо я тут не продаю, не торгуюсь, не пробую когось обманути – й мене ніхто не силкується обдурити; не думаю залізити в чужу кишеню – і в мою ніхто не лізе, бо там тільки вітер свистить. Чудно!* (ПЧ) і пор.: Божевільний, Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку (УНПП: 393).

(10) *Й оскільки районний ескулап не квапився в Яблунівку, щоб своїм хитромудрим мистецтвом лікування завдати сподіваних мук, я сів на свою «Волгу» й подався до цього Магомета від стоматології* (ПЖФ) і пор. Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори.

З наведених ілюстрацій бачимо, що семантично опорні компоненти ФО можуть виражатися прикметниками, дієсловами, але найчастіше фразеологічна семантика розвивається в іменниках (1; 2; 3; 4; 8; 9; 10). На відміну від своїх лексико-граматичних прототипів, вони мають імпліцитний зміст і фразеологічно зумовлене значення, що створюють додаткові конотації.

Конотативно збагачуються не лише загальні назви (хоча вони складають переважну більшість прикладів), а й іменники-власні назви. У наведених фразеологічних висловлюваннях (9; 10) імена *Марко* і *Магомет*, використані письменником як семантично опорні компоненти ФО, на основі яких виникли фразеологічні натяжки. Письменник збагачує їх вторинним понятійним змістом або розширює вже існуючий авторським контекстом. Ім'я *Марко* зафіксоване Словником конотативних власних назв Г. Лукаш як вічний блукалець [Лукаш 2015, с. 230]. Євген Гуцало, створивши авторський фразеологічний натяк на народну паремію *божевільний, Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку*, подає власну інтерпретацію цього образу, розширюючи його вторинне значення місцем блукання персонажа. Таким чином *Марко* у Євгена Гуцала стає вічним ярмарковим блукальцем (9). Ім'я *Магомет* зафіксоване Словником конотативних власних імен Є. Отіна як ім'я-характеристика, що стало узуальним конотонімом і розвинуло у розмовному мовленні кілька додаткових значень: а) мусульманин; б) розбійник; в) лайливе слово стосовно людини будь-якої національності [Отин 2006, с. 233–235]. В інтерпретації письменника воно набуває значення «людина, якій доводиться через обставини підпорядковуватися тому, хто від неї очікував підпорядкування». Номінація *Магомет від стоматології* перегукується у прикладі (10) з синонімічною відконотонімною номінацією *районний ескулап (ескулап – у Є. Отіна «лікар-медик»*) [Отин 2006, с. 425].

Химерна трилогія Євгена Гуцала має виразну еротичність, яка підтримується, а часто і створюється семантикою авторських фразеологічних натяків. Наприклад:

(11) *Тебе, такого красивого, чи не в кукурудзі монтували з транзисторів старим дідівським способом? – А може, не в кукурудзі монтували, а в капусті зварювали газозварювальним апаратом? – А якщо тебе, фрасера, клепали разом із французькими фірмами, якщо дідівським способом монтували з транзисторів у кукурудзі, якщо зварювали в капусті газозварювальним апаратом, то чого заглядаєшся на яблунівських дівчат?* (ПЖФ) і пор.: Знайти / знаходити в капусті (Ужченко: 70).

У «стихійній прес-конференції» яблунівських парубків і робота Васі, що відбулася на танцях, використані натяжки на евфемістичні формули-відповіді про народження дитини, які використовуються переважно у розмові з дітьми, в *капусті знайшли; в кукурудзі знайшли* (синонімічні: *лелека приніс; під кущем знайшли; баба з ріки принесла; баба під плотом у кропиві знайшла; знайшли під калиновим кущем; бузьки принесли; голуби принесли; у лопухах*

знайшли; цигани загубили (Ужченко 1998, с. 70)). Зазначені ФО мають жартівливе стилістичне забарвлення, проте використані автором у контексті запальної бійки, експресивно-емоційної розмови яблунівських парубків натяки в капусті, у кукурудзі набувають ознак агресивного гумору (глузування, збиткування, насміхання) і актуалізують у мінімальному контексті негативні конотації узуальної ФО. Авторським натяканням письменник реалізує непрямий спосіб номінації дії, імпліцитно закодований, але семантично прозорий.

Еротичної конотації набуває лексема *гречка*, яка використовується письменником то як субституент, то як поширювач, але найчастіше автор використовує цю лексему як фразеологічний натяк на ФО *скакати в гречку* (зраджувати дружині (чоловікові), мати нешлюбні зв'язки (СФУМ: 653)). Як семантично опорний компонент ФО зазначена лексема вносить в оповідь жартівливу, іронічну, гротескную модальність. Нами виявлено 25 фразеологічних натяків, інтерпретованих стрижневим компонентом *гречка*, з них 13 – у романі «Позичений чоловік»; 8 – у романі «Приватне життя феномена»; 4 – у романі «Парад планет». Наведемо найяскравіші приклади:

(12) В *чужу гречку* завжди кортить ускочити, а тут сама *гречка* до тебе напрошується, і ту *гречку* звати Одаркою Дармограїхою – не з останніх вона молодлиць у нашій Яблунівці! (ПЧ).

(13) Але це дужче, либонь, від таких обурених жінок перепадає отим хтивим перелюбницям, що до своєї *гречки* підпускають не одного капосного баранчика. (ПЧ).

(14) Та нащо йому була потрібна *чужа гречка*, коли моєї мав доста, молотив цюночі, аж упрівав, аж жили йому на лоба лізли, аж білий ставав од безсилля, наче його з хреста знімали... (ПЧ).

(15) Але я зоотехнік і маю сказати: *чужу гречку* шануєш – чи не завадить це твоїй роботі на фермі? Так сказати, на трудових показниках не відіб'ється? (ПЧ).

(16) Бач, за трудову дисципліну переживає, а насправді про Дармограїху гадає. Бач, на молоконадоді натякає, а про *чужу гречку* не забуває! (ПЧ).

(17) Тримайся Христі, хоч, може, ти їй так потрібен, як болячка на лоб, забудь і думати про *чужу гречку*, щоб та *чужа гречка* не стала тобі кісткою в горлі (ПЧ).

(18) Виходить, усяким там мільярдерам чи мільйонерам, капіталістам чи аферистам можна зазіхати на оту *французьку гречку*, що росте на берегах Сени, а колгоспнику з Яблунівки заборонено? (ПЖФ).

(19) Така техніка, як цей робот Вася, хутко перемолотить усю *гречку* в Яблунівці... (ПЖФ).

(20) Бач, він і за *океаном гречку* шукав, наче йому в колгоспі мало. Ти б там налишав безкоровайних синів, якби тільки дали тобі волю, були б у тебе оті безкоровайні що біленькі, що чорненькі (ПЖФ).

(21) О лишенько моє! Скажи, й ти б ото поліз у своєму віці *гречку* толочити до бомби? Що тепер у Яблунівці казатимуть на мене й на тебе!.. (ПЖФ).

(22) А ще помагає, жіночки, жменя насіння круглого гарбуза з острова Хоккайдо! Але, жіночки, ще й річ у *гречці!* – У *гречці* завжди річ, ще й велика! – усміхались молодлиці, ... – Е-е, вам завжди одне на умі, – дорікнула без серця Мартоха (ПП).

(23) Й ось тут, у музейному куточку, спокушений отим дідьком, що сіє полову, так я запрогнув *Мартошиної гречки*, що хоч вовком вий! (ПЧ).

(24) Та скажу вам, людоньки, що хоч із нього і хвацький молотник, але хіба своїм ціпом він хоч одну зернинку вимолотив за все життя із *моєї гречки*? Ані однісі зернинки на вимолотив (ПЧ).

У наведених вище фразеологічних натяках на ФО *скакати в гречку*, вжитий у найрізноманітніших комбінаціях компонент *гречка*, крім традиційного значення *зрада*, набуває в інтерпретації Євгена Гуцала нового значення. Авторські контексти розширюють семантичні межі узуальної ФО *скакати в гречку*, диференціюючи статеві взаємини чоловіка і жінки на нешлюбні і шлюбні. Нешлюбні взаємини у Євгена Гуцала майже завжди супроводжуються означенням *чужа* (гречка) (12; 14; 15; 16; 17) або означеннями більш конкретної семантики *французька гречка* (18); обставинами, що вказують на місце перебування звабниці, *за океаном* (20), *в Яблунівці* (19). Якщо фразеологічний натяк *гречка* позначає шлюбні статеві взаємини, то письменник інтимізує це присвійним займенником *моя* гречка (24) або іменами героїв роману, які перебувають у шлюбі, – *Мартошина* гречка (23).

Фразеологічний натяк *гречка* виконує функцію евфемізації оповіді і є соціально обумовленою семантичною субституцією назви інтимних взаємин осіб протилежної статі. Автор, дотримуючись комунікативної коректності, прагне не приховати це явище, а уникнути певного способу його номінації як соціально неприйнятного.

Репрезентантами цього типу натяків є ціла низка авторських ФО, прототипом яких є узуальна ФО *орли б'ються, а молодцям пір'я* (УНПП: 728), створених автором у першому романі трилогії «Позичений чоловік». У контексті йдеться про залицальників-орлів Одарки Дармограїхи, які билися, «що з них тільки пір'я летіло», і того орлиного пір'я вистачило не на одну Дармограїшину подушку і перину. Наведені нижче фразеологічні функціонують у різних розділах зазначеного роману, віддалений у контексті фразеологічний натяк *орлине пір'я* автор актуалізує виразом *коли не забулись*. Покажемо заявлене на прикладах:

(25) Скільки за мене, Хомо, орлів билось, що з них тільки пір'я летіло й мені діставалось! – Чи не на перині з того пір'я доводиться тепер спати мені? – А ти ж думав! І на подушки теж дерла їхнє *орлине пір'я* (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).

(26) А вже попід другою стіною на безмежному дерев'яному ліжку, вимощеному периною та подушками з *орлиного пір'я*, впливає Одарка Дармограїха ... (ПЧ) і пор. Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).

(27) Став я нишпорити в матраці, в пери-

ні, на яку пішло, коли не забулись, **орлине пір'я та орлиний пух...** (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).

(28) *Якоїсь ночі, після базарного недільного дня, не спалось нам – Одарці не спалось у ліжку на перині й на подушках, на які пішло **орлине пір'я**, а мені не спалось на дерев'янім тапчані, де я теж розкошував на м'якому **орлиному пухові*** (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).

(29) *З очей Одарчиних мала ось-ось полить розпечена вулканічна лава, щоб поглинути, обернути на мертвий попіл і тапчан, де я лежав на подушках із **орлиного пір'я**, і всю хату, і Яблунівку* (ПЧ).

Другий тип фразеологічного натяку характеризується використанням у контексті образної основи узуальної ФО і є досить поширеним у досліджуваних романах. Натяками на відому ФО є лише окремі його компоненти, вжиті в тексті в довільному порядку. Наведемо приклади цього типу фразеологічного натяку:

(30) *А та французька горлодерка знай тільки **кричить, наче коза, що смерть свою зачула*** (ПЖФ) і пор.: Нагадай козі смерть, то вона мекати-ме, аж поки здохне (УНПП: 471).

(32) *Отож чимало **гороху намолотили** – й вітчизняного, й зарубіжного гороху, та ми всім тим намолоченим зерном інтересуватись не станемо, хай його свині поїдять чи жінки перетруть на горохвяники* (ПЖФ) і пор.: Говорить – не горох молотить (УНПП: 484).

(33) *Ще й не з'їв, як то мовиться, **кислички**, проте вже **чув оскому** на зубах, і, **видать**, горілка й **оскома** засліпили чоловіка. Бо замість шукати **гороху там**, де родить, постукав уночі не в Мартошине вікно, а поперся до постаменту під ясенем* (ПЖФ) і пор.: Хто кислиці поїв, а кого оскома напала (УНПП: 145); У горох усакнула (УНПП: 496).

(34) *Чи, ви, дідуно, жінко не знаєте? Знайшла **вчорашній день**, а в учорашньому дні вчорашні клопоти непопорані, ось і **порається** з ними... (ПП) і пор.: Шукає вчорашнього дня! (УНПП: 446).*

(35) *Оскільки ми свідками тих пригод не були, розповідаємо з чужих слів, то не можемо поручитися за їхню достовірність, як не могла поручитися **баба** за **оте куповане поросся**, яке їй завдало **стільки клопоту*** (ПП) і пор.: Не мала баба клопоту, та купила поросся (УНПП: 260).

(36) *Як то нема? – зблід на лиці **грибок-маслочок так**, **наче необачно** таки **зазирнув у зуби дарованому коневі*** (ПП) і пор.: Дарованому коневі у зуби не дивляться (УНПП: 313).

(37) *І **потай від усіх він плекав сокровенну мрію**, що **смерті шукати не треба** – сама прийде, а **коли смерть прийде, тоді вже він напевне побудеться глухоти!*** (ПП) і пор.: Умреться, то все минеться (УНПП: 557).

(38) *Але я ж на **тертці третій**, на **шатківниці шаткований**, на **терниці битий**, у **м'ясорубці рубаний**, у **макітрі макогоном туди-сюди гнаний**, **сіллю посолений**, **перцем приперчений**, **лавровим листячком здобрений**, **калиновою ягодою прикра-***

шений, – *отже, **отакій**, як **бачите**, **заслужений**, **якось мусив викручуватись і, звісно, викрутився*** (ПЧ) і пор.: Тертий калач (Ужченко: 69).

(39) *Над обійстям, над верхами дерев, над головами людського натовпу снували **сороки** – одні прилітали, другі відлітали. І в кожній **на хвості** можна було помітити ту нову вістку з виїзного засідання товариського суду, – з цими вістями **сороки** квапились у білий світ, щоб по сусідніх селах, по всьому району знали, що чинять із Хомою Прищепою* (ПЧ) і пор.: Сорока на хвості (на крилі) принесла що і без додатка (СФУМ: 677).

(40) *Пора за розум братись, **пора**, – хоча б за той, що **подеколи**, **чую**, **ще збовтується в голові**, **наче олія** з рапсу чи з кользи* (ПЧ) і пор.: Мати олію (лій, рідше смалець і т. ін.) в голові, жарт. (СФУМ: 375).

(41) *Мартохо, **зла личино**, ти ж без ножа **ріжеш**. **Схаменися**, **отямся**, **стара шерепо**, а як не **отямися** – після потопу на розлучення до суду **подам**, **хай навіть сміються оті кури**, яких захотили на корабель для майбутнього розплоду* (ПЧ) і пор.: Курям на сміх (УНПП: 444).

(43) *Коли **збаламучена олія в голові** моєї **благополучно встоялась**, коли **повернулась тям**, **вгледів я несподівано телицю нашу червону з тугими качанчиками ріжок...** (ПЧ) і пор.: Мати олію (лій, рідше смалець і т. ін.) в голові, жарт. (СФУМ: 375).*

(44) *І **навіть двох хлопців настарались**, **здорові такі хлопці**, як **бугаї**, **але вони теж тричі рябенькі**, **теж, **видать**, перепало їм від біса**, що **із-за рогу орудує решетом*** (ПЧ) і пор.: Її біс із-за рога вдарив решетом (УНПП: 571).

(45) *Буває, **очам страшно** глянути на ту роботу, **очі заплющуються**, **а руки мої**, **мов хорти**, **кидаються до роботи**, **незабаром і спомину про неї не лишається*** (ПЧ) і пор.: Очам страшно, а руки зроблять (УНПП: 273).

(46) *Бачу, Хомо, що й **справді: одною розумною головою тільки раз подумаси**, а **двома розумними головами можна подумати і двічі, і тричі*** (ПЧ) і пор.: Одна розумна голова добре, а дві ще краще! (УНПП: 321).

(47) *Ха, Одарко, **в чотири ока побачиш те, чого в два недоглядиш*** (ПЧ) і пор.: Чотири ока ліпше видять, як двоє (УНПП: 321).

Як бачимо, завдяки вільному введенню компоненти ФО набувають ознак вільних лексем і виявляють у реченні здатність до валентності, окремі компоненти експлікуються завдяки додатковим словам. Найчастіше складові елементи ФО «розпорозуються» у різних частинах складного речення. Авторський контекст актуалізує образну основу ФО, що завдяки буквальній реалізації матеріалізується у сюжетну картину. П. Майдаченко такий спосіб «оживлення» ФО називає характерним прийомом поетики гротеску [Майдаченко 1984, с. 121].

До третього типу фразеологічного натяку відносимо довільне використання компонентів узуальної ФО – вільне переказування ФО. При такому натяканні ФО зазнає в тексті суттєвої деформації структури. Елементи ФО використовуються в осно-

вному в повному лексичному складі, але введення її компонентів у контекст «здійснюється за зразком вільного слововживання» [Ковальова 2000, с. 136]. Первинна структура ФО відновлюється у свідомості читача завдяки збереженню у контексті її базового лексичного складу. Загальне значення ФО зберігається, збагачуючись додатковою семантичною інформацією, детермінованою контекстною ситуацією. Звернемося до прикладів з досліджуваних романів Євгена Гуцала:

(48) *Мартохо, згадай, що ні люльку, ні тебе я ніколи й нікому не позичав. – А таки не позичав, – знітилась Мартоха, згадавши, як сама позичала Хому за телицю (ПЖФ) і пор.: Люльки та жінки нікому не позичай (УНПП: 647).*

(49) *Але якогось там дня хіба не привела за руку свого Хомка маленького (з отих, либонь, яєць, що мудріші, ніж кури) до Мартохи? Привела! (ПЖФ) і пор.: Мудріші тепер яйця, ніж кури (УНПП: 598).*

(50) *Старший куди пошлють незмінно відповідає: «Ого!» А вечірні і ранкові газети аршинними літерами заголовків кричали: «Ого! Ого! Ого!» Тобто виходило, що мішків гречаної вовни Хома набалакував утричі більше, ніж насправді (ПЖФ) і пор.: Намолов сім мішків гречаної вовни (УНПП: 482; 334); Три мішки гречаної вовни [і (та) всі неповні] (СФУМ: 398).*

(51) *Тепер ти мені хоч слово про вила-згрелі, то я тобі сто слів про транспортер (ПП) і пор.: Йому слово, а він сто (УНПП: 463).*

(52) *Та будь ти хоч отим розумним, на якому чорт також катається, а чи отим молодцем, що не за водою, а проти води пливе, чи отим скупердяєм, що чужим пивом хоче своє весілля відбутися, – однаковісінько всі належать своїм язикам, усі в повнісінькій залежності у язиків (ПЧ) і пор.: Трапляється, що й по мудрому чорт катається (УНПП: 324); Не то молодець, що за водою пливе, а то молодець, що проти води (УНПП: 327); Чужим пивом весілля не одбудеш (УНПП: 333).*

(53) *І весело міркується мені, що на ярмарку справді двоє дурнів, вони так парами й повилаштовувалися скрізь; той, хто продає, і той, хто купує. В такому разі, хто ж я такий? (ПЧ) і пор.: У базарі два дурні: один дешево дає, другий дорого просить. (УНПП: 298).*

(54) *Ще хвилику тому Дармограїха на каліку виглядала (мало не тією славнозвісною гадюкою, що хоч і помирає, а зілля хватає) (ПЧ) і пор.: Гадюка і вмирає, а зілля хватає (УНПП: 546).*

(55) *Ти на мене холоду не наганяй! І ти мені не кума, щоб чортом дивитись (ПЧ) і пор.: Хоч кума, але чортом дивиться (УНПП: 344).*

(56) *От тільки трудно було сказати: чи то ми були панами над своїми животами, чи то наші животи панували над нами, їхніми хазяями (ПЧ) і пор.: Всяк пан своєю животу (УНПП: 689).*

(57) *Та не забувай, що зустрічають, на одежу дивлячись. А проводжають, думаєш, розум цінуючи? Е-е, проводжають, тільки кишеню помацавши. Хіба то багато ума, коли в кишені катма?*

(ПЧ) і пор.: Чоловіка по одежі стрічають, а по уму випроводжають (УНПП: 323).

(58) *Нехай kota в торбі той купує, кого посилають по раки, а він жаб наловить (ПЧ) і пор.: Пошли дурня по раки, а він жаб наловить (УНПП: 390).*

(59) – *Ага, не хотіла кобила вівса! (ПЧ) і пор.: Не хоче, як кобила вівса (УНПП: 746).*

(60) *Але, на диво, Одарка не стала бажати ні солі у вічі, ні каменя у груди, ні печеного кошеняти в зуби, а прийняла до своєї господи привітно, мовби й не сталось нічогосінько, мовби через оту телицю я і не був у бігах (ПЧ) і пор.: Сіль тобі в вічі, камінь у груди, а печені кошенята в зуби! (УНПП: 740).*

(61) *Як у лісі всякі гриби трапляються, так і серед яблунівського люду: один, зразу видно, що не в потилицю битий, кебетливий, другий ходить до сусіда ума позичати, третій людей слухає, а свій розум має, четвертий послухає часом дурня та й стане розумним, п'ятий і за тридес'ять земель розуму не надбав і т. д. (ПЧ) і пор.: У сусіда ума не позичиш (УНПП: 322); Людей слухай, а свій розум май (УНПП: 322); Послухай часом і дурня, то будеш розумний (УНПП: 325); Дурний і в Києві не купить розуму (УНПП: 392); Отсе у Києві були, та і там розуму не придбали (УНПП: 392).*

У всіх вищенаведених прикладах у тексті збережені ФО у майже повному складі їх компонентів, що можуть вживатися інверсійно. Такі фрагменти ФО отримують певну валентноздатність і можливість реалізувати свою семантику в нових дис-трибутивних зв'язках, відносно вільно вступаючи в синтаксичні зв'язки з іншими словами в тексті. Цікавим є авторське введення фразеологічного на-тяку в контекст: щоб підкреслити відомість виразу Євген Гуцало досить часто подає авторський коре-лянт узуальної ФО з словами-супровідниками, ви-раженими вказівними займенниками *отим, тим, оті,* прикметниками *славнозвісний, преславний,* виразами *як то мовиться,* які вказують на «відомість» фразеологізму, на який натякає авторський трансформ.

В упорядкованому фактичному матеріалі виявлено авторське комбінування різних типів фразеологічних натяків, виражених зокрема семантично опорними компонентами ФО і довільним викорис-танням компонентів узуальної ФО. Наприклад:

(62) *Хочеться бути отією козою, яка здається вища на горі, ніж корова в полі. Як говорили колись у Яблунівці? Хочеться бути не звичайною свинею, а поповою. Значить, ти тепер і є ота коза на горі, а не корова в долині? Ота попова свиня?.. (ПЖФ) і пор.: Коза на горі вища корови в полі (УНПП: 127); Ось то я! Попова свиня! (УНПП: 128); Нема краще понад мене та понад попову свиню (УНПП: 128).*

Ми помітили й інші випадки авторського творення фразеологічного натяку, що можна було б подати окремими типами у класифікації фразеологічних натякань. Проте оскільки ці приклади є одиничними у досліджуваних текстах, то обмежимося лише констатацією виявлених фразеологічних натякань:

1) використання початку узуальної ФО та од-нозвучних їй компонентів:

(63) *Доярки мною милуються, з моєї ударної праці не надивуються, а я не хизуюся, не маююся, бо мені добряче втямки, що тільки в праці я красивий та вродливий, а вдачею своєю не вредний і не спесивий!* (ПЧ) і пор.: «Тільки в праці життя і краса» (В. Сосюра).

2) використання лексеми, антонімічної до стрижневого компонента ФО:

(64) *Потемнівши на лиці так, наче ось тут, біля яблунівського корівника, з його кишені вкрадено спасибі, він запрагнув змішати грибка маслючка з болотом, а тому й засипав колгоспника градом запитань* (ПП) і пор.: Спасибі в кишеню не кладуть (УНПП: 313).

3) використання образу-алюзії загальновідомого літературного сюжету:

(65) *Тільки знову ж таки – скафандр той космічний теж із секретом, дуже схожий за своєю конструкцією на славнозвісний одяг славнозвісного датського короля: начебто є – й начебто немає* (ПЖФ) і пор.: «А король – голий!» (казка Ганса Християна Андерсена «Нове вбрання короля»).

В авторських виявах натякання Євген Гуцало виявляє самобутній письменницький хист. Він, поперше, завжди обирає узуальну ФО з високим натяковим потенціалом, по-друге, для імпліцитного кодування значення усієї ФО чітко виділяє її змістовий центр – семантичне ядро, що є прозорим для сприймання і зручним для декодування фразеологічного значення ФО у контексті, по-третє, нагромаджує в одному мінімальному контексті по кілька фразеологічних натяків, що є показовим для стильової манери Євгена Гуцала як письменника-химериста у використанні різних авторських прийомів. Для підтвердження останнього наведемо приклади, де в мінімальному контексті автором використані цілі натякові грона:

два натяки: (66) *А хтось у ярмі в роботі, в гризоті, в скорботі чи це якоїсь марно-марнющої марноти!* (ПЧ) і пор.: Бідному в житті тільки робота та скорбота (УНПП: 14); Совість гризе без зубів (УНПП: 331).

три натяки: (67) *Так, слава – це смалений дідько, який із пекла родом, який горами перевертає, який ніколи ніякому богові не молиться!* (ПЖФ) і пор.: І той з пекла родом, ба ще три милі з-за пекла (УНПП: 231); Чорт і горами перевертає (УНПП: 231); Щоб чорт та богу молився! (УНПП: 229).

три натяки: (68) *Чухмарю чуприну, тру чоло – ну пень пнем, прибитий мішком, цвіла моя голова!* (ПЧ) і пор.: Високий, як дуб, а дурний, як пень (УНПП: 382); З-за вугла мішком прибитий! (УНПП: 385); На цвіту прибитий (УНПП: 385).

шість натяків: (69) *Скажете, такого ще світ не бачив? Скажете, що всякий чоловік та чомусь*

належить: жіночій спідниці чи запасці, каблук чи язичку, доброму слову чи ласкавому оку (ПЧ) і пор.: Він запутався у жіночих спідницях (УНПП: 491); Він здалеку бачить червону запаску (УНПП: 491); Тримати під каблуком (СФУМ 2008: 723); Малий язик, та всі тілом володарює (УНПП: 524); Вола в'яжуть мотузом, а чоловіка словами (УНПП: 609); Ласки в глазки, а поцілунок в губки (УНПП: 621).

шість натяків: (70) *Яблунівський лод не-тямовито переглядався – кому ж це Настя зичить якщо не гнилої колоди, то осичини, як не халепи, то греця в діжці, як не баньок сліпих, то безголов'я?* (ПЖФ) і пор.: Нехай йому гнила колода! (УНПП: 736); Нехай йому осичина! (УНПП: 736); Нехай йому халепа (УНПП: 736); Бодай тебе грець спалив у діжці! (УНПП: 736); Баньки їм бодай посліпило! (УНПП: 739); Собі на безголів'я! (УНПП: 739).

Аналізуючи вияви авторської натяковості Євгена Гуцала, зупинимося ще на одному, що полягає у використанні семантично опорних компонентів ФО на фоні її повного лексичного складу. Наприклад:

(71) *Не вмирає віковий, тільки часовий, – знай бубонить дід Гапличок. – Треба так жити, щоб усі часові стали віковими!* (ПЧ) і пор.: Не вмирає віковий, тільки часовий (УНПП: 558).

(72) *Кажуть, що жінка не черевик, із ноги не скинеш, – розмірковував омолодженний дідок Бенера в чоловічому гурті коло буфету. – А я б так щодня тепер по такому черевіку скидав!* (ПП) і пор.: Жінка не черевик, з ноги не скинеш (УНПП: 648).

(73) *Правду кажуть, що восени ложка води, а цебер грязі. – Воно, Хомо Хомовичу, і грязі цебер, і води добряче корито. Уже починається осінній час, коли сім погод у нас: сіє, віє, сипле, туманіє, шумить, гуде і згори йде!* (ПЧ) і пор.: Восени ложка води, а цебер грязі (болота) (УНПП: 238).

Висновки. Підсумовуючи особливості авторського вияву та функціонування прийому фразеологічного натяку у текстах химеріади Євгена Гуцала, зазначимо, що фразеологічний натяк є продуктивним прийомом структурно-семантичної трансформації ФО у химерній трилогії Євгена Гуцала. Він є носієм імпліцитного значення, яке реалізується в авторському контексті разом із ситуативними елементами сюжету. У фразеологічному натяку ідентифікаторами узуальної ФО постають семантично опорні компоненти ФО, метафоричний фразеологічний образ ФО, довільне використання компонентів ФО. Авторські вияви натякотворення Євгена Гуцала позначені новаторством індивідуального стилю письменника і закономірністю жанротворення химерної прози. Письменник використовує фразеологічний натяк як стилістичний засіб для досягнення мовної економії, гармонії форми і змісту, а також лаконізму, інтелектуалізації, евфемізації мовлення, реалізації мовної гри, посилення мовно-художньої виразності своїх химерних романів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів; відп. ред. Л. С. Паламарчук; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1989. 156 с.

2. Важеніна О. Г. Мовна гра як основа освоєння асоціативного потенціалу фразеологічних одиниць. *Мовний простір граматики: актуальні студії: зб. наук. праць*. Донецький нац. ун-т; наук. ред. М. О. Вінтонів. Донецьк : ДонНУ, 2014. На честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка. С. 208–211.
3. Глуховцева І. Я. Трансформація стійких сталих виразів як одна з ознак прецедентного тексту. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка; наук. ред. К. Д. Глуховцева. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2008. № 2 (14). С. 117–124.
4. Гнатюк І. С. Трансформація традиційних фразеологізмів в мові сучасної української художньої прози: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 «Язика народів СРСР (український мовний)». Київ, 1982. 188 с.
5. Ковалева Н. А. Авторское фразообразование и коммуникативная стратегия в письмах А. П. Чехова. Астрахань: Издательство Астраханского государственного педагогического университета, 2000. 246 с.
6. Кочукова Н. Натяк як один із прийомів трансформації стійких словосполук (на матеріалі української преси). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2015. Вип.1. С. 95-100.
7. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2015. 392 с.
8. Майдаченко П. І. Гротеск, іронія і пародіювання як види комічного в сучасній українській прозі: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 «Советская многонациональная литература (украинская)»; 10.01.03 «Теория литературы». Москва, 1984. 175 с.
9. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. Москва: ООО «А Темп», 2006. 440 с.
10. Русанівський В. М. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 3–21.
11. Ужченко В. Д. Фразеосемантичні лінії однієї «делікатної» варіативно-синонімічної групи. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія». Том 20 (59). 2007. №6. С. 254–263.
12. Хвощевський Р. В. Натяк як мовленнєва стратегія (на матеріалі французької мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови». Львів, 2002. 19 с.
13. Хороз Н. С. Явище фразеологічної алюзії на шпальтах хорватських газет. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецьк, 2008. Вип. 12. С. 153–161.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

14. Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. Київ: Наукова думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
15. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови: Близько 2 500 виразів. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
16. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.
18. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.
19. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 395–685.

REFERENCES

1. Bilonozhenko V.M., Hnatyuk I. S. (1989) Funktsionuvannya ta leksykohrafichna rozrobka ukrayinskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseology]; vidp. red. L. S. Palamarchuk; In-t movoznavstva im. O.O. Potebni AN URSR. Kyiv: Naukova dumka. 156 s. [in Ukrainian].
2. Vazhenina O.H. (2014) Movna hra yak osnova osvoyennya asotsiatyvnoho potentsialu frazeolohichnykh odynyt [Language game as a basis for mastering the associative potential of phraseological units]. *Movnyi prostir hramatyky: aktualni studiyi: zb. nauk. prats. Donets'kyu nats. un-t; nauk. red. M. O. Vintoniv. Donetsk: DonNU. Na chest 60-richchya chlen-korespondenta NAN Ukrayiny Anatoliya Zahnitka*. S. 208–211 [in Ukrainian].
3. Hlukhovtseva I. Ya. (2008) Transformatsiya stiykykh stalykh vyraziv yak odna z korinnykh oznak pretsedentnoho tekstu [Transformation of stable constant expressions as one of the features of the precedent text]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats. Luhanskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka; nauk. red. K. D. Hlukhovtseva. Luhansk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka»*. № 2 (14). S. 117–124 [in Ukrainian].
4. Hnatyuk I.S. (1982) Transformatsyya tradytsyonnykh frazeolohyzmov v yazyike sovremennoy ukraynskoй khudozhestvennoy prozy [Transformation of traditional phraseological units in the language of modern Ukrainian fictional prose]; dys. ... kand. fylol. nauk: 10.02.02 «Yazyiky narodov SSSR (ukraynskiy yazyik)». Kyiv. 188 s. [in Russian].
5. Kovaleva N.A. (2000) Avtorskoe frazoobrazovanie i kommunykativnaya strategiya v pismakh A.P. Chekhova [Author's phrase formation and communication strategy in the letters of A.P. Chekhov]. Astrakhan: Izdatelstvo Astrakhanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. 246 s. [in Russian].
6. Kochukova N. (2015) Ntyak yak odyin iz pryymov stransformatsiyi stiykykh slovospoluk (na materialy

ukrainskoi presy) [A hint as one of the methods of transformation of stable phrases (on the material of the Ukrainian press)]. *Teoretychni y prykladni problemy suchasni filolohiyi*. Vyp.1. S. 95–100 [in Ukrainian].

7. Lukash H.P. (2015) Slovyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [Dictionary of connotative proper names]. Vinnytsya: TOV «Niland- LTD». 392 s. [in Ukrainian].

8. Maydachenko P.Y. (1984) Hrotesk, ironiya i parodyovanie kak vydyi komicheskogo v sovremennoy ukrainskoy proze [Grotesque, irony and parody as types of the comic in modern Ukrainian prose]: dys. ... kand. fylol. nauk: 10.01.02 «Sovetskaya mnogonatsyonalnaya literatura (ukraynskaya)»; 10.01.03 «Teoriya literatury». Moskva. 175 s. [in Russian].

9. Otyn E.S. (2006) Slovar konnotativnykh sobstvennykh imen [Dictionary of connotative proper names]. Moskva: OOO «A Temp». 440 s. [in Russian].

10. Rusanivskiy V.M. (2006) Mova khymernoho romanu [The language of a whimsical novel]. *Movoznavstvo*. № 4. S. 3–21 [in Ukrainian].

11. Uzhchenko V.D. (2007) Frazosemantychni liniyi odniyeyi «delikatnoyi» varyatyvno-synonimichnoyi hrupy [Phraseosemantic lines of one «delicate» variable-synonymous group]. *Ucheni zapysky Tavriyskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya «Filolohiya»*. Tom 20 (59). № 6. S. 254–263 [in Ukrainian].

12. Khvoshchevskiy R.V. (2002) Nyyak yak movlennyeva stratehiya (na materialy frantsuzkoi movy) [A hint as a speech strategy (based on the French language)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. fylol. nauk: spets. 10.02.05 «Romanski movy». Lviv. 19 s. [in Ukrainian].

13. Khoroz N.S. (2008) Yavyshe frazeolohichnoi alyuzii na shpaltakh khorvatskykh hazet [The phenomenon of phraseological allusion in the columns of Croatian newspapers]. *Vostochnoukraynskiy lingvisticheskiy zbornik*. Donetsk. Vyp. 12. S. 153–161 [in Ukrainian].

LIST OF SOURCES

14. Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2008) [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language]. [uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. 1104 s. (Slovyky Ukrayiny) [in Ukrainian].

15. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D. V. (1998) Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]: Blyzko 2 500 vyraziv. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].

16. Ukrainski narodni pryslivya ta prykazky: dozhovtnevyi period (1963) [Ukrainian folk proverbs and sayings: the pre-October period]. upor. V. Bobkova, Yu. Bahmut, A. Bahmut]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnioi literatury. 790 s. [in Ukrainian].

17. PCh: Hutsalo Ye. (1997) Pozychenyi cholovik [Borrowed husband]. *Tvory v pyaty tomakh*. Kyiv: Dnipro. T. 3. S. 147–460 [in Ukrainian].

18. PZhF: Hutsalo Ye. (1997) Pryvatne zhyttia fenomena [Private life of phenomenon]. *Tvory v pyaty tomakh*. Kyiv: Dnipro. T. 4. S. 5–394 [in Ukrainian].

19. PP: Ye. Hutsalo (1997) Parad planet [Parade of planets]. Yevhen Hutsalo. *Tvory v pyaty tomakh*. Kyiv: Dnipro. T. 4. S. 395–685 [in Ukrainian].

List of Abbreviations

FO – frazeolohichna odyntysya

SFUM – Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy.[uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 2008. 1104 s. (Slovyky Ukrayiny).

UNPP – Ukrainski narodni pryslivya ta prykazky: dozhovtnevyi period. [upor. V. Bobkova, Y. Bahmut, A. Bahmut]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnioi literatury, 1963. 790 s.

PCh – «Pozychenny cholovik» (knyha persha khymernoi trylohii Ye. Hutsala, 1981)

PZhF – «Pryvatne zhyttia fenomena» (knyha druha khymernoi trylohii Ye. Hutsala, 1982)

PP – «Parad planet» (knyha tretia khymernoi trylohii Ye. Hutsala, 1984).

AUTHOR MANIFESTATIONS OF THE PHRASEOLOGICAL HINT IN THE TEXT SCOPE OF YEVHEN HUTSALO'S FANCY TRILOGY

Abstract. Relevance. One of the most original techniques of the author's transformation of phraseological units in Yevhen Hutsalo's bizarre novels is a phraseological hint. Despite the repeated appeals of scientists to the study of this technique of the author's transformation of phraseological units, the linguistic nature of hint formation, the types of its manifestations and functions have not yet been fully elucidated. The study of the phraseological hint in the chimeriad of Yevhen Hutsalo will expand the theoretical foundations of the phraseological hint, deepen the understanding of this phenomenon in phraseostylistics.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the author's manifestations of the phraseological hint, to determine its productivity and functions in the bizarre trilogy of Yevhen Hutsalo.

Main goals. To analyze the productivity of phraseological hinting, to determine the types of varieties of copyright hinting, to establish the functions of the phraseological hint in the bizarre trilogy of Yevhen Hutsalo.

Brief results. A comprehensive analysis of the nature of the author's phraseological hint formation has

been carried out. It has been established that the phraseological hint is quite productively used in the chimeriad of Yevhen Hutsalo to implement the traditional functions of phraseological units in an artistic text, and also performs text-forming, text-developing, plot-forming, genre-forming functions and creates the general chimeric modality of the whole poetry of the trilogy. The types of copyright manifestations of hinting in the texts of bizarre novels are established. The hint-forming potential of phraseological units of different structure is considered. It is established that the writer uses a phraseological hint as a stylistic tool to achieve language economy, harmony of form and content, as well as laconicism, intellectualization, euphemization of speech, the implementation of a language game, and the strengthening of the cultural and artistic expressiveness of bizarre novels.

Findings. Summing up the features of the author's manifestation and the functioning of the phraseological hint in the texts of the Yevhen Hutsalo chimeriad, we note that the phraseological allusion is a productive device of the structural-semantic transformation of phraseological units in the bizarre trilogy of Yevhen Hutsalo. He is the bearer of implicit meaning, which is realized in the author's context along with situational elements of the plot. In the phraseological hint, the identifiers of the phraseological unit of phraseology are the semantically supporting components of the phraseological unit, the metaphorical phraseological image of the phraseological unit, and the arbitrary use of the components of the phraseological unit. The author's manifestations of the hint of Yevhen Hutsalo are indicated by the innovation of the individual style of the writer and the regularity of the genre formation of bizarre prose.

Keywords: phraseological unit, structural-semantic transformation technique, phraseological hint, normal correlate, author correlate, connotation, euphemization, text modality.

© Важеніна О., 2020 р.

Олена Важеніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0600-1242>

Olena Vazhenina – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0600-1242>

ХУДОЖНІ ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА ГАФІЇ ТРАЙСТИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 821.161.2-7.09(498)Трайста:373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).337-342

Вотьканич М. Художні функції фразеологізмів у гумористично-сатиричній прозі Михайла Гафії Трайсти; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Михайло Гафія Трайста – сучасний український письменник, журналіст, громадський діяч, що живе та працює в Бухаресті (Румунія). У його художньому доробку – проза, лірика та драматургія. Цікаву частину творчості автора займає гумористично-сатирична мала проза. Нашу увагу привернули, зокрема, твори письменника про пригоди колоритного персонажа вуйка Ферішака. Об'єктом дослідження став розділ «Ферішакові рахуби», уміщений у збірці «Верхньорівнянські оповідання» (Бухарест, 2018).

Актуальність роботи зумовлена тим, що художній світ Михайла Трайсти є недостатньо вивченим. Оригінальність ідіостилю, свіжість сюжетів, багатство художньої мови автора є вдалим об'єктом для детального наукового осмислення.

Метою статті є аналіз художніх функцій фразеологізмів у зазначених оповіданнях. Для досягнення мети поставлено та виконано такі завдання: проаналізовано оповідання циклу «Ферішакові рахуби», виокремлено фразеологічні одиниці в тексті, з'ясовано їх роль та художні функції у творі. Ці тези проілюстровано показовими прикладами – цитатами з творів, які демонструють стилістичне навантаження, семантичні відтінки й варіації, які досягаються шляхом використання у тексті фразеологізмів. Автор часто вживає узуальні фразеологічні єдності, але й нерідко творить оказіональні одиниці. Найчастіше трансформація усталеного виразу відбувається шляхом заміни якогось із компонентів його діалектним відповідником або поширенням канонічної структури фразеологізму, що надає додаткового колориту та поглиблює семантику.

Зроблено висновок, що аналізовані явища мови виконують у творі оцінну, емоційно-експресивну, гумористичну функції, а також індивідуалізують портретну характеристику персонажів, чіткіше відображають внутрішній світ героїв. Одну з ключових ролей мають фразеологізми у створенні відповідного антуражу твору (передають колорит місцевості, розкривають особливості говірки, увиразнюють художню ситуацію). У творчій лабораторії митця фразеологізми виступають яскравим художнім засобом, який дозволяє зробити образ більш містким, експресивним, виразним. Письменник залюбки послуговується фразеологічним багатством української мови, додаючи колорит говірки рідної автору Мараморощини.

Ключові слова: М. Г. Трайста, гумористично-сатиричні оповідання, фразеологізми, художні функції.

Постановка проблеми. Розгалужена фразеологічна система мови – свідчення її багатства. Фразеологізми є тими своєрідними мовно-виражальними засобами, що формуються століттями з огляду на історію народу-носія мови, його ментальність, культуру, етнопсихологію.

Українська мова, як відомо, має дуже розмаїту систему фразеологічних одиниць, які глибоко закорінені в національний контекст, примножені в процесі історичного розвитку мови. З джерела народної мудрості, що оформлена в тому числі й у фразеологічних одиницях, активно черпають митці українського слова. Свідомо й несвідомо автори художніх творів увиразнюють, підсилюють свої тексти через використання сталих виразів, що, попри свою лаконічність, відзначаються потужною семантичною місткістю. Така властивість цих мовних одиниць зумовлює цілий ряд їх художніх функцій.

У цьому ключі нашу увагу привернули особливості вживання фразеологізмів у творчості Михайла Гафії Трайсти – українського письменника Румунії, становлення якого відбулося в україномовному середовищі посеред представників іншого етносу.

Аналіз досліджень.

Вивченням природи фразеологізмів та їх функцій займалися такі науковці, як В. Виноградов,

М. Шанський, Л. Булаховський, І. Білодід, М. Жовтобрюх, П. Плющ, Л. Скрипник, М. Алефіренко, А. Пономаренко, Н. Венжинович, В. Папіш та інші.

Відомо, що фразеологізми найповніше розкривають свій потенціал у певному контексті, оскільки несуть стилістичну конотацію, відповідно до мовленнєвої ситуації варіюють семантичні відтінки. Тому чимало мовознавчих досліджень про фразеологічні одиниці здійснено на матеріалі художніх текстів.

Описуючи фрази у творах М. Матіос та В. Шкляра, дослідниця Н. Венжинович підсумовує: «Фразеологізми надають творам національної самобутності, створюють реалістичну народну атмосферу, ілюструють розвиток особистості в соціальному середовищі, формування її характеру, поглядів, вплив громадської думки на вчинки людини. Стилістично зниженого забарвлення діалоги літературних персонажів набувають через вживання розмовних слів. У такий спосіб досягається ефект невимушеної розмови, створюється типова побутова ситуація» [Венжинович 2019, с. 18].

«Використовуючи фразеологізми з художньою метою, – стверджує Ю. Драган, – письменники можуть вдаватися до їх семантико-стилістичного оновлення, не тільки створюючи нові зв'язки й

контексти, а й (при відносній стабільності змісту) модифікуючи, видозмінюючи форму традиційного звороту мови» [Драган 2017, с. 49].

О. Матвієнків щодо функціонування фразеологізмів у тексті зазначає: «Залежно від змісту контексту, рідше від окремого слова чи словосполучення, фразеологічна одиниця набуває відповідного звучання. Зміна структури та лексичного складу (трансформація) сприяє ще тіснішому зв'язку її зі словами контексту» [Матвієнків 2013, с. 38].

Серед функцій фразеологізмів у художньому тексті дослідниця В. Папіш виділяє «зображально-оцінну і зображальну (номінативну), а в зображально-оцінній – додаткові різновиди: позитивної і негативної конотації, пейоративність, створення гумору, іронії, комізму, елемент пожвавлення висловлювання, засіб надання оповіді уснорозмовного колориту, функцію мовної характеристики персонажа» [Папіш 2004, с. 7].

Мета статті – проаналізувати художні функції фразеологізмів у гумористично-сатиричній прозі українського письменника Румунії Михайла Гафії Трайсти. Об'єктом дослідження стали оповідання автора, об'єднані циклом під назвою «Феріщаківі рахуби», що вміщені в збірці «Верхньорівнянські оповідання» (Бухарест, 2018).

Творчість Михайла Трайсти є малодослідженою, чим зумовлюється й актуальність розвідки. Оригінальність індивідуального стилю, неординарність сюжетів, багатство й колоритність художньої мови автора заслуговують на детальне наукове вивчення.

У руслі заявленої мети ставимо перед собою такі **завдання**: проаналізувати зазначені оповідання; виокремити фразеологічні одиниці, з'ясувати їх роль та художні функції в тексті.

Для досягнення мети використовуємо естетико-функціональний, типологічний та лінгвістичний **методи дослідження**.

Вклад основного матеріалу. Михайло Гафія Трайста – сучасний український письменник Румунії, публіцист, громадський діяч. Він є заступником голови Союзу українців Румунії, головою Товариства українців Румунії ім. Т. Шевченка. М. Трайста – член Національної спілки письменників України та Спілки письменників Румунії, редактор кількох періодичних видань.

У солідному творчому доробку автора (близько тридцяти збірок україномовних та румуномовних творів) – і лірика, й проза, й драматургія. Ідейно-тематичне коло художніх текстів митця різнобічне. Колоритну частину прози автора складають твори гумористично-сатиричного характеру. Серед них помітно виділяються оповідання про пригоди яскравого персонажа вуйка Феріщака, що творять своєрідний цикл.

Образ вуйка Феріщака є наскрізним у творчості Михайла Трайсти. Він зустрічається читачеві в багатьох збірках автора. Як правило, ці оповідання складають розділи, об'єднані назвами з семантикою пригод та клопотів: «Смішні пригоди вуйка Феріщака» («Не вір очам своїм», 2009), «Нові пригоди вуйка

Феріщака» («Кладка», 2010), «Феріщаківі рахуби» («Верхньорівнянські оповідання», 2018).

Михайло Феріщак – образ простакуватого, теплого, винахідливого селянина-верховинця, який часто потрапляє в комічні, незручні ситуації та виплутується з них в оригінальний спосіб. Ці оповідання мають сатиричний характер. За спостереженням дослідниці А. Вегеш, вуйко Феріщак «навіть у найтяжчих ситуаціях не втрачає почуття гумору: сміється над іншими, над близькими, над собою» [Вегеш 2019, с. 349]. Науковиця робить висновок, що в антропонімі Феріщак «важливу роль відіграє давній слов'янський поліфункціональний суфікс -щак (-ак, -як, -чак) [...]». Але цей суфікс найбільш продуктивний у різних категоріях іменника: за діяльністю вуйка Феріщака можна назвати трищак (багато говорить, тріщить) [...]» [Вегеш 2019, с. 349].

На нашу думку, ключова риса персонажа у висновку дослідниці окреслена цілком влучно. Мова героя в цих творах виступає потужним засобом характеротворення. Вона щедро пересипана діалектизмами рідної автору говірки, позначена частим використанням фразеологізмів, що, однак, не обтяжує мовлення героя, а, навпаки, увиразнює його та надає експресії.

Однією з основних рис вдачі вуйка Феріщака є його емоційність, вибуховість характеру. Це майстерно підкреслено автором через влучне використання фразеологізмів, вкладених у уста персонажа. У тексті такі фразеологічні одиниці виконують емоційно-експресивну функцію. Наприклад, розсердившись на священика, голову села та лісника, які одночасно покликали до себе Феріщака, спостерігаємо такий монолог персонажа: «*Яку напасть їм гія уд мене?.. Гейби зговорилиса, **грум би їх устріляв із лехманами!** Усі нараз кличуть – пуп, бирув та ще й ягер» («Добрий заробіток») [Трайста 2018, с. 300]. У наведеній цитаті спостерігаємо авторську трансформацію фразеологізму *грім би побив (прибив, ударив)*, що вживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь, побажання комусь нещастя [ФСУМ 1999, с. 198]. Заміна окремого компонента фразеологізму на його діалектний еквівалент надає додаткового стилістичного ефекту – посилює колорит, оживлює мовлення персонажа.*

Одвічна тема для сюжетів гумористично-сатиричних оповідань – побутові сварки між подружжям, які Михайло Трайста майстерно моделює. Його персонаж вуйко Феріщак часто конфліктує зі своєю дружиною – тетою Марією, як її названо у творі, на ґрунті господарських справ. В емоційному кипінні персонаж часто використовує фразеологічні звороти розмовного походження, які увиразнюють побутову ситуацію: «**Чорт би тото забрав із фюфнею останньою!**» («Феріщаківі шапка-бирка») [Трайста 2018, с. 309]. Фразеологізм *чорт би побрав (узав, забрав)*, що позначений у Фразеологічному словнику української мови ремаркою *лайл*, служить для підсилення внутрішнього напруження персонажа та надає стилістичної конотації цілій конструкції. Подібну роль виконує фразеологізм *нечистий несе*, що фіксується словником з ремар-

кою *грубо*, який у контексті набуває індивідуально-авторського звучання: «*Але вже терпіти не можу! Добре, што ей нечисте понесло до Согота [...]» («Помуст» [Трайста 2018, с. 314].*

Загалом різні варіації фразеологізмів зі стрижневим словом *чорт*, *нечистий* зустрічаються на сторінках оповідань про Феріщаківі пригоди досить часто: «*Чорт би го забрав разом з біноклем!*» («Добрий заробіток») [Трайста 2018, с. 301], «*Там мав єм, паночку, бістош єм мав, чорт би го взяв*» («Кологуз») [Трайста 2018, с. 316], «*Наступного дня Василя Копу ніби сам чорт виніс з хати й поставив посеред вулиці [...]» [Трайста 2018, с. 310], «Давай триста леїв і вибирай котру хоч, шваги хай потерплять, чорт з ними!» [Трайста 2018, с. 311] («Феріщакова шапка-бирка»). Це пояснюється стилістично зниженою конотацією подібних діалогів і ситуацій, метою автора достовірно відтворити просторічну народну манеру розмови.*

Іноді письменник повторює вживання фразеологізму для більшої переконливості, експресивності, тим самим створюючи враження нагнітання, емоційного напруження: «*Вари та жмакай собі сам, а я пуйду світ за очі!..*

– *Ге, ге!.. Здурила баба... у світ за очі, га?.. Та знаю я який тото «світ за очі»» [Трайста 2018, с. 313] («Помуст»).*

Зустрічаємо в тексті й фразеологізми, що виконують функцію відтворення внутрішнього стану персонажів. Приміром, після пропозиції вуйковій Феріщаку керувати протесією герой був переповнений радістю. Замість розлогих характеристик схвилюваності персонажа, Михайло Трайста використовує влучну й семантично містку фразеологічну одиницю: «*Вуйко Феріщак не знаходив собі місця з радощів, йому здавалося, що тепер дяк Бав'яний одно ніщо у порівнянні з ним» [Трайста 2018, с. 307] («Гаткуйтеся, християни, бо в мості діра!»). В іншій сюжетній ситуації пригнічення персонажа знову ж таки увиразнено фразеологізмом: «*Далі вуйко йшов, як обпарений [...]» [Трайста 2018, с. 312] («Феріщакова шапка-бирка»). Ступінь переляку і шок тети Марії передано через використання фразеологізму віддати Богу душу: «*Коли тета Марія переступила через поріг своєї хати, то мало не віддала господові душу [...]» [Трайста 2018, с. 314] («Помуст»).***

Жах вуйка Феріщака переконливо зображено через використання одразу кількох фразеологізмів на позначення хвилювання: «*Волосся на голові стало дибом, спиною поліз мороз, у голові почало шуміти, а в очах темніти...» [Трайста 2018, с. 341] («Смерть дохтора»).* У цьому випадку автор змальовує ступінь нервового напруження персонажа завдяки висхідній градації (клімаксу). Кожен наступний компонент поглиблює, посилює семантику попереднього, нагнітає ситуацію.

Через непорозуміння вуйко Феріщак впадає в розпач і переживає за свого домашнього улюбленця, думаючи, що той загинув через нього: «*Дивися, не доста, што я закочу постолі, але ще й Дохторови єм запрятав сонце, фена би тото взяла, який сес світ пустий!» [Трайста 2018, с. 342] («Смерть*

дохтора»).

В аналізованому випадку спостерігаємо використання оказіоналізму, утвореного від фразеологізму *зайшло сонце навіки (кому)*, що вживається із семантикою «хто-небудь помер» [ФСУМ 1999, с. 843]. Хоча фразеологізм виконує одночасно функцію евфемізму в цьому випадку (вживається в значенні 'позбавити життя', 'вбити'), він все ж психологічно місткіший – бідкання й побивання Феріщака відчуються гостріше, поглиблюється трагізм сказаного.

Отож, спостерігаємо, що використання фразеологізмів стає своєрідним художнім засобом, що служить для більшої конденсації смислу, дозволяє автору чіткіше виразити психологічний стан героїв, підкреслити нервово напруження, радість, страх чи схвилюваність.

Михайло Трайста використовує фразеологізми і з метою увиразнення портретної характеристики персонажа. Так, замість того, щоб описувати здивування Феріщака, автор підкреслює: «*Вуйко дивився то на гроші, то на отця Хведора, як теля на нові ворота [...]» [Трайста 2018, с. 302] («Добрий заробіток»).* Спробуємо замінити фразеологізм лексемою з прямим значенням: «*Вуйко дивився то на гроші, то на отця Хведора спантеличено».* Таке порівняння дає змогу простежити, що речення з фразеологізмом і його аналог без використання сталої конструкції створюють кардинально різний ефект на читача. Якщо в другому випадку речення звучить нейтрально, не несе ніякої додаткової інформації, то в оригінальному варіанті фразеологізм створює помітний стилістичний ефект: надає реченню відповідної конотації, робить образ більш виразним. До того ж, варто зауважити, що значна кількість фразеологічних зворотів народнопопулярного походження не позбавлені гумористичного ефекту, який часто супроводжується відтінком іронії, сатири, а часом і сарказму. Така властивість подібних фразеологізмів у відповідному контексті часто виконує функцію засобу творення гумору.

Аналогічний засіб портретної характеристики персонажа Михайло Трайста застосовує при описі другорядного героя твору: «*Лісник глипнув на вуйка, як середа на п'ятницю [...]» [Трайста 2018, с. 306] («Добрий заробіток»).* У наведеній ілюстрації спостерігаємо деяке переосмислення семантики фразеологізму, оскільки, за Фразеологічним словником української мови, він вживається зі словами *к р и в и т и с я, с к р и в и т и с я* у значенні 'дуже' та має ремарку *жарт*. [ФСУМ 1999, с. 791]. Комічний ефект у наведеній конструкції справді присутній, але зазначений фразеологізм вжито в значенні 'сердито'. Тобто автор підкреслив грізний вигляд персонажа, акцентував на погляді як ключовій характеристиці зовнішності.

Часто спостерігаємо, що фразеологізми в гумористично-сатиричних творах М. Трайсти виконують оцінну функцію. Це проявляється, приміром, у тому, як Феріщак характеризує того чи іншого персонажа, яким сам постає в очах інших або яку оцінку дає певній ситуації: «*[...] бо коли баба вдома, а ти запізнився в корчмі, то таку веремію встро-*

їть, що **треба святих з хати на двір виносити**» [Трайста 2018, с. 323] («Божа Служба»). Оцінюючи масштаби сварок з дружиною, вуйко Ферішак використовує саме фразеологізм зі значенням «неможливо витерпіти» [ФСУМ 1999, с. 96], щоб передати ступінь напруженості ситуації, міру вияву ознаки.

Зустрічаємо на сторінках оповідань про пригоди вуйка Ферішака й фразеологізми, що надають мовленню персонажів пейоративності: «**Вмісто того, абис сокотив кози, вилуплюеш очі круз кукул [...]**» [Трайста 2018, с. 307] («Добрий заробіток»). Уживання цієї сталого конструкції посилює відтінок зневажливості, згрубілості в репліці героя. З погляду стилістичної конотації, це доречно в аналізованій художній ситуації, адже лісник лає вуйка за недогляд і недобросовісне виконання своїх обов'язків.

Розповіді про пригоди вуйка Ферішака є гумористично-сатиричними за природою. Часто комізм зображеної ситуації підсилюється умінням головного героя закинути гостре слівце (вголос чи про себе). Дослідниця А. Пономаренко зауважує, що «письменники часто модифікують загальнозживані фразеологізми з метою досягнення гумористичного ефекту» [Пономаренко 2003, с. 32]: «**Ніякого доброго поступку уд неї не жди, бо лиха, як шаркань, ані слова доброго не жди, бо не дужедешся, май скоро рак перне, ніж она добрим вітром дихне [...]**» [Трайста 2018, с. 309–310] («Ферішакова шапка-бирка»). У наведеній ілюстрації спостерігаємо трансформацію фразеологізму *коли рак свисне* шляхом заміни одного з компонентів. Цей okazіоналізм містить експресивну конотацію, передає ступінь роздратування, досади персонажа, але одночасно викликає сміх у читача, а в поєднанні з окремими діалектними виразами створює незабутню живо-розмовну стилістику твору.

Обурюючись, що хтось посміє повчати його, Ферішак іронізує: «**Знає він з носа в рот...**» [Трайста 2018, с. 340] («Смерть дохтора»). Цей фразеологізм знову ж таки посилює народнопопулярний колорит твору, похваляює мовлення персонажа, характеризує його внутрішній стан і створює гумористичний ефект.

Індивідуально-авторського звучання Михайло Трайста надає фразеологізмові *не всі вдома* шля-

хом розширення усталеної конструкції, додаванням компонента: «**У тебе, Міха', не всі кози вдома**» [Трайста 2018, с. 299] («Добрий заробіток»). Такий прийом надає фразеологізму нового звучання та комічного відтінку.

Засобом творення іронії та гумору в оповіданні «Газдівське свято» виступають, приміром, фразеологізми, навмисне вжиті автором для підсилення один одного: «**Після чого починає споминати, що він був добрим цимбором із няньом газди, що добре знав його діда, прадіда, що вони якісь там роди – **прииший кобилі хвіст****» чи «**п'яте колесо у возі**» [...]» [Трайста 2018, с. 335] («Газдівське свято»). Автор свідомо акцентує на використанні цих синонімічних фразеологізмів в аналізованому контексті для більшого увиразнення думки, підсилення комічного відтінку.

Висновки. Отже, у гумористично-сатиричній прозі Михайло Трайста вдячно послуговується фразеологічним багатством української мови. Він активно використовує узуальні фразеологізми, а також творить індивідуально-авторські (оказіональні) фразеологічні одиниці. Ці експресивні мовні явища виступають яскравим художнім засобом у його творчій лабораторії. У гумористично-сатиричних оповіданнях автора фразеологізми виконують такі художні функції, як емоційно-експресивну, оцінну, функцію характеристики внутрішнього світу персонажа, творення комічного та індивідуалізації портретного опису героя. Особливе значення фразеологізми відіграють для відображення атмосфери середовища, створення відповідного колориту та загальної настроєвості твору, оскільки трансформація фразеологізму у творах М. Трайсти найчастіше відбувається через заміну літературного компонента діалектним відповідником або трансформацію граматичної форми.

Результатом утілення авторського задуму про яскравого персонажа вуйка Ферішака є комічна ситуація, що супроводжується відтворенням розмовного колориту рідного автору українського села Верхня Рона, що на Мараморошині (Румунія). Мова творів митця та її роль у забезпеченні ідейно-художньої своєрідності текстів є беззаперечною, що переконує в необхідності подальшого наукового осмислення його художнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вегеш А. Народний гумор у літературно-художніх антропонімах сатиричних творів Михайла Трайсти. *Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial, 2019. S. 343–354.
2. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія / М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», філологічний ф-т; [Редкол: Н. Ф. Венжинович (голов. ред.), В. В. Барчан, Н. П. Бездзір, Ю. М. Бідзіля та ін.]*. Ужгород: ПП Данило С. І., 2019. Вип. 2 (42). С. 13–21.
3. Драган Ю. М. Стилістичні функції фразеологічних одиниць в історичній прозі А. Кашенка. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Випуск 9. С. 49–57. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/24632> (дата звернення: 14.06.2020).
4. Матвієнків О. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 37–43. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

Vlnu_in_mov_2013_21_7 (дата звернення: 14.06.2020).

5. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ужгород, 2004. 21 с.
6. Пономаренко А. Ю. «Чи закинути кругле слівце...» (про фразеологізми в художніх текстах). *Урок української*. 2003. № 5–6. С. 31–32.
7. Трайста М. Верхньорівнянські оповідання. Бухарест: RCR EDITORIAL, 2018. 356 с.
8. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 984 с.

REFERENCES

1. Vehesh A. (2019) Narodnyi humor u literaturno-khudozhnikh antroponimakh satyrychnykh tvoriv Mykhaila Traisty [Folk Humor in the Literary and Fiction Anthroponyms of Satirical Works by Mykhailo Traista]. *Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istoriia ta suchasnist*. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial. S. 343–353 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N. (2019) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Matios ta V. Shkliara [Phrases with Components-Somatisms in the Works of M. Matios and V. Shkliar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzh. vyshch. navch. zaklad «Uzhhorod. nats. un-t»*, filolohichni f-t; [Redkol: N. F. Venzhynovych (holov. red.), V. V. Barchan, N. P. Bedzir, Yu. M. Bidzilia ta in.]. Uzhhorod: PP Danylo S. I. Vyp. 2 (42). S. 13–21 [in Ukrainian].
3. Drahan Yu. M. (2017) Stylistychni funktsii frazeolohichnykh odynyts v istorychnii prozi A. Kashchenka [Stylistic Functions of Phraseological Units in the Historical Prose of A. Kashchenko]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. Vypusk 9. S. 49–57 [in Ukrainian].
4. Matviienkiv O. (2013) Osoblyvosti funktsionuvannia frazeolohichnykh odynyts u khudozhnomu teksti [Functional Features of Phraseological Units in the Literary Text]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy*. Vyp. 21. S. 37–43 [in Ukrainian].
5. Papish V. A. (2004) Semantyko-funktsionalna pryroda frazeolohizmiv u khudozhnii prozi zakarpatoukrainskykh pysmennykiv (40-90 rr. XX st.) [Semantic and Functional Nature of Phraseologisms in the Fiction of Transcarpathian Ukrainian writers (40-90 years of the twentieth century)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Uzhhorod. 21 s. [in Ukrainian].
6. Ponomarenko A. Yu. (2003) «Chy zakynuty kruhle slivtse...» (pro frazeolohizmy v khudozhnikh tekstakh) [“Whether to throw a round word...” (about phraseologisms in literary texts)]. *Urok ukrainskoi*. №5–6. S. 31–32. [in Ukrainian].
7. Traista M. (2018) Verkhnorivnianski opovidannia [Upper Plain Stories]. Bukharest: RCR EDITORIAL. 356 s. [in Ukrainian].
8. Frazеolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1999) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language] / uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].

FICTION FUNCTIONS OF PHRASEOLOGISMS IN MYKHAILO GAFIA TRAISTA'S HUMOROUS AND SATIRICAL PROSE

Abstract. Mykhailo Gafia Traista is a contemporary Ukrainian writer, journalist, and public figure living and working in Bucharest, Romania. His fiction works includes prose, lyrics and drama. An interesting part of the author's work is humorous and satirical short prose. Our attention was drawn, in particular, to the writer's works about the adventures of the colourful character Uncle Ferishchak. The object of the study was the section “Ferishchak's Accounts”, included in the collection “Upper Plain Stories” (Bucharest, 2018).

The topicality of the work is due to the fact that the fiction world of Mykhailo Traista is insufficiently studied. The originality of the idiosyncrasy, the freshness of the plots, the richness of the author's fiction language are a grateful object for detailed scientific reflection.

The purpose of the article is to analyze the fiction functions of phraseologisms in these stories. To achieve this goal, the following tasks were set and performed: the story of the cycle “Ferishchak's Accounts” was analyzed; phraseological units in the text are singled out, their role and artistic functions in the work are clarified. These theses are illustrated by illustrative examples – quotes from works that demonstrate the stylistic load, semantic nuances and variations that are achieved through the use of phraseologisms in the text. The author often uses casual phraseological units, but also often creates occasional units. Most often, the transformation of a fixed expression occurs by replacing one of its components with a dialectal equivalent or by spreading the canonical structure of phraseologism, which gives additional colour and deepens semantics.

It is concluded that the analyzed phenomena of language perform in the work evaluative, emotionally expressive, humorous functions, as well as individualize the portrait characteristics of the characters, more clearly reflect the inner world of the characters. One of the key roles is played by phraseologisms in the creation of the appropriate entourage of the work (convey the colour of the area, reveal the features of speech, emphasize the

artistic situation). In the master's creative laboratory, phraseologisms are bright artistic tools that allow you to make the image more capacious, expressive, expressive. The writer fondly uses the phraseological richness of the Ukrainian language, adding the colour of the native dialect to the author of Maramures.

Keywords: M. G. Traista, humorous and satirical stories, phraseologisms, fiction functions.

© Вотьканич М., 2020 р.

Мар'яна Вотьканич – аспірант кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>

Mariana Votkanych – postgraduate student of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>

АФОРИСТИКА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І ВІРИ ВОВК: ДІАЛОГИ ТЕКСТІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 161.2Сковорода+821.161.2Вовк].091

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).343–347

Григорчук Ю. Афористика Григорія Сковороди і Віри Вовк: діалоги текстів; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена порівняльному аналізу афористики Григорія Сковороди і Віри Вовк. Об'єктом дослідження обрано поетичні збірки «Сад божественних пісень...» і «Будова». У цих збірках особливо чітко репрезентовані ідейно-стильові риси письма авторів: релігійно-філософський світогляд, інтелектуальна глибина думки, дидактичний стиль викладу, лаконічність і афористичність вислову.

Фразеологічний потенціал творчості митців ще недостатньо проаналізований у наукових джерелах. Афористику Григорія Сковороди висвітлюють праці І. Іваня, В. Калашника, О. Мишанича, Л. Ушкалова. Натомість афористика Віри Вовк як одна з домінуючих рис її ідіостилу досі не досліджена. У цьому контексті компаративний аналіз фразеологічних висловів письменників постає актуальною сферою дослідження їхньої творчості.

Мета статті – проаналізувати у компаративному аспекті афористику поетичних збірок Григорія Сковороди і Віри Вовк. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити афористичність як домінуючу художніх текстів; 2) виокремити домінуючі теми афористики Г. Сковороди і Віри Вовк; 3) розглянути мовно-стилістичні засоби вираження фразеологічних висловів.

Встановлено, що в обох збірках превалює онтологічна й антропоцентрична тематика, філософський погляд на людину в аксіологічному й екзистенційному вимірах. Це відображають тематичні групи афоризмів, зосереджені навколо концептів: життя, смерть, гріх, серце, дух, плоть, час, радість, смуток (у Г. Сковороди), і життя, дух, душа, гріх, час, праця, любов (у Віри Вовк).

Художньому втіленню цих концептів сприяють мовно-стилістичні засоби. У текстах Григорія Сковороди це насамперед метонімія, антитеза й епіфора, тоді як у Віри Вовк – метафора, персоніфікація й анафора. Як органічні складові афоризмів ці тропи і стилістичні фігури надають їм емоційної виразності, семантичної образності й інтонаційної завершеності.

Важливо, що у структурі творів фразеологічні вислови займають переважно фінальну позицію, логічно підсумовуючи лейтмотиви поезій, а у творах постають лаконічним втіленням життєвої філософії письменників, ідеї якої суголосні і незмінно актуальні, як у XVIII, так і у XXI ст.

Ключові слова: Григорій Сковорода, Віра Вовк, афористика, концепт, образ, символ, текст.

Постановка проблеми. Філолог за освітою й поетеса за покликанням, Віра Вовк уже з юних літ цінувала виражальні можливості слова, прагнучи, щоб її «слова були гострі й чисті, як стріли, щоб вдарили влучно, але стріли, оплетені якимись химерними прикрасами, екзотичними перами, круглими обручами» [Вовк 1956, с. 56]. Вимогливість до власного письма була притаманна й Г. Сковороді, який як філософ-богослов добре розумів онтологічну сутність слова і його невичерпний семантичний потенціал. Автор стверджував: «Жодні фарби не передають приваби троянди, лілеї, нарциса настільки жваво, наскільки прегарно в них з'явлена невидима Божа істина – тінь небесних та земних образів. Звідси народилась hieroglyphica, emblemata, symbola, таїнства, притчі, байки, подоби, приказки...» [Сковорода 1994, с. 102].

Із цієї мистецької уваги до слова, до форми, до праобразу постає й знакова афористичність письма, притаманна текстам Віри Вовк і Григорія Сковороди. Саме у ній органічно втілюється філософська спрямованість мислення, характерна для обох письменників. Ці риси особливо виразно втілені у збірках «Сад божественних пісень...» і «Будова». Подібно, як книга віршів Г. Сковороди постає поетичною квінтесенцією його філософії, так і збірка віршів Віри Вовк виступає своєрідним метафорично-образним

втіленням постулатів, вагомим для авторки. У цьому аспекті афористика філософа й поетеси – актуальна царина для компаративного аналізу.

Аналіз досліджень. «Важливою рисою мови сквородинських творів є рясні фразеологізми», зазначав Л. Ушкалов, указуючи, що «основними джерелами сквородинської фразеології є український та чужий фольклор, писання стародавніх грецьких і римських авторів» [Ушкалов 2004, с. 424]. Водночас фразеологічний потенціал творчості філософа ще недостатньо висвітлений у наукових джерелах. Мові творів Г. Сковороди присвячені праці Л. Гнатюк, В. Передрієнка, Ю. Шевельова, які висвітлюють лінгвістичне підґрунтя художньої мови філософа; І. Білодіда, М. Жовтобрюха, М. Лесюка, які аналізують мову творів письменника в контексті становлення української літературної мови; Ф. Бачевича, М. Корпанюка, Л. Ушкалова, які пояснюють лінгвофілософську концепцію мови митця. Афористику Г. Сковороди як самобутню грань його ідіостилу висвітлюють лише праці І. Іваня [Іваня 1964], В. Калашника [Калашник 1994], О. Мишанича [Мишанич 1976]. У цьому контексті фразеологічне багатство художньої творчості Віри Вовк цілком не досліджене. Потребує детального вивчення й мова її творів, якій присвячені окремі розвідки Н. Грицик, Н. Науменко, О. Смольницької, Г. Сюті.

Водночас окремого порівняльного аналізу афористики Г. Сковороди і Віри Вовк досі немає, а саме вона – визначальна риса їхнього творчого почерку.

Мета статті – проаналізувати в компаративному аспекті афористичний потенціал поетичних збірок Григорія Сковороди і Віри Вовк. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити афористичність як домінують художніх текстів, що віддзеркалює філософську природу світомислення письменників; 2) виокремити основні теми афористики Григорія Сковороди і Віри Вовк в контексті порівняльного аналізу поезії зі збірок «Сад божественних пісень...» і «Будова»; 3) розглянути лексико-стилістичні засоби увиразнення, притаманні фразеологічним висловам.

Методи та методика дослідження. Послідовне втілення мети статті передбачає застосування низки літературознавчих методів: порівняльно-історичного (для окреслення світоглядної спорідненості Григорія Сковороди і Віри Вовк), описового (для опису і структурування афористики за домінують темами), герменевтичного та структурно-аналітичного (для дослідження естетичної природи фразеологічних висловів, їхніх спільних і відмінних ідейних домінують, мовно-стилістичних засобів увиразнення).

Виклад основного матеріалу. Цікаво, що тяжіння до філософичності, підтексту відображене вже в заголовках аналізованих збірок. Повна назва книги Г. Сковороди – «Сад божественних пісень, що проріс із зерен Священного Писання» [Сковорода 1994, с. 49], – стимулює читача до пошуку смислових паралелей із Біблією. Також назва поетичної збірки Віри Вовк «Будова» вказує, що йдеться про певну структуру, ієрархію, алегорично – про будову духовних вартостей, на яких тримається світ:

Ми будуємо всесвіт.

Усі ми челядники...

Найвищого Будівельника

Від первосвіту до приходу Страшного Суду.

Ми будуємо і руйнуємо

Щогодини, щодня, щотисячоліття

Велетенський собор

У власній душі

[Вовк 2015, с. 58].

Зміст наведеної поезії, як і всієї збірки, апелює до біблійного, релігійно-філософського осмислення людського буття. У цьому річищі розгортається й поетична думка «Саду божественних пісень...» Г. Сковороди. Обидві збірки виразно дидактичні за змістом і афористичні за формою: книга «Сад божественних пісень...» охоплює близько тридцяти п'яти фразеологічних висловів, а збірка «Будова» – двадцять, що свідчить про виразну ідіоматичність художньої мови митців.

У ідейно-змістовому руслі творів виразно домінує онтологічна й антропоцентрична тематика, погляд на людину в аксіологічному та екзистенційному вимірах. «*Без віри в людину / Життя – без зерна*» [Вовк 2015, с. 82], – стверджує Віра Вовк. Але це не раціональна впевненість у силі людського хисту й потенціалі розуму, а апріорна віра в Боже начало в людині, у перемогу добра над злом, твор-

чості над руйнацією. За словами Н. Грицик, цілий пласт мотивів і образів Віри Вовк «є виразними стилістичними маркерами її заглибленості у духовний світ християнства» [Грицик 2002, с. 45]. Джерело всіх креативних сил поетеса вбачає у сповненому Божою любов'ю серці. Її лірична героїня молитовно просить Творця: «*Зроби мої думки джерельною водою... / А серце – зерном на засів, / Не гніздом шершнів*» [Вовк 2015, с. 6]. Подібно стверджує й мислитель: «*Щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного*» [Сковорода 1994, с. 140]

Ключові концепти фразеологічних висловів письменниці: *життя, дух, душа, гріх, час, праця, любов*. Схожі теми притаманні й афористиці Г. Сковороди: *життя, смерть, гріх, серце, дух, плоть, час, радість, смуток*. Художнє висвітлення цих мотивів у поезіях митців суголосне й оригінальне.

Так, характерна для Віри Вовк вітаїстична, життєствердна тональність письма органічно відображена в слові. «*Можна мати колоче життя, але серце – в пелюстках*» [Вовк 2011, с. 36], або ж: «*Всупереч страстям, жахиттям / Життя – прекрасне!*» [Вовк 2015, с. 81]. Прикметно, що концепт життя у творах Віри Вовк незмінно пов'язаний з ідеями добра, краси, істини. Це втілюють дидактичні максими: «*Не згадує трагедій життя... / Пригадай безцінне добро, / Даром дане тобі*» [Вовк 2015, с. 46], «*Правда – тільки одна*» [Вовк 2015, с. 53]. Розуміння авторкою містерії життя органічно передає вірш-метафора «Рушник», де ключовий символ, винесений у назву, постає алегорією земного шляху письменниці: «*Я вишивала довгі роки / Цей рушник на ікону. / Він має давній узір, / Що вимагає зосередження... / Тепер рушник майже вишитий. / Бракує тільки на закінчення / Одного хрестика*» [Вовк 2015, с. 45]. Традиційний для української культури національний образ рушника набуває тут особистісного значення, однак не втрачає своєї архетипної семантики – алегорії життєвої дороги.

Концепт життя широко репрезентований і в афористиці збірки Г. Сковороди, однак, на відміну від творів Віри Вовк, окреслений не засобами метафоричної поетики модернізму, а переданий кризь призму символічних образів й антитетичної риторики бароко, втілений у бінарних опозиціях *життя і смерті, чистого серця і гріха, радості і смутку*.

Важливо, що закорінена в Біблії свідомість письменника висвітлює ці антиномії в контексті євангельського інтертексту. Так, Господня благовість із Євангелія від Йоана: «*Я – путь, істина і життя*» [Біблія 2008, Ів. 14:6] отримує поетичну інтерпретацію у Г. Сковороди: «*Хай весь світ – у забуття, / Лиш в тобі життя, о Ісусе!*» [Сковорода 1994, с. 54]. Із концептом життя в його творах, як і у віршах Віри Вовк, тісно пов'язані ідеї радості, добра, істини: «*Боже! Вислів ти живий! / Хто без тебе не смутний*» [Сковорода 1994, с. 78], «*Не красне довготою, та красне добротою, / Як пісня, життя*» [Сковорода 1994, с. 80], «*Возведи зіниці вгору – / Шлях знайдеши правдивий*» [Сковорода 1994, с. 62].

Якщо життя й радість для автора пов'язані з Богом, то смерть і смуток, навпаки, – з гріхом. Це

втілюють афоризми. Перефразовуючи біблійне: «Заплата за гріх – смерть» [Біблія 2008, Рим. 6:23], ліричний герой констатує: «Гріхи смерть народять – живу смерть наводять» [Сковорода 1994, с. 49]. Ареною боротьби життя та смерті є, за автором, людське серце: «*Бо серцем хто брудний, не може Бога уздріть*» [Сковорода 1994, с. 50]. Чисте серце стає невичерпним джерелом радості і щастя: «*Веселість сердечна – це ведро неба ясного*» [Сковорода 1994, с. 64]. Натомість гріх породжує смуток і смерть: «*Як у серці нуда, буде тобі біда*» [Сковорода 1994, с. 77], «*Хто журбу в утробі завжди був носив, / Той лежить у гробі й ніколи не жив*» [Сковорода 1994, с. 80]. У цьому контексті перемога над смертю рівнозначна перемозі над гріхом у людському естві. Афористично висвітлюючи цю думку, ліричний герой стверджує: «*Знаю, що смерть, як коса замашина, / Навіть царя не обійде вона... / Хто ж бо зневажить страшну її сталь? / Той, чия совість, як чистий кришталь*» [Сковорода 1994, с. 58].

Релігійно-філософське трактування теми гріха крізь призму антропоцентричної тематики притаманне й афористиці збірки Віри Вовк «Будова». «*Юдиним гріхом була задрість... / Пілат грішив боягузством... / Два гріхи – притаманні / Вічним рабам*» [Вовк 2015, с. 52], – декларує одна з її поетичних мініатюр. По-біблійному трактуючи гріх як джерело духовної неволі («*Кожен, хто гріх чинить, – гріха невольник!*» [Біблія 2008, Ів. 8:34]), письменниця акцентує його руйнівну природу, яка впливає не лише на саму людину, а й на всесвіт: «*Гріх убиває намічений задум*» [Вовк 2015, с. 57], «*Одна хвилина... / Руїнує святиню, / Будовану тисячоліттями*» [Вовк 2015, с. 61]. Протистоїть руйнівній стихії гріха творча сила любові, що впливає з чистого серця: «*Як усюди гроза, / Як у серці стріла... / Як над світом – бездонне море, / Святися, крапле любови!*» [Вовк 2015, с. 65]. Суттєво, що чимало афоризмів збірки об'єднані саме цим концептом: «*Любов... як молитва, / Що не просить, а дякує*» [Вовк 2015, с. 34].

Осмилення людського буття в категоріях життя і смерті, вічного і проминального невіддільне від мотивів праці (як того, що наповнює життя змістом) і часу (як темпоральних меж земного шляху людини). «*Справжня вишивальниця / Посвятить свої пальці / Для вишивки*» [Вовк 2015, с. 10], – пише Віра Вовк, перефразовуючи сентенцію: «*Жити варто для того, за що варто вмерти*». Її ліричний герой воліє «*бути, не блистити*» [Вовк 2015, с. 25], і стверджує: «*Як довго б'ється живчик, / Дякуймо думці світлій*» [Вовк 2015, с. 44]. Глибоко розуміючи цінність і швидкоплинність часу, письменниця афористично декларує: «*Уважай, щоб ні один твій день / Не впав до криниці, / Бо день – велетенська цінність*» [Вовк 2015, с. 77], «*День не жде*» [Вовк 2015, с. 9].

Суголосне розуміння вартості часу відображене й у поетичній афористиці Г. Сковороди: «*Дорожити варто днем*» [Сковорода 1994, с. 71], «*Суцільний день тільки наш, а не ранковий час*» [Сковорода 1994, с. 71]. Незмінно актуальна для філо-

софа і відображена у сталих висловах його творів тема праці. На відміну від Віри Вовк, у текстах якої праця мислиться як творчість і має конкретизований вимір (вишивання, малярство, віршування), у творах Г. Сковороди вона розуміється узагальнено як діяльність, спрямована на створення благ, однак трактування цієї теми невіддільно пов'язане з фундаментальними ідеями філософії письменника – спорідненості й самопізнання. Це відображають фразеологічні вислови: «*Всякому місту звичай, права*» [Сковорода 1994, с. 57], «*Що потрібно тобі, знайдеш лиш у собі*» [Сковорода 1994, с. 77], «*Краще мить чесно жити, аніж день в мислях злих*» [Сковорода 1994, с. 71].

Поетично увиразнене в афористиці аналізованих збірок також філософське розуміння двох вимірів людини і світу: матеріального й духовного. Так, *плоть і дух* постають у афористичному мисленні Г. Сковороди двома антагоністичними первнями, що воюють один проти одного, суголосно біблійному: «*Тіло пожадає проти духа, і дух пожадає проти тіла*» [Біблія 2008, Гал. 5:17]. Автор стверджує: «*Всяка плоть – пісок*» [Сковорода 1994, с. 70], а «*Прірва – дух у чоловіку, ширша всіх небес та вод*» [Сковорода 1994, с. 58]. Його поезії й філософські трактати в унісон резонують максимуму: «*Не буде плоттю ситий дух*» [Сковорода 1994, с. 58].

На відміну від Г. Сковороди, Віра Вовк не протиставляє, а зіставляє матеріальну та духовну природи людського ества, що в оксиморонному дуалізмі виявляють гармонійну красу Божого світу. Це втілює вірш-метафора «Суперечність»: «*Ми тільки – піщинки при березі, / Минальніші рос на травах... / І... глибиші тропічного лісу... / Безсмертні*» [Вовк 2015, с. 26]. Афористично осмислюючи поняття душі й духу, письменниця стверджує: «*Висока душа – вимоглива*» [Вовк 2015, с. 12] та спонукає себе й читачів «*Шукати початків людського духу / В час новітнього люджерства*» [Вовк 2015, с. 20]. Концептуальним продовженням теми духовного поступу постає чотирирядкова мініатюра «Сталаяміт». Увесь вірш – це риторично-алегоричне запитання, звернене до сучасників і нащадків:

*Постійною краплею
Час будує колону.
Що постійне в тобі?
Який залишиш світу пам'ятник?*

[Вовк 2015, с. 37].

Варто звернути увагу також на художню форму фразеологічних висловів та лексико-стилістичні засоби їх увиразнення. Особливої естетичної образності та семантичної глибини афоризмам письменників надають біблійні алюзії й символіка. Чимало їх у поетичній збірці Г. Сковороди, зокрема: «*Полюби шлях вузький*» [Сковорода 1994, с. 70] – алюзія на євангельські рядки: «*Але тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя*» [Біблія 2008, Мт. 7:14]. Сповнені біблійними алюзіями й рядки поезій Віри Вовк, як-от: «*Тягар життя – / Зерно в лушпинні горіха*» [Вовк 2015, с. 28] – алюзія на слова Ісуса: «*Ярмо бо моє любе й тягар мій легкий*» [Біблія 2008, Мт. 11:30]. Семантичній місткості фразеологічних

висловів значно сприяє символіка. Так, у афористичній Г. Сковороди наскрізно превалює символ серця, який означає особу, її духовний світ («*Всякому серцю любов своя є*» [Сковорода 1994, с. 57]), тоді, як у афористичній Віри Вовк – символи рушника, вишивання і будівництва, що означають життя людини і її творчу працю («*Справжня вишивальниця / Посвятить свої пальці / Для вишивки*» [Вовк 2015, с. 10]). Чимало символічних образів письменників імпліцитно вказують на постать Творця. У афоризмах Віри Вовк Господь – Найвищий Майстер чи Найвищий Будівельник: («*Ми всі / Челядники Найвищого Майстра!*» [Вовк 2015, с. 56]), подібно, як і в Григорія Сковороди: («*Бог найкращий астроном і найвищий економ*» [Сковорода 1994, с. 77]), а ще – друг у серці людини: («*Подивись в нутро тобі: друга знайдеш у собі!*» [Сковорода 1994, с. 77]).

Формуванню образності й переконливості висловів значно сприяють *тропи та стилістичні фігури*. Прикметно, що в основі більшості фразеологізмів Віри Вовк лежать метафора і персоніфікація («*День не жде*» [Вовк 2015, с. 9], «*Святися, крапле любови!*» [Вовк 2015, с. 63]), тоді як в основі афоризмів Г. Сковороди – метонімія й антитеза («*Кинь Коперникові сфери, / В серця свого глянь печери!*» [Сковорода 1994, с. 77], «*Краще в святі день пробуть, аніж безбожний рік*» [Сковорода 1994, с. 71]). Серед тропів, окрім метонімії, у фразеологізмах філософа присутні також перифраза («*Коли совість в тебе чиста, не страшний Перун огнистий*» (смерть) [Сковорода 1994, с. 49]), персоніфікація («*Дух свободи нас в нас родить*» [Сковорода 1994, с. 52]) й порівняння («*Воля наша – пічка ада*» [Сковорода 1994, с. 78]).

Рельєфності викладу афористичної думки сприяє вмале використання засобів поетичної стилістики. У висловах Віри Вовк домінують складова анафора, що поєднує суміжні рядки («*Як сузвіздя котиться за обрій, / Як стобарвне снідє життя... / Прийми дарунок долі / Без вимагань і скарг*» [Вовк 2015, с. 36]), градація («*Думки родять діла, / А діла будують вдачу*» [Вовк 2015, с. 54]), а також кільце («*Без віри в людину / Життя – без зерна*» [Вовк 2015, с. 82]). У афоризмах Григорія Сковороди присутні, здебільшого, антитеза («*Що потрібне – легке, непотрібне ж – важке!*» [Сковорода 1994, с. 78]) та епіфора («*Щастя нема на землі, щастя нема і в небі, / Не віднайти її у вуглі – інде шукать треба*» [Сковорода 1994, с. 68]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Львів: Місіонер, 2008. 1475 с.
2. Вовк В. Будова. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2015. 86 с.
3. Вовк В. Духи й дервіші. Мюнхен: Українське видавництво, 1956. 158 с.
4. Вовк В. Мережа. Львів: БаК, 2011. 152 с.
5. Грицик Н. Стилістичні маркери релігійності у поезії Віри Вовк. *Культура слова*. 2002. № 61. С. 44–48.
6. Іванько І.В. Прислів'я та приказки у творах Г.С. Сковороди. *Українська мова та література в школі*. 1964. № 8. С. 29–33.
7. Калашник В.С. Афористичність поетичної мови Григорія Сковороди (на матеріалі циклу «Сад божественних півсней»). *Тези доповідей Міжнар. наук. конф., присвяченої 200-річчю з дня смерті Григорія Сковороди*. Харків, 1994. С. 53–54.

Прикметно, що за синтаксичною організацією фразеологізми філософа найчастіше побудовані як складнопідрядні речення зі з'ясувальним («*Щасний той і без утіх, хто подужав смертний гріх*» [Сковорода 1994, с. 51]). Натомість афоризми у творах Віри Вовк – це переважно безособові двоскладні речення з присудком, вираженим абстрактним іменником («*Любов – щедрий дар, / Не вимагає відплати*» [Вовк 2015, с. 34]). У поезіях ці сталі вислови займають переважно фінальну позицію, логічно підсумовуючи домінуючий мотив твору, проте часто вводяться всередину тексту, надаючи йому напруженості й динамізму.

Висновки. Загалом, поезії Віри Вовк, як і твори Г. Сковороди, незмінно закорінені в духовно-аксіологічній площині. Це висвітлюють проаналізовані фразеологічні вислови, що увиразнюють теми життя і смерті, святості і гріха, праці і часу, духовного й матеріального. Прикметно, що в афористичній збірці Віри Вовк виразно превалює вітаїстична тематика, пов'язана з концептом життя, який об'єктивується засобами метафоричної поетики модернізму й інтерпретується в сув'язі з концептами творчості, радості й духу. Натомість у афористичній «Саду божественних пісень...» Г. Сковороди вітаїстична тематика висвітлена крізь призму антитетично-символічної риторики бароко й передана через опозиції життя і смерті, чистого серця та гріха, радості і смутку. Знаковими для філософських висловів аналізованих збірок постають також концепти часу і праці, духовного й матеріального. У них органічно втілені суголосні ідеї письменників, пов'язані з усвідомленням і розумінням цінності часу, аксіологічного виміру праці, сув'язі та протиріччя духовно-матеріальних первнів світобудови. Важливими засобами реалізації цих аксіологічних постулатів постають біблійні алюзії й національно-культурні символи (серця, рушника), які надають художньому слову митців місткості і глибини. Із-поміж лінгвостилістичних засобів увиразнення мовлення в афористичній Г. Сковороди переважають метонімія, антитеза й епіфора, тоді як у Віри Вовк – метафора, персоніфікація й анафора. Усі вони сприяють рельєфному поетичному вираженню споріднених світоглядно-філософських максим митців, незмінно актуальних упродовж століть.

Отже, ідейно-естетичне зіставлення фразеологічних висловів філософа й поетеси виявляється досить плідним, оскільки в лаконічній формі увиразнює унікальну тематичну суголосність їхніх текстів і домінуючі стилеві вектори письма.

8. Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. Київ: Наукова думка, 1976. 151 с.
9. Сковорода Г. Твори: у 2 т. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.
10. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків: Майдан, 2004. 776 с.

REFERENCES

1. Bibliia. (2008) *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* [The Holy Bible: Old and New Testaments]. Lviv: Misioner. 1475 s. [in Ukrainian].
2. Vovk V. (2015) *Budova* [Building]. Rio-de-Zhaneiro: Contraste. 86 s. [in Ukrainian].
3. Vovk V. (1956) *Dukhy y dervishi* [Spirits and dervishes]. Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo. 158 s. [in Ukrainian].
4. Vovk V. (2011) *Merezha* [The Net]. Ljviv: BaK. 152 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsyk N. (2002) *Stylistychni markery relihiinosti u poezii Viry Vovk* [Stylistic markers of religiosity in the poetry of Vira Vovk]. *Kultura slova*. № 61. S. 44–48 [in Ukrainian].
6. Ivano I.V. (1964) *Pryslivlia ta prykazky u tvorakh H.S. Skovorody* [Proverbs and sayings in the works by H.S. Skovoroda]. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*. № 8. S. 29–33 [in Ukrainian].
7. Kalashnyk V.S. (1994) *Aforystychnist poetychnoi movy Hryhoriiia Skovorody (na materialy tsykladu «Sad bozhestvennykh pesnei»)* [The aphoristics of the poetic language of Hryhorii Skovoroda (on the material of the cycle “Garden of Divine Songs”)]. *Tezy dopovidei Mizhnar. nauk. konf.* Kharkiv. S. 53–54 [in Ukrainian].
8. Myshanych O.V. (1976) *Hryhorii Skovoroda i usna narodna tvorchiist* [Hryhorii Skovoroda and oral folk art]. Kyiv: Naukova dumka. 151 s. [in Ukrainian].
9. Skovoroda H. (1994) *Tvory: u 2 t.* [Writings in 2 t.]. Kyiv: АТ «Обереги». Т. 1. 528 с. [in Ukrainian].
10. Ushkalov L.V. (2004) *Hryhorii Skovoroda: seminarii* [Hryhorii Skovoroda: seminary]. Kharkiv: Mайдан. 776 s. [in Ukrainian].

HRYHORII SKOVORODA'S AND VIRA VOVK'S APHORISTICS: DIALOGUES OF TEXTS

Abstract. The article is devoted to a comparative analysis of the Hryhorii Skovoroda's and Vira Vovk's aphorisms. The object of research is the poetry collections «Garden of Divine Songs» by H. Skovoroda and the «Building» by V. Vovk. These collections are represented especially clearly the ideological and stylistic features of the authors' writing: the religious and philosophical worldview, intellectual depth of the thought, didactic style of the presentation, the conciseness and aphorism of the expression.

Phraseological potential of artists' creativity is still insufficiently analyzed in scientific sources. The Hryhorii Skovoroda's aphorisms were elucidated by the works of I. Ivania, V. Kalashnyk, O. Myshanych and L. Ushkalov. However, the Vira Vovk's aphorism as one of the dominant features of her idiosyncrasy has not yet been studied. In this context, a comparative analysis of the phraseological expressions of these writers becomes an actual area for investigation of their creative work.

The purpose of presented article is to analyze in a comparative aspect the Hryhorii Skovoroda's and Vira Vovk's aphorisms of the poetry collections. The implementation of this purpose assumes the accomplishment of the next tasks: 1) to outline the aphorism as a dominant of literary texts; 2) to single out the dominant themes of the H. Skovoroda's and V. Vovk's aphorisms; 3) to consider the linguistic and stylistic means of the expressiveness of phraseological expressions.

It is established that the ontological and anthropocentric themes as well as philosophical view of man in an axiological and existential conceptions prevail in both collections. This is reflected by the thematic groups of aphorisms centered around the concepts: the life, the death, the sin, the heart, the spirit, the flesh, the time, the gladness, the sorrow (by H. Skovoroda), and the life, the spirit, the soul, the sin, the time, the work, the love (by V. Vovk).

The artistic embodiment of these concepts are assisted by the linguistic and stylistic means. In the Hryhorii Skovoroda's texts such ones first of all are the metonymy, the antithesis and the epiphora, while in the Vira Vovk's texts such ones are the metaphor, the personification and the anaphora. These paths and stylistic figures as an organic components of aphorisms give them emotional expressiveness, semantic imagery and intonational completeness.

It is important that in the structure of works the phraseological expressions occupy mainly the final position, logically summarizing the leitmotifs of poetry, and appear in the works as a laconic embodiment of the life philosophy of writers, whose ideas are consonant and relevant invariably with ideas in the eighteenth as well as in the twenty-first centuries.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, Vira Vovk, aphoristics, concept, image, symbol, text.

© Григорчук Ю., 2020 р.

Юлія Григорчук – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу давньої української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, м. Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9359-1334>

Yulia Hryhorchuk – PhD (Candidate of Philology), junior research fellow at the Department of ancient Ukrainian literature, Shevchenko Institute of the Literature of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9359-1334>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОМАНУ Л. КОСТЕНКО
«ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43).

УДК 821.161.2-312.4.09-06

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).348–354

Землянська А., Шаров С. Гендерні аспекти роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена розгляду гендерних аспектів роману Л. Костенко. Увагу приділено особистій сюжетній лінії головного персонажа, що органічно вплітається в його роздуми над розвитком української нації та висвітлює духовний стан сучасного йому соціуму. Через стосунки протагоніста і його дружини розкрито також гендерні моделі, що склалися на початку ХХІ ст.

Метою статті є висвітлення гендерних аспектів роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого» в контексті огляду головним персонажем соціально-історичного й культурного буття його нації.

Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких завдань: розглянути типові гендерні моделі, що склалися українському соціумі початку ХХІ ст., крізь призму авторського світогляду; висвітлити філософський аспект визначення маскулітного та фемінного в романі; визначити шляхи подолання кризи гендерних стосунків, запропонованих письменницею, на прикладі родини головного персонажа її роману «Записки українського самашедшого».

Визначено, що твір Л. Костенко став квінтесенцією феміністичних роздумів письменниці. Крізь призму бачення персонажа-чоловіка вона розкриває різні аспекти гендерних стосунків у сучасному суспільстві, визначає об'єктивні й суб'єктивні причини зародження феміністичного руху тощо. Її протагоніст намагається вирішити свої особисті проблеми у родині, а завдяки цьому – отримати додаткові стимули для подолання соціальних і політичних негараздів.

Зроблено висновки, що конкретна життєва ситуація переростає в романі Л. Костенко в загальнофілософські та культурологічні міркування із приводу місця справжнього кохання в житті людини, причин виникнення феміністичного руху тощо. Навіть із чоловічого погляду авторка виділяє позитивні аспекти фемінізму, вважаючи його органічною потребою сучасного соціуму, в якому відбулася деструкція традиційних гендерних ролей. Водночас досягнення гармонії як у родині, так і в країні в цілому можливе лише через повернення до споконвічних морально-етичних цінностей: любові, віри, взаємодопомоги, щирого діалогу, вірності тощо.

Ключові слова: гендерні моделі, фемінне, маскуліне, феміністичний рух, духовні цінності.

Постановка проблеми. Цього року Ліна Василівна Костенко відсвяткувала свій 90-річний ювілей. Така визначна подія в історії української літератури знову сколихнула увагу читачів і науковців до її творчості, що дозволило переглянути авторську філософію, вміщену в поетичних і прозових текстах мисткині, вже з позицій тих процесів, що відбуваються в сучасній Україні та поза її межами. Зокрема, переосмислення зазнав скандальний роман Л. Костенко «Записки українського самашедшого», який по праву вважається квінтесенцією авторських роздумів над буттям українців та своєрідним оглядом історичного поступу української нації у II половині ХХ ст.

Так, у своїй статті на честь 10-річчя написання книги поет В. Квітка наголосив, що якби «планета Земля загинула, існував космічний човник і разом можливість взяти на орбіту лише по одному твору з певного сторіччя написання від кожної нації», то він обрав би саме роман Л. Костенко. Він вважає твір своєрідним одкровенням пророка, листом-посланням певної нації та епохи, подібним своєю величчю до біблійного «Одкровення Іоанна» чи «Слова про похід Ігорів». Критик визначає роман Л. Костенко «Записки українського самашедшого» як «лікарський діагноз (і водночас докторський рецепт) щодо усієї української нації і водночас всієї її історії»; «чип, вживлений в український менталітет,

який сканує ментальність, характер, звичай і звички»; наша рідну ментальність, що побутує окремо від свідомості [Квітка 2020]. Тож твір вартий глибокого системного аналізу не лише з погляду історіософських ідей чи розкриття ментальності українця, що значно звузило б його проблематику, а й у контексті розгляду багатьох інших проблем сучасності: культурологічних, побутових, інтимних тощо.

Аналіз досліджень. Від самого виходу друком у 2010 р. роман став об'єктом пильної уваги літературознавців і літературних критиків. По суті, сформувалося три підходи до сприйняття цього тексту в аспекті його художньої вартості, визначення місця у творчому набутку письменниці та ідейно-змістового наповнення.

Так, наприклад, кардинально протилежні відгуки про твір викликали справжній скандал навколо роману, що поступово перетворився на аналіз не стільки художнього тексту, скільки постаті самої його авторки в сучасному літературному процесі. Через цей скандал Л. Костенко навіть відмовилася продовжувати тур із презентацією книжки у Західній Україні, що, своєю чергою, лише сприяло посиленню обговорення твору, вже існуючих розвідок, хоча й не зменшило читацької уваги до означеного роману.

Почалася суперечка із різкого виступу молодих критиків Ю. Кучерявого, В. Неборака та І. Котика, які «у пух і прах» розбили «Записки українського

самашедшого» Л. Костенко. Переважно негативну оцінку отримав твір і в науково-критичних працях В. Агеєвої, Ю. Бойченка, Ю. Володарського та ін.

Відстоювати вартісність роману письменниці також узялися представники як молодого покоління рецензентів, часто початківці (Л. Віжічаніна, С. Гаранський, А. Самарський та ін.), так і вже досвідчені метри літературознавства й літературної критики (С. Баран, О. Даниліна, М. Карасьов та ін.). При цьому вони досить розважливо підходили до поцінування книги Л. Костенко, враховуючи як її слабкі місця, так і переваги.

І хоча науково-критичні роздуми стосовно мистецької вартості роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого» та його місця у вітчизняному літературному процесі не набули єдності, все ж у відгуках на появу цього художнього тексту визначені певні аспекти, що вимагають подальших літературознавчих розвідок з метою гідного поцінування твору та об'єктивного визначення його ролі в сучасному мистецтві слова: поєднання художнього й публіцистичного стилів у романі, образ головного персонажа, тематико-проблематичне поле та ідейний задум авторки тощо. Серед низки озвучених у розвідках проблем, розкритих у творі, лише побіжно згадуються його стосунки з дружиною та проблема гендерних стосунків, які склалися в українському соціумі на початку ХХІ ст., що складає окремих шар аналізованого художнього тексту.

Мета статті – висвітлити гендерні аспекти роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого» в контексті огляду головним персонажем соціально-історичного і культурного буття його нації.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: розглянути типові гендерні моделі, що склалися в українському соціумі початку ХХІ ст., крізь призму авторського світогляду; висвітлити філософський аспект визначення маскулінного та фемінного в романі; визначити шляхи подолання кризи гендерних стосунків, запропонованих письменницею, на прикладі родини головного персонажа її роману «Записки українського самашедшого».

Методи та методика дослідження. У статті використано переважно культурно-історичний підхід до аналізу проблем гендерних стосунків у сучасному українському соціумі, представлених у романі, з елементами феміністичної критики.

Виклад основного матеріалу. В аспекті нашого дослідження важливе сприйняття головного персонажа роману, що є чоловіком, адже довгий час точилися суперечки щодо того, наскільки він правдоподібний і правомірний у жінки-автора.

Зокрема, критик С. Гаранський наголошує, що засуджувати Л. Костенко в непрофесійності як митця слова не варто. «Тут не йдеться про падіння авторитетів. Це те саме, що зневажати Ахматову чи Цветаєву за їх прозу, або Шевченка за російську повість» [Гаранський 2011], – пояснює він. З огляду на прототип головного персонажа і той факт, що це проза поетеси, С. Гаранський робить висновок, що твір є «цілком пристойними записками». У своїй

рецензії на аналізований художній текст дослідник апелює до інтерв'ю Л. Костенко, де вона розповідає про свій ідейний задум і виникнення персонажа-чоловіка, образ якого викликає найбільше гнівних випадів із боку критиків. Зокрема, письменниця зізнається: «Книжка написана від чоловіка. Це не жіночий роман. Я не навмисно так зробила. Я подумала: як я його почну? І у мене виникла перша фраза, яку я міняти не захотіла. Мій герой сказав: «Я завжди був нормальною людиною». І так почався чоловічий роман» [Гаранський 2011]. Тож враження, ніби авторка намагалася захватитися за цим образом, бо як жінці їй бракувало сміливості чи досвіду в оцінці зовнішніх подій, є хибним. Тим більше, що цей персонаж-маска надав їй можливість ніби відстороненої обсервації тих подій і стосунків, які спостерігаються в соціумі, що оточує саму письменницю.

Так само легко, на думку С. Гаранського, Л. Костенко пояснює, чому обрала для свого персонажа професію комп'ютерника, у роді занять якого критики неодноразово намагалися віднайти невідповідності, а не митця чи філософа, як того вимагає літературна традиція: «Чому я писала про програмістів? Та тому, що це тип людей, яких я люблю, – це молодь, мій син, його оточення. Страшенно розумні хлопці і дівчата. Вони часом розумніші, ніж гуманітарії...» [Гаранський 2011]. У контексті аналізу гендерних стосунків головний персонаж із такою професією видається ще цікавішим і мудрішим, адже традиційно побутує уявлення, що комп'ютерники відірвані від реального життя й занурені у віртуальний світ, тож звертають значно менше уваги на побутові дрібниці, тим більше на особисті стосунки з представницями іншої статі чи на духовні проблеми.

На думку Г. Левченко, особиста сюжетна лінія в романі не є визначальною, центральною чи домінуючою – це «лиш одна зі смислових осей, котрі дозволяють автору розказати про чимало прецікавих фактів і життєвих позицій. Головне у цій книзі – світ. Життя у планетарному й галактичному вимірі» [Левченко 2016]. Однак ми не згодні з такою позицією, оскільки ця лінія органічно вплетена у стосунки індивіда та його народу, країни, а вирішення загальних питань неможливе без розв'язання локальних проблем.

Тож у романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого» важливим етапом у становленні персонажа вважаємо вирішення ним проблем інтимного характеру, пов'язаних зі стосунками із дружиною. Уже згадувалось, що саме повернення первісного почуття кохання, віднайдення спільної мови між ними, укріплення таким чином родинних зв'язків постає переломним моментом у житті головного героя.

Узагалі, як підкреслює О. Даниліна, розкриття гендерного питання в романі є типовим для початку ХХІ ст. [Даниліна 2013, с. 200]. Чоловіки втратили свої природні функції захисників і годувальників, після 1990-х років опинилися чи то без роботи, чи то без бізнесу. Зокрема, протагоніст страждає від того, що його, успішного системного адміністратора,

було звільнено, точніше, він сам звільнився, відстоюючи свої погляди перед керівництвом. Але нове життя йому важко побудувати, адже фахівці з його досвідом роботи нікому не потрібні. Він вважає, що основна його проблема в тому, що він звик бути, як усі, оскільки саме так формувалася в СРСР радянська людина: «*Без амбіцій. Про кар'єру ніколи не дбав. За грошима не гнався. Дачі не маю. Привілеїв і звань теж. Машина не престижна. Кандидатську й ту писав на не вельми виграшну тему: 'Елементи пам'яті аморфних напівпровідників'*» [Костенко 2011, с. 90]. А за умов демократичного суспільства, побудованого на конкурентоспроможності, подібна позиція не життєздатна. Відтак, неспроможні виконувати свою традиційну роль у соціумі, сучасні чоловіки, за логікою авторки роману, вираженою в записках її персонажа, не можуть усвідомити себе в новій реальності, знайти своє місце: «*Мужики зникають як явище. Їхнє місце посіли круті – ерзац, замінник, гібрид гамадрила й Шварцнегера. Словом, еволюція вспак*» [Костенко 2011, с. 10].

Таким нікчемним протагоніст вважає і себе самого, що негативно впливає не лише на його сімейне повсякденне життя, а й на сексуальне життя. Зокрема, він зауважує, що не може кохатися зі своєю жінкою, бо ніяковіє перед її поглядом: «*...у мене комплекс, що я ж нічого не можу змінити, ні на що вплинути, то чого ж обнімати жінку, вона ж бачить, що я ніхто*», відчувачи себе «*роботом, у якого механічне серце*» [Костенко 2011, с. 9]. Останнє порівняння виникло в уяві головного персонажа через постійну необхідність заробляти гроші, ніби машина, що не може собі дозволити злетіти з конвеєру.

Дослідники підкреслюють, що гендерне питання завжди було актуальним для Л. Костенко. І її поезія, і романи у віршах «Маруся Чурай» та «Берестечко» свідчать про особливий, жіночий погляд на історію розвитку української державності, що дозволяє науковцям називати майстриню слова феміністкою (В. Захаржевська, І. Кірошка, Г. Кошарська та ін.). Своїх персонажів-чоловіків письменниця завжди розкриває у двох аспектах: у громадському житті, зокрема на полі бою, та у приватному. Водночас якщо у першому випадку підкреслюються переважно такі риси, як мужність, хоробрість, незламність духу, вірність ідеї, то у другому – акцентується на слабкості, нерішучості, страху перед невідомим.

Натомість жінки в її творах змальовані як сильні духом натури, які, однак, розкриваються не стільки як матері чи коханки, скільки як вірні помічники чоловіків, хранительки традицій і звичаїв, берегині духовності українського народу. При цьому, враховується той факт, що гендерна рівність є настільки ж незаперечною, як і націоналізм. Зокрема, М. Богачевська проводить паралелі між двома суспільними явищами, зауважуючи, що обидва існують а priori, оскільки кожна людина належить до певної статі чи нації [Богачевська 2000, с. 5]. На думку дослідниці, у тих суспільствах, де довгий час відбувалось явне або приховане гноблення жінок,

найбільше можливостей для вільного розвитку і спротиву тоталітарним або шовіністичним режимам. Натомість у країнах, де питання гендерної рівності не вважалось актуальним, адже жінки не усвідомлювали своєї ідентичності у різних сферах людського існування, соціум легко піддавався владі авторитарного режиму [Богачевська 2000, с. 7]. Тож для Л. Костенко жіноче питання ставало принциповим.

Так, головний герой роману «Записки українського самашедшого» страждає від того, що жінки в його родині, теща й дружина, нещасливі. Він не може зрозуміти, як краще: коли дружина постійно обурювалась і сварилась, чи коли замкнулася в собі й мовчки переживає особисту драму. Вона – науковець, філолог, пише дисертацію, присвячену творчості М. Гоголя. Жінка постійно нервує, що не може дописати й захистити свою дисертаційну роботу, і не тому, що не має необхідних здібностей, а тому, що її керівник усе кинув і поїхав із країни. В її академічному інституті постійно відбувається скорочення, затримка зарплатні, а часто навіть дозволяють орендувати вестибюль для проведення ярмарку. Подібне зневажливе ставлення до наукової установи та її співробітників, а також негаразди на роботі в чоловіка та у країні взагалі, викликають у неї стан, близький до істерії.

Те саме відбувається з її матір'ю. «*...теща кричить, – записує автор нотаток. – Вона хоче, щоб хтось її почув, зрозумів, що так далі не можна, я її чую, розумію, але що ж я можу вдіяти? Це останнє діло, коли мужчина нічого не може вдіяти*» [Костенко 2011, с. 9]. Головний персонаж роману мучиться від свого безсилля щось змінити і вплинути на хід речей. Він із повагою ставиться до матері своєї коханої дружини, вбачаючи в ній хранительку українських традицій і духовних основ. Дуже часто він занотовує, як теща пекла паски на свято, млинці й деруни на Масляну, влаштовувала Святвечір і запрошувала всі душі померлих на гостину за старовинним звичаєм тощо. Крім того, вона постійно сумує за своїм сільським життям і працею на землі: жінка постійно щось саджає на балконі, щоби «*проізросло*». Протагоніст помічає, що зі смертю старої щось у родині пішло не так, вони остаточно стали з жінкою чужими людьми. Раніше, у своєму дослідженні, присвяченому цьому романові, ми вже зазначали, що якраз серед найсуттєвіших причин апокаліптичних візій героя-сучасника, і насамперед – його авторки, є занепад «свого Дому Буття» (власної душі, сім'ї, цілого роду тощо) [Землянська 2015, 96]. Таким чином, смерть тещі протагоніста сприймається як загроза цілій родині, що втрачає цінності, які б тримали її укупі, допомагали не падати духом у важкі часи.

Від конкретної життєвої ситуації цієї родини письменниця переходить до філософських міркувань щодо категорії «любов», уявлення про чоловіче й жіноче щастя, роль чоловіка в соціумі та в інтимних стосунках. Зокрема, про кохання персонаж Л. Костенко говорить у романтичному дусі, як про найсвітліше почуття, що охоплює людину. «*Любов*

– *Я навіть не думаю, що це проламування самотності... <...> Для мене це злиття двох світів. Це обмін щастливстю. Навіть темні спокуси перверсій прекрасні, коли кохаєш жінку, коли вона магнетизує тебе» [Костенко 2011, с. 157], – проголошує він. Прикладом подібних стосунків для чоловіка є нова родина його батька. Протагоніста вражає, що навіть у такому поважному віці дружина любить батька, як у молодості, і кутає йому коліна пледом. Для нього в цьому й полягає сенс існування людини – бути когось потрібним. «*Я навіть трохи заздрю, – зізнається головний герой. – Це ж не тільки вона така, це щось є в ньому, що вона така. В мені, очевидно, цього немає» [Костенко 2011, с. 148].**

Письменниця в уста свого персонажа вкладає розуміння, що теплота зникла у стосунках між людьми, оскільки прагматичний світ витіснив будь-яку романтику. Так, герой дивується, що все життя вважав, ніби в його дружини найкрасивіші очі, бо дуже великі, а виявилось, що вони розширені від втоми. Він говорить, що в їх родині зникла притягальна сила, що супроводжує кохання: магія дотику, погляду, слова. Телевізор замінює живе спілкування, романтичні вечори в театрі чи кіно заступило щоденне обговорення новин та пліток, а то й зовсім мовчання. Яскравим прикладом цього є той факт, що тещу головного персонажа, яка впадала в розпач від інформаційного перенасичення новинами по радіо, виводили з такого стану, давши їй почитати художню класику, зокрема «Консуело» Жорж Санд. Але цей спосіб допомагав лише на кілька днів, бо медіапростору уже неможливо уникнути.

Або, наприклад, вивчаючи історію мистецтва в аспекті образу справжньої жінки, дружина протагоніста констатує, що в Україні ніколи не було такого ідеалу жіночої краси, як у давніх греків чи римлян. Звертаючись до свого чоловіка як уособлення всіх представників маскулінної статі, вона докоряє: «*То це ж ви й не створили. Загнали нас у будні, а хочете з пни морської» [Костенко 2011, с. 142].* Відтак, головний герой усвідомлює, що він виступає як слабка стать, а його дружина, навпаки, – сильна, хоча тут же намагається чинити опір, зауважуючи, що саме жінки, руйнуючи чоловічий характер, знищують і свою фемінну сутність.

Стосунки із коханою жінкою дозволяють головному персонажеві подивитись із різних ракурсів на проблему фемінізму. З одного боку, він зауважує, що активне виборювання жінками рівних прав та агресія нівелюють жіночність як таку, є протиприродними. Однак, він водночас визнає, що сучасна цивілізація історично чоловіча, заснована на владі й силі, часто брутальній і тупій, а отже, щось змінювати в ній можливо лише подібним способом.

З іншого боку, протагоніст убачає проблему зародження фемінізму в самих чоловіках, їх нездатності бути авторитетом і опорою ані в суспільному, ані у приватному житті. Він жаліється, що спостерігати за коханою жінкою, тим, як вона може обходитися без тебе, дуже важко: «*Ловиш отой її погляд, бачиши оті її втомлені руки, проклинаєш себе – що ж ти за чоловік, що вона вже з тобою феміністкою*

стала?» [Костенко 2011, с. 142]. І продовжує міркування: «*Та я й сам фемініст. Мені головне, щоб оця моя феміна була щаслива. Але я проти, щоб урівнювати її зі мною в правах. Бо які мої права? Самі тільки обов'язки. І постійний страх, що з ними не впораюсь. І що буду в її очах не тим, ким би вона хотіла мене бачити» [Костенко 2011, с. 143].* І все ж припускає, що, можливо, навіть не представники чоловічої статі винні у зародженні феміністичного руху. Просто, міркує він, жінки стали занадто розумні, освічені, інтелігентні, талановиті, що запропоновані за традицією чоловіками рамки вже їм за тісні. Тож вони намагаються знайти вихід, досягти певної свободи й реалізації.

У цьому контексті розкривається, за І. Ярославським, і проблема відсутності справжнього лідера-чоловіка на чолі української держави протягом усього десятиріччя незалежності країни [Ярославський]. «Немужськість» представників чоловічої статі констатує й дружина головного героя: «*Я вперше відчула сором за мужчин своєї нації... <...> Це ж не мужчини. Вони можуть схопитися за голову, за серце, за матню, за кишеню. Але вони ніколи не схопляться за зброю» [Костенко 2011, с. 326].* Та й сам протагоніст постійно поривається влаштувати День Гніву, але через свій страх виглядати серед інших непривабливо, як справжній ідіот, відкладає своє суворе рішення, а відтак демонструє непевність і викликає зневагу в коханої жінки.

Узагалі прояви фемінізму в його жінки викликають у головного героя роману суперечливі почуття. Так, він розмірковує, що, мабуть, краще жити зі звичайною домогосподаркою, такою собі «*курочкою*», до якої ввечері повертаєшся втомлений та принижений, а вона тебе облещує, доглядає за тобою, «*диригує виделками й ложками, жонглює тарілками, ти для неї орел і півень, ти найвище її досягнення*». «*Оце жіноче підданство, либонь, солодше, ніж цей мій домашній суверенітет» [Костенко 2011, с. 143], –* припускає він. Із цієї позиції його дружина видається йому відьмою, мегерою, справжньою садисткою – маркізою де Сад.

Пробує він також інший експеримент – після чергового корпоративу на роботі іде додому до молодої офіціантки («*феї фурушетів*»). Цю подію чоловік описує як напівреальну, бо ніколи раніше йому не приходило в голову, що він може зрадити дружині. Тож герой розповідає, як *сомнабулічно* (курсив наш. – А.З., С.Ш.) він почав цілувати випадкову знайому, *сомнабулічно* її пестив, однак зупинився тоді, коли побачив, що в її сумочці про всяк випадок, якщо трапиться партнер для «*тілесного низу*», лежить презерватив. Тим самим вона знищила будь-який ореол романтики навіть у цих випадкових стосунках і для протагоніста миттєво перетворилася на «*фею презервативів*».

Тепер жінка головного героя видається йому саме тією людиною, що є з-поміж двох згаданих варіантів ідеальним для нього. Недаремно чоловік робить численні спроби налагодити стосунки. Так, у прощену неділю він прагне попросити у дружини вибачення за свою слабкість, за те, що вона нервує,

і переживає, наскільки можливо остаточно все пробачити партнерові: «*Чи ми були б здатні так просто і так природно попросити прощення одне в одного? За вдячне. За сказане. А головне – за подумане*» [Костенко 2011, с. 87].

Л. Костенко підкреслює винятковість подібних ширих жестів примирення. Зокрема, єдина за кілька місяців, а то й років, пристрасна ніч в протагоніста із дружиною, була при повному затемненні місяця, першому в новому столітті. «*...я обняв її всім собою, як тоді, в найперші ночі любові, це було непритомно, як струм, як сонячний удар*» [Костенко 2011, с. 58], – ділиться він ураженнями у своєму електронному записнику. І тут же обмовляється, що, на жаль, наступне затемнення відбудеться нескоро.

Іншого разу винятковою подією вважається похід головного героя із сином на прогулянку. Авторка «Записок українського самашедшого» зауважує, як у дружини протагоніста заблищали очі, покращився колір обличчя й навіть полагіднішав його вираз. Це було справжньою сімейною ідилією.

Між цими щасливими моментами в родині пауноує мовчанка й певна озлобленість одне на одного, на весь світ. «*Нічий очі не чекають мене*» – згадує чоловік із нагоди новелу норвезького письменника. Він відзначає, що теща, традиційно, ввечері зустрічає його привітно, годує, розпитує, як справи, але кохана жінка дивиться повз нього – і це його найбільше непокоїть.

Дивною і зовсім не романтичною постає й ситуація із привітаннями на свята. Подарунки стають механічними, одноманітними, зовсім не передають ставлення того, хто дарує, до адресата. Чоловік, за звичкою, отримує краватку, теща щоразу відкладає нову хустинку «на смерть», а дружина у подарунковій обгортці знаходить завжди те, що сама собі купила, кидаючи на головного героя «сумний іронічний погляд». «*Тим часом вона захряєє у побуті, занепадає, нервується і вже бачить світ у рясотинні дрібниці, – пояснює він суть своїх переживань. – На моїх очах зникає жінка, красива-прекрасна жінка. От я гляну на неї – вона прекрасна. Торкнувся до неї – вона магніт. Але втомлена жінка під вечір – це вже ступа*» [Костенко 2011, с. 24].

Переломним моментом у приватному житті протагоніста твору була спроба самогубства, порятунком від якого стало відновлення стосунків із дружиною. Із цієї події змінюється й атмосфера самого роману, підкреслює М. Карасьов [Карасьов 2011]. Суспільні проблеми вже не так вибивають головного персонажа з рівноваги: «*У таку про-*

мерзлу провесінь, у такій гнітючій реальності, це наше пізнє чаювання, ця тиха розмова, цей перламутровий полиск чашок і терпкий аромат цейлонського чаю – може, це й маленьке щастя, але воно наше. Набираєшся тепла на цілий день» [Костенко 2011, с. 275]. Подібне виняткове спасіння, зауважує В. Панченко, є вже звичним сюжетним «каркасом» у письменниці, оскільки нагадує історію з роману Л. Костенко «Берестечко», коли дух гетьмана Богдана Хмельницького так само зцілювала жінка [Панченко 2010, с. 10]. Однак, як людина соціальна, головний персонаж роману письменниці не може знайти повне заспокоєння в особистому – тільки суттєві зміни в обох царинах його існування спричинили виникнення оптимістичних мотивів у творі.

Таким чином, твір «Записки українського самашедшого» став квінтесенцією феміністичних роздумів Л. Костенко. Крізь призму бачення персонажа-чоловіка вона розкриває різні аспекти гендерних стосунків у сучасному суспільстві, визначає об'єктивні й суб'єктивні причини зародження феміністичного руху тощо. Її протагоніст намагається вирішити свої особисті проблеми у родині, а завдяки цьому – отримати додаткові стимули для подолання соціальних і політичних негараздів.

Висновки. До основних проблем роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», сповнених особистісного характеру, можна віднести процес фемінізації та занепаду патріархального суспільства, що знайшло вираження у творі в контексті стосунків головного героя із дружиною.

Конкретна життєва ситуація переростає в художньому тексті в загальнофілософські та культурологічні міркування із приводу місця справжнього кохання в житті людини, поняття «щастя», причин виникнення феміністичного руху тощо. Навіть із чоловічого погляду авторка виділяє позитивні аспекти фемінізму, вважаючи його органічною потребою сучасного соціуму, в якому відбулася деструкція традиційних гендерних ролей. При цьому досягнення гармонії як у родині, так і в країні в цілому можливе лише через повернення до споконвічних морально-етичних цінностей: любові, віри, взаємодопомоги, щирого діалогу, вірності тощо.

Перспективним може бути глибше прочитання цього роману як у контексті гендерних моделей, введених у творах письменників-шістдесятників, до числа яких належить Л. Костенко, так і в художніх текстах сучасних митців, що дозволило б висвітлити еволюцію поглядів на фемініне / маскуліне протягом кількох поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку; [пер. з англ. С. Онуфрив]. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. №17. С. 4–14.
2. Гаранський С. «Я теж написав про Ліну Костенку». *Буквоїд*. 2011. 28.03. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/03/28/071532.html>.
3. Даниліна О.В. Екзистенційні виміри прози Ліни Костенко. *Мовна особистість у контексті сучасної літератури*: монографія. Мелітополь: ММД, 2013. С. 197–204.
4. Землянська А.В. «Топос «кінця світу» у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 39. С. 94–98.

5. Карасьов М. Генії та їх божевільні. *Українська літературна газета*. 2011. 19 квітня. URL: <http://www.litgazeta.com.ua/node/1811>.
6. Квітка В. Лінію оборони тримають живі. *Український інтерес*. 2020. 20.03. URL: <https://uain.press/blogs/liniyu-oborony-trymayut-zhyvi-1201600>.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
8. Кошарська Г. Ще один підхід до поезії Ліни Костенко. *Слово і час*. 1996. №8–9. С. 49–52.
9. Левченко Г. Необароковий діаріуш людства Ліни Костенко [Рец. на: Костенко Ліна. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.]. 2016. URL: <http://lsd.co.ua/lina-kostenko-zapysky-ukrayinskogo-samashedshogo-retsenziya-na-roman/>.
10. Панченко В. Особливості національного божевілля. *День*. 2010. №237–238. С. 10.
11. Ярославський І.Г. Образ героя-розповідача в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». URL: litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/4-12-58.pdf.

REFERENCES

1. Bohachevska M. (2000) Natsionalizm ta feminizm – odna moneta spilnoho vzhytku [Nationalism and Feminism are the One Coin of Common Use]. *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys «Yi»*. №17. S. 4–14 [in Ukrainian].
2. Haranskyi S. (2011) «Ya tezh napysav pro Linu Kostenko» [«I also Wrote about Lina Kostenko»]. *Bukvoid*. 28.03. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/03/28/071532.html> [in Ukrainian].
3. Danylina O.V. Ekzystentsiini vymiry prozy Liny Kostenko [Existential Dimensions of Lina Kostenko's Prose]. *Movna osobystist u konteksti suchasnoi literatury*: monograph. Melitopol: MMD. S. 197–204 [in Ukrainian].
4. Zemlianska A.V. (2015) «Topos «kintsia svitu» u romani Liny Kostenko «Zapysky ukrainskoho samashedshoho» [The Topos of the Doomsday in Lina Kostenko's Novel «Notes of a Ukrainian Madman»]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*. Serii: Filolohichni nauky. Kamianets-Podilskyyi: Aksioma. S. 94–98 [in Ukrainian].
5. Karasov M. (2011) Henii ta yikh bozhevilni [Geniuses and Their Crazy]. *Ukrainska literaturna hazeta*. 19 kvitnia. URL: <http://www.litgazeta.com.ua/node/1811> [in Ukrainian].
6. Kvitka V. (2020) Liniiu oborony trymaiut zhyvi [The Life of Defense is Kept by Alive]. *Ukrainskyi interes*. 20.03. URL: <https://uain.press/blogs/liniyu-oborony-trymayut-zhyvi-1201600> [in Ukrainian].
7. Kostenko L. (2011) Zapysky ukrainskoho samashedshoho [Notes of a Ukrainian Madman]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. 416 s. [in Ukrainian].
8. Kosharska H. (1996) Shche odyin pidkhyd do poezii Liny Kostenko [Another Approach to Lina Kostenko's Poetry]. *Slovo i chas*. №8–9. S. 49–52 [in Ukrainian].
9. Levchenko H. (2016) Neobarokovi diariush liudstva Liny Kostenko [Neo-baroque Diary of Humanity by Lina Kostenko]. URL: <http://lsd.co.ua/lina-kostenko-zapysky-ukrayinskogo-samashedshogo-retsenziya-na-roman/> [in Ukrainian].
10. Panchenko V. (2010) Osoblyvosti natsionalnoho bozhevillia [Peculiarities of the National Madness]. *Den*. №237–238. S. 10 [in Ukrainian].
11. Yaroslavskiy I.H. Obraz heroia-rozpovidacha v romani Liny Kostenko «Zapysky ukrainskoho samashedshoho» [The Image of the Hero-Narrator in Lina Kostenko's Novel «Notes of a Ukrainian Madman»]. URL: litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/4-12-58.pdf [in Ukrainian].

GENDER ASPECTS OF L. KOSTENKO'S NOVEL «NOTES OF A UKRAINIAN MADMAN»

Abstract. The article is devoted to the review of gender aspects of L. Kostenko's novel. Attention is paid to the personal plot line of the main character, which is organically intertwined with his reflections on the development of the Ukrainian nation and covers the spiritual state of modern society. Through the relationship between the protagonist and his wife there are also revealed the gender models that emerged at the beginning of the XXI century.

The aim of the article is to disclose the gender aspects of L. Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman» in the context of the the main character's review of the socio-historical and cultural life of his nation.

Realization of the set purpose assumed the fulfillment of such tasks: to consider the typical gender models which have developed in the Ukrainian society of the beginning of the XXIth century through a prism of author's world outlook; to cover the philosophical aspect of the definition of masculine and feminine in the novel; to identify ways to overcome the crisis of gender relations proposed by the writer, on the example of the family of the main character of L. Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman».

It is determined that L. Kostenko's work became the quintessence of the writer's feminist thoughts. Through the prism of the vision of a male character, she reveals various aspects of gender relations in modern society, determines the objective and subjective reasons for the emergence of the feminist movement, and so on. Her protagonist tries to solve his personal problems in the family, and thanks to this – to get additional incentives to overcome social and political troubles.

It is concluded that a concrete life situation grows in Kostenko's novel into general philosophical and culturological reflections about the place of true love in human life, the reasons for the emergence of the feminist movement and so on. Even from a male point of view, the author covers the positive aspects of feminism, considering it an organic need of modern society, in which the destruction of traditional gender roles has taken place. At the same time, achieving harmony both in the family and in the country as a whole is possible only through a returning to the original moral and ethical values: love, faith, mutual assistance, sincere dialogue, loyalty, etc.

Keywords: gender models, feminine, masculine, feminist movement, spiritual values.

© Землянська А., Шаров С., 2020 р.

Аліна Землянська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна; <http://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

Alina Zemlianska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

Сергій Шаров – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна; <http://orcid.org/0000-0001-5732-9980>

Serhiy Sharov – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0001-5732-9980>

СЮЖЕТОТВОРЧА РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОВІСТІ М. В. ГОГОЛЯ «НІС»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 821.161.1-31.09 Гоголь:81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).355–358

Тверітінова Т. Сюжетотворча роль фразеологізмів у повісті М. В. Гоголя «Ніс»; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті розглядається проблема сюжетотворчої ролі фразеологізмів у повісті М.В. Гоголя «Ніс». Відзначається, що письменник, який у своїх творах активно використовував загальноживані фразеологізми, побудував повість «Ніс» на імпліцитному використанні цілого ряду ідіом, пов'язаних із назвою твору.

Мета статті – розглянути роль фразеологізмів у побудові сюжету гоголівської повісті, простежити, як відбивається психологія, світосприйняття й поведінка героя як об'єкта дії в усталених словосполученнях. У роботі використані метод фразеологічної ідентифікації, комунікативно-функціональний аналіз, культурно-історичний та герменевтичний методи, що дозволяє виявити специфіку функціонування фразеологізмів в художніх творах. Вибір дослідження був зумовлений прагненням проаналізувати відомий гоголівський твір на перетині фразеології, літературознавства, психології та культурології, що є надзвичайно цікавим і актуальним в сучасній гуманітаристиці.

При тому, що в повісті експліцитно присутній лише один фразеологізм – *оставить с носом*, у побудові сюжетних ліній простежується ціла низка соматичних фразеологізмів із компонентом «ніс», які використовуються імпліцитно. Головна сюжетна лінія пов'язана з поведінкою героя, типового гоголівського самозванця, що *держал нос по ветру*, тобто скористався можливістю пришвидшити просування по службі, тому й поводить себе самовпевнено (*задирает нос*) у Петербурзі. Із другорядною лінією сюжету пов'язані матримоніальні плани героя, які утворюють у повісті цілий ідіоматичний асоціативний ряд, відсилаючи до готових форматів, мовних і поведінкових кліше (*водит за нос, крутить носом, оставить с носом, не по носу табак*). Відзначається, що загалом, як себе репрезентує герой, можна висловити ще одним фразеологізмом: *сыт, пьян и нос в табаке*, який в російській лінгвокультурній спільноті використовують для характеристики людини, в якій все добре; як формулу повного достатку.

Дослідження відбувається з урахуванням історико-політичних і соціальних особливостей тодішнього російського життя, яке впливало на психологію та поведінку героя.

Ключові слова: М. Гоголь, повість «Ніс», нозологія, соматизм, соматичні фразеологізми, самозванство.

Постановка проблеми. Повість Миколи Гоголя «Ніс» (1836), яку О. Пушкін назвав «жартом», викликає в літературознавстві неоднозначне сприйняття. На нашу думку, аналіз гоголівської повісті «Ніс» на перетині фразеології, літературознавства, психології та культурології є надзвичайно цікавим. Цим і був зумовлений вибір нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Про особливості гоголівської мови та художнього стилю писали такі дослідники, як Ю.В. Манн, Ю.М. Лотман, О.Г. Дилакторська, М.Я. Вайскопф, С.Г. Бочаров, Н. Михайлова, М. Бемінг та багато інших. В.В. Виноградовим був уведений термін «нозологія», який визначав тогочасне літературне тло гоголівської повісті (численні анекдоти, жартівливі статті з цієї теми тощо) [Виноградов 1976]. Але до нозології можна віднести й цілий фразеологічний ряд, один з яких – *задирает нос* – був покладений в основу сюжету повісті, а інші – *держат нос по ветру, водить за нос, крутит носом, оставить с носом* – пов'язані з другорядними сюжетними лініями.

Мета статті – розглянути сюжетотворчу роль фразеологізмів у гоголівській повісті, простежити, як відбивається психологія, світосприйняття й поведінка героя як об'єкта дії в усталених словосполученнях.

Під час дослідження були використані метод фразеологічної ідентифікації, комунікативно-функціональний аналіз, а також культурно-історичний та герменевтичний методи, що дозволяє

виявити специфіку функціонування фразеологізмів у художніх творах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Гоголь у своїй творчості активно використовував загальноживані фразеологізми, переосмислював їх, створюючи нові лексичні конструкції, які надавали образно-емоційну та оціночну характеристики його героям. Не є винятком і повість «Ніс», назва якої вже апелювала до лексеми, що часто зустрічалася в соматичних фразеологізмах. Причиною звернення до соматизмів є той факт, що процес самовизначення як особистості та самоусвідомлення в навколишньому середовищі людина почала зі сприйняття через органи чуття і частин власного тіла. Репрезентативними засобами соматичного коду культури в мовній картині світу є фразеологізми, метафори, символи, які є мовними експонентами культурних знаків.

Ніс – одна з найбільш поширених лексем у соматичних фразеологізмах, в значенні яких простежується архетип «ніс = людина». У культурній традиції ніс ототожнювався з людиною і був своєрідною точкою відліку на системі координат.

Сюжет повісті – це, по суті, «нульова» подія: ніс раптово залишає обличчя героя, а потім так само нез'ясовно повертається, встигнувши тим не менше виявити стан непевності й хиткості буття. Але чому саме в цього героя сталася така прикра подія?

Гоголь пише про нього, що він – Ковальов, колезький асесор, називає себе майором, приїхав з Кавказу «до Петербурга за ділом, а саме шукати

пристойної для свого звання посади: коли пощастить, то віце-губернаторської, а як ні – ексекторської в якому-небудь значному департаменті» [Гоголь 1983, с. 40]. Варто зазначити, що герой представляється майором, не перебуваючи на військовій службі. В існуючому на той час «Табелі про ранги» чин колезького асесора дорівнювався майорському лише формально, фактично ж він був двома рангами нижчий, а закон і зовсім забороняв «цивільним чиновникам іменуватись військовими чинами» [Свод законів 1935, с. 119].

Як бачимо, Платон Ковальов – це один із гоголівських самозванців, міфологізація яких простежується в творчості письменника 1830-х років. Генеалогія самозванців починається з калейдоскопу осіб на Невському проспекті, де кожний намагається ошукати іншого, видаючи бажане за дійсне; потім вона конкретизується в специфіці життя столичних чиновників: колезького асесора Ковальова, колезького реєстратора Хлестакова й титулярного радника Поприщина.

В.Г. Короленко, досліджуючи сутність самозванства, знаходив в ньому відбиття національної хвороби, яка відбувається через те, що душа людини «починає розгойдуватись, як маятник, між двома полюсами російського життя, свавілля, з одного боку, безправ'я, з іншого» [Короленко 1914, с. 358–359]. Самозванство виявляється захисною реакцією героя в петербурзькій дійсності, яка сприяла створенню навколо себе примарного світу уявного добробуту і благополуччя, де він сподівався на солідну посаду та вигідне одруження.

Поведінку гоголівського героя, враховуючи авторську схильність до «крилатих висловів», тон яких був заданий у назві твору, можна визначити фразеологізмом *задирає нос*.

В історико-етимологічному словнику «Російська фразеологія» під редагуванням В.М. Мокієнка ми знаходимо пояснення: «Задирає / задрає нос. *Несхвальне*. Зазнаватися, величатися; поводитися занадто самовпевнено, високо нестися, бути про себе надмірно високої думки; виявляти зарозумілість, чванитися.

1. Вислів створено еліптуванням прислів'я *Нос задирає, а в голові ветер гуляє*.

2. Як й інші вислови (*ходить с поднятým носом, нос кверху*) відображає жестову символіку піднятого носу – знаку зарозумілості, пиhi» [Биріх 2005, с. 478].

Гоголь від самого початку зауважує, що колезьким асесором Ковальов став не за загальними правилами, а в зв'язку з певною суспільно-політичною ситуацією в країні. Зазвичай особам недворянського походження для переходу з IX класу (чин титулярного радника) до VIII (чин колезького асесора) потрібно було мати вищу освіту або скласти спеціальний іспит. Утім у «Повному зібранні законів Російської імперії» зазначається, що «з розширенням меж держави й народонаселення та запровадження кращого устрою в усіх галузях управління, необхідність змусила збільшити кількість службовців як на військовому, так і на цивільному поприщі» [Полное

собрание законов 1846, с. 450]. Йдеться про заходи під час Кавказької війни, коли для захоплення чиновників на службу в закладах Кавказького намісництва було запроваджено проведення в колезькі асесори поза встановленим порядком, тобто по прибуттю на місце служби. Гоголь пише в своїй повісті: «Колезьких асесорів, що дістають це звання за допомогою вчених атестатів, аж ніяк не можна рівняти з тими колезькими асесорами, які робилися на Кавказі... Ковальов був кавказький колезький асесор» [Гоголь 1983, с. 39]. Він скористався можливістю отримати не тільки чин, а й право на спадкове дворянство, яке надавалось із здобуттям чину.

Характеризуючи таку спритність героя, Гоголь імпліцитно використовує фразеологізм *держать нос по ветру*, що дуже точно визначає правила життя й поведінки Ковальова. В словнику «Російська фразеологія» надається таке пояснення: «*Держать нос по ветру* – пристосовуватися до обставин, безпринципно міняти свої переконання, своєю поведінку» [Биріх 2005, с. 478]. Крім відомого пояснення етимології цього фразеологізму з морського лексикону, в словнику надається й інше, яке відносить його до зоофразеологізмів: «Зворот відображає особливості поведінки собак» [Биріх 2005, с. 478] в порівнянні з *чуют носом* – сприймати чуттям, інтуїцією (просторічне *чуйка* – інтуїція, шосте чуття). Отже, отримане таким чином підвищення, на яке в звичайних умовах він не міг ніяк сподіватися, надихнуло Ковальова й на інші плани: поїхати до Петербурга, щоб здобути «кар'єру та фортуну».

Самовдоволення, «задирання носа» героя покарано комічно: від нього ніс і втік і, продовжуючи лінію самозванства свого господаря, злетів на три ранги вище, ставши статським радником. Ще комічніше виглядає розмова Ковальова зі своїм носом в Казанському соборі, де герой зауважує втікачу, що той «повинен знати своє місце» [Гоголь 1983, с. 42], і в той час завіряє, що сподівається отримати губернаторську посаду, хоча й віце-губернаторство для нього ледве доступне. Цікаво, що й ніс зауважує, що між ним і Ковальовим «не може бути ніяких тісних стосунків», тому що він служить «по вченій лінії» [Гоголь 1983, с. 42], відверто натякаючи на законність своєї посади, на відміну від кавказького асесорства Ковальова.

Розщеплення свідомості, поява двійника, який втілює всі честолюбні замисли й прагнення людини, залишають останню при повній поразці. Як вважає Т. Ліндстрем, в повісті представлена «картина підсвідомого страху перед розпадом власної особистості, боязні людини втратити внаслідок цього свій соціальний статус – положення, кар'єру. Ніс майора Ковальова в такій інтерпретації стає символом його чоловічого «я» [Ліндстрем 1974, с. 112].

Гоголь зазначає, що Ковальов приїхав до Петербурга не тільки з кар'єрними міркуваннями, а й матримоніальними інтересами: «Майор Ковальов був не від того, щоб і оженився; але тоді тільки, коли за молодого буде двісті тисяч капіталу» [Гоголь 1983, с. 40]. З такого роду міркуваннями у творі пов'язаний цілий ідіоматичний асоціативний «шлейф», що тяг-

нется за центральним образом, відсилаючи до готових форматів, мовних і поведінкових кліше. По-перше, це його стосунки зі штаб-офіцершею Подточиною та її гарненькою донькою. Гоголь пише, що Ковальов «сам був не від того, щоб з нею поженитися, та уникав остаточної розв'язки. Коли ж штаб-офіцерша сказала йому прямо, що вона хоче віддати її за нього, він потихеньку відчалив зі своїми компліментами, сказавши, що іще молодий, що треба йому прослужити років з п'ять, щоб уже рівно було сорок два роки» [Гоголь 1983, с. 50]. Така поведінка дає підстави згадати ще один соматичний фразеологізм – *водити за нос*. У вже згаданому словнику «Російська фразеологія» ми знаходимо таке тлумачення: «*Водить за нос* – обманювати, вводити в оману, завичай щось обіцяючи і не виконуючи обіцяного» [Биріх 2005, с. 478]. Беззаперечно, якби в молодій Подточині був посаг в 200 тисяч, його поведінка була б іншою, герой би *не крутил носом* – тобто не «виражав незадоволення, зневаги, відмовлявся, упирився» [Биріх 2005, с. 479].

Як син свого часу, коли всі захоплювались дослідами магнетизму та чародійством, Ковальов у втраті носа підозрює втручання надприродних сил і чаклування, яке йшло від штаб-офіцерші Подточиної, що намагалась «підточити» його кар'єру за небажання одружитись з її донькою. Але Подточина у своїй відповіді по-іншому сприймає звинувачення в роздвоєнні героя на людину і носа-чиновника. «Повідомляю вас, що я чиновника, про котрого згадуєте ви, ніколи не приймала у себе, ні замаскованого, ні в справжньому вигляді... Ви пишете іще про носа. Якщо ви маєте на думці, теє говорячи, що ніби б я хотіла залишити вас із носом, тобто формально вам відмовити: то мене дивує, що ви самі про це кажете, тоді коли я, як вам відомо, була зовсім іншої думки...» [Гоголь 1983, с. 55]. Як зазначає Л.Ю. Фуксон, в листі майора «вона бачить два повідомлення. Чиновника Подточина приймає за суперника, який нібито привидівся Ковальову, ще одного претендента на руку її доньки, а згадку про ніс переводить у формат готового кліше «оставить с носом» [Фуксон 2019, с. 79]. *Оставить с носом* – означало «залиши-

ти ні з чим, обманути, обдурити будь-кого» [Биріх 2005, с. 479]. Ковальов, як вже зазначалось, сам збирився обдурити, *оставить с носом* Подточиних, які не задовольняли його матеріальні інтереси.

У повісті є цікавий епізод, коли під час пошуків свого носа Ковальов звертається до газетної експедиції. Чиновник пропонує йому понюхати тютюн у табакерці, на кришці якої був намальований портрет дами в капелюшку, що остаточно обурило героя: адже через втрату носа не тільки тютюн, а й дама як втілення мрії про вигідне одруження, тепер були йому недоступні. Тобто, образно висловлюючись, *не по носу табак*, що означає «невідповідно до своїх потреб, не під силу будь-кому що-небудь» [Биріх 2005, с. 480]. Втім, коли ніс таки повернувся на своє місце, а щасливий Ковальов знову вийшов прогулятися, він зустрічає Подточиних, зупиняється, щоб поговорити, «і, навмисне вийнявши табакерку, набивав перед ними дуже довго свого носа з обох під'їздів, сам собі приказуючи: «Маєте, мовляв, баби, поріддя куряче! А я дочки все-таки не посватаю. Так просто, *rag amour*, чом би й ні!» [Гоголь 1983, с. 58]. Поведінка героя репрезентована ще одним російським фразеологізмом з компонентом ніс – «*сыт, пьян и нос в табаке*», який в лінгвокультурній спільноті використовують для характеристики «людини, в якій все добре; як формулу повного достатку, задоволення життям» [Кузьміч 2000]. Ковальов нарешті заспокоюється і в прагненні незнищеного пориву до самозванства, купує в Гостинному дворі орденську стрічку, не будучи кавалером будь-якої нагороди. Як бачимо, герой засвоює з цієї пригоди те, що він може панувати над атрибутами лише в певному доступному йому колі, розширення якого вгору загрожує великою небезпекою. В тому й полягає вище самоствердження Ковальова, цілком задоволеного собою та петербурзьким життям.

Висновки. Таким чином, зазначивши в заголовку своєї повісті соматизм, який є компонентом цілої низки фразеологізмів, Гоголь «обіграє» їхнє значення в побудові сюжету твору та характеристики героя, збагачуючи повість образністю та експресивністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биріх А.К., Мокиєнко В.М., Степанова Л.И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь; под ред. В.М. Мокиєнко. 3-е изд. Москва: Астрель: АСТ; Люкс, 2005. 926 с.
2. Виноградов В.В. Поэтика русской литературы: Избранные труды. Москва: Наука, 1976. 511 с.
3. Гоголь Н.В. Нос. Повести. Драматические произведения. Ленинград: Худож. лит., 1983. С. 36-59.
4. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений: в 9 т. Петроград: Изд-во товарищества А.Ф. Маркс, 1914. Т. 3. Современная самозванщина. Бытовые очерки. 1914. С. 271–368.
5. Кузьміч В. (Белко В.К.). Жгучий глагол: словарь народной фразеологии. Москва: Зеленый век, 2000. 50 с. URL: <https://www.rulit.me/books/zhguchij-glagol-slovar-narodnoj-frazeologii-read-321081-1.html> (дата звернення 24.05.2020)
6. Lindstrom T.S. Nikolay Gogol. New York: Twayne Publishers, 1974. 216 p.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Санкт-Петербург: Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1846. Т. XX, отделение первое. Николай I. 1845. № 19086. С. 450–451.
8. Свод законов Российской империи. Издание 3-е. Санкт-Петербург: Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1935. 555 с.
9. Фуксон Л.Ю. К истолкованию повести «Нос». *Сибирский филологический журнал*. 2019. № 1. С. 75–81.

REFERENCES

1. Birix A.K., Mokienko V.M., Stepanova L.I. (2005) *Russkaya frazeologiya. Istoriko- etimologicheskii slovar* [Russian phraseology. Historical and etymological dictionary]. V.M. Mokienko (Ed.). Moscow: Astrel: AST; Lyuks. 926 s. [in Russian].
2. Vinogradov V.V. (1976) *Poetika russkoy literatury: Izbrannyye trudy* [The Poetics of Russian Literature: Selected Works]. Moscow: Nauka, 511 s. [in Russian].
3. Gogol N.V. (1983) Nos. *Gogol N.V. Povesti. Dramaticheskie proizvedeniya* [Nose. Gogol N.V. A story. Dramatic works]. Leningrad: Khudozhestvennaya literatura S. 36–59 [in Russian].
4. Korolenko V.G. (1914) *Polnoe sobranie sochineniy* [Full composition of writings] *Sovremennaya samozvanshhina. Vyitovyye ocherki* [Modern imposture. Household essays]. Vols. 1–9; Vol. 3. Petrograd: Izd-vo tovarishhestva A.F. Marks, S. 271–368 [in Russian].
5. Kuzmich V. (Belko V.K.) (2000) *Zhguchiy glagol: slovar narodnoy frazeologii* [Burning Verb: Dictionary of Popular Phraseology]. URL: <https://www.rulit.me/books/zhguchiy-glagol-slovar-narodnoj-frazeologii-read-321081-1.html>. (Last accessed: 24.05.2020) [in Russian].
6. Lindstrom T.S. (1974) *Nikolay Gogol*. New York: Twayne Publishers, 216 s. [in English].
7. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire] (1846). Nikolay I [Nikolay I]. Sankt-Peterburg: Tipografiya II otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kancelyarii. Vol. XX, section 1. № 19086. S. 450–451 [in Russian].
8. *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* (1935). [Code of laws of the Russian Empire]. Sankt-Peterburg: Tipografiya II otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kancelyarii. 555 s. [in Russian].
9. Fukson L.Yu. (2019). K istolkovaniyu povesti «Nos» [To the interpretation of the story «Nose»]. *Sibirskiy filologicheskii zhurnal*. № 1. S. 75–81 [in Russian].

**THE PLOT-FORMING ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS
IN THE STORY OF N.V. GOGOL «NOSE»**

Abstract. The article discusses the problem of the plot-forming role of phraseological units in the story of N.V. Gogol «Nose». It is noted that a writer who actively used commonly used phraseological units, built the story “Nose” on the implicit use of a number of idioms related to the name of the work.

The purpose of the article is to consider the role of phraseological units in the construction of the plot of the Gogol story, to trace how the psychology, worldview and behavior of the hero as an object of action is reflected in established phrases. The method of phraseological identification, communicative-functional analysis, cultural-historical and hermeneutic methods are used in the work, allowing identifying the specifics of the functioning of phraseological units in literary works. The choice of study was determined by the desire to analyze the famous Gogolian work at the intersection of phraseology, literary criticism, psychology and cultural studies, which is extremely interesting and relevant in modern humanities.

Despite the fact that only one idiom is explicitly present in the story – “оставить с носом”, in the construction of storylines can be traced a whole series of somatic phraseological units with the nose component, which are used implicitly. The main storyline is connected with the behavior of the hero, typical Gogol impostor, which держит нос по ветру, that is, took the opportunity to accelerate career advancement, therefore behaves confidently in St. Petersburg (“задирает нос”). With the secondary line of the plot are matrimonial plans of the hero, which form a whole idiomatic associative series in the story, referring to ready-made formats, language and behavioral clichés (“водить за нос”, “крутить носом”, “оставить с носом”, “не по носу табак”). It is noted that in general, how the hero represents himself, can be defined by another phraseological unit: “сыт, пьян и нос в табаке”, which in the Russian linguocultural community is used to characterize a person, who is doing well; as a formula of full income.

The study is carried out taking into account historical, political and social features of Russian life of that time, which influenced the psychology and behavior of the hero.

Keywords: M. Gogol, the novel «Nose», nosology, somatism, somatic phraseological units, imposture.

© Тверітінова Т., 2020 р.

Тетяна Тверітінова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7731-2040>

Tetiana Tveritina – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of the world literature of Hrinchenko university, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7731-2040>

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ АРХЕТИПУ САМОСТІ В КУПАЛЬСЬКІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).359–365

Тиховська О. Персоніфікація архетипу самості в купальській обрядовості українців; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Метою статті є осмислення купальської обрядовості українців крізь призму психоаналізу К.-Г. Юнга, розгляд специфіки об'єктивації архетипу Самості в купальських ритуалах. Особлива увага зосереджена на образах сонця, кола, колеса, квітки, цвіту папороті, вінка, які у світлі психоаналізу є символами архетипу Самості.

Результати: Метафоричним втіленням архетипу Самості, згідно з теорією К.-Г. Юнга, є коло, мандала, «четвірковість». Всі вони проєктуються на образи купальських ритуалів. Зокрема, проєкцією архетипу Самості в купальських обрядах є хороводи – метафоричні рухомі кола, що уособлюють безперервність життя. Вогнище теж має форму кола і метафорично сприймалося як мікромодель сонця. У містерії Купала відбувається взаємопроникнення, накладання різних символічних образів Самості. Зокрема, коло/мандала поєднується з етноархетипом квітки, адже невід'ємною складовою купальських свят є плетіння вінків. Вінок – це коло, створене з квітів («квіткове коло»). Метафорично саме свято Купала тісно пов'язане з прагненням людини досягнути максимального рівня свого розвитку, розкрити свій прихований потенціал й, мовою психоаналізу, досягнути рівня Самості (божества). Недосяжна (міфічна) квітка папороті є ще одним символом архетипу Самості. Символічно її пошук у ніч на Купала та зустріч з демонами відображає боротьбу людини з самою собою (своїм темним альтер-его) та з різноманітними обставинами упродовж усього життя (купальська ніч як проєкція життя).

Висновки: Свято Купала символічно відображає ідею досягнення людиною вищого рівня розвитку, а мовою психоаналізу – досягнення рівня Самості. Архетип Самості проєктуються на багато атрибутів купальських свят, що мають форму кола (мандали): вінок з квітів, коло-хоровод, купальське вогнище, запалене колесо. Коло пов'язується з ідеєю появи Всесвіту й розвитком людини, оскільки в багатьох світових міфах душа уявлялася круглою, як і форма пралюдини. Купальський вінок є колом, утвореним з квітів, а квіти, згідно з теорією К.-Г. Юнга, – це рослинний символ архетипу Самості. Дівчата, одягаючи на голову купальські вінки, метафорично потрапляли в центр мандали, що символічно репрезентувало їх прагнення уподібнитися до божества (як Самість є керуючим центром психіки, так і дівчата у вінках символічно «декларували» бажання керувати «власним світом»). Танці-хороводи увібрали в себе подвійну символіку Самості, оскільки дівчата, кружляючи в колі, мали на головах вінки.

Ключові слова: архетип, вінок, квітка, коло, психоаналіз, українська міфологія, цвіт папороті.

Постановка проблеми. Купальська обрядовість колись була вагомою складовою ритуального життя українців. Однак з плином часу, із занепадом язичництва багато обрядів зникло або ж зазнало трансформації. Як зазначив митрополит Іларіон, «в глибоку давнину була якась велична купальська містерія, але до нашого часу з неї дійшли тільки неясні уламки» [Іларіон 1992, с. 298]. Купальська обрядовість є цікавим об'єктом дослідження з точки зору психоаналізу, оскільки містить у собі багато образів-символів, пов'язаних з процесом індивідуалізації особистості. **Актуальність** статті зумовлена відсутністю в українській фольклористиці наукових досліджень про об'єктивацію в купальській обрядовості архетипних образів, і, зокрема, розвідок про метафоричне втілення архетипу Самості в атрибутах купальських ритуалів.

Аналіз досліджень. Різні аспекти купальської обрядовості розглядали Т. Агапкіна, О. Афанасьєв, В. Давидюк, А. Гейштор, П. Іванов, С. Килимник, Ю. Климець, М. Костомаров, Г. Лозко, В. Милорадович, митрополит Іларіон, І. Нечуй-Левицький, О. Потебня, Ф. Потушняк, П. Чубинський, В. Шухевич та інші дослідники. Зокрема, Ю. Климець у монографії «Купальська обрядовість на Україні» детально осмислив структурні компоненти купальського свята, їх локальні різновиди, народні

вірування та знання, пов'язані з купальською обрядовістю [Климець 1990]. В. Давидюк ґрунтовно проаналізував шлюбну семантику купальського міфу, його походження, специфіку купальської жертви [Давидюк 2005, с. 179–206]. Г. Лозко розглянула зв'язок купальської містерії з віруваннями язичників і відзначила, що вшанування бога Купайла «існувало з прадавніх часів у всіх індоєвропейських народів. Археологи стверджують, що в лісостеповій зоні України воно святкувалося вже 3 тисячі років тому» [Лозко 2009, с. 119]. Дослідниця наголосила, що «Ім'я Купайла походить від слова *купа* – сукупність, збір громади, а також поєднання статей, вступ у шлюб. Купайло також означає збуджений, пристрасний, нестримний» [Лозко 2015, с. 148]. За спостереженням дослідників, до ХХ-го століття збереглися такі купальські обряди як запалювання ритуальних вогнищ й стрибання через них, вмивання росою, плетіння й пускання на воду вінків, магичні акти з використанням рослин. Ф. Потушняк наголосив, що в Європі теж існували купальські містерії, які мали різні назви: «свято майового вогню або святойванської ночі [...] в Німеччині, Франції, Скандинавії, Англії, Малій і Великій Русі, Польщі, Сербії, Італії і т. д. Воно у нас називається Йваня (Йвандень, Івандель). Є воно без сумніву залишком древнього «купала» (ярила) в честь

бога Купала, «котрого урожаю бити, бога розуміти» [Потушняк 1941, с. 102]. За спостереженням Ф. Потушняка, деякі елементи купальських свят подібні до весільних ритуалів: «обряд весільний у лісі довкола королиці (*Atropa belladonna*, подекуди *Nyoscianus niger*), ворожіння з жентницею і т. д.» [Потушняк 1941, с. 102]. На Закарпатті в 40-х роках ХХ століття домінували ті купальські ритуали, які мали охоронну функцію. «У святойванську ніч увечері накладають ще лиш подекуди ватру, довкола якої бавиться молодь. Але вони мають вже лише те значення, що і святоюрські вогні, – оберігати худобу перед відьмами і т. д.» [Потушняк 1941, с. 102].

Метою статті є осмислення купальської обрядовості українців крізь призму психоаналізу К.-Г. Юнга, розгляд специфіки об'єктивації архетипу Самості в купальських ритуалах. Буде здійснено детальний аналіз образів сонця, кола, колеса, квітки, цвіту папороті, вінка, які у світлі психоаналізу є символами архетипу Самості.

Методи дослідження: психоаналітичний, структурно-семантичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. К.-Г. Юнг вважав, що Самість є регулюючим центром цілісної психіки, яка містить у собі і свідоме, і несвідоме, тоді як «Я» (*Ego*) є центром лише свідомості. Вчений охарактеризував Самість як «душевну цілісність і, водночас, центр, який не збігається із Я, а вбирає останнє в себе, як більше коло – менше» [Юнг 2013, с. 188]. Водночас вчений відзначив, що «коло є відомим символом Бога» [Юнг 2016, с. 275]. Тому не випадково календарні обряди часто супроводжуються танцями-хороводами (рухомим колом, уособленням безперервності життя, вічності, адже коло – це замкнена, безконечна лінія). Вогнище теж мало форму кола і метафорично сприймалося як мікромоделі сонця. С. Килимник, описуючи купальську обрядовість, зауважив, що колись право запалювання купальського вогнища мали лише хлопці із незаплямованою репутацією. Очевидно тому, щоб не осквернили святий вогонь, котрий у ту ніч ніби отримував потужний зв'язок із енергією сонця й набував здатності до зцілення. Купальський вогонь через символічний зв'язок із сонцем набував семантики архетипу Самості: «Здобувши живий вогонь, підпалювали це багаття чотири хлопці одноразово з чотирьох протилежних сторін» [Килимник 1994, с. 438]. А, на переконання К.-Г. Юнга, архетип Самості часто проявляється «у добре відомих нам символах кола та четвірності» [Юнг 2016, с. 275] – кола, в яке був вписаний хрест. За спостереженням Л. Бенуаса, хрест, вписаний в коло, є метафоричним уособленням «всюдисущої Людини, яка ідентифікується з Адамом Кадмоном і первісним Андрогіном» [Бенуас 2006, с. 56], тобто з ідеальною людиною, сутність якої близька до Божої досконалості. Тож хлопців четверо було не випадково: вони стояли один навпроти одного, метафорично утворивши хрест, і водночас біля кола – майбутнього вогнища; так існуючий на рівні несвідомого архетип «четвірності» став частиною

цього ритуалу. На думку Л. Бенуаса, хрест у горизонтальній площині символізує людину, яка досягла максимального рівня розвитку, сформувалася «у всіх напрямках своєї індивідуальності» [Бенуас 2006, с. 56–57]. Подібні спостереження над символікою хреста знаходимо і в праці Ф. Потушняка: «Хрест символізує видимий світ, а також чотири основні елементи природи: вогонь, повітря, землю і воду. Але як символ всього світу, хрест є й символом живої, творчої сили у світлі сонця. Сонце має форму хреста в колі. [...] Давні індуси, вавилонці та ін. вважали, що хрест, який обертається, набуває форми хреста із гачками, і стає символом родючості, відродження, щастя, універсальності руху, тобто процесу творення» [Потушняк 1940, с. 3], а мовою психоаналізу – символом Самості. Відтак, створений юнаками символічний горизонтальний хрест в основі вогнища метафорично відображав прагнення до становлення, всебічного розвитку людини, досконалості.

У Карпатському регіоні довгий час побутував звичай скочування запалених коліс з гори у воду в ніч на Івана Купала. Таким чином, палаюче (вогняне) колесо сприймалося як уособлення сонця, котре мало поєднатися з водною стихією й символічно повторити акт світотворення (адже в більшості світових міфів на початку світу були вогонь і вода). Зв'язок палаючого колеса і сонця добре пояснив О. Потебня: «У різних місцях Німеччини іванівські вогнища, які, за припущеннями, відображають сонце, замінюються спаленням колеса, обвитого солом'яно. Це колесо місцями настромлюється на жердину і так спалюється, місцями, запалене, скочується з гори чи підкидається вгору. По цьому колесу, як по зображенню сонця, гадають на врожай» [Потебня 2008, с. 173]. За спостереженням О. Потебні, слов'яни, як і інші індоевропейські народи, уявляли сонце вогняним колесом: «Порівняй санскр. *с'ур'яса* чакрам, грецьке *ήλιον χύχλος*, скандинавське *fağrahvel* (чудове світле колесо), *sunnu hvel* (колесо сонця) з українською назвою сонця кроковим колесом (тобто цвітом оранжевого, «жовтогогарячого» кольору квітки крокоса, досить звичної в українських садах, чи цвіту шафрана» [Потебня 2008, с. 172].

О. Афанасьєв описав обряд скочування запалених коліс у ритуальній традиції індусів, який, однак, мав іншу семантику: метафорично відображав прагнення індусів зменшити сонячну активність, щоб не втратити урожай і не страждати від спеки: «Індуси ведійської епохи звертались з молінням до Індри, закликаючи цього всесильного бога зірвати з небесної вершини сонячне колесо і загасити його спопеляюче проміння в дощових потоках. Таким чином, поворот сонця до зими був визнаним за один з благодійних подвигів бога-громовика і під час Іванівського святкування став виявлятися скочуванням з гори у воду обмазаного смолою і запаленого колеса» [Афанасьєв 2009, с. 164–165].

З точки зору психоаналізу, палаюче колесо є уособленням архетипу Самості – гармонійної єдності й досконалості. К.-Г. Юнг спостеріг, що у текстах китайських алхіміків палаюче коло є символом не-

обхідної передумови розвитку: «Коли змусити світло рухатися по колу, тоді кристалізуються всі сили неба та землі, світла і п'тьми», – йдеться у тексті Золотої квітки» [Юнг 2016, с. 371]. На думку вченого, коло не випадково є символом архетипу Самості і пов'язується не тільки з ідеєю появи Всесвіту, але й з розвитком людини, адже «за давніми уявленнями душа є, власне, круглою [...] Круглою є і форма пралюдини» [Юнг 2016, с. 335]. Перед створенням світу, згідно з багатьма міфами та релігійними доктринами, існувало щось круглої форми: «Праматеріал є круглим, як усесвіт і світова душа: він є світовою душею і світовим матеріалом разом. Він є «каменем, що володіє духом» [...] Алхіміки описують круглий елемент то як праводу, то як правогонь, як пневму чи праземлю» [Юнг 2016, с. 334]. На архетипній символіці кола акцентував і Л. Бенуас: колесо є «символом світу, як і інші квіткові чи круглої форми образи: троянда і лотос, а їх цвітіння є проявом життєвого розвитку» [Бенуас 2006, с. 61].

О. Потєбня вказав на існування взаємозв'язку між народними уявленнями про сонце, як колесо, та способом добування живого вогню для купальського вогнища: «Оскільки сонце уявляється колесом, то німецькі свідчення, що живий вогонь (potfeur) отримували, крутячи колесо довкола осі, не викликають сумнівів у тім, що цей вогонь, подібно до всіх святкових, особливо купальського, зображав, як запалюється небесне колесо, сонце. Цим пояснюється походження повір'я, що сонце танцює, тобто обертається подібно до колеса чи жорна» [Потєбня 2008, с. 172]. О. Афанасьєв висловив припущення, що вогнища, запалені на Купала, могли символізувати не лише сонце, але й енергію блискавки – «грозового полум'я, запаленого Перуном» [Афанасьєв 2009, с. 167]. Підтвердженням доцільності такого тлумачення, на думку дослідника, є існування народних вірувань у те, «що вугіллю і голувешкам, взятим з купальського вогнища, приписувалися сили і властивості громової стріли; [...] в деяких місцях Малоросії (України – О.Т.) купальське вогнище замінялося купою кропиви, а ця заміна безпосередньо пов'язана з уявленнями про блискавку як обпікаючу траву» [Афанасьєв 2009, с. 167]. Обрядовий вияв таких вірувань О.Афанасьєв знайшов у магічних діях словенців, які були спрямовані на викликання дощу через використання вуглин з купальського вогнища: «Словенці під час засухи запихають в паркан голувешку, взяту з вогнища на Івана, оскільки переконані, що вона викличе дощ» [Афанасьєв 2009, с. 167].

Скочування запалених коліс з гір у воду на Купала було символом утвердження бажаної духовної цілісності самої людини, структура психіки якої є дуалістичною – містить свою протилежність (у несвідомому чоловіків існує архетип Аніма, у несвідомому жінок – архетип Анімус). Вогонь і вода якийсь час могли співіснувати, були поруч (запалене колесо відразу не загасало на воді), і в такий спосіб метафорично утверджувалася ідея гармонійного співіснування чоловічого і жіночого начал (вогонь – уособлення чоловічого начала, вода – жі-

ночого). Колесо є символом безконечності, форму кола мають обручки, якими обмінюються під час укладання шлюбу наречені.

Прикметно, що у містерії Купала відбувається взаємопроникнення, накладання, суміщення різних символічних образів Самості. Зокрема, коло/мандала поєднується з етноархетипом квітки, адже невід'ємною складовою купальських свят є плетіння вінків. Вінок – це коло, створене з квітів («квіткове коло»), вінки одягають собі на голову дівчата, і їх голова опиняється в центрі «кола з квітів» (вінка). Метафорично дівчина потрапляє в центр мандали, що відображає її символічне прагнення до ототожнення з архетипом Самості, пізнання божественної гармонії. За спостереженням К.-Г. Юнга, основним мотивом більшості мандал «є передчуття центру особистості, так би мовити центральною місця всередині душі, з яким усе пов'язане, яке усе впорядковує і яке є водночас джерелом енергії. Енергія середини проявляється у практично непоборному примусі і прагненні стати тим, ким ми є [...] Цей центр ми відчуваємо і мислимо не як Я, а як [...] Самість» [Юнг 2013, с. 473]. Відтак, дівчата, одягаючи на голови купальські вінки, у процесі ритуальної містерії уподібнювалися до богинь-покровительок рослинності, метафорично перевершували свою людську природу, символічно проявляли бажання досягнути рівня архетипу Самості.

Купальські ритуали, пов'язані з ворожінням через пускання вінків на воду, мали, з одного боку – виявити внутрішній потенціал дівчини (чи готова вона на підсвідомому рівні бути коханою та щасливою), з іншого – передбачити, чи буде доля прихильною до неї. За спостереженням С. Килимника, кожна дівчина плела два вінки, які символізували її саму та її коханого хлопця; якщо зійдуться на воді, бути їм у парі, якщо ні – не судилося [Килимник 1994, с. 452–453]. Вчений описав також цікавий ритуал, пов'язаний з вінками і з символікою кола: «Дівчата взявши вінки в обидві руки та піднявши їх до сонця, тричі з ними обійдуть колом (хороводом) з піснею:

Віночка звивши, на воду пуцу:

Хто вінка пійме, той мене візьме...

Ідуть усі гуськом до вогнів, до хлопців. Тут тричі з піснями хороводом обходять вогонь і підходять до річки, до води...» [Килимник 1994, с. 452]. Таким чином, підняті над головою вінки метафорично спочатку освячуються сонцем (небесним вогнем), а потім – вогнем земним (дівчата обходять з вінками купальське вогнище). Квіткові «кола» (вінки) через рухи дівчат у хороводі окреслюють три кола на честь сонця і три кола навкруг купальського вогнища, і лише після того їх кидають у воду. Очевидно, такий ритуал символічно мав наслідком вінок силою вогню, наділити їх могутністю божества і напрогорчити у такий спосіб щасливу долю дівчатам. Крім цього, він повинен був сприяти метафоричній трансформації самих дівчат, які водили хороводи, оскільки, за спостереженням Л. Бенуаса, «в обрядовій магії окреслення максимального кола (cercle maxime) встановлює захисну межу

від шкідливих впливів. А танці дервішів, які крутилися по колу, є способом духовного переродження» [Бенуас 2006, с.56].

О. Афанасьєв зафіксував обряд ворожіння на вінках, до яких чіпляли запалену свічку (відбувалося метафоричне поєднання води і вогню через коло з квітів): «В Україні дівчата пускають свої вінки в воду, приліпивши до них запалені воскові свічки, і за тим, як пливуть вінки, гадають про свою майбутню долю» [Афанасьєв 2009, с. 160]. Таким чином, символічно перевірялася здатність співіснування води (жіночого начала) і вогню (чоловічого начала), водночас і розмежованих, і об'єднаних вінком з квітів (уособленням долі дівчини).

Коли дівчата кидали вінки у воду, хлопець міг упіймати вінок тої, що йому подобалася. На переконання більшості фольклористів, купальський вінок символізує дівочу долю, дівочтво, незайманість, але з точки зору психоаналізу, вінок все ж таки можна трактувати як мандалу, утворену з квітів, як рослинний символ архетипу Самості. Таким чином, упіймавши вінок дівчини, хлопець метафорично утверджував прагнення поєднатися з нею на духовному рівні, на рівні Самості. Тут вінок заміняє шлюбні обручки, адже відомо, що в деяких народів, шлюб, умовно укладений під час купальських містерій, вважався священним, здійсненим із благословення бога кохання Купала. Крім цього, купальський вінок з квітів одягали на голови дівчата, а не хлопці, не випадково. Квіти, за спостереженням К.-Г. Юнга, часто асоціювалися саме з жіночим началом: «В Індії квітка лотоса (Падма) є, згідно з тантричним тлумаченням, жіночим лоном. Ми знаємо цей символ із доволі поширених зображень Будди (чи й інших богів), що сидить у квітці лотоса. Це зображення відповідає «золотій квітці» китайців», «троянді» розенкрейцерів і «містичній ружі» (rosa mystica) з «Раю» Данте [...] Також і для західних містиків не було чужим значення троянди чи квітки як материнського лона» [Юнг 2013, с. 481]. На жаль, купальські обряди, пов'язані з пусканням вінків на воду, зараз є мало поширеними, на відміну від ритуалів, пов'язаних з вірою в цілющу властивість трав і квітів у цей період.

Якщо розглядати календарний рік як символічну проекцію людського життя, то свято Купала можна інтерпретувати як умовну точку духовної зрілості людини, етап досягнення нею піку своїх інтелектуально-духовних та фізичних можливостей (оскільки 23-24 липня – період найбільшої сонячної активності, далі починався спад – день ставав коротшим). Метафорично саме свято Купала тісно пов'язане з прагненням людини досягнути максимального рівня свого розвитку, розкрити свій прихований потенціал. Таке бажання до виходу за межі людської природи реалізувалося в повір'ях про цвіт папороті, адже ця, ніким не бачена, міфічна квітка нібито може здійснювати бажання, матеріалізувати думки і слова – символічно здатна наблизити людину до рівня божества (Самості). Таким чином, і саме свято Купала, і вірування в існування квітки папороті тісно пов'язані з ідеєю індивідуалізації лю-

дини, своєрідної психологічної ініціації (адже щоб здобути квітку папороті, згідно з народними віруваннями, треба пройти через ряд складних небезпечних випробувань, влаштованих демонічними силами). Відтак, цвіт папороті є ще одним символом архетипу Самості в купальській обрядовості. Загалом, Самість може проектуватися на образи різних рослин і дерев («Рослинними символами є насамперед квітка і дерево» [Юнг 2016, с. 319]), але цвіт папороті має особливе значення, адже він містить в собі енергію блискавки (Перунового вогню), є невидимим і недосяжним, як божество.

О. Потебня наголошував на зв'язку цвіту папороті з Перуном, оскільки «цвітіння папороті супроводжується землетрусом, громовими ударами, сліпучими блискавками» [Потебня 2008, с. 183]. Крім цього, дослідник переконливо довів існування семантичних паралелей між образом папороті та птаха, здійснивши аналіз відповідних лексем у санскритській, грецькій, німецькій, литовській, угорській, словацькій, українській та інших слов'янських мовах: «Слов'янське п а п о р о т ь містить у собі подвоєння того ж кореня, від якого перо, а значить власне перо, крило, судячи з російського обласного папороток, – пташине крило [...] Вигляд всієї цієї рослини при двох великих перистих листках повинен був нагадувати птаха [...] папороть – втілення птаха, який приніс вогонь» [Потебня 2008, с. 182]. Птахи у міфах світу часто постають деміургами, в одній із українських прадавніх космогонічних колядок це – «три голубоньки» тощо. Таким чином, знову спостерігаємо взаємопроникнення різних образів Самості: вогонь+квітка+птаха (деміург). О. Потебня вдало вмотивовує орнітологічну складову семантики багатьох рослин, вказуючи на причетність птахів до появи окремих видів (виросли з занесеного ними зерна) та на їх подібність за формою й кольором: рослини «формою листя нагадують перо чи крило, кольором соку чи яскравими барвами квіту – кров, випущену пораненим птахом, шипами – кіготь хижого птаха. Все разом узятє змушувало думати, що відомі рослини походять від небесного вогню, який огорнув гілку небесного дерева, та з пера, крила, крові, кігтя птаха, який приніс цей вогонь на землю» [Потебня 2008, с. 179].

Цікавим є спостереження митрополита Іларіона про те, що цвіт папороті уявлявся блакитного кольору: «Рівно опівночі розцвітає папороть, – з тріскотом загорається, і горить блакитним вогнем» [Іларіон 1992, с. 294]. Блакитний колір в міфах пов'язувався з просвітленням, осяянням, натхненням, божественною мудрістю. За спостереженням К.-Г. Юнга, символ діамантових блискавиць вказує на «досконалий стан поєднання чоловічого і жіночого» [Юнг 2013, с. 474]. Однак інші вчені, зокрема О. Потебня, В. Андрієвський та С. Килимник зафіксували вірування, що цвіт папороті червоного кольору (очевидно, за аналогією до кольору полум'я), хоча грім і блискавка теж супроводжують його появу: «Враз вчується наче постріл, наче грім.. [...] І висока, у пояс людині стрілка вмить виросте вгору; на ній з'явиться червона, невиданої краси, вог-

нева квітка, розквітне, а пахощі підуть по всьому лісі» [Килимник 1994, с. 443]. За спостереженням В. Андрієвського, вогняно-червона квітка папороті є символом сонця та свастики (вогня-сонця), «яку малюють у нас на великодніх писанках» [Андрієвський 1941, с. 43]. Блакитний і червоний кольори, якими народна уява наділила дивовижний цвіт папороті, символічно відображають дуалістичну сутність цієї квітки. З одного боку, цвіт папороті може збагатити людину неймовірними здібностями та скарбами, а з іншого – його дуже важко знайти і він є джерелом небезпеки (цвіт папороті прагнуть здобути й різні демони, вони переслідують того, хто знайде цю дивовижну квітку).

Василь Потушняк записав бувальщину про купальську ніч та цвіт папороті, що існувала на Закарпатті в 20-х роках ХХ століття: «Цієї ночі переважно пильнують цвіт папороті. Про цей цвіт кажуть, що хто його б знайшов, то всі звірі прийшли б до нього говорити. Кажуть, що одного разу знайшов був якийсь чоловік той цвіт. Коли йшов додому, то одна корова сиділа у дуплавій вербі і каже: «Якби ти, чоловіче, знав, що є в цій вербі, то не був би таким як тепер». Чоловік пішов і увидів у вербі багато золота» [Потушняк 1928, с. 317].

Цікаву фантастичну оповідь про цвіт папороті опублікував у журналі «Літературна неділя» (Ужгород, 1941) В. Загорський. У цій бувальщині утверджується ідея фаталізму й нездатності людини «запрограмувати» власне щастя, заперечується доцільність магічного акту задля досягнення надзвичайних здібностей. Квітка папороті ніби сама обирає того, кому хотіла б подарувати незвичайні вміння й скарби: цілком випадково вона чіпляється до взуття одного чоловіка (а він навіть не помічає її) і ніяк не йде до рук іншого, який задля її здобуття виконує складний ритуал та зазнає страху і страждань.

Селянин, який розшукував своїх зниклих волів у ніч Івана Купала, зайшов «у недалекий ліс. Як там пройшов кілька кроків, з ним сталося надзвичайно цікаве диво. Він відчув себе ясновидцем і всемогутим, таким, що має все. У його голові відразу виникли образи місця, де паслися спокійно його воли. Видів він і знав, де в ту пору їхали його товариші. Все, все він видів і знав, а в кишнях дзвеніло повно золотих грошей» [Загорський 1941, с. 67]. Чоловік знайшов своїх волів, і вирушив наздоганяти товаришів-кущів, але по дорозі вирішив перевзутися. «Як лиш розмотав онучі, все його ясновидіння миттєво втратилось. Став знов таким самим простим чоловіком, як і перше був» [Загорський 1941, с. 67]. Коли чоловік розповів товаришам про свою пригоду, «всі в один голос твердили, що в нього за онучею був цвіт папороті і що, коли він перевзувався, квітка випала і загубилася» [Загорський 1941, с. 67]. Знайти вдруге цвіт папороті чоловікові не вдалося, хоч він і повернувся на те місце, де перемотував онучі. Таким чином, через випадково отриману квітку папороті метафорично утверджується ідея можливості нетривалого інтуїтивного контакту людини з її внутрішнім духовним потенціалом, з архетипом Самості,

який виявляється у короткочасному набутті надзвичайних знань та вмінь.

Друга частина бувальщини описує складний ритуал, який здійснює інший чоловік задля здобуття магічної квітки. Сміливцю доводиться пережити страшну бурю, пожежу, страх, зустріч з чортами, тимчасову втрату зору. Коли він простягає руку до куща папороті, невидима істота б'є його по пальцях, потім, коли хоче взяти свяченої води, отримує удари по шиї. Зрештою, чоловік побачив квітку папороті, але не зміг зірвати її. Опівночі «розцвіла довгождана квітка і так блиснула своїм чарівним світлом, як громовиця на небі. Через хвилину почався проливний дощ, земля затряслася і з її середини почали з'являтися вогняні язички» [Загорський 1941, с. 68]. Недосяжність для звичайних людей цвіту папороті символічно відображає неможливість уникнення труднощів на шляху людини до самовдосконалення, складність духовно-інтелектуального наближення особистості до божественної істоти (відкриття в собі потенціалу Самості).

Оскільки у процесі становлення людини доводиться долати безліч перешкод, спокус, проходити через різноманітні випробовування, перш ніж вона хоч трохи наблизиться до омріяного ідеалу, то й народні повір'я про цвіт папороті не випадково передбачають зустріч щасливця, який зміг би зірвати чарівну квітку, з різними демонами. Метафорично пошук квітки папороті у ніч на Купала та зустріч з демонами відображає боротьбу людини з самою собою (своїм темним alter-ego) та з різноманітними обставинами упродовж усього життя (купальська ніч як проекція життя). В. Шухевич описав ряд вірувань гуцулів, що є своєрідними рекомендаціями для сміливців: «Хто би хотів той цвіт дістати, має ввечері перед Іваном вийти у ліс та там шукати папороти цюнайбільшої; а за ним будуть йти відьми, юди, мут его кликати, кричати, свистати, але йому не вольно ні обізватись, ні оглянутись, ні зважати на се. Коли знайде таку папороть, має доокруг неї обійти три рази задом до неї: ні один, ні два... ні вісім, ні дев'ять. Так три рази і станути навпроти папороти до схід сонця. У правій руці має тримати свічку пасківну (що була на пасці приліплена), має заєдно дивитись на папороть і говорити отче наші на відлїв: ні отче, ні наш, ні ежи еси, ні на землі... і т.д. Як лиш узрить, що папороть зацвіла, має єї цвіт ухопити лівою рукою, сховати зараз за пазуху, а говорячи отче наші, вертати чимскоріше додому. Такий буде щасливий, буде усе мав, що лиш сам забагне» [Шухевич, 2018, с. 887]. Таким чином, щоб здобути цвіт папороті, сміливий чоловік повинен метафорично здійснити перехід між світами, потрапити у простір, де неможливе стає реальністю. Задля цього він своєю ходою окреслює три кола, не дивлячись на об'єкт, що його цікавить, – обернувшись спиною до папороті, яка ще поки що не цвіте. Читання молитви з вживанням частки «не» перед кожним словом теж є символічним відреченням від світу людей, від опіки Бога, метафоричною передумовою можливості побачити те, що заборонено бачити людям (за ініціативою Бога чи демо-

на). Можливо, вогонь свічки-«пасківки» в цьому ритуалі символічно мав сприяти появі квітки папороті, котра народною уявою сприймалася як його дзеркальне магічне відображення. Чоловік мав зірвати цю квітку лівою рукою, запалена свічка була в правій руці, і на мить священний вогонь (свічка) і магічний вогонь (цвіт папороті) опинялися поруч. А повернення додому з квіткою папороті супроводжувалося набожним промовлянням молитви – метафорично через «магію» вже Божого слова чоловік повертався у реальний світ.

Відтак, квітка папороті уособлює мрію людини про можливість вийти за межі своїх знань та здібностей, уподібнитися до божества: не старіти, не здійснювати помилок, розуміти мову рослин і тварин, завжди приймати правильні рішення. А це, мовою психоаналізу, відображає психологіч-

ний процес індивідуалізації особистості, досягнення нею рівня Самості.

Висновки. Отже, купальські ритуали: розпалювання вогнищ, водіння дівчатами хороводів з вінками на голові, пошуки таємничого цвіту папороті – є метафоричним переосмисленням мрії людства про досягнення рівня розвитку божества, а мовою психоаналізу – досягнення рівня архетипу Самості. Архетип Самості проєктується на атрибути купальських свят, котрі асоціюються з колом, сонцем, вогнем, вогняним колесом, хороводом, квітами. Купальська обрядовість символічно репрезентує ідеєю гармонійної єдності чоловічого та жіночого начал на духовному рівні (на рівні архетипу Самості), що виявляється в пусканні дівчатами сплетених вінків на воду та прагненні хлопців упіймати ці вінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвський В. Звичаї й обряди українського народу. Краків, 1941. 52 с.
2. Афанасьев А.Н. Боги – суть предки наши. Москва: РИПОЛ класик, 2009. 320 с.
3. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы [пер. с фр. А. Калантарова]. Москва: Астрель: АСТ, 2006. 158с.
4. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
5. Загорский В. Въ ночь подъ Ивана Купала (З далекой нашей минувшины) Литературна недѣля. Рочник 1. Ч.9. Унгварь, 1941. С.66–68.
6. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3-х кн., 6 т.]. Факс. вид. Київ: АТ «Обереги», 1994. К. II, т. 4: [Літній цикл]. С.339–528.
8. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. Київ: Наукова думка, 1990. 145 с.
9. Лозко Г. Боги і народи. Етносоціальний вимір: курс релігієзнавства. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 624 с.
10. Лозко Г. Коло Свароже: Відроджені традиції. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. 228 с.
11. Потебня О. Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення. Фольклористичні зошити, Збірник наукових праць. Луцьк, 2008. Вип. 11. Інститут культурної антропології, [переклав В. Давидюк]. С. 167–188.
12. Потушняк Василь. Русальна п'ятниця. Наш рідний край. Тячово, 1928 (юній). Рочник VI. Число 10. С. 317–318.
13. Потушняк Федор. Крестъ и крестная сила въ народном вірованіи. Русская правда (20 апреля), Ужгород, 1940. С. 3.
14. Потушняк Ф. Огень въ народныхъ вѣрованяхъ (Tüz a ruszin néphitben). Зоря-Најнал. Річник 1. №1–2. Ужгород, 1941. С. 86–114.
15. Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах (Репринтне видання 1899–1908 рр). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
16. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. [Переклала з німецької Катерина Котюк]. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
17. Юнг К.-Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості. [Переклала з німецької Катерина Котюк]. Львів: Видавництво «Астролябія», 2016. 432 с.

REFERENCES

1. Andriievskiy V. (1941) Zvychai y obriady ukrainskoho narodu [Customs and traditions of Ukrainians]. Krakiv. 52 s. [in Ukrainian].
2. Afanasev A.N. (2009) Bogi – sut predki nashi [Gods are our ancestors]. Moskva: RIPOL klasik. 320 s. [in Russian].
3. Benuas L. (2006) Znaki, simvoliy i mify [Signs, symbols and myths] [per. s fr. A. Kalantarova]. Moskva: Astrel: AST. 158 s. [in Russian].
4. Davydiuk V. F. (2005) Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru [Initial mythology of Ukrainian folklore]. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. 310 s. [in Ukrainian].
5. Zahorskiy V. U nich pid Ivana Kupala (Z dalekoi nashoi mynuvshyny) [At night before Ivana Kupala (from our far past times)]. Literaturna nedilia. Rochnyk 1. Ch.9. Unhvar, 1941. S. 66–68 [in Ukrainian].

6. Ilarion, mytropolyt (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Pre-Christian beliefs of Ukrainian people]: Ist.-relih. monohrafiia . Kyiv: AT «Oberehy». 424 s. [in Ukrainian].
7. Klymnyk S. (1994). Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittenni [Ukrainian year in folk traditions within the light of history]: [U 3-kh kn., 6 t.]. Faks. vyd. Kyiv: AT «Oberehy». K. II, t. 4: [Litnii tsykl]. S.339–528 [in Ukrainian].
8. Klymets Yu. (1990). Kupalska obriadovist na Ukraini [Kupala traditions in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka. 145 s. [in Ukrainian].
9. Lozko H. (2015). Bohy i narody. Etnosotsialnyi vymir: kurs relihiieznavstva [Gods and nations. Ethno-social aspect: course of religion study]. Ternopil: Mandrivets. 624 s. [in Ukrainian].
10. Lozko H. (2009). Kolo Svarozhe: Vidrodzheni tradytsii [Circle of Svarog: Revived traditions]. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». 228 s. [in Ukrainian].
11. Potebnia O. (2008). Pro kupalski vohni ta sporidneni z nymy uiavlennia [About Kupala lights and phenomena related to them]. Folklorystychni zoshyty, Zbirnyk naukovykh prats. Lutsk, 2008. Vypusk 11. Instytut kulturnoi antropologii, [per. V. Davydiuk]. S. 167–188 [in Ukrainian].
12. Potushniak Vasyi (1928). Rusalna piatnytsia [Rusalna Friday]. Nash rodnyi kraj. Tiachovo, (yunii). Rochnyk VI. Chyslo 10. S. 317–318 [in Ukrainian].
13. Potushnyak Fedor (1940). Krest i krestnaya sila v narodnykh verovaniyah [Cross and its power in folk beliefs]. Russkaya Pravda (20 aprelya), Uzhgorod. S. 3. [in Russian].
14. Potushniak Fedor (1941). Ohen v narodnykh virovaniyah [Fire in folk beliefs] (Tüz a ruszin néphitben). Zoria-Hajnal. Richnyk 1. №1–2. Uzhhorod. S. 86–114 [in Ukrainian].
15. Shukhevykh V. (2018). Hutsulshchyna: v 5 chastynakh [Gutsulshchyna: in 5 volumes] (Reprintne vydannia 1899–1908 rr). Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. 1218 s. [in Ukrainian].
16. Yung K.-G. (2013). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetype and collective unconscious]. [Pereklala z nimetskoï Kateryna Kotiuk]. Lviv: Vydavnytstvo «Astroliabii». 588 s. [in Ukrainian].
17. Yung K.-G. (2016). Aion: Narysy shhodo symboliky samosti [Essay of set of symbols of Self]. [Pereklala z nimetskoï Kateryna Kotiuk]. Lviv: Vydavnytstvo «Astrolyabiya». 432 s. [in Ukrainian].

PERSONIFICATION OF ARCHETYPE OF SELF IN THE UKRAINIAN KUPALA RITUALS

Abstract. The purpose of the article is to understand Kupala rituals of Ukrainian in the light of psychoanalysis of K.-G. Jung; to overview specific features of objectification of archetype of Self in Kupala rituals. Special attention is paid to images of the sun, circle, wheel, flower, blossom of fern, wreath which are the symbols of Self within the context of psychoanalysis. **Results:** According to K.-G. Jung, a circle, a mandala or “quarterness” are metaphorical personifications of archetype of Self. All of them are projected on images of Kupala rituals. Particularly, the projection of archetype of Self in Kupala rituals are roundelays – metaphorical moved circles which symbolized continuity of life. Fire also has a shape of a circle and metaphorically is perceived as a micro model of the sun. In Kupala mystery interpenetration and overlay of different symbolic images of Self is happened. In particular, circle/mandala connects with ethno-archetype of flower, after all making flower wreath is an essential part of Kupala celebration. Wreath is a circle made of flowers (“flower circle”). Metaphorically holiday of Kupala is closely connected with person’s intention to achieve the highest level of the development, to unleash his/her hidden potential and to reach the level of Self (deity). Unreachable (mythic) flower of fern is another symbol of the archetype of Self. Metaphorically searching for it and meeting demons at Kupala night reflects battle of the self (of dark alter ego) and of different circumstances within all the life (Kupala night as a projection of life).

Conclusions. Holiday of Kupala reflects symbolically an idea of achieving of a person the highest level of the development, and in the language of psychoanalysis – reaching the level of Self. Archetype of Self is projected on many attributes of Kupala celebration which have the form of circle (mandala): flower wreath, circle-roundelay, kupala fire, a set on fire wheel. Circle is very close to the idea of world creation and human development, because in many world myths soul is imagined in the shape of a circle. Kupala wreath is a circle made of flowers and according to K.-G. Jung, flowers is a symbol of archetype of Self. Girls putting on kupala wreath on their heads metaphorically get to the centre of mandala and this represented symbolically their desire to look like a deity (as Self is a managing centre of psychics so the girls with wreaths “claimed” symbolically their desire to manage “their own world”). Dance-roundelays absorb the double symbolic of Self because the girls dancing in the circle wear flower wreath in their heads.

Keywords: archetype, wreath, flower, wheel, psychoanalysis, Ukrainian mythology, blossom of fern.

© ТИХОВСЬКА О., 2020 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Ю В І Л Е І

«ЛЮБОВ І РОБОТА – ОСЬ НАРІЖНІ КАМЕНІ НАШОЇ ЛЮДЯНОСТІ»¹

(до ювілею професора Наталії Венжинович)

Цього року влітку відсвяткувала ювілей доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови, заступник декана філологічного факультету з наукової роботи Ужгородського національного університету Наталія Федорівна Венжинович.

Народилася Наталія Федорівна 30 червня 1960 року в місті Почаєві Тернопільської області. 1984 року закінчила українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного (нині національного) університету, здобувши кваліфікацію «Філолог. Викладач». Після закінчення вишу за державним розподілом учителювала в середній школі № 4 м. Тореза Донецької області. 1986 року вступила до аспірантури, працювала викладачем-погодинником на кафедрі української літератури. Подальше професійне життя Наталії Венжинович пов'язане з кафедрою української мови, на якій ювілярка обіймала різні посади: з 1991 року – викладача, 2000 – доцента, 2020 – професора, завідувача кафедри української мови. Насправді ці лаконічні біографічні рядки приховують надскладну щоденну працю викладача у виші: читання лекцій, проведення практичних занять, укладання робочих програм, методичних рекомендацій, написання навчальних посібників, безкінечну перевірку студентських робіт, консультації бакалаврів, магістрантів, аспірантів, проведення заліків та іспитів. Варто зазначити, що Наталія Федорівна здійснює не лише навчально-виховну, наукову, науково-методичну, науково-організаційну роботу, а й бере активну участь у громадському житті філологічного факультету.

1998 року Н. Венжинович успішно захистила кандидатську дисертацію з теми «Лексика народних промислів говорів Тернопільщини (ткацтво)». У роботі авторка здійснила лексико-семантичний, лексико-етимологічний, словотвірний, лінгвогеографічний аналіз ткацьких термінів, зібраних у 73

населених пунктах Тернопільської області і частково Львівської, Рівненської, Івано-Франківської областей України. Цінним доповненням тексту дисертації є атлас ткацької лексики говорів Тернопільщини та фольклорні записи.

З початку 2000-них років окреслюється новий етап наукової діяльності Н. Венжинович, пов'язаний із активним і ґрунтовним опрацюванням фразеологічної проблематики. Наталія Федорівна досліджує акумулюючі властивості слова та фразеологізму, основні проблеми вивчення ідіоматики в сучасній лінгвістиці, аналізує концепт у лінгвокультурологічній конотації фразеологічних одиниць, розглядає тематичну стратифікацію фразеологізмів української мови, вивчає когнітивний і національно-культурний аспекти дослідження фразеологічних одиниць, простежує позитивну й негативну репрезентацію людини у фразеологізмах української мови, реконструює фразеологічну картину світу у творах українських письменників.

Конденсує результати багаторічних досліджень Наталії Федорівни опублікована 2018 року монографія «Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології» (НАН України, Інститут української мови, Ужгород, 463 с.). У праці досліджено фраземіку української мови в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах, проаналізовано сукупність семантико-когнітивних та лінгвокультурологічних змін, що спричинилися до становлення й розвитку фразеологічного значення у вільних словосполученнях, запропоновано лінгвокультурологічний вектор семантико-когнітивного вивчення фразеологічних одиниць антропоцентричної репрезентації, визначено й описано основні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови. Як зазначає В. Папіш, «Наталія Венжинович продемонструвала новий ракурс дослідження фраземіки, зробила свій внесок у подальший розвиток новітніх когнітивних студій»². Того ж року в Інституті української мови ювілярка захищає докторську дисертацію «Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти». Семантико-когнітивний підхід до вивчення фразем дав можливість науковиці репрезентувати в українському мовознавстві

¹ Зигмунд Фройд.

² Папіш Віталія. Доля поступилася (рецензія на монографію Н. Венжинович «Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 1 (41). 2019. С.188.

нову галузь – когнітивне й лінгвокультурологічне дослідження стійких мовних одиниць. Варто зауважити, що до захисту дисертації Н. Венжинович опублікувала 99 праць з теми роботи, з них 60 статей надруковано в українських та закордонних виданнях, а основні положення наукового дослідження виголошено на 67 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях (з них 27 – за кордоном).

Окрім індивідуальних праць, Н. Венжинович – авторка окремих розділів у колективних монографіях, виданих за кордоном: *Национальное и интернациональное в славянской фразеологии*, Greifswald, 2013; *Die slawische Phraseologie und die Bibel*, Greifswald, 2013; «Вода» в славянской фразеологии и паремологии: В 2 т., Budapest, 2013. Т. 1; *Prostor in čas v frazeologiji*, Ljubljana, 2016; *Устойчивые сравнения в системе фразеологии*, Санкт-Петербург – Грайфсвальд, 2016; *Development trends of philological sciences*, Lviv-Toruń, 2019; *Development trends of modern linguistic in the epoch of globalization*, Lviv – Toruń, 2019; *Lecture Notes on Historiography of Linguistics*, Czestochowa, 2019; *Die slawische Phraseologie: Entlehnungen und Kalkierungen in der slawischen Phraseologie*, Greifswald, 2020; *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, Kraków, 2020; *Słowo. Tekst. Czas XIII. Frazeologia w dyskursie i przekładzie*, Szczecin, 2020.

Наталію Федорівну було запрошено до авторського колективу, який упродовж кількох років під керівництвом професора В. М. Мокієнка працював над укладанням 18-мовного словника у двох томах «Лепта біблейської мудрости: русско-славянський словарь біблейських крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках» (2019). Робота виконана в рамках міжнародного наукового проєкта European Dictionary Bilingualisms, участь у якому взяло 20 фахівців із 15 країн: Вірменії, Білорусі, Німеччини, Грузії, Італії, Іспанії, Польщі, Македонії, Росії, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії, України.

Загалом у творчому доробку дослідниці близько 200 робіт, опублікованих в Україні й за її межами (Австрія, Білорусь, Болгарія, Грузія, Німеччина, Польща, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія).

Різномасштабність наукових зацікавлень Наталії Венжинович засвідчує і проблематика кандидатських дисертацій, захищених під її керівництвом: «Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)» (В. Баньої, Івано-Франківськ, 2009), «Структура, семантика і функціонування термінів видавничо-поліграфічного виробництва у сучасній українській літературній мові» (М. Медведь, Івано-Франківськ, 2014), «Мовна актуалізація концепту АМЕРИКА в українських газетних текстах початку ХХІ століття» (М. Химінець, Івано-Франківськ, 2014). Завершила роботу, присвячену дослідженню фраземіки закарпатськоукраїнської літератури початку ХХІ ст. у лінгвокультурологічному аспекті, М. Яцьків.

Важливою частиною наукової діяльності На-

талії Федорівни є не лише рецензування праць, написання відгуків, опонування дисертацій, але й продуктивна співпраця з відомими вченими. Професорка – активна учасниця всеукраїнських та міжнародних конференцій, успішно представляє кафедру й університет на всеукраїнських та міжнародних наукових заходах в Австрії, Білорусі, Грузії, Польщі, Росії, Сербії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Чехії. З 2019 року Н. Венжинович – член Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів. За майже 30 років існування Комісії незмінною традицією є проведення конференцій і симпозіумів, присвячених різним аспектам слов'янської фразеології. 12 – 14 жовтня 2020 року під патронатом Фразеологічної комісії в стінах Ужгородського національного університету завдяки титанічним зусиллям ювілярки відбулася ще одна масштабна конференція, участь у якій узяли представники з 11 країн.

Наталія Венжинович має значний досвід науково-педагогічної діяльності. За час роботи на кафедрі забезпечувала викладання різних курсів: «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», «Орфографічний практикум», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Ділова українська мова», «Українська мова як іноземна», «Історія українського мовознавства», «Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень». Нині опрацьовує нові спецкурси: «Особливості перекладу фразеологізмів», «Українська діалектна пареміологія», «Актуальні проблеми порівняльно-зіставної фраземіки».

Викладацький досвід ювілярки реалізовано в працях навчально-методичного характеру. Наталія Федорівна – авторка посібника «Сучасна українська літературна мова» (Ужгород: Закарпаття, 2001, 236 с.), два перевидання якого (2-е – Вінниця: Фоліант, 2005, 256 с.; 3-тє – Київ: Знання, 2008, 303 с.) надруковано з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів».

Теоретичні та практичні напрацювання у сфері новітніх парадигм мовознавчих досліджень знайшли відображення в навчально-методичному посібнику «Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень» (Ужгород, 2015, 268 с.). У розвідці репрезентовано основні особливості лінгвокультурологічних досліджень, методику проведення концептуального, лінгвокультурологічного аналізу, найважливіші наукові праці українських та зарубіжних учених у цій галузі. Посібник містить словник найуживаніших термінів та докладний список наукової літератури.

Серед навчально-методичних праць варто назвати ще такі: Ділова українська мова: навчально-методичний посібник для студентів економічного факультету (Ужгород, 2001, 155 с.); Ділова українська мова: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна робота» (Ужгород, 2002, 214 с.); Морфологія сучасної української літературної мови: методичні розробки практичних занять для студентів українського відділення

філологічного факультету (Ужгород, 2002, 75 с., у співавторстві з Т. Розумик); Морфеміка і словотвір сучасної української літературної мови: методичні розробки лабораторних занять для студентів філологічного факультету (спеціальність «Українська мова і література») (Ужгород, 2004, 56 с., у співавторстві з Г. Вовченко); Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету (Ужгород, 2017, 232 с.; у співавторстві з О. Пискач).

Наталія Федорівна не залишає поза увагою важливу частину підготовки фахівця-словесника – шкільну освіту: близько 10 років читала лекції з морфології вчителям у Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти. У різні роки професорка – член журі учнівських олімпіад з української мови, Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, конкурсу-захисту науководслідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України, Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка. Вона також долучилася до запровадження двох нових на факультеті освітньо-професійних програм підготовки фахівців «Українська мова і література, англійська мова і література», «Українська мова і література» (у закладах загальної середньої освіти з мовами навчання нацменшин). Як заступник декана з наукової роботи Н. Венжинович ініціює проведення лекцій відомих науковців, докладає значних зусиль до організації та проведення міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів, адже розуміє важливість подібних заходів для майбутньої підготовки фахівців-філологів, їхнього професійного та наукового зростання.

Крім навчально-виховної, наукової, організаційної роботи, Н. Венжинович має вже й успішний досвід редакційно-видавничої діяльності. «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія», головою Редакційної ради якого є ювілярка, цього року отримав реєстрацію в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus (Польща), а також підтвердив статус фахового видання (категорія Б) із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія).

Колеги знають Наталію Федорівну як людину з чудовими організаційними здібностями. Вона вміє чітко формулювати мету й іти до неї, завжди сприйнятлива до нового, з легкістю генерує нові ідеї й так само легко «запалює» ними всіх навколо. Водночас професорці притаманний розумний консерватизм, що виявляється в поважному ставленні до досвіду попередників. Вона пам'ятає своїх учителів і вміє бути вдячною.

Наталія Федорівна назавжди зріднилася із закарпатським краєм. Ужгород вважає не просто другою домівкою, а місцем, де доля відкрила їй шлях до професійного зростання, подарувала щастя бути дружиною високоповажного професора-германіста Михайла Михайловича Полужина, матір'ю двох прекрасних дітей Івана й Анастасії, які вже мають

значні професійні досягнення та є надійною опорою для батьків.

Не забуває ювілярка і про рідний Почаїв. На порозі рідної хати її з радістю чекає тато – невичерпне джерело любові, великої мудрості та підтримки для всієї родини. Федір Венжинович – колишній повстанець, провідник юнацтва, ветеран ОУН-УПА, автор книги спогадів про визвольну боротьбу ОУН-УПА на теренах південної Волині «Нас не зламали» (Ужгород, 2014, 462 с.), тому дуже добре знає ціну волі, а гасло «Україна понад усе!» викарбуване в його серці з ранньої юності. Для сучасників пан Федір є справжнім прикладом гідності, жертвовності, життєвої стійкості, любові до життя, непохитної віри у відродження Української Держави. Саме від батька Наталія Федорівна засвоїла, що найточнішим життєвим мірилом є працьовитість, вдячність, щире ставлення до людей, любов до рідної землі. А мама ювілярки Анастасія Дмитрівна, яка, на жаль, понад 20 років тому відійшла в інші світи, навчила дочку бути доброю берегинєю родини.

Н.Ф. Венжинович оберігає вогнище не лише родинне, але й кафедральне: свій ювілей вона зустріла вже в новому статусі завідувача кафедри української мови. Життєвий шлях ювілярки не був червоною доріжкою, але, напевно, легких стежок до омріяних висот не буває. Попри різні складні ситуації, вона йшла до мети з неймовірною силою духу й вірою в серці. Незважаючи на численні регалії, Наталія Федорівна доброзичлива й співчутлива, розважлива й толерантна, відкрита у спілкуванні, працелюбна й водночас цінує такі якості в інших. Уміє знайти позитив у будь-якій непростій ситуації та підхід до кожного, відшукати потрібне слово, інколи навіть розрадити тоном розмови.

Наталія Венжинович належить до числа тих жінок, які реалізують свій потенціал на повну в усіх сферах професійного життя, а все, чим живе кафедральна родина, на першому місці. Кажуть, якщо займатимешся улюбленою справою, не матимеш жодного вільного дня. Здається, Наталія Федорівна виконує будь-яку роботу із задоволенням: читає лекції, працює над статтею, готується до проведення міжнародної конференції, здійснює коректуру тексту статей до Вісника, займається оновленням кафедральних приміщень... Якщо ювілярка береться за справу, то успішно її завершує. Працює вважає ліками від усіх недуг: лише в роботі, упевнена Наталія Федорівна, можна себе знайти, заспокоїти, упорядкувати думки, налаштуватися на новий день. Найважливіше для неї в житті – це постійний рух і наполегливість у пошуках.

Дорога Наталіє Федорівно! Нехай подальший життєвий шлях буде багатим на любов, повагу, життєві радощі, тепло під заступництвом Божої Матері. З роси і води Вам, високоповажна професорко, шановна моя наукова наставнице!

Вероніка Баньої,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

<https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

ПАМ'ЯТЬ

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ЛАВЕР – ЛЮДИНА, ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ (до 90-річчя від дня народження)

Професор Василь Іванович Лавер був людиною скромною, працелюбною, відданою справі підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Перша наша зустріч відбулася 1949 року під час його вступу до УжДУ. Я був тоді на другому курсі, і ми часто контактували, спілкувалися, займалися громадською роботою, тобто почувалися добре разом. Із нами підтримував найкращі стосунки й Василь Степанович Поп, відомий письменник, критик, а згодом професор кафедри української літератури Ужгородського університету. Коли в 1966 році мене обрали завідувачем кафедри угорської філології, наші дружні взаємини не припинилися, а ще більше зміцніли. Це була надзвичайно вихована і толерантна людина: я ніколи не чув з його уст підвищеного тону спілкування зі студентами чи колегами. Не можу не згадати й те, що у Василя Івановича був прекрасний голос, і він разом із Марсом Панченком, який навчався на російському відділенні, брав активну участь у художній самодіяльності факультету й університету. Його неповторний баритон часто звучав у сольних композиціях. Усі дуже високо цінували музичні здібності Василя Лавера і ще більше поважали його.

Василь Іванович Лавер народився 23 листопада 1930 року в с. Зняцьові Мукачівського району Закарпатської області. Після закінчення середньої школи в Мукачеві він вступив у вересні 1949 року на філологічний факультет Ужгородського державного університету, який успішно закінчив у 1954 році за спеціальністю «Філолог. Викладач української мови та літератури».

Отримавши диплом, Василь Іванович Лавер за направленням працює вчителем української мови та літератури в Хустській середній школі. У 1957 році обласний відділ народної освіти направляє молодого вчителя на роботу до відомої Хустської школи-інтернату, де він проявив свої глибокі знання з української мови та літератури і брав активну участь у громадській роботі. Відомий тоді на всю область директор школи-інтернату, заслужений учитель України Іван Магула дав Василю Івановичу таку характеристику: «До роботи ставиться добре, уроки проводить на високому ідейно-політичному рівні, дисциплінований, витриманий, бере активну

участь у роботі школи ...».

20 вересня 1960 р. Василя Івановича призначають викладачем кафедри української мови Ужгородського державного університету, а з травня 1966 року він працює вже старшим викладачем кафедри.

Прагнення до знань не покидає Василя Івановича Лавера – і він активно береться за наукову роботу. Перші його праці з діалектної морфології з'являються у 1964–1965 роках. Одна з них – «Про короткі форми дієприкметників минулого часу в говорах Закарпаття», у якій мовознавець розглядає поширення в говорах Закарпаття нечленної форми пасивних дієприкметників минулого часу *проишч 'ун, маишч 'ин,*

печ 'ин тощо, відзначаючи, що коротка форма *проишч 'ун* засвідчується в південних центральних районах Закарпаття, зокрема в Берегівському, південно-східній частині Мукачівського, в горах Хустського та західній частині Тячівського району.

У 1965 році виходять друком такі статті В.І. Лавера: «Наказовий спосіб дієслів у говорах Закарпаття»; «Умовний спосіб дієслів у говорах Закарпаття»; «Форми минулого та давноминулого часу дієслів у говорах Закарпаття»; «Майбутній час дієслів у говорах Закарпаття». В останній статті мовознавець виділяє три форми майбутнього часу дієслів у говорах Закарпаття: 1) просту форму (*поклич, накоси, пої, дай*); 2) складену форму (*буду робити*); 3) складну форму (*му ходити*). На його думку, форм на зразок *ходитиму, буду ходив* у досліджуваних говорах немає.

У 1966 році В.І. Лавер публікує статтю «Деякі зауваження до дієслів з суфіксами *-к-, -ка-* у говорах Закарпаття», у якій зазначає, що подібні дієслова через різні функції суфіксів *-к-, -ка-* в досліджуваних говорах не завжди утворюють однакові ареали.

У 1967 році виходить стаття «Особливості інфінітива в говорах Закарпаття» та інші публікації, що стали складовою частиною кандидатської дисертації В.І. Лавера «Система глагола в говорах Закарпатської області УССР». Дисертація складається з загального аналізу дієслівного словотворення і словозміни, а також 76 лінгвістичних карт із відображенням на них морфологічних особливостей дієслів в українських говорах Закарпаття та 6

зведених карт із відповідними коментарями. Автор доходить висновку, що класифікація закарпатських говорів на підставі дієслівних особливостей загалом збігається з класифікацією, зробленою попередніми дослідниками на підставі лексики.

Кандидатську дисертацію В. І. Лавер захистив в Одеському державному університеті 30 червня 1969 року і цього ж року 17 жовтня отримав диплом кандидата філологічних наук. Доцентом офіційно став 2 березня 1971 року.

З 70-их років В. І. Лавер основну увагу приділяє проблемам діалектної фразеології. У 1972 році з цього питання з'являється, мабуть, перша його стаття «Спостереження над фразеологізмами в говорах Закарпаття», у якій подано загальний огляд і особливості зібраних автором фразеологізмів.

У 1973 році з-під пера Василя Івановича виходять ще дві статті «Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских украинских говорах и их лингвогеографическая интерпретация» та «Фразеологизми в українських говорах Закарпаття, пов'язані з народними обрядами заручин і весілля», а в 1974 році – «Из наблюдений над диалектной фразеологией в украинских говорах Закарпатской области УССР».

У 1975 році дослідник публікує ще дві нові статті: «Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР» і «Фразеологизмы в юго-западных украинских говорах со значением *бить баклуши*».

Цікавою й важливою була наукова розвідка В. Лавера «Фразеологизми в південно-західних українських говорах ареалу Карпат із значенням акту мовлення» (1977), у якій автор відзначає, що народна фразеологія на сьогодні ще мало вивчена, хоча дослідження усталених висловів живої розмовної мови є одним із важливих завдань сучасної діалектології. У статті розглядаються фразеологізми зі значенням акту мислення, які були зібрані вчепним за спеціально підготовленим питальником на 823 контрольні запитання. Виходячи зі співвідношення однозначних діалектних і літературних фразеологізмів, їх семантики і структури, дослідник виділяє два типи фразеологізмів: 1) діалектні лексичні варіанти фразеологізмів (78%), до складу яких входить хоча б один діалектний компонент (*смачно говорити, держати бис'їду*), та 2) діалектні синоніми, які семантично однозначні з літературними, але мають іншу внутрішню форму і структуру (*добрий на рот, цїпы в'язати*). За змістом та категоріальними ознаками представлені усталені вислови – це дієслівні, дієслівно-пропозиціональні, компаративні фразеологізми, до складу яких входять два, три і більше компонентів (*язык фурт свербит*).

У цьому ж 1977 році автор публікує ще одну статтю – «Семантико-структурные особенности фразеологизмов со значениям «прийти к согласию» в украинских говорах ареала Карпат», у якій вказує, що такого типу фраземи на досліджуваній території досить обмежені.

Після деякої перерви у 1982 році була надрукована стаття В. Лавера «Інтерпретація традицій-

них та іншомовних нашарувань у сфері фразеології українських говорів району Карпат», у якій автор розглядає цікаве питання – своєрідні нашарування в народній фразеології району Карпат, що свідчать про давні контакти української мови, її діалектів із іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами. Учений виділяє три типи нашарувань: 1) кальки книжномовних класичних фразеологізмів: *держати камінь за пазухов* (давньоримське), *быти на семому небі* (грец.); 2) кальки зі слов'янських і неслов'янських мов: *держ губу* 'мовчи' (чеське), *кі вод 'ок мі вод 'ок* (угор. *ki vagyok, mi vagyok*); 3) українські фразеологізми, які виникли в результаті фразеологізації компонентів: *надути темби* (укр. + пол.); *крита крижом* (пішов) 'невідомо куди піти' (укр. + словац. і чеське *krizem* 'хрест') і т. ін. Автор висновує: проведені ним спостереження підтверджують думку дослідників, що для фразеологізмів характерне явище міграції. У своєму складі вони зберігають давні традиційні, іншомовні елементи споріднених і неспоріднених мов, які поза фразеологізмом уже не функціонують. Інтерпретація фразеологізмів та їх компонентного складу дає цінний матеріал про джерела їх виникнення, про міжмовні та міждіалектні контакти.

В. І. Лавер і далі ще більш активно досліджує різні аспекти фразеологічних особливостей. У 1985 році він пише статтю «Відображення в народній фразеології древньої матеріальної і духовної культури Українських Карпат», а в 90-х роках з-під його пера виходить публікація «Взаємодія української діалектної і літературної фраземіки» (1989), у якій відзначено, що літературна і діалектна фраземіка на будь-якому етапі свого історичного розвитку перебувають у постійному взаємозв'язку. Унаслідок послідовних, паралельних, гетерогенних, гомогенних та інших семантичних зрушень утворюються нові полісемічні, омонімічні фраземні значення, нові елементи синонімічних рядів фразем. З огляду на це автор виділяє в досліджуваних говорах співвідносні внутрісистемні фраземи і співвідносні міжсистемні фраземні значення (*бігл'овати гроші* 'заощаджувати гроші'; *пїти під хрест* 'покаятися'; *пїти під хрест* 'вінчатися'; *пїти під хрест* 'по жєбри (пїти)') і т.ін.

У кінці 70-их і на початку 90-их років В. І. Лавер активно взявся за картографування фразеологізмів, тобто розпочав дослідження зібраного багатого фразеологічного матеріалу в лінгвогеографічному аспекті. У цьому зв'язку варто виділити його працю «До питання про дослідження діалектної фразеології методом лінгвогеографії» (1978), у якій автор уперше розглядає можливість укладання фразеологічних карт і зауважує, що зібраний ним фразеологічний матеріал дає підставу говорити про кілька типів лінгвістичних карт діалектних фразеологізмів, а саме: карти на виявлення фразеологізмів, карти фразеологічних явищ і зведені карти. Перші два типи передбачають збір матеріалу і його картографування за наявністю тих чи інших фразем і їх зведених картах за допомогою ізоглос вивчаються

межі та ареали поширення багатьох фразеологічних явищ, які подані на картах перших двох типів. У коментарях до карт наводиться ілюстративний матеріал, загальні й часткові зауваження семантичного, структурного, історико-часового характеру, які не відбито на карті, паралелі з друкованих джерел, посилення на інші карти тощо.

У статті «Лингвогеография как метод исследования междиалектной полисемии и омонимии в сфере фразеологии украинских говоров района Карпат» (1984) ідеться про наявність в одному й тому ж фразеологізмі декількох, пов'язаних між собою значень, які звичайно виникають унаслідок розщеплення його семантики, тому такі одиниці, напевно, слід кваліфікувати як полісемантичний фразеологізм. Якщо ж однорозрядні, однотипні фразеологізми з однаковою структурою, лексико-граматичною характеристикою розрізняються за значеннями, – це фразеологізми-омоніми. Автор доходить висновку, що лінгвістичні карти дають можливість наочно представити процес утворення міждіалектних фразеологізмів-омонімів, шлях розпаду полісемантичних значень одного фразеологізму.

У 1987 році виходить друком праця «Украинско-венгерские лексические варианты фразеологизмов в говорах Закарпатской области УССР», у якій В. І. Лавер зауважує, що діалектні усталені словосполучення, міждіалектні зв'язки в галузі фразеології на сьогодні ще мало вивчені. У цьому плані ідіоматичні вислови говорів Закарпаття, на території якого віками безпосередньо контактують українці й угорці, становлять науковий інтерес. Учений виділяє такі групи фразеологізмів: 1) діалектні фразеологізми, що з'явилися в українських говорах Закарпаття із угорських унаслідок транслітерації або калькування (*ki vagyok, mi vagyok* 'зазнайка', *л'убит'*, як *пес палиц'у* – *szereti, mint kutya a botot*); 2) лексичні варіанти усталених словосполучень, у яких є запозичення (в угорських говорах українські, а в українських – угорські) і вони вживаються: а) тільки із запозиченим компонентом (*гаром по натроїе* 'як-небудь', де угорське *három* 'три') і українське *по натроїе*; б) як із запозиченим компонентом, так і з його однозначним українським дублетом (*мати сиринчу* (угор. *szerencse* 'щастя'); в) із компонентом, утвореним від запозиченої основи (*ковдушська тайстра* 'бідний', угор. *koldus* 'жебрак').

1 липня 1992 року В. І. Лавер успішно захистив докторську дисертацію на тему «Фраземіка українських діалектів Карпатського регіону».

У докторській дисертації, яка має п'ять розділів, розглянуто цілий комплекс проблем діалектної фразеології за укладеною автором програмою у 55-ти населених пунктах району Карпат у лінгвогеографічному аспекті. Під час аналізу фраземних явищ автор, виходячи з розуміння системного характеру мови загалом та окремо взятого діалекту зокрема, доводить, що в певній групі діалектів, говорів (у цьому випадку в говорах Карпатського регіону) наявні міжсистемні ареальні (наддіалектні) зв'язки, відношення, взаємозв'язки між діалектною фраземікою і фраземікою літературної мови.

В.І. Лавер виділяє в дисертації понад 30 семантико-граматичних типів фразем, у яких насамперед відображаються різні сторони життя і діяльності людини, її навколишній світ.

Автор чітко й переконливо розкриває такі складні питання діалектної фразеології, як полісемія, омонімія, антонімія, синонімія фразем у досліджуваних говорах, що відтворено у змісті III і IV розділів. У п'ятому розділі дисертант виділяє продуктивні дериваційні бази фразем в українських говорах Карпатського регіону і на детальному аналізі конкретних одиниць підтверджує їх походження. Автор відзначає, що із загальної кількості аналізованих фразем цього регіону переважна більшість фразем (1976) східнослов'янського походження є загальнонародним українським джерелом, наявні також фраземи з архаїчними слов'янськими елементами (385), запозичення західнослов'янські – 143, романські – 157, угорські – 213, германські – 111, грецькі та інші – 20 фразем.

До основної теоретичної частини своєї дисертації В.І. Лавер додає лінгвістичний атлас, який містить 242 лінгвістичні карти фраземних явищ і 19 зведених карт із відповідними коментарями. Атлас подає чітко поширення різних фразем та їх розмежування. Автор висловлює думку, що дослідження фраземних одиниць українських говорів Карпатського регіону методом лінгвогеографії підтверджує: при визначенні структурних особливостей конкретних говорів і меж їх поширення необхідно враховувати і фраземіку. Безперечно, докторська дисертація В.І. Лавера на тему «Фраземіка українських діалектів Карпатського регіону» – це вагомий внесок у мовознавчу науку, нова сторінка у фраземній лінгвогеографії.

У 1985 році в Ужгороді побачив світ перший «Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь», укладачами якого були доцент кафедри української мови Василь Лавер та доцент кафедри угорської філології УжДУ Імре Зийкань. Словник вийшов тиражем 2000 примірників і через кілька місяців став бібліографічною рідкістю. Це засвідчило, що потреба у цьому словнику, зокрема на Закарпатті, дуже велика. Працівники редакцій двомовних газет, видавництв, радіо і телебачення конче потребували таких словників. Заголовні фраземи тут подані російською мовою, а до них наводились українські та угорські відповідники. Цей словник сьогодні вже не відповідає сучасним вимогам лексикографії. З огляду на це ми взяли за збір матеріалу й опрацювання двох фразеологічних словників, які вийшли друком 2009 р. у видавництві «Карпати»: «Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів» (Ужгород, 2009. 536 с.) і «Угорсько-український словник сталих словосполучень та виразів» (Ужгород, 2009. 576 с.).

В.І. Лавер був автором і низки рецензій на наукові праці О.Б. Ткаченка та на мої монографії. Так, 1994 р. у третьому номері журналу «Acta Hungarica» опублікована його рецензія на I том нашої монографії «Атлас венгерських говорів Закарпаття», а 1998 р. у цьому ж виданні вийшла його друга рецензія у

співавторстві з доцентом кафедри української мови І. І. Фекетою на другий том «Атласа венгерських говорів Закарпаття». Це була остання публікація В. І. Лавера, бо 23 листопада 1998 року важка хвороба і невблаганна смерть забрали його від нас.

Василь Іванович Лавер протягом 38 років на посаді викладача, старшого викладача, доцента, професора кафедри української мови Ужгородського державного університету читав різні мовознавчі курси, а в останні роки – історичну граматику української мови, спецкурс «Українська фразеологія», методику викладання української мови в середніх школах, керував курсовими та дипломними роботами студентів, студентським мовознавчим гуртком, виступав із доповідями на міжнародних, всесоюзних, республіканських, міжвузівських та вузівських наукових

конференціях. Василь Лавер добре розумів, що досягти певних висот зможе тільки той педагог, який постійно займається й науковою роботою.

Про Василя Івановича Лавера, доктора філологічних наук, професора Ужгородського державного університету, можна говорити дуже багато, але найголовніше, що для всіх, хто його знав, він залишився в пам'яті людяним, працелюбним, скромним і чуйним. Маємо надію, що наукова та педагогічна спадщина вченого ґрунтовніше досліджуватиметься наступними поколіннями філологів.

Петро Лизанець,

доктор філологічних наук,

професор кафедри угорської філології

Ужгородського національного університету;

<https://orcid.org/0000-0003-0414-619X>

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Мокієнко Валерій. Російсько-українські паралелі в пареміологічних збірках Петровського часу.....	6
Вальтер Харрі. Без праці не витягнеш – і золотої медалі з Академії.....	14
Аркушин Григорій. Фразеологія роману-балади М. Нестерчука «Блакитна сарна».....	21
Баган Мирослава. Українські паремії психологічного самозахисту: етнолінгвістичний та структурно-семантичний аспекти.....	26
Байрамова Луїза. Концепт « <i>батьківщина</i> » в контексті англійської фразеології.....	33
Банької Вероніка, Петруляк Наталія. Соматизми у складі фразеологізмів закарпатської говірки села Руські Комарівці Ужгородського району: етнолінгвістичний аспект.....	39
Бхіндер Наталія. Використання фразеологічних одиниць у навчальному дискурсі англійської мови.....	49
Вегеш Анастасія. Фразеологізми-складники літературно-художніх антропонімів у творах сучасних українських письменників.....	54
Венжинович Наталія. Про наукову спадщину професора Віктора Ужченка (до 85-річчя від дня народження).....	61
Вербич Наталія. Фразеологізми в «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» М.А. Грицака.....	70
Ганжа Ангеліна. Відображення інновацій у діалектних фразеологічних словниках.....	75
Гарбера Ірина. Концепт <i>людина</i> на матеріалі в українській літературній фразеології: соматичний код культури.....	80
Глуховцева Ірина. Понятійно-культурологічний потенціал фраземіки роману Василя Шкляра «Маруся».....	86
Городенська Катерина. Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях.....	92
Грещук Василь, Грещук Валентина. Словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» як джерело вивчення регіональних ідіом.....	100
Гурочкіна Алла, Щирова Ірина. Фразеологічне смислоутворення і його інтерпретація з точки зору когнітивної парадигми й аутопоеза.....	106
Демська Орися. Фразеологічний світ Мар'яна Демського.....	111
Дідун Лілія. Фразеологізми із семантикою інтенсивності у творах Григора Тютюнника.....	116
Дуганджич Ана, Петровська Леся. Фразеологізми з компонентом-соматизмом «голова» на позначення мисленнєвих процесів у хорватській і українській мовах.....	121
Жуйкова Маргарита. <i>Бог дав свято, а чорт гості:</i> паремії як індикатор динаміки архаїчного стереотипу <i>гість</i> (на матеріалі східнослов'янських приказок).....	127
Карпіловська Євгенія. «Голоси минулого» в сучасній українській фразеології.....	134
Кесселова Яна. Концепт <i>svoj</i> у словацьких фраземах.....	139
Коваль Володимир. Евфемістичні фразеологізми у слов'янських і китайській мовах.....	146
Крапівник Ганна. Видозміни й розвиток словникового запасу, що спричинила пандемія Covid-19.....	152
Краснобаєва-Чорна Жанна. Психофізіологічний патерн емоції відрази у фраземіці.....	159
Красовська Олена, Боть Людмила. Семантичні та лексико-граматичні групи фразем епістолярію Лесі Українки.....	163
Кузнєцова Ірина. Стійкі порівняння з компонентом-орієнталізмом – етносимволом України.....	169
Кузь Галина. Біблійна фразеологія з ономастичним компонентом у лемківських говірках Східної Словаччини.....	174
Кушлик Оксана. Авторські фразеологізми Миколи Понеділка як «засіб занурення у внутрішній світ, де збереглися спогади про Україну» (В. Супрун).....	180
Кушнір Ірина, Алексєнко Тетяна. До питання про створення фразеологічного мінімуму в медичному дискурсі для студентів-іноземців.....	191

Лещинська Ольга. Метафоричне вимірювання швидкоплинності часу в білоруській фразеології	196
Личук Марія. Аксиологічно марковані моделі фразеологізованих нечленованих речень у структурі мовленнєвого стандарту	202
Лісняк Наталія. Фразеологізми з компонентом <i>серце</i> (на матеріалі лемківських пісень)	208
Лонська Людмила. Фразеологізми на позначення життя арештантів у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський»	214
Мацюк Зоряна, Фенко Марія. Оказіональні компоненти у фразеологічних одиницях західнополіського континууму	219
Михайленко Валерій. Біблійні ідіоми з соматичним компонентом у фразовій тріаді	225
Осінчук Юрій. Церковнослов'янізми як компоненти фраземіки XVI–XVII ст.	231
Полюжин Іван. Походження та значення англійських анімалістичних ідіом	237
Савченко Олександр. Лексико-фразеологічні українізми в російській мові в аспекті стилістики і прагматики	245
Семашко Тетяна. Мовно-когнітивні механізми мотивації фразем із густативним компонентом	251
Федосов Олег, Угрияк Штефан. Унікальні компоненти, некротизми або вербоїди? (Про периферію лексику)	257
Фінк Желька. Про хорватські фразеологізми, що містять компоненти із християнства	263
Харьківська Олеся. Народні порівняння у Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району І. Сабадоша	271
Хмелевський Михайло, Раїна Ольга. Закляття і прокляття (прокльони) в українському розмовному дискурсі: образність, символіка, фразеологізація, стійкі порівняння	277
Черевко Ірина. Образна основа фразеологічних одиниць із соматизмом <i>кров</i> (на матеріалі пам'яток української мови XVI – першої половини XVII ст.)	282
Чижмарова Марія. Вивчення фразеології та пареміології русинів-українців Словаччини	288
Шестакова-Стукун Альона. Про варіантність фразеологізмів із найменуваннями грошових одиниць	294
Шумицька Галина, Шаркань Василь. Статус і стан мов національних меншин в освітній сфері на Закарпатті впродовж XX – початку XXI ст.	299
Ярмоленко Галина. Пропозиційно-диктумна мотивація фразеологічних одиниць української мови	309
Яцьків Марія. Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності в художніх творах Мирослава Дочинця	313

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Барчан Валентина. Усна словесність горян у художньому світі роману «Сусіди» Юрія Станиця	318
Важенина Олена. Авторські вияви фразеологічного натяку у текстовпросторі химерної трилогії Євгена Гуцала	327
Вотьканич Мар'яна. Художні функції фразеологізмів у гумористично-сатиричній прозі Михайла Гафії Трайсти	337
Григорчук Юлія. Афористика Григорія Сковороди і Віри Вовк: діалоги текстів	343
Землянська Аліна, Шаров Сергій. Гендерні аспекти роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого»	348
Тверігінова Тетяна. Сюжетотворча роль фразеологізмів у повісті М. В. Гоголя «Ніс»	355
Тиховська О. Персоніфікація архетипу самоті в купальській обрядовості українців	359

ЮВІЛЕЇ

Баньої Вероніка. «Любов і робота – ось наріжні камені нашої людяности» (до ювілею професора Наталії Венжинович)	366
--	-----

ПАМ'ЯТАЄМО

Лизанець Петро. Професор Василь Іванович Лавер – людина, вчений, педагог (до 90-річчя від дня народження)	369
--	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Mokienko Valeriy. Russian-Ukrainian parallels in the paremiological collections of Peter's time	6
Walter Harry. Without work you can't pull out – and a gold medal from the Academy	14
Arkushyn Hryhoriy. Phraseology of the novel-ballad «Blue Chamois» by M. Nesterchuk	21
Bahan Myroslava. Ukrainian paremias of psychological self-defense: ethnolinguistic and structural-semantic aspects	26
Bayramova Luiza. The concept of «Homeland» in the context of English phraseology	33
Banyoi Veronika, Petrulyak Natalia. Somatisms in the Transcarpathian phrasemic dialect stock of the Ruski Komarivtsi village in the Uzhhorod District: ethnolinguistic aspect	39
Bkhinder Natalia. The use of phraseological units in the English language educational discourse	49
Vehesh Anastasia. Phrasemes in the proper names of the literary heroes in the works of modern Ukrainian writers	54
Venzhynovych Natalia. On the research inheritance of professor Victor Uzhchenko (in commemoration of his 85th birthday anniversary)	61
Verbych Natalia. Phraseologisms in M.A. Hrytsak's «The materials for the dictionary of the Ukrainian dialects of Transcarpathian region»	70
Hanzha Anhelina. The reflection of innovations in dialect phraseological dictionaries	75
Harbera Iryna. Concept <i>human</i> in Ukrainian literary phraseology: somatic code of culture	80
Hlukhovtseva Iryna. Conceptual and cultural potential in the phrasemics of Vasyl Shklyar's novel «Mariusya»	86
Horodenska Kateryna. Morphological-word-forming renormalization of loan adjectives in common phrases	92
Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna. The dictionary «The Hutsul dialect vocabular and phraseology in the Ukrainian belles-lettres» as the source of regional idioms studies	100
Gurochkina Alla, Shchirova Irina. Phraseological meaning-making and its interpretation in the perspective of cognitive paradigm and autopoiesis	106
Demaska Orysyia. Phraseological world of Marian Demsky	111
Didun Lilia. Phraseologisms with the semantics of intensity in the works of Hryhir Tyutyunnyk	116
Dugandzhych Ana, Petrovska Lesia. Idioms with the component-somatism head («glava» / «голова») to describe thought processes in the Croatian and Ukrainian languages	121
Zhuikova Marharyta. <i>Boh dav sviato, a chort hosti</i> : paremia as an indicator of the dynamics of the archaic stereotype <i>hist/guest</i> (on the material of the Eastern slavic proverbs)	127
Karpilovska Yevhenia. «Voices of the past» in modern Ukrainian phraseology	134
Kesselova Yana. The concept <i>one's</i> in Slovak set phrases	139
Koval Vladimir. Euphemistic phraseologisms in the Slavic and Chinese languages	146
Krapivnyk Hanna. Vocabulary flexibility and development promoted by covid-19 pandemic	152
Krasnobayeva-Chorna Zhanna. Psychological and physiological pattern of disgust emotion in phrasemics	159
Krasovska Olena, Bot Ludmyla. Semantic and lexico-grammatical groups of phrases of the epistolary of Lesya Ukrainka	163
Kuznetsova Irina. Set comparisons with the orientalism-component – the ethnosymbol of Ukraine	169
Kuz Halyna. Biblical phraseology with an onomastic component in the Lemko patoises of Eastern Slovakia	174
Kushlyk Oksana. Author's phrasemes of Mykola Ponedilok as «a means of plunging into the inner world, where memories of Ukraine are preserved» (V. Suprun)	180
Kushnir Iryna, Alekseenko Tetiana. Concerning the question of phraseological minimum formation in medical discourse for foreign students	191
Leshchynska Olga. Metaphorical measurement of time transience in Belorussian phraseology	196

Lychuk Maria. Axiologically marked models of phraseologized non-segmented sentences in the structure of the speech standard uk Mariia.	202
Lisnyak Natalia. Phraseologisms with the component «heart» (on the material of Lemko songs)	208
Lonska Ludmyla. Phraseological units denoting prisoners' life in Ivan Bahryany's novel «Garden Hetsymansky»	214
Matsiuk Zoriana, Fenko Maria. Lacuna components in the phraseology of the Western Polissia area	219
Mykhaylenko Valeriy. Biblical idioms with somatisms in the phrase triada.....	225
Osinchuk Yuriy. Church Slavonics as the components of the phrasemics of the 16 th – 17 th century.....	231
Poluzhyn Ivan. The origin and meaning of English animalistic idioms	237
Savchenko Oleksandr. The stylistical and pragmatical aspect of lexical and phraseological ukrainisms in Russian	245
Semashko Tetiana. Linguistic and cognitive devices of phrase motivation with a tasting component	251
Fedosov Oleg, Uhryniak Shtefan. Unique words or verboids? (language periphery).....	257
Fink Zhelka. On the Croatian idioms, comprising Christian components	263
Kharkivska Olesya. Folk comparisons in I. Sabadosh's dictionary of the Transcarpathian patois of the Sokyrnytsia village in the Khust district	271
Khmelevskiy Mikhail, Raina Olga. Spells and curses («proklyony») in the Ukrainian colloquial language: symbols, phraseology, comparisons	277
Cherevko Iryna. Fugurative basis of phraseological units with the somatic component <i>blood</i> (on the material of the Ukrainian texts of the 16 th – first half of the 17 th century)	282
Chizmarova Maria. The study of Ukrainian and Ruthenian phraseology and paremiology in Slovakia	288
Shestakova-Stukun Alyona. About the variation of phraseological units with names of monetary units	294
Shumytska Halyna, Sharkan Vasyl. Status and position of languages of national minorities in the educational sphere in the Transcarpathia throughout the 20 th – the beginning of the 21 st century	299
Yarmolenko Halyna. Propositional and dictum motivation of the Ukrainian phraseological units	309
Yatskiv Maria. Phrasemes denoting speech and mental activities in Myroslav Dochynets' works of art	313

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Barchan Valentyna. Folklore of highlanders in the artistic world of Yuriy Stanynets's novel «The Neighbours»	318
Vazhenina Olena. Author manifestations of the phraseological hint in the text scope of Yevhen Hutsalo's fancy trilogy.....	327
Votkanych Mariana. Fiction functions of phraseologisms in Mykhailo Gafia Traista's humorous and satirical Prose	337
Hryhorchuk Yulia. Hryhoriy Skovoroda's and Vira Vovk's aphoristics: dialogues of texts	343
Zemlianska Alina, Sharov Serhiy. Gender aspects of L. Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian madman».....	348
Tveritina Tetiana. The plot-forming role of phraseological units in N.V. Hohol's tale «Nose»	355
Tykhovska Oksana. Personification of archetype of self in the Ukrainian Kupala rituals	359

ANNIVERSARY

Banyoi Veronika. «Love and work are the cornerstones of our humanity» (to the anniversary of Professor Natalia Venzhynovych).....	366
--	-----

WE REMEMBER

Lyzanets Petro. Professor Vasyl Laver – personality, scholar, teacher (to the 90 th anniversary of his birth).....	369
--	-----

НАШЕ ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БРАТСТВО

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 1(43)
2020

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На честь д. філол. наук, проф. В.М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів (до 80-річчя від дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Г. Шумицька (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 1(43). 379 с.

ISSN 2663–6840(Print)

УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43)

Підписано до друку 28.09.2020. Формат 60x84/8

Папір друкарський. Друк різнографічний.

Умовн. друк. арк. 44,2. Зам. № 28.

Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів

ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1

Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com